nahliki

Akadémiai doktori értekezés

Vonyó József

Gömbös Gyula és a hatalom

Egy politikussá lett katonatiszt

Pécs, 2015

nahliki

nahliki

Tartalomjegyzék

Előszó ... 5
A Gömbös-biográfia nehézségei – a forrásadottságokról ... 5
Módszertani megfontolások és közelítések ... 11
Hérosz vagy sátán? ... 21
Gömbös a kortársak szemében ... 22
A szakirodalom Gömbös-képei – historiográfiai vázlat ... 38
Gyermekkori hatások ... 54
A falu első gyermeke ... 54
A nagy változás: Sopron ... 58
A pécsi hadapródiskola növendéke ... 63
Nemzet és falu – család és iskola ... 68
Derékba tört katonai pálya ... 76
Csapatszolgálaton ... 78
Katonai iskolák: Bécsújhely, Budapest, Bécs ... 81
A háborúban: a fronton és a hátországban ... 91
A politizáló katonatiszt ... 95
Ellenforradalmár a forradalomban ... 105
Diplomáciai és minisztériumi szolgálat a Népköztársaságban ... 106
A MOVE élén ... 113
Bécsben – Szegeden – Budapesten ... 119
A forradalmak eseményeinek hatása Gömbös nézeteire ... 130
Katonatisztből politikus ... 134
A MOVE és a titkos társaságok ... 136
Miért politikus és nem katona? ... 156
Horthy, Bethlen és Gömbös ... 160
„Parkoló pályáról” a hatalomba ... 167
A fajvédő csoport élén — a kormánypártban ... 168
A Fajvédő Párt vezére ... 185
Mi a fajvédelem? ... 197
Gömbös nézeteinek forrásai és helye a korabeli magyarországi antiszemita irányzatok között ... 213
A nagy kompromisszum: ismét a kormánypártban – és a kormányban ... 220
Századosként tábornokok felett — a Honvédelmi Minisztériumban ... 230
Felkészülés a végrehajtó hatalom irányítására ... 248
„Miniszterelnök akarsz-e lenni vagy Vezér?!” ... 254
A kormányfő a kormánypárt foglya ... 255
A kormányprogram — a Nemzeti Munkaterv ... 260
Ami a programból megvalósult – A Gömbös-kormány bel- és külpolitikája ... 266
Külpolitika a revízió és a gazdaság szolgálatában ... 267
Az ország belső élete és a kormánypolitika ... 280
A miniszterelnök és a zsidókérdés ... 309

nahliki

A kitörés megalapozása 316
A Nemzeti Egység Pártja 316
A kormánypárt és a társadalmi szervezetek 345
Politikai szövetségesek keresése 358
A fordulat ígérete: az 1935. évi képviselőválasztások 373
Elitváltás az állam szerveiben 386
Új „reformlendület” 398
Nemzetszervezés, nemzetnevelés 406
Pártidentitás – nemzeti identitás – „új magyar állam” 424
A „Nemzeti Egység Vezére” 428
Ellenzéki nyomás és konfliktusok a kormánypártban 439
Bukás helyett halál 454
Gömbös-kultusz – halála után 460
Gömbös a magánember és a politikus 467
A magánember – család, barátok, hétköznapok 467
Milyen politikus volt Gömbös? 477
Másolt-e Gömbös, vagy „magyar úton járt”? 477
Hérosz vagy sátán? Politikus vagy katona? 500
Mellékletek 515
Rövidítések 515
Források és irodalom 516
Levéltári források (rövidítések) 516
Sajtó 517
Internetes Források 518
Publikált források és irodalom 518

nahliki

Előszó

Gömbös Gyulát — Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök mellett — a két világháború közötti Magyarország harmadik legbefolyásosabb politikusaként tartják számon. Okkal. Ezekben az évtizedekben ők gyakorolták a legnagyobb hatást az ország politikai viszonyainak, s ennek nyomán a társadalom egész életének alakulására. Más és más módon. Bethlen egyrészt az államszervezetet és a gazdaságot rekonstruálta a háborús vereség, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni béke következtében kialakult új helyzetben, másrészt meghatározó lépéseket tett az önállóvá váló kis ország Európa új rendjébe történő beilleszkedése érdekében. Horthy — kormányzói tisztsége és széles körben élvezett tekintélye révén — mintegy a rendszer szimbólumaként volt a stabilitás legfőbb biztosítéka. Gömbös jelentőségét elsősorban az adta, hogy — részben a két politikustárssal azonos, vagy legalább elemeiben hasonló célokat követve — haláláig a bethleni rendszert megváltoztatni akaró nemzeti (jobboldali) radikális irányzat vezető személyisége, „vezére" volt. Jelentős hatást gyakorolt társadalmi csoportok nézeteinek, politikai mentalitásának alakulására. Nemcsak tetteivel és politikai gyakorlatával, hanem az utóbbiakat meghatározó és általa — inkább élőszóval, mint írásban — hirdetett politikai felfogásával is. Megítélésük máig vita tárgya. Kiváltképp Horthyé és Gömbösé. Ez is indokolja, hogy mintegy másfél évtizeddel Gergely Jenő két életrajzi kötete után ismételten mérlegre tegyük életpályáját, politikai tevékenységét és annak hatásait.

A Gömbös-biográfia nehézségei – a forrásadottságokról

Ellentmondásos feladatra vállalkozik, aki teljes értékű áttekintést kíván adni Gömbös életéről és politikájáról. Nem csak hőse személyiségének és politikusi működésének ellentmondásos volta miatt. Azért is, mert a pálya egyes szakaszaiban nem vagy csak töredékesen támaszkodhat eredeti, megbízható forrásokra.

A majdani miniszterelnök nem írt naplót – legalábbis nem maradt fenn utána. Mint látni fogjuk, egyéniségétől távol állt napi élményeinek papírra vetése. Esetleges

nahliki

memoárja megírásában — ha egyáltalán szándékában állt — megakadályozta a miniszterelnöki tiszt betöltése közben bekövetkezett korai halála. E tekintetben csupán egyetlen, 1920-ban megjelent munkájára támaszkodhatunk, amelyben röviden összegezte a háború, a forradalmak és az ellenforradalom kezdetén kifejtett tevékenységét, s ezeket motiváló gondolatait.[1] Ugyancsak hiányolhatjuk levelezését, amelyet — általa vagy partnerei által — összegyűjtve szintén nem hagytak az utókorra. Ennek csak töredékei, egyes szórt darabjai maradtak fenn, zömmel mások — politikustársai, illetve barátai (például Bethlen István, Hóman Bálint és Kozma Miklós) — iratai között, különböző levéltári fondokban, illetve az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában.

Semmiféle eredeti dokumentum nem őrzi helyzetének, magatartásának elemeit és jellemzőit a Murgán töltött első nyolc és fél évéből. Soproni iskoláiból is csak szórványosan találhatunk — igaz, fontos adatokat tartalmazó — iratokat, kiadványokat a Győr-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltárában, a Soproni Evangélikus Levéltárban és az egykori líceum utódintézménye, a Berzsenyi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Szakképző Iskola könyvtárában. A pécsi Honvéd Hadapródiskola dokumentációja a város szerb megszállásának áldozatává vált,[2] s későbbi katonai iskoláiról, illetve szolgálatairól is többnyire csak áttételes információkkal rendelkezünk. Önálló pártja, az ellenzéki Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt történetéről és működéséről, egyáltalán az ellenzékben töltött években kifejtett tevékenységéről is jobbára csak vezetőinek különböző fórumokon elhangzott és a sajtóban közölt beszédeiből tájékozódhatunk. E hiányokat részben pótolja fiának, Gömbös Ernőnek a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hagyatéka.[3]

Gazdag, nyomtatásban megjelent és levéltárakban őrzött forrásanyag áll viszont rendelkezésünkre képviselői működése,[4] kormányfői és honvédelmi miniszteri tevékenysége,[5] továbbá a Nemzeti Egység Pártja (NEP) tekintetében. Az

---

[1] Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és az ellenforradalomról*. Budapest, 1920.

[2] Garay Lajos: *A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola története.* Pécs, 1939. 6.

[3] Hadtörténelmi Levéltár (HL) VII/252 – Gömbös Ernő százados hagyatéka

[4] Nemzetgyűlési, illetve országgyűlési naplók és irományok.

[5] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában: A Miniszterelnökség iratai 1867–1944 állag különböző fondjai (K 27 – minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek, K 26 – Központilag iktatott és irattározott iratok, K 35 – Gömbös Gyula, K 468 – Bethlen István és K 34 –Darányi Kálmán hivatalos és félhivatalos iratai), K 429 – Kozma Miklós iratai, P 1080 – Kozma-család iratai, illetve a

nahliki

Országos Központi Pártiroda irattára nem maradt fenn, amely valószínűleg a háború végén, Budapest ostroma idején semmisült meg a pártszékházzal együtt. A pártszervezéssel és a NEP működésével kapcsolatos központi és helyi dokumentumok egy része vidéki levéltárak (MNL Baranya Megyei, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei, Békés Megyei, Csongrád Megyei, Győr-Sopron Megyei, Hajdú-Bihar Megyei, Somogy Megyei, Tolna Megyei, Vas Megyei, Veszprém Megyei, Zala Megyei Levéltár) különböző fondjaiban (NEP-iratok, főispáni bizalmas és alispáni elnöki iratok, egyes NEP-vezetők személyi iratanyaga) lelhető fel. Közülük kiemelkedik a Baranya Megyei Levéltárban őrzött, ötdoboznyi, kompakt NEP-MÉP-iratanyag, melyben nemcsak a baranyai működés dokumentumai maradtak meg kivételes teljességben, hanem az országos központ kiadványai (szabályzatok, szervezési útmutatók, pártoktatási anyagok, elnöki és főtitkári körlevelek, a pártszervezetek és települések helyzetének rendszeres felmérését szolgáló kérdőívek) is, amelyek néhány, ott hiányzó darabját az Országos Széchenyi Könyvtár, illetve az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményeiből lehetett pótolni. A NEP országos központjának dokumentumaiból alapos válogatás is megjelent.[6]

Gömbös politikai nézeteinek, illetve azok változásainak rekonstruálását nehezíti, hogy — alkatából következően — sohasem összegezte azokat rendszerezett formában, miként tették azt a radikális jobboldali politikai irányzatok más képviselői: külföldön pl. Mussolini *A fasizmus doktrínája* című lexikon-szócikkben[7] és Hitler a *Mein Kampf*-ban,[8] vagy Magyarországon Szálasi Ferenc több munkájában, naplójában[9] is. Mint alább látni fogjuk, Gömbös nem volt elméleti ember, s láthatóan nem lelte örömét az írásban, ellentétben barátaival, például Zsilinszky Endrével, Eckhardt Tiborral vagy Kozma Miklóssal. Gondolatait szívesebben ismertette

---

Hadtörténelmi Levéltárban VII/252 – Gömbös Ernő százados hagyatéka és a Honvédelmi Minisztérium elnöki iratai.

[6] *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932–1939).* Szerk.: Vonyó József. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998.

[7] Mussolini, Benito: Fascismo. Dottrina. In: *Enciclopedia italiana*. XIV. kötet. Editori Rizzoli, Milano, 1932. 847–851.

[8] Hitler, Adolf: *Mein Kampf*. A munka számos kiadást élt meg.

[9] Szálasi Ferenc: *A magyar állam felépítésének terve.* Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933.; Uő.: *Cél és Követelések* Budapest, 1935.; Uő.:Út és Cél. In: *Szálasi Ferenc alapvető munkája és a munkás-, paraszt- és értelmiségi nagytanácson elmondott beszédei*, Munkro/Bounes Aires, 1959.

nahliki

szóban. Szeretett beszélni – társaságban és nyilvános rendezvényeken egyaránt.[10] A hivatalos megszólalás feladatává is vált azt követően, hogy képviselőként, pártvezérként, majd miniszterként és miniszterelnökként politikai közszereplővé vált. Nézeteinek rekonstruálását ezek a beszédei, illetve kisebb számban brosúrái, újságcikkei, sőt rádióinterjúi teszik lehetővé, amelyek bőséggel állnak rendelkezésünkre. Belőlük az értekezés szerzője adott közre bőséges válogatást.[11] A hivatalos megnyilatkozások tartalmát és hangnemét azonban — különösen miniszteri és miniszterelnöki pozícióban tetteket — erősen befolyásolták a pillanatnyi politikai körülmények, s azokból fakadó taktikai megfontolások. Ezekben elhallgatott valós politikai céljait, akkor vallott tényleges, de nyilvánosságra nem hozható gondolatait bizalmas beszélgetésekben minden bizonnyal megosztotta barátaival, közvetlen munkatársaival, amelyek írásos nyomát azonban — napló és levelezés hiányában — nem találjuk. A Gömböstől származó feljegyzések, illetve a levéltári források hiányait interjúkkal és mások memoárjaival lehet(ne) pótolni.

Az időbeli távolság miatt nyilván nem támaszkodhatunk a 80–130 évvel ezelőtt élt kortársakkal készített interjúkra. Közvetve azonban igen. Révay József 1934-ben megjelent Gömbös-életrajza[12] — igaz, csak részben — pótolja e hiányt. A kiváló író, tudós, egyetemi tanár láthatóan gondos és szakszerű anyaggyűjtése kiterjedt a családtagokkal, pályatársakkal, egykori tanárokkal, tiszt- és iskolatársakkal, gyerekkori játszópajtásokkal készített interjúkra is. Jóllehet, a munka műfajából fakadóan forrásaira nem hivatkozik tételesen láb- vagy végjegyzetekben, ám Gömbös élete és tevékenysége egyes szakaszainak ismertetése kapcsán tett utalásai, dokumentumidézetei igazolják, hogy levéltári kutatásokkal is megalapozta állításait. Mindezek révén könyve hiánypótló információkat s egy kulturált, tapasztalt író–tanár–tudós alapos megfigyeléseit tartalmazza. Révay a kötetet megjelentető Franklin Társulat irodalmi titkáraként, munkaköri kötelesség gyanánt — minden bizonnyal a Gömbös vezérelte kormánypárt vezetésétől érkezett megrendelés alapján — írta meg

[10] A liberális újságíró maliciózus megjegyzése szerint Gömbös miniszterelnök „szája sokkal többet volt üzemben, mint amennyihez a magyar kormányférfiak hozzászoktattak bennünket". Zsolt Béla: Gömbös Gyula. In Uő.: *A végzetes toll. Publicisztikai írások*. Szerk.: Gyurgyák János – Kenedi János – Murányi Gábor. Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 117.

[11] Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. és utószó: Vonyó József. Osiris, 2004.

[12] Révay József: *Gömbös Gyula élete és politikája*. Franklin-társulat, Budapest, 1934.

nahliki

terjedelmes, méltató életrajzát az akkor regnáló miniszterelnökről.[13] Ennek lenyomata, hogy már a fejlődő gyermek, majd ifjú változó megnyilvánulásaiban — a negatívakban is — a leendő politikus, a vezéri szerepre alkalmas és méltó államférfi jellemvonásait láttatja. Ha azonban ezekről lehántjuk a megrendelők nyilvánvaló elvárásainak megfelelően kialakított, sokszor torzító hatású, túlzóan méltató értékeléseket, komoly segítséget kapunk Gömbös élete néhány szakaszának, illetve részkérdésének valósághű rekonstruálásához.

Fontos információkat tartalmaznak, s ez által jelentős segítséget adnak a biográfus számára azok a szép számban olvasható memoárok és naplók, melyekben politikai pályatársak és riválisok, írók és más közszereplők rögzítették, s tették közzé emlékeiket, korabeli vagy az emlékezés idejére kialakult véleményüket Gömbös életének egy-egy szakaszáról, politikájának egészéről vagy egyes elemeiről, illetve azok hatásáról, társadalmi fogadtatásáról. Különösen fontosak azok feljegyzései, akik hosszabb vagy rövidebb ideig közvetlen munkatársai, barátai voltak, illetve akikkel tisztségeik révén volt közeli kapcsolatban. Informatív értékük okán közülük is ki kell emelnünk Kozma Miklós,[14] Antal István[15] és Lázár Andor[16] munkáit, amelyek nemcsak véleményeket, hanem hiánypótló és ezért nélkülözhetetlen adatokat is tartalmaznak Gömbös politikai pályaképének megrajzolásához, nézetei alakulásának és mentalitásának megismeréséhez és megértéséhez. Kozma emlékiratából elsősorban Gömbösnek a forradalmak és az ellenforradalom kezdeti időszakában kifejtett tevékenységét, illetve tanúsított magatartását ismerhetjük meg. Ennél is nagyobb jelentősége van annak a hatalmas forrásértékű, Kozma későbbi naplófeljegyzéseinek töredékeit is tartalmazó dokumentációnak, amelyet az egykori

---

[13] Révay József: Pályám emlékezete. Budapest, 2007. 103. (http://mek.oszk.hu/05600/05609/05609.pdf, – Letöltés: 2013. 01. 23.)

[14] Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918-1919.* Budapest.

[15] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* [Kézirat] MTA Történettudományi Intézet Könyvtára. Nyomtatásban csak fontos részleteit jelentette meg Gergely Jenő: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította: Gergely Jenő. Új Palatinus–Könyvesház Kft. Budapest, 2004. és Adatok az Antal–Gömbös-féle „dömpingsajtó" megteremtéséhez. (Részletek Antal István emlékirataiból) Közli: Gergely Jenő. *Múltunk,* 2004. 3. sz. 243–287. A forrásközlés értékeléséhez lásd Vonyó József: Egy bizalmas munkatárs Gömbös Gyula kormányzásáról. (*Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította: Gergely Jenő. Palatinus [Korok és dokumentumok] .h. n. [Budapest], 2004. 568 p.) *Múltunk 2005/1. sz. 308–315.*

[16] Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim.* Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.

nahliki

harcostárs, majd az MTI és a Magyar Rádió elnöke, 1935 márciusától pedig a Gömbös-kormány belügyminisztere az utókorra hagyott, s a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában kutatható.[17] Ennek felhasználását megkönnyíti Ormos Mária kiváló életrajzi munkája, amelyben a teljesség igényével dolgozta fel a gazdag dokumentumegyüttest, miközben különös figyelmet fordított Kozma és Gömbös viszonyára, illetve utóbbi politikai működésére – különösen miniszterelnöksége idején.[18] Ez utóbbi időszak fontos részleteit, Gömbös korabeli megnyilatkozásait és mentalitását ismerhetjük meg Antal és Lázár emlékezéseiből. Utóbbi Gömbös honvédelmi államtitkári és miniszteri időszakáról is szolgáltat fontos adatokat. A többi memoár és napló értékelésétől most eltekintve, Bethlen István[19] és Horthy Miklós[20] emlékiratait emeljük még ki. Jóllehet a fentieknél jóval kevesebb konkrét információt tartalmaznak, a Gömbös politikai pályáját döntően befolyásoló kormány- és államfő utólagosan megfogalmazott, tömör véleményének és értékítéleteinek figyelembe vétele azért fontos, mert lényegében Gömbös egész politikai pályafutása során kapcsolatban volt velük – még ha időben változott is ennek a jellege és intenzitása.

Az életpálya és Gömbös személyisége alakulásának, politikai tevékenységére gyakorolt hatásának rekonstruálásához jelentős segítséget nyújt a gazdag korabeli sajtó. Kutatásainkat — hasonlóan a levéltári anyag feltérképezéséhez — e tekintetben sem korlátoztuk a központi lapokra, hanem a vidéki lapok viszonylag széles körét is igyekeztünk bevonni vizsgálatunkba.

E vázlatos, inkább csak példaként említett elemekből álló felsorolás is jelzi: a hiányok ellenére is bőséges anyag áll a kutató rendelkezésére – csak éppen nem egyenletesen, a pálya minden korszakára és szegmensére kiterjedően. E hiányok és további szempontok is szükségessé teszik, hogy a szokványos történetírói módszereken túl, szélesebb körben gondoljuk végig a metodikai lehetőségeket, az alkalmazható és alkalmazandó módszereket.

---

[17] MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai

[18] Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában*. I-II. PolgART, Budapest, 2000.

[19] *Bethlen István emlékirata 1944*. Sajtó alá rendezte: Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.

[20] Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa – História, Budapest 1990.

nahliki

Módszertani megfontolások és közelítések

Mindenekelőtt jeleznünk kell, hogy nem szokványos, az életpálya vagy annak egy (például a politika porondján eltöltött) szakasza mindenre kiterjedő ismertetésére törekszünk. Miként azt címünk jelzi, vizsgálódásunk középpontjába Gömbös Gyula hatalomhoz fűződő viszonyát kívánjuk feltárni és bemutatni, az ezzel kapcsolatos kérdésekre keressük a választ. Milyen indíttatásból, milyen hatásokra törekedett mindenáron hatalmi pozícióba jutni? Milyen szerepe volt ebben személyiségének, s mennyiben függött ez azoktól a társadalmi, politikai körülményektől, amelyekben tevékenykedett? Mit kívánt elérni a hatalom birtokában, s célja megvalósítása során milyen eszközöket, módszereket alkalmazott? Nem utolsó sorban: milyen hatása volt hatalomgyakorlásának szűkebb és tágabb környezetére – miniszterelnökként az egész ország életére?

Egy politikus tevékenységének hatását és jelentőségét számos tényező befolyásolja. Függ a történeti szituációtól, azoktól a nemzetközi és hazai viszonyoktól, melyek kihívások elé állítják, s függ magától a személyiségtől. A személyt illetően meghatározó jelentőségű a politikai hitvallás, mely determinálja céljait. Aztán felkészültsége − kettős értelemben. Egyrészt az a tudásanyag, amelyet felhalmozott a gazdaság, a társadalom, az államszervezet működéséről, a kulturális élet természetéről, a nemzetközi hatalmi viszonyok alakulását formáló tényezőkről, mindarról, amit egy sikeres politikusnak ismernie kell. Másrészt azoknak a képességeknek, illetve annak az eszköztárnak a birtoklása, amelyek segítségével ismereteit kamatoztathatja politikai céljai megvalósítása érdekében. Itt épp úgy szó van a politika fortélyaiban való jártasságról, mint arról, miként tud szót érteni emberekkel, társadalmi csoportokkal, s miként tud hatni rájuk – elfogadtatva velük saját nézeteit. De nem csak ezen. Személyisége is jelentősen befolyásolja azt. Utóbbit viszont nem csak, sőt, nem is elsősorban genetikai tényezők határozzák meg. Sokkal inkább a környezeti hatások: a *családi* és *iskolai* nevelés, a tanult szakma tartalma, a szűkebb (a baráti kör, egyesületek, pártok, a település miliője stb.) és a tágabb társadalmi környezet (az ország társadalmi-politikai viszonyai, az uralkodó kulturális és szellemi irányzatok, a korabeli nemzetközi trendek – ahogy az ő korában fogalmazták: a korszellem). Továbbá a mindezek körében meghatározó szerepet játszó személyiségek, akik példaképei lehetnek egy cseperedő gyermeknek,

egy kibontakozó személyiségű ifjúnak, vagy akár egy pályája csúcsára érkező politikusnak is. Mindezen tényezők hatásainak érvényesülését persze nemcsak önnön tartalmuk határozza meg, hanem a „befogadó" személyisége is, melyet korábbi, hasonló tényezők is formáltak.

Bármennyire is egy fő szempontra koncentrálunk, elkerülhetetlen az életút és a politikai pálya sarkpontjainak, legfontosabb eseményeinek számbavétele. Ezeket azonban többnyire csak támpontként kívánjuk vázlatosan ismertetni, helyenként csupán felvillantani. Azért is, mert számos korábbi munkából ismerhetők. Inkább arra törekszünk, hogy bemutassuk milyen ismereteket szerzett, hogyan vélekedett Gömbös a magyar társadalom életének, az ország belső és külpolitikai helyzetének különböző kérdéseiről, s erre vonatkozó nézetei miként alakultak élete, politikai pályája különböző szakaszaiban. De nem csak — sőt, nem elsősorban — *ismertetni* akarjuk gondolatait, s azok által motivált tetteit. Mindenekelőtt *megérteni* kívánunk. Megérteni, hogy miért az adott szavakat mondta ki, miért az általa elkövetett cselekedeteket választotta egy adott szituációban. Azaz jobban érdekel bennünket a „miért?" a „mi"-nél. A tekintetben is: miért éppen ő vált ki és jutott vezető szerephez különböző szituációkban, holott az általa irányítottak között nagy számban akadtak magasabb rangú katonatisztek, majd nála sokkalta felkészültebb politikusok? A megértés, persze, nem kritikátlan elfogadást jelent részünkről. Inkább azt a szándékot, hogy beleéljük magunkat hősünk helyzetébe, s az ő korának viszonyait, az őt ért szellemi, egzisztenciális, érzelmi hatásokat mérlegelve ítéljük meg szavait és tetteit. A rendelkezésére álló lehetőségek, alternatívák ismeretében ítéljük meg, helyesen értékelt-e helyzeteket, s a következményeket tekintve megfelelő megoldásokat választott-e. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy egész politikai tevékenysége milyen folyamatokat generált, erősített fel vagy fojtott el – halála után is befolyásolva ezzel az ország sorsának alakulását. Ez pedig feltételezi egyrészt azt, hogy az életút kronológiai áttekintése közepette időnként kitérőt tegyünk, s nagyobb terjedelemben — esetenként időben vissza- és előre is tekintve — vizsgáljunk meg egy-egy kérdést. Másrészt nem elegendő a politikai élet központjaiban folyó tevékenységének, megnyilatkozásainak feltárása az ott keletkezett források (országgyűlési kiadványok, törvények, rendeletek, minisztertanácsi dokumentumok, központi pártiratok stb.) révén. Gömbös politikájának a társadalom egészére

nahliki

gyakorolt hatását a megyei, járási, községi közigazgatási szervek és a kormánypárt helyi szervezeteinek iratai, illetve a vidéki sajtó segítségével ismerhetjük meg.

A jelzett célok a szerkesztési elveknél fontosabb és szerteágazóbb módszertani igényeket is felvetettek. Mindenekelőtt azt: miként nyúljunk a témához? E probléma megoldása érdekében kétféle forrásból merítettünk. Egyrészt a történeti életrajz módszertani irodalmából. Olyan munkákból, amelyek egy része elméleti igénnyel közelíti meg a kérdést,[21] más elemeiben pedig egy-egy konkrét életrajz megírásának tapasztalatait adták közre a szerzők.[22] Figyelembe kellett vennünk, hogy az egyéni életpályák alakulására nagy hatást gyakorolnak a közösségek (rokoni kör, iskolai, társadalmi, politikai csoportok stb.), ezért az életrajz kapcsán sem kerülhető meg a kollektív biográfiák kérdése – még ha ilyen jellegű részletes elemzésre nem is kerül sor.[23] Másrészt a lehetséges megközelítések, alkalmazható fogások, módszerek széles tárházát kínálják az utóbbi években született, széles forrásbázisra épülő, korszerű szemléletű biográfiák a magyar és az egyetemes történelem fontos személyiségeiről – akár pozitív mintát mutatnak, akár elkerülendő csapdákat rejtenek magukban. Nagyobb hányaduk a tárgyalt személyiség miatt — ilyenek például a Gömbössel szoros kapcsolatban lévő Horthyról, Bethlenről, Kozma Miklósról, illetve Hitlerről és Mussoliniről stb. született munkák — ismeretanyaguk révén is az értekezés forrásbázisának fontos elemét képezi.[24]

---

[21] Kövér György: A biográfia nehézségei. *Aetas*, 2002. 2–3. sz. 245–262.; Giovanni Levi: Az életrajz hasznáról. *Korall* 2. 2000. Tél. 81–92.; Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. In *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014. 9–14.; Sabina Loriga: Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall*, 44. 2011. 5–28.; K. Horváth Zsolt: Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. *Korall*, 44. 2011. 154–176.

[22] Ormos Mária: *A Hitler-életrajz buktatói*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.; Kovács Ákos András: Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei. *Korall*, 44. 2011. 81–101.; Szűcs Zoltán Gábor: „Mintha gyöngy szemeket viselnék lábaimon." Politikai eszmetörténet és életrajzírás tapasztalatai a Szemere-ügy kapcsán. *Korall*, 44. 2011. 30–53.; Vaderna Gábor: A nagy másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. *Korall*, 44. 2011. 102–122.

[23] Lásd Kövér György: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014. 373–387.

[24] Néhány példa a legfontosabbak közül: Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2005; Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadóház, Budapest 2001.; Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998; L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006; Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér*… i. m.; Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.; Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*. Helikon, Budapest, 2001; Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2011., Bővített, új kiadás, 2014; Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Bp. 1994[2]; Ormos Mária: *Mussolini. I–II.* (Második, kiegészített kiadás.) PolgART, Budapest, 2000; Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie*. Ullstein, 2003.

nahliki

A felsorolt munkákhoz hasonlóan értekezésünk is *történeti* életrajz. Megírása során tehát elsősorban a történeti kutatás és szintézisalkotás módszertani eszköztárát használtuk. Ez határozta meg a szakirodalom, illetve a különböző típusú források (levéltári dokumentumok, sajtó, naplók és memoárok stb.) feldolgozása során alkalmazott kritikai módszereket. A szintézis megformálásakor — főként forrásbázisunk említett hiányosságai miatt — egyes problémák megoldása során szerepet kapott az analógia. A Gömbös politikájának értékelése körüli viták, mindenekelőtt amiatt, hogy sokan napjainkig Mussolini és Hitler másolásával vádolják, támaszkodnunk kellett a komparatisztika nyújtotta lehetőségekre.

Tekintettel arra, hogy egy politikus személyiségét, szellemi, pszichikai, mentalitásbeli fejlődésének rejtelmeit és társadalmi kapcsolatait — közvetlen és tágabb környezetének impulzusait személyiségjegyeinek, gondolkodásának, mentalitásának alakulására, illetve mindennek a társadalomra gyakorolt hatását, különböző közösségekkel kialakított kapcsolatát — vizsgáljuk, a szűkebben vett történeti megközelítésen túl elkerülhetetlen néhány fontos pszichológiai és szociálpszichológiai szempont figyelembe vétele. Abból indultunk ki, hogy a személyiség kialakulásában a gyermekkori élmények játszanak meghatározó szerepet. Ezért általános jellegű lélektani alapismereteken[25] túl mindenekelőtt a gyermekkor,[26] s ezen belül is kiemelten a kamaszkor jellemzőire[27] fordítottunk nagy figyelmet. Arra az időszakra, amelyben egyaránt fontos szerep jut a családnak, az oktatási intézményeknek és tanáraiknak, az iskolai és iskolán kívüli gyerekközösségnek. Ez feltételezte iskola- és oktatástörténeti munkák áttekintését.[28] Gömbös szakmai orientációjának alakulására jelentős hatást gyakorolt kamaszkori viszonya apjához, melynek értelmezéséhez egy klasszikus mű nyújtott hasznos segítséget.[29] E tekintetben különösen hasznosnak bizonyult

---

[25] E körben tájékozódásunkat segítették az alábbi munkák: *A pszichológia alapjai*. Szerk.: Bernáth László – Révész György. Tertia Kiadó, Budapest, 1994.; Scheier, Michael F. – Caever, Charles S.: *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest, 2006.

[26] Lásd Cole, Michael – Cole, Sheila R.: *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest, 2006.

[27] Fontos információkkal szolgált az elemzéshez: Ranschburg Jenő: *A serdülőkor*. Saxum Kiadó, Budapest, 2013.; Ranschburg Jenő: *Nyugtalan gyerekek. Hiperaktivitás és agresszió a kamaszkorban*. Saxum Kiadó, Budapest, 2009.

[28] Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 996–1990*. OPKM., Bp., 1995.[2]; Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m.

[29] Erikson, Erik H.: A fiatal Luther. In Uő: *A fiatal Luther és más írások.* Gondolat, Budapest, 1991. 7–400.

nahliki

egy német munka, amely általános pedagógiai kérdések tárgyalása keretében — többek között — Hitler gyerekkorával, szüleinek az ő személyiségre gyakorolt hatásával is foglakozik.[30]

Részben más szempontok mérlegelését és módszerek alkalmazását igényli azoknak foglalkozási, társadalmi, politikai stb. csoportoknak, illetve magatartásformáinak, reakcióinak elemzése és értékelése, amelyeknek Gömbös tagja volt, s ekként befolyásolták mentalitását, illetve amelyeket irányított, amelyekre hatni próbált. Ugyanez érvényes olyan fontos társadalmi jelenségekre, magatartásformákra, amelyek meghatározó jelentőségűnek bizonyultak Gömbös politikai pályája idején, s ez által politikusi mentalitása vonatkozásában is. E tekintetben fontos szempont az, miként hat a környezet az egyén identitásának alakulására, amelynek értelmezéséhez Pataki Ferenc tanulmánya jelentett fontos iránymutatást.[31] Közülük külön figyelmet érdemel az antiszemitizmus és vele összefüggésben a bűnbakképzés. E kérdésekben egyaránt számíthattunk szociálpszichológusok és a problémával foglalkozó történészek segítségére.[32] A kétféle — pszichológia és történeti — módszerek együttes alkalmazásában segíti a kutatót a két tudományág egymásra utaltsága következtében néhány évtizede kialakult új tudomány, a történeti pszichológia.[33] Tanulsággal szolgálnak az e

---

[30] Miller, Alice: *Am Amfang war Erziehung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1983. A Hitlerrel foglalkozó fejezet: *Die Kindheit Adolf Hitlers – vom verborgenen zum manifesten Grauen*. (169–231.) A könyvet Pukányszky Béla bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

[31] Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In Uő.: *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest, 2001. 108–159.

[32] A bűnbakképzés társadalomlélektani összefüggéseiről lásd Pataki Ferenc: Rendszerváltás után. Társadalomlélektani terepszemle. Scientia Humana, Budapest, 1993. Bűnbakképzés című fejezet (57–111.). Csepeli György: *…és nem is kell hozzá zsidó.* Az antiszemitizmus társadalomlélektana. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1990; Pók Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.; Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 15–32.; László János: Bűnbakképzés és nemzeti identitás, avagy a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány. In *Bűnbak minden időben…* i. m. 43–61.; Kiss Zsuzsanna: Hősök és bűnbakok a weimari Németországban. Adalékok a bűnbakképzés lélektani szempontjaihoz. In *Bűnbak minden időben…* i. m. 62–74

[33] Ennek fontos munkái közül támaszkodtunk az alábbiakra: *Történeti és politikai pszichológia*. Szerk.: Hunyadi György. Osiris, Budapest, 1998. A kötetből használtuk: Hunyady György: Előszó. A politikai pszichológia: amit ők tudnak és mi nem. (11–15.); Münsterberg, Hugo: Pszichológia és történelem. (45–57.); Runyan, William M.: Vita a pszichobiográfiáról. (305–339.).

nahliki

módszereket is hasznosító életrajzok, illetve azzal kapcsolatos tapasztalatok.[34] Miként Kiss Zsuzsanna e téren új utakat kereső, a történész számára még eredményesebben hasznosítható szempontokat és módszereket felvető doktori disszertációja.[35]

Fontos szempontokkal gazdagította a politikusi személyiség vizsgálatát Kornis Gyula nagy ívű, anno „A Magyar Tudományos Akadémia Nagyjutalmával koronázott műve", amely a politológia és a pszichológia határán mozog. Részben azzal, hogy részletesen áttekinti a sikeres államférfitól elvárt tulajdonságokat (hivatástudat, eszmények, akaraterő, felelősségérzés, sugalmazó erő, emberismeret, valóságérzék), az értelem és érzelem, az akarat szerepét a politikában.[36] Ezek Gömbös politikusi habitusának megítélését is döntő mértékben meghatározzák. A könyv azért is tanulságos, mert az ő politikai pályája időszakában érvényes gondolkodást és értékrendet tükrözi. S nem kevésbé amiatt, hogy a soktucatnyi politikus között, akiket vizsgál és példaként említ a szerző, még az 1943-ban megjelent második kiadásban sem bukkan fel Gömbös neve, pedig a szerző az ő honvédelmi államtitkársága és minisztersége idején volt a kultusztárca államtitkára. Sőt, Bethlen kilépését követően Kornis tagja lett a NEP elnökségének is, ami által közvetlen munkatársává vált a pártvezérnek, még ha ez nem is jelentett mindennapi együttműködést.[37] Ez a momentum kimondatlanul is azt látszik jelezni, hogy Kornis nem tekintette a korabeli miniszterelnököt államférfinak.

Politikusi működésének, habitusának jellemzői — többek között a tömegekre gyakorolt hatása nyilvános szereplései során, illetve a személyét érintő, általa is támogatott *kultuszépítés* — további részkérdések vizsgálatát is igénylik.[38] Gömbös esetében is jellemző volt az — mind az önmagáról általa mondottak, mind kultuszának formáit,

---

[34] Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*… i. m. 217–299. (Pszichobiográfiai kísérletek.); Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901–1932)* Kronosz, Pécs, 2012. Bevezetés. 13–21.; Bálint Ágnes: *Pszichobiográfia és irodalom*. Kronosz, Pécs, 2014.

[35] Kiss Zsuzsanna: *A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján*. Doktori értekezés. Pécs, 2011.
http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kisszsuzsannaphd.pdf (letöltés: 2014. 10. 22.)

[36] Kornis Gyula: *A államférfi. A politikai lélek vizsgálata.* I–II. Franklin Társulat, Budapest. 1933, második kiadás 1943.

[37] Utóbbira lásd *Függetlenség*, 1935. augusztus 13. 2.

[38] Ennek módszertani irodalmához példaként lásd Gyáni Gábor: Politikai kultusz – vezérkultusz (identitás- és közvéleményteremtés). In Uő.: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007. 37–49.; Ormos Mária: Politikai szerepek és személyiségek a 20. században. In Uő: *Van-e történelem?* Kossuth, Budapest, 2012. 145–165.; Bliesemann de Gevara, Berit – Reiber, Tatjana: A hatalom popsztárjai: karizma és politika. In: Bliesmann de Gevara, Berit – Reiber, Tatjana (szerk.): *Karizma és hatalom.* Napvilág, Budapest, 2012. 15–52.

nahliki

módszereit tekintve —, hogy múltbéli hivatkozásokkal, azaz emlékezetkultúrához kapcsolható, identitásteremtő, -erősítő jelenségekkel igyekeztek erősíteni azt.[39]

A Gömbös politikai tevékenységének keretéül szolgáló állami intézményrendszer, politikai pártok és egyesületek megkerülhetetlen és hangsúlyos vizsgálata politológiai, ezen belül hangsúlyozottan pártszociológiai és politikaelméleti megközelítést is igényel. Különös tekintettel arra, hogy az 1920–1930-as évek nemzetközi dimenziókban is jelentős változásokat hoztak a hatalmi struktúrák, a politikai ideológiák és pártok, azok szervezeti jellemzői, s mindezekkel összefüggésben a politikai jogok kiterjedése terén. Gömbös ebben a vonatkozásban is alapvető fordulatot kívánt végrehajtani Magyarországon, aminek egyik kulcseleme volt a kormánypárt és ez által a pártstruktúra gyökeres átalakítása. E törekvéseinek vizsgálata szükségessé teszi a releváns politológiai, politikaelméleti munkák fontos elemeinek felhasználását.[40] E politikacsinálás eszközeinek, módszereinek, illetve azok hatásainak értelmezéséhez a politikai antropológia nyújt segítséget.[41]

A többféle tudományág módszertanának párhuzamos használata nem jelenti azt, hogy a történeti szempont dominanciáját feladva, átfogó interdiszciplináris elemzést készítenénk, amelyben azonos súllyal szerepelnek az eltérő megközelítések. Még kevésbé azt, hogy pszichohistóriai vagy politológiai szakmunkát kívánnánk az asztalra tenni. Ezért — hasonlóan a fenti vázlatos utalásokhoz — a fő téma kifejtése során sem fogunk elméleti és módszertani fejtegetésekbe bocsátkozni, s a sorolt módszertani munkákra is csak abban az esetben hivatkozunk, ha a tételes idézés, vagy egy jelenség elemzése azt megköveteli. Bevezetőnkben pusztán a belőlük vett módszerek alkalmazásának jelzése miatt adtunk róluk áttekintést.

A történeti szempontú elemzés kapcsán külön ki kell térnünk arra, hogy értekezésünk fontos forrásaiban, a kortársi visszaemlékezésekben és a

---

[39] Ehhez lásd Romsics Gergely: A jelentés zsarnoksága. A kultusz mint objektivált jelentés és működése a társadalomban. *Pro Minoritate*, 2004. Tavasz, 3–18.; Romsics Gergely: Mítosz, kultusz, társadalom. *Mozgó Világ,* 2004. 7. sz. 57–61.; Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 138–166.;

[40] Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest, 1998.; Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.; Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.; Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Universitas, budapest, 1992.; Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.; Bakk Miklós: *A politikai identitás szerkezete.* [doktori disszertáció, 2005] http://bakk.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=2&p=4167 (Letöltés: 2008. július. 18.)

[41] *Politikai antropológia*. Szerk.: Zentai Violetta. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. Budapest, 1997.

nahliki

szakirodalomban megjelent szélsőséges vélemények[42] legtöbbször nem jelentenek mást, mint egyoldalú ítélkezést. Olyan markáns ítéleteket, melyek Gömbös politikája egy-egy elemének kiragadása, illetve annak vagy egész tevékenységének ideológia-politikai indíttatású, s ezért szükségszerűen torz értékelése alapján születtek. Meggyőződésünk, hogy az egykori miniszterelnök — és mindenki más — személyiségéről, politikájáról és annak hatásáról, jelentőségéről csak akkor lehet reális értékelést adni, ha egész tevékenységét, szóbeli és írásbeli közléseinek, egyéb megnyilvánulásainak egészét megismerjük. És mindezt nemcsak figyelembe vesszük, hanem megpróbáljuk megérteni is, miért úgy szólt, vélekedett, cselekedett az adott szituációkban. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy ne mai viszonyainkból kiindulva, ne csak saját értékrendszerünk szerint ítélkezzünk, hanem mindenekelőtt azt kutassuk: (1) milyen hatásokra alakult oly módon a vizsgált személy egyénisége, gondolatvilága; (2) az adott kor viszonyai között milyen lehetőségek álltak rendelkezésére, milyen mértékben ismerte, látta át és értékelte helyén azokat; (3) szavai és tettei milyen reakciókat váltottak ki a társadalomból, annak különböző csoportjaiból, s — ami ennél is fontosabb — döntései miként befolyásolták azok életét. A szempontok persze számos további elemmel kiegészíthetők. A lényeg, hogy *saját korának viszonyai között* értelmezzük a vizsgált politikus (vagy más személy) *egész tevékenységét*.

Csak így érthetjük meg, hogy — jelen esetben Gömbös — miért úgy gondolkodott, miért úgy nyilatkozott, miért úgy cselekedett egy-egy esetben, ahogy tette azt. Azaz a megértés a fontos. *Megismerés* nélkül persze nem lehet *megérteni*. Nem kevésbé fontos, hogy a megértés nem jelenthet feltétlen elfogadást. Csak a cselekvő személy lehetőségeinek tükrében kialakított reális értékelést, amely egyaránt lehet elismerő vagy elítélő. De egyik végeredmény sem nélkülözheti az árnyalást, az összképtől elütő, de azt lényegében nem módosító részletek felmutatását.

Ahhoz, hogy ezt sikerrel tegyük, a rendszerváltás utáni időszak történetírásának tapasztalatai alapján indokolt, sőt, megkerülhetetlen egy szemléleti/módszertani kérdés felvetése. Gergely Jenő a maga Gömbös-képének kialakításakor abból indult ki, hogy őt is megilleti egy olyanféle árnyalt megítélés, mint amilyenben Bethlen Istvánnak vagy Teleki Pálnak része lehet. Az ő esetében sem „bűnöst kellene keresni és

[42] Ismertetését lásd a *Hérosz vagy sátán?* című fejezetben.

nahliki

rehabilitációt emlegetni — írta —, hanem neki is »sui iuris« igazságot szolgáltatni."[43] Az objektívnek tűnő megközelítés azonban csapdahelyzetet is jelentett abban a szakmai és politikai környezetben, amelyben megfogalmazódott. A rendszerváltást követő években elkerülhetetlenül és indokoltan vetődött fel huszadik századi történelmünk újragondolásának és átértékelésének igénye személyekkel (nem csak Gömbössel), szervezetekkel és egyes politikai lépésekkel kapcsolatban egyaránt. Annak ellenére, hogy az 1950–1960-as években kialakított, valóban egyoldalú, ideológiavezérelt és a politikai hatalom által diktált értékeléseket az 1960-as évek közepétől fokozatosan árnyalta a történetírás – a „3 T" adta lehetőségekkel is élve. Ám — amint arra Gergely is utalt — az indokolt átértékelés gyakran a „rehabilitáció" s annak égisze alatt a „heroizálás" vagy „deheroizálás" szándékával történt. Ez pedig a pozitív törekvés ellenére csapdahelyzetet teremtett, mert — a különböző politikai irányzatokhoz kötődő kutatók és intézmények ez által is orientált szemlélete miatt — a megvalósítást épp úgy befolyásol(hat)ták ideológiai megfontolások, illetve politikai érdekek, mint annak a konstrukciónak a megszületését, melyet — egyébként indokoltan — átértékelni igyekeztek.

Gergely Jenő tehát Gömbös Gyula kapcsán egy általánosabb szemléleti–módszertani problémát, a történeti emlékezet és ez által az emlékezetkultúra, illetve az emlékezetpolitika kérdését vetette fel. Különösen a legutóbbi években aktuális történeti évfordulók (Trianon, a második világháborús magyar részvétel, a holokauszt és annak kapcsán a német megszállás hatásai, az első világháború és a magyar politikai elit mindezekkel összefüggésben felvethető felelőssége stb.), azokhoz kapcsolódó emlékezések, események során bontakoztak ki heves viták – nemcsak politikusok, hanem történészek között is. Megkerülhetetlen tehát számunkra az ezzel kapcsolatos szakirodalom szempontjainak figyelembe vétele és érvényesítése.[44] Annál is inkább, mert annak tapasztalatait egyik fontos forráscsoportunk, a bőségesen használt emlékezések, naplók kritikai elemzése során is tudjuk hasznosítani.[45]

---

[43] Gergely Jenő: A Gömbös-szindróma. Gömbös Gyula (1886-1936) *História* 2000. 3. sz. 17.

[44] Gyáni Gábor: Emlékezés, narrativitás és múlt. In Uő.: *Történészdiskurzusok*. L!Harmattan, Budapest, 2002. 296–301.; Gyáni Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In: Uő.: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007. 897–110.; Romsics Ignác: Identitáspolitika és történelem. In Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris, Budapest, 2008. 267–274.; Ormos Mária: A történelmi élmények utóélete. In Uő.: *Van-e történelem?* Kossuth? Budapest, 2012. 63–80.

[45] Erre lásd Pritz Pál: Emlékirat és történeti valóság – Barcza György emlékiratai fényében. In Uő.: A objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek. Magyar Történelmi Társulat,

A fent említett fogalmak kiindulópontként történő használata tévútra viheti — s nagy a veszélye annak, hogy viszi is — a történészt. Ha valaki *rehabilitál* egy történeti személyiséget, akkor nem racionálisan viszonyul a megítélendő személyhez, illetve mások róla alkotott véleményéhez, hanem emocionálisan. S ha így viszonyul hozzá, akkor gondolkodását eleve beszűkíti, egyirányú pályára irányítja. Ha ugyanis *történészként* a rehabilitálás attitűdjével kezd munkához, nem azt vizsgálja, hogy az eddigi megállapítások megfelelnek-e a valóságnak, hanem eleve elhatározza a változtatást, az átértékelést. Könnyen eshet abba a hibába, hogy nem a valóság tényeiből von le következtetést, hanem egy prekoncepcióhoz keres érveket, s e szerint válogat a történeti tények között, illetve súlyozza azokat. Ezzel pedig megakadályozza, de legalábbis rendkívüli módon megnehezíti, hogy tárgyilagosan ítélje meg a jelenséget, vagy mások történeti értékítéleteit.

Más aspektusból tekintve a kérdést: nem a vizsgált történeti személyiséget illeti meg a reális értékítélet, hanem önmagunkat, a múlttal foglakozó kutatókat, és mindenekelőtt azt a társadalmi közeget, amelynek írunk. Az érzelmi momentumoktól befolyásolt (más esetekben politikai érdekeket szolgáló) értékelések *nem segítik* a korábbi torzítások okozta zavarok felszámolását, hanem tovább növelik azokat. Nem a tisztánlátást szolgálják, hanem tovább nehezítik az olvasó tájékozódását, és végső soron a történetírás hitelét veszélyeztetik. A korabeli valóságot csak akkor *közelíthetjük* sikeresen, ha a források minél mélyebb ismerete alapján, azonos mércével mérünk, „sine ira et studio" ítélünk minden esetben — minden történeti személyiség esetében —, a tőlünk telhető módon reálisan. A minősítések eltéréseinek forrása pedig nem lehet a történészeknek a megítélt személyekhez (jelenségekhez) fűződő viszonya, hanem a kutatott személyek (jelenségek) értékei közötti valós különbségek. Ennek tanulságait is figyelembe véve igyekszünk a magunk képét kialakítani Gömbös Gyuláról.

Ehhez azonban ismernünk kell a mások — a kortársak és az utókor történészei — által alkotott portrékat is.

Budapest, 2011. 149–248.; *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga*. Szerk.: Horváth Jenő és Pritz Pál. Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012.

nahliki

Hérosz vagy sátán?

Gömbös egész pályája során a korabeli magyar politikai élet megosztó személyiségei közé tartozott. Kortársai közül sokan a legtehetségesebb politikusok között tartották számon. Mi több, benne látták a háborús vereség és a trianoni trauma okozta gazdasági, politikai, társadalmi nehézségek potenciális felszámolóját, a magyarság mindezekből fakadó lelki válságának megszüntetőjét. Őt tekintették a magyar sorskérdések legvilágosabb megfogalmazójának, s a legjobb, legalábbis legígéretesebb megoldási módozatok felmutatójának. Akadtak olyanok, akik feltételezték, hogy az ő vezetésével az ország nem jutott volna az újabb világégést követő sorsára. *Héroszként*, emberfeletti adottságokkal és lehetőségekkel rendelkező lényként dicsőítették.

Mások — konzervatívok, liberálisok, kisgazdák, szocialisták vagy éppen egyik politikai irányzathoz sem tartozók — viszont őt tették felelőssé a Magyarországot az újabb katasztrófába sodró politikai lépések megalapozásáért, a szélsőjobboldali politikai mozgalmak megerősödéséért, s ártalmas szellemi, politikai befolyásuk növekedéséért. *Sátáni* erők képviselőjeként, vezéralakjaként emlegették.

A kortárs kritikusok közül sokan vádolták a miniszterelnököt azzal, hogy másol – a korszak két hírhedt jobboldali diktátorát, Hitlert és főként Mussolinit követi. Ezt fejezte ki szemléletesen az akkoriban ráaggatott gúnynév: *Gömbölini*. A gyanú korábban is felvetődött. Gömbös már a fajvédők vezetőjeként is arra kényszerült, hogy védekezzen, azt hangoztatva, hogy az általa képviselt politika sajátos magyar jelenség, nem fasizmus vagy „nemzeti szociálizmus".

Ezekben az egymásnak feszülő nézetekben mindkét oldalon kusza kavalkádként keveredtek a racionális és a valóságnak — a véleményalkotó álláspontját gyengítő — tényeit figyelmen kívül hagyó, mondhatnók, félresöprő érzelmek, indulatok.

Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk a Gömbös alakját, egykori működését és annak hatásait felidéző jelenkori emlékezetben is, származzék az akár magánszemélyektől, akár közszereplőktől. Tüntetően vonult ki 2004-ben egy holocaustra emlékező konferenciáról egy felháborodott idős, zsidó házaspár, amikor

nahliki

a kritikus, de a valóságot reálisan bemutatni igyekvő előadó arról beszélt: a harcos antiszemita Gömbös sohasem követelt fizikai erőszakot az általa elmarasztalt zsidósággal szemben. Nem sokkal később, 2007-ben vette fel az általuk példaképként tisztelt Gömbös nevét a később betiltott Magyar Gárda Hagyományőrző és Kulturális Egyesület Tolna megyei alakulata. Ezzel jelezve, hogy büszkén vallották magukat a megyében született, szélsőjobboldali nézeteket hirdető, fajvédő politikus örökösének.

A tudományos munkákban szintén sokszínű képet alkottak Gömbösről. Ezek sokáig elsősorban időben változtak, az egyidejű eltérések inkább az utóbbi évtizedekben váltak jellemzővé. A második világháborút követő években született értekezések — ideológiai és politikai elvárásoknak is megfelelve, s ezért Gömbös hatalomgyakorlását totális fasiszta diktatúraként aposztrofálva — hosszú ideig kivétel nélkül negatív ítéletet alkottak az egykori miniszterelnök egész pályafutásáról, gyakorta az őt bíráló kortársak érveit is kölcsön véve. Az 1970−1980-as években a tárgyszerűbb történeti elemzések árnyalták a képet, esetenként jelentős hangsúlyeltolódást mutattak, döntő változást azonban nem eredményeztek. A rendszerváltást követően jelentek meg új hangok. Köszönhetően annak, hogy eltűntek a szabad véleménynyilvánítás korábbi ideológiai és azt kiszolgáló hatalmi korlátai. Történeti szaktanulmányokban, összefoglaló munkákban és tankönyvekben, no meg publicisztikákban rajzolták át Gömbös portréját. Ezek is merítettek a kortársi véleményekből, helyenként a Gömböst és történeti jelentőségét felmagasztaló nézeteket részesítve előnyben.

Gömbös a kortársak szemében

A korabeli reagálások sokasága bizonyítja: a hivatásos katonából lett politikus fontos és megkerülhetetlen alakja volt a két világháború közötti Magyarországnak. Törekvései, problémafelvetései, szavai és tettei felkeltették a társadalom valamennyi rétegének figyelmét -- a gazdasági és politikai hatalom birtokosaiét, a kulturális és egyházi elit tagjaiét éppúgy, mint egyszerű földművesekét, iparosokét, kereskedőkét, tanítókét. Gömbös megnyilatkozásaival nem csak véleményalkotásra és véleménynyilvánításra késztetett -- minden korabeli magyar államférfinál több és hevesebb érzelmi reakciót váltott ki. Ezért az ő szerepének, hatásának, befolyásának, történeti jelentőségének megértése és reális értékelése kiváltképp elképzelhetetlen a

nahliki

kortársi vélemények ismerete és mérlegelése nélkül. Belőlük ugyanis nemcsak olyan fontos információkat kaphatunk Gömbösről, melyeket csak a vele személyes kapcsolatban lévők, vagy őt közelről szemlélők ismerhettek. Az írások azt is dokumentálják, milyen hatást gyakorolt Gömbös politikai tevékenysége, személyisége a korabeli magyar társadalom különböző rétegeire, csoportjaira, illetve a politikai és szellemi elit egyeses képviselőire.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül ismertetünk néhány jellemző, a legfontosabb politikai irányzatokban megfogalmazott értékítéletet, illetve a korszak vezető politikusainak és különböző szellemi áramlatokhoz tartozó értelmiségiek, művészek utólagos értékelését dokumentáló véleményt.

A magasztalásokat mindenekelőtt legbizalmasabb barátai, legközvetlenebb munkatársai fogalmazták meg. Ezek funkciója előbb a frissen kinevezett miniszterelnök közvélemény által történő elfogadtatásának segítése, később kultuszának megteremtése, halála után annak ápolása volt. Megfogalmazói közül mindenekelőtt *Marton Bélát*, az átszervezett kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) országos ügyvezető főtitkárát és *Szörtsey Józsefet*, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) ügyvezetőjeként és a MOVE alelnökeként Gömbössel 1919 óta szoros kapcsolatban álló politikust kell említenünk. Szócsöveik pedig — a NEP Országos Központjának Marton által fogalmazott dokumentumain és a Szörtsey által szerkesztett *Nemzeti Figyelő* című hetilapon kívül — a Gömbös bizalmasa, Antal István sajtófőnök vezérelte központi kormánylapok, illetve kormánytámogató vidéki sajtó volt. A bennük megjelent írások szerint Gömbös az egyetlen ember, akinek „erős kezébe" tehette a kormányzó az adott, „válságos pillanatban az ország sorsát".[46] Ezt a sort folytatta egy évvel a miniszterelnök halála után *Sztranyavszky Sándor*, aki szerint Gömböst politikusi és emberi erényei *„tették hivatottá arra, hogy kritikus időben, amikor reményét vesztette a magyar, rajta keresztül ajándékozza vissza a Gondviselés nemzetének reményét, hitét és önbizalmát"*.[47]

Hubay Kálmán, a kormány és a kormánypárt lapja, a Függetlenség főszerkesztője — önvallomása szerint — nagyon korán kezdett „tizenhét esztendős kölyök-fővel felgyulladni, áttüzesedni, izzóvá hevülni az ő eszméinek, célkitűzéseinek lángjánál",

[46] A részleteket lásd *A „Nemzeti Egység Vezére"* című alfejezetben.

[47] *Függetlenség*, 1937. szeptember 21. 5. – Sztranyavszky ekkor a képviselőház elnöke, 1932 novemberétől az 1935. évi parlamenti választásokig a Nemzeti Egység Pártjának elnöke.

nahliki

hogy aztán kövesse, majd szolgálja Gömbös céljait. Így láttatta olvasóival ideálját annak halála után:

> *„És ez a férfi, akiben egyesült a magyar faj ősi, keleties nyugalma, a kuruc lélek lángoló vére, a katona keménysége és a politikus gyors, rajtaütő taktikai készsége: ez a férfi, mint diplomata, maga volt a megtestesült charme, kedvesség és báj. Egyénisége, közvetlen modora, szeretetreméltósága, páratlan nagyvonalúsága nem kis részben járult hozzá, hogy olyan történelmi óriások, mint Mussolini, mint Hitler, mint Pilsudski nemcsak a kilencmilliós magyar nemzet, hanem a történelmi magyar birodalom képviselőjét látták benne*." Ezért tartotta követendőnek példáját, folytatandónak politikáját: *„Az ő szelleme, az ő emléke, az ő hite várja a vándort a nehéz út végén, mely fölfelé visz. Mindig fölfelé, a halott Vezér útján…"*[48] Egy év múltán már általános érvénnyel hirdette „Vezére" nagyságát: *„Gömbös Gyula egyfából* [sic!] *faragott, robusztus alakja egyre inkább nőtt be a magyar történelembe.* […] *Eszmévé finomult, fáklyává tüzesedett millió és millió magyar emlékezetében és tiszteletében.* […] *…egyre erőteljesebben és határozottabban jelentkeznek azok a vonások, amelyek az államférfiút halhatatlanná, egyéniségét történelmivé, alkotásait maradandókká, emlékezetét örökkön élővé teszik.* […] *…eszméi élnek, a tűz, amit ő gyujtott meg a magyar lelkekben, ma is világít. Keményen, hittel, izmosan vágjuk a lépést az évezredes magyar országúton a Vezér nyomában."*[49]

Hubay ezt az utat hamarosan annak a Szálasi Ferencnek az oldalán vélte megtalálni, aki nem sokkal korábban elzárkózott attól, hogy a Gömbös által úton haladjon.

Marschalkó Lajos, a Szálasi–Hubay-féle úton haladó, szélsőségesen antiszemita, fajvédő újságíró[50] is Gömböst tekintette a megmaradt fajvédők példaképének, politikájuk megalapozójának. Ezért tartotta fontosnak a második világháború idején (a szövegben olvasható utalások tanúsága szerint 1942-ben), hogy papírra vesse véleményét, s az új nemzedékkel megismertesse ideálja életpályáját. Szerinte Gömbös:

> *„Jövőbe látó próféta, népének utolsó táltosa, holnapba tekintő magyar államférfi* […], *aki több mint politikus, több mint államférfi és miniszterelnök, mert új korszak megvetője, új eszmék*

[48] *Függetlenség*, 1936. október 11. 9. – Hubay Kálmán: A vezér

[49] *Függetlenség*, 1937. október 3. 3. – Hubay Kálmán: A vezér nyomában

[50] Marschalkó Lajos az 1920-as évek elejétől debreceni fajvédő lapok, majd a Gömbös legodaadóbb hívei közé tartozó Kolosváry-Borcsa Mihály által szerkesztett Hajduföld munkatársa, 1934-től felelős szerkesztője. 1936-ban Budapestre költözött, ahol a kormány és a kormánypárt hivatalos orgánuma, a Gömbös-kormány idején alapított a *Függetlenség* munkatársa, majd főszerkesztője lett.

nahliki

apostola és általuk népének, fajának megmentője volt.[51] […] *s amíg magyar lesz a földön, az ő lelke vezérli győzelmes rohamra a fajvédő nacionalista Magyarország büszke seregeit.*"[52]

A felsorolást folytathatnánk azokkal a „fűzfapoétákkal", akik dilettáns „gondolkodók" és „költők" módjára faragták dicsőítő rímeiket, s küldték el azokat közvetlenül az általuk piedesztálra emelt „Vezérnek",[53] vagy vidéki lapokban közölték,[54] magánkiadásban terjesztették[55] őket – ki tudja, milyen visszhangot kiváltva… Ezekben a megnyilatkozásokban nyoma sincs kritikai észrevételeknek, Gömbös emberi gyengeségeinek, a politikusi teljesítményt korlátozó ismerethiányainak vagy a kormányt és fejét érő negatív, elítélő társadalmi reagálásoknak.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki nemcsak közvetlen munkatársa, hanem bensőséges barátja is volt Gömbösnek, hivatalos, ünnepi fórumon mondott beszédben méltatta őt.[56] A jeles történész igyekezett árnyalt képet rajzolni elhunyt kormányfőről és pártvezérről, azonban hangvétele és nagyrészt tartalma is egyértelműen méltató volt. Megengedő módon utalt ugyan néhány gyengeségére, de azokkal azonnal szembeállította erényeit, amelyek felülírták a hiányosságokat. Szerinte Gömbös *„ábrándozásra ösztönző puha, lírai hajlandósága a cselekvésvágy epikus erejű dinamizmusával párosult"*, *„romantikus érzelmességét az akadályt nem ismerő, erős férfi határtalan akaratereje ellensúlyozta"*, esetenként túláradó *„optimizmusát* […] *valóságérzéke egészítette ki"*, *„harcos, verekedő temperamentumával"* állította szembe *„lebilincselően kedves modorát"*.[57] Külön kiemelte:

„A teoretikusok elemző hajlandóságára, a részletek kidolgozásában tökéletességre törekvő hajlam hiányzott belőle, de gyakorlati érzéke rávezette a részletekben járatos szakemberek

---

[51] Marschalkó Lajos: *Gömbös Gyula a fajvédő vezér.* Stádium Sajtóvállalat Rt. Bp. é. n. 3-4.

[52] Marschalkó L.: *Gömbös*… i. m. 78.

[53] MNL OL K 35 – b, Gecsó Gyula: *Egységben az erő*; Gábor Jenőné: *Írott portré*; Rákos Géza: *T. E. Sz. lakomára.*

[54] Farkas Andor: Üzenet a Vezérnek újhelyi látogatása napján. *Zemplén*, 1934. január 14.

[55] Jellegzetes példája Peleskey Ferenc: *A Nemzeti Egység trilógiája. Hármas toborzó*. H. és é. n. [1935] A gondolatiságát, ritmikáját és rímeit tekintve egyaránt primitív, 88 strófából álló munka célját így fogalmazta meg szerzője: „E kis költemény minden magyart Gömbös Gyula Vezér zászlaja alá hí, Őt tartván legalkalmasabbnak a magas vezéri tisztségre." (2. old.)

[56] Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter emlékbeszéde. In *Vitéz Gömbös Gyula arcképének ünnepélyes leleplezése a Nemzeti Egység Pártjában 1937. április 7-én*. Stádium Sajtóvállalat, H. és é. n. [Budapest, 1937.]

[57] Hóman B.: *Vitéz Gömbös*… i. m. 8.

nahliki

megbecsülésére; a szakértők érvei előtt mindig szívesen maghajolt, meglepően kapacitábilis volt."[58]

Hóman úgy látta, e tulajdonságai révén lett

„kétségtelenül legkimagaslóbb tagja, átmeneti korunk politikai stílusának tán legjellegzetesebb képviselője a régi hadsereg vezérkari kapitányából az ellenforradalom egyik szervezőjévé, majd igen rövid idő alatt parlamenti vezérpolitikussá és végül a magyar állam vezető államférfiává nőtt Gömbös Gyula",[59] aki *„helyesen ítélte meg azokat a fejlődésben gyökerező tárgyi előfeltételeket,* […] *megértette kora eszméit és nemzedéke törekvéseit; felismerte azt az irányt, amely felé a nemzetnek haladnia kell*."[60]

A Gömbössel szintén baráti viszonyba került *Lázár Andor* igazságügy-miniszter 1945 után írt visszaemlékezéseiben Hómannál árnyaltabban értékelte egykori kormányfője munkáját, habitusát. Utólag úgy látta, Gömbös:

„Illúziókban élt, a fanatikus hivatásérzet ellenállhatatlan erővel vitte őt magával olyan utakon, amelyek megjárása felülmúlta testi és szellemi erejét. Nem volt igazuk azoknak, akik rajongásukban olyan tulajdonságokkal ékesítették fel, amelyekkel valójában nem rendelkezett, de nem volt igazuk azoknak sem, akik minden rosszat elhittek és hirdettek róla." Küldetéstudatából fakadó fokozott önbizalma *„töltötte meg őt azzal a hittel, hogy sokszor nem teljesen reális vágyait képes lesz valóra váltani, ez adta neki azt a bátorságot, mellyel igen nehéz feladatok teljesítésére mert vállalkozni, és azt a szuggesztív erőt, mellyel a tömegekben is fel tudta kelteni azt a hitet, hogy az általa hirdetett úton érhetjük el nemzetünk felemelkedését. Sokszor illúziókban élt, de hitte, amit hirdetett. Ha nem is vallotta be, de ismerte saját fogyatékosságait és hozzáértő munkatársak kiválasztásával igyekezett az illúziókat reális alapokra helyezni. Hogy erejének, lelkesedésének épségben maradása esetén mit tudott volna nemzete javára elérni, ezt nehéz lenne megállapítani, hiszen ez túlnyomórészben a világ sorsának alakulásától függött.*"[61]

A hozsannázóknál jóval visszafogottabban vélekedett két másik, Gömbössel 1919-től kapcsolatban lévő barát és munkatárs. *Antal István*, aki 1936 októberéig ügyvédjeként, majd sajtófőnökeként, beszédeinek írójaként mindenben készségesen kiszolgálta őt, együttműködésük idején aligha fogalmazott meg kritikát „főnökéről".

[58] Hóman B.: *Vitéz Gömbös*… i. m. 9.
[59] Hóman B.: *Vitéz Gömbös*… i. m. 15.
[60] Hóman B.: *Vitéz Gömbös*… i. m. 23.
[61] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 233-235.

nahliki

A börtönből szabadulva, az MTA Történettudományi Intézetének felkérésére az 1960-as évek első felében a Gömbös-kormány időszakáról írt memoárjának[62] elkészítéséhez bizonyíthatóan levéltári és kiadott forrásokra, illetve a sajtóra is támaszkodott, bár nyilvánvalóan igazodott a megrendelők vélt vagy valós elvárásaihoz.[63] Kéziratában nem fogalmazott meg összefoglaló és sommás véleményt Gömbösről. Az események, Gömbös ezek során tanúsított magatartásának tárgyilagosságra törekvő leírása során tartózkodott mind a volt miniszterelnök felmagasztalásától, mind elmarasztalásától. Ilyen típusú értékeléseket legfeljebb másoktól idézett.

Kozma Miklós a forradalmak és az ellenforradalom időszakát dokumentáló naplójában/memoárjában[64] egy tehetséges, dinamikus, bátor, jó szervező- és kommunikációs készséggel rendelkező, vezetésre termett Gömbös Gyulát ismerhet meg az olvasó. Terjedelmes, későbbi naplófeljegyzéseit is tartalmazó irathagyatékában[65] már számos kritikai megjegyzés, sőt, Kozma Gömbös egyes politikai lépései elleni fellépésének bizonyítékai is fellelhetők. Az MTI és a Magyar Rádió elnöke, majd a Gömbös-kormány belügyminisztere ezekben sem vonta kétségbe miniszterelnöke tehetségét, de keményen bírálta és határozott akciókkal akadályozta diktatórikus törekvéseinek megvalósítását.[66]

Az ítélkező kortársak között sajátos helyet foglalt el *Kornis Gyula* véleménye. Az államférfi jellemzőiről monumentális tudományos értekezésében Gömböst meg sem említő a tudós kultúrpolitikus még 1937-ben is úgy nyilatkozott a volt miniszterelnökről, hogy „még nem rajzolható meg az időtávlat hiányában történeti arcképe", személyiségéről azonban elismerően szólt:

> „*Gömbös Gyula a maga lebilincselő szeretetreméltóságával, mosolygó lovagiasságával, hirtelen tájékozódóképességével* [sic!], *meglepő szervezőerejével a magyar politikai életnek markáns és*

---

[62] *Antal István sajtófőnök emlékiratai.* [Kézirat] MTA Történettudományi Intézet Könyvtára. Különböző részletei kétféle kiadásban jelentek meg: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította: Gergely Jenő. Új Palatinus–Könyvesház Kft. Budapest, 2004.; *Adatok az Antal–Gömbös-féle…* i. m.

[63] A kézirat keletkezési körülményeire lásd Gergely Jenő: Bevezetés. In *Gömbös Gyula hatalomra kerülése…* i. m. 58–60.

[64] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m.

[65] MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai.

[66] Mindez közvetetten megismerhető Ormos Mária Kozma-biográfiájából. Ormos M.: *Egy magyar médiavezér…* i. m. A kritikai észrevételek ismertetését lásd különösen II. kötet 431–444.

nahliki

vonzó egyénisége. […] *Nagy történelmi hivatásérzet feszítette lelkét: a nemzet megújhodását gazdasági és szociális politikával igyekezett előkészíteni.*" Gömbös legfőbb eszmei hagyatékaként értékelte azt, hogy „*A magyar állam életfenntartó erejét a szociális érzés fokozásában látta. Az államot nem pusztán hatalmi apparátusnak tekintette, hanem a nemzet erejének fokozásával akarta az állam hatalmát erősíteni E program mögé egységeslelkű* [sic!] *, a nemzeti gondolatban oszthatatlan magyarságot akart állítani.*"[67]

Különösen fontos a korszak két meghatározó politikai személyiségének, *Horthy Miklós* kormányzónak és *Bethlen István*, korábbi miniszterelnöknek a véleménye.

Horthy Miklós 1919 tavaszától, a szegedi ellenforradalmi kormány megalakulásától kezdve volt -- mondhatni -- mentora Gömbösnek, aki 1932 őszén kifejezetten az ő akaratából lett miniszterelnök. Évtizedekkel a második világháború után, az emigrációban, Portugáliában írt emlékirataiban[68] Gömböst „*jeles katonatisztként*" és színes egyéniségű politikusként, tehetséges szónokként jellemezte, aki „*kétségtelenül új lendületet adott belpolitikai életünknek*", ám „*jó szándékú törekvéseivel gyakran túllőtt a célon*". Gömböst autokrata politikusnak tartotta, akire „*Hitler és Mussolini példája nagy hatást tett*". Ezzel magyarázta diktátori hajlamait és úgy értékelte, hogy Németország felé túlzottan elkötelezte az országot. Ezekben az értékítéletekben épp úgy tetten érhetők Horthy 1936 előtti véleményének elemei, mint az azt követő évek eseményeinek, tapasztalatainak módosító hatásai.

Bethlen István és Gömbös viszonya ellentmondásosan alakult. Voltak szövetségesek és politika ellenfelek. Számos kérdésben vallottak hasonló nézeteket, ám származásukból, habitusukból, politikai iskolázottságukból és több más tényezőből fakadóan felfogásuk, politikai módszereik sok eltérést mutattak. 1935-ben Bethlen végleg szakított utódjával, s ellenzéki pártokkal összefogva igyekezett megakadályozni Gömbös, általa veszélyesnek tartott politikai terveinek megvalósítását. Helyzetértékelését 1944 nyarán, a német megszállók elől bujdosva vetette papírra.[69]

Bethlen elismerően nyilatkozott Gömbös emberi vonásairól, fajszeretetéről, hivatásérzetéről, politikusi bátorságáról és szervezőkészségéről. Hiányosságaként említette azonban, hogy

---

[67] *Függetlenség*, 1937. október 8. 3. – Kornis Gyula beszéde Gömbös Gyuláról
[68] Horthy M.: *Emlékirataim*… i. m. 178-179.
[69] *Bethlen István emlékirata*… i. m. 124-130.

nahliki

„hiányzottak a nemzet vezetéséhez szükséges alapos ismeretei, a tapasztalat és a széles látókör, amelyet csak a külföld alapos tanulmányozása adhat meg, és amely a biztos ítéletnek alapja; így gyakran légvárakat épített, gyakran illúziókat kergetett, […] *Őszinte és nagyvonalú lendületének pedig* […] *egyéni hiúsága vetett gyakran gáncsot.”* Tehetségesnek tartotta Gömböst, akinek esélye *„volt arra, hogy idővel komoly és nagyvonalú államférfivá váljék”*, de ő a volt vezérkari tisztekre jellemző módon csak a *„condottiere típust személyesítette meg* […], *akik ambícióiknak és ki nem elégíthető hiúságuknak gyakran feláldozták a reájuk bízott csapat sok életbe vágó érdekét”*. Vérbeli összeesküvőt látott Gömbösben, aki *„nem bízott a parlamentarizmusban, a parlamentet nem is kedvelte”*. A valóságnak megfelelően állította, hogy Gömbös az általa kedvelt titkos társaságok tagjaiból kívánta *„az országgyűlés tagjait összeválogatni”*, illetve *„bevonni a kormányba, az adminisztrációba”*.[70]

Őt tette felelőssé azért, hogy a titkos társaságok korábbi tagjaira épülő, a hatalmat az ő vezérletével kisajátító kormánypárt radikalizálta a közéletet. Szerinte ezzel Gömbös elősegítette, hogy

„később a Teleki-féle választások rendjén még radikálisabb irányzatok kerekedjenek felül, amelyek már csak részben voltak a Gömbös-féle szervezetek közvetlen emanációi, de amely szervek munkájának gyümölcseit a belőlük kisarjadzott és magukat függetlenítő édes gyermekei, a magyar nyilas pártok és utoljára mindnyájuk szellemi apja, a német nemzeti szocializmus arassák le.”[71]

Ugyancsak Gömbös bűnéül rótta fel, hogy miniszterelnöksége idején *„a magyar tisztikar körében a politizálás kezdetét vette”*, amivel szintén elősegítette, hogy *„közéletünkben a jobboldali radikalizmus, a gyűlölködő antiszemitizmus és rajtuk keresztül a nemzetiszocialista ideológiák tért”* foglaltak.[72]

Hozzá kell tennünk: ezek a megállapítások a fiatal tiszti generációra, közülük is a vezérkariakra voltak érvényesek. Az idősebb, magas rangú, régi tisztek kritikus hangot ütöttek meg Gömbössel szemben. *Shvoy Kálmán* tábornok, az Etelközi Szövetség egyik alapítója már 1919-ben Szegeden, majd a NEP egyik szegedi vezetőjeként is bírálta Gömbös magatartását. Naplójában[73] azt rótta fel neki, hogy erős jellemvonása volt *„a személyeskedés, a rettenetes beképzeltség és az üldözése annak, aki nem tetszett neki”*, a fiatalok felbátorításával és *„politikaimegbízott-rendszere”* révén

[70] *Bethlen István emlékirata…* i. m. 125–126.
[71] *Bethlen István emlékirata…* i. m. 127.
[72] *Bethlen István emlékirata…* i. m. 129.
[73] *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945*. Sajtó alá rendezte: Perneki Mihály. Kossuth, Bp. 1983. 156.

nahliki

rontotta a hadsereg fegyelmét, a politikában pedig a *„a halandzsa és a szemfényvesztés"* jellemezte. De ő is elismerően értékelte a hadseregfejlesztés érdekében tett lépéseit, s azt, hogy *„felrázta a népet a letargiából és új erőt szuggerált beléjük"*.

A tőle megszokott kíméletlen kritikával és maró gúnnyal emlékezett a halott miniszterelnökre az író, *Szabó Dezső*,[74] akinek az 1910–1920-as évek fordulóján megfogalmazott nézetei részben forrásul szolgáltak Gömbös elgondolásaihoz. Fajvédelmük, a parasztság súlyát, történelmi elhivatottságát hangoztató szociális elgondolásaik (stb.) akár össze is köthették volna őket. Az író azonban szövetséges helyett a legdühösebb bírálók élére állt. Ezt már 1935-ben papírra vetett terjedelmes elemzésével is igazolta.[75]

„Az, akit ágyúdörgések s a hivatalos pompa minden ragyogása kísértek a sírjába: ambíció volt. Folyton éber, mindig növekvő, elaltathatatlan érvényesülési vágy" – írta Szabó. Szerinte tehát nem Gömbös tulajdonsága volt az érvényesülési vágy, hanem az volt maga az ember. Diktátori allűröket tulajdonított neki, aki — *„Leninek, Sztalinok, Kemálok, Mussolinik, Hitlerek"* mintájára — a szervezésben látta a siker titkát, nem *„az élet egy új tartalmát"* tartotta meghatározónak. Ennek alapján mondta ki ítéletét: a sikeres diktátori szerephez nélkülözhetetlen *„történelmi képességektől, ettől az öntudattól, ettől a diktátori hittől és hatalmi kényszertől Gömbös Gyula minden távolsággal távol van"*.

Szabó Dezső — másokkal ellentétben — nem a diktátori törekvéseket rótta fel Gömbösnek, hanem azt, hogy *„A vezéri elszántság, az elrendelt történelmi bátorság teljesen hiányzott belőle."* Ennek okát közepes képességeiben, egyoldalú neveltetésében, kulturális tájékozatlanságában s a mindezekből fakadó — *„eredetileg hirdetett programja kárára"* gyakorolt — folytonos paktumkeresésében látta.

> Felrótta a miniszterelnöknek, hogy a magyarországi társadalmat saját ambíciói szolgálatában, alacsony kulturális nívón szervezte meg, az ifjúságot pedig *„a háborús generációk érdekszervezeteibe engedte belesikkasztani a bajtársi szövetségek útján"*, melyekben *„a döntő irányítás a germán elemek kezébe került"*. Legnagyobb, történelmi bűnének azt tartotta, *„hogy kormánya alatt* […] *az ország lehető minden irányítást, vagyont, hatalmat*

[74] Szabó Dezső: Gömbös Gyula. In Uő.: *A magyar káosz. Pamfletek*. Válogatta, szerk.: Nagy Péter. Szépirodalmi, Bp. 1990. 248-255.

[75] Szabó Dezső: Március mérlegén: A Gömbös-kormány és az „Új Korszak". In Uő.: *A magyar káosz*… i. m. 214–247.

nahliki

jelentő helyét a germánság elemeinek kezébe juttatták. Így betetőzője lett egy halálosan végzetes folyamatnak. A magyar géniuszból, a fájdalmas és gyönyörű magyar kultúrából, a termő és alkotó magyar lélekből nem értett semmit: távol és idegenül állt velük szemben. Egy olyan testnek akart feje lenni, melynek szívéből nem értett semmit, melynek szívéhez nem volt szíve." Mindezt azzal magyarázta, hogy *„…az elment miniszterelnök germán volt teste-lelke minden adottságában, élete minden megnyilvánulásában, énje egész megépülésében.* […] *És ez magyarázza meg végzetes nehézkedését Németország felé. Jogos a félelem: hogy ennek keserű levét még föl kell hajtanunk a jövőben."*

A Szabó Dezső eszméihez való kötődések, a vele közösen vallott gondolatok is kelthették azt a -- mindkét fél részéről rövid életűnek bizonyult -- reményt, illetve várakozást, hogy a radikális reformokat, a parasztság, a falusi szegénység vágyainak teljesítését ígérő Gömbös és az ugyanezt követelő népi írók egy táborba, „Új Szellemi Frontba" tömörülhetnek. Utóbbiak azonban gyorsan kiábrándultak, úgy látták, a miniszterelnök kisajátítja programjukat. S hamar rá kellett jönniük arra, hogy Gömbös csupán eszköznek tekintené őket is. A Gömböst versben dicsőítő *Erdélyi József*[76] ugyan a támogatók közé állt, a vele szoros kapcsolatot tartó *Zilahy Lajos* kedélyes fricskákkal minősítette az egykori miniszterelnököt,[77] a többség viszont — köztük *Kodolányi János*,[78] *Illyés Gyula*,[79] *Szabó Pál*[80] és mások — esetenként Szabó Dezsőnél is élesebb hangú, maróbb gúnnyal megírt kritikát gyakoroltak vele szemben. Álljon itt példaként Féja Géza és Németh László véleménye!

---

[76] Erdélyi József: A Vezérhez (1934) Gömbös Gyula emlékének. In Uő.: *Örökség. Versek.* Stádium Sajtóvállalat Rt. Bp. é. n. 5–7. A valamikor Gömbös halála után megjelent kötetet ez a vers nyitja.

[77] Benedek István: Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal. *Új Látóhatár,* 1959. July-August, 241–263. Zilahy a politikusnak tulajdonított pozitív tulajdonságként nevezte Gömböst „a legnagyobb gazembernek", illetve „rendkívül tehetséges gazembernek" (245.), aki romantikus idealistaként „semmit sem tudott megmenteni vagy teremteni, de akart" (246.), s „nagy politikai erényének" tekintette, hogy „teljesen tisztában volt műveletlenségével" (249.).

[78] Kodolányi János: „Gömbös legkitartóbb híve." In Uő.: *Visszapillantó tükör. A Süllyedő világ befejező része*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 348–368. Kodolányi maró gúnnyal jellemezte Gömbös „hamis, ingadozó, ingoványos alapra épített *ősmagyarság*át", megromlott egészségével nem számoló, súlyos rosszullétet okozó virtuskodását, Mussolinit utánzó pózait. Többször kitért rá, hogy nem olvasott mást, mint a Pesti Hirlap Sárga Könyvei detektív- és kalandregényeit. (354. o.) Délibábokat kergető politikusként jellemezte, kis Napóleonként, kis duceként és kis Hitlerként emlegette, aki alaptalanul képzelte, hogy létrehozhatja a Berlin-Róma tengelyt, „Magyarországnak ezer esztendőre olyan határokat biztosítva, amilyenek még Nagy Lajos korában sem voltak". (359.)

[79] Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945.* Vál., szerk., sajtó alá r.: Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 82–94.

[80] Szabó Pál: Az írás jegyében. In Uő.: *Nyugtalan élet. Harmadik könyv*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 5–266. A Gömbössel is foglalkozó rész: 227–240. Az író a hatóságok választási erőszakának személyes megtapasztalása (237–239.), és azzal kapcsolatos félelme miatt ítélte el Gömböst, hogy politikájának győzelme esetén „német mintára fasizálódik Magyarország" (235.).

nahliki

Féja Géza szerint

„Gömbös rendre meg akart szabadulni veszedelmes ellenfeleitől, mivel, hiába vett föl napóleoni pózokat, Bethlennel szemben ugyancsak éreznie kellett képességeinek vészes hiányait. Gömbös Gyulánál műveltségről beszélni sem lehetett, sohasem olvasott, hanem a nagy port verő könyvekről »jelentést tétetett« talán még nálánál is korlátoltabb alantasaival. Politikai képességei kimerültek a taktikázásban, erkölcsi elvekről mit sem tudott, lényét a gátlás nélküli hatalomvágy és a mindenre elszánt törtetés jellemezte." A politikussá vedlett katona hiába lett miniszter majd miniszterelnök, *„nagyon félt valamitől: a tehetségtől"*.[81]

Németh László a halálhír hallatán a jóval kezdte jellemzését:

„Még a közvélemény is tisztakezűnek tartotta, a véleménynyilvánítást nem torolta meg, a magam esetéből tudom, hogy nem volt bosszúálló, s együgyű önbizalmában volt valami báj, ami megkapta az embert. Mentsége, hogy fogalma sem volt fatális szerepéről." De maró gúnyra váltott. *„Szerencse, hogy a szellemi erő mérésére nincsenek dinamométerek. Magyarország akkor a miniszterelnökök táblázatán szomorú rekordot tartana.* […] *…az eszmék elpukkantásának, az önbírálatmentes program-halandzsának volt embere. Túlbecsülné, aki a tömeget szép szóval etető machiavellizmussal vádolná meg. Ő nem játszott tervszerűen két hangon: a frázisokén és a valóságén. Ő hitt a frázisaiban, de ugyanakkor le is becsülte őket: eszébe sem jutott, hogy annál, amit csinált, többre kötelezhetik."* Azok közé a kortársak közé sorolta, akik számára a divatos reformgondolatok *„afféle tonikumok voltak* […] *a szilvóriumot pótolták vagy a prosztatamasszázst. Összeölelkeztek veled a nemzeti megtisztulás jegyében, s a végén fölálltak: no, most kibúsultuk magunkat, gyerünk a bordélyházba. Gömbös Gyula titka az volt, hogy ezt a középosztálybeli reformcinizmust képviselte. A mi reform-vetésünknek ő lett az aratója. Jellemző már az is, hogy*[an] *jutott másod-harmadkézen tulajdon eszméihez. A forrásokat nem is ismerte, nem is kereste. Az, ami egy nemzet szívében tizenöt éven át megért, neki elég volt egy képviselőválasztásra maszlagnak, s Bethlen kibuktatására igazolásnak. Nem is tudott volna vele mást kezdeni."*[82]

Az eleve más politikai elveket vallók — konzervatívok, liberálisok, szocialisták, legitimisták stb. — fenntartásokkal fogadták, és ab ovo kritikával szemlélték, illették Gömbös szinte minden lépését. Közéjük tartozott két legitimista: a diplomata *Szegedy-Maszák Aladár* és a jogvégzett, gazdasági és külügyi szaktekintéllyé vált, saját korát a történész értékelő szemüvegén keresztül is vizsgáló, legitimizmusánál is

[81] Féja Géza: *Szabadcsapat. Életregény.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1965. 341-342.

[82] Németh László: *Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások.* Első kötet. Magvető és Szépirodalmi, Bp. 1989. 535-536.

nahliki

erősebben liberális gondolkodású *Gratz Gusztáv*. Jóllehet — intelligenciájuk, elemzőkészségük és -képességük, felelős gondolkodásuk nyomán — volt szemük a pozitívumokra, s akaratuk azok elismerésére is, véleményükben a Gömbös negatív szerepét és felelősségét hangsúlyozó elemek dominálnak. Mindkettőjükre jellemző, hogy először — Szegedy-Maszák a náci internálótáborban — rögzített véleményükben kíméletlenebbek, hogy majd 1945 után már megértőbbek legyenek Gömbössel szemben.

Szegedy-Maszák Aladár 1945. nyári dachaui feljegyzései szerint

„Gömbös Gyula határozott kormányzói képességekkel rendelkezett, kézben tartotta az akkor még intakt állami apparátust […] *A bomlás csíráit mégis ő hintette el* […] *az ellenforradalmi garnitúra hatalomra juttatásával és az irracionális elem hivatalos és következetes bevezetésével a magyar politikai életbe.* […] *megteremtette a fogalomzavart, a szellemi káoszt, felújította a kéjgázkultuszt, egyszóval azt a légkört, amelyben dúsan burjánozhattak az elkövetkező évek zöldségei és mérges dudvái.*"

Saját korábbi elfogultságát bevallva, *emlékirataiban* ezt pozitívumok elismerésével egészítette ki: Imrédy sikeres pénzügyi politikájával, illetve azzal, hogy Gömbös értett a hatalom technikájához. Ugyanakkor bírálta Gömböst amiatt, hogy

„akarva-akaratlan része volt abban a folyamatban, amely politikailag és pragmatikusan a nyugatból kiábrándult Imrédyben és a nyilasság különböző változataiban teljesedett be: a »jobboldaltól« várt és a »jobboldali«, vagyis tömegmozgalomra támaszkodó tekintélyuralmi módszerekkel megvalósítandó, többé-kevésbé antiszemitizmussal átitatott változásokban. A hangsúly azonban mindenképpen a régi rend lebontásán vagy legalábbis gyökeres módosításán volt. És az antiszemitizmus jegyében megvalósított változások elsőszámú haszonélvezője a középosztály lett volna."[83]

Gratz Gusztáv emlékezéseiben azt hangsúlyozta:

„Számomra Gömbös a gyűjtőfogalma volt mindannak, amit utáltam a politikában. Mindenekelőtt egy ideges és zavaros gondolkodású ember volt. Középszerű intelligenciája, konfúzus szelleme valamint hiányos és egyoldalú politikai képzettsége többé-kevésbé egy kalandor jellemét tükrözte, aki mindenáron azon volt, hogy bármilyen módon — melynek kiválasztásában nem volt válogatós — a lehető legmagasabbra törjön. […] *Elismert*

[83] Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz… Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Európa – História, Bp. 1996. I. 95-97.

nahliki

szervezőképességgel dicsekedhetett, országán gyakorolt politikai uralmát pedig legszívesebben a katonai szubordináció valamint tizedesek és őrmesterek vezénylete alapján szervezte volna meg."[84]

Történeti áttekintésében[85] már elismerte Gömbös vezetői képességének néhány elemét:

„*Jó szeme volt azoknak a viszonyoknak, helyzeteknek, szükségleteknek és áramlatoknak a felismerésére, amelyek segítségével céljaihoz el tudott jutni, és ügyes volt azok kihasználásában. Mestere volt a politikai és parlamenti intrikáknak. Hajlékony volt, és jól tudott alkalmazkodni a változó helyzetek követelményeihez. Jól tudott bánni a hozzája csatlakozott emberekkel. Tudott az ő nyelvükön beszélni, és bizalmat tudott ébreszteni maga iránt. Emellett tekintélyt is tudott tartani.*" Ugyanakkor leszögezte, hogy „*a Magyarországot tíz évvel* [a] *halála után ért katasztrófának felidézésében és előkészítésében Gömbösnek igen nagy szerepe volt.*"[86]

Az általa elkövetett hibák és vétkek okát abban látta, hogy Gömbös a rá háruló felelősséghez képest „*kis szellemi poggyásszal*" rendelkezett, nem volt „*nagy és széles körű olvasottsága, és amit olvasott, az egyoldalú felfogásokkal telítette őt meg. Politikai eszmevilágára kivált a faji elméletek gyakoroltak mély hatást.* […] *Amivel politikai műveltségét később gyarapította, azt nagy részben szintén inkább irányzatos, mint elfogulatlan és tárgyilagos munkákból merítette.*"[87]

Élesen bírálta Gömböst a belpolitikai viszonyok átalakítása miatt, azért, mert „*az élet összes vonatkozásait parancsokkal és előírásokkal szabályozó eszmevilága kiszorította az azelőtt uralkodott, szabadság és igazságosság kultuszát ápoló politikai hitvallást. Az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy az állam mindenbe beleszólhat, és hogy az államnak mindent szabad, még azt is, amiért az egyes ember, ha hasonlót követ el, börtönbe kerül.*"[88]

Gratz szerint „*Gömbös minden magyar politikusunk közül a legtöbbet tett annak a tévedésnek bizonyult hitnek a magyar tömegekbe való beoltásához, hogy a német nép, a nemzetiszocialista eszmék hatása alatt megújhodva, rövid idő alatt Európa vezető hatalmává válik, és hogy Magyarország, ha belső politikájában utánozza a német példát, külpolitikai tekintetben pedig a német hatalmi törekvésekhez köti a maga sorsát, újból visszaszerezheti az első világháborúban elvesztett pozícióját és akkori határait.*" Ennek következtében Magyarország, elvesztette

---

[84] Gratz, Gustav: *Augenzeuge dreier Epochen. Die Memorien des ungarischen Außenministers Gustav Gratz 1875–1945.* Hrsg.: Vince Pál und Gerhard Seewann. Oldenburg Verlag, München, 2009. 438–439.

[85] Gratz Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. A Gömbösre vonatkozó részek: 240-241, 243-245, 275-276.

[86] Gratz G.: *Magyarország*… i. m. 241.

[87] Gratz G.: *Magyarország*… i. m. 245.

[88] Gratz G.: *Magyarország*… i. m. 275.

nahliki

külpolitikai mozgásszabadságát, belesodródott a második világháborúba. *„Ez a helyzet, amely végül is újabb súlyos vereségbe taszította a magyarságot, Gömbös Gyula politikájának volt eredménye, és ezért Gömbös a legelsők sorában áll, akiket végzetes felelősség terhel a második világháború végén Magyarországot ért sorsért.”*[89]

A szociáldemokrata *Mónus Illés „az ellenforradalom legmarkánsabb, de nem legnagyobb egyéniségének”* tartotta Gömböst, akinek személyében 1932-ben a *„magyar politikai élet diktátorjelöltje került az élre”*.[90] Úgy látta, azonban, hogy

> Gömbös miniszterelnökként *„az erőszakkal való fenyegetőzések helyett a népi vágyak és követelések hirdetésével jött”*. Ebben látta magyarázatát, a négy év — szerinte — egyetlen kiemelhető eredményének: *„…felhívta a figyelmet Magyarország megoldatlan problémáira, az általános, titkos választójogra, a földbirtokviszonyok megváltoztatására és a szociális kérdések elsőrendűségére* […] *a munkaidő- és munkabér-kérdések rendezésére is.”* Gömbös azonban *„a nép vágyait és törekvéseit csak jelszóként, politikai céljainak népszerűsítésére használta, komoly szándéka nem volt azok megvalósítására.”* Az általa hirdetett reformokat tehát nem akarta — vallotta Mónus —, a diktatúrát pedig nem tudta megvalósítani. *„Ehelyett a hatalmat választotta”*, melynek eszközét *„az egypárt-diktatúrára felépített kormányzásban”* látta. Mindezek alapján Gömbös *„felemás politikai játékát”* kudarcos kormányzásként értékelte.

Különös helyet foglal el az emlékezők sorában *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, a politikai ellenféllé lett egykori fegyvertárs. A személyes hangvételű nekrológban megszólal a vetélytárs is, de ez az attitűd nem semmisíti meg a baráti megértést, s az egykori barát szomorú rezignációja sem feledteti vele nézeteik eltéréseit, nem hallgattatja el az — összemosódó baráti-ellenféli — kritikát. Ő az, aki egyszerre értékeli a személyt és az ország sorsát, a kettő egymáshoz való viszonyát mindkét szemszögből. Ettől látja másként a személy tragédiáját, s másként Gömbös politikájának tragikus hatását az ország jövőjének alakulására. Ő az, aki Gömbös rossz politikai döntései mögött nemcsak a döntéshozó felelősségét, hanem a rossz tanácsadók bűneit is felveti, s ezzel kapcsolatban Gömböst azok kiválasztása és követése miatt bírálja.[91]

---

[89] Gratz G.: *Magyarország…* i. m. 276.

[90] Mónus Illés: Új helyzet – régi feladatok. *Szocializmus*, 1936. 11. sz. 517–521. Az alábbi idézetek az 517. és 519–520. oldalon

[91] Bajcsy- Zsilinszky Endre: Gömbös Gyula. *Szabadság*, 1936. október 11. 1-2.

nahliki

Pozitívumait abban látta, hogy „*Gömbös Gyula kétségtelen érdekes és erős egyéniség volt. Különben elképzelhetetlen lett volna, hogy akár Eckhardt Tibor, akár jómagam* […] *elfogadtuk volna az ő vezetőségét.* […] *mindnyájan elismertük, hogy erős akarata van, jó politikai ösztönei, erős taktikai készsége és tagadhatatlan szuggesztív ereje, amellyel az embereket össze tudja tartani, a kisebb-nagyobb ellentéteket át tudja hidalni és tekintélyt tud biztosítani magának.*" Kiemelte „ösztönös és nyers *szervezőképességét*" s azt, hogy „*élt benne kezdettől fogva a hivatás tudata, szüntelenül és roppant tűzzel lobogott benne a magasabb becsvágy*". Miközben ők bizonytalankodtak és kételkedtek, „*egyedül Gömbös Gyula mutatott igazi önbizalmat, belső biztonságot, ő volt az, aki sohasem tépelődött, nem aggodalmaskodott, akit soha le nem vert a sikertelenség, nem tett pesszimistává a kudarc. Nem vesződött önmagában a racionalista politikai gondolkodás kétkedést szító egyenleteivel, hanem derűsen és magabízóan, katonai formákra egyszerűsítve le a mérhetetlenül bonyolult magyar politikai dolgokat, ment a maga útján, s a maga önbizalmát és optimizmusát bele tudta sugallni a többi emberekbe is. Így lett ő elismert vezér annak idején a fajvédő mozgalomban.*"

De hozzátette, hogy Gömbös „*nagy önbizalma bizony gyakran volt kritikátlanságnak* […] *jele és eredménye* […] *Nagy önbizalmának és optimizmusának egy másik forrása az volt, hogy nem szerette végiggondolni egy-egy tervnek vagy akciónak egész lehetőségi skáláját, mert ösztönösen érezte, hogy az lehangolná, lendületét, tetterejét megbénítaná. Valójában romantikus lélek és romantikus politikus volt, s akkor volt a legromantikusabb, mikor legzordonabbul hangoztatta a reálpolitikai szempontokat és szükségességeket.*" Ezért tartotta Gömbös számára „*életbevágóbban fontosnak és nélkülözhetetlennek*" a „*józan és jóakaratú, komoly politikai műveltségen csiszolt, lelkiismeretes és magasrendű*" baráti bírálatot, amely kordában tartja és reális célok felé tereli „*Gömbös lendületét, akaraterejét, önbizalmát, gátlástalan cselekvőkészségét*".

Gömbös „*nagy emberi és politikai tragikumát*" abban látta, hogy az ilyen barátokat elűzték mellőle. Helyettük „*jóhiszemű, de sületlen rajongók és rosszhiszemű, de eszes törtetők gondoskodtak arról, hogy* […] *a nagy erőt jelentő személyes önbizalomból lassan ernyesztő önimádat váljék, a vezetésre hivatottság hitéből »vezérelv«, az osztályok és rétegek, pártok és irányok összebékítésének, egy magasabb nemzeti egységbe való összefoglalásának helyes és alkotó gondolatából egypártrendszer és totalitás.*" A rossz tanácsadók „*Gömbös Gyula magabízásából és hivatástudatából diktátori allűröket neveltek,* […] *romantikus hajlamaiból jámbor illúziókergetést fejlesztettek, hogy annak rózsaszín ködében végezhessék a maguk önző, ártó és pusztító és a nemzet eleven erőit romboló munkájukat.*" Mindezek következtében „*szegény Gömbös Gyula mindjobban elvesztette a mértéket önmaga fölött és a magyar élet fölött. S voltak elegen, akik gondoskodtak róla, hogy ezt a mértéket soha meg se is*

nahliki

találja többé. Nem vette észre, hogy […] *kritikus barátai helyett többnyire csak kritikátlan szolgákat kapott.*"[92]

A kép még így, részleges mivoltában is sokszínű. Az egyes emlékezések vagy azok meghatározó elemei nemcsak eltérőek, hanem gyakran ellentétes állításokat, értékeléseket tartalmaznak. Ezek az ellentmondások számos kérdést vetnek fel. Ki látta helyesen Gömbös személyiségét, törekvéseinek tartalmát és jelentőségét, politikájának hatásait? Kinek, miben volt igaza? Ki, miben tévedett? E kérdések is arra sarkallhatják a kutatót, hogy az elérhető fontos forrásokat feltárva és a lehetséges mértékben tárgyilagosan elemezve próbáljon válaszokat adni, s annak eredményeként reális kép rekonstruálására törekedni mind a személyről, mind tevékenységéről.

A Gömbösről írt jellemrajzok, értékelések, vélemények — azok is, amelyeket most nem citáltunk — nemcsak a politikust minősítik, hanem méltatóit, illetve kritikusait is. Nem elsősorban az ítélet tartalma, hanem azok a szempontok, megfontolások, értékrendek, melyek alapján szerzőik „ítélkeztek". S nem utolsósorban az a színvonal, amely a vélemény megformálását jellemzi. Az olvasót is orientálhatja saját véleményének kialakításában, hogy a „hozsannázók" — talán csak Hóman kivételével — alacsony szellemi nívón fejtették ki álláspontjukat, míg a kritikákat tanult, széles látókörű, kulturált, sőt kultúrateremtő személyiségek vetették papírra. Ez persze még nem perdöntő politikai problémák megítélése során, hisz — miként az például Hóman Bálint esetében is tetten érhető — a tudós elmét is befolyásolják politikai elvek és szimpátiák, személyes érzelmek. Az azonban figyelemre méltó, hogy a tudásuk, tájékozottságuk alapján mélyebb elemzésre, reálisabb értékelésre képes személyek több bírálni valót találtak Gömbös jellemében, gondolataiban és tetteiben, mint elismerésre méltót. E tanulságokat azért is fontos figyelembe vennünk, mert a kortársi emlékezések a Gömbös életútját, politikai pályáját feltáró munka forrásainak megkerülhetetlen csoportját képezik, s így részben kijelölik az elemzésük során alkalmazandó forráskritika szempontjait is.

[92] *Szabadság*, 1936. október 11. 1-2.

nahliki

A szakirodalom Gömbös-képei – historiográfiai vázlat

Nem kevésbé változatos, gyakran ellentmondásos az a kép — pontosabban azoknak a képeknek a sora —, melyet az 1945 utáni magyarországi történetírás alakított ki Gömbösről. Az egykori miniszterelnök megítélése nem csak a szerzők személye, más-más értékrendszere következtében mutat eltéréseket. Módosulásokat eredményeztek a hét évtizeden belüli politikai, tudománypolitikai változások is. Az is motiválta, árnyalta a róla alkotott képet, hogy a Horthy-korszak egészét vagy a korabeli magyar történeti fejlődés, politikai élet egy-egy szűkebb időintervallumát, illetve területét tárgyaló munkában értékelték-e tevékenységét, szerepét. Indokolt tehát, hogy — csupán a legfontosabb, legnagyobb hatású munkákra korlátozva elemzésünket — egyrészt kronológiai áttekintést adjunk, az időbeli változásokat követve, másrészt műfaji és tematikai szempontból három csoportba sorolva elemezzük a Gömbössel (is) foglalkozó történetírói alkotásokat. Ezért külön-külön vizsgáljuk

1. a szűkebb értelemben vett életrajzokat,
2. az összefoglaló munkákat és
3. az egyes szakterületeket (gazdaság, kultúra, hadügy stb.) tárgyaló könyveket, tanulmányokat.

A szűkebb értelemben vett Gömbös-irodalom — vagyis a csak Gömbössel foglalkozó szakmunkák — nem mondhatók túl gazdagnak. A teljes életpálya monografikus igényű áttekintésével mindössze négy munkában találkozhatunk.[93] Ezeken kívül csak — zömmel a rendszerváltást követően keletkezett — gyűjteményes kötetekben, lexikonokban foglalták össze vázlatosan életének és pályájának alakulását.[94] A két műfaji csoportból az előbbiek érdemelnek figyelmet. A rövid

[93] Gergely J.: *Gömbös Gyula. Vázlat*… i. m.; Gergely J.: *Gömbös Gyula. 2001.* i. m.; Vonyó József: *Gömbös Gyula.* Napvilág Kiadó, Budapest. 2014. Révay biográfiája (Révay J.: *Gömbös*… i. m.) keletkezésének időpontja (1934) és körülményei — s mindezek által meghatározott jellege — miatt is kívül esik historiográfiai vizsgálódásunk idő- és szakmai keretein. Ezért és tartalmi, módszertani jellemzői miatt az „A gömbös-biográfia nehézségei – a forrásadottságokról" című alfejezetben tárgyaljuk.

[94] A legfontosabbak: Romsics Ignác: Gömbös Gyula. In *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990.* Szerk.: Dús Ágnes. Cégér Kiadó, Budapest, 1993². 120–125.; Romsics Ignác: Gömbös Gyula. In Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Urbán Aladár: *Magyar miniszterelnökök 1848–2002.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. 104–107. Gergely Jenő: Gömbös Gyula. In Gergely Jenő – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc: Századformáló magyarok (Arcképek a XX. századból) Gesta Könyvkiadó, h. n. 2002. 111–120.; Tőkéczki László: *Történelmi arcképek II. Magyar politikusportrék a két világháború közötti időszakból.* XX. Századi Intézet, Budapest, 2013. Gömbös Gyula. 37–41.; Markó László: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig.* 2., bővített, javított kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 2006. 158–160.

nahliki

áttekintések — jellegük, funkciójuk okán és tömörségük miatt — nem tartalmaznak olyan értékeléseket, amelyek döntően befolyásolták a Gömbösről formált képet.

Az időbeli változások tekintetében Romsics Ignác periodizációját követhetjük, aki az 1945 és 1989 közötti, egyébként végig — kezdetben erős, majd fokozatosan enyhülő — politikai befolyás alatt működő magyarországi történetírás fejlődésében három korszakot különített el.

1. A „még pluralistának, többé-kevésbé demokratikusnak nevezhető", de egyben a történetírás gleichschaltolását is megkezdő korszak (1945–1949).
2. A „marxizmus […] vulgarizált és sematikus változatának egyeduralma" által jellemezhető, „nemzeti kommunista múltszemlélet" időszakát (1949-től az 1950-es évek végéig).
3. Az óvatos és fokozatos liberalizálódás, illetve a szakmai szempontok egyre erősebb érvényesülése által jellemezhető Kádár-korszak nagyobb részének történetírását (az 1960-as évek elejétől a rendszerváltásig).[95]
4. *Negyedik korszakként* kezelhetjük az 1989–1990 utáni éveket, mivel alapvető változásokat hozott a történettudomány mozgásterét befolyásoló körülményekben a rendszerváltás. Ezt követően a magyar történelem különböző korszakainak hatalom által nem befolyásolt értékelésére nyílt lehetőség. A politikai pluralizmus megvalósulása azonban azt is eredményezte, hogy (1) egyes művek szemléletét, megközelítéseit erősen befolyásolták a szerzők politikai kötődései, sőt, (2) különböző politikai irányzatokhoz, s így pártokhoz kötődő önálló kutatóintézetek jöttek létre, melyeket eltérő szellemiség és történetszemlélet jellemez. Mindez alapvetően befolyásolta Gömbös Gyula politikai tevékenységének, és — ha foglalkoztak vele — személyiségének megítélését is.

Az időbeli változások az összefoglaló „országtörténetekben" ragadhatók meg leginkább, ezért áttekintésünkben azokból indulunk ki, s hozzájuk kapcsolódva elemezzük az adott korszakban született más műfajú, illetve részkérdéseket tárgyaló munkákat. A nagy összefoglalók — műfaji jellemzőikből fakadóan — természetesen nem tárgyalták átfogóan és alaposan Gömbös teljes élet- és politikai pályáját, de

[95] Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011. 356. A részletezés 356–480.

nahliki

ismertették és minősítették kormányzati politikáját, ami megítélésének alapja volt minden korszakban.

Az 1945 utáni értékelések alaphangját az illegális kommunista mozgalom tagja, *Mód Aladár*, először 1943-ban megjelent *400 év küzdelem a független Magyarországért* című, az 1950-es évek végéig több kiadást megélt terjedelmes monográfiája adta meg.[96] Az osztályharcos szemléletű munka nem országtörténet, hanem a „haladó erők" — a kommunista mozgalom és progresszívnek tartott elődei — idegen elnyomók elleni küzdelmét kívánta bemutatni és dicsőíteni. A szerző a Horthy-korszakot „Horthy-fasizmusként" jelenítette meg, s ennek keretében az „egypártrendszer bevezetésére és a parlamentarizmus fasiszta felszámolására készülő Gömbös" diktatórikus törekvéseit semmi mással nem támasztotta alá, mint a második Rákosi-perrel. Ezt — Mód szerint — „a Gömbös-kormány egyenes utasítására" első büntetésének letöltését követően 1934-ben kezdeményezték ellene, amivel „a német és olasz fasisztáknak akart kedvében járni".[97] Mód a III. Internacionálé Dimitrov-féle fasizmus-definícióját alapul véve, s azt a korabeli magyarországi viszonyokra egyértelműen érvényesnek tartva jellemezte Gömbös és kormánya politikáját: „A diktatúrára törő Gömbös-kormány pedig a földreform helyett, s a bankok és kartellek uralmának korlátozása helyett a nagytőke és a nagybirtok érdekeinek megfelelően kereste a válság megoldását."[98] Állította mindezt a részletek bemutatása és elemzése nélkül arról a Gömbös Gyuláról, akinek nézeteit és törekvéseit politikai pályája kezdetétől a nagytőke- és nagybirtok-ellenesség jellemezte. Mód kiemelte Gömbös felelősségét abban, hogy az ország függő helyzetbe került a Harmadik Birodalomtól. Ezzel is összefüggött az a beállítás, hogy a magyar miniszterelnök politikája nem egyszerűen „a nyílt fasizmus", hanem a „Hitler-fasizmus bevezetésére" irányult,[99] s közben szót sem ejtett arról, hogy Gömbös sokkal szorosabb kapcsolatokat ápolt az általa nyíltan példaképként tisztelt Mussolinival. Ennek szellemében fogant a moszkvai emigrációból hazatérő, az MKP majd az MDP vezetésében is fontos pozíciókat betöltő, akadémikussá „választott" *Andics Erzsébet* önálló füzetben először 1945-ben megjelent, s szintén többször kiadott

[96] Az általunk használt változat Mód Aladár: *400 év küzdelem a független Magyarországért*. Hetedik, bővített és átdolgozott kiadás. Szikra, Budapest, 1954.
[97] Mód A.: *400 év*… i. m. 635–642. Idézetek: 636–637.
[98] Mód A.: *400 év*… i. m. 626.
[99] Mód A.: *400 év*… i. m. 624–628.

nahliki

tanulmánya a Horthy-korszakról.[100] A Bethlen-kormány időszakát értékelő munka csak egy félmondatban utal Gömbösre,[101] de a korabeli történettudományban meghatározó szerephez juttatott történész-politikus[102] szavai így is irányadónak számítottak. Ezért Mód Aladár és Andics Erzsébet egyetlen szempontot érvényesítő, ideológiai és hatalmi célokat — a kommunista párt hatalmának legitimációját — szolgáló könyve, illetve tanulmánya mégis meghatározó jelentőségűnek bizonyult: az 1960-as évek elejéig egyértelműen meghatározta a Gömbös-kormány időszakának minősítését, korlátozva ezzel az állításukat cáfoló, a valóságot pontosan bemutató tényfeltárást és elemzést. Hatásuk, elsősorban a náluk valamivel fiatalabb, de a párthierarchiában a legmagasabbra, az MSZMP politikai bizottsági tagságáig jutó *Nemes Dezső* révén még az azt követő másfél–két évtizedben is kimutatható – a nyilvánvaló elmozdulások ellenére.

A második korszakban egy összefoglaló munka jelent meg.[103] Az *Incze Miklós* által írt, a Gömbös-kormány politikáját is tárgyaló fejezet „osztályharcos" szellemisége, ennek megfelelő tematikai tagolása és minősítései mindenben egyeztek a Mód Aladárnál olvashatókkal, amit az aktuális alfejezet címe is jelez: „*Gömbös kísérlete német típusú fasiszta diktatúra megteremtésére*".[104] Gömbös politikai nézeteinek és kormánya intézkedéseinek alapos elemzése nélkül politikáját kizárólag „szociális és nacionalista demagógiaként" értelmezte, melyet a nagybirtok és nagytőke érdekében gyakorolt a dolgozó osztályok elégedetlenségének levezetésére. Értelmezésében még a telepítési törvény is a földbirtokosok érdekeit szolgálta.[105] A miniszterelnök politikája pedig nem volt egyéb, mint „az ellenforradalmi burzsoázia munkásosztály elleni harcának új taktikája, Gömbös pedig ennek az új harcmodornak a politikai megtestesítője".[106]

---

[100] Andics Erzsébet: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Szikra kiadás, Budapest, 1948[2].

[101] „A Bethlen-kormányzat a huszonötéves reakciós korszak megalapozása volt, szerves kapocs a tizenkilences–húszas nyílt fehérterror korszaka és a Gömbössel meginduló, egyre nyíltabb és totálisabb fasiszta, németbarát korszak között." Uo. 57.

[102] Lásd Romsics I.: *Clio bűvöletében*… i. m. 574–575.

[103] Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Lukács Lajos – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Művelt Nép, Budapest. 1951. Második, javított kiadás 1953. Elemzésünk a második kiadáson alapul.

[104] Heckenast G. – Karácsonyi B. – Lukács L. – Spira Gy.: *A magyar nép*… i. m. 598.

[105] Heckenast G. – Karácsonyi B. – Lukács L. – Spira Gy.: *A magyar nép*… i. m. 612–613.

[106] Heckenast G. – Karácsonyi B. – Lukács L. – Spira Gy.: *A magyar nép*… i. m. 598.

nahliki

Ezek az 1940–1950-es években született, s az épp zajló, vagy nemrég befejeződött háborús viszonyokra is reflektáló történeti értékelések kimondatlanul is azt sejttették, hogy Gömböst súlyos felelősség terheli Magyarország háborús részvételéért, s az azzal járó áldozatokért.

A kádári konszolidáció nyomán a tudománypolitikában is bekövetkező változások teremtették meg — a Kádár-korszakon belül is fokozatosan növekvő mértékben — annak lehetőségét, hogy a politikai elvárásokat háttérbe szorítva mindinkább a szakmai szempontok érvényesüljenek a Horthy-korszak egészének, s ezen belül a Gömbös-kormánynak, illetve magának a kormányfőnek a megítélésében.

Az első elmozdulást az 1950-es éveket domináló nézőponttól az 1960-as évek elején-közepén született kétkötetes *Magyarország története* hozta.[107] Az „ellenforradalom korát" tárgyaló fejezet szerzője, *Ránki György* a bethleni konszolidáció eredményeként kialakult szisztémát már nem fasisztának minősítette, hanem „csak" a „fasizmus felé tendáló, autoritatív diktatórikus rendszernek".[108] Ehhez képest nyilvánította a Gömbös-kormány politikáját „a totális fasiszta rendszer kiépítésére" tett kísérletnek.[109] De nem a dimitrovi definíció szellemében. Ránki szerint Gömböst „a birtokosok s a katonatisztek hozták felszínre", és elsősorban „a tisztikar és a kispolgárság körében élvezett nagy népszerűsége folytán" látszott alkalmasnak arra, hogy a válság okozta zilált társadalmi és politikai helyzetben rendet teremtsen. Értékelése szerint a nagybirtok és a nagytőke „egyes körei" nem támogatták Gömbös törekvéseit, hanem „bizonyos fenntartásokkal éltek" politikájával szemben.[110] Mindez egyértelmű jele volt annak, hogy Ránki az újabb alapkutatások eredményeire támaszkodva, azok alapján a kormány politikájának egyes fontosabb intézkedéseit, a kormánypárt átszervezésének fő elemeit, a politikai pártok helyzetét és Gömbös velük kapcsolatos taktikáját stb. is áttekintve — a néhány tovább élő, torzító sztereotípia ellenére — a '30-as évek valóságát árnyaltabban értékelte. De nem csak a kormánypolitikáról alkotott véleményt. Annak mintegy

---

[107] *Magyarország története I–II.* Főszerk.: Molnár Erik. Szerk.: Pamlényi Ervin és Székely György. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964.; 2. részben átdolgozott és bővített kiadás, 1967. A továbbiakban a 2. kiadásra hivatkozunk.

[108] *Magyarország története I–II.* 1967… i. m. II. 384.

[109] *Magyarország története I–II.* 1967… i. m. II. 408.

[110] *Magyarország története I–II.* 1967… i. m. II. 406. és 409.

nahliki

felvezetéseként néhány mondatban vázlatosan utalt a miniszterelnök addigi politikai pályájának és személyiségének néhány vonására is. Gömböst olyan politikusként írta le, aki a „szervezéshez értett valamit, bár a politikai intrikákhoz többet", akinek „műveletlensége közismert volt", s aki „a mások által megírt szövegek demagóg frázisait nagy hangon hatásosan tudta elmondani".[111] Ez a kép még évtizedekig befolyásolta a Gömbösről alkotott véleményeket a szakirodalomban is. Ránki elemzése — korlátai ellenére — azzal hozott alapvető változást, hogy a hatvanas évek új lehetőségeit kihasználva nem politikai érdekek és azokkal összefüggő ideológiai megfontolások vezérelték, hanem a valóság feltárásának igénye, s ennek megfelelően munkájában nagyobb hangsúlyt kaptak, erősebben érvényesültek a szakmai szempontok a politikaiak rovására.

Ehhez képest visszalépést jelentett *Kónya Sándor* 1968-ban megjelent könyvének szemlélete. Az 1945 után elsőként született alapos munka nem biográfia, hanem a Gömbös-kormány időszakának monografikus feldolgozása.[112] Szerzője csak röviden, alapos forrásfeltárás nélkül utalt Gömbös életpályájára, 1932 előtti politikai tevékenységére és személyiségének alakulására – részben a korábbi sztereotípiákat ismételve. Tömör összefoglalója szerint Gömbös „a félművelt katonatiszt-politikus típusa, aki nem rendelkezett átgondolt politikai koncepcióval, csak a politikai taktika fogásait sajátította el. A tömegeket megvetette, a munkásmozgalmat gyűlölte, az arisztokráciát és a nagyburzsoáziát lenézte, de irigyelte, és a pozíció, a karrier érdekében készségesen kiszolgálta."[113] Politikai intézkedései mögött nem tényleges szándékot látott, ígéreteit üres demagógiának, a dolgozó osztályok megtévesztésére irányuló törekvésnek ítélte. Kónya Gömbösről alkotott képét az is befolyásolta, hogy gondolkodásában még a hatvanas évek végén is tovább élt a Horthy-korszak korábbi megítélése. Ez indíthatta arra, hogy Bethlenről és köréről mint „az ellenforradalmi fasiszta rendszer konzervatív módszerekhez ragaszkodó vezető csoportjáról" szóljon, amellyel szemben törekedett Gömbös a „totális fasiszta diktatúra megteremtésére".[114] Az ötvenes évek szemléletétől való eltávolodását elsősorban az jelezte, hogy a miniszterelnök által megvalósítani tervezett rendszert immár nem a

[111] *Magyarország története I–II.* 1967… i. m. II. 406.

[112] Kónya Sándor: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

[113] Kónya S: *Gömbös kísérlete…* i. m. 29–30. Idézet: 29.

[114] Kónya S: *Gömbös kísérlete…* i. m. 193.

nahliki

nagytőke és a nagybirtok legreakciósabb, legsovinisztább elemeinek diktatúrájaként értelmezte. Bázisát a kispolgárságban és a társadalom lumpen elemeiben látta, s a hagyományos uralkodó rétegek elfordulását — az eredetileg általuk is támogatott — Gömböstől épp a kormányfő parasztságnak és a kispolgárságnak tett és az ő érdekeiket veszélyeztető ígéreteivel, illetve intézkedéseivel magyarázta. Nyíltan fogalmazta meg Gömbös felelősségét a halálát követő években bekövetkezett fejleményekért: „…Gömbös négyéves miniszterelnöksége alatt az ország belpolitikailag továbblépett a nyílt fasiszta diktatúra felé, külpolitikailag megalapozódott az a katasztrófapolitika, amely Magyarországnak a második világháborúban betöltött szégyenteljes szerepéhez vezetett."[115] Mindezzel együtt Kónya könyve új és fontos eleme volt a korabeli történeti irodalomnak az addig csak vázlatos utalásokat tartalmazó „Gömbös-irodalomhoz" képest. Mindenekelőtt azzal, hogy alapkutatásokra építve először adott részletes és — a szemléleti korlátok ellenére — egyes elemeit tekintve ma is használható képet, illetve mutatott rá fontos és új összefüggésekre Gömbös hatalomra jutásának körülményeiről, miniszterelnöki tevékenységét befolyásoló hatalmi helyzetéről, a kormány politikájának számos részletéről, a kormánypárt átszervezéséről stb. Ezzel részben meg is alapozta a későbbi Gömbös-kutatást.

Az ún. „tízkötetes" *Magyarország története* 8. (de elsőként megjelent) kötetének[116] a Gömbös-kormány időszakát bemutató alfejezetében[117] a szerző, Kónya Sándor lényegében monográfiájának rövid összegzését adta. Ahhoz hasonlóan már a fejezet címével is jelezte véleményét a négyéves kormányzati időszakról, bár egy szó, a „fasiszta" jelző elhagyása kevésbé szigorú ítéletet sejtetett, mint könyvének címe. Részletesebben kifejtett értékeléseinek egyes elemei is finomodtak a nyolc évvel korábbiakhoz képest, a nélkül azonban, hogy alapkoncepciója változott volna. A kisebb módosulások — a történettudományban tapasztalt változásokon túl — bizonyára a kötet főszerkesztője, Ránki György szemléletének hatását is jelzik.

---

[115] Kónya S: *Gömbös kísérlete…* i. m. 196.

[116] *Magyarország története 8. 1918–1919, 1919–1945.* Főszerk.: Ránki György. Szerk: Siklós András, Tilkovszky Loránt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

[117] Kísérlet a totális diktatúra Magyarországi kiépítésére. *Magyarország története* 8. i. m. 674–728.

nahliki

Jelentősebb változásra a Kádár-rezsim 1980-as években felerősödő liberalizációja adott lehetőséget. Az 1985-ben megjelent új összefoglaló munka[118] Pritz Pál által jegyzett fejezete[119] tömörsége ellenére is jóval árnyaltabb és reálisabb képet fest a Gömbös-kormány időszakáról és a miniszterelnök politikájáról. Pritz saját és mások (mindenekelőtt Kónya) alapkutatásaira alapozva, a nemzetközi viszonyok, a külpolitikai feltételek és az ország belső helyzetének, társadalmi-politikai viszonyainak összefüggésrendszerében tárgyszerűen értékelte a miniszterelnök politikáját és teljesítményét, tárta fel annak okait és gyökereit. A legfontosabb elemek ily módon történő vizsgálata alapján jutott arra a következtetésre, hogy Gömbös egy új társadalmi és politikai rendszer kiépítésére törekedett. Megfogalmazásaiból szinte teljesen elmaradtak az erre vonatkozóan korábban megszokott — sokáig vulgármarxista hatásokat őrző — jelzők. Pritz szövegében Gömbössel kapcsolatban szó sincs „fasiszta diktatúráról" vagy Gömbös „műveletlenségéről". Megállapításainak többsége ma is megállja helyét.

A rendszerváltás hatását már az is jelzi, hogy bő másfél évtized alatt tíz jelentős összefoglaló munka készült Magyarország 20. századi történetéről, illetve annak két világháború közötti szakaszáról, amelyek közül hat több kiadásban is megjelent.[120] Ennél fontosabb, hogy az egyes szerzők álláspontja nem mindenben egyezett, esetenként markánsnak nevezhető eltérések is felfedezhetők. Meghatározó

---

[118] *Magyarország a XX. században.* Szerk.: Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

[119] Gömbös kísérlete egy fehér radikális Magyarország megteremtésére. Uo. 174–189.

[120] *A bibliográfiai adatok végén látható oldalszámok a Gömbös-kormány időszakát tárgyaló részeket jelzik.* L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története 1918–1945.* Egyetemi jegyzet. Multiplex Média Debrecen, Debrecen, 1991., 2. bővített kiadás, 1995. 136–145.; Salamon Konrád: *Magyar történelem 1914–1990.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. (További kiadások: 1995, 1998); Salamon Konrád: *Ez volt a magyar 20. század.* Auktor Könyvkiadó, Budapest, 2008.; Barta Róbert – Püski Levente: A Horthy-redszer. In *Magyarország a XX. században. I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás.* Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. 49–139. (A Gömbös-kormány időszakát tárgyaló rész Püski Levente munkája – 80–94.); *20. századi magyar történelem 1900–1994.* Egyetemi tankönyv. Második, bővített kiadás. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Korona Kiadó, Budapest, 1997. 192–202. (A fejezet szerzője Gergely Jenő.); Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1919–1945).* Csokonai Kiadó, Debrecen,1998. 2. bővített kiadás, 2006². 189–212; Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945.* Vince Kiadó, Budapest, 1998. 98–114. (A fejezet szerzője Pritz Pál.); Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 74–87. (A fejezet szerzője Gergely Jenő.); Püski Levente: *A Horthy-rendszer (1919–1945).* Pannonica Kiadó, Budapest, 2006. (A tematikus szerkezetű munka fejezetenként rövid ismertetéseket tartalmaz a Gömbös-kormány adott kérdésekben hozott intézkedéseiről. A miniszterelnök politikájának tömör, általános jellemzését adja a 269–270. oldalon.) Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* című (Osiris, Budapest, 1999), több kiadásban (2002, 2003, 2004, 2005, 2010) megjelent könyve is tematikus szerkezetben tárgyalja a század magyar történelmét, és csak elszórt utalásokat tartalmaz a Gömbös-kormány, illetve a miniszterelnök politikájáról, anélkül, hogy összefoglaló értékelést adna róla.

nahliki

jelentősége volt annak, hogy szerzőik a korszak legfelkészültebb szakértői, egyetemi oktatói közül kerültek ki, akik már az 1980-as években is a szakmai kritériumokat érvényesítették munkáikban a politikai elvárások rovására. Ketten — Gergely Jenő és Pritz Pál — Gömbös politikai pályájával kapcsolatos alapkutatásokat is folytattak. E relatíve rövid összefoglalások, melyek többsége az egyetemi oktatást és/vagy a nagyközönség érdeklődésének kielégítését szolgálta — műfajukból és funkciójukból fakadóan — nem tárgyalták Gömbös politikai pályájának alakulását, legfeljebb az 1918 és 1932 közötti politikai szerepére utaltak az aktuális részekben.[121] A szerzők a Gömbös-kormány időszakát tárgyaló fejezetekben értékelték a miniszterelnök politikai nézeteit, ebből fakadó gyakorlatát és annak hatásait. Valamennyi kötetre jellemző, hogy elmaradtak az 1980-as évek közepéig jellemző ideologikus megközelítések és minősítések, amelyek szerint „totális fasiszta diktatúra" megteremtése volt Gömbös célja. Szerzőik tárgyszerűen ismertették a négyéves kormányzati időszak eseményeit, árnyaltan igyekezvén bemutatni a különböző intézkedések eltérő jellegét és hatásait. A korábbi szakirodalomtól eltérően — jóllehet kisebb-nagyobb eltérésekkel — mindannyian pozitívan értékelték a kormány egyes gazdasági, kultúrpolitikai, szociális intézkedéseit, külpolitikai lépéseit. Ugyanígy olvashat a kötetet forgató — a hiányosságok felemlítése mellett — Gömbös politikusi erényeiről, például taktikai érzékéről, szervezőkészségéről, kontaktusteremtő képességéről is, ami korábban elképzelhetetlen volt.

Az értékelések ezzel együtt is kritikusak. A témánk szempontjából fontos belpolitikában a hatalmi struktúra átalakítására irányuló törekvéseket — az ezt szolgáló államjogi reformterveket, a kormánypárt egypártrendszer irányába mutató átszervezését, a képviselőházban, az államapparátusban és a hadseregben végrehajtott személycseréket, a korporációs rendszer kiépítésére tett kísérleteket — érte bírálat. L. Nagy Zsuzsa ezt az „állami totalitás" megvalósítására és a „korporációs társadalom" megszervezésére tett kísérletként értékelte. Ormos Mária „a hivatásrendi szervezetekbe tömörített és egypárt rendszerű államiság kereteibe kényszerített társadalom modelljét" látta benne. Pritz Pál szerint Gömbös az érdekei szerint átszervezett párt segítségével kívánta kialakítani „a totalitárius állami

[121] Ormos Mária tárgyalja leginkább Gömbös szerepét egyes korábbi időszakokban, s utal a fontos életrajzi és politikai előzményekre a miniszterelnökségét bemutató fejezetben is.

nahliki

berendezkedést", a hatalom ellenőrzése alá vonni „a gazdasági, társadalmi és kulturális élet egészét". Püski Levente 1996-ban még úgy ítélte meg, hogy Gömbös kormányfőként is „soha fel nem adott szélsőjobboldali nézetei megvalósítására törekedett, ami a politikai szabadságjogoknak, valamint a parlament szerepének radikális csökkentését és a nyíltan diktatórikus jellegű államberendezkedés kiépítését foglalta magába". Tíz évvel később már azt hangsúlyozta, hogy nyíltan ugyan nem beszélt terveiről, „de indirekt módos mégis azzal számolt, hogy megvalósulásuk esetén az ellenzéki pártok és a pártokra épülő parlament szerepe teljesen jelentéktelenné, formálissá válik". Ezek a vélemények a különböző megfogalmazások ellenére a bethleni autoriter rendszeren túllépő, diktatórikus jellegű, vagy legalább ilyen elemeket tartalmazó berendezkedés megteremtésére irányuló törekvésekben látják a gömbösi politika eszenciáját. Ennek megfelelően utalnak többen is az olasz fasiszta, illetve részben a német nemzetiszocialista mintákra, jelezve azonban az eltéréseket, ami a forradalmi módszerek, az erőszak nyílt és drasztikus alkalmazásának mellőzésében érhető tetten.

A fenti, egymáshoz közeli álláspontoktól eltér Salamon Konrád véleménye. Ő is sorolja ugyan a politikai élet átstrukturálása és a társadalom központi megszervezése érdekében tett lépéseket (a kormánypárt átszervezése, a Nemzeti Munkaközpont megszervezése és az érdekképviseleti rendszer bevezetésének kísérlete), mindezeket azonban úgy értékeli, hogy Gömbös célja: „…az erős kormánypártra támaszkodó erős kormányzat, mely társadalmi felfordulás nélkül hajtja végre a szükséges változtatásokat."[122]

Hasonló jellemzőkkel találkozhatunk a jelzett, rövid életrajzi áttekintések esetében, amelyekre a leíró jelleg, az életpálya fontos elemeinek, fordulópontjainak ismertetése jellemző. Ennek ellenére kirajzolódik belőlük a szerzők álláspontja, s azok részleges eltérései. Romsics Ignác — általános bel- és külpolitikai feltételeket mérlegelő — írásaiból a fentiekhez hasonló kép bontakozik ki. Gömbös fajvédő programja szerinte „az antiliberális neokonzervativizmusból kinövő magyarországi prefasizmus egyik markáns megfogalmazásaként értelmezhető". Miniszterelnöksége tekintetében épp úgy hangsúlyozta, hogy a rutinossá vált politikus intézkedései szerepet játszottak a gazdasági válság hatásainak leküzdésében, miként azt, hogy az

[122] Salamon K.: *Magyar történelem*… i. m. 102.; Salamon K.: *Ez volt*… i. m. 65.

nahliki

államélet és a társadalom reformját célzó intézkedései a rendszer még meglévő demokratikus elemeinek további felszámolására irányultak.[123] Vele szemben, Tőkéczki László olyan „jobboldali (nemzeti) szociális" politikusnak tartotta Gömböst, aki „a magyar politika lassú »társadalmasodásának« egyik nagy alakja". Politikájának pozitív elemeit emelte ki.[124]

Izgalmas és sok szempontból hasznos vállalkozás lenne elemezni az általános és középiskolai tankönyvek Gömbös-képének változását is, hisz a társadalom többségének értékítéletét — benne a sokak által máig vallott hibás sztereotípiákat — leginkább az iskolai oktatás határozta meg. Ez azonban mind tartalmi, mind terjedelmi szempontból meghaladná az értekezés kereteit. A tankönyvek elemzését ebből a szempontból elvégezte Dévényi Anna, aki tömörségében is árnyalt tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy az iskoláskorúaknak közvetített Gömbös-kép alakulása szorosan követte a hatalom által befolyásolt szakirodalomban kialakított, változó értékeléseket.[125]

Az összefoglalások és biográfiák mellett számos szakmunka tartalmaz fontos és megkerülhetetlen információkat, megállapításokat, értékeléseket Gömbös pályájának, illetve a Gömbös-kormány időszakának, politikájának egyes részkérdéseiről. Közülük csak példaként említünk néhányat, amelyek a gazdaságpolitikával,[126] a külpolitikával,[127] a szélesebb értelemben vett kulturális élet területén tett intézkedésekkel,[128] a hadseregfejlesztéssel és a katonapolitikával,[129] a

---

[123] Lásd *Magyar miniszterelnökök*… i. m. 106–107.

[124] Tőkéczki L.: *Történelmi arcképek*… i. m. 37–41. Idézetek: 38. és 39.

[125] Lásd Dévényi Anna: Bagoly mondja a verébnek… Gömbös Gyula megítélése a magyar történelemtankönyvekben (1945–1989). In: *A történelem szálai.* Szerk.: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 87–104.

[126] Szuhay Miklós*: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.; Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933–1939*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.; Gunst Péter: A mezőgazdaság fejlődésének megrekedése a két világháború között (Az 1920-30-as években). In: A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században 1849–1949. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 275–400. Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 295–314.

[127] Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.; Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918-1936). *Századok*, 1990. 5–6. sz. 617–669.

[128] Nagy Péter Tibor: *A magyar oktatás második államosítása.* Budapest, 1992.; Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány.* Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2009. 377–413.; Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". Ráció Kiadó, Budapest, 2010. 25–97.

nahliki

Gömbös által irányított egyesületekkel, pártokkal,[130] a zsidókérdéssel[131] kapcsolatos részkérdéseket tárgyalnak. A felsorolás tematika tekintetében is folytatható lenne. Gömbös politikájának egyes városokban érvényesülő hatásairól szolgáltatnak fontos információkat a várostörténeti monográfiák megfelelő kötetei.[132] Jelentős mértékben gazdagították és lényeges részkérdésekben pontosították a Gömbösről alkotható képet olyan életrajzok, amelyek a korszak más, Gömbössel is kapcsolatban lévő, vezető politikusairól készültek. Mindenekelőtt a *Bethlen Istvánról*,[133] *Kozma Miklósról*,[134] *Horthy Miklósról*,[135] illetve a *Teleki Pálról*[136] és *Darányi Kálmánról*[137] írt biográfiákat érdemes megemlíteni, de fontos adalékokkal szolgált például *Vásáry István* debreceni polgármester életrajza is.[138]

1990 után — jelen értekezés szerzőjén kívül — két kutató foglalkozott behatóan Gömbös pályájával. Gergely Jenő több, különböző terjedelmű és műfajú írásban, Gyurgyák János pedig egy alapos, kismonográfiányi terjedelmű tanulmányban.

---

[129] Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999. Vargyai Gyula: *A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.; Dombrády Lóránd: Hadsereg és katonapolitika 1919–1940 között. In *Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás.* Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. 319–338.; Dombrády Lóránd: Adalékok a magyar kormányok katonapolitikájához. In Uő.: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Ister, Budapest, 2000. 5–41.; Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, 1987.

[130] Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet. 1918-1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.; Sipos József: A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány kezdeti tevékenysége. *Századok,* 1984. 4. sz. 658–708.; A Nemzeti Egység Pártjáról az értekezés szerzőjének munkáin kívül: Glatz Ferenc – Stier Miklós: Megyei küzdelmek a gömbösi reformtörekvések körül. *Történelmi Szemle* 1971. 1–2. sz. 157–187.; Stier Miklós: A kormánypárt fasiszta jellegű átszervezésének csődjéhez (1935–1936). *Századok* 1971. 3–4. sz. 696–708.; Erőss Zsolt: A martonizmus felszámolása. A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban. *Századok* 2011. 1. sz. 161–196. E tekintetben fájó hiány, hogy máig nem született hasonló munka a Bethlen által szervezett Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves- és polgári Pártról (Egységes Párt), a Gömbös vezérelte Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártról és az Etelközi Szövetségről, illetve a Társadalmi Egyesületek Szövetségéről.

[131] Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.; Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor Kiadó – OSzK, Pécs – Budapest, 2012.

[132] *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig*. Szerk.: Horváth Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.; *Debrecen története (4.) 1919-1944.* Szerk.: Tokody Gyula. Debrecen, 1986.; Dobrossy István: Miskolc politikai arculatának alakulása az 1920–1939 közötti országgyűlési képviselőválasztások tükrében. In *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLIII*. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2004. 387–417.; *Szeged története 3/2. 1849–1919.* Szerk.: Gaál Endre. Szeged, 1991.; *Szeged története 4. 1919–1944.* Szerk.: Serfőző Lajos. Szeged, 1994.

[133] Romsics I.: *Bethlen István*… i. m.

[134] Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m.

[135] Sakmyster, T.: *Admirális fehér lovon*… i. m.

[136] Ablonczy B.: *Teleki Pál*… i. m.

[137] Kerepeszki Róbert: *A „tépelődő gentleman". Darányi Kálmán (1886–1939).* Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.

[138] Veress Géza: *Vásáry István politikai pályája.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

nahliki

Közülük Gergely Jenő volt az, aki a rendszerváltást követően vállalkozott arra, hogy a történettudomány számára is megnyílt új feltételeket kihasználva adjon alapkutatásokra épülő új, az ún. marxista történetírás ítéleteit korrigáló képet Gömbös politikai pályájáról. Az ezredforduló éveiben megjelent, a fent ismertetettektől eltérő értékeléseket tartalmazó előadásai,[139] cikkei,[140] könyvrészletei[141] és könyvei[142] jelentős érdeklődést váltottak ki a közvéleményben és a szakmában egyaránt. E művek révén abban is szerepet játszott, hogy a Horthy és Teleki történeti szerepe körüli viták után, Gömbös megítéléséről is szakmai diskurzus kezdődött.[143]

Gergely — alapkutatásokra is építve — többek között olyan alapvető kérdések újragondolását szorgalmazta és végezte el részben, mint a diktatórikus törekvések, a vezéreszme érvényesülése, valamint az egykori fajvédő kormányfőként gyakorolt zsidópolitikája. Mindenekelőtt abból indult ki, hogy már „95 pontos reformprogramja sem a történelmi hagyományokkal, az alkotmányos parlamentáris viszonyokkal, a polgári társadalom értékrendjével való szakítás jegyében fogant, hanem annak megújítását, korszerűvé tételét célozta".[144] Különösen részletes életrajzában pontos képet adott ugyan Gömbös politikai lépéseiről, állásfoglalásairól, ám nem tárta fel részletesen azok forrásait, s néhány fontos elemét. 1918 és 1921 közötti tevékenysége alapján azonban — jóllehet, maga is utal a szélsőséges német erőkkel való kapcsolatára — nem a jobboldali radikalizmus harcos képviselőjének, hanem „a keresztény nemzeti ellenforradalom legmarkánsabb alakjának" tartja. A következő évek eseményeiben már a jobboldali radikálisok „elismert vezéreként" aposztrofálja, de ekkor is hangsúlyozza, hogy Gömbös „nem tartja importálhatónak a fasizmust". Megállapítása tényszerűen helytálló ugyan, de az értékelés megalapozottságát gyengíti, hogy sem ezekre, sem a későbbi évekre vonatkozóan nem veti össze Gömbös nézeteinek tartalmát Mussoliniéval és Hitlerével, illetve a későbbi magyar

---

[139] A Debrecenben 2000 augusztusában rendezett III. Országos Jelenkortörténeti Konferencián elhangzott előadásának megjelent változata Gergely Jenő: Meghatározó politikai személyiségek a két világháború között. In *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értékelések és értelmezések*. Szerk.: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 2002. 107–110.

[140] Gergely J: A Gömbös-szindróma… i. m.

[141] *20. századi magyar történelem*… i. m. 192–202.; Gergely – Izsák: *A huszadik század*… i. m. 74–84.

[142] Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. (Vázlat egy politikai életrajzhoz)* Elektra Kiadóház, h. n. 1999.; Gergely J.: *Gömbös* 2001. i. m.; Gergely J.: *Gömbös* 2002. i. m.

[143] Lásd többek között *Mérlegen a XX. századi*… i. m. 23–25., 107–110. és 189–199.

[144] Gergely J.: *Gömbös* (*Vázlat*) 1999. i. m. 117.

nahliki

nemzetiszocialista/nyilas áramlatokéval. Ez is oka annak, hogy miniszterelnöksége idején gyakorolt politikáját valós és jelentős fordulatként értékelte, amely során „célja az öncélú nemzeti állam segítségével a liberális-konzervatív Bethlen-rendszer helyébe egy autoriter rendszer állítása, amely szociálisan érzékenyebb, nacionalistább és antiszemita".[145] Kormányfőként gyakorolt politikájának lényegét pedig abban látja, hogy „nem rúgta fel az alkotmányos parlamentáris viszonyokat, nem teremtett diktatúrát, nem vállalta a fasiszta vagy náci forradalom élére álló »modern népvezér« szerepét, annak ellenére, hogy a meglévő keretek között szívesen vezérkedett".[146] Sőt, politikai gyakorlatával „elhárította a veszélyét egy Mussolini vagy Hitler-féle »forradalomnak« és a totális diktatúrának, amelynek erői az 1930-as évek közepétől már nálunk is szerveződtek".[147] Jóllehet, Gergely hangsúlyozza, hogy törekvéseiben a konzervatív erők akadályozták Gömböst, miniszterelnökként nem jobboldali radikális politikusnak ítéli. Azt állítja: „…kormányzati tevékenységében – inkább jellemezhető az újkonzervatív mentalitás megerősítőjének és érvényesítőjének." Szerinte Gömbös nem megdönteni akarta a rendszert, hanem „megreformálása révén életképesebbé, korszerűbbé és mindenki számára elviselhetőbbé tenni".[148]

Ennek az értékelésnek a kialakítását alapvetően befolyásolták a következő szemléleti és módszertani elemek.

1. Gergely nem tartotta mérvadónak és érdemben mérlegelendőnek azt, amit Gömbös *tervezett* megvalósítani, csak azt, amit kormányfőként *elért*.[149]
2. Miniszterelnöksége időszakából lényegében *csak a kormányzati tevékenységet* vette alapos vizsgálat alá, nem tartotta fontosnak a párt- és társadalomszervezést, azok társadalmi hatásait, potenciális és részben meg is valósult szerepét a hatalmi pozíciók kiteljesítésében, ami pedig alapfeltétele volt annak, hogy terveit megvalósíthassa.
3. Gömbös beszédeit, programjait gyakran puszta szólamokként értékelte, nem véve figyelembe azok lehetséges politikai hatását. Másrészt a bennük

[145] Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 314.
[146] Gergely J.: *Gömbös* (*Vázlat*) *1999*, i. m. 143.
[147] Gergely J: *Gömbös 2000,* i. m. 117.
[148] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 314–315..
[149] Gergely Jenő: Meghatározó politikai személyiségek a két világháború között. In *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értékelések és értelmezések*. Szerk.: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 2002. 107–110. Érvelését lásd 109–110.

nahliki

megfogalmazott, illetve politikai lépéseiben testet öltő nézeteket nem elemezte alaposan és nem vetette össze a hasonló és más politikai irányzatok képviselői által vallottakkal.

Ezeken túlmenően meghatározó jellemzője Gergely munkájának, hogy — miként a részletes változat alcíme is jelzi —, csak „politikai pályaképet" kívánt adni. Nem igyekezett alaposan megismerni Gömbös személyiségének jellemzőit és alakulását, nem tárta fel élete korábbi szakaszainak olyan fontos részleteit, azokat a körülményeket és (családi, lakóhelyi, iskolai stb.) hatásokat, amelyek jelentősen befolyásolták gondolkodását, mentalitását, s mindezek által későbbi politikusi magatartását is.

Gyurgyák János, Gergely monográfiájánál jóval tömörebb tanulmányában ennél lényegesen mélyebb és alaposabb elemzést ad Gömbös személyiségéről, nézeteinek alakulásáról, szavainak és tetteinek viszonyáról. Ennek alapján ad pontos képet a fajvédő politikus eszmevilágáról, s bizonyítja, hogy miniszterelnökként „nem adta fel eredeti fajvédő programját". Szerinte nem törekedett ugyan „totális fasiszta diktatúra megteremtésére", de kormányzása idején „folyamatosan és kitartóan azon ügyködött, hogy az alkotmányos kereteket fellazítsa, és a Bethlen által kialakított viszonylag stabil kereteket lebontsa. Ezzel „valamiféle fajvédelmi, a 'nemzeti öncélúságot ' hangsúlyozó, saját hatalmát kiterjesztő, de a 'magyar sajátosságokat' is figyelembe vevő […] politikai rendszert" kívánt kiépíteni.[150]

Gergely Jenő Gömbös-biográfiáinak fontos új eredményei és egyes részleteiben rejlő erényei ellenére, a jelzett hiányok pótlása érdekében is indokolt további források feltárásával, más szempontokat is figyelembe véve, ismételten végiggondolni az egykori meghatározó politikus, miniszterelnök pályájának alakulását, annak okait és hatásait. Nem a teljesség igényével, hanem az egyik legvitatottabb problémára, Gömbös hatalomhoz fűződő viszonyára, a hatalomgyakorlás során általa alkalmazott eszközökre és módszerekre, a mindezeket befolyásoló politikai nézetekre és a mögötte meghúzódó motivációkra koncentrálva figyelmünket.

* * *

[150] Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Osiris, Budapest, 2012. A Gömbösről írt fejezet: 103–130. Az idézett gondolatok: 126.

nahliki

Akármilyen élesek voltak a viták, bármily távol álltak is egymástól az ellentétes vélemények, egy dolgot kevesen vitattak: Gömbös az 1920–1930-as évek Magyarországának meghatározó, jelentős tömegek véleményét befolyásoló politikusai közé tartozott. Nem csak akkor, amikor a hatalom közelében, vagy miniszterelnökként annak csúcsán érezhette magát. Ellenzékbe szoruló pártvezérként is sokan figyeltek rá. A hatalom birtokosai sem téveszthették szem elől. Mindvégig számolniuk kellett személyével és politikai hatásával. Nem véletlen, hogy 1928-ban, öt ellenzékben töltött év után immár nem pártvezérként, hanem államtitkári tisztség viselőjeként, majd miniszterként lett a hatalomgyakorlás aktív részese. Miként az sem, hogy újabb négy év elteltével a végrehajtó hatalom fejévé nevezte ki a kormányzó, Horthy Miklós. S jóllehet, miniszterelnöksége idején a politikájával és személyével kapcsolatos viták nem csitultak, sőt — különösen 1935 tavaszát követően — felerősödtek, kétségtelen, hogy 1936. október 6-án *a hatalom centrumából ragadta el a halál* Gömbös Gyulát.

nahliki

Gyermekkori hatások

A falu első gyermeke

A csecsemő Gömbös Gyula *centrumba született*. Egy csöppnyi, németek lakta falu, az alig több mint hétszáz lelkes Murga központjában látta meg a napvilágot.[151] A tolnai dombvidék két dombvonulata között meghúzódó keskeny településnek nem alakulhatott ki központi tere. Az egyetlen utca két párhuzamos házsora a völgyön végigfutó patak két oldalán, egymástól jókora távolságban állt, mindkettő előtt földes kocsiúttal. A keleti oldal közepe táján álló evangélikus templom jelezte, hol van a falu centruma.[152] Az Isten háza előtt-alatt szerénykedett az alacsony tanítói lakás.[153] Az a ház, ahova édesanyja a szomszédból, a falucska legtekintélyesebb parasztcsaládjának lakóépületéből költözött egy évvel korábban. Ebben — a központban lévő — a tanítói lakásban jött világra a majdani miniszterelnök, karácsonyi ajándékként, 1886. december 26-án. Nem csak a település, a család centrumába is született.

Apja, idősebb Gömbös Gyula, evangélikus tanító messziről érkezett. A soproni születésű (1858) férfi apai felmenői Vas megyében a Kemenesalján, Magyargencsen éltek, s a 16. század elején, a török elleni harcokban tanúsított hősi helytállásukért nemességet kapott ősök leszármazottainak vallhatták magukat. Az ő apja, Gömbös Imre azonban műasztalosként dolgozott Sopronban, s egy századok óta a városban élő német polgárcsalád lányát, Pfandesack Karolát vette feleségül.[154] Idősebb Gömbös Gyula a soproni tanítóképző jó és jeles eredményekkel történt

---

[151] A falu lakóinak 1880-ban 94%-a (753-ból 709), 1890-ben 96,6%-a (726-ból 701) volt német anyanyelvű. *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára.* 10. Tolna megye. Budapest, 1996. 98.

[152] Balogh Margit: *Murga.* Murga, 2000. 9. 1844-ben készült térkép.

[153] Az evangélikus templomról, iskoláról és tanítói lakásról lásd Balogh M.: *Murga*… i. m. 14−21. A lakosság mintegy 63%-a evangélikus volt. *Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949).* Szerk.: Kepecs József. Összeáll.: Pálházy László. KSH, Budapest, 1997. II. köt. 300.

[154] Gömbös Tamás: *A Gömbös Család eredete és genealógiája*. [Kézirat - 1986] Ennek melléklete alapján készült: *A jákfai Gömbös család leszármazási táblázata 1925. esztendőtől.* Szluha Márton főmérnök és dr. Kollega Tarsoly István történész önzetlen és nélkülözhetetlen segítségével összegyűjtötte Gömbös Tamás 1976–1984 évben. Utólag is köszönettel tartozom Gömbös Tamásnak, hogy a család történetére vonatkozó dokumentumok és kéziratok másolatát rendelkezésemre bocsátotta. A családról lásd még Szluha Márton: *Vas vármegye nemes családjai*. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998. 52.

nahliki

elvégzése után,[155] német és magyar nyelvű tanítói képesítéssel 1876-tól rövid ideig Kemensalján, majd a Baranya megyei Hidason tanított. Innen egy néhány hónapos magántanítói kitérő után került Murgára 1882-ben, miután 1881-ben előző munkahelyéről egy — általa megalapozatlannak és igazságtalannak tartott — bírósági végzéssel elmozdították.[156] 1886 februárjában vette feleségül Anna Maria Weétzelt, aki később magyarosan, Weitzel Annamáriaként használta nevét. Az arának nem kellett messzire költöznie, amikor férjhez ment. A tanítói lakás melletti házban, a kis falu legnagyobb épületében született és élte le addigi 19 évét. A lakás méretei, s a hozzá kapcsolódó gazdasági épületek is mutatták, hogy a legvagyonosabb s egyben legtekintélyesebb család lányát vette feleségül a nemrég érkezett tanító. Az egyetlen értelmiségi foglalkozású a lakosok között, hisz az istentiszteleteket is a szomszéd település lelkésze tartotta. A karácsonyi jövevény így nemcsak a falu központjában, hanem egyben elsőnek számító családjába is született. És születésével abban is központi helyet szerzett magának. Ő volt az első gyermek, s ráadásul fiú, aminek különösen nagy jelentősége volt a 19. század végi Magyarországon. Kiváltképp egy német közösségben. Jelentőségét csak növelte, hogy édesanyja kiterjedt családjában[157] hosszú idő után ő volt az első fiú. Ennek adtak hangsúlyt a szülők azzal is, hogy hét keresztszülőt választottak, s jegyeztettek be az anyakönyvbe 1887. január 5-én.[158]

Az új jövevény persze nem érzékelhette mindezt. A cseperedő kisfiúban, majd kis kamaszban azonban egyre halmozódtak azok az élmények és benyomások, melyek nyomán kialakult és mind erősebbé vált önnön kiválóságának érzete, s a vágy, hogy minden közösségben és szituációban központi szerepet kapjon.

Egy 5–8 éves gyermek — még ha örömét harcias játékokban lelő fiú is — ellenállhatatlanul vágyik szülei, főleg anyja babusgató szeretetére, ölelésére,

---

[155] Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, Soproni Levéltár (MNL GyMSML SL) VVV. 62. Soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet iratai. Iskolai anyakönyvek. 1873-74, 1974-75, 1875-76-os tanév. Ezúton mondok köszönetet Csekő Ernő soproni levéltárosnak az általa rendelkezésemre bocsátott, id. Gömbös Gyula pályájával kapcsolatos adatokért, illetve dokumentumok és sajtókivágások másolataiért.

[156] *Tolnamegyei Közlöny* IX. évf. 51. sz. (1881. 12. 18.) 9.

[157] A valóban szerteágazó és egymáshoz sok szálon kötődő nyolc család eredetéről 18. század közepi betelepüléséről, helyzetének alakulásáról és a köztük lévő családi kapcsolatokról a Weiss család egyik ma élő tagja, dr. Vitéz János állított össze rendkívül gazdag, sok fotóval és dokumentummásolattal illusztrált adattárat. *Árnyak könyve I. Őseink és rokonaink*. Összeáll.: Dr. Vitéz János. Magánkiadás. H. és é. n.

[158] Révay J: *Gömbös Gyula*… i. m. 5.

nahliki

simogatására. Első éveiben meg is kapta ezt édesanyjától. Apjától kevésbé. Id. Gömbös Gyula — a kor normáinak, szokásainak megfelelően — kemény, szigorú ember volt; tanítóként is, családapaként is. A faluban csak „der Herrgott von Murga"-ként, azaz „a murgai Atyaúristen"-ként emlegették. Felelősséggel gondolkodó és gondoskodó családfőként féltő gonddal figyelte és egyengette fia fejlődését. Ez azonban az eleven, esetenként szertelen kis Gyula esetében leginkább fegyelmező szabályok meghatározásában és betartatásában öltött testet. S ennek egyaránt eszköze volt a szigorú szó és a nádpálca is – például, ha az iskolába lépve azon kapta fiacskáját, hogy épp a padokon nyargalászik. A szidalmak hatását — bármennyire is „kiérdemelte" őket — aligha tüntették el a szigorú apai szájból hallott érdekes bibliai történetek, s a „kis katona" érdeklődét kiváltképp felkeltő, a régi magyarok, köztük a család őseinek dicsőségét hirdető, hőstetteit színező regék és mondák,[159] miként a kemény apai kéz ölelésének, simogatásának elmaradása sem az általa forgatott nádpálca nyomait. Erre is, s nem csak későbbi, hadapródiskolai éveire emlékezve mondta Gömbös — politikusként már elismerően — annak pozitív hatásait emlegetve: „Spártai szellemben nevelkedtem, és azt is ápolom."[160] Ám az évek múltával nem csak a vágyott apai ölelést hiányolhatta. Hétéves korától az akkor született öccse lett anyja kedvence. Jóllehet, változatlanul féltő szeretettel vigyázott elsőszülött fiára — időnként a keményen eljáró apai kezet is lefogva —, egyre inkább a már-már lányos vonásokat viselő, babarcú Jánost babusgatta.

A szülői szeretet elmaradó, vagy egyre fogyó fizikai jeleit, az általuk kiváltott érzéseket nem pótolhatták a kiváló iskolai eredmények és a Murga határában húzódó Hanfbergen vívott „csaták", a vezérként bennük aratott „katonai sikerek". De fontos szerepet játszhattak a formálódó személyiség alakulásában.

Kitűnő eredménnyel végezte az első két osztályt abban az egy tantermes iskolaépületben, amely 1885-ben épült apja tervei alapján,[161] s az év végi vizsgákon dicséretben részesült. Elismerésként ő mondhatott verset az évzáró ünnepélyen a templomban – a gyerekek és szülők, meg a falu elöljárói előtt. Bátor kiállásával és

---

[159] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 11–12.; *Tolnamegyei Újság* 1930. szeptember 2. 1. p

[160] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 259.

[161] Az iskola eredetileg a tanítói lakás keleti (templom felőli) végében lévő helyiség volt, amelyet id. Gömbös Gyula javaslatára számoltak fel, s építették fel az újat a lakással szemben, az út másik oldalán. A tanterem alapterülete 8,5x5,7 méter volt. Lásd Balogh M.: *Murga*… i. m. 17. és *Árnyak könyve*… i. m. 22. Gömbös Gyula tervrajza: 325.

nahliki

szép szavalásával nagy sikert aratott. A jó szellemi képességek és a nyilvános szereplésre való készség, hajlam első jelei voltak ezek, amelyeket társai is respektáltak.[162]

Ám nem csak a „falu első gyermekeként", az iskola legjobb tanulójaként vívott ki magának elismerést kortársai között. A szó szoros értelmében is kiharcolta. A kisfiúkat mindig is — szinte ösztönösen — vonzották a „katonás dolgok", a harcias játékok. Kiváltképp egy olyan korban, amelyben különösen nagy becsülete volt a katonai erényeknek. A nemzet nagy harcairól, a hősi helytállásról szóló történetek épp úgy fontos helyet kaptak az iskolai olvasmányokban, mint a katonaviselt öregek elbeszéléseiben. Murgán is voltak néhányan, akik részt vettek Bosznia okkupációjában, melynek élményeit megosztották a falu fiataljaival. S mi más játéka lehetett a kis falu apró legénykéinek, mint a határban „seprűnyél lovakon" nyargalászva, fakardokkal, fapuskákkal megvívott ütközetek. Meg a vele járó birkózás a fűben. A kis Gömbös Gyula ebből is kivette részét – a parasztgyerekekkel együtt. Nem tartozott a legnagyobbak közé, „vékony, de erős gyerek volt". Ám szikárnak és szívósnak bizonyult; ügyességével, fürgeségével, kitartásával pótolta az erőfölény hiányát. Meg kezdeményezéssel, szervezéssel, irányítással és bátorsággal. Nem félt a nálánál nagyobbakkal is birokra kelni. Így szerezhette első — nyilván még nem tudatosuló — élményeit arról, miként lehet irányítani másokat. Nem kevésbé fontos nyomokat hagyhatott benne az, hogy a „tanító fia" egyenrangú társként harcolt a kisebb vagy nagyobb birtokkal, vagyonnal rendelkező parasztcsaládok gyerekeivel. Ám az egykori játszótárs későbbi emlékezése szerint „mindig és mindenben ő dirigált s mindenben praktikusabb és ügyesebb volt, mint a többiek".[163] Így már nemcsak a családon belül, testvérei között foglalt el központi helyet, hanem falubeli kortársai között is.

Nem egyedi esetről volt szó. Tanítók, tanárok sokaságának tapasztalatai (a modern korban felmérései) alapozták meg és igazolják a lélektani-pedagógiai szakirodalom e jelenségekkel kapcsolatos megállapításait. Azt a tézist, hogy a gyermekközösségekben — a kisiskolás kortól a kamaszkorig egyaránt — létező

[162] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 13–14.

[163] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 10–12. Ezt erősíti meg édesanyja 1933-ban adott interjújában: „Már akkor volt benne valami önállóság. Ötéves korában, mikor katonásdit játszott, mindig ő volt a vezér közöttük, kis fakarddal az oldalán." *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 8. 3. – Bencsics Gyula: Látogatás Gömbös Gyula édesanyjánál.

nahliki

kapcsolati hálókban egyedi tulajdonságok, adottságok, képességek alapján kiválasztódnak a csoport meghatározó alakjai, vezéregyéniségei. Számukra pedig e szerep betöltése akár életre szóló élményt, tapasztalatot jelenthet. S a vágyat, hogy később, más helyzetekben és közösségekben hasonló státust alakítsanak ki maguknak. De nemcsak a vezető pozíció iránti vágyat, hanem ösztönös készségeket is, melyek segítségével érvényesíteni tudják céljukat.

Sikerek voltak ezek a kis Gömbös Gyula számára, s — ha csak a tudat mélyén raktározódtak is el — maradandó élmények. Olyanok, melyek egész életre szólóan befolyásolták a falvakhoz és azok népéhez fűződő pozitív érzelmi viszonyát is.

Bár az apa a család ellátáshoz elegendő jövedelemmel rendelkezett,[164] 1894-ben megpályázta és a december 29-én született döntés értelmében elnyerte a soproni evangélikus gyülekezet által meghirdetett három tanítói állás egyikét.[165] Így a család a következő év nyarán Sopronba költözött.

Amikor anyai nagyapja szekerén elhagyta Murgát, a nyolcéves Gömbös Gyula a falu első gyermekének érezhette magát.

A nagy változás: Sopron

Sopronba érkezve egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott a helyzete. Nem tudjuk, kimozdult-e Murgáról 1895 nyaráig, de ha járt is a megyeszékhelyen, Szekszárdon, Sopronhoz fogható élményt nem szerezhetett. A korabeli tolnai megyeszékhely — a központjában, a Várdombon és környékén lévő néhány nagyobb épülettől eltekintve — falusias képet mutató kisváros volt a fallal körülvett, középkori városmaggal, ősi templomokkal rendelkező nyugati „nagyvároshoz" képest.

Ebben a házrengetegben egy piciny falu kereteihez szokott gyermek el is tudott veszni, miként a hozzá hasonló korúak seregében is, hiszen itt több osztálytársa volt, mint ahányan Murgán iskolába jártak. Az utóbbiak létszámát csak becsülni tudjuk abból, hogy az első osztályban 5, a másodikban 11 osztálytársa volt.[166] Bizonyos

---

[164] Lásd MNL Tolna Megyei Levéltára (MNL TML) Solymár Imre hagyatéka, Hammel Alajos iskolaszéki elnök kézírásos másolata az 1895-ben kiírt pályázati hirdetményről. (Kéty, 1904. márc. 15.) A kiírás értelmében a murgai tanító illetménye: lakás, 50 Ft. készpénz, 40 pozsonyi mérő rozs, 20 mérő búza, 20 mérő kukorica, 12 akó bor, 2 kocsi széna, 1 kocsi sarjú, 1 kocsi szalma, 4 öl fa, 4990 öl, a gyülekezet által megmunkált szántó használata., továbbá tandíj és stóla, 20 Ft. az ismétlőiskolások oktatásáért.

[165] Soproni Evangélikus Levéltár (SEL), 1894. évi ikt. iratok 84/1894.

[166] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 14.

nahliki

azonban, hogy az alig több mint hétszáz lelket számláló faluban nemigen lehetett 78 hat és tíz év közötti gyermek,[167] mint ahányan a soproni evangélikus népiskola 3. fiú osztályába jártak az 1895/96-os tanévben.[168] Itt szó sem lehetett központi szerepről. Osztálytársai között az utolsó volt, távoli, ismeretlen faluból érkezett „jöttment". Helyzetét a család szerény életfeltételei sem erősítették. Első otthonuk az evangélikus gyülekezet árvaházának egyik lakása volt. A vízvezetékkel, villannyal, gázzal felszerelt helyiség addig elképzelhetetlen komfortot jelentett a család számára, a Halász utcai gyermek azonban külvárosinak számított a belvárosi polgársarjak szemében. Ez a „hátránya" szűnt meg, amikor apja a város központjában — először a Szent György utca 12. számú házban, majd a város főterén, a Ferenc József tér 6. szám alatti Fabricius-házban — kapott lakást. A szinte palotának számító belvárosi házak erősítették a család, s benne az elsőszülött fiú presztízsét is.[169]

Pedig a vágy, hogy ő legyen az első, mint addigi életében, nem hunyt ki a kilencéves fiúból. Sőt! Hátrányossá vált helyzete akaratos dacot és aktivitást váltott ki belőle. Mindenekelőtt a tanulásban kívánt bizonyítani. Jó adottságait kihasználva változatlanul szorgalmasan és eredményesen tanult. Az elemi iskola 3. és 4. osztályát egyaránt igen jó minősítéssel végezte, szorgalomból kitűnőt kapott. Valamennyi tantárgyból jeles osztályzattal honorálták teljesítését, csak a negyedik osztályban földrajzból elért jó minősítés lógott ki a sorból.[170] Ezzel mindkét évben osztálya legjobb tanulói közé került, ami növelte respektusát osztálytársai körében. Annál is inkább, mert nem állandóan könyveket bújó stréberként érte el eredményeit. Megmaradt annak az eleven, izgalmas játékokra vágyó gyermeknek, mint aki Murgán volt. Apjának — szintén tanító — barátja emlékezése szerint „Gyula nagyon élénk volt, csintalan, szerette a vad játékokat, szeretett száguldozni kint a szabadban, birkózni, harcolni, verekedni".[171] Ez pedig aligha tette ellenszenvessé az életkorukból fakadóan hasonló mentalitású társai körében. Sőt, a falun edzett gyermek sok

---

[167] Egy 1829. évi felmérés szerint az evangélikus elemi iskolának 65 tanulója volt. Balogh M : *Murga*… i. m. 13.

[168] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 19.

[169] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 17.; Heimler Károly: *Sopron topográfiája. Utca- és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal.* Sopron, 1936. 105., 106. és 156., Thirring Gusztáv: *Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig*. Sopron, 1941. 5., 11., 184.

[170] MNL GyMSML SL, Evangélikus népiskola Sopronban, Katalógusok az 1895-96-ik tanévből, 34. és az 1896-97 tanévből 35.

[171] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 20.

nahliki

vonatkozásban ügyesebb, erősebb volt náluk. S magával hozta nemcsak a vágyat, hogy ő szervezze, vezesse a játékokat, hanem a képességet is, mely alkalmassá tette erre. No meg a harcias temperamentumot, ami gyakran verekedéseket eredményezett, ha másként nem tudta érvényesíteni akaratát.[172] Mindezek nyomán úgy tűnt, különösebb megrázkódtatás nélkül élte meg a nagy változást, s a második nyár idejére kezdett hasonló helyzetbe kerülni, mint szülőfalujában.

Ősszel azonban váratlan, a családot és tanárait is meglepő fordulat következett be. Apja az 1557-ben alapított, nagyhírű soproni evangélikus líceumba[173] íratta be. Abba az intézménybe, melyben egykor ő szerezte tanítói képesítését. Nem tudni, mi volt a tanító apa szándéka jó eszű fiával, de a következő évek azt bizonyították, kettejük vágyai eltértek egymástól.

Az osztálya legjobb tanulói közé tartozó, jó képességekkel rendelkező elemistának minden esélye megvolt arra, hogy hasonló eredményeket érjen el a magasabb iskolafokozatban is. Nem így történt. Az első osztályban csupán szabadkézi rajzból kapott *jeles*t év végén. Vallástanból, földrajzból, tornából ért el *jó* eredményt, magyar és latin nyelvből, rajzoló geometriából és szépírásból elégségesre minősítették teljesítményét, matematikából azonban — a félévi jó után — év végén elégtelen osztályzatot kapott, amit a javító vizsgán tudott elégségesre korrigálni.[174] A tanulmányi eredmények romlását magyarázhatta volna a nagy váltás, amely a körülményekben — a tantárgyak és tanárok számának, illetve a követelmények növekedésében — bekövetkezett. A következő évek fejleményei azt jelzik, hogy nem ez volt az ok. Tanulmányi eredményei később sem javultak érdemben. Teljesítménye hullámzó volt, jegyei között több volt az elégséges, mint a jó, jelest pedig csak vallástanból, német nyelvből, testgyakorlásból kapott egy-egy, illetve énekből két alkalommal. Ennél is figyelmeztetőbb jel volt, hogy az elemiben még „igen jó”-ra

---

[172] Egy távoli rokona, a hasonló korú soproni Bors Károly festőművész-tanár így emlékezett közös élményeikre Gömbös halála után az özvegynek írt levelében: „Kegyelmes asszony boldogult férje és csekélységem, gyermekkorunk egy tetemes részét sűrű és legközvetlenebb érintkezésben töltöttük. A közvetlen sűrű érintkezést úgy kegyeskedjék magyarázni, hogy annak rendje és módja szerint összeverekedtünk. Színhely: a soproni árvaház, ahol Gyula édesapja tanítóskodott…” – MNL OL K 35 – f. 23. f. – Soproni Bors Károly levele Gömbös özvegyének (1936. nov. 5.)

[173] Az iskola történetére lásd Fabinyi Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). In: *A soproni líceum*. Szerk.: Győrffy Sándor és Hunyadi Zoltán. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 9–108.

[174] MNL GyMSML SL, VIII/61. A Dunántúli Ev. Egyházkerület Soproni Líceumának iratai 9. kötet. Tudósítás a soproni ág. h. ev. lyceumi főgymnasium tanuló ifjúságáról az 1890/1 – 1899/1900. tanévben. (A továbbiakban: VIII/61. Tudósítás) 1897/98. 1.B

nahliki

minősített, a gimnázium első osztályában is „jó” magaviselete a felsőbb évfolyamokon „szabályszerű”-re változott, ami a legrosszabb, még elfogadható minősítést jelentette.[175] Okkal.

Gömbös a líceum renitens diákjai közé tartozott. A kötöttségek elleni tiltakozás, a merev szabályok áthágása, a tilalmak megszegése jellemzi magatartását e négy évben. Egykori osztálytársai emlékezései szerint kevés olyan verekedés zajlott az órák közötti szünetekben, az iskola folyosóin vagy udvarán, amelyben ne vett volna részt – kezdeményezőként, vagy a viaskodó felek szétválasztására hivatkozva. A verekedésekben is megnyilvánuló temperamentum, mozgásvágy és harci kedv épp úgy kivitte a Sopron határában emelkedő dombokra, mint egykor a murgai Hanfbergre. Persze az általa szervezett-irányított, harcias kedvű barátaival együtt, akikkel kemény csatákat vívták tavasztól kora őszig a domboldalak bozótjában bujkálva, télen meg hógolyóval. Vonzotta az ismeretlen. Jóllehet, nem tudjuk a következményeket, de aligha kapott elismerő szavakat szüleitől, amikor maszatosan, koszos ruhában tért haza „katonatársaival” a város alatt húzódó csatornarendszerben tett barangolásaiból. Nemcsak a szabályokkal szegült szembe, hanem esetenként tanáraival is. Nagy tiszteletlenségnek számított és büntetést vont maga után az, hogy egyik tanárát órán, diáktársai előtt figyelmeztette tévedésére. Máskor „kikérte magának”, s határozottan utasította vissza, hogy tanára igaztalanul őt vádolta óra alatti beszélgetéssel, holott más volt a tettes. Egy alkalommal — nem tudni, mi ellen tiltakozva — megnyitotta az iskola vízcsapjainak egy részét, elárasztva az épület jelentős részét, amit szintén fegyelmeivel büntettek. Jellemző, hogy épp úgy önérzetesen vállalta tettét, mint ahogy az igaztalan vádat utasította vissza. Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy tanárai „besorozták a nyugtalan, csintalan, verekedő »rosszfiúk« kategóriájába”.[176]

Mozgásvágyát nem elégítette ki a heti két iskolai tornaóra, melyen jószerével csak a szertorna művelésére nyílt lehetősége. A hiányt nemcsak a harci játékokkal elégítette ki. Nyáron az úszásban, csónakázásban, télen a korcsolyázásban lelte örömét – minden lehetőséget kihasználva, hogy hódoljon szenvedélyeinek. A merev iskolai szabályokat e téren sem tartotta be. Azt követően is szervezte csapatának

[175] MNL GyMSML SL, VIII/61. Tudósítás, 1898/99. 2.B, 1899/1900. 3. B; VIII/61. A soproni ág. h. ev. lyceumi főgymnasium névkönyve, 1900/01. 22. sz.

[176] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 23–28. Idézet: 26.

nahliki

futballmeccseit a várostól távoli helyszíneken, hogy egy súlyos sérülést követően az igazgató megtiltotta diákjainak a játék művelését. A szigorú ellenőrzést pedig a helyszínek állandó változtatásával játszotta ki.[177]

Ezekben a tiltakozást kifejező megnyilvánulásokban későbbi tulajdonságainak csírái is tetten érhetők.

Iskolai magatartása és tanulmányi eredményei egyrészt azt jelezték, hogy a kis kamaszban nem alakult ki érdeklődés az elméleti jellegű, elmélyült tanulást, gondolkodást, sok olvasást és persze „székhez kötött", kitartó egyéni munkát igénylő tárgyak iránt – még, ha másodikos korában, időlegesen dacból bizonyította is, hogy képes megfelelni e követelményeknek. A mozgásban, a csapatban végezhető, dinamikus tevékenységben lelte örömét. Olyanokban, amelyekben fizikai képességei érvényesülhettek, amelyekben erejét, ügyességét is összemérhette másokkal. Olyanokban, amelyekben kezdeményező, szervező is lehetett, s egyben vezető szerepet is betölthetett. E téren elért sikerei elismerést váltottak ki barátaiból, dicsőséget hoztak számára. Nyilván nem minden társa esetében érvényesült ez. A líceumba már válogatott diákság került. A tanulók között nagyobb arányban jelentek meg azok a polgári, értelmiségi családból származó gyerekek, akik otthoni könyvtárakból válogathattak olvasnivalót, zenetanulásra kötelezték őket, s olyan családi kapcsolatokkal rendelkeztek, amelyek révén gyakran fordultak meg „előkelőbb" környezetben. Velük szemben műveltségi hátrányban volt a „kis vadóc", aki az „úri magatartásra" nevelt kamaszok körében rangon alulinak számított. Bizonyára közülük került ki Bekk Józsi, aki bő három évtizeddel később nyilatkozott róla a város képviselőjének, a miniszterelnökkel rendszeresen találkozó Östör Józsefnek — szemben a Révay kérésére emlékezők kedvező megnyilatkozásaival — elítélően: „…nem szerették, mert durva, vad, összeférhetetlen természetű, szóval »utálatos« volt, nem igazi barát. Rá nem lehetett számítani." Östör hozzátette: „…hasonlóképpen legkevésbé sem nyilatkoztak rokonszenvesen róla többi iskolatársai."[178] Ebbe a körbe jó tanulmányi eredménnyel sem lehetett bejutni, körükben megbecsülést szerezni. Minden bizonnyal ez is szerepet játszott a kitűnni vágyó kamasz renitens magatartásában.

[177] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 27–28.

[178] Östör József: *Közpályám. Politikusi életút a két világháború korából.* Sajtó alá rend., bev. tan. és jegyz.: Tóth Imre. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr – Sopron, 2010. 111.

nahliki

A verekedésekben tanúsított ügyességével, kitartásával, azokban és a tanárokkal szembeni ellenállásban mutatott bátorságával, a szabályok áthágásával velük is éreztetni akarta, vannak dolgok, amelyekben különb náluk.

Nem kevésbé volt fontos, hogy mindez tiltakozást, valamiféle — a kamaszkorra általában jellemző — dacos ellenállást is kifejezett, minden bizonnyal nemcsak a számára unalmasnak bizonyuló líceummal, az ott tanított tantárgyakkal, illetve tanáraival szemben, hanem apjával szemben is, aki ide íratta be. Úgy is fogalmazhatunk: az apai akarattal szemben, mely nem vette figyelembe a gyerek vágyait, hajlamait.[179] Pedig őt egészen másfajta képzés érdekelte. Olyan, amelyben a magatartása által jelzett vonzalmakat elégítheti ki, amelyben az órákon kívül csillogtatott képességeit kamatoztathatja. Édesanyja késői visszaemlékezése szerint gyerekkorától katona akart lenni.[180] Ezt jelezte a katonai játékok kedvelésén túl a soproni laktanyákba bevonuló katonák és kiképzésük iránti feltűnő érdeklődés is.[181] Az engedetlenséget kifejező tettek elhallgatott szavakat helyettesítettek. Mert — édesanyja emlékezése szerint — általa tisztelt apjának, akiért rajongott is, nem mert nyíltan ellentmondani[182] az a gyermek, aki esetenként tanárai ellenében is önérzetesen védte igazát. A dachoz makacsság is társult, s ezzel együtt járt, hogy kitartóan küzdött akarata érvényesítéséért – gyerektársaival, tanáraival és apjával szemben egyaránt.

Jóllehet, forrásokkal — néhány emlékezéstől eltekintve — nem, vagy csak egyes elemeiben bizonyítható mindez, következtetésünket igazolja az ezt követő négy év.

A pécsi hadapródiskola növendéke

A negyedik év végére Gömbös Gyula tanító belátta: reménytelen vállalkozás eleven, a tudományok iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem mutató fiát elméleti ismeretek elsajátítására kényszeríteni, értelmiségi pályák felé terelni. Gyermeke megnyilvánulásait látva határozta el, hogy katonai iskolába íratja. A gyenge közepes tanulmányi eredmény azonban nem sok eséllyel kecsegtetett. Lehetőséget az

[179] Az apa-fiú viszony lélektani hatásaira lásd Erik H. Erikson klasszikus művét: *A fiatal Luther*. I. m. Különösen a III. fejezetben (66–136.) leírtak módszertani megfontolásai segíthetik a hasonló problémák megoldását – feltéve, hogy figyelembe vesszük a kor és a konkrét család eltérő viszonyait.

[180] *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 8. 3.

[181] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 28.

[182] *Tolnamegyei Újság* 1930. szeptember 2. 1. p

nahliki

biztosított számára, hogy Sopron városának alapítványi helye volt az 1898-ban megnyílt pécsi kadétiskolában, amelyet Fabinyi Teofil, a város országgyűlési képviselője támogatásával ifjabb Gömbös Gyula kapott meg.[183]

Pécsett zárt intézmény várta 1901 kora őszén. A szomszédos területektől magas fallal elkerített, laktanyaszerű objektum, 32 személyes hálóteremmel és szigorú katonai fegyelemmel. Itt a délelőtti órák után nem csaphatta össze a leckét, s utána nem rohanhatott ki társaival a környező dombokra katonásdit játszani. Szigorú rend szerint peregtek napjai: hajnali 5 órakor volt az ébresztő, s az este 9-kor elrendelt takarodóig feszes és szigorú időbeosztás szerint peregtek a foglalkozások: tanórák, gyakorlatok, rendszeres szemlék. Ez annak ellenére radikálisan változtatta meg életét, hogy naponta kétszer mehetett társaival — kötelező jelleggel — az iskola terjedelmes udvarára, gyakorlóterére, s vasárnap délutánonként az iskola területét is elhagyhatták néhány órára. Itt nem a kerítésen kívülről leste, hogyan gyakorlatoznak az igazi katonák, mint tette Sopronban. A hadapród-iskolában a falakon belül maga vehetett részt katonai gyakorlatokon, de nem kénye-kedve szerint, hanem olyan módon, ahogy parancsolták neki. Ugyanúgy alkalmazkodnia kellett tanáraihoz, ugyanúgy be kellett illeszkednie egy diákközösségbe, mint a líceumban. Nagy volt azonban a különbség. Diáktársaival együtt igazi katonák voltak – ha csak „palánták", kadétok is. Tanárai pedig valódi tisztek, katonai felettesek. És ez teljesen más viszonyrendszert jelentett: nagyobb kötöttséget, kevesebb mozgásteret – de olyan tevékenységet és rendet, amelyre igazából évek óta vágyott. Ez az iskola sokféle szempontból meghatározónak bizonyult egész további életére: ismereteinek tartalmára, gondolkodásmódjára, mentalitására, magatartására egyaránt.

Az oktatás tartalmát meghatározta az intézmény feladata: a hadapródiskolák csapatszolgálatra képeztek ki „alantas tiszteket".[184] Ennek érdekében „a tiszt számára szükséges általános műveltség, valamint a hivatásszerű kötelmek teljesítésére szükséges katonai és katona-műszaki ismeretek és ügyességek" elsajátítását várták el a

[183] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 29. Gömbös későbbi reakciói azt jelzik, hogy elsősorban ezért volt hálás a városnak, iskolai élményeiből kevesebb kellemes emléket őrzött meg, amiről soproni miniszterelnöki látogatása során is tanúságot tett. Lásd *Függetlenség*, 1934. június 19. 3.

[184] A hadapródiskolában folyó képzés részleteit lásd Garay L.: *A Pécsi Magyar*… i. m. 39–58.

nahliki

növendékektől.[185] A tantervben felsorolt összesen 36 tantárgyat három csoportba sorolták.

a) *Elméleti és grafikai tárgyak:* 1. Vallástan, 2. Magyar nyelv, 3. Német nyelv, 4. Horvát nyelv, 5. Francia nyelv, 6. Földrajz, 7. Történelem, 8. Számtan és betűszámtan, 9. Mértan, 10. Természettan, 11. Vegytan, 12. Szépírás, 13. Szabadkézi rajz, 14. Szolgálati szabályzat, 15. Gyakorlati szabályzat, 16. Hadsereg-szervezet, 17. Fegyver- és lövésügy, 18. Tereptan és terepfelvétel, 19. Térképábrázolás, 20. Harcászat, 21. Műszaki oktatás, 22. Katonai közigazgatás és katonai ügyirály.

b) *Katonai és testgyakorlatok:* 1. Harcászati kiképzés, 2. Kiképzés a lövészügyben, 3. Gyakorlati oktatás az ügyeleti és őrszolgálatban, 4. Katonai műszaki képzés, 5. Gyakorlati oktatás az öltözködés, felszerelés felfegyverzés, laktanya- és szobarendről, 6. Gyakorlatok a távbecslésben, térképolvasásban a szabadban és a terepen való tájékozódásban, 7. Terepfelvételi gyakorlatok, 8. Torna, vívás.

c) *Különös ismeretek és ügyességek:* 1. Szolgálati rendszabályok és illemtan, 2. Egészségápolás, 3. Úszás, 4. Tánc, 5. Iskolajátékok és korcsolyázás, 6. Ének és zene.[186]

A gimnáziumi emlékek nyomán az első 13 tárgy riasztó lehetett Gömbös növendék számára. Különösen, ha tekintetbe vesszük a tantervi elvárásokat, melyek szerint ezek oktatását olyan szinten kívánták megvalósítani, hogy a végzős kadétok — a megfelelő különbözeti vizsgák teljesítése esetén — gimnáziumi érettségit tehessenek. A gyakorlat azonban másként alakult. Egyrészt azért, mert a hangsúlyt a hivatásra felkészítő katonai tárgyakra és gyakorlatokra helyezték, s az általános műveltség ismeretanyagának elsajátítását minimális szinten várták el a növendékektől. Ez utóbbi azzal is összefüggött, hogy mindvégig nehézséget okozott e tárgyak megfelelő szakképzettségű tanárainak biztosítása, mivel az intézményben csak katonatisztek oktathattak, akik egy-két éves gyorsított felkészítés után látták el feladatukat, s közöttük a fluktuáció is igen gyakori volt.[187]

Különös figyelmet fordítottak a nevelésre, mely minden tanárnak feladata volt. Ennek célja: olyan „jellemtulajdonságokat és erkölcsi érzelmeket" kifejleszteni a növendékekben, „melyek mindenkinek díszére válnak, a férfiú értékét megalapítják, a lélekben önfeláldozó érzületet ébresztenek fel és ápolnak, melyre az ifjú harcosnak magasztos hivatáskötelmének betöltésénél múlhatatlanul szüksége van."[188] Mindez a

[185] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 40.
[186] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 42.
[187] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 44–45, 48–51.
[188] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 46.

nahliki

hazájáért akár életét is áldozni kész, „úriember" katonatiszt korabeli definíciójának is tekinthető. Ha áttekintjük az oktatott tárgyakat, megállapítható, hogy azok sokoldalúan szolgálták e célok megvalósítását – a koncentrált katonai képzéssel, s ehhez kapcsolódó testgyakorlással, az úriember társasági életben történő helytállása feltételeinek megteremtésével (tánc, ének, öltözködés, illemtan), az idegen nyelvek alapjainak és egy minimális általános műveltség elsajátításával. Annak érdekében, hogy a csapatszolgálat megkezdése előtt a növendékeknek „az úri modort és a gavallériát gyakorlatilag is legyen módjuk kipróbálni", rendszeresen szerveztek farsangi bálokat az alkalomra feldíszített intézményben, amelyre a „pécsi bálozó közönséget" is meghívták.[189]

A temperamentumos, mozgékony, önállóságra törekvő, egyéni akaratát érvényesíteni igyekvő kiskamasz Gömbös számára persze nem volt egyszerű beilleszkedni ebbe a rendbe. Az első években itt is előfordult, hogy megszegte a szabályokat, hogy fegyelmezetlen volt az órákon vagy a hálóteremben, hogy ellenszegült. S a retorzió sem maradt el. Korábbi felettesei és társai emlékezése szerint nem egyszer lehetett lakója a foglár „vendégszobáinak".[190]

Ám egyre inkább az új körülmények kedvező hatásai érvényesültek. Ebben az intézményben azt tanulhatta, amit szertett, s kedvére való feladatokat kellett teljesítenie. A harcászat, a vezénylés rejtelmeit ismerhette meg az elméleti órákon, s gyakorolhatta a gyakorlótéren – alkalmanként „megbízott parancsnokként" is. Immár hivatalosan, felsőbb parancsra tehette azt, amit a maga erejéből kellett kivívnia a murgai és soproni „harcmezőkön". S itt nem kevésbé élvezte, hogy irányíthat, vezényelhet másokat. Komolyan is vette, s tanárai, diáktársai elismerését is kivívta vele. Nem csak ezzel, más szerepléseivel is.

A kadétiskola kiváló lehetőségeket biztosított a sportolásra az egyre erősödő, mind nagyobb mozgásigényű fiú számára. Ki is használta az ifjú Gömbös, s teljesítményeivel kitűnt társai közül. Igen jól úszott és átlag feletti eredményeket ért el a legkülönbözőbb atlétikai számokban – különösen a dobószámokban, például a diszkoszvetésben. Legtehetségesebbnek a vívásban bizonyult, kard- és tőrvívásban egyaránt, amit később országos versenyeken is igazolt. A nagy szerelem azonban a

[189] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 79–80. A társasági életre történő felkészítést illetően lásd még Hajdu T.: *Tisztikar és középosztály…* i. m. 235–237.

[190] Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 34.

nahliki

futball maradt, amelyet itt már tilalmak nélkül, szabadon űzhetett. Sohasem gyakorolta versenyszerűen, de hosszú ideig kedvenc szórakozása maradt. Jóllehet, képességei alapján — különösen a vívásban — ismert versenyző lehetett volna, nem választotta ezt az utat. A katonai hivatást tartotta fontosnak, s annak mindent alárendelt, amíg lehetett. A sport iránti vonzalom, jelentőségének felismerése azonban életre szólóan megmaradt, s ez később politikusi tevékenységét is befolyásolta.[191]

A másik terület, amelyben kitűnt, a nyilvános szereplés volt. Hamar felismerték tanárai, hogy szívesen és jól szaval. Többször szerepeltették az iskolai rendezvényeken, s elégedettek voltak teljesítményével. Itt tapasztalt bátor kiállása a tanórai szereplések, gyakorlatok során is megnyilvánult. Feleletei, véleményalkotása során is határozott, jól fogalmazó diák volt – tanárai és diáktársai előtt egyaránt.[192]

Mindez siker volt, a kiemelkedés lehetősége, amivel élt is Gömbös. És a sikerek kedvezően hatottak az intézményhez, annak rendjéhez történő alkalmazkodásra. Az emlékezések azt bizonyítják: nem azért illeszkedett, mert betörték, hanem azért, mert megkedvelte, élvezte mindezt. S ez — a fegyelmezetlenség megszűnésén túl — abban is megnyilvánult, hogy immár az elméleti tárgyakat is szívesen tanulta. Azokban a matematikai tárgyakban is jól teljesített, melyekben leggyengébb volt a líceumban. A katonai jellegűek mellett legszívesebben a történelmet tanulta. Persze ebben is a hadtörténet érdekelte elsősorban, amelyről szívesen olvasott a kötelező tananyagon túl is. Iskolai megnyilvánulásai azt bizonyították, hogy önállóan végiggondolta az olvasottakat és szuverén módon igyekezett értékelni azokat. Eredeti meglátásai esetenként tanárait is meglepték.

Tanulmányi sikereit gyors felfogásának, jó memóriájának és áttekintő képességének is köszönhette. No meg — immár e téren is megnyilvánuló — kitartásának. Nem tanult sokat, de gyorsan és eredményesen. Ez az eredményekben is megnyilvánult. A negyedik év végén a 37 fős évfolyam ötödik legjobb tanulójaként végezte az iskolát, s nyerte el a hadapród tiszthelyettesi rangot. Az 1905

[191] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 41–43.
[192] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 36–38.

nahliki

augusztusában az összes hadapródiskolában végzett 150 növendék közül a 13. rangszámot kapta, azaz a végzettek legjobbjai közé tartozott.[193]

A hadapródiskolában kapott utolsó minősítése egyszerre dokumentálta a pozitív változásokat és egyénisége korábban kialakult vonásainak továbbélését, részben felerősödését. Ebben tehetséges diákként jellemezték, akinek „felfogása helyes, emlékezőtehetsége kifogástalan, előadásmódja szabatos". Élénk vérmérsékletű, víg, kedélyes, őszinte ifjút ismertek meg benne, aki „jómodorú, igen katonás, túlérzékeny, nem mindig tud magán uralkodni", ráadásul „kissé önfejű" is.[194]

Ilyennek látták felettesei/tanárai a 18 éves Gömbös Gyulát, akiről feltételezték, hogy sikeres katonai karrier vár rá. Kiváltképp a növendékre legnagyobb hatást gyakorló, alárendeltjei által vaskapitánynak nevezett Szeifert Sándor százados (később vitéz Keresztényszigeti Sándor tábornok), aki a következő években is fontos szerepet játszik Gömbös katonai pályájának sikeres indulásában.[195] Minden jel arra utal, hogy az ifjú kadét is kellemes élményeket őrzött az intézményről, amelyeket felnőtt korában sem feledett. Ez magyarázhatta pl. azt, hogy barátjának, Kozma Miklósnak azt tanácsolta, rakoncátlankodó, a tanulást hanyagoló kamaszodó kisebbik fiát küldje a pécsi hadapródiskolába.[196]

Mielőtt tovább követnénk útját, szólnunk kell későbbi politikai nézeteinek gyökereiről, korai motivációiról is.

Nemzet és falu – család és iskola

Gömbös későbbi politikai nézeteinek két sarkalatos eleme volt. Egyrészt a *nemzet*, melyet a húszas években fajként is értelmezett, másrészt az *agrárgondolat*. A mezőgazdaságot tekintette a gazdaság legfontosabb ágazatának, s ennek megfelelően a parasztság fontos társadalmi szerepét hangoztatta. Annak gazdasági, kulturális és szociális „felemelése" mindenkori törekvéseinek egyik legfontosabb jellemzője volt. A két elem szoros kapcsolatban állt egymással. A parasztságban látta ugyanis a

[193] Szakály Sándor: A sportos katonatiszt. Adalék Gömbös Gyula katonai pályafutásának rekonstruálásához. In: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves.* Szerk.: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009. 367−368.

[194] A hadapródiskolában eltöltött évekről – egyéb források hiányában – lásd Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 31−44. Idézetek: 43.

[195] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 38.

[196] Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. I. 238.

nahliki

magyar nemzet/faj felemelkedésének, boldog jövőjének egyik zálogát. A nemzet/faj meghatározó törzsének tekintette a falu lakóit, a föld megművelőit.

Gömbös Gyula felnőttként mindig magyarnak vallotta magát – szinte hivalkodóan. Sőt, politikusként azt hirdette, hogy a magyarság érdekeinek leghitelesebb képviselője, amiről közvetlen munkatársai is igyekeztek meggyőzni a társadalom széles rétegeit. Német gyökereiről elvétve emlékezett meg, a nemzetgyűlési és országgyűlési almanachokban közölt életrajzokban egy szóval sem utalnak rá. Pedig a gyermek nemzeti identitását kettős hatások alakították. Murgán a német dominált, hogy aztán fokozatosan a magyar váljék uralkodóvá. Anyanyelve eredendően a német volt. Nem csak azért, mert németül beszélő sváb anya szülte. Nagyszüleivel és anyja rokonságával, akikkel naponta találkozhatott, szintén sváb tájszólásban érintkezhetett. Miként, felcseperedve, falusi játszótársaival is. Német prédikációt hallhatott a templomban. Ekkoriban a városoktól távol eső zsákfalvakban, mint amilyen Murga is volt, a német községek még jellemzően őrizték anyanyelvüket, s csak lassan terjedt a magyar nyelv használata. Különösen érvényes volt ez az evangélikus közösségekre. De nem csak a nyelvről volt szó. Az 1745-ban Kalóznakról ide érkező 45 hesseni eredetű, evangélikus család zárt közösséget alkotott.[197] Mindennapi életüket a német földről magukkal hozott, s vallásuk által diktált hagyományok szabályozták. A gazdálkodást, a társadalmi érintkezési formákat, az egyházi és családi ünnepeket, az épületek és azok belső berendezésének alakítását, az öltözködést és az étkezési szokásokat egyaránt.[198] Ezekkel a hagyományokkal és normákkal találkozhatott a növekvő és egyre több hatást, információt érzékelő kis Gömbös Gyula is. És ha eltért tőlük, rokonai és a falu más tagjai figyelmeztették a közösség elvárásainak figyelembe vételére. Az egyetlen ember, aki magyar identitást táplálhatott a cseperedő személyiségbe, apja volt. Apja, aki hatéves korától egyben tanítója is. Tőle az iskolában magyar és német szót egyaránt hallhatott. Az iskolán kívül azonban szinte kizárólag magyart. Így valójában kétnyelvűként nőtt fel.

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a német falusi környezet nem volt ellenséges a csekély számú magyarral szemben. Ezeket a német közösségeket életük

---

[197] Balogh M.: *Murga*… i. m. 8.

[198] Erre vonatkozóan lásd Solymár Imre: Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In: *Baranyai történetírás 1990/1991.* Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1992. 345–394.

nahliki

minden eleme Magyarországhoz kötötte. Tulajdonuk: földjeik, házuk, a bennük megtestesült szorgos munka, mellyel családjuk másfélszáz év óta halmozta fel a létfenntartás alapvető feltételeit és más értékeket. Kereskedelmi kapcsolataik a környező — nem csak német — településekhez kötötték őket. Életüket az ország törvényei szabályozták. Német anyanyelvük, hagyományaik, identitásuk megőrzésével is természetes otthonuknak, hazájuknak érezték és tekintették Magyarországot, s azon belül a falut, amelyben éltek.[199] Ezt a gyerekkori emléket őrizte Gömbös, s idézte fel Szekszárdon, már miniszterelnökként tett látogatása során: „Engedjék meg, hogy visszaemlékezzem arra a kis falura, amelyben német asszony magyar miniszterelnököt szoptatott és egy magyar nemesi sarjadékból intranzigens magyar embert nevelt. Arra a kis falura, amelyben *német nyelven magyarul imádkoztak*, s amelyben sohasem jutott senkinek sem az eszébe az, hogy kitaszítottja ennek a nemzetnek."[200]

Ennél fontosabb volt az a szellemiség, amely egyrészt apja gondolkodását, másrészt az iskolai oktatást jellemezte. Ezek hatására vált egyeduralkodóvá Gömbös gondolat- és érzelemvilágában a magyarság tudata, s nyomta el eredendő identitásának német elemeit. Olyan korban cseperedett fel, járta iskoláit, s nyílt ki szeme az őt körülvevő világ jelenségeire, amikor a magyar társadalom nagy részében még élénken élt 1848–1849 emléke. Nem csak a politikai életnek volt markáns, — ha nem is uralkodó — eleme a negyvennyolcas, függetlenségi eszmék érvényesülése. Azok a közgondolkodásra is erősen hatottak és befolyásolták intézmények, társadalmi szerveződések szellemiségét, tevékenységét – ha másként nem, a bennük tevékenykedők egyéni megnyilvánulásai, tettei révén.

A Révay által gyűjtött visszaemlékezések arra utalnak, hogy az apa — jóllehet, nincs nyoma annak, hogy nemesi származására hivatkozott volna, s a nemesi előnevet sohasem használta — öntudatosan őrizte azzal is összefüggő magyar identitását. Ezt az érzést igyekezett átadni diákjainak és fiának is a nemzeti érzést felkeltő-erősítő történetekkel és példamutatással egyaránt. Sopronban olyan kolléga barátságát kereste, aki hozzá hasonlóan érzett és gondolkodott, bár neve német

[199] A magyarországi német falvak lakosságának identitásával számos szakmunka foglalkozik. Közülük most egyre hivatkozunk, amely egy másik német falu közösségének állapotát és jellemzőit mutatja be e téren is. Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta, 1920−1989*. Argumentum, h. n. 2011. 19−26.

[200] Idézi Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 13. (Kiemelés tőlem – V. J.)

nahliki

eredetű volt. A kis Gömbös Gyula gyakran és örömmel látogatott apjával együtt a baráti családhoz Krug Lajosékhoz, ahol — személyes emlékezése szerint — „a magyar függetlenségről és a boldogabb magyar jövőről" folyó beszélgetéseket is „kihallgathatott" a két tanító társaságában.[201] Krug tanítójaként is nagy hatást gyakorolt Gömbösre, amit két momentum is bizonyít. 1932. december 29-én a Magyar Tanítóegyesületek Országos Szövetségének gyűlésén miniszterelnökként szólt a tanítókhoz, s nyilvánosan emlékezett arról, mit jelentett számára a résztvevők soraiban ülő „Krug Lajos bátyám, öreg tanítóm".[202] Amikor pedig 1934 júniusában háromnapos látogatást tett Sopronba és környékére, első programjaként őt kereste fel és köszöntötte.[203]

A dualizmus korának közgondolkodását erősen befolyásolták a közjogi kérdések körüli viták. A társadalom számottevő részében voltak népszerűek az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékéhez is kötődő függetlenségi törekvések, szemben az Osztrák-Magyar Monarchiában átélt „alávetettséggel". A nemzeti érzés felkeltését szolgáló megnyilvánulások jellemezték az oktatási intézmények rendezvényeinek jelentős részét. A századforduló éveiben pedig a magyar nemzeti érdekek érvényesítésére irányuló törekvések a honvédségben, illetve intézményeiben. Ezt tükrözték a kiegyezés katonai rendelkezéseinek módosításával kapcsolatos kezdeményezések, mindenekelőtt a magyar vezényleti nyelv bevezetésének követelése. Ezek a hatások érték az elemi és a két középiskolában a serdülő Gömbös Gyulát is.

Különösen érvényes volt ez például az 1896. évi millenniumi ünnepségekre. A soproni evangélikus elemi népiskola harmadik osztályos tanulója, az alig tíz éves Gömbös Gyula is hallhatta Inczédy László: *Ezer év*, Majthényi Flóra: *Mi a haza*?, Lévay Mihály: *Hazám* című hazafias versét és a hasonló tartalmú *Magyarország az én hazám* című kórusművet. Az ünnepi műsort követően pedig, társaival együtt ő is ünnepélyes fogadalmat tett. Ennek szövege nem ismert, de bizonyára a haza szeretete és szolgálata mellett kötelezték el magukat a kisdiákok.[204]

---

[201] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 20−21. Idézet: 21. Lásd még uo. 175–176.

[202] *Néptanítók Lapja*, 66. évf. 1. sz. 27. (Dévényi Annának köszönöm, hogy felhívta figyelmemet az adatra.)

[203] *Függetlenség*, 1934. június 19. 3.

[204] MNL GyMSML SL, VIII/149. 1. Ev. elemi népiskola 27/1896. sz. Az evangélikus népiskola 1896. évi május 9-én tartandó millenniumi ünnepségének sorrendje

nahliki

A soproni líceum, amelyben apja tanítói képesítését szerezte, s amelynek padjait az ifjabb Gömbös Gyula is négy évig koptatta, évtizedes küzdelmet folytatott a magyar tanítási nyelv bevezetéséért. 1856 tavaszán azzal reagáltak a német nyelv túlsúlyát biztosító miniszteri rendeletre, hogy az „szinte teljesen száműzi az iskolából a magyar nyelvet, s ezzel megakasztja népünk tudományos képzését, sőt megsemmisítéssel fenyegeti nemzeti létünket". A harc 1859-ben érte el célját.[205] Az 1860-as évek viszonyait tükrözi egy akkori diák visszaemlékezése: „Kifelé csendet kellett mutatni, de a diáktanyákon annál nagyobb hevülettel folyt a szó önálló Magyarországról, ezeréves ősi alkotmányról, nemzeti életről…"[206] Az iskola a kiegyezés utáni szabadabb légkörben következetesen őrizte hagyományait. Az oktatás és nevelés célja „a tudományos pályán haladó ifjú jellemének oly irányba való képzése, hogy az a magyar nemzet és az ennek jó-rossz sorsában hűségesen osztozó evang. egyház szent érdekeiért való lelkesedésből" merítse „az életet termékenyítő" erejét – deklarálta az iskolavezetés az 1900/1901-es tanévben, [207] amikor Gömbös Gyula a negyedik osztályt végezte. Ennek szellemében folyt az oktatás, illetve szervezték ünnepélyeiket. A vallási ünnepek mellett — többek között — megemlékeztek április 14-éről, az 1848-as áprilisi törvények szentesítéséről,[208] más esetben március 15-éről.[209] A reformáció napján rendezett ünnepségen „A reformáczió és a nemzeti szellem" címmel tartott értekezést Németh Sámuel teológushallgató.[210] Ilyen célokat szolgáltak a jelentős nemzeti emlékhelyekre szervezett kirándulások.

Hasonló szellemiség jellemezte, ha néha bujtatott formában is a honvédség iskoláit, így a pécsi hadapródiskolát is. Ezt az a körülmény is elősegítette, hogy az iskola létesítésére — Apponyi Albert szavaival élve — „váratlanul bekövetkezett nemzeti katonai reform" keretében került sor.[211] Hozzátehetjük: Gömbös katonai tanulmányai a magyarországi nemzeti ellenállás, illetve törekvések erősödésnek

---

[205] Fabinyi T.: *A soproni evangélikus líceum*… i. m. 86−90. Idézet: 88.

[206] Németh Sámuel nyomán (A soproni ev. líceum küzdelme a magyar nyelvért a Bach-korszakban. Sopron, 1940. 14.) idézi Fabinyi T.: *A soproni evangélikus líceum*… i. m. 90.

[207] A Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerületi Soproni Lyceum államilag segélyezett főgymnasiumának és bölcsészet-theológiai főiskolájának értesítője az 1900/901-iki tanévről. (A továbbiakban: Értesítő) Közzéteszik: Gombocz Miklós és Poszvék Sándor. Sopron, 1901. 31.

[208] Értesítő az 1897/98-iki tanévről. Sopron, 1898. 25.

[209] Értesítő az 1898/99-iki tanévről. Sopron, 1899. 34.

[210] Értesítő az 1899/900-iki tanévről. Sopron, 1900. 21.

[211] Idézi Hajdu T.: *Tisztikar és középosztály*... i. m. 104.

nahliki

időszakára estek, melyeknek csak egyik elemét képezték a hadüggyel kapcsolatos követelések. A hivatalos előírások ugyan azt várták el a honvédség tisztjeitől, hogy „a király, a dinasztia és a haza iránti szeretet lángja soha ki nem alvó tűzként lobogjon a honvéd tisztikar ifjú sarjadékainak szívében",[212] és a képző intézményeknek ilyen szellemben kellett nevelni őket, utóbbiak legalább a kötetlen programokon teremtettek alkalmat a király és a dinasztia érdekeitől eltérő nemzeti érzések és az ország függetlensége iránti vágy kifejezésére is. Ilyenben Gömbös növendéknek nem csak része volt – szavalatai révén szerepe is.[213] Bizonyára őt is megérintette másodéves korában az intézményben kirobbant, sajtóvisszhangot és országgyűlési vitát is kiváltó ún. „Gotterhalte-eset". A negyedévesekből álló énekkar 1903. március 15-én a Magyarországon népszerűtlen Gotterhaltét nem énekelte oly lelkesen, mint az ún. királyhimnuszt, más esetekben pedig el is hagyták, csak az utóbbit énekelve.[214] De „magyaros szellem" jellemezte az 1903-ban indított önképzőkör munkáját és annak ünnepségeit is.[215] Ez különösen Gömbös harmadik és negyedik kadétiskolai évére volt érvényes, amikor a tiszttársai és a pécsi társadalmi környezet által is magyar nemzeti érzelműnek ítélt lovag Sypniewski György százados volt az intézmény parancsnoka, aki kétéves működése alatt különös gondot fordított az iskola és a polgári lakosság kapcsolatának erősítésére. Ezekben az években törölte el a honvédelmi miniszter azt a tilalmat, melynek értelmében a tiszteknek tilos volt énekelni a Kossuth-nótát, a nemzeti Himnuszt és a Szózatot. Ezt követően az intézet növendékei is együtt énekelhették őket a civilekkel, „kivált olyan ünnepélyes alkalmak esetén, amikor a Himnuszt vagy a Szózatot a közönség hazafias tüntetésként együtt szokta énekelni".[216] Sypniewski százados nagy hatást gyakorolt a kedvenc tanítványai közé tartozó Gömbös növendékre.[217]

Az ünnepi beszédek, a versek, ének- és zeneszámok nem az ország gazdasági, kulturális, katonai stb. helyzetével kapcsolatos, racionális ismereteket közvetítettek,

---

[212] Erkölcsi nevelés. A „M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia" (Budapest, 1900) c. könyvből idézi Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830−1945)*. I. kötet. Calgary – Budapest, 1998. 98.

[213] Révay J: *Gömbös Gyula*… i. m. 36−37.

[214] Garay L.: *A Pécsi Magyar*… i. m. 83–89. A pécsi szerzők Ferenc József itteni látogatására írt kompozíciója csak a „hazát" s a „jó királyt" dicsőítette, míg a Gotterhalte magyar szövegének egyik strófája így végződött: „Országunkat s Habsburg trónját egyesítse égi kéz!" Uo. 84.

[215] Garay L.: *A Pécsi Magyar*… i. m. 95. és 123.

[216] Lásd Garay L.: *A Pécsi Magyar*… i. m. 93–125. Idézet: 98.

[217] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 36–37.

nahliki

nem érveltek, hanem hazafias érzelmeket keltettek, illetve tápláltak. S ennek szellemében késztettek cselekvésre. Gömböst, a kisdiákot is, aki már a líceumban megszidta egyik társát, mert a császári, fekete-sárga színekkel díszítette rajzát a nemzeti trikolór színei helyett.[218]

A faluhoz és népéhez fűződő viszonyát nem szavak, hanem személyes élmények határozták meg. Nem csak kisgyermekként tapasztalhatta meg a falusi élet szépségeit, s szerezhetett morzsányi emlékfoszlányokat a paraszti munka nehézségeiről. Nyarai egy részét később — soproni és kadétiskolai évei alatt is — Murgán, gazdálkodó nagyszüleinél töltötte. A felnövő, esetenként a kemény nyári munkákba is bevont ifjú már mérvadó tapasztatokat is szerezhetett arról, mit jelent földet művelni, állatokat gondozni. S ami legalább ilyen fontos: megmaradt személyes és közvetlen kapcsolata a paraszti sorban élő rokonokkal, egykori játszópajtásokkal. Ezek az élmények is mondatták évek múlva a politikussal: „Jaj annak, aki megfeledkezik arról, hogy honnan jött. Ez azt jelenti, hogy nincs összekötve az élettel, és azt az erőforrást, amelyet a falu és eme esetben a szülői ház adhat neki, nélkülözi, és nem sorozhatja alkotó tényezői közé. […] Csak az a nemzet lesz erős, amely politikájában a gazdatársadalomra és életében a falura támaszkodik, mint amely megőrizte a maga szűzies erkölcseit."[219]

* * *

Mindezek hatására 1905 nyarán egy jó szellemi adottságokkal, emlékező- és áttekintő képességgel megáldott, vidám természetű, temperamentumos, edzett, a sportot kedvelő, magán uralkodni nem mindig tudó, de katonai tekintetben felkészült, céltudatos tiszthelyettes lépett a katonai pályára, aki a mások feletti parancsnoklásban lelte örömét. Világlátását pedig a nemzet mindenek feletti voltával, a nemzeti függetlenség vágyával kapcsolatos *érzelmek*, illetve a falu *szeretete*, a paraszti munka *tisztelete* jellemezte. Addigi társadalmi kapcsolatai alapján nem alakult ki semmiféle kötődése arisztokrata, köznemesi és nagypolgári családok gyermekeivel. Ezekről a társadalmi rétegekről legfeljebb áttételes információi lehettek, de egyéniségét befolyásoló személyes élményei nem. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a kadétiskolában — jóllehet változatlanul csekély maradt

[218] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 27.
[219] *Tolnamegyei Újság* 1930. szeptember 20. 1.

nahliki

elméleti érdeklődése — valamelyest szélesedett és mélyült általános műveltsége, a német mellett elsajátíthatta a francia és a horvát nyelv alapjait (utóbbinak hamarosan nagy hasznát vette), miként a társasági élethez szükséges legfontosabb normákat és készségeket is. E tulajdonságok erősödtek fel és gazdagodtak új elemekkel a hadseregben, a fronton, a háborús hátországban, a forradalmak viharaiban átélt élmények, valamint újabb tanulmányok során, olvasmányokból szerzett ismeretek révén.

nahliki

Derékba tört katonai pálya

A reményekre jogosító kadétiskolai minősítést követően ígéretesen indult Gömbös katonai pályája. A hadapródiskolában róla kialakult és a minősítésben is dokumentált kép azt jelezte, hogy az ifjúnak minden esélye megvan a sikeres katonai karrier elérésére. Elsősorban rajta múlt, milyen sikerrel. De nem csak rajta. Azon is, milyen lehetőségeket kap az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregén belül.

Az ifjú kadét kedvező időpontban kezdhette meg szolgálatát. A Monarchia utolsó évtizedei a tiszti presztízs emelkedésének időszaka volt, amit a pályára jelentkezők számának növekedése is jelzett. Miként az is, hogy a hagyományok erejének gyengülésével párhuzamosan csökkent a nemesi és nőtt a polgári származású tisztek aránya. Mindkét jelenség összefüggött azzal. hogy az 1890-es évek második felétől növelték a tiszti állomány létszámát. Ennek kapcsán került sor a Ludovika Akadémia fejlesztésére, továbbá a soproni honvéd-főreáliskola, illetve a pécsi és nagyváradi hadapródiskola felállítására is. Mindez együtt járt a tiszti állomány anyagi helyzetének rendezésével.[220]

A kezdést az is determinálta, hogy a Magyar Kir. Honvédség iskolájában végzett, így csak annak keretében tehette meg az első lépéseket. Abban a honvédségben, mely közvetlenül a magyar honvédelmi minisztérium irányítása alá tartozott, de nem volt önálló magyar haderő, hanem csupán egyik eleme a hatalmas — békeidőben mintegy 250–260.000 főt számláló és 800 ezres hadilétszámú — fegyveres erőnek. Annak törzsét pedig a birodalom egész területéről besorozott közös, ún. K. u. K. hadsereg (Kaiserliche und Königliche Armee) képezte. Jóllehet, a honvédség ügyeit magyar minisztérium intézte és vezényleti nyelve a magyar volt, nem működhetett szuverén nemzeti intézményként. Épp úgy az uralkodó parancsnoksága alá tartozott, mint a K. u. K. egységek és az osztrák Landwehr.[221] Ez a három tagból álló, és — a birodalom lakosságának összetételéből fakadóan — soknemzetiségű konglomerátum

[220] Hajdu T.: *Tisztikar és középosztály*... i. m. 98–108, 131–153, 227–254. A fizetések alakulására lásd a 240. oldal táblázatát.

[221] *Magyarország hadtörténete.* II. Főszerk.: Liptai Ervin. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 20–23.

nahliki

szupranacionális, azaz *nemzetek fölötti* hadsereg volt. Másrészt, mivel annak szervezésével, irányításával kapcsolatban benne Ferenc Józsefnek a birodalom és a dinasztia érdekei által vezérelt akarata érvényesült, egyben *dinasztikus* jellegű is. „Ferenc József császár ismételten és félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, semmilyen formában sem engedi, hogy megnyirbálják főparancsnoki jogát az »ő« hadserege fölött." Ennek — a nemzeti-nemzetiségi érdekeket nem érvényesítő, sőt, elfojtani igyekvő „anacionális", egyben a dinasztikus gondolatot is ápoló — hadseregnek fontos szerepet szántak a birodalom egységének összetartásában.[222] Mindennek hatása a Magyar Királyi honvédségben is érvényesült. A tisztikar nevelésének — miként arra már utaltunk — fontos elve volt: „A király, a dinasztia és a haza iránti szeretet lángja soha ki nem alvó tűzként lobogjon a honvéd tisztikar ifjú sarjadékainak szívében s lelkesítve őt ernyedetlen szorgalomra s majdan nagy tettekre, melyek az intézet történetének lapjait fényesen ragyogóvá tegyék."[223] Magyar királyként maga Ferenc József is cselekvően vett részt ezt szolgáló rendezvényeken. Nemcsak a hadgyakorlatokat, katonai egységeket látogatta meg, hanem a tisztképző intézményeket is. A Ludovika Akadémiának általa adományozott zászló szentelésén is személyesen jelent meg.[224] 1901 szeptemberében a Pécsi Királyi Honvéd Hadapródiskolát szemlélte meg. A növendékek sorában ott állt a tanulmányait ekkor kezdő Gömbös is.[225]

Ebben a hadseregben kezdte meg tiszti pályafutását az a 18 éves kadét, akibe már a családi házban és az iskolában erős nemzeti érzéseket plántáltak. Ez a kontraszt azonban évekig nem okozott konfliktust a fiatal tiszt számára. Annál is inkább, mert a honvédségen belül — jóllehet a szó valódi értelmében nem volt nemzeti hadsereg — érvényesültek bizonyos nemzeti szempontok. S itt nem csak a magyar vezényleti nyelvről volt szó. A honvédség intézményeinek és alakulatainak rendezvényein Ferenc Józsefet, a legfőbb hadúrt csak *magyar királyként* emlegették, s az ő parancsainak követése mellett mindig hangsúlyt kapott a *haza szolgálata*.[226] A haza pedig mindig Magyarországot jelentette – sohasem az Osztrák-Magyar Monarchiát.

---

[222] Allmayer-Beck, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában. *Hadtörténelmi Közlemények* 1988. 4. sz. 668–670. Idézet: 670.
[223] Rada T.: *A Magyar Királyi Honvéd...* i. m. 98.
[224] Rada T.: *A Magyar Királyi Honvéd...* i. m. 112–116.
[225] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 75–78.
[226] Garay L.: *A Pécsi Magyar…* i. m. 113.

nahliki

Csapatszolgálaton

A kora ifjúságától magyar nemzeti érzéseket (is) tápláló Gömbös Gyula a nemzeti vonásokat magán viselő Magyar Királyi Honvédség olyan alakulatához került 1905 szeptemberében, amely legkevésbé volt magyar. A horvátországi Varasdra, a VII. honvédkerület Zágrábban állomásozó 25. honvéd gyalogezredének elkülönített alakulatához, amelynek állományát túlnyomóan horvát és bosnyák katonák képezték. Olyan időszakban történt mindez, amikor a magyar honvédelmi minisztérium a horvátországi alakulatok — zömmel horvát és szerb nemzetiségű és idősebb — tiszti állományát jól képzett, tehetséges fiatal magyar tisztekkel igyekezett frissíteni. Egy év múlva itt kapta meg a hadnagyi csillagot és lett valóságos honvédtiszt. Újabb egy év elteltével a honvédkerület és az ezred központjába, Zágrábba helyezték, amiben egykori kadétiskolai tanárának, a rá nagy hatást gyakorló, s ekkor már Zágrábban szolgálatot teljesítő Szeifert Sándornak is szerepe volt.[227]

Nem telt el sok idő, s az „idegen" közegben nem mozgott idegenül. A német faluban, sváb gyermekek között felnőtt fiatal tiszt számára nem okozott problémát a más nemzetiségűekkel való együttélés, együttműködés. A pécsi hadapródiskolában is voltak horvát diáktársai. Nehézséget „csak" az okozott, hogy nem értette nyelvüket,[228] s — kevés kivétellel — ők sem tisztjükét, a magyart és a németet. Ezt a nehézséget hamar leküzdötte. Nagy szorgalommal és jó nyelvérzékét kihasználva néhány hónap alatt olyan szinten sajátította el a horvát nyelvet, hogy hamarosan az alakulat altisztképző iskolájában is taníthatott. Itt eltöltött évei, a délszláv (horvát és szerb) tisztekkel, köztük feletteseivel és a horvát, bosnyák közlegényekkel kialakult kapcsolatai révén fontos ismeretekre tehetett szert az általa addig nem ismert területek politikai viszonyairól, az ott élő különböző társadalmi csoportok helyzetéről. Magas szintre emelkedett nyelvtudása mellett ez is szerepet játszhatott abban, hogy később — politikusként is — megkülönböztetett figyelmet tanúsított a „nagy háború" után alakult új állam iránt, s a vele való kapcsolatoknak kitüntetett jelentőséget tulajdonított a magyar külpolitikában.

[227] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 46–48. A horvátországi csapatszolgálatra vonatkozó adatokat — más forrásunk nem lévén — Révay könyvéből merítettük (45–61.).

[228] Nincs jele annak, hogy Gömbös élt volna a lehetőséggel, hogy a pécsi hadapródiskolában horvátul is tanuljon. Lásd Garay L.: *A Pécsi Magyar*… i. m. 42.

nahliki

Mindenekelőtt a tekintetben, hogy ebben az irányban látta lehetségesnek a trianoni korlátok megbontását.[229]

A csapatszolgálatban töltött évek további három szempontból is fontos tanulságokkal szolgálnak a Gömbös személyiségét megismerni, megérteni szándékozók számára. Egyrészt, itt nyílt lehetősége először arra, hogy a gyakorlatban, — ha nem is éles, harci szituációban — bizonyítsa parancsnoki képességeit, felkészültségét és az ehhez szükséges erényeket. Másrészt a sport iránti vonzalma és e téren produkált teljesítményei okán. Későbbi, politikusként is megnyilvánuló mentalitása szempontjából érdemel figyelmet a társasági életben tanúsított magatartása, illetve tiszttársaihoz és alárendeltjeihez, a közkatonákhoz fűződő viszonya.

Felettesei — a hadapródiskolából nyert információkra is támaszkodva — hamar felismerték Gömbös kadét tehetségét, s ennek megfelelő, tisztet próbáló feladatok elé állították, amelyeket — a Révay által gyűjtött információk szerint — rendre parancsnokai megelégedésére oldott meg.[230] Ezek után nem maradtak el az alakulat nyilvánossága előtt elhangzó dicséretek, amelyek az itt kapott minősítések tartalmát is meghatározták. A parancsnoki értékelések kiemelték jó vezetői és kiváló szellemi képességeit, amelyek alkalmassá teszik élelmességet, ügyességet, s nem utolsó sorban, bátorságot igénylő feladatok ellátására. Ennek köszönhetően minden területen — a hadosztály kerékpáros osztagának parancsnokaként, felderítőként és a zászlóalj altisztképző iskolájának tanáraként, vezetőjeként — kiválónak minősítették teljesítményét. 1912-ben készült, utolsó minősítésében hadosztályparancsnoka mindehhez hozzátette: „Különösen becsvágyó, fáradhatatlanul kitartó és tevékeny. […] Jövőjére nézve a legszebb reményekre bíztat. Kiválóan megfelelt."[231]

Emlékező tiszttársai kivételes fizikai és pszichikai állóképességét is hangsúlyozták, melynek forrását ő a rendszeres sportolás biztosította erőnlétében jelölte meg. A gyerekkorától gyakorolt testmozgást itt sem adta fel. Változatlanul sokat és kiválóan vívott, atletizált és tornászott, amikor lehetősége nyílt rá, úszott.

---

[229] Erről a későbbiekben részletesebben szólunk.

[230] Ezt példázta egyik, számára ismeretlen alakulat felderítő akciójának irányítása. Egy kis létszámú kerékpáros osztagot vezényelve kellett elérnie a náluk nagyobb létszámú és harci erejű egység egy napos feltartóztatását, ami alatt saját fő egységeiket átcsoportosíthatták. Lásd Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 49.

[231] A minősítéseket — általa nem jelzett forráshely alapján — idézi Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 51.

nahliki

Mindezek mellett Varasdon és Zágrábban tökéletesítette lovagló tudását, s — osztagvezetői feladatából fakadóan is — sokat kerékpározott. Szinte valamennyi sportágat művelte, valóságos „allround sportsman"-nek tartották.

Katonai és sportsikerei következtében tekintélye volt, s népszerűvé vált tiszttársai körében. De nem csak ezért, s nem csak ott. Jó bajtársnak tartották, aki feletteseivel szemben tisztelettudó és korrekt, alárendeltjeivel szemben pedig jóindulatú volt. Utóbbi persze nem jelentett engedékenységet: ám szigorúsága ellenére is élvezte beosztottjai bizalmát. Azért is, mert gondoskodott róluk, segítette őket problémáik megoldásában. Ezt pedig megkönnyíthették számára azok az emlékek és érzések, amelyeket Murgán szerezhetett. S nemcsak kilenc éves kora előtt, hanem a tiszti szolgálat kezdetét megelőző nyarakon is – immár a környezet hatásai iránt nyitottabb elmével. Márpedig varasdi és zágrábi honvédjeinek zöme ugyanúgy egyszerű parasztgyerek volt, mint egykori pajtásai. S ugyanúgy nem magyarok. Igaz, nem is németek. De a hasonlóságok segítették a különbségek áthidalásában, s abban, hogy felülkerekedjék az ebből adódó nehézségeken.

Népszerűségét növelte a társasági életben betöltött szerepe, melynek színterei felnőtté és tisztté válásával nyíltak meg előtte. Különösen Varasdon, ahol a felnőtt szabadságát először élvezve vett részt társaival együtt mulatozásokban. Olykor pénztárcáját meghaladó mértékben is költekezett.

> *„Ilyenkor levél ment a messzi Sopron városába, s a szerető anyai szív mindig megtalálta a módját, hogy könnyítsen a gavallér hadnagy úr gondjain. Egyik nagy muri után le is fényképeztette magát hadnagy-pajtásával s ezt a képet kicsit bűnbánó, kicsit humoros ajánlással küldte meg haza; csak ennyi volt a képen: »Drága Gyulájuk«."*[232]

Nem csak katonatársai körében volt kedvelt társasági ember. A küllemére, megjelenésére mindig sokat adó, sportos alkatú, fess fiatalember kedvelt figurája volt a polgári társas rendezvényeknek, báloknak is. Nem kis mértékben annak köszönhetően, hogy remekül énekelt, könnyed és szórakoztató társalkodónak, szellemes mulattatónak, s — nem utolsó sorban — kivételesen jó táncosnak bizonyult. Mindez az ifjú hölgyek körében is népszerűvé tette.

A csapatszolgálat ideje igencsak kurtának bizonyult. A változás kedvező irányú volt Gömbös számára. A komoly katonai erényeket felmutató, sokoldalúan

[232] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 48.

nahliki

tehetségesnek bizonyuló, idegen nyelveket is beszélő hadnagyot felettesei alkalmasnak tartották arra, hogy tiszti tanfolyamokon és iskolákban gazdagítsa tudását, s ennek megfelelően feljebb lépjen a tiszti ranglétrán.

Katonai iskolák: Bécsújhely, Budapest, Bécs

A sport iránti vonzalma, e téren bizonyított sokoldalú tehetsége miatt mindenekelőtt sporttisztként számítottak Gömbös szolgálataira. Nem véletlen, hogy 1908-ban *Wienerneustadt*ba (*Bécsújhely*), az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének sportképzést folytató iskolájába vezényelték, ahol rövid megszakítással majd két évet töltött. Előbb a „*speciális vagy másként külön vívótanfolyam*" (1908. október 1. – 1909. június 30.), majd a *K. u. K Militär-, Fecht und Turnlehrerkurs*[233] (1909. október 1. – 1910. június 30.) hallgatója volt. Az 1881-ben alapított iskola a császári és királyi haderő, a „közös hadsereg" számára képzett vívó és tornatanárokat. A közös haderőből ide vezényelt „rendes hallgatók" mellett ún. „rendkívüli hallgatókat" is képeztek a cs. és kir. Haditengerészet, az osztrák Landwehr és a magyar Honvédség tagjai közül.[234] Utóbbiak sorát gyarapította Gömbös is. A hallgatók között nemcsak tisztek, hanem tiszthelyettesek is voltak. A hely és a benne tanulók összetétele új lehetőségeket nyitott meg az ifjú hadnagy számára, és új információkkal, tapasztalatokkal, élményekkel gazdagította.

Mindenekelőtt a sport terén. Annak ellenére, hogy — a tanári pályára történő felkészítés érdekében — a sporttárgyak mellett anatómiát, egészség- és neveléstant, szépírást, számtant, német nyelvet és stílust, valamint éneket is tanulniuk kellett a jelölteknek. A második évben három alkalommal is felmérték a hallgatók teljesítményét, s annak alapján rangsorolták őket. Ennek adataiból kitűnik, hogy Gömbös a különböző sportágakban más-más adottságokkal és tehetséggel rendelkezett, de a 10 hónap alatt jelentősen javultak eredményei, és a rangsorban is előre lépett. Mindvégig legjobb volt az évfolyamon az atlétikai számokban (magas- és távolugrás), közepes teljesítményt nyújtott az erőt igénylő gyakorlatokon (súlyemelés, a tornában lólengésben és egyes nyújtógyakorlatokban, rúdmászásban), de a sor végére került kötélmászásban és a korlátgyakorlatokban. Eredményei

[233] Cs. és Kir. Katonai Vívó- és Tornatanárképző Tanfolyam.
[234] Lásd Szakály S.: *A sportos katonatiszt*… i. m. 368–369.

nahliki

azonban az utóbbiakban is javultak. Míg a képzés eleji felmérésen a 11 fős csoportban 10. volt, tanév végén a 6–8. helyen végzett. Teljesítménye alapján igen jól megfelelt minősítést kapott.[235]

Ennél is figyelemre méltóbb eredményeket ért el vívásban. Már a tanfolyam megkezdése előtt, 1908 júliusában sikeresen szerepelt egy Bécsben rendezett hadsereg-vívóversenyen. Fél évvel később Pozsony bajnokságán 4–5. helyezést ért el, holtversenyben azzal a Pósta Sándorral, aki 1924-ben egyéni olimpiai bajnok lett Párizsban. 1910-ben az osztrák és a magyar hadseregbajnokságon is a legjobbak között végzett mind a kard-, mind a tőrvívásban.[236] Eredményei alapján akár nemzetközi hírű vívóvá is válhatott volna, ha ez lett volna a célja. A sport azonban csak eszköz volt az ő szemében – a katonatiszt számára nélkülözhetetlen erő és ügyesség fejlesztéséhez. A két év sportsikerei azonban ennél többet is adtak neki. Mindenekelőtt acélozták önbizalmát, amiben eddig sem szenvedett hiányt. Még határozottabb lett, mint eddig volt, és ekkor lett életre szólóan a sport elkötelezett híve, ügyének támogatója. Itt vált végleg meggyőződésévé, hogy az egészséges társadalom, a lakosság egészsége biztosításához nélkülözhetetlen a testedzés általánossá tétele.

A megszerzett tudást és készségeket egy évig gyakorolta csapattesténél a már említett módon: a zászlóalj altisztképző iskolájának parancsnokaként és a gyorsmozgású (kerékpáros) felderítő egység vezetőjeként. Innen jelentkezett a M. Kir. Honvédség *budapesti* felső tiszti tanfolyamára, ahol 1911 márciusában sikeres felvételi vizsgát tett. A hatvan felvételiző közül huszonkettes rangszámmal került a 30 fős évfolyamba. Ez a kurzus önmagában nem képesített tiszti fokozatra. Csupán az előrelépés lehetőségét megteremtő „előszoba" volt, a Monarchia egyetlen vezérkari tiszteket képző intézménye, bécsi Császári és Királyi Hadiiskola (K. u. K. Kriegsschule) előszobája. Saját vezérkari képzés hiányában, e tanfolyam legjobbjai közül delegálhatott a Honvédség vezetése magyar tiszteket a bécsi főiskolára. Évenként mindössze 8–10 főt, a legjobb eredményt elérőket.[237]

Gömbös itteni tanulmányai egy sikertelen földrajzfelelet miatt hajszál híján megszakadtak. Egy társa ösztönzésére javított, s végezte ezt követően nagy ambícióval, szorgalommal és sikerrel tanulmányait. Itt ismerhette meg Rőder Vilmos

[235] A részleteket lásd Szakály S.: *A sportos katonatiszt*… i. m. 372–377.
[236] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 52–53.; Szakály S.: *A sportos katonatiszt*… i. m. 377.
[237] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 58–60.; Szakály S.: *A sportos katonatiszt*… i. m. 369.

nahliki

vezérkari századost, aki a legnagyobb hatást tette rá tanárai közül.[238] Ennek köszönhetően a legjobb nyolc hallgató egyikeként kezdhette meg tanulmányait 2012. október 1-jén a Hadiiskolában. Közöttük csak kivételesen lehettek hadnagyok, mert elvárás volt a főhadnagyi rang megszerzése. Gömböst 1911. november 1-jével léptették elő főhadnaggyá.[239]

Bécs életének és pályájának fontos állomása – katonai előmenetele, személyes, családi élete, illetve későbbi politikai nézetei és szerepvállalásai szempontjából egyaránt. E fontos időszak alapos vizsgálatát is megnehezíti, hogy Gömbös az ott eltöltött évekről is csak szórványos utalásokkal emlékezik meg, az intézmény iratanyaga pedig csupán néhány adatot őriz tanulmányairól.[240] A hiányt e tekintetben is mások emlékei és emlékezései pótolhatják.[241]

A Hadiiskola hallgatójaként korosztályának legkiválóbbjai közé került, hisz az 55 hallgatót majd ezer jelentkező közül válogatták. A többség, 47 fő, a közös hadsereg és a Landwehr állományából került ide, ahol a honvédségétől eltérő szellemiség uralkodott. A magyar tisztek száma mégis több volt nyolcnál, mivel a K. u. K. alakulatoknál is szolgáltak néhányan. A követelmények sikeres teljesítése a közös hadsereg tisztikarának legfelső régiói felé is megnyitotta az utat a fiatal tisztek számára. Ezt nemcsak az iskola rangja biztosította, hanem a képzés tartalma is. Nem utolsó sorban az, hogy kiváló felkészültségű, művelt tisztek voltak tanáraik, akik mentális szempontból is követhető példát jelentettek tanítványaik számára. Közülük hárman is felidézték Gömbössel kapcsolatos emlékeiket Révay Józsefnek. Köztük az intézmény akkori parancsnoka, Alfred Krauß.

Az itt folyó képzés sokkal szélesebb körű ismereteket adott, mint az eddigiek, amelyekben Gömbös részt vett. Nem csak hadászatról és harcászatról, hadműveletek kidolgozásáról, csapatok szervezetéről mozgatásáról, háborús szituációkról és

---

[238] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 60. Rőderrel 1928 és 1934 között honvédelmi államtitkárként és miniszterként dolgozhatott együtt a Honvédelmi Minisztériumban, ahol Rőder akkor már altábornagyként (1926), majd gyalogsági tábornokként (1933) szolgált. Utóbbi előléptetésében az egykori tanítványnak is szerepe lehetett. *Magyar Életrajzi Lexikon*, http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC12527/13217.htm (Letöltés: 2013. aug. 4.) Lásd még Szakály Sándor: Hadügyminiszterek, honvédelmi miniszterek 1919–1944. In: Uő.: *Honvédség és tisztikar 1919–1947*. Ister, Budapest, 2002. 138–140.

[239] Szakály S.: *A sportos katonatiszt*… i. m. 370.

[240] Uo.

[241] Az eddigieken kívül lásd Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a Kiegyezéstől Trianonig*. Puedlo Kiadó, h. n. [Nagykovácsi], 2008.

nahliki

felderítésről volt szó. A vezérkari szolgálat szerteágazó tájékozódást és sokoldalú tájékozottságot feltételezett: a hadviselés minden anyagi és technikai körülményének ismeretét, harci helyzetben pedig feltételeinek biztosítását. A szűken vett katonai vonatkozásokon túl megismertették a növendékeket a hadsereg ellátáshoz szükséges élelmezés, a ruházat, a fegyverek, a szállító eszközök, a híradós berendezések stb. biztosításának, valamint az egészségügyi szolgálat szervezésével. Ehhez elkerülhetetlen volt a hátország viszonyainak, helyzetének — a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, az egészségügy és nem utolsó sorban a társadalom hangulatának — minél alaposabb ismerete.

Gömbös főhadnagy sikeres akart lenni, magasra kívánt jutni a ranglétrán, ezért komolyan vette feladatát. Szisztematikusan és koncentráltan tanult. Tanórai szereplései bizonyították kiváló emlékezőtehetségét, nem kevésbé figyelemre méltó lényeglátását, rendszerező képességét, hajlamát a logikus gondolkodásra. Emlékező társai gyakran emlegették, hogy a többieknél kevesebbet tanult, de az átlagnál többet tudott és jobban szerepelt az elméleti órákon és gyakorlatokon egyaránt. Feladatait gyorsan oldotta meg, de ez általában nem ment a minőség rovására.

> *Előfordult, hogy egy négyhetes határidőre elkészítendő feladatot — több hetes kemény munkát követően — már minden társa beadott, amikor ő még hozzá sem kezdett. Az utolsó éjszaka írta meg kétoldalas dolgozatát egy térképvázlattal kiegészítve. Az évfolyam meglepetésére tanáruk így értékelte a munkát: „…tartalmilag a legsúlyosabb az a dolgozat, amely súlyban a legkönnyebb. Ezért elismerésemet fejezem ki Gömbös főhadnagy úrnak, aki röviden, tömören és határozottan fejtette ki gondolatait, és egy egyszerű, katonás és mély elgondolást kifejező vázlattal tette kitűnő dolgozatát tökéletessé.”*[242]

Nem véletlen, hogy évfolyamának nyolc honvédtisztje közül harmadik volt a rangsorban, s az első évfolyam végén így minősítették: „A vezérkari szolgálatra már most is igen alkalmas.”[243]

Tanárainak és tiszttársainak emlékezése szerint ekkor már többet olvasott, főként történeti, hadtörténeti tárgyú munkákat. A leendő vezérkari tisztet érdekelni kezdték a hátország problémái is: a termelés, kivált a mezőgazdaság helyzete, melyhez gyerekkori emlékek, érzelmi szálak is fűzték, továbbá a termelést

[242] Idézi Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 64.
[243] Idézi Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 66.

nahliki

befolyásoló társadalmi-politikai viszonyok. A hadiiskolában tanultakon túl azonban ekkor sem törekedett arra, hogy valamely területen átfogó és rendszerezett ismereteket szerezzen. Szinte mindenről véleménye volt, gyakran szólt társaságban természettudományi, társadalmi és művészeti kérdésekről is. Ám olvasmányélményei inkább voltak sokrétűek, mint elmélyültek, ennek következtében pedig megnyilatkozásai színesek, de felszínesek. Ebben a vonatkozásban nemigen különbözött pályatársaitól.

Annál inkább kitűnt közülük magatartásával.

Egyrészt azzal, hogy mindenről véleményt mondott, igen gyakran különvéleményt. A Hadiiskolában más szellem uralkodott, mint a M. Kir. Honvédség intézményeiben. Azt a birodalom egységének, azon belül Ausztria (beleértve az örökös tartományon túli területeket is) meghatározó szerepének hangoztatása, s a császár kizárólagos irányítása alá tartozó *közös* hadsereg mindezek biztosítékaként történő feltüntetése jellemezte. Ezt a vitathatatlannak tartott tényt képviselte a tanári kar és hallgatóság több mint négyötödét kitevő, a K. und K. egységeiből, illetve a Heimwehr alakulataiból delegált hallgatók. E tőle idegen szellemiséggel, s azok képviselőivel találta magát szemben a magyar hazafias érzelmeket, a nemzeti függetlenség vágyát gyermekkorától magába szívó és fokozatosan erősítő, öntudatos és véleményéért mindig harcosan kiálló fiatal magyar főhadnagy. Nem is maradt el a konfliktus.

Gömbös több alkalommal is osztrák hallgatótársai, valamint tanárai többségének megbotránkozását, tiltakozását váltotta ki hadseregszervezéssel kapcsolatos, magyar nemzeti érzéseket kifejező nézeteinek nyílt hangoztatásával. Egyszer azzal, hogy nem fogadta el tanárától a monarchia hadseregének osztrák haderőként történő megnevezését, s azt osztrák-magyar hadseregként definiálta. Egy hadsereg-szervezési órán tanára kérdésére kifejtette: ahhoz, hogy a Monarchia hadseregét igazán ütőképessé tegyék, nemzeti alapon meg megszervezni. Ennek érdekében a magyar katonai egységek vezényleti nyelve magyar legyen – a K. und K. alakulatokhoz tartozókban is, és azokban is a magyar nemzeti szellemet kell táplálni, ébren tartani. Közös hadseregbeli társai petícióban követelték a „vadmagyar" tiszt távozását az intézményből, aki nézeteivel a Monarchia egységének legfőbb támaszát, a közös hadsereget bomlasztja. Mindezt tetézte egy harcászati úton, mikor is tanára

nahliki

kérdésére — „Miként cselekedne, ha Pesten szolgálna honvédtisztként és a ’48-ashoz hasonló forradalom törne ki?” — azt válaszolta: „Mint honvédtiszt életemmel és véremmel a nemzeti forradalom mellé állnék!” Ezekkel a megnyilvánulásokkal hallgatói státusát veszélyeztette, s csak érintett tanárai, illetve az iskola parancsnoka higgadtságának köszönhette, hogy folytathatta tanulmányait. De az is szerepet játszott a döntésben, hogy felettesei elismerték és méltányolták karakánságát, amellyel önálló nézeteit bátran fogalmazta meg.[244] Nem nehéz felismernünk mindebben a gyermekkortól erősödő nemzeti érzés megnyilvánulását és azt a dacos ellenállást, amely szintén ifjú korától jellemezte, ha érzelmeit sértő, törekvéseit korlátozó jelenségekkel találkozott. S nem kevésbé azt a tulajdonságát, hogy mindenáron kitűnni akart, a figyelem középpontjába kerülni.

Ebből fakadt, hogy minden helyzetben vezető szerepre vágyott. Újított, javaslatokat tett, kezdeményezett és szervezett: mindent, ami lehetőséget adott arra, hogy befolyásolhasson, irányíthasson másokat. Már a horvátországi csapatszolgálat idején érvényesülő adottságai révén Bécsben is a társasági élet központi figurája volt. Itt azonban már nem elégedett meg annak spontán kialakulásával. Tudatosan teremtett ilyen helyzeteket. Mindenekelőtt azzal, hogy igyekezett összefogni, egységbe szervezni a Hadiiskola magyar hallgatóit – a közös ezredekből kikerülteket és a többi évfolyamon tanulókat is. A cél magyarságuk, nemzeti mivoltuk érzékeltetése volt. A közös programok csak eszközök voltak – de fontos eszközök. Gömbös kezdeményezésére immár nem egyénileg, hanem közösen jártak szórakozni: színházba és operába. Az előadások után és más alkalommal is — néha egyik vagy másik tanárukkal — kávéházba, ahol kötetlenül vitathatták meg véleményüket aktuális eseményekről, többek között Gömbös fent jelzett megnyilatkozásairól, s vívtak egymással biliárd- és sakkcsatákat. A sport iránt rajongása indította arra, hogy a második évben már futball- és vívócsoportot szervezzen társaiból, melyet zártkörű egyletté alakított. Közös anyagi áldozatvállalással sportfelszerelésről is gondoskodtak, melynek őrzését maga Gömbös vállalta. Az egyesület keretében szisztematikus edzéseket tartottak, s mérkőzésre hívták ki az osztrák tisztek csapatát. Mindezek során megmutatkozott kiváló szervezőkészsége, meggyőzőképessége, melyet nemcsak szuggesztív vitastílusával ért el, hanem az erőszakosságot sem

[244] Lásd Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 66–71. Idézet: 71.

nahliki

nélkülöző makacsságával. Mindebben nem annyira a megszervezett esemény vagy csoport volt a fontos számára, hanem a szervezés maga. És persze mindenekelőtt az, hogy a szervező ő legyen.

A bécsi társasági életben, bálokon és más rendezvényeken való részvétel itt is szerves része, színesítője volt a fiatal tisztek életének. Ezeken Gömbös épp úgy sikereket aratott, mint Zágrábban. A társaságban a legszellemesebb mulattató, a legszebb hölgyek lovagja akart lenni, ami többnyire sikerült is neki. Fontos fórumai voltak ezek az alkalmak a polgári lakossággal való kapcsolatok kiépülésének, ami bécsi családokkal való megismerkedést, náluk tett látogatásokat is eredményezett. Így jutott el hősünk egy Reichert nevű bécsi mikroszkópgyáros házához, melyet egyre gyakrabban látogatott. A sűrűsödő látogatások eredménye lett, hogy 1914 tavaszán eljegyezte a család lányát Greta Reichertet, aki vőlegénye kedvéért magyarul is megtanult. Esküvőjüket, — optimizmusukat is jelezve — a háború idején, 1915 augusztusában tartották.[245]

A társasági élet azonban nem csak a szórakozást és az előnyös házasságkötés lehetőségét biztosította Gömbös számára. A császárváros társadalma, mindennapi élete, hangulata és az azt befolyásoló politikai megnyilvánulások olyan információkhoz is juttatták, amelyek később szerepet játsz*hat*tak politikai nézeteinek alakulásában. A feltételes mód használatát az indokolja, hogy Gömbös egy kurta megjegyzéstől eltekintve[246] sohasem említette, érték-e politikai természetű hatások bécsi évei alatt, s kortársaitól sem ismerünk erre vonatkozó utalást.

A korabeli bécsi viszonyok vázlatos áttekintése mégis fontos, hisz Gömbös — részben ottani tanulmányai, részben a csapatszolgálat során szerzett tapasztalatai hatására — ekkor már élénkebben érdeklődött az őt körülvevő társadalom viszonyai iránt. Ezt az érdeklődést inspirálhatta az is, hogy jobban megismerje a közeget, mellyel szemben a magyar érdekeket védelmezni kívánta. S ha ez 1912–1914 között még nem is volt meghatározó jelentőségű, intenzitása — akkor született memorandumai is ezt látszanak igazolni — erősödhetett akkor, amikor 1917–1918-

[245] A társasági és sportéletre vonatkozóan lásd Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 64–66.

[246] 1920 szeptemberében egy a numerus clausus-törvény vitájában tett utalást egy bizonyos Wichtl professzor „minapi" előadására, melyben a zsidóság szabadkőműves mozgalomban betöltött szerepéről értekezett. Az időmegjelölés 1919. tavaszi, illetve 1920. őszi előadásra is utalhat, de semmi esetre sem a háború vége előttire. Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 74.

nahliki

ban, immár háborús tapasztalatokkal is felvértezve, a közös hadügyminisztériumban szolgált. A császárváros jelentőségét az is növelte Gömbös nézeteinek alakulása tekintetében, hogy 1918 kora őszéig több időt, (összesen mintegy három és fél évet) töltött itt, mint Budapesten, ahol a felső tiszti tanfolyam (1911–1912) és a magyar honvédelmi minisztériumban teljesített szolgálat (1916–1917) időtartama együtt alig tett ki másfél évet. Ráadásul, a háború végéig családja is a császárvároshoz kötötte.

Bécs a 20. század elején — lakosságát tekintve — Európa második legnagyobb hatalmának birodalmi fővárosa; jelentős gazdasági, tudományos és művészeti centrum, melynek kisugárzása és vonzereje az Osztrák-Magyar Monarchia határain túl is érvényesült. Pezsgő kereskedelem, szellemi élet, izgalmas színházi és zenei események sora jellemezte. Mindezt a császári protokoll mozgalmas, a lakosság nagy tömegeinek érdeklődését kiváltó nyilvános eseményei is színezték, gazdagították. Nem csekély hatást gyakorolt a külső szemlélőre az a miliő, a pompás enteriőrök, az impozáns épületek, a hangulatos utcák, terek, amelyek a gazdag és tartalmas programok díszleteit alkották.

Ezeknek az értékeknek a létrehozásában igen fontos szerepet játszott a város lakosságának majd 9%-át kitevő zsidóság. A százalékos arány csak az izraelita felekezetűeket foglalja magába (1910-ben mintegy 173.300 fő). A zsidó származású asszimilánsokkal együtt ennél jóval nagyobb volt részesedésük Bécs népességében. Az 1867-es emancipációs törvényt követően teljes jogi egyenlőséget élvező zsidók azonban csak azokon a területeken érvényesülhettek, amelyeket az osztrák német elit nem foglalt el: a kereskedelemben, a pénzügyi szférában, a művészetekben és egyes értelmiségi pályákon. Utóbbi azzal is magyarázható, hogy kitörési, érvényesülési stratégiájuk meghatározó eleme volt gyermekeik taníttatása. 1912-ben valamennyi magasabb iskolatípus összes hallgatóságának 47,4%-át tették ki a zsidó származásúak. Különösen jellemző volt részvételük az orvosi és jogászi foglalkozásokban. 1913-ban a bécsi egyetemen tanuló orvostanhallgatók több mint 40%-a, a joghallgatók több mint negyede volt zsidó. Mindez szorosan összefüggött a zsidóság mobilitásával, kezdeményező- és alkalmazkodóképességével. Ennek köszönhetően mozgatórugói voltak annak a modernizációs folyamatnak, amely a birodalmi főváros gazdasági, tudományos és művészeti életét jellemezte a 19–20.

nahliki

század fordulójának évtizedeiben.[247] Ezt fogalmazta meg tömören egy német zsidó polgár emlékezése:

> *„A város jellegét az udvar, a kispolgárok és a zsidók határozták meg. Semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy a zsidók, mint legmozgékonyabb társadalmi csoport, az összes többit is szüntelen mozgásban tartják.”*[248]

Ezek a jelenségek önmagukban is irritálóak voltak a zömmel katolikus és egyben konzervatív nézeteket valló bécsi (és ausztriai) arisztokrata, hivatalnoki, értelmiségi és nagypolgári rétegek tagjai számára. E hatást fokozta, hogy a zsidó lakosság politizáló részének többsége a modernizációs törekvéseket megtestesítő liberális és szociáldemokrata szervezetekhez tartozott vagy vonzódott. Nem különben az a tömeges bevándorlás, amely Oroszország és Galícia felől indult és a birodalmi fővárost is érintette. De jöttek máshonnan is, például Magyarországról. S innen nem iskolázatlan szegények, hanem képzett, tőkével rendelkező személyek, akik még sikeresebb vállalkozási lehetőségek, illetve értelmiségi pályákon történő érvényesülés reményében telepedtek meg Bécsben.[249] Előbbiek szokatlan megjelenésükkel és tevékenységükkel váltottak ki ellenszenvet, utóbbiak viszont azzal, hogy a — régebben megtelepedett bécsi zsidó vállalkozókkal együtt — konkurensei, gyakran náluk sikeresebb versenytársai lettek a német polgároknak, tudósoknak, művészeknek. Ez pedig Bécsben is felszította az antiszemitizmust, annak is faji változatát: a legtöbb antiszemita nem vallásuk, hanem származásuk miatt idegenkedett a zsidóktól, vagy gyűlölte őket, s követelt velük szemben korlátozó intézkedéseket.[250]

Olyan jelenségek voltak ezek, amelyek a magyarországi viszonyokat is jellemezték, s amelyeket majd a fajvédő Gömbös — mások adatait, érveit citálva —

---

[247] Hamann, Brigitte: *Bécs és Hitler. Egy diktátor tanulóévei.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000. 463–467.

[248] Jakob Wassermann szavait (*Mein Weg als Deutscher und Jude*. Berlin, 1921. 102.) idézi Hamann, B.: *Bécs és Hitler…* i. m. 465.

[249] A számos lehetséges példa közül egyet említünk. Pécs egyik legelső, egyben legsikeresebb és leggazdagabb zsidó vállalkozója, Jánosi Engel Adolf (Pécs, 1820 – Bécs, 1903) is Bécsbe költözött. Mór nevű fiánál, aki nemcsak sikeres bécsi vállalkozó volt, hanem tehetséges művész is, gyakran vendégeskedtek olyan jeles bécsi zsidó művészek, mint Gustav Mahler, Bruno Walter, neves írók és ünnepelt színészek, valamint lánya barátnői, a lélekbúvár Sigmund Freud lányai. Az ő fia, Frigyes — szintén ipari vállalkozás mellett — neves történészként bécsi, római, több amerikai és a cambridgi egyetem tanára is volt. Lásd Baiersdorf Kristóf: A Jánosi Engel családról. I–III. rész. *Pécsi Szemle* 2009. nyár, 54–60.; 2009. ősz, 64–66.; 2009. tél, 77–80.

[250] Hamann, B.: *Bécs és Hitler…* i. m. 467–494.

nahliki

számos alkalommal fog említeni beszédeiben, hírlapi cikkeiben 1919 és 1928 között. Olyan jelenségek, amelyekkel az 1908-tól 1913-ig Bécsben élő, Gömbösnél három évvel fiatalabb, s tőle eltérő körökben mozgó Hitler is találkozhatott. Olyan jelenségek, melyekről feltételezhetjük, hogy szóba kerültek a bécsi társaságokban, így Gömbös leendő apósa házában is, akinek ipari vállalkozóként kellett állnia a versenyt zsidó konkurenseivel. A majdani harcos antiszemitának, akinek 1918 közepéig semmiféle zsidóellenes megnyilvánulása nem ismert — társadalmi helyzetéből fakadóan — ez lehetett az egyetlen személyes indítéka a zsidók elleni fellépésre, amit erősíthettek, tudatosíthattak Bécsben szerzett tapasztalatok, információk és a kérdéssel kapcsolatos vélemények. Ezek pedig bőségesen álltak mindenki rendelkezésére.

A zsidóság helyzete, az osztrák és a bécsi társadalomban betöltött szerepe, az ország és a város életére gyakorolt hatása számos politikust és gondolkodót foglalkoztatott, akik nézeteiket — nyilvános előadásokban, újságcikkekben, brosúrákban, könyvekben — meglehetősen széles körben terjesztették. Bécset a századforduló évtizedeiben elárasztották az antiszemita tartalmú, a különböző gazdasági és társadalmi bajok okát a zsidókban kereső, s egyben a németség felsőbbrendű voltát hirdető írások. Bécsi lapok is közölték *Houston Stewart Chamberlain* fajelmélettel kapcsolatos cikkeit. Azét a Chamberlainét, akire Gömbös számos esetben hivatkozott, s aki Bécsben írta, és 1898-ben először itt adta ki nagy munkáját, a „*Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*”-t (A tizenkilencedik század alapjai). Itt adták ki *Guido von List* írásait, aki az emberiséget kiválasztottaknak vagy beavatottaknak nevezett „uralkodó emberekre” és „csordaemberekre” (rabszolgákra, szolgákra) osztotta. Tanítványa, az anyai ágon zsidó gyökerekkel is rendelkező, de azt nevének megváltoztatásával, hamisítással eltitkoló *Lanz von Liebenfels* (eredetileg *Joseph Adolf Lanz*) az 1906-tól kiadott Ostara-füzetekben terjesztette fajelmélettel kapcsolatos nézeteit. *Hans Goldzier* brosúrákban adta közre — Darwin tétele mellett fizikai jelenségekre is alapozott — elméletét az életerős, illetve gyenge, s ezért az erősökön élősködő fajokról. És a sor folytatható.[251] Ha hinni lehet a Révay által megszólaltatott emlékezőknek, akik szerint Gömbös ekkor már viszonylag sokat, és sokfélét olvasott, akkor ezeknek az írásoknak egy részével is találkozhatott. Későbbi nézetei valószínűsítik, hogy közülük többet ismert is.

[251] A részleteket lásd Hamann, B.: *Bécs és Hitler*… i. m. 278–329.

nahliki

A Bécsben tartózkodó magyar katonatiszt találkozhatott befolyásos politikusok által hangoztatott vélemények, hirdetett programok utóhatásaival is. Közülük kiemelkedett kettőnek a hatása. Egyikük a faji antiszemitizmus legharsányabb terjesztője, a nagynémet gondolatot képviselő *Georg Schönerer* főként 1870–1903 között hirdette eszméit, amelyek még az 1910-es években is befolyásolták a közbeszédet a birodalmi székhelyen. Miként az 1897 és 1910 között regnáló bécsi polgármester, a „néptribun" *Karl Lueger* szuggesztív szónoklatokban elhangzott antiszemita nézetei is. Jóllehet, mindketten Gömbös bécsi tartózkodása előtt fejtették ki tevékenységüket, tanítványaik, illetve követőik révén hatásuk később is érvényesült, nevük és nézeteik akkor is gyakran voltak olvashatók az újságok oldalain, illetve hangzottak el politikai fórumokon, sőt hétköznapi beszélgetésekben is.[252]

A leendő vezérkari tiszt ismeretei, személyisége, gondolkodásmódja tehát sokoldalú hatások alatt változhatott a bécsi évek során – a Hadiiskola falain belül és kívül, a katonai terepeken és a város társasági terein, sőt családi miliőben egyaránt. A harmadik tanévet azonban már nem a híres intézményben tölthette, hanem — társaival együtt — a kirobbant, később „nagy háború"-ként aposztrofált, s a negyvenes évektől első világháborúként ismert világégés frontjain. Gömbös vezérkari tiszti karrierje így a tervezettnél egy évvel korábban kezdődött.

A háborúban: a fronton és a hátországban

Gömböst visszarendelték alakulatához, Zágrábba, ahol 1914. július 25-én jelentkezett. A következő év elejéig a Szerbia elleni háborúban vett részt. Boszniából, a Drina folyó mellől indulva, 1914 decemberében Belgrádig jutottak, ahonnan a szerb csapatok ellentámadása következtében Szlavóniába vonultak vissza. Innen irányították alakulatát 1915 elején a keleti frontra, ahol a Carl von Pfanzer-Baltin vezérezredes által irányított 7. hadsereg XIII. hadtestében vett részt a vezérkari százados a Bukovina és Galícia területén zajló katonai akciókban, ütközetekben. A szerbiai fronton kezdetben — képzettségének megfelelően — csak beosztott tisztként teljesíthetett szolgálatot, és kiegészítő feladatokat láthatott el a hadműveleti irodában. Felettesei azonban felfigyeltek átlag feletti felkészültségére, figyelembe vették véleményét a hadműveleti

[252] A részleteket lásd Hamann, B.: *Bécs és Hitler…* i. m. 330–431, különösen 330–356 és 385—431. Ugyanerre lásd még Ormos M.: *Hitler…* i. m. 33–37.; Fest, J.: *Hitler…* i. m. 77–82.

nahliki

tervek kialakítása során, és kényes feladatokat is kapott, például a kényszerű visszavonulások alkalmával: alakulatot irányíthatott, illetve a Drinán történő átkelés során a hadtest vezérkari főnöke őt bízta meg az összekötő és ellenőrző feladatokkal a 42. hadosztály mellett. A keleti fronton a 42. hadosztály vezérkari főnökének helyettese lett, majd átmenetileg vezérkari főnöke is volt.

A rábízott feladatokat itt is felettesei megelégedésére látta el. Minősítéseikben „rendkívül képzett, bátor, önálló és nagyvonalú", energikus tisztként jellemezték. Terveit a jó helyzetfelismerés, illetve megítélés, az általa irányított akciókat körültekintő előkészítés, a végrehajtást pedig a határozottság jellemezte, a rábízott csapatokat gyors, erélyes intézkedésekkel irányította. Feltűnő volt fizikai és pszichikai teherbírása, fáradhatatlansága. Tetteit hamar elismerték a katonai érdemkereszttel, és később is felterjesztették magasabb kitüntetésre. A szerbiai fronton tanúsított helytállása a századosi előléptetést is meghozta számára. Egyik vezérkari főnöke, Ivan Perčević akkori véleménye szerint: „Seine besonderen Eigenschaften als Mensch und Soldat verspechen ihm eine schöne Zukunft." (Rendkívüli emberi és katonai tulajdonságai alapján szép jövő vár rá.) Kritikus helyzetekben bátorságot tanúsított, ami esetenként vakmerő, mi több, felelőtlen kockázatvállalásra sarkallta. Olyan lépések voltak ezek, melyek során fiatal tisztet — kitűnni vágyása miatt — cserbenhagyta egyébként közismert kiváló és gyors helyzetfelismerése, biztos ítélőképessége. Fontosabb volt számára egy — akár kötelezettségét is meghaladó — feladat végrehajtása, s ezzel kiválóságának fitogtatása, mint saját biztonsága. Egy ilyen lépése miatt a drinai átkelésnél majdnem odaveszett egy feladatkörén túlmutató akciója következtében. Ez lett sebesülésének oka 1916. június 11-én az orosz Bruszilov tábornok csapatainak oknai áttörése során. Miután rendezte az orosz támadás nyomán visszavonuló hadosztályának sorait, ismét biztosítva annak harckészültségét, a tűzvonalba lovagolt, ahol kis csapatát az orosz lovasság attakja menekülésre kényszerítette. E közben megtorpanó lováról sebsülten egy árokba esett, s a területen átrohanó, majd visszatérő, öldöklő kozákok gyilkos szuronyától csak egy fölé zuhanó, őt eltakaró ló teteme mentette meg.[253]

Pedig ekkor már családja is volt. A keleti frontról szabadságra hazatérve, 1915. augusztus 23-án kötött házasságot a nála hét évvel fiatalabb, akkor 22 éves, evangélikus vallású Greta Reicherttel. Felesége két hónappal Gömbös sebesülése

[253] Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 77–82. Idézet: 82.

nahliki

előtt, 1916. április 5-én szülte első gyermeküket, Ernőt.[254] Az alakulat orvosa által súlyosnak ítélt lábsérülését a bécsi helyőrségi kórházban gyógyították, így családja közelébe kerülhetett, s a lábadozás első napjait körükben tölthette.

Felépülése után a magyar honvédelmi minisztériumba került. Nem sokáig szolgálhatott a budapesti irodákban. A román hadsereg 1916. augusztus végi erdélyi betörését követően a kormány a lakosság evakuálásának majd visszatelepítésének és a gazdasági élet helyreállításának szervezésére a belügyminisztérium alá rendelt kormánybizottságot hozott létre. Ebbe delegálta a honvédelmi minisztérium Gömböst, aki e munka során is bizonyíthatta már korábban megismert kiváló szervezőképességét, erélyességét és munkabírását. A Kolozsvárról irányított, összetett és sok nehézséggel járó akció közben alakult ki haláláig tartó, ellentmondásos kapcsolata Bethlen Istvánnal, akivel később hol szoros szövetségben működtek együtt, hol politikai ellenfelekként küzdöttek egymással. A visszatelepítés időszakára a belügyminisztériumba osztották be. ahol a közigazgatás és a rendészet irányításának rejtelmeibe is betekinthetett, gyakorlati kérdéseivel pedig az erdélyi terepen találkozhatott.[255]

A következő fontos fordulatot 1917 februárja hozta Gömbös katonai pályafutásában. A növekvő háborús veszteségek komoly gondot okoztak a Monarchia hadvezetésének: 1914–1916-ban havi átlagban 140.000 és 220.000 között mozgott az elesett, sebesült és fogságba esett katonák száma. Az ebből fakadó nehézségek megoldása érdekében hozták létre a hadsereg pótlásügyi főnökségét, melynek hatásköre a közös hadsereg mindhárom elemére kiterjedt. Károly király ennek vezetésével Hazai Samut, az addigi magyar honvédelmi minisztert bízta meg. Az új egység vezérkari főnöke, Belitska Sándor választotta egyik munkatársául a minisztériumban és az erdélyi kormánybizottság tevékenységének ellenőrzése során már Hazai által is megismert Gömböst. A fiatal százados kezdetben alacsonyabb beosztásban szolgált, ésszerű kezdeményezéseinek, jó szervező munkájának elismeréseként azonban 1917 nyarának elején a „hadrakelt sereg", azaz a frontokon állomásozó-harcoló egységek személyi pótlását ellátó osztály vezetésével bízták meg.

---

[254] Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 17–18.

[255] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 31–32. Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 83–84.; Romsics I.: *Bethlen…* i. m. 60.

nahliki

A pótlásügyi hivatalban végzett munka több vonatkozásban is szélesítette Gömbös látókörét és kapcsolatrendszerét. Már a magyar honvédelmi minisztériumban és az erdélyi kormánybizottságban is nagyobb rálátása volt a hadsereg ügyeire és a társadalom egyes csoportjainak helyzetére, a háború hatásaira, mint a katonai iskolákban és frontszolgálata idején. Most olyan munkát kellett végeznie, amely során egyszerre kellett tekintettel lennie arra, hogy a különböző frontok helyzetének megfelelő létszámú állomány álljon az ott harcoló egységek rendelkezésére, de a keletkezett hiányok pótlása csak a legszükségesebb, még elviselhető mértékben érintse a hátország stabilitását. A mezőgazdasági és ipari termelés túlzott visszaesése, az ellátás ebből fakadó zavarai ugyanis gyengítették a hadsereg harci erejét, s ugyanakkor növelték a társadalmi-politikai feszültségeket a hátországban. A szervezet hatásköréből fakadóan immár rálátása volt a Monarchia egész hadseregének szervezetére, működésére, irányítására, s módjában állt — már ekkor is markáns értékrendje szerint — értékelni annak erényeit és ellentmondásait. Megismerkedhetett a közös haderőt és a Landwehrt irányító, a birodalom különböző tartományaiból származó és az egységre törekvő tisztképzés ellenére különböző mentalitású tisztekkel is. Sőt, — a két haderő együttműködése keretében — a szövetséges német császári hadsereg felső vezetőivel is. Életre szóló élménye volt, hogy egy titkos futárszolgálatnak köszönhetően a kreuznachi német főhadiszálláson személyesen találkozhatott a katonai példaképként tisztelt Hindenburg és Ludendorff tábornokkal.[256] Utóbbi, később nemcsak hadi erényei, hanem politikai nézetei és a háború utáni németországi politikai életben betöltött szerepe miatt is ideáljává vált.[257]

A háború éveiben különböző színtereken szerzett tapasztalatok, s kiváltképp a monarchia hadseregének 1918 nyarán, őszén megélt kudarcai késztették arra, hogy véleményét immár több kérdésben, írásban is rögzítse, és felelős körökben terjessze. Azzal a céllal, hogy az ország és intézményei sorsát meghatározó döntéseket kezdeményezzen, illetve befolyásoljon. Ez már — legalábbis részben — politikai megnyilvánulás volt a vezérkari százados részéről.

[256] Gömbös Gy: *Válogatott…* i. m. 31–32. Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 84–94.
[257] Lásd többek között Gömbös Gyula: Ludendorff. *MOVE* 1920. január 9.

nahliki

A politizáló katonatiszt

A közös hadügyminisztériumi szolgálat idején, 1917 augusztusában immár tanulmány formájában fejtette ki nézeteit arról, hogy „a magyarság jövőjét csak az önálló magyar nemzeti hadsereg biztosíthatja". A *Die ungarische Armee* című dokumentumot magas rangú katonatisztek, volt hadiiskolai tanárai és magyar politikusok között is terjesztette. Alapgondolata az volt, hogy „egy hadsereg csak akkor bír nagyot teljesíteni, ha nemzeti szellemben van nevelve, és ha egy önálló nemzetnek a hadserege". Szerinte az általa nagyszerűnek tartott közös hadsereg „egységét mindig veszélyeztette egy egységes, nemzeti gondolatkör hiánya".[258] A dokumentum szövege nem maradt fenn, de a kortársak közül többen ismerték. Szilágyi Lajos nemzetgyűlési képviselő Gömbös elleni támadásaira reagálva Udvardy Miklós újságíró, miniszteri tanácsos[259] a Szózat hasábjain idézett a birtokába került dokumentumból.[260] Révay József pedig részletesen ismertette Gömbös-biográfiájában, mi több fotómásolatot is közölt annak egyik részletéről.[261] Az ismertetésekből kitűnik: Gömbös elgondolása szerint[262] a Monarchia haderejét két önálló (egy magyar és egy osztrák) hadsereg képezte volna, szintén önálló minisztériumok, illetve vezérkarok irányítása alatt. Ezek csak háború esetén kerülhettek volna a birodalmi szintű hadsereg-főparancsnokság közvetlen rendelkezése alá, de akkor is megőrizve nemzeti jellegüket. Békeidőben a főparancsnokság hatáskörét a vezérkarok kiképzésére, a két hadsereg arányos fejlesztésére, a hadműveleti és anyagi mozgósítás előkészítésére kívánta korlátozni. Tervei szerint magyar hadsereg alakulatai csak Magyarországon állomásozhattak volna, magyar vezényleti nyelven irányítva. Ennek a haderőnek a katonain túlmenő szerepet is szánt: „Magyarországnak egy nyelvben és jellegben magyar hadseregre van szüksége, hogy a magyarság fölényét és a nemzetiségek asszimilációját biztosítsa."[263] A hadseregre úgy tekintett, mint a nemzetnevelés fontos eszközére.

---

[258] Gömbös Gy: *Válogatott…* i. m. 31–32.

[259] Udvardy 1927-től a Revíziós Liga főtitkára volt. http://www.komlossy.hu/index.php?op=sze&id=315&PHPSESSID=e6e26c2024f796a3b8c558254024a28a (Letöltés: 2013. 08. 31.)

[260] Udvardy Miklós: Gömbös memoranduma a nemzeti hadseregről. *Szózat* 1921. február 19. 2.

[261] Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 177–181. Fotómásolat: 179.

[262] Érvelésében az osztrák-magyar kiegyezést törvénybe iktató 1867:XII. törvénycikkre is hivatkozott.

[263] Udvardy M.: *Gömbös memoranduma…* i. m.

nahliki

Annak nemzeti jellegét és a benne rejlő nevelési lehetőségeket azért is fontosnak tartotta, mert így látta kiaknázhatónak a hazaszeretetben rejlő mozgósító erőt minden téren. Egyúttal azt is hangsúlyozta, hogy a hadsereg az ipari termékek legnagyobb fogyasztójaként az iparfejlesztés ügyét is szolgálhatja. Mindezen túl a kiszolgált katonák sportolási lehetőségeinek biztosítását és az ifjúság gyakorlati képzését is fontosnak tartotta. Ezek a gondolatok, elképzelések nemcsak a hadsereg ügyében eddig is hangoztatott nemzeti elkötelezettségét jelezték, hanem azt is, hogy immár a társadalom — avagy, ekkori következetes szóhasználata szerint: a nemzet — egészének helyzetére is tekintettel volt. Annak egyéb jellemzői: gazdasága, nemzetiségi viszonyai, a különböző társadalmi rétegek — mindenekelőtt a hadsereg sorállományában is legnagyobb arányban képviselt — parasztság szociális problémái is látókörébe kerültek.

Az 1867 óta vitatott kérdés nem csak Gömböst foglalkoztatta. A magyarországi politikai életben és a tisztikarban is megfogalmazódtak hasonló vélemények. Ha nem is az e körül zajló viták miatt, hanem a hadseregen belül érzékelhető és a katonai sikereket veszélyeztető feszültségek hatására, az új uralkodó, IV. Károly is fontosnak tartotta annak megoldását, de a háború után. 1917 decemberétől 1918. szeptember közepéig (tehát majdnem a háború végéig) koronatanácson, „tábornagyi tanácskozáson" és más fórumokon tárgyalták a magyar hadsereg létesítésének lehetőségeit és módozatait. Sikertelenül. Döntés nem született – elsősorban a vezető tisztek (köztük magyarok) ellenállása és Károly óvatossága miatt.[264] A vereség és a Monarchia felbomlása után pedig aktualitását vesztette a probléma.

Nyilván nem a beosztott vezérkari százados kezdeményezésére tárgyalták a kérdést a legfelső szinten. Azt azonban jelezte, hogy Gömbös érzékenyen reagált a birodalomban és azon belül Magyarországon, a frontokon és a hátországban zajló folyamatokra. S a tény, hogy a kérdésben nem született döntés, tovább erősítette benne a változtatás igényét. Annál is inkább, mert a minisztériumokban, illetve Erdélyben látottakból azt szűrte le: a császári udvar és az osztrák hadvezetés tudatosan korlátozza a magyar érdekek érvényesítését mind a haderő szervezésében, mind a háborús célok meghatározásában és az ezeket szolgáló stratégia, a hadműveletek kidolgozásában. Ennek biztosítása érdekében az ország

[264] Pollmann F.: *Trianon felé*… i. m. 24–31.

nahliki

tehervállalásának arányával összevetve elenyésző szerepet adtak, csekély döntési lehetőséget biztosítottak a magyar tiszteknek a hadsereg irányításában. A bécsi Kriegsministeriumban szolgáló tisztek csupán 18%-a volt magyar állampolgár, s néhány kivételtől eltekintve ők is alacsonyabb beosztásokban szolgáltak.[265] Mi több, a Landwehr egységeinek és a közös hadsereg nem magyar alakulatainak katonái sem mutattak megértést a magyar lakossággal szemben.[266]

Gömbös aktivitása 1918-ban felerősödött, s figyelme — a hadsereg bomlási jeleit és a fronthelyzet kedvezőtlen alakulását látva — újabb kérdésekre is kiterjedt. 1917-ben és még inkább 1918-ban ugyanis egyre riasztóbb hírek érkeztek a hadsereg felső vezetéséhez az egyes hadtestek fegyelméről, harci moráljáról. A parancsok teljesítésének megatagadása, szökések, lázadások jelezték a probléma súlyát. Gömbösnek nem lehettek olyan közvetlen élményei az alakulatok belső helyzetéről és a bomlás jelenségeiről, mint a csapattiszteknek. Ő viszont a pótlásügyi főnökségen értesülhetett valamennyi front helyzetéről, a különböző alakulatoknál történt rendkívüli eseményekről. Mindez az okok átgondolására, a helyzet értékelésére és az általa szükségesnek vélt teendők megfogalmazására sarkallta.

Egy 1918 nyári esemény is befolyásolhatta Gömbös politikai nézeteinek alakulását. A minisztérium előadóként delegálta az ellenséges propaganda elhárításával foglalkozó hivatal által szervezett tiszti tanfolyamra, amelyen arról tartott előadást, hogyan viselheti el a katona a front megpróbáltatásait. Túl azon, hogy a delegálás ténye elismerést jelentett Gömbös számára, a tanfolyamon fontos ismereteket is szerezhetett számos kérdésben: például Max Weber szocializmusról és másoknak az háború utáni ipari és társadalmi újjáépítésről, a műtrágyázás hasznáról, a rokkantgondozásról, az újságolvasás technikájáról (stb.) tartott előadásaiból.[267]

A válságjelenségekkel kapcsolatos nézeteit, javaslatait 1918 szeptemberében (*Die Juden in Ungarn* – A zsidók Magyarországon) és októberében (*Was ist zu tun?* – Mi a teendő?) írt két újabb német nyelvű memorandumban[268] és utólag, 1919–1920-

---

[265] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 30–31.

[266] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 31.

[267] Mark Cornwall: Morale and patriotism in the Austro–Hungarien army, 1914–1918. In John Horne (ed.) *State, society and mobilization in Europe during the First World War.* Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2002. 186. Egry Gábornak tartozom köszönettel az értékes adatért.

[268] Ezek szintén nem maradtak fenn.

nahliki

ban készített, 1920-ban megjelent „feljegyzéseiben" fogalmazta meg. Ez utóbbi 1919. tavaszi, bécsi emigrációja során közölt cikkeket is tartalmaz.[269]

Vallomása szerint, akkor már nem érezte magát a Monarchia vezérkari tisztjének. *„Az a mostohaság, amellyel Magyarországgal bántak, kiváltotta belőlem a gyűlöletet minden ellen, ami közös volt."*[270]

Mindenekelőtt a frontbomlással és az ezt követő háborús vereséggel kapcsolatos kérdésekre keresett választ. Téziseit így foglalta össze:

> *„Ha a front bomlásáról és az evvel kapcsolatos magyar hadsereg kérdésével foglalkozom, mindig úgy látom, hogy a bűnök és hibák valamint a rövidlátás szerencsétlen láncolatával állok szemben.*
>
> *Szerintem* ***bűnös a volt cs. és kir.***[271] ***hadsereg-főparancsnokság****, mert eltekintve egyéb hibáitól a hadászat és harcászat terén, a magyar kormány kérésének, hogy védje meg az ország határait, nem tett eleget,* ***hibás volt Wekerle***[272] ***kormánya****, mert a főparancsnokság ezen, Magyarország határait veszélyeztető magatartásával szemben nem talált elég erélyt ahhoz, hogy a király útján kikényszerítse a megfelelő intézkedéseket,* hibás volt a honvédelmi miniszter, *mert a főparancsnokság és Wekerle közti vitában nem állott teljes erővel a miniszterelnök mellé. Hibás volt azért is, mert nem volt benne elég kezdeményezés oly irányban, hogy október elején, a bolgár haderő összeomlása után a Magyarországon elhelyezett cs. és kir. póttestek felett is átvegye a legfőbb parancsnokságot, és Magyarország katonai függetlenségét a „Hinterlandban"*[273] *azonnal kimondja.*
>
> ***Államférfiaink tehetetlensége, a legfőbb hadvezetőség rosszakarata és a pacifisták, valamint a bolsevikiek bomlasztó tanai bontották meg a front egységét elsőben****."*[274]

A katonai helyzetet még október elején — hetekkel a bolgárok kiválása,[275] a balkáni helyzet kritikusra fordulása után — is védhetőnek tartotta Magyarország határait. Ennek elmaradását mindenekelőtt azzal magyarázta, hogy az osztrák hadvezetés a birodalmi érdekeket helyezte előtérbe, ezért a magyar egységek

---

[269] Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 13–44.

[270] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 33.

[271] Császári és királyi

[272] Wekerle Sándor három alkalommal volt miniszterelnök, Gömbös itt Wekerle háború alatti — 1917. aug. 20. – 1918. okt. 30. közötti — kormányzására utal.

[273] A hátországban.

[274] Gömbös Gy.: A frontbomlás történetéhez. In Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 13. (Eredeti kiemelés)

[275] Bulgária, a Monarchia addigi szövetségese 1918. szeptember 25-én kért békét az antanthatalmaktól. A fegyverszünetet szeptember 29-én kötötték meg Szalonikiben.

nahliki

többségét az olasz fronton vetette harcba, miközben lényegében védtelenül hagyták az ország déli határát Romániával és Szerbiával szemben. Az okokat elsősorban érzelmi és mentális tényezőkben látta. Nem látni jelét annak, hogy a bécsi Kriegsministerium-ban potenciálisan rendelkezésére álló információkat körültekintően elemezve, a háború egészének, illetve a benne résztvevő országok helyzetének, — azaz az erőviszonyoknak — alakulását reálisan értékelve mérlegelte volna a lehetőségeket. Helyette azt hangsúlyozta, hogy az elhibázott, mi több, bűnös döntések „egy igazi hadvezér", egy államférfi hiányára vezethetők vissza. Szerinte ilyen a közös hadseregben nem is születhetett, mert abban „a legmagasztosabb eszme, a nemzeti eszme ápolása el volt tiltva". Úgy látta: „Aki a nép lelkébe nem lát, az nem tud hadsereget vezetni." Márpedig az osztrák hadvezetés „a magyar nép és a magyar hadsereg lélektanát nem ismerte".[276]

A másik okot a hátország bomlásában és a politikai ellenzék ármánykodásában jelölte meg. Utóbbiak a béke követelésével, pacifista magatartásukkal és nézeteik röplapokon történő terjesztésével nemcsak azt akadályozták meg, hogy az ország társadalma egységesen támogassa a háborús célokat, hanem még a katonai morált is gyengítették a frontokon. Gömbös véleménye szerint a hadvezetés hibái mellett ez okozta azt, hogy egyre többen vágytak haza családjukhoz a lövészárkokból.[277] Fel sem merült benne, hogy az évek óta életüket veszélyeztető, sokszor embertelen körülmények között harcoló katonák jelentős részének elege volt a reménytelen hadviselésből – a hátországból érkező röplapok nélkül is. Annál inkább az otthon maradottak sanyarú helyzetéről érkező hírek hatására.[278] Látásmódját nyilván befolyásolta, — ha ennek nem is adott hangot — a magyar tisztikarban általános, és a társadalom számára is sugallt vélekedés a magyar baka kivételes katonai felkészültségéről, áldozatkészségéről, fegyelméről, a haza és a hadsereg iránti hűségéről, bajtársiasságáról, melyről számos első világháborús memoárban találhatunk megjegyzéseket.[279]

---

[276] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 14–17. Idézetek: 14. és 17.

[277] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 19.

[278] Lásd Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In Uő.: *A kert és a műhely*. Balassi Kiadó, Budapest, 1999², 157–197.

[279] Lásd pl. Kozma Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Révay Kiadás. H. és é. n.; Vitéz báró Roszner István: *Katonák, népek, események*. Singer és Wolfner, Budapest, é. n. [1938]

nahliki

Különösen nagy veszélyforrást látott a zsidóság „bomlasztó hatásában", mellyel — szerinte — „a magyar nép összességét fogják szétzüllesztení". A *Die Juden in Ungarn* című „tanulmányának" szövege nem ismert, csak utal rá „feljegyzéseiben". Az ott közölt néhány adat azonban jelzi, hogy nézeteinek forrása H. S. Chamberlain 1918 júliusában, a müncheni *Deutschlands Erneuerung (Monatsschrift für das deutsche Volk)* folyóiratban megjelent Rasse und Nation (Faj és nemzet) cikke, melyre később, egy nemzetgyűlési beszédében tételesen is utalt.[280] E momentumok megerősítik fent jelzett feltételezésünket, hogy a Bécsben szerzett információknak és tapasztalatoknak jelentős szerepe volt Gömbös antiszemitizmusának kialakulásában.

Mentális okokra vezette vissza a vezető magyar politikusok, köztük a hadügyminiszter hibáit is. Mindenekelőtt az erélyt és a határozottságot kérte számon tőlük. Szerinte a „hímező-hámozó" Wekerle miniszterelnök „okos, opportunista, kiváló és kiegyező politikus volt, de nem volt cselekvő férfi, és nem volt az a hazafi, ki ösztönszerűen megérezte volna a közeledő katasztrófát, […] ki ha kell, félrerúgja a formákat, és cselekszik, egy magasabb géniusz vezetésére bízva magát". Az államjogi helyzettel mit sem törődve rótta meg azért, mert nem csapott „a badeni zöld asztalra erélyesen", s a magyar érdekek érvényesítése érdekében „a királyt nem vezette". Ugyanígy mellőzve a realitásokat, Szurmay honvédelmi miniszter szemére vetette, hogy a császári hadvezetés hibáit és a magyar kormány tehetetlenségét látva — mindkettővel szakítva — nem vette át „Magyarország felett a parancsnokságot".[281] Nosztalgikus keserűséggel jegyezte meg: „Tisza Istvánnak el kellett hagynia a miniszterelnöki széket abban a pillanatban, amikor talán még erősebb kezekre lett volna szükség."[282]

Ezek a megállapítások egy katona megnyilvánulásai, aki az erőben, a katonai eszközöket felvonultató tettekben látja a megoldást – a határok védelme és az ország belső rendjének megóvása érdekében egyaránt. Olyan személyiségé, aki nem a feltételek, lehetőségek alapos ismerete és gondos mérlegelése révén kíván megoldani problémákat, hanem az ösztönökben, a megérzésben, mi több, valamilyen misztikus „magasabb géniuszban" bízik.

---

[280] Gömbös a numerus clausus törvény vitájában utalt Chamberlain írására. Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 68–76. Chamberlain cikke: http://www.hschamberlain.net/rasse_und_nation/rasse_und_nation.html (Letöltés: 2013. szept. 1.)

[281] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 17–19. Idézetek: 18.

[282] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 34.

nahliki

A háború kimenetelét azonban nem egy „magasabb géniusz" döntötte el, hanem a nagyon is földi tényezők: katonai és anyagi erőviszonyok. Ezek pedig Németország és szövetségese, az Osztrák-Magyar Monarchia vereségét eredményezték, amin egy beosztott tiszt katonai és politikai természetű kezdeményezései nem változtathattak. Nemcsak a front omlott össze, hanem a Monarchia is szétesett, ami miatt a nemzeti függetlenségért lelkesedő Gömbös nem kesergett. Annál inkább annak következményeit tapasztalva.

A vezérkari tisztnek tehetetlenül kellett látnia, hogy szétesik az állam, melynek hadserege biztosította számára, s immár családjának — két pici gyermekének és a harmadik terhesség utolsó hónapjában járó feleségének — is a biztos megélhetést. És a tiszti presztízs emelkedése révén a társadalmi elismerést.

Gömbös Gyula azonban nem volt az az ember, aki tehetetlenül várja sorsát – bármily reménytelennek tűnik is a helyzet. Maga kívánta befolyásolni azt. S nem csak a magáét. 1917–1918-as kezdeményezései jelezték: egyre inkább igényelte, hogy az ország sorsának alakításába is beleszólhasson. E tekintetben sem volt egyedül. Számos, korosztályához tartozó tiszttársa is hasonlóan gondolkodott – ha helyzetükből fakadóan nem is volt lehetőségük elképzeléseiket Gömböshöz hasonló módon kifejezésre juttatni. Számukra — mint például a későbbi barát, Kozma Miklós esetében — maradtak a naplók és emlékiratok.[283] Közülük kerültek ki néhány hónap múlva későbbi harcostársai.

Ezt azért is érdemes figyelembe vennünk, mert az általuk rögzített háborús tapasztalatok, abból levont következtetések olyan fontos részleteket is tartalmaztak, amelyeket Gömbös addig nem részletezett különböző megnyilvánulásaiban. Legfeljebb rövid utalásokban érhetők tetten, más esetekben a sorok között (sőt, mögött) sejlenek fel azokkal kapcsolatos érzései, gondolatai. A tény, hogy néhány hónap vagy egy-két év múlva ezek részletes kifejtőivel száll majd harcba megvalósításukért, azt jelzi: Gömböst is foglalkoztatták hasonló gondolatok. Annál is inkább, mert 1920–1921-ben már maga is nyíltan hangoztatta őket.

Kozma Miklós és Zsilinszky Endre — Gömböstől eltérően, és saját sebesüléseiktől, szabadságaiktól eltekintve — az egész háborút a frontokon harcolták végig csapattisztként, közvetlenül érintkezve a közkatonákkal, akiknek többsége

[283] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 56.

nahliki

földművelők közül került ki. Ők is az osztrák hadvezetés hibáiban, sőt „bűneiben" és a hátország társadalmi, politikai feszültségeiben látták a fronton tapasztalt anomáliák okait.[284] De több figyelmet szántak az utóbbi momentumnak, azon belül is a parasztság helyzetének. Ez is magyarázza, hogy mindketten élesen vetették fel a társadalomban kialakult ellentmondások és szociális problémák megoldását, s mindezek garanciájaként a politikai rendszer reformját. Mindez azt is jelzi, hogy ők szélesebb műveltségi bázisra támaszkodva, átfogóbban és mélyebben vizsgálták az ország és társadalmának helyzetét, mint Gömbös.

Kozma Miklós (1884–1941), aki ugyan szintén tiszti iskolát végzett hivatásos katonatiszt volt, Gömbösétől alapvetően eltérő családi hátteréből eleve szélesebb körű műveltséggel és érdeklődési körrel indult pályáján. Ormos Mária jellemzése szerint: „A Kozmák meghatározottságukat és életfelfogásukat tekintve inkább sorolhatók a régi kisnemességből kiváló, modernizálódó középosztályhoz, mintsem a süllyedő dzsentrihez. Több nemzedéken át az a vékony társadalmi szál jellemzi útjukat, amely a köznemességből kiindulva részben a katonai, de még inkább az értelmiségi pálya felé halad." Nagyapja jogot végzett, és országgyűlési képviselő is volt a háború előtt. Fiatalon költészettel, műfordítással és esszéírással is próbálkozott, miként a tábornoki rangig emelkedett hivatásos katonatiszt apa, Kozma Ferenc, alias Bárd Miklós is.[285]

Kozma egész tiszti generációja véleményét fogalmazta meg:

> *„Nekünk a múltnak politikája érthetetlen, majdnem gyerekesnek látszó játék, amelynek értelmét annál kevésbé látjuk, mert még valóban megvolt értelmét is elsöpörte ez a világkatasztrófa. Nekünk ennek a politikának a folytatása nem kell*."

Szerinte szociális felfogásukat is megváltoztatta a háború. Ez a felfogás mondatja vele, hogy „a vagyonmegosztás nem maradhat a régi". Ha nem is ezt a szót használta, földosztást követelt, azzal a megjegyzéssel: „E kérdésben még a termelési szempontok is másodrendű jelentőséggel kell, hogy bírjanak." Hasonló változásokat tartott szükségesnek a gazdaság más ágazatiban is – a tőke korlátozását szorgalmazva a „munka javára", s a nagy vagyonok rovására, a középosztály erősítése érdekében. Hangsúlyozta, hogy ezeket a változtatásokat csak „erős

[284] Lásd pl. Kozma M.: *Egy csapattiszt*… i. m. 529– 534.
[285] Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 27–33. Idézet: 32.

nahliki

kormány tudja rombolás nélkül keresztülvinni", ezért „reformra szorul az egész parlamentarizmus, mely régi formájában túlélte magát". Diktatúrára van szükség, írta, „gazdasági, politikai és szociális vonatkozásban egyaránt".[286]

Zsilinszky Endre (1886–1944) szintén nemesi és értelmiségi családból származott. Jogot végzett, majd főispáni titkárként szolgált a közigazgatásban. A kolozsvári egyetem hallgatójaként két szemesztert a lipcsei és a heidelbergi egyetemen hallgatott, ahol tanulmányi kirándulások keretében a Krupp-művek üzemszervezéséről és szociálpolitikájáról, valamint Dániába az ottani mezőgazdaságról és szövetkezeti mozgalomról is szerzett tapasztalatokat. Egyetemista korától írt társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkeket különböző lapokba, köztük a Budapesti Hírlapba is.[287] Zsilinszky tehát — tanulmányai, közigazgatási és külföldi tapasztalatai alapján — lényegesen alaposabb ismeretekkel és áttekintéssel rendelkezett gazdasági, társadalmi, államjogi és -igazgatási kérdésekben, mint későbbi harcostársa.

Zsilinszky, aki Ausztriát rothadó szövetségesként emlegetve bírálta a közös haderőt és osztrák tisztjeit, a lövészárok nyugodt óráiban írt munkájában fejtette ki tervét Magyarország megújításáról, átfogó reformjáról. A valamikor 1917 végén készült kézirat elveszett. Részben korabeli ismertetésekből részben saját későbbi interpretációjából ismert azonban három alapelve: „katonás felfogást és állami berendezkedést; faji megújhodást és megerősödést; és szociális szellemet". Központi kérdésként kezelte a mezőgazdaság reformját, s annak kulcselemeként a parasztság földhöz juttatását, illetve a dán típusú szövetkezeti rendszer kiépítését – mert szerinte a háborúban edződött birtokos parasztság virágoztathatná fel a magyar mezőgazdaságot, s általa az országot.[288] Ám ő Kozmánál (és Gömbösnél) is behatóbban foglalkozott a munkáskérdéssel. Az 1906/07-es tanévben folytatott németországi tanulmányai, a Krupp művek szociálpolitikájának megismerése, illetve

---

[286] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 72–76.

[287] Pályája korai szakaszáról lásd Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember*. Szépirodalmi, Budapest, 1992. 14–25., 44–48.; Politikai nézeteinek összefoglalását adja Gyurgyák J.: *Magyar fajvédők…* i. m. 131–154. 1918–1932 közötti nézeteinek alakulására lásd Kiss József: *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújítására (1918–1932).* [Doktori értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007] http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/79674/7/ertekezes_magyar.pdf (Letöltve: 2013. szeptember 27.)

[288] Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky…* i. m. 51–52.

nahliki

dániai útja során szerzett tapasztalatok alapján[289] fogalmazta meg véleményét: a magyarországi munkásság helyzete sokkal rosszabb, mint német, angol, francia társaié. Az okokat pedig a „magyarországi kapitalizmus levantei szellemé"-ben látta, és a pénzügyet, a nagykereskedelmet és az ipari pozíciókat uraló zsidó tőke önzésével, mohóságával magyarázta mind a parasztság, mind a munkásság kedvezőtlen szociális helyzetét.[290]

Ezek a gondolatok már nem a háborúról, a hadseregről, hanem az ország háború utáni sorsáról, belső életéről szóltak. A régi, s általuk avíttnak, igazságtalannak ítélt gazdasági és politikai rend radikális átalakítását szorgalmazták. Helyére újat, modernebbet és hatékonyabbat vizionáltak, amelynek vezetésére — nem mellesleg — magukat, a korosztályukhoz tartozó, középosztálybeli tiszteket és hivatalnokokat is alkalmasnak tartották – mi több, elsősorban hivatottnak.

A szétesett Monarchia és benne Magyarország viszonyaival azonban nem csak ők voltak elégedetlenek, azon nem csak ők kívántak változtatni.

Az ő „modernitásuk" a *nemzetre* hivatkozott, s éles ellentétben állt a *liberális* és *szocialista* elvek alapján hamarosan kibontakozó kísérletekkel, amelyeknek esküdt ellenségei voltak – vagy lettek, az akkor szerzett tapasztalatok hatására. A vázolt gondolatok egyben a Gömbös és Zsilinszky által rövidesen nyíltan is hirdetett fajvédő politika alapozását is jelentették, melynek alaptézisét Zsilinszky — a *faji* megújhodás és megerősödés említésével — már ekkor megfogalmazta.[291]

A három katona 1918 októberében-novemberében még nem ismerte egymást. Ám csak idő és szituáció kérdése volt, hogy hasonló nézeteik révén mikor találnak egymásra.

---

[289] Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky*… i. m. 21–24.

[290] Ezzel kapcsolatos, később közzétett gondolatait lásd *Szózat*, 1920. február 11. és 12. — Zsilinszky Endre: A tőke ellen? I–II.; *Szózat*, 1920. március 7. — Zsilinszky: Békét az egész munkássággal!

[291] Az 1920 augusztusában a Magyar Távirati Iroda elnökévé kinevezett Kozma távol tartja majd magát a pártpolitikától, nézetei azonban továbbra is szinkronban maradtak Gömbös és Zsilinszky fajvédő programjának legfontosabb tartalmi elemeivel. Erre lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 85–94.

nahliki

Ellenforradalmár a forradalomban

Gömbös a rá jellemző kezdeményező- és tettrekészséggel lépett fel az 1918. október 31-étől Budapestről érkező hírek hallatán. A forradalom győzelme, Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezése, s a néhány hete általa még pacifizmusuk és a hátországot züllesztő tevékenységük miatt kemény szavakkal elítélt ellenzéki pártok kormányalakítása megdöbbentette és felkavarta. De leginkább az új hadügyminiszter, Linder Béla november elsején érkezett távirati parancsa, melyben elrendelte valamennyi magyar katonai alakulat azonnali fegyverletételét és állományának leszerelését. A katonáknak e szerint fegyvertelenül kellett volna hazatérniük. Rendelkezése nemcsak a honvédség, hanem a közös hadsereg magyarországi kiegészítésű egységeire is vonatkozott. Egyben arra is utasította a hadsereg-főparancsnokságot, hogy kezdjen fegyverszüneti tárgyalásokat az antant hatalmak képviselőivel.[292] Gömbös szerint „a jelenkor legszerencsétlenebb kezű hadügyminisztere" e döntésével „adta meg a világ legbátrabb hadseregének a kegyelemdöfést."[293] A túlfűtött szavaknak kétségtelenül volt valóságtartalma,[294] de fontosabbak voltak azok az indulatok, melyek kimondatták őket a kétségbeesett vezérkari századossal.

Mert mindez mérhetetlenül felháborította Gömböst. Első reakciója ezt látszott igazolni. November 2-án két társával, Tombor Jenővel és Julier Ferenccel kezdeményezték, hogy Hazai Samu fogjon össze Andrássy Gyulával, s a francia és olasz frontról hazatérő magyar egységekkel vonuljanak Budapestre, a forradalmi kormány megdöntése érdekében. A tervet azonban meghiúsította, hogy Hazai lényegében érdemi megfontolás nélkül elhárította a felkérést.[295] Gömbös annak ellenére kezdeményezte a Károlyi-kormány elleni fellépést, hogy annak egyes céljai találkoztak az ő törekvéseivel. A kormányalakítással, az ország függetlenségének

[292] Lásd Pollmann F.: *Trianon felé…* i. m. 39–45.
[293] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 20.
[294] Linder lépésének kortársi és történészi értékelést összefoglalta Pollmann F.: *Trianon felé…* i. m. 45–56.
[295] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari…* i. m. 20–21.; Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 99–100.; 49–50.

nahliki

deklarálásával az ő vágyai is teljesültek. Az ország politikai berendezkedésének radikális átalakítása, a gazdaság és a társadalom liberális elvek szerinti modernizálása azonban ütközött elveivel. A szabadságjogok minden téren történő kiterjesztése, a hagyományos társadalmi normák felrúgása elfogadhatatlan volt számára. De legfőképp az, hogy olyan társadalmi csoportok, politikai erők vették kezükbe az ország irányítását, melyeket már korábban felelőssé tett az ország belső viszonyainak szétzilálásáért, s ezzel a háborús kudarc előidézéséért. Vallomása szerint ezért volt első elgondolása a felbolydult régi rend helyreállítása.

Diplomáciai és minisztériumi szolgálat a Népköztársaságban

A forradalmat követő szerepvállalása alapján azonban ellentmondásos kép alakult ki szándékairól. Miután Hazainál tett kísérlete kudarcot vallott, családját Bécsben hagyva, Budapestre utazott. Itt november 6-án jelentkezett a hadügyminisztériumban. „Feljegyzései"-ben egy szót sem említ jelentkezésének céljáról. Kiváltképp arról a naivitást mutató tervről, amivel elindult Bécsből, hogy meggyőzze Lindert a megmaradt magyar haderő megőrzésének és megerősítésének szükségességéről az ország határainak védelme érdekében. Abból, hogy azonnal attasénak nevezték ki Balla Aladár követ mellé a frissen megszervezett zágrábi magyar követségre, csak arra következtethetünk, hogy szolgálattételre jelentkezett. Vagyis nem a *forradalmi* kormánnyal szállt szembe, hanem a *független* magyar kormány szolgálatába állt. Kinevezésében nyilván szerepet játszott varasdi és zágrábi csapatszolgálata során szerzett helyismerete, illetve kiváló horvát nyelvtudása.

Mindössze két napig tartózkodott ekkor a magyar fővárosban, de a rendhez és fegyelemhez szokott katona már megérkezésekor megütközött a zűrzavaron, ami fogadta: „Nemzetiszínű zászlók, letépett csillagok, lármás, részeges, züllött utca. Ideges sürgés-forgás, anélkül, hogy dolgoznának."[296] A szűkszavú megjegyzés nem fest olyan plasztikus képet a helyzetről, s megfogalmazójának gondolatairól, mint a jövendő barát, Kozma Miklós emlékezései,[297] de érzékelteti Gömbös véleményét a forradalom teremtette polgári viszonyokról, melyeket hasonlónak látott a hadseregben uralkodó állapotokhoz. Nem véletlen, hogy Zágrábban töltött alig

[296] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 22.
[297] Lásd Kozma M.: *Az összeomlás*… i. m. 14–15., 37., 42–43.

nahliki

három hét során szerzett tapasztalataiból — a hazai viszonyokkal szembeállítva — elsősorban azt emelte ki: a horvátoknál rend van, a hadsereg intakt és szervezett. Így az ország erősebb, s érdekeit jobban tudja érvényesíteni, mint Magyarország, ami veszélyt is jelenthet a magyar határokra nézve.[298] A követség — Balla és Gömbös — tevékenysége éppen azt célozta, hogy katonai, diplomáciai és kereskedelmi megállapodások előkészítésével, ezeket szolgáló tárgyalásokkal alapozzák meg a két ország jó viszonyát. Hiába küldték azonban jelentéseiket és aláírásra váró szerződéstervezeteiket a magyar külügyminisztériumba, azokra nem érkezett válasz, illetve jóváhagyás. Küldetésük így hamar kudarcot vallott. Nemcsak a horvát politikai és katonai vezetés bizalmát vesztették el, hanem gyanúsakká is váltak. A szituáció azt a látszatot keltette a zágrábi politikusokban, hogy nem megegyezésre törekvő diplomatákkal van dolguk, hanem kémekkel. Gömbösék helyzete így ellehetetlenült. Ballát figyelmeztették, hogy célszerű hazatérnie, mert élete nincs biztonságban. A magára maradt, s a követség akcióit önállóan továbbfolytató attaséját néhány nappal később lényegében kitessékelték az országból. Azzal, hogy november 28-án mind Balla, mind az ő megbízólevelét visszaküldték. A Horvát Nemzeti Tanács azzal indokolta döntését, hogy Gömbös misszióját befejezettnek tekinti, mivel a magyar kormány egyetlen előzetes megállapodásukat sem hagyta jóvá. A követség munkatársai december 2-án hagyták el Zágrábot.[299]

A követség helyzetét és a végkifejletet azonban minden bizonnyal nem a magyar minisztériumok tehetetlensége befolyásolta döntő mértékben. Amikor Gömbösék megkezdték működésüket a horvát fővárosban, már folytak a magyar kormány képviselőinek fegyverszüneti tárgyalásai a francia déli hadseregcsoport parancsnokságával Belgrádban. A november 13-án született megállapodás eredménye pedig a déli és keleti demarkációs vonal megállapítása lett, melynek értelmében jelentős magyar területek kerültek szerb és román katonai ellenőrzés alá. Ennél is nagyobb szerepe volt a horvát hatóságok november 28-ai döntésében annak, hogy a háború alatt megkezdett tárgyalások végeredményeként Sándor régensherceg 1918. december 1-jén Párizsban deklarálta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság

[298] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari…* i. m. 23–24..

[299] Révay J.: *Gömbös Gyula…* i. m. 101–105. Gömbös később nemzetgyűlési és országgyűlési felszólalásaiban utalt zágrábi tevékenységére és helyzetére. Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 35.

nahliki

megalakulását.[300] Az új államalakulathoz csatlakozó Horvátországban pedig nem működhetett az immár részország szuverenitását kifejező diplomáciai misszió. Annál kevésbé, mert ez a legyőzött ország de facto elismerését jelentette volna. S ez a béketárgyalások előtt nem volt érdeke sem az antanthatalmaknak, sem az új délszláv államnak.

Mindenesetre Gömbös nézeteinek és politikai habitusának, felkészültségének alakulására nagy hatással volt mindaz, ami novemberben történt vele. Egyrészt diplomáciai tapasztalatokat szerzett, melyekkel addig nem rendelkezett. Másrészt — miként Gergely Jenő helyesen megjegyzi — „megerősítette abbéli meggyőződésében, hogy kellő katonai erő és határozott nacionalista politikai vezetés nélkül az ország teljesen elszigetelődik, és máris kiszolgáltatott az utódállamoknak."[301]

Ez a meggyőződése tovább erősödött decemberben, a honvédelmi minisztériumban, ahol a hadműveleti iroda Balkán-csoportjának vezetését bízták rá. Ebben a minőségében — zágrábi tapasztalataira is támaszkodva — javaslatot tett a Muraközben húzódó határszakasz megerősítésére és a déli demarkációs vonal erőteljes őrzésére. Ekkorra azonban már meghatározóvá vált a minisztériumban a szociáldemokrata államtitkár, Böhm Vilmos befolyása, aki elutasította a javaslatot.

Ez az eset is jelezte számára: két ellentétes felfogás érvényesül az országban és a hadseregben – katonai és politikai kérdésekben egyaránt. A liberális, szociáldemokrata és polgári radikális politikusok vezette Nemzeti Tanács — úgy is, mint a feloszlatott, illetve tevékenységét szüneteltető törvényhozás helyettesítője —, illetve az általuk alkotott kormány a politikai berendezkedés és a társadalom életének sokoldalú demokratizálására törekedett. Ez — többek között — az államszervezet és közigazgatás átalakítását és személyi összetételének radikális megváltoztatását jelentette, továbbá a politikai jogokkal rendelkezők körének és a szervezkedés lehetőségeinek jelentős kiterjesztését, a szólás-, sajtó-, gyülekezési és vallásszabadság széleskörű biztosítását. Ehhez járult, hogy igazságosabbá kívánták tenni a tulajdonviszonyokat (mindenekelőtt a mezőgazdaságban, földreform megvalósításával), illetve a közterhek elosztását progresszív adórendszer bevezetésével – csökkentve ezzel a társadalmi egyenlőtlenséget és a szociális

[300] Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest, 2003. 115–122. és 187.
[301] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 51.

nahliki

feszültségeket. És jelentette a hadsereg szervezésének, irányításának demokratikus elvekre épülő átalakítását is – az új rend és az új hatalom biztosítása, a hagyományos politikai elit ezeket veszélyeztető törekvéseinek megelőzése érdekében. Ezt a gyakorlatban mindenekelőtt a radikálisabb szociáldemokraták által irányított katonatanács testesítette meg, mely az egységek vezetésére tartott igényt a régi tisztekkel szemben. Az ország területi épségének megőrzését és a független állam nemzetközi elismerését pedig tárgyalások útján remélték elérni. Naiv módon úgy látták, magyar részről ehhez a békés szándék kinyilvánításával, a csapatok leszerelése révén gyakorolt gesztussal teremthetnek kedvező feltételeket.

A régi tiszti állomány — mind a még szolgálatban lévők, mind a szolgálaton kívüliek — nagy része ezzel szemben a régi politikai berendezkedés és jogrend fenntartását, visszaállítását tartotta kívánatosnak. E téren legfeljebb minimális reformokat fogadtak el. A frontokon szerzett tapasztalatok által is megerősített katonai felfogásuk szerint a történeti Magyarország integritását csak a határok jól szervezett fegyveres védelme révén lehet biztosítani. Miként a kedvező pozíciókat is a béketárgyalásokon. Ezért is ragaszkodtak a hadseregen belül a hagyományos hierarchia és az arra épülő szigorú fegyelem helyreállításához, amely nélkül egyébként sem tudták elképzelni a fegyveres testületet.

Az egyetlen ügy, amiben többségük támogatta a kormányzat döntését, az a függetlenség deklarálása volt. Többen közülük, így Gömbös is, elkerülhetetlennek tartották egyrészt a földkérdés megoldását, másrészt a tőke korlátozását, s ezzel a munkásság szociális helyzetének javítását. A távlati célok, az indoklás és a megoldási módozatok tekintetében azonban jelentős eltérések voltak közöttük. Így e kérdésekben is inkább volt köztük vita, mint egyetértés.

Mindezekben kétféle világszemlélet is tükröződött. Leegyszerűsítve: az *osztályok feletti nemzeti* az *osztályalapú nemzetközivel*. Egyik oldalon a liberális, illetve marxista-szocialista elvek. A másikon a nemzeti érdekek mindenekelőtt történő érvényesítésének és — a keresztény értékek védelmére is hivatkozva — a tradicionális társadalmi normák fenntartásának igénye.

Ám a tisztikar esetében ennél többről is szó volt. Az új hatalom nem csak megkérdőjelezhetetlennek tartott értékrendjüket döntötte romokba, ideáljaikat küldte a süllyesztőbe. A régi állam felbomlásával, s főként a hadsereg lefegyverzése,

nahliki

jövőjének bizonytalanná válása egzisztenciálisan is kilátástalan helyzetbe hozta azokat, akik nem rendelkeztek földbirtokkal vagy más megélhetési lehetőséggel. Ez pedig a biztos jövedelem elvesztésén, családjuk megélhetésének veszélybe sodródásán túl annak a társadalmi presztízsnek eltűnését is jelentette, melyet tiszti rangjuk biztosított számukra. Úgy érezték összeomlott minden. Hiábavalónak bizonyult a tanulás, a csapatszolgálat és a hadgyakorlatok kemény munkája, s értelmét vesztette az áldozatokat is követelő, veszélyes szolgálat melyet legtöbbjük a frontokon teljesített – hitűk és meggyőződésük szerint a haza szolgálatában, egész nemzetük érdekében. A legszörnyűbb érzést az váltotta ki belőlük, hogy az anyagi, szellemi, morális katasztrófahelyzetből nem láttak kiutat. A tehetetlenség érzése töltötte el őket.

Miként Gömböst is kezdeményezéseinek sorozatos visszautasítása miatt. Letargikus állapotba került. Nem először életében. Hasonlóan reagált sikertelenségére már líceumi diákként és első kudarcát követően a felsőtiszti tanfolyam hallgatójaként. Apátiájából ismét a rá oly jellemző dac, s egy dühös és vakmerő fellépés zökkentette ki. 1918. december 12-én a helyzetét egyre szilárdabbnak érző katonatanács, Pogány József vezetésével, tüntetést tartott a minisztérium épülete előtt Bartha Albert hadügyminiszter lemondását s a „reakciós elemek eltávolítását" követelve a hadseregből. Az alakulatok vörös zászlóval vonultak fel a Várba. A minisztériumban tanácstalanság uralkodott. Ezen és a tüntetésen egyaránt felháborodva, Gömbös az épület első emeleti erkélyéről igyekezett feddő szavakkal jobb belátásra bírni az indulatos, fegyveres tömeget. A tüntetők hangorkánja sem tudta beléfojtani a szót, melyet azonban túlharsogtak a tüntetők. Sőt, lelövéssel is fenyegették. Később így ismertette az erkélyről elmondottak tartalmát:

> *„Rájuk bizonyítottam, hogy hazafiatlan cselekedetet végeznek akkor, mikor a hadügyminiszter ellen felvonulnak, és felszólítottam őket, hogy tekintettel az ország nehéz helyzetére, ne ilyen felvonulásokon vegyenek részt, hanem fegyverkezzenek és menjenek a csehek és románok ellen. Figyelmeztettem őket, hogy ne Pogányra, hanem azokra a tisztekre és parancsnokokra hallgassanak, akik tudják, hogy mi a kötelességük nemzetük és hazájuk iránt!"*[302]

[302] Idézi Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 107.

nahliki

A késői rekonstrukciót hitelesíti az esemény szem- és fültanújának, Kozma Miklósnak — naplófeljegyzésein alapuló — visszaemlékezése.[303]

Az esemény mérhetetlenül felháborította Gömböst. Látva, hogy a szervezkedés mögött a kormányzatban is fontos szerepet játszó szociáldemokraták állnak, akik Böhm Vilmos hadügyi államtitkár támogatását is élvezik, megváltoztatta addigi álláspontját. A felettesei meggyőzésére irányuló, reménytelennek bizonyult kísérletek helyett, céljait azok ellenében — és egyben rovásukra — kívánta megvalósítani. A határok védelme mellett, illetve annak sikeres megvalósítása után, immár a belső rend helyreállítását is fontosnak tartotta. Ez pedig a kormányzat félreállítását is jelentette. E fordulatról írta később „Ettől a pillanattól ellenforradalmár lettem."[304] A felháborodás gyűlöletet is keltett a temperamentumos, mi több, indulatos alaptermészetű századosban – s ez ismét aktivizálta.

A minisztérium előtt történtek nem csak Gömböst háborította fel. Az akkor passzív szemlélőt, Kozmát is, aki fontosnak tartotta, hogy azonnal megismerkedjen azzal, „akinek volt kurázsija legalább megkísérelni, hogy ez a csordát a határokra küldje". Nem csak személyes szimpátiájának kifejezéseként. A 30–40-es éveikben járó tisztek között többen is voltak, akik titokban már addig is szervezkedtek. Közöttük volt Kozma is. Az átélt élmény indította arra, hogy Gömböst meghívja társaságukba.[305] Ezzel kezdődött kettejük együttműködése, mely hamarosan Gömbös haláláig tartó barátsággá fejlődött. S a lépésnek meghatározó szerepe lett a vezérkari századod sorsának, pályájának alakulásában.

Kozma mellett mások figyelmét is felhívta magára a fiatal tiszt. A hadügyminisztérium másik államtitkára, Friedrich István — a majdani miniszterelnök — néhány nappal az ominózus „erkély-jelenet" után megbízta egy ellenforradalmi terv kidolgozásával. A másnapra elkészül tervezet szerint a vidék Budapesttől független politikai és katonai megszervezése révén lehetne elszigetelni a fővárost és megdönteni a kormányt. A megyék keretében folyó munkát három

---

[303] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 78–79. Kozma így idézi az első, még hallható szavakat: „Katonák! Magyarország határain három oldalról tör be az ellenség, ma minden katonának kötelessége ellenük vonulni. Felszólítalak benneteket…" (79.) Kozma naplóbejegyzése szerint az első honvéd gyalogezred és a harminckettes közös ezred bakái, valamint a 40. tábori ágyúsezred vonult fel, utóbbi ágyúkkal. Mellettük olyan fiatalok is, akiken „azonnal meglátszik, hogy soha katonák nem voltak". Becslése alapján ezen alakulatok összlétszáma négyezer fő körül lehetett.

[304] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 35.

[305] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 80–81.

nahliki

centrumból kívánták irányítani: a Tiszántúlt Nagyváradról, az ország középső területeit Kiskunfélegyházáról, a Dunántúlt pedig Szombathelyről. Az akció aktív szervezőit megbízható ellenzéki politikusok és katonatisztek képezték volna. A terv megvalósításában számoltak Szmrecsányi György felvidéki szervezkedésével, aki a betörő csehszlovák csapatok visszaszorítása után fordult volna Budapest ellen, a kormány megdöntése érdekében. A terv elkészülte után ismerkedett meg Friedrichnél Mecsér Endre huszárkapitánnyal, aki Gömböséhez hasonló elgondolásával kereste fel az államtitkárt. Itt született ismeretségük halálig szóló bizalmas baráti kapcsolatot alapozott meg. A tervekből azonban nem lett semmi – Gömbös szerint az opportunista politikusok kényelme, passzivitása miatt.[306]

Fellépései, kezdeményezései során mindvégig, következetesen a nemzeti érdeke képviseletére, érvényesítésére hivatkozott. 1917–1918-as megnyilvánulásai — tettei és szavai egyaránt — azonban az általa használt nemzetfogalom tartalmának jelentős átalakulására utalnak. 1917-ben — korábbi véleményének megfelelően és lényegében a haderőre korlátozva — még a monarchiával szembeni függetlenségen volt a hangsúly. A háború utolsó és a fegyverletétel utáni első hetekben a határok, az ország területi épségének megvédése volt a legfőbb nemzeti cél. A szociáldemokrata, liberális és polgári radikális kormányzatban sorozatosan csalódva pedig rohamos gyorsasággal a nemzeti eszmét és érdekeket eláruló, osztályalapon nemzetköziséget hirdető ideológiákkal és politikai erőkkel fordult szembe. Képletesen szólva: immár nem a magyarság „elnyomását" jelképező „schwarz-gelb" zászlóval, hanem a nemzetköziségez szimbolizáló vörös lobogóval szemben a nemzeti trikolórt.

Mindez azt jelezte, hogy egyre inkább belépett a politika világába. Most még kizárólag katonaként. Választott és imádott hivatását gyakorolva. De tapasztalnia kellett, hogy sem minisztériumi hivatali tisztsége, sem az akkori katonai közeg nem jelent bázist céljai megvalósításához. Előbbi a kedvezőtlen politikai összetétele, utóbbi pedig zavara, megosztottsága, szervezetlensége miatt.

Ez a helyzet változott meg azzal, hogy 1919. január 19-én az 1918. november közepén a tisztek érdekvédelmi szervezeteként létrejött Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) elnökévé választották, ami gyökeres fordulatot hozott Gömbös

[306] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 27–28.; Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 108–110.

nahliki

életében. Katonatisztek és tiszthelyettesek voksaival került egy tiszti érdekvédelmi szervezet élére – politikai programmal.

A MOVE élén

A választást szervezkedés előzte meg. A Népköztársaság kormányának politikájával elégedetlen katonatisztek tömörültek előbb baráti közösségbe, melyet később a „tizenkét kapitány"-ként emlegettek, miként ők magukat is. A Görgey testvérek, György és József, Hardy Kálmán, Igmándy-Hegyessy Géza, Keresztes-Fischer Lajos, Koós Miklós, Kozma Miklós, Magasházy László, Marton Béla, Toókos Gyula, Vetter Antal, s maga Gömbös Gyula. A tiszti állomány fiatalabb, feltörekvő generációjából kerültek ki. A többség 33−36 éves volt 1918 őszén, a legidősebb Magasházy László is csak 39 éves, a legfiatalabb, Marton Béla pedig alig múlt 22. Rajtuk kívül mások is részt vettek e kör találkozóin, akik később is rendre felbukkannak Gömbös környezetében. Így pl. minisztériumi munkatársa, Géher Gyula százados, a MOVE alelnöke, illetve Crouy Péter főhadnagy is, akinek lakásán találkoztak leggyakrabban. Az ő javaslatukra és kezdeményezésükre indult a választáson. Kozma Miklós javasolta társainak december 12-e után, hogy vonják be Gömbös Gyula vezérkari századost.[307] Kezdetben bizalmatlanul fogadták. Nem csak azért, mert nem ismerték. A társaság legtöbb tagja csapattiszt volt, akik körében a háború végén nem voltak népszerűek a vezérkariak. Ezt a bizalmatlanságot az új tagnak az összejöveteleken tanúsított határozott fellépése, kezdeményező magatartása, nacionalista és militarista elveinek hatásos kifejtése oszlatta el. Ezzel érte el jelölését az országos tanács közgyűlést megelőző ülésén is.

Fel kell tennünk a kérdést: Miért Gömböst jelölték maguk közül, hisz a társaságnak voltak nála idősebb (pl. Magasházy, Igmándy-Hegyessy, Hardy) és műveltebb tagjai (mint pl. Kozma vagy Magasházy)? Miként azt is, miért éppen Gömbös Gyulát tartották alkalmasnak a közgyűlés résztvevői a tiszti szervezet elnöki tisztségének betöltésére? Különös tekintettel arra, hogy a nagy tekintélyű tiszttárs Stromfeld Aurél ezredes, a Ludovika Akadémia parancsnoka volt a másik jelölt.

A katonatisztek életét és lehetőségeit egy szigorú hierarchikus rend alapján működő szervezet, a hadsereg határozta meg. Parancsokat hajtottak végre. Csak

[307] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 81–88.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 54.

nahliki

katonai kérdésekben, mert a hadseregből korábban kizárták a politikát. 1918–1919 fordulóján azonban ez a szervezet romjaiban hevert. Alakulatainak egy része megszűnt, irányítása pedig meglehetősen ellentmondásosan alakult. November-december folyamán gyors egymásutánban váltották egymást a különböző habitusú miniszterek, akik között épp úgy volt hivatásos tiszt, mint arisztokrata politikus. A két államtitkár — a szociáldemokrata Böhm Vilmos, illetve a Károlyi-párti, keresztény elveket valló Friedrich István — politikai és katonai kérdésekben egyaránt eltérő álláspontot képviselt, s ennek megfelelően más-más utasításokat adott. A főként altiszteket és közkatonákat tömörítő, szociáldemokrata vezetésű katonatanács pedig belülről bomlasztotta a hadsereget. Egyrészt azzal, hogy a megszokott rendet felszámolva, „demokratizálni" akarta, s ezzel megkérdőjelezte a tisztek korlátlan hatalmát. Másrészt „osztályhadsereggé" akarta átformálni, a radikálisan megváltozott, s a tisztikar óriási többségétől idegen eszmeiségű hatalom eszközévé tenni. Ebben az ellentmondásos szituációban kellett tájékozódnia az egyértelmű helyzetekhez szokott tiszteknek. Ráadásul úgy, hogy bizonytalan volt a hadsereg, s ezzel az ő állásuk, a családjuk megélhetését biztosító jövedelmük sorsa is. Saját pozíciójuk feletteseinek döntésein múlt, ezért sokan érezték úgy: kénytelenek kivárni, vagy alkalmazkodni, egyik vagy másik erőközponthoz igazodni – akár elveik feladása árán is.

Az elbizonytalanodás legfőbb oka talán éppen ez volt. A háborús összeomlás okozta sokkból épp csak felocsúdott katonák ismeretlen világba kerültek. Új helyzetükben kikerülhetetlen volt számukra a politika, melytől addig eltiltották őket a törvények. A pártok vetélkedésében, viaskodásában történő eligazodásra nem voltak felkészülve. Az ő fegyverük a puska volt – nem a szó. Harci szituációkban látható ellenséggel kellett szembeszállniuk – nem rejtőzködő tömegekkel. Mindez másféle gondolkodást, másféle mentalitást követelt, mint amire a hadseregben szocializálódtak.

Nem csak a szociáldemokrata politikus, Böhm látta úgy: „a monarchikus és kasztszellemben nevelt katonatisztek a kétségbeesés tehetetlenségével vergődtek jobbra-balra."[308] Sokan közülük hasonlóan ítélték meg a helyzetet, még ha más

[308] Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében. Októberi forradalom. Proletárdiktatura. Ellenforradalom*. (Hasonmás kiadás) Gondolat, h. n. 1990. 185.

nahliki

érdekek és szempontok alapján tették is azt. A MOVE alakuló gyűlésének jegyzőkönyve alapján állapította meg Kozma Miklós, hogy „micsoda szörnyű keveredése volt a tisztikarban eszméknek, ideáknak és felfogásoknak s hogy még az sem mindig tudta mit csinál, aki jót akart”.[309]

A katona egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen parancsra várt. Olyanra, mely eszményeiknek megfelelő célok megvalósítását várja el tőlük. Olyan személyre, aki átlátja a bonyolult helyzetet, tud megoldást találni a kritikus szituációkban, képes mozgósító erővel szólni hozzájuk, határozott, és van bátorsága akár saját biztonságát is veszélyeztetve kiállni közös, van annak hitt igazukért. Ám az adott szituációban hónapokig nem láttak ilyen személyt.

A szervezkedő tiszti kör tagjaira természetesen nem ez volt a jellemző, amit épp szervezkedésükkel bizonyítottak. Az emlékezések alapján azonban úgy tűnik, közülük sem emelkedett ki olyan személyiség, aki — az irányító szerep megszerzésére törekedve, s erre való alkalmasságát bizonyítva — vitathatatlan vezetőjévé vált a csoportnak.

Gömbös Gyula ilyen személyiség volt. Vezetni akart, és rendelkezett is olyan képességekkel, amelyek alkalmassá tették rá. Azokat az eszméket vallotta, melyek általánosan érvényesültek a tisztikar nagy részében – legalábbis a honvédségében. Tervezeteivel bizonyította helyzetfelismerő és programadó képességét –, ha másutt nem is, abban a szűk szervezkedő körben bizonyosan, amelynek tagja lett. Vakmerő kiállásáról pedig tömegek, köztük jelentős számú tiszt előtt tett tanúságot december 12-én, a Honvédelmi Minisztérium épületének erkélyén.

De meghatározó módon befolyásolta azt maga Gömbös is. Mindenekelőtt a gyűlésen elhangzott beszédével.

„Mélyen tisztelt közgyűlés!

Bár az alapszabályok értelmében a politika az egylet keretén belül tilos, engedjék meg, hogy mégis politikáról beszéljek.

Általában osztom nézetüket, hogy a katona ne politizáljon. A jelenlegi válságos helyzetre való tekintettel azonban, mikor az ország sorsa dől el, azt hiszem, mindnyájunknak kötelessége, hogy a politikai passzivitásunkból kilépjünk, és aktivitásba menjünk át.

Mélyen tisztelt uraim!

[309] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 86.

nahliki

Nem pártpolitikáról van szó; arról van szó, hogy a nacionális és az internacionális világnézetek közti harcban a MOVE milyen álláspontra helyezkedjék.

Mélyen tisztelt uraim!

Eltekintve attól, hogy a nemzeti eszmék imádásában nevelkedtünk, és eltekintve attól, hogy csak egy nagy és nemzeti Magyarországért tudunk lelkesedni, reálpolitikai okokból is a nacionális világnézet mellett kell döntenünk.

Nézzünk körül: a csehek, a lengyelek, ukránok, románok, jugoszlávok és német-osztrákok most kezdik nemzeti létük igaz alapját elhelyezni, és mi internacionálisak legyünk?

Mélyen tisztelt uraim! Az Isten is azért teremtett egymástól különböző nemzeteket, hogy ezek egymással versenyezve, a verseny útján haladjanak. Nem-e [sic!] istenkísértés tehát, hogy a természet e nagy alkotásával szemben gyarló emberek „az Internacionálé" jelszóval kívánják a harcot fölvenni.

Az »Internacionálé« a hazátlanok jelszava, és jaj annak a nemzetnek, mely e jelszót követi.

Magyar és székely testvéreim! Mielőtt a vörös zászlóval jelzett, látszólag sima útra léptek, álljatok meg, és gondolkozzatok! Vegyétek észre, hogy a piros-fehér-zöld lobogó sárba van tiporva és lássátok, hogy bérceinken idegen nemzetek zászlói lengenek! Tudjátok meg, hogy az egész világ nem vesz minket semminek, csak azért, mert mindenkitől inkább, csak tőlünk nem várta azt, hogy önmagunkat nemzeti mivoltunkban megtagadjuk.

Mélyen tisztelt uraim! A magyar népköztársaság elnöke, Károlyi Mihály gróf azt mondta: »Finis Hungariae« — ezt is csak azért mondhatta, mert a vörös szín vakító fényétől nem látta a nemzeti erkölcs és hazafiúi reménység zöld színét.

Ha Magyarország magyar marad, sohasem fog elveszni!

Mélyen tisztelt uraim! Úgy érzem, hogy egy nézeten vagyok Önökkel, midőn azt mondom, nekünk csak egy utunk lehet, a nemzeti eszme diadalának útja. A »MOVE« útja az legyen! A »MOVE« támogassa mindazon politikai pártokat, kik ezen az úton kívánnak haladni, és meg vagyok győződve, hogy ezen állásfoglalás által új erőt merítenek, nehéz, de biztos sikert eredményező munkájukhoz. Reméljük, hogy ezentúl a kormány is — nagy hivatásának megfelelő határozottsággal — a nemzeti eszmék megvalósítását fogja szorgalmazni.

Ha a kormánynak eddig nem sikerült pozitív eredményt felmutatni, ennek fő oka csak az lehet, hogy a kormányzást nacionális és internacionális eszmék összekapcsolásával kísérelték meg. Ez nem volt korszerű. A jelen viszonyok közt csak egy irány — a nemzeti — vezet célhoz."[310]

Hatásos beszéd volt. Érzelmekre ható, mozgósító erejű mondatok sora. Aligha kétséges, hogy szíven ütötte a hallgatóságot. Mindenekelőtt azért, mert a jelen lévő

[310] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari…* i. m. 27–29. A beszéd szövegét később Gömbös felolvasta a Nemzetgyűlésben, és naplójában — lehet, hogy utólagos betoldásként — közölte Kozma is (*Az összeomlás…* i. m. 110–111.).

nahliki

tisztek többségének érzéseit szólaltatta meg, nemzeti érzületükre — s külön kiemelve egy részük székely öntudatára — apellált. A belpolitikai viszonyok vázolására épülő érvelést alátámasztotta a kortársak által már ekkor átélt, az ország területi épségét veszélyeztető nemzetközi eseményekkel, s más nemzetek — általa hatásosnak ítélt — nemzeti alapú politizálásának sikerével. Ráadásul a rövid, világos parancsokhoz szokott katonáknak tetsző, tömör, lényegre törő szöveg volt. Olyan, amely azt sugallta, hogy az előttük álló tiszttárs világosan látja a helyzetet és a lehetséges megoldásokat, aki határozottan tud állást foglalni és dönteni kritikus helyzetekben, s egyúttal közérthetően tudja megfogalmazni az ő érzéseiket, törekvéseiket is. Gömbös itt, a Gólyavárban csillogtatta meg először nagyobb nyilvánosság előtt szónoki képességeit.

Gömbös szavainak ezen túlmenő jelentősége is volt. Nyíltan politikai állásfoglalásra, a politikai életben való részvételre szólította fel a tiszteket. Lényegében azt kezdeményezte, hogy az addig érdekképviseleti szervként működő MOVE — „Bár az alapszabályok értelmében a politika az egylet keretén belül tilos…" — egy politikai irány mellett foglaljon állást, s annak érvényesítése érdekében fejtsen ki aktivitást a „nemzeti politikát folytató pártok" támogatása révén.[311] Ennek adott hangsúlyt a beszédét követően előterjesztett határozati javaslatával, melyben javasolta, hogy a MOVE elnöksége a „nemzeti alapon álló politikai […] pártok és egyesületek vezetőségével mielőbb lépjen érintkezésbe".[312] Különös hangsúlyt ad a kezdeményezésnek az, hogy egy nappal a Berinkey-kormány megalakulása után hangzott el. A kormányátalakítás pedig egyértelműen a szociáldemokrata párt megerősödését, a polgári elemek — elsősorban Károlyi Mihály híveinek — háttérbe szorítását (vonulását) jelezte. Miközben sorra alakultak új, „nemzeti alapon álló" ellenzéki pártok, vagy kezdődött meg szervezésük. Mindez — a beszédben és a határozati javaslatban kinyilvánított lojalitás ellenére — a kormányzattal történő szembenállást sugallt. A gyűlésen jelen lévő Zsilinszky Endre emlékezése igazolja, hogy a tett bátor voltát a hallgatóság egy része is érzékelte: „Gömbös olyan vakmerően beszélt a MOVE-gyűlésen, amilyenre Szegedig senki sem vett bátorságot."[313]

---

[311] Dósáné: *A MOVE…* i. m. 44–45.

[312] Idézi Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 57.

[313] Zsilinszky Endre: Gömbös – Szilágyi. *Szózat*, 1920. augusztus 18. Idézi: Dósáné: *A MOVE…* i. m. 45.

nahliki

A hatásos szónoklat persze önmagában nem volt elég. Megválasztásában is jelentős szerepe volt a hozzá hasonló elveket valló szűk baráti kör konspirációjának és agitációjának. A csoport tagjai mind a jelölőgyűlésen, mind a közgyűlésen szétszórtan helyezkedtek el a teremben, s közbeszólásokkal, a környezetükben ülők győzködésével igyekeztek kedvezően alakítani a hangulatot és a szavazást. A kimenetelt az incidens is befolyásolta, mellyel baloldali szociáldemokrata és kommunista aktivisták igyekeztek megzavarni az ülést.[314]

Végeredményben egyfajta találkozás volt ez a választás. Egy egzisztenciájában megroppant, céljait, ideáljait veszni látó, elbizonytalanodott, vezetőre váró társadalmi csoport és egy vezető szerepre törő, jó szervezőképességgel rendelkező, ambícióktól fűtött fiatalember egymásra találása.

És radikális fordulat Gömbös életében. Először lett elsőszámú vezetője egy szervezetnek, s kapta meg a lehetőséget, hogy saját képére formálja, céljai elérésének eszközév tegye azt. De kifejezte egy kör bizalmát is iránta, ami komoly felelősséget rótt rá. Ez a felelősség azonban nem bénította meg. Ellenkezőleg, új energiákat adott neki.

1919. január 19-én este még azt bizonyította, tud bánni a szavakkal, s velük hatást gyakorolni másokra. Néhány óra múlva azonban már ismét kiváló szervezőkészségéről tett tanúságot. Ezt ugyan ismerték a hadsereg különböző alakulatai, illetve irányítói, most azonban egy politikai célokat társadalmi egyesület működtetéséről volt szó. Társaival már másnap reggel hozzálátott a MOVE gyökeres átalakításához. Módosították szervezeti felépítését, s új személyek kerültek az egyes részlegek élésre. Hamarosan megkezdték a vidéki központok kiépítését, melyben támaszkodtak Gömbös decemberi tervére is. Az új elnök a szervezőmunkát, az operatív irányítást az ügyvezető igazgatói tisztet a legfiatalabb „kapitányra" bízta. Arra a 23 éves Marton Bélára,[315] aki 12 év múlva majd a kormánypárt országos ügyvezető főtitkáraként lesz a miniszterelnök egyik legfőbb bizalmasa és segítője politikai céljai megvalósításában. A választás előkészítése és a MOVE keretében végzett munka során tett szert újabb harcostársakra, barátokra, akik hosszabb-rövidebb ideig fontos szerepet töltöttek be későbbi pályafutása során. Mindenekelőtt

[314] Kozma M.: *Az összeomlás…* i. m. 108–111.; *A határban a halál kaszál… Fejezetek Prónay Pál naplójából*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1963. 58–59.

[315] *Országgyűlési Almanach az 1935-1940. évi Országgyűlésről*. Szerk.: Haeffler I., Budapest, 1935. 318.

nahliki

Zsilinszky Endrével, a hamarosan kibontakozó fejvédő mozgalom egyik meghatározó alakjával.[316]

A MOVE a választást követően heves támadások kereszttüzébe került. A szociáldemokrata Népszava szerint a közgyűlés résztvevői „végre levetették az álarcot és egészen nyíltan kifejezést adtak reakciós, ellenforradalmi hajlandóságuknak".[317] Különösen a Katonatanács volt aktív ezekben a politikai attakokban. Célponttá vált maga Gömbös is. Nem alaptalanul, hisz a megkezdett szervezőmunka végső soron a fennálló hatalmi rendszer aláásását szolgálta. Mindenekelőtt a hadsereg átalakítását kívánták elérni, hogy az nemzeti hadsereg legyen és ne „osztályhadsereg". A hatóságok megfigyelték a szervezet és vezetőinek működését. Februárban házkutatást tartottak a MOVE székházában és Gömbös lakásán is, s felfüggesztették központjuk működését. Gömbös, a szervezet zavartalanabb működése érdekében hiába tett hűségnyilatkozatokat, s biztosította levélben Böhm Vilmos hadügyminisztert, hogy „az egylet minden tagja […] teljes bizalommal fogja a néphadsereget és a Független Magyar Népköztársaságot szolgálni". Az ekkor már szociáldemokrata dominanciájú kormány egyre inkább két tűz közé került. Jobbról az újonnan szerveződő elleneki pártok és egyesületek, balról az egyre nagyobb befolyásra szert tevő Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) veszélyeztette hatalmát. Ezért döntött a két legaktívabb és legveszélyesebbnek tartott szervezet a MOVE és a KMP betiltásáról, vezetőinek internálásáról, illetve bebörtönzéséről. Ez Gömböst is sújtotta volna, aki —Bethlen István tanácsára — Bécsbe utazott.[318]

Bécsben – Szegeden – Budapesten

Bécs lett a határon túli ellenforradalmi szervezkedés első fontos központja. Gömbös után ide érkezett a MOVE vezetői közül Marton Béla és mások. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően pedig a korábbi politikai elit krémje: volt miniszterek, országgyűlési képviselők, vezető államhivatalnokok, katonatisztek – a konzervatív

[316] Lásd Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky*… i. m. 55.

[317] Népszava, 1919. január 21. Pogromos ellenforradalmárok. A cikk egy részének fotokópiáját közli Dósáné: *A MOVE*… i. m. Mellékletek 4. ábra.

[318] A részleteket lásd Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m 29–31.; Böhm V.: *Két forradalom*… i. m. 187–190. (Idézet: 190.); Dósáné: *A MOVE*… i. m. 47–52.

nahliki

ellenzéki politikusok sora. Három politikai csoport alakult ki a bécsi magyar emigrációban, Egyikben legitimista, azaz Habsburg-párti politikusok tömörültek. Egyik vezetőjük Pallavicini György volt. Külön tömörültek a Károlyi Mihály pártjából kivált politikusok a Népköztársaság volt hadügyminisztere, Batthyány Tivadar vezetésével. A legjelentősebb csoportosulást a február 18-án megalakult Nemzeti Egyesülés Pártjának prominens tagjai, élükön a két legbefolyásosabb személyiséggel, Bethlen Istvánnal és Teleki Pállal. E csoporthoz csatlakozott követőivel együtt Gömbös Gyula – bizonyára a Bethlen Istvánnal már korábban kialakult jó kapcsolatai miatt. Elsősorban Bethlen és Teleki tevékenységének eredménye volt a három csoportosulás közötti nézetkülönbségek tompítása a közös cél, a Tanácsköztársaság megdöntése érdekében. Ennek köszönhetően alakult meg április 12-én a magyar emigránsok szervezete, a bécsi Magyar Nemzeti Bizottság, közismert nevén az Antibolsevista Comité (ABC). Közmegegyezéssel elfogadott vezetője Bethlen István lett.[319]

Gömbös már március első felében próbálkozott azzal, hogy az antant missziók támogatásával Ausztriába menekült magyarokból, s az olasz hatóságok által átadni remélt magyar hadifoglyokból „egy hadosztálynyi erős csoportot" szervez, a Budapesten készülődő bolsevik fordulat megakadályozására, s hogy a „magyar népet ugyanakkor a nacionalizmus és a kereszténység zászlója alá" sorakoztassa fel.

Legfontosabb kezdeményezése a két munkatársa Hefty Richárd és Crouy Péter közreműködésével[320] általa szerkesztett (s részben írt) *Bécsi Magyar Futár* elindítása volt. Az emigrációban élők tájékoztatásán túl elsődleges célja volt, hogy „az otthoniaknak adjunk útmutatást és az ellenforradalomnak kívülről jövő impulzust." A négyoldalas hetilap Gömbös és szűkebb körének akciója volt. Nem véletlen, hogy március 22-ei megjelenését követően az április 13-án utcára került ötödik szám után megszűnt. Ennek egyaránt lehetett oka, hogy előző nap megalakult az ABC, melynek vezetőitől kapott megbízatással 13-án a „főszerkesztő" elhagyta Bécset. A lap ezt követő megszűnése igazolja, hogy valóban Gömbös volt annak motorja, fenntartója.[321]

---

[319] Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 81–82.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 62–63.
[320] Kozma M.: *Az összeomlás*… i. m. 193.
[321] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 33–42. (Idézet: 33–34.)

nahliki

Vizsgálódásunk szempontjából a Bécsi Magyar Futár jelentősége elsősorban az, hogy benne Gömbös nézeteinek fontos, és részben új elemei jelentek meg. Jóllehet, a cikkeket nem jegyezték a szerzők, azokat nyilván többen írták. Név szerint tudjuk, mely „rovatokat" írta Crouy Péter, de más — esetenként tartalmi szempontból igen jelentős — írásokról nem állapítható meg a szerző személye. Gömbös viszont feltárta magát azzal, hogy az általa írt cikkeket beépítette „Feljegyzései"-be.[322] Ám a többit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hisz — akárki vetette papírra őket — nem jelenhettek volna meg a lap szerkesztőjének jóváhagyása nélkül. Azok tartalmával tehát bizonyosan egyetértett Gömbös is, így nézeteit épp úgy tükrözik, mint saját írásai.

Jellemző, és a meghirdetett céloknak megfelelt már az újság tartalmi szerkezete is. Állandó „rovatában" (*Heti krónika. A bolsevizmus*) rendszeresen beszámoltak a bolsevizmus — elsősorban Magyarországon elkövetett — (rém)tetteiről, de kitekintést adtak a más országokban, elsősorban Oroszországban zajló eseményekre is.[323] Ugyancsak rendszeresen tájékoztattak a béketárgyalások fejleményeiről *A béke ügye* címmel.[324] Folytatásos cikksorozatban taglalták — *Ajánljuk a gondolkodó entente-nek* alcímmel —, milyen gazdasági károkat okoz Magyarországnak területeinek megszállása, illetve elcsatolása.[325] Ezt alapozta meg a *Miért kell Magyarország területi integritását megvédeni (Üzenet az entente-nek)* című írás.[326] E cikkek közlését még az a remény táplálta, hogy a Tanácsköztársaság elleni fellépésben, az ennek érdekében szervezett katonai akciókban — s azok honorálásaként az ország területi integritásának megőrzésében — számíthatnak az antant támogatására. Az ABC vezetői erről folytattak tárgyalásokat a győztes hatalmak Bécsbe delegált megbízottaival.[327] S a tervek katonai vonatkozásainak kidolgozásában Gömbös is részt vett, illetve figyelembe vették korábbi javaslatainak hasznosítható elemeit. Ő is tudomásul vette, hogy a volt ellenség nélkül nem valósíthatják meg elsődleges céljukat, a régi rend helyreállítását és az ország területi egységének megőrzését. Ezt

[322] Uo. Ezek az írások a „Feljegyzések"-től elkülönítve kerültek közlésre a Gömbös szövegeit közreadó kötetben. Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 13–28.

[323] *Bécsi Magyar Futár* 1. sz. 3–4.; 2. sz. 2–4.; 3. sz. 2–4.; 4. sz. 3.; 5. sz. 3–4.

[324] *Bécsi Magyar Futár* 1. sz. 4.; 2. sz. 4.; 3. sz. 4.; 4. sz. 3.; 5. sz. 4.

[325] *Bécsi Magyar Futár* 3. sz. 2.; 4. sz. 1–2.; 5. sz. 2–3.

[326] *Bécsi Magyar Futár* 2. sz. 1–2.

[327] A részleteket lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 82–86.

nahliki

indokolta később elhíresült mondatával: „A bolsevizmus letörésére azonban az ördöggel is szövetkeztem volna."[328]

Gömbösnek a lapban közölt írásai elsősorban a marxizmus és bolsevizmus kérdéseivel foglalkoztak – annak magyarországi képviselőit bírálva. Szövegei azt igazolják, hogy Marx, Engels és Kautsky néhány munkáját is olvas(hat)ta. A munkásmozgalommal és ideológiájával szemben már korábban kialakult ellenérzései felerősödtek és gyűlöletbe csaptak át a Tanácsköztársaság kikiáltását követően, s annak intézkedéseiről értesülve. Ezzel kapcsolatos nézeteit *Marx–Kautsky és a magyar forradalmi szocialisták* című cikkében foglalta össze.[329] Alaptétele, hogy a magyarországi szocialisták csupán „gyászszocialisták", akik nem a nép érdekét szolgálták. Bennük csupán „a hatalomrajutás mohó vágyát" látta. Ebből kiindulva vetette el Marx nézeteit is, mert „a magántulajdont nem ismeri el", „az egyént szűk korlátok közé szorítja", s főként azért, mert „A nemzetet is másodrendű fogalommá degradálja." „Mi élni akarunk nemzeti, és ebben egyéni életet…" – állította szembe mindezzel saját tételét. A forradalomban érvényesülő „alacsony ösztönökkel" szemben „egy keresztény világban nevelt, magas erkölcsű népet" vizionált szövetségeseként. Közzétett gondolataiban itt kapcsolódott össze először markánsan a *nemzeti* és a *keresztény* jelző, a társadalom egészséges működésének nélkülözhetetlen kritériumaiként. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a szociális kérdést is fontosnak tartja, mondván: „A nép érdekét mi is szolgálni kívánjuk, de nem a forradalom igazságtalan, hanem a nyugodt fejlődés igazságos útján." Ezt úgy képzelte el, hogy: „Amit az ősöktől örököltünk, vallást, hagyományt és vagyont, meg kívánjuk tartani, de egyszersmind, megértve az idők szavát, készek vagyunk vagyontalan honfitársainknak műveltségünkből, vagyonunkból annyit adni, hogy munkájuk árán továbbfejlődésük biztosítva legyen." Ez pedig a *nemzeti* és *szociális* jelző összekapcsolását jelentette, amit ő — a „forradalmi szocialistákkal" replikázva — egyértelműen meg is fogalmazott: „Igen, mi is szocialisták vagyunk, magyar *nemzeti szocialisták*." Ezzel szemben — szerinte — a magyar szocialisták a „szocializmus tanait hamis alapokra helyezték", s „részint egyéni, részint a zsidófaj érdekeinek szolgálatába állították."

---

[328] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*…i. m. 33.
[329] *Bécsi Magyar Futár* 4. sz. 1.

nahliki

Ő maga ezekben a hetekben csak — a fentihez hasonló — szórványos utalásokban tett antiszemita megjegyzéseket. A Bécsi Magyar Futár utolsó számában azonban leközölte egyik szerzőtársa másfél oldalas cikkét — egy katonatiszt szolgájának írt fiktív levelét — *A bolsevizmus zsidó világuralmi törekvés* címmel.[330] Az írás felsorolja mindazokat a vádakat, melyeket a 20. század elejére kialakult modern politikai antiszemitizmus felvonultatott a zsidóság, illetve a zsidóknak tulajdonított bolsevizmus ellen. Az emigrációban (Bécsben) tartózkodó tiszt személyes hangú ismertetésével akarja rádöbbenteni és meggyőzni Jóska nevű tisztiszolgáját, a „tisztességes, becsületes magyar és keresztény polgár"-t arról, milyen veszélyeket jelent a magyarságra nézve, s milyen károkat okoz neki a tanácshatalom. Teszi mindezt azzal a céllal, hogy mozgósítson. Ne tűrjék az otthoniak tétlenül a felettük és rovásukra gyakorolt idegen hatalmat, hanem forduljanak vele szembe.

> *„Ébredj, Jóska! Édes magyar testvérem, rázd meg turáni üstöködet, hogy leröpüljön onnan az az utálatos parazita kullancs,* ***szabad*** *vagy,* ***magad ura vagy, magyar*** *vagy és* ***keresztény****, ne véts hát tovább magyar testvéreid, hazád és Krisztusod ellen, ne légy a vörös bolsevista világuralom támasza, hanem taszítsd le őket Szent István trónjáról a sárba és köss a hátukra batyut, — magyar ember nem vérszomjas, ne bánts őket — de küldd vissza oda, ahonnan jöttek – Palesztinába."*[331]

Fontosabbak voltak azonban a szavaknál a tettek. Legalábbis azok lehetőségének kipuhatolása. Az ABC vezetőinek megbízásából Gömbös a délszláv térséget ismerő katonai szakértőként, a delegációt vezető Pallavicini őrgróffal április 13-án Belgrádba utazott, hogy a francia déli hadseregcsoport parancsnokságával egyeztesse tervüket egy a Tanácsköztársaság ellen délről indítandó katonai akcióról. A Gömbösék által kidolgozott és Bethlen által is jóváhagyott terv szerint — a franciák egyetértésével és támogatásával — Pécs, Zombor, Szabadka, Temesvár, Arad és Nagykikinda központokkal toborozták volna az ellenforradalmi akciót megvalósító hadsereget. Kedvező fogadtatás esetén a bécsi központ is Szegedre költözött volna. Az akcióval azonban elkéstek. A francia tisztek a megváltozott nemzetközi körülmények miatt — személyes szimpátiájuk ellenére — nem adták hozzájárulásukat a tervhez. Így az ABC vezérkara maradt az osztrák fővárosban. Gömbös — mint oly

[330] *Bécsi Magyar Futár* 5. sz. 1–2.
[331] *Bécsi Magyar Futár* 5. sz. 2. (Eredeti kiemelés)

nahliki

sokszor életében — öntörvényűen, a szabályokat felrúgva cselekedett. Személyes ambícióitól hajtva, s megtagadva az utasítást, hogy a tárgyalásokat követően utazzon vissza Bécsbe, április 23-án önhatalmúlag Szegedre utazott, hogy ott is megszervezze az Antibolsevista Comite-t, s az ellenforradalmi szervezkedés élére álljon.[332] Szegedi működését azonban nem csak ez a mentalitás jellemezte. Fortosabbnak bizonyultak tettei, s azok a körülmények, melyek között cselekedett. A kortárs Gratz Gusztáv szerint itt is kitűnt „nagy mozgékonysága, rábeszélő képessége és szervező ereje".[333]

A Szegeden töltött három hónap átmeneti jellege ellenére is jelentősnek bizonyult Gömbös politikussá válása szempontjából. Több szempontból.

Mindenekelőtt az által, hogy — függetlenítve magát a bécsi központtól, da arra hivatkozva — az ABC nevében, annak szellemében, de végül is saját koncepciója alapján kezdeményezhetett politikai akciókat. Megérkezése után azonnal felvette a kapcsolatot a város szocialista vezetése ellen szervezkedő szegedi polgárok körében. A feltételek kedvezőtlenek voltak számukra. Március 22-én a helyi kommunisták a városban is „kimondták a proletárdiktatúrát, és elrendelték annak biztosítására a munkásság felfegyverzését". A város irányítását háromtagú direktórium vette át. A Szegedet 1918. december 15-e óta megszállva tartó francia csapatok parancsnokságának fellépésére március 27-én a direktórium tagjai elhagyták a várost. Jóllehet, a Tanácsköztársaság híveit tömörítő szervezetek ezután is igyekeztek megőrizni befolyásukat, a franciák hallgatólagos jóváhagyásával egyszerre indult meg a helyi polgári és katonai erők szervezkedése a régi rend visszaállítására.[334]

Ebben a helyzetben érkezett meg Gömbös Szegedre, s kezdte meg tevékenységét. Kezdeményezésére alakult meg a polgári ellenállás tagjait tömörítve az ABC helyi szervezete, az „Antibolsevista és Rendfenntartó Comité Szegedi Végrehajtó Bizottsága" Kelemen Béla volt főispán elnökletével. Célként „a bolsevizmus letörését, a közrend és a köznyugalom, a személy- és vagyonbiztonság biztosítását, a termelőmunka megindítását" tűzték ki „összhangban az összes

---

[332] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 44–46.; Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 83–84.

[333] Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935. (Akadémiai Kiadó Reprint sorozat, Budapest, 1992.) 205.

[334] Szeged története 3/2. i. m.; Lásd még Bokor Pál: *Szegedországtól Magyarországig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra 1919*. Belvedere, Szeged, 2005. 10–39.; Tonelli Sándor: A szegedi forradalmi mozgalmak. In Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.)* Szerző kiadása, Szeged, 1923. 37–57.;

nahliki

társadalmi osztályok érdekeivel, a szeretet, a megértés és a magyar testvériség jegyében". Gömbös százados a bizottság katonai ügyekért felelős szakaelőadója lett.[335] Ő konkrétabb feladatot jelölt meg: „mindenekelőtt a politikai vezetést kell Szegeden átvenni, s ennek megtörténte után, önként jelentkezőkből meg kell szervezni a nemzeti haderőt".[336] Első sikerként a helyi katonai alakulatok tisztikara helyreállította a katonai fegyelmet, s május 7-én lefegyverezték a március vége óta működő Vörös Őrséget.[337]

Elsősorban a hadseregszervezésben játszott fontos szerepet – miközben tábornokok, ezredesek, őrnagyok sora szolgált a városban. Ez kisebb-nagyobb súrlódásokat is eredményezett. Ezt a szegedi, majd az Aradról oda érkező tisztek egy része szóvá is tette, akik Gömböst alacsony rangja miatt is alkalmatlannak tartották a katonai ügyek vezetésére, jóllehet szervező és irányító képességeit elismerték. A tevékenységét jól ismerő szegedi tiszttársak többsége azonban eredményesnek, szükségesnek ítélte ebbéli tevékenységét, s kiállt mellette.[338]

A személye körüli vitákban az is szerepet játszott, hogy szerette magát az ellenforradalmi szervezkedés legtájékozottabb, s az ügyek generálására leginkább hivatott személyként feltüntetni. Rendszeresen ő szállította a híreket minden fontos fejleményről: a bécsi Comité tevékenységéről és az aradi kormány megalakulásáról, véleményt formált az államforma kérdésében az ABC nevében stb. A folyamatokban játszott jelentős szerepét és súlyát jelzi, hogy Kelemen Béla rendszeresen konzultált vele a legkülönbözőbb kérdésekről és a nála rendezett társas összejövetelekre is meghívta. Mindeközben Gömbös magatartása nem volt mentes a fölényeskedéstől sem, amit különösen a nála magasabb rangú tisztek nem vettek jó néven. Jól illusztrálja a jelenséget első találkozása Dobokay Béla vezérkari őrnaggyal, melyről utóbbi számolt be Kelemen Bélának.

„Dobokay a napokban találkozott Shvoy társaságában a Széchenyi-téri korzón Gömbös Gyulával és első találkozásukat így adja elő:

G[ömbös].: *Szervusz! Na, nem ismersz?*

---

[335] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 75.
[336] Bokor P.: *Szegedorszától*… i. m. 46.
[337] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 114–121.; Bokor P.: *Szegedorszától*… i. m. 51–59.
[338] Lásd pl. Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 173–174., 239. A problémát Gömbös maga is érzékelte. Lásd Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 53.

nahliki

D[obokay].: *Ismerlek, de nem tudom, hova tegyelek, úgy rémlik, hogy tiszt vagy, de még nem láttalak.*

Ekkor közbeszólt Shvoy: *hát Gömböst nem ismered? Tegnap érkezett.*

D.: *Most már igen. Varasdon találkoztunk utoljára. No és mi járatban vagy?*

Gömbös *mosolyogva válaszolt: majd meglátod; a szegediek alszanak, fel kell őket kissé ébreszteni. Ezért jöttem ide.*

Dobokay *megütközött ezen az állításon és indignálódva felelt: Na, na, talán nem egészen alszanak mégsem.*

G.: *Nem is ezért mondom! – ezután megveregeti Dobokay vállát: különben örömmel hallom, hogy rendben tartod a tisztikart és kibabráltál Tabódyval. Egész helyes, csak így tovább.*

Dobokay *igen furcsának találta az e fajta leereszkedést és annyit mondott: szép az elismerésed, de te csak tegnap pottyantál ide, nem vehetem rossz néven, ha nem ismered a helyzetet; meglehetsz győződve, hogy felébresztésed nélkül is tudtam eddig is, mit kell cselekednem és fogom tudni jövőre is.*

[G.:] *Rendben van, ez a beszéd.*"[339]

Gömbös azonban sokoldalúbb aktivitást fejtett ki a helyi ügyek intézésében, mint amit katonai megbízatása diktált. Figyelme szinte mindenre kiterjedt, s mindenben iniciáló szerepet igyekezett betölteni. Többek között kezdeményezte, hogy alakítsák meg a magyar nők és egyes foglalkozási csoportok nemzeti szövetségét, szorgalmazta a munkásság beszervezését az antibolsevista mozgalomba, melynek kívánatos módját keresztényszocialista párt létesítésében látta.[340] A Károlyi kormány Szegedre költözéséig szinte minden fontos döntésben részt vett. Így az országos ügyek intézése érdekében létrehozott, s a helybélieken túl a bécsi Comitét képviselőket, illetve a Budapestről, Aradról és Temesvárról Szegedre érkezőket is tömörítő Magyar Országos Kormányzó Tanács, és annak végrehajtó (intéző) bizottsága kialakításában, melyeknek maga is tagja lett.[341] Az intéző bizottság első intézkedéseként — az ország hivatott vezetőiként fellépve — kezdeményezte „a magyar tanácskormánnyal az érintkezést azon célból felvenni, hogy vele békés, az országos és a magyar nép érdekét szolgáló testvéri megegyezést találjunk". A megegyezés azt jelentette volna, hogy a tanácskormány nekik adja át a kormányzást, a Vörös Hadsereg leteszi a fegyvert – a szabad elvonulás fejében. Történt mindez

[339] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 84.
[340] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 93–94. és 104.
[341] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 166–171.

nahliki

május 21-én, akkor, amikor a Tanácsköztársaság hadereje már sikeresen szorította vissza a Felvidéket elfoglaló cseh csapatokat. A levél kezdeményezője és szerkesztője az a Gömbös volt, aki a háború vége óta hirdette: mindent alá kell rendelni a magyar határok védelmének, az ország területi integritása helyreállításának. Nehéz eldönteni, minek volt nagyobb szerepe e javaslat megfogalmazásában: Gömbös politikai tájékozatlanságának és naivitásának, vagy a taktikázó katonatiszt ravaszságának. Az azonban bizonyos, hogy a kezdeményezés nélkülözte a realitásérzéket, s eleve reménytelen kísérlet volt, miként korábban Böhmnek tett ajánlata is.

Itteni, kiterjedt tevékenységének, s főleg a katonai ügyek intézésében játszott szerepének is köszönhette, hogy hadügyi államtitkár lett a Károlyi Gyula vezetésével május 31-én megalakult szegedi ellenforradalmi kormányban – a tisztséget június 6-án elvállaló Horthy Miklós miniszter mellett. Felkérésében minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy a MOVE elnökeként már 1919 januárjában, Budapesten is találkozott Horthyval.[342] Ezt követően kezdődött meg a Nemzeti Hadsereg megszervezése, melynek Gömbös régóta szorgalmazója volt. Ő szövegezte meg a június 9-én megjelent, a hadsereg toborzását szolgáló 40/1919. sz. hadügyminiszteri rendeletet „a vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából".[343] A későbbi viták, szervezőtevékenységének megkérdőjelezése ellenére bizonyos, hogy fontos szerepe volt a hadsereg toborzásában és alakulatainak felállításában.[344] Ám e tisztében is igényt tartott az ellenforradalmi jellegű szervezkedés más területeinek befolyásolására – a hadsereg által: ellenőriztette a helyi munkásmozgalom vezetőit, követelte akcióik betiltását, a munkások sztrájkjának leverését, megszerveztette a sajtó katonai ellenőrzését.

Május végétől sorra érkeztek Szegedre a MOVE vezetői és tagjai, ki Bécsből, ki az ország különböző városaiból, köztük Marton Béla, aki titkára lett a minisztériumban, Kozma Miklós, Zsilinszky Endre és mások. E tényleges és tartalékos tisztek biztos támaszt jelentettek az alakuló Nemzeti Hadsereg és elnökük, Gömbös számára is.[345] Tevékenységüknek meghatározó szerepe volt abban, hogy a

[342] Turbucz D.: *Horthy Miklós*… i. m. 66.
[343] A rendeletet közli Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 590. Lásd még Turbucz D.: *Horthy*… i. m. 68–69.
[344] Erre lásd Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 68–71.
[345] Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 271–272.

nahliki

hadsereg vezetése és a MOVE szoros kapcsolatot tartott fenn a következő egy évben – egymást erősítve, s a fővezér, Horthy, illetve Gömbös ambícióit is támogatva. Részben ezt is megalapozva jelentett Szeged fontos fordulópontot az egyesület életében. Feloszlatását követően itt alakult újjá, s jött létre szegedi szervezete. Július 5-én, a szegedi Városi Színházban tartott nyilvános gyűlésükön Gömbös javaslatára díszelnökké választották Horthy Miklóst.[346]

Szegeden vett fordulatot a MOVE tevékenységének tartalma is. A szervezetet az eredeti struktúrával kívánták újjászervezni, azzal a módosítással, hogy a megyei katonai vezetők mellé Szegeden kijelölt polgári kormánybiztosokat is állítottak.[347] Utóbbi döntés már jelezte, hogy nem csak katonai kérdésekkel kívánnak foglalkozni. Gömbös a július 5-ei gyűlés zárszavában arról szólt, hogy a MOVE „a nemzetnevelés nagy munkájára" vállalkozik. Azért, hogy ennek érdekében „lehetőleg az egész magyar társadalmat felölelhesse", kibővíti szervezetét, és tagjai sorába fogad mindenkit, aki „igaz magyarnak vallja magát, és aki egy »küzdés szellemében« nevelkedő nemzedéket" óhajt. A „nemzeti eszme pótlása" mint fő tevékenység mellett létrehozták saját fogyasztási szövetkezeteiket, amelyek bevételeivel kívánták — legalább részben — biztosítani az egyesület működési költségeit. A tudományos ismeretek terjesztése és az idegen nyelvek oktatása révén tervezték biztosítani „a tömegek és ezáltal a valláserkölcsi alapra fektetett Magyarország [sic!] szellemi úton való természetes fejlődését". A testedzés, a sport szervezésével céljuk volt: „egy erős nemzedéket nevelni, mely küzdeni tud". Mindenki támogatását várták e program megvalósításához, melynek beteljesülése révén — Gömbös szerint — „Magyarország nagyobb és erősebb lesz, mint valaha".[348]

A jövőre nézve nem kisebb a jelentősége azoknak a személyes kapcsolatoknak, amelyeket itt alakított ki. Mindenekelőtt itteni miniszterével, *Horthy Miklóssal*, akit őszintén tisztelt, akinek alárendelte magát, akihez lojális volt. Szegeden létrejött ismeretségük nyomán egymás kölcsönös elismerése jellemezte viszonyukat. Gömbös nagyra tartotta a Monarchiában legmagasabb stallumba jutott magyar katonát — még ha tengerész is volt —, kiváltképp a háború során tanúsított hősies helytállása miatt.

---

[346] Dósáné: *A MOVE…* i. m. 73–80.
[347] Dósáné: *A MOVE…* i. m. 74.
[348] Marton Béla: *A MOVE története*. Budapest, 1920. 39–40.

nahliki

Horthy pedig becsülte államtitkára agilitását, lelkesedését és szervezőkészségét.[349] Szegeden találkozott először *Eckhardt Tiborral*, az aradi ellenforradalmi kormány államtitkárával és a szegedi kormányülések jegyzőkönyv-vezetőjével, aki majd fajvédő harcostársa, miniszterelnöksége idején az ellenzéki Független Kisgazdapárt vezetőjeként is szövetségese lesz – jóllehet csak időlegesen.[350] Itt ismerte meg *Antal Istvánt*, aki ügyvédjeként, politikai elvbarátként, a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt aktív tagjaként bizalmas barátjának számított az 1920-as években, 1932-től pedig előbb Gömbös Nemzeti Munkatervének kidolgozásban játszott fontos szerepet, majd a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetőjeként, 1935-től pedig államtitkárként segítette céljai megvalósításában miniszterelnök barátját.[351]

A jórészt elképzeléseinek megfelelően alakuló körülmények — a város vezetésének jobboldali kézbe kerülése, az ellenforradalmi kormány megalakulása, a Nemzeti Hadsereg kezdődő szervezése és mindebben játszott generáló szerepe — alapján Gömbös arra a következtetésre jutott, hogy az ellenforradalmi erők gyarapodása tartós lesz, és innen fog megindulni „Kun Béláék vörös internacionális uralmának a megdöntése". Ezért július 10-én felesége is Szegedre érkezett.

Szegeden azonban a helyzet bonyolultabb volt. Az ott állomásozó francia tisztek zöme szimpátiával nézte és támogatta a kommunista uralom ellen fellépő helyi politikusok szervezkedését, majd a katonai erő szervezését a Tanácsköztársaság leverése érdekében. A francia kormány azonban a Szegeden formálódó magyar hatalmi centrum elképzeléseinél liberálisabb kormányzatot preferált. Ezért is került sor július 12-én a személyi összetételében is új kormány megalakítására a liberális P. Ábrahám Dezső vezetésével. A franciák kiváltképp azt nem nézték jó szemmel, hogy a Nemzeti Hadsereg az ország területi épségének megőrzését is biztosítani kívánja. Ez veszélyeztette szövetségeseik — Románia és Szerbia — háborús céljainak elérését és egyben saját térségbeli befolyását. Különösen zavarta őket, hogy a MOVE tagjainak megérkezése után aktivizálódó tiszti csoportok esetenként önhatalmúlag

---

[349] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 52–54. Révay J.: *Gömbös*… i. m. 174., 182–184.

[350] Eckhardt Tibor pályájának korai szakaszáról eddig nem született feldolgozás. Szegedi tevékenységéről, amely során — többek között a gyakori kormányüléseken is — számos esetben találkozott Gömbössel. Lásd Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 136–520.

[351] Gergely Jenő: Bevezetés. In *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* Szerk.: Gergely Jenő. Palatinus [Korok és dokumentumok] h. n. [Budapest], 2004. 15–26.

nahliki

léptek fel a helyi munkásság akcióinak megakadályozása vagy letörése érdekében. Azt pedig jól látták, hogy mindezek mögött az agilis, kezdeményező Gömbös áll. A kormány liberális elemeinek intrikájával együtt ennek volt döntő szerep abban, hogy a hadügyi államtitkárt nemkívánatos személynek nyilvánították. Gömbös — feleségével és néhány munkatársával, köztük Marton Bélával — július 25-én hagyta el a várost és tért vissza Zágrábon keresztül Bécsbe.[352]

Három hónappal korábban Szegeden felhatalmazás nélkül nyilvánította magát a bécsi ABC képviselőjének. Bécsbe viszont úgy érkezett, mint a szegedi kormány Nyugat-Magyarország ügyeiben illetékes megbízottja. A szegedi tiszt, Shvoy Kálmán szerint „a Dunántúlra ment államtitkári ranggal mint főkormánybiztos és teljhatalmú katonai megbízott".[353] Az persze kérdéses volt, hogy az egész országra nézve mennyiben volt legitimnek tekinthető maga a kormány és így annak felhatalmazása. Bécsben Gömbös kénytelen volt szembesülni azzal, hogy Szegeden kapott megbízatása fabatkát sem ér az ellenforradalom más gócpontjaiban. Amikor Bécsbe érve a szegedi kormány nevében kísérletet tett arra, hogy átvegye a parancsnokságot a Lehár Antal által szervezett csapatok felett, a báró azzal utasította el a kérést, hogy nem alárendeltje a szegedi kormánynak, és szabad akaratából cselekszik „az ország érdekében".[354]

A forradalmak eseményeinek hatása Gömbös nézeteire

Mindenesetre a Bécstől Bécsig tartó kacskaringós út, a háború végétől Szegedről történt kiutasításáig eltelt szűk, ám annál fordulatosabb esztendő élményei és tapasztalatai több vonatkozásban megerősítették, új elemekkel is gazdagították Gömbös politikai nézeteit, illetve habitusát.

Jóllehet, — az ottani ABC katonai ügyekért felelős szakaelőadójaként, majd hadügyi államtitkárként — Szegeden is elsősorban katonai természetű ügyekkel volt elfoglalva, a katonatiszt immár a közigazgatás irányításával, egy város életének rendészeti kérdéseivel is megismerkedhetett. Erre nyílott lehetőséget részvétele az

[352] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 55–58.; Kelemen B.: *Adatok*… i. m. 398–401.; Bokor P.: *Szegedországtól*… i. m.

[353] Shvoy K. *titkos naplója*… i. m. 52.

[354] Anton Lehár: *Erinnerungen. Gegen Revolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921.* Oldenburg Verlag, München, 1973. 88–90.

nahliki

ABC végrehajtó bizottságának ülésein és az olyan tapasztalt közigazgatási szakemberekkel való folyamatos együttműködés, mint Kelemen Béla főispán és Bokor Pál helyettes polgármester. Már 1918–1919 fordulójának hónapjaiban, Budapesten is bőséggel találkozhatott a különböző társadalmi csoportok és politikai erők csatározásaival, azok „kezelésében" azonban először Szegeden vehetett részt – részben hivatalból, részben ismét öntevékenyen. A szegedi ellenforradalmi kormányokban viselt funkciója révén, üléseinek állandó résztvevőjeként kaphatott betekintést egy, az állam irányítására vállalkozó szerv munkájának tartalmi kérdéseiről és adminisztratív elemeiről. Ugyanitt tapasztalhatta meg — részbe önnön sorsát is befolyásoló módon —, miként küzdenek saját felfogásuk érvényesítésért egy szervezeten belül az elvileg azonos célért küzdő különböző (konzervatív, nemzeti radikális és liberális) politikai irányzatok, valamint azt is, hogy milyen eszközökkel, módszerekkel teszik azt.

Zágrábban katonai attaséként, Bécsben a Bethlenék által az antant képviselőivel folytatott tárgyalások külső szemlélőjeként — de azokról első kézből értesülve —, belgrádi küldetésében pedig az ABC megbízottjaként szerezhette első tapasztalatait külpolitikai, diplomáciai téren. Szegeden ugyan katonatisztként tárgyalt rendszeresen katonatisztekkel, de partnereinek a francia politika által meghatározott kötöttségeit látva érzékelhette, mekkora különbségek lehetnek azonos kérdések megítélése tekintetében a katonák és a politikusok szempontjai és álláspontja között, s az utóbbiak miként determinálhatják, korlátozhatják az előbbiekét. Ezek a gyakorlatban szerzett élmények, ismeretek azért is fontosak, mert Gömbös semmiféle elméleti ismeretekkel nem rendelkezett a külpolitika és a diplomácia tekintetében. A délszláv államhoz fűződő viszonyát helyismeretén, horvát kapcsolatain kívül az befolyásolta, hogy a szerbek nem indítottak katonai akciót Magyarország ellen az 1918. november 13-ai belgrádi egyezményben kijelölt demarkációs vonalon túl. Ebben az évben még várakozó álláspontot foglal el a győztes hatalmakkal szemben. A velük való kapcsolatot fontossá tette számára az a remény, hogy támogatást kaphatnak tőlük mindenekelőtt a Tanácsköztársaság ellen indítandó támadáshoz, majd a béketárgyalásokon. Németországról nem ejtett szót a háborút követő egy évben. Későbbi megnyilatkozásai, javaslatai azonban igazolják,

nahliki

hogy az 1918 előtt főként a német hadseregről kialakult pozitív képe nem változott.[355]

Mindezek hatására nézetei is módosultak. Gyerekkorától kezdve formálódó nemzeti érzései az ország sorsának tragikus alakulása nyomán é s a háborút követően hatalmat gyakorló liberális, szocialista és kommunista erők politikájának reakciójaként harcos nacionalizmussá változtak. Indulatait persze egzisztenciális helyzetének megroppanása, ígéretes katonai karrierjének derékba törése is motiválta. Az ennek kapcsán hangoztatott nemzeti érdek a függetlenség létrejötte után immár nem annak kivívását, hanem megőrzését jelentette, kiegészülve a területi integritás minden áron való megvédésével – tekintet nélkül a lakosság etnikai összetételére, s az egyes nemzetiségek vágyaira, törekvéseire. Hangsúlyos eleme lett a nemzetietlennek tartott, a nemzeti összetartozás helyett az egyén szabadságát valló liberalizmus és a nemzetköziséget hirdető szocializmus/kommunizmus kérlelhetetlen elutasítása, illetve leverése akár fegyveres erőszak útján is. Ez a felfokozott érzés éleslátását is elhomályosította, amit mindennél szemléletesebben bizonyít, hogy levélben remélte meggyőzni a Vörös Hadsereg két befolyásos katonai vezetőjét, Stromfeld Aurélt és Julier Ferencet, hogy megszakítva a Felvidéken vezetett sikeres hadjáratot, csapataikkal csatlakozzanak a Szegeden még csak szervezni kezdett Nemzeti Hadsereghez.[356]

Őbenne is Szegeden szilárdult meg végérvényesen az a gondolat, hogy a polgári demokratikus forradalom előtti politika nem folytatható, új politikai berendezésre van szükség. „Ez az új irány: *A keresztény nemzeti világnézetben*, a *független és haladó Magyarország* gondolatában és végül *az agrár társadalomra való támaszkodásban* volt megadva" – írta. Ez volt a máig sokat emlegetett — keresztény-nemzeti — „szegedi gondolat" kiindulópontja, amelynek szerves részét alkotta, hogy a zsidók „Magyarországon csak számarányuknak megfelelő szerepet vihetnek a jövőben".[357] Ezekkel a mondatokkal nemcsak a proletárdiktatúrát és annak közvetlen előzményét, az időlegesen általa is elfogadott Népköztársaságot tagadta, hanem a Monarchia Magyarországának liberális elvek alapján kialakított államszervezetét, gazdaságát, kulturális életét is. Ebben az értelemben akart új, felfogása szerint a

[355] Gömbös korai külpolitikai nézeteiről lásd Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 26–33.
[356] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 55.; Révay J.: *Gömbös*… i. m. 170.
[357] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 47. (Eredeti kiemelés)

nahliki

háború előttinél modernebb Magyarországot építeni, „de nem a forradalom igazságtalan, hanem a nyugodt fejlődés igazságos útján”.[358]

Később fog világossá válni, hogy milyen is lenne az a modern Magyarország, amelyet már ekkor vizionált, de konkrét körvonalait még nem vázolta fel.

Mindez nem elméleti stúdiumok eredményeként, hanem a körülötte zajló életben tapasztalt problémák reakciójaként alakult ki benne, és ideológiai jellegük ellenére is inkább gyakorlati jelentőséget tulajdonított ezeknek az elveknek. Sokkal inkább egy vezérkari tiszt érzelmei és praktikus megfontolásai voltak a forrásaik, mintsem a bonyolult viszonyok mély átgondolása. Különösen érvényes volt ez a választott vagy javallott eszközökre, módszerekre. Merthogy Gömböst továbbra is a katonás mentalitás és gondolkodásmód jellemezte. Ezért volt politikai nézeteinek is változatlanul sarkalatos eleme a militarizmus, amit később is nyíltan hirdetett.

Ez az összetett, immár nem csak katonai kérdésekre kiterjedő ellenforradalmi tevékenység — az állam, a hagyományos rend és az addigi szakmai közeg összeomlásával, az ország területi épségének veszélybe kerülésével együtt — döntő mértékben befolyásolta Gömbös gondolkodásmódját és szándékait, anélkül, hogy habitusát lényegesen érintette volna. Mindezek alapján mondhatjuk: a háborús vereség és a forradalmak meghatározóak voltak Gömbös nézeteinek és további pályájának alakulásában.

[358] Gömbös Gyula: Marx–Kautsky és a magyar forradalmi szocialisták. *Bécsi Magyar Futár* 4. sz. 1.

nahliki

Katonatisztből politikus

Amikor Gömbös augusztus 2-án megérkezett Bécsbe, nem csak három gyermeke várta. Alapvetően megváltozott politikai konstelláció híre is. Alig másfél nappal korábban lemondott a tanácskormány – belátván, hogy nem tudja feltartóztatni a Tiszát is átlépő román hadsereget. Így megszűnt a proletárdiktatúra, melynek megdöntése érdekében szervezkedett addig Bécsben és Szegeden. A Peidl-kormány persze épp úgy nem volt elfogadható számára, mint elődje. A román csapatok 3-án, 4-én elfoglalták Budapestet, majd a Dunántúl Balatontól északra fekvő területeinek nagy részét is. Közben a szabad királyválasztó Gömbössel szemben álló legitimista Lehár Antal ezredes Ausztriában szervezett ellenforradalmi fegyvereseivel bevonult a Nyugat-Dunántúlra, a Horthyval történt megegyezést követően pedig szombathelyi körletparancsnok lett. Ugyanakkor a kormány Pallavicini Györgyöt nevezte ki dunántúli központi kormánybiztosnak. Ezzel okafogyottá vált Gömbös Szegeden kapott megbízatása.

Ebben a helyzetben ismét nem családja, hanem a politikai aktivitás mellett döntött, s augusztus 7-én Budapestre utazott, ahol a szegedi kormány megbízottjaként fellépve kívánt közvetíteni „megbízója" és az érkezése napján megalakult Friedrich-kormány között. Ezt a kísérletét meghiúsította az a tény, hogy másnap Teleki Pál miniszter érkezett meg Szegedről ugyanezzel a céllal. Meg az is, hogy Károlyi-kormánybeli hadügyi államtitkára, az aközben legitimistává lett Friedrich István vonakodott vele tárgyalni. Ráadásul 19-én feloszlatta magát P. Ábrahám Dezső kormánya, s többé nem volt kik között közvetíteni. Gömbös így „feladat" nélkül maradt, helyzete bizonytalanná vált. Nem csak az övé, az országé is.

Augusztus közepétől három hatalmi tényező határozta meg Magyarország belső viszonyait: a román megszálló hadsereg, a Friedrich-kormány és a Horthy által vezetett, augusztus 8-tól a Dunántúlra átvonult Nemzeti Hadsereg. A fővárosban székelő kormány működését azonban a megszállt területeken a román katonai vezetés, a többi megyében pedig Horthy által kinevezett katonai parancsnokok

nahliki

ellenőrizték és korlátozták. Befolyását az is gyengítette, hogy — elnökének legitimizmusa, illetve amiatt, hogy Habsburg Józsefet nyilvánította államfőnek, s tőle nyerte kinevezését — az ekkor már Párizsban tárgyaló győztes hatalmak nem ismerték el.

A Nemzeti Hadsereg nem csak a kormánnyal szemben volt erőfölényben. A Tanácsköztársaság vezető pártja a Magyarországi Szocialista Párt megsemmisült, vezetőinek zöme, s tagságának egy része is emigrált. A polgári demokratikus viszonyok visszaállítására törekvő liberális csoportoknak és a hasonló célokat követő, augusztus 24-én újjászerveződő Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak két nehézséggel kellett megküzdenie. Egyrészt vezérkaruk és tagságuk létszámának jelentős csökkenésével, másrészt azzal az ellenszenvvel, mely a társadalom jelentős részében kialakult velük szemben. A jogfolytonosság visszaállítását szorgalmazó, a Monarchia korának gazdasági-politikai viszonyait némi korrekcióval visszaállítani törekvő konzervatív és nagytőkés körök lehetőségeit egyaránt korlátozta a területelcsatolások okozta tetemes vagyonvesztésük, s az a tény, hogy a társadalom nagy része őket tette felelőssé a katasztrófába fulladó háború kirobbantásáért, illetve az országnak abba történő bekapcsolásáért. Korábbi, kormányzati szerepet vállaló politikusaik háttérbe kényszerültek, s helyettük — részben tapasztalt — másodvonalbeli, zömmel volt ellenzéki politikusok kerültek vezető pozícióba. A Nagyatádi Szabó István vezette, 1919-re megerősödött kisgazdapárt jelentős tömegtámogatásra számíthatott a megelőző időszakban politikailag aktivizálódott birtokos parasztság körében. Nem rendelkezett azonban megfelelő, a politikában jártas vezető réteggel, így potenciális tömegereje ellenére sem lehetett meghatározó tényező.

Az erőviszonyokat azonban mindenekelőtt az határozta meg, hogy sem a kormány, sem a felsorolt politikai szerveződések nem rendelkeztek fegyveres erővel. A Nemzeti Hadsereg pedig — mindegyiktől függetlenítve magát — önálló hatalmi tényezőként, a körében formálódó politikai és társadalmi célok megvalósítására tört, a maga vezetésével – katonás, diktatórikus módszerekkel. Ezek a célok lényegében azonosak voltak azokkal, melyek Gömbösben addigra megfogalmazódtak.

A hatalmi vákuumként jellemezhető helyzet megoldásának módjáról azonban nem ők, hanem — a nemzetközi erőviszonyok alapján — a győztes hatalmak

nahliki

határoztak. Döntésük értelmében a megszálló román csapatoknak el kellett hagyniuk Magyarország megszállt területeit a demarkációs vonalakig. Helyettük a Nemzeti Hadsereg vehette át a rendfenntartó szerepet előbb a Duna-Tisza-közén, majd a Tiszántúlon is. Ennek azonban az volt az ára, hogy Horthynak le kellett mondania önálló hatalmi törekvéseiről, s a haderőt alá kellett rendelnie az újonnan alakítandó kormánynak. Az első kormány Huszár Károly vezetésével még az antant megbízott, George Clerknek, a különböző politikai erők képviselőivel folytatott tárgyalások és az azok nyomán kialakult kompromisszum alapján jött létre 1919. november végén. Hagyományos jogi legitimációval (országgyűlési választás, parlamenti szavazás) nem rendelkezhetett, mivel az 1918 októberéig működő országgyűlés két háza feloszlatta magát, illetve szüneteltette működését, a két forradalom időszakában létesített törvényhozó szervek feloszlottak, új választások kiírására és gyors lebonyolítására a sürgető körülmények miatt nem volt lehetőség. A Huszár-kormány ún. koncentrációs kormány volt, melyben az összes korabeli legitim politikai irányzat képviseltethette magát – még a Gömbös által nemzetietlennek, s az országra nézve veszélyesnek tartott liberálisok és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is. A legitim törvényhozás, a Nemzetgyűlés megválasztására az új, demokratikus választójog, a Friedrich-féle választójogi rendelet alapján 1920 januárjában és júniusában, illetve a szerbek által megszállt déli sávban 1921 őszén került sor. Ez volt jogosult az államforma rendezésére és az államfő megválasztására, amire már az első etap lezárását követően, február végén, március elején sor került.[359]

Gömbös Gyulának e bonyolult viszonyok között kellett megtalálnia saját helyét, s — ami nélkül nem tudta elképzelni jövőjét — egy jelentős karrier megvalósításának lehetőségét. Az 1919-ben vele történtek alapján erre immár két terep kínálkozott: a hadsereg és a politika.

A MOVE és a titkos társaságok

Amikor sikertelen budapesti kísérlete után Siófokra, a Nemzeti Hadsereg főhadiszállására utazott, ott már nem volt addigi szerepéhez méltó és a katonai

[359] A korabeli hatalmi viszonyokra vonatkozóan lásd többek között Ormos M.: *Magyarország a két világháború korában*… i. m. 51–66.; Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 52–77.; Romsics I.: *Magyarország története*… i. m. 130–139.

nahliki

karrier folytatásához megfelelő üres tisztség. A szegedi tapasztalatok azonban meggyőzték Horthyt, hogy a tisztikar és az ő politikai céljai megvalósítása szempontjából fontos szerepe lehet a MOVE-nak. Ezért állapodott meg Gömbössel, hogy Budapestről szervezze újjá az egyesület országos hálózatát. A következő hónapokban ez lett legfontosabb feladata, s egyben saját céljai megvalósításának legfőbb bázisa.

A nagy intenzitással induló szervezőmunka eredményeként ismét felállt a vezetői stáb, kiteljesedett az országos központ, mely 16 szakosztályból állt. A szervező- és propagandamunka érdekében november 1-jén megjelent a MOVE című hivatalos közlöny első száma. A lap főszerkesztője Gömbös Gyula volt. A következő két számban két részletben közölték az egyesület „alapszabályait".[360] A dokumentum egyértelműen jelzi a Szegeden megfogalmazott elvek megvalósítására irányuló szándékot. Ennek alapján a hivatásos (tényleges és nyugállományú), illetve a nem hivatásos tiszteken túl a hivatásos altisztek, a legénység, a csendőrök és a rendőrök, a katonai akadémiák növendékei is *rendes tagjai* lehettek a MOVE-nak. De civilek is: a fentiek feleségei és gyermekei, egyetemisták és „a középiskolák felső osztályainak tanulói", sőt az alapszabályok rendelkezése szerint: „A felsorolt csoportokon kívül álló polgári egyéneket kérelmükre szintén fel kell venni." Ezzel tulajdonképpen minden társadalmi korlátot felszámoltak a MOVE-tagság tekintetében. Gömbös kezdettől hirdette, hogy „egyesíteni kell a tiszteket a polgári társadalommal, mert amióta a magyarság szabad, nincs különbség tiszt és polgár között".[361] A civil társadalmat kívánta meggyőzni a Nemzeti Hadsereg nélkülözhetetlen szerepéről, amikor az letette az esküt az újonnan választott kormányzó előtt.[362] Arról a hadseregről szólt a MOVE elnökeként, melynek tisztikara ekkor még nagyrészt aktív tagja volt az egyesületnek. E nézetét később, honvédelmi államtitkárként és miniszterként is gyakran hangoztatta.

---

[360] *MOVE*, 1919. november 7. 13–14. és november 14. 12–14.

[361] *Szózat,* 1920. január 18. 6.

[362] „A nemzetben gyökerező sereg az a sereg, amelynek gondolatvilágában a haza szent, örökké élő magasztos fogalma a főpillér s amelynek szellemét a nemzeti és faji eszmék hevítik át, csak az tud dacolni a viharral. Az ilyen seregen nem fog a széthúzás vagy a bomlasztás átka, mert az hatalmas szirtként áll, határainkat, békés fejlődésünket és nemzeti függetlenségünket védve. Magyar Nemzet, tudd meg, ma ilyen hadsereg esküszik neked és a kormányzónak!" *Szózat*, 1920. április 11. 1.

nahliki

1. sz. ábra

A MOVE szervezete

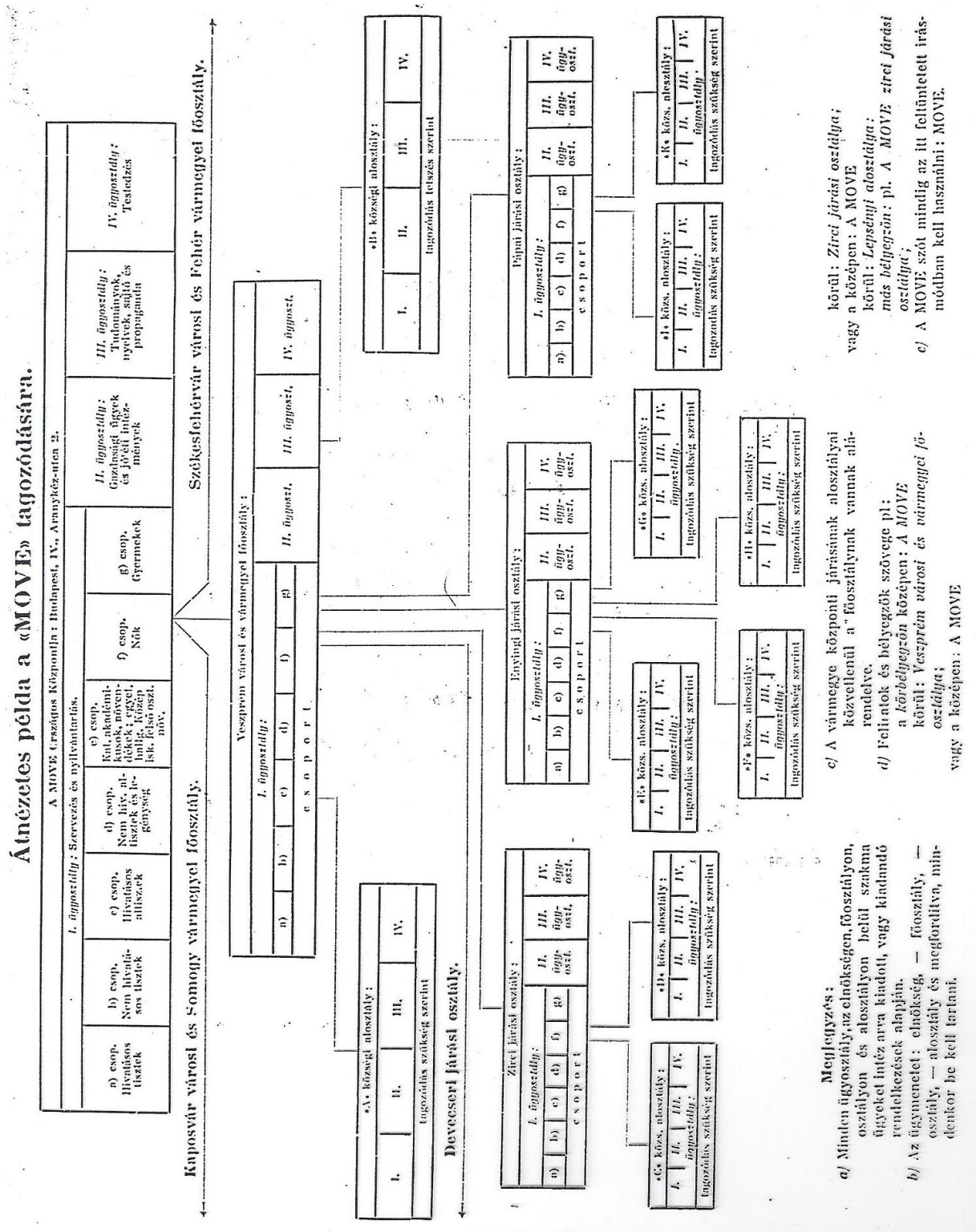

Forrás: *MOVE* 1919. november 7. 15.

A következő hónapokban fokozatosan kiépült a vidéki hálózat. (*1. sz. ábra*) A MOVE lap már 1919. november 14-én arról számolt be, hogy a szerb megszállás alatt lévő Pécs kivételével valamennyi dunántúli megyeszékhelyen, továbbá Szegeden

nahliki

megalakult az egyesület megyei főosztálya, továbbá néhány osztály (mint pl. Tatán, Magyaróváron, Pápán, Nagykanizsán).[363] 1920 elejére 32 megyei főosztály, 62 járási osztály és 280 kisebb fiókszervezet jött létre, melyek mintegy felében női csoport is alakult. Az év nyarára mintegy 100.000 főre nőtt az országos taglétszám, melyből Budapesten 15.450 főt tartottak nyilván. A Szegeden elfogadott elveknek megfelelően tagjai között a tiszteken kívül állami, városi, községi hivatalnokok is szép számmal akadtak, miként — jóval kisebb arányban — munkások is. A parasztság azonban idegenkedett belépni a MOVE-ba. Nem tudni milyen sikerrel zárult tervük, hogy az egész országot behálózó vasútnál és postánál kialakítsák szervezeteiket, s „az ország minden ügyágazatában a hivatalnokok MOVE-isták" legyenek. Mindenesetre a tagtoborzás egyértelműen jelezte: olyan szervezetet akartak kialakítani, mely megbízható vezetői révén képes a Gömbös által is vallott nézetek jegyében az egész társadalmat átfogni és tevékenységét irányítani.[364] Ezt szolgálta az is, hogy a tagokat katonás fegyelemre kötelezték az alapszabályokban, miközben kezdeményezési jogukat erősen korlátozták azzal, hogy indítványaiknak a döntéshozó közgyűlés elé terjesztéséről a végrehajtó szerepet betöltő tanács döntött.[365]

Ezt igazolta az egyesület munkája tartalmának alakítása is. Az ügyosztályok szerkezete — többek között nemzetvédelmi, propaganda, gazdasági, tudományos, többféle kulturális, valamint sport osztály működött — is mutatta, hogy a MOVE az élet minden területén érvényesíteni akarja befolyását. Mindenekelőtt a *sajtó* feletti uralmat kívánták megszervezni – a „destruktív" szociáldemokrata és liberális, „zsidó" lapok felszámolásával és a „nemzeti" eszmét terjesztők uralmának biztosításával. Azaz nemzetvédelmi céllal. Ennek érdekében hozták létre a Honvédelmi Sajtó Kiadóvállalat részvénytársaságot, mintegy 400 elárusítóhellyel;[366] vezettek be katonai cenzúrát, igyekeztek kisajátítani a sajtóterjesztés jogát és az újságárusítási helyeket. Néhány helyen fegyveres tisztek beszélték le az embereket a baloldali lapok vásárlásáról. 1919 őszétől fokozatosan építették ki a *nőcsoportokat*, melyek — részben a Tormay Cecil vezette Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségével

[363] *MOVE*, 1919. november 14. 14.
[364] A MOVE szervezésére, tevékenységére lásd Dósáné: *A MOVE*… i. m. 86–98.
[365] *MOVE*, 1919. november 7. 14–15.
[366] *Szózat* 1921. január 3. 5.

nahliki

együttműködve — többek között karitatív tevékenységgel, gyermekek üdültetésével, társasági rendezvényekkel igyekeztek népszerűsíteni a MOVE-t.

A sportért gyerekkorától rajongó Gömbösnek meghatározó szerepe volt abban, hogy a MOVE 1919 őszétől kezdeményező szerepet játszott a *sportélet* szervezésében, igényt tartva a magyar ifjúság testi és katonai nevelésének irányítására. Sorra alakultak a különböző sportágak szakosztályai a vívástól, az atlétikán, úszáson, birkózáson, evezésen, labdarúgáson át a téli sportokig. Mindenekelőtt a vidék sportjának fejlesztését szorgalmazták, s a következő években MOVE sportegyesületek sorát hozták létre, különös figyelmet fordítva a vidékre. 1920 végére mintegy száz sportegyesületével az ország legnagyobb sportszervezetévé vált. E mellett sportpályákat építettek, s 1920-tól MOVE-sportversenyeket is szerveztek. Mindez nem a sportélet öncélú fejlesztését jelentette. Gömbösék saját általános politikai céljaik, illetve a honvédelem és a — majdani revízió fegyveres erejét megalapozó — katonai képzés érdekeinek szolgálatába kívánták állítani a testedzést.[367]

Szerepet kívántak vállalni a gazdaságban, mindenekelőtt a kereskedelemben is. Ezt szolgálta MOVE fogyasztási szövetkezetek létesítése 1919 őszétől. 1920 elején már annak országos központját is megszervezték. Célját kertelés nélkül fogalmazta meg az országos elnökség 233/1919. gü. számú tájékoztatója:

> *„2. Bár a MOVE céljai erkölcsiek és a MOVE-ba való tömörülés azért szükséges, hogy központilag kezelhető szervezetben egyesüljenek mindazok, akik arra hivatottak, hogy* ***fajmagyar alapon és a keresztény erkölcs tanítása szerint újjáépítsék országunkat****, fontos feladata a MOVE-nak az is, hogy a gazdasági újjászületéshez minden erejével hozzájáruljon.*
>
> *3. A gazdasági tevékenységre a MOVE két fontos okból törekszik:* ***közérdekből****, mert tudja, hogy* ***elpusztított és idegen kézre játszott közgazdaságunknak*** *magyar nemzeti alapon való felépítéséhez apparátusának egész erejével hozzá kell járulnia, és a* magánérdek *mérlegelése alapján, mert érzi, hogy a mai küzdelmes megélhetési viszonyok között mindent meg kell tenni, ami tagjai jólétének fokozásához hozzájárul.”*[368]

---

[367] Földes Éva – Kun László – Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története.* Második, javított, bővített kiadás. Sport Kiadó, Budapest, 1982. 251−252. A vidéki szervezőmunkára lásd pl. Szegedi Péter: Jobbra át! Adalékok a „keresztény-nemzeti” sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall* 1. 2000. Nyár. 92.; Nagy Miklós: Sportélet. In *Szeged története 4.* i. m. 743.

[368] Bernolák János: A MOVE gazdasági tevékenysége és a MOVE fogyasztási és értékesítési szövetkezete. – *MOVE*, 1920. február 13. 4–7. Idézet: 5. – Bernolák volt az egyesület gazdasági főnöke. (Kiemelés – V. J.)

nahliki

Ezek a mondatok egyértelműen utalnak arra, hogy a megélhetési nehézségekkel küszködő nyugalmazott tiszteket a zsidó gazdasági pozíciók megszerzése révén kívánták álláshoz juttatni. Hasonló megfontolásból adtak be pályázatot a budapesti Városi Színház bérletére.[369]

A szervezési sikerekben nagy súllyal esett latba az, hogy a MOVE és a Nemzeti Hadsereg között továbbra is fennmaradt, sőt erősödött a Szegeden kialakult szoros kapcsolat. Ez nyilvánult meg egyrészt abban, hogy a Fővezérség különböző eszközökkel támogatta a szervezőmunkát. Horthy 1919. december 13-án kelt hadparancsban adta közre: „Igen ajánlatosnak tartom, hogy a kitűzött cél érdekét előmozdítandó, minden tiszt belépjen a 'MOVE' tagjainak sorába.[370] A Fővezérség Kozma Miklós vezette ún. „vörösvédelmi" osztálya jelentős pénzösszegekkel segítette a szervezőmunkát és a hálózat fenntartását, továbbá az egyesület sporttal kapcsolatos és szociális akcióit. A vidéki centrumok kiépítéséhez helyiségeket, pl. volt tiszti könyvtárakat bocsátottak a MOVE rendelkezésére. Másrészt viszont a MOVE a kölcsönösség jegyében igyekezett érvényesíteni akaratát a hatalmi szférában is – Horthy és a Nemzeti Hadsereg hatalmi pozícióinak biztosítása érdekében. Aktívan vettek részt a fővezér 1919. november 16-ai budapesti bevonulásának előkészítésében és biztosításában.[371] Ezt szolgálta az 1920. januári választásokat a baloldali és liberális erők megfélemlítésével befolyásoló akcióik sora. Majd mindenekelőtt Horthy Miklós kormányzóvá választásának segítése a fővezért népszerűsítő propagandaakciókkal, illetve azzal, hogy a kormányzóválasztás előtt fegyveres alakulatokkal szállták meg a parlament épületét, s az előtte lévő teret, ami incidensbe torkollott.[372] Az együttműködés jele volt az is, hogy Gömbös a MOVE elnökeként rendszeresen tagja volt az újonnan megválasztott kormányzó kíséretének annak vidéki útjain.[373]

A Huszár- és a Simonyi-Semadam-kormány idején már arra törekedtek, hogy — mintegy ellenőrzést gyakorolva a Honvédelmi Minisztérium felett — befolyásolják az

---

[369] *Szózat* 1920. december 15. 3.

[370] *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938.* Szerk.: Hetes Tibor – Morva Tamásné. Bev. tan.: Tóth Sándor. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1968. 135.

[371] A Szózat című lapnak az eseményről beszámoló majd három teljes oldalas tudósításában azonban meg sem említik Gömbös nevét. *Szózat*, 1919. november 18. 1–3.

[372] *Szózat*, 1920. március 10.

[373] Lásd például *Szózat*, 1920. március 19. és április 14.

nahliki

ott hozott, főként személyi döntéseket. A politikai ellenfél, Boroviczény szerint a MOVE Gömbös „szervezőtehetségének köszönhetően […] országos méretű hazafias szervezetté nőtte ki magát", s ennek eredményeként „Gömbös igen nagy befolyásra tett szert a hadseregben".[374] 1920 januárjában Gömbös utasítására létrehozták az Országos Központban már működő „H" osztály helyi szerveit, az ún. „H" irodákat a hadsereg egységeinek és tisztjeinek megfigyelésére, ellenőrzésére, ami konfliktusokat eredményezett az egyesület és a Honvédelmi Minisztérium között.[375] Soós Károly honvédelmi miniszter a kormányzónál is szóvá tette, hogy „1. A MOVE a katonai fegyelmet aláássa; 2. a Hadügyminisztérium hatáskörébe beavatkozik; a MOVE katonatanácsszerű mellékkormány lett." Az egyesületét ért támadások nyomán maga Gömbös is kénytelen volt elismerni, a fentiekkel kapcsolatos vádak nem voltak alaptalanok.[376] A MOVE vezérkarának mindezzel az volt a célja, hogy a magyarországi haderő teljes egészében szolgálja Magyarország „újjáépítésének ügyét" – az ő elvárásaiknak megfelelően.

Ennek a tevékenységnek két fontos aspektusát kell kiemelni.

Mindenekelőtt azt, hogy az egyesület és elnöke alapvető feladatának tekintette Horthy államfői hatalmát elősegíteni és állandósítani. Gömbös szabad királyválasztó álláspontja nem csak gyermekkori neveltetéséből és első világháború alatti tapasztalataiból fakadt, melyek nyomán csak egy független Magyarországban tudta elképzelni a maga és nemzete életét. Olyan országban, amelynek erős kormányzata van – lehetőleg egy katona irányítása, kvázi: vezérlete alatt. Ez szorosan összefüggött azzal a nézetével, hogy a nemzeti/faji érdekek csak minden külső befolyás nélkül érvényesíthetők.[377] A MOVE, s ezzel saját pozícióinak megőrzése, erősítése is ezt diktálta neki. Különösen az első években, Horthyban látta annak garanciáját, hogy fenti céljaikat megvalósíthatják. Ezért szorgalmazott egyértelmű döntést a királykérdésben 1920 decemberében, amikor a legitimisták és szabad királyválasztók közötti vita következtében is kormányválság alakult ki.

---

[374] Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója.* Európa, Budapest 1993. 56.

[375] *Csak szolgálati használatra…* i. m. 135–137.

[376] A MOVE e tevékenységeinek átfogó ismertetését lásd Dósáné: *A MOVE…* i. m. 107–111. Idézet: 108.

[377] Boroviczény A.: *A király és…* i. m. Boroviczény információi szerint, melyeket levélben osztott meg Horthyval, hírei megbízható zágrábi forrásból származtak

nahliki

„A személyi kérdés megoldása nem aktuális és nem is lesz aktuális addig, míg a magyar nép igazán függetlenül nem tud megnyilatkozni. […] *A jelenlegi államrendszer mellett másról nem lehet szó, — és így nyilatkozott nagyatádi Szabó is —, csupán csak arról, hogy az elvi kérdéseket tisztázzuk és megállapítsuk, hogy a magyar nép független nemzeti királyságot akar, s hogy a múltak kapcsolatai megszűntek és hogy a magyar nép szuverén jogon maga intézkedik a királyság kérdésében. Felfogásom az, hogy a királyság kérdésénél nem a jogi momentumok dominálók, hanem a gyakorlatiak."*[378]

Ezek a szavak implicite Horthy államfői hatalma melletti kiállást is jelentettek. S szavainak őszinteségét tettekkel is bizonyította. Már az első visszatérési kísérlet idején is a Várba hívatta a kormányzó, mielőtt tárgyalt a királlyal. Gömbös biztosítékként, Marton útján mozgósította a MOVE-t, Kozma Miklóssal együtt tárgyalásokat folytatott az EX vezető személyiségeivel, Albrecht főherceggel és Windischgrätz herceggel a királyi akció elleni védekezés biztosítása érdekében.[379] 1921 októberében pedig fegyveres alakulatok szervezésével járult hozzá IV. Károly második visszatérési kísérletének meghiúsításához.[380] Közreműködésének súlya vitatott a kortársi emlékezések és a szakirodalom szerint, de részvétele és határozott kiállása Horthy kormányzói tisztének megőrzése mellett kétségtelen.[381] Gömbös haláláig kitartott álláspontja mellett. Nem csak elvi következetessége miatt. Azért is, mert jól tudta: Horthy támogatásában — alkalmas pillanatban — mindig bízhat saját hatalmi törekvéseinek érvényesítéséhez. A Kormányzó pozícióinak stabilizálódása után — ellenzéki politikusként és kormányfőként egyaránt — ezért nyilatkozott mindig úgy, hogy a királykérdés nem aktuális.[382] Miként ez magyarázza, — mint látni fogjuk — a kormányzói jogkör kiterjesztésének kezdeményezését is 1933 elején.[383]

---

[378] Szózat, 1920. december 7. 2. – Gömbös Gyula az alkotmányrevízióról

[379] MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai, Adatgyűjtemény 1920–1924. 3. cím, - A király hazatérése, Budapest, 1921. március 28.

[380] Lásd Ormos Mária: *„Soha, amíg élek!" Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia Könyvek, h. n. [Pécs], 1990. 116–118.; Boroviczény A.: *A király és*… i. m. 247–248.

[381] Ennek részleteit lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 112–113. és 118–120., a kortársi és a szakirodalomban olvasható megítélését összefoglalta Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945.* Attraktor, Máriabesnyő, 2012. 192–196.

[382] Lásd többek között: *Szózat*, 1925. január 9. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 280–283.); *Magyar Újság,* 1927. január 28. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 315–316.); A miniszterelnök válasza a képviselőházi programvitában elhangzott felszólalásokra (1932. október 12.) In *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Budapest, 1932. 57. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 432.)

[383] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 242–243.

nahliki

Másrészt arra érdemes figyelnünk, hogy a MOVE révén megvalósított katonai irányítással — ennek garanciáit akarták megteremteni a hadsereg feletti ellenőrzés gyakorlásával is — az egész társadalom életét kívánta megszervezni, s mentalitását, világlátását átalakítani. Mégpedig minden területen: a gazdaságtól, a szociális kérdések kezelésén, a tudományos életen és a kultúra különböző ágain át a sportig. Magyarország katasztrofális helyzetbe kerülésének okaként ő és közvetlen munkatársai, mint például Zsilinszky Endre a *magyarság lelki és erkölcsi válságát* jelölték meg. Ezért szerintük a probléma felszámolásának kulcsa a társadalom, illetve egyedeinek szellemi, erkölcsi átformálása, megújítása — a „magyar reneszánsz" — a faji öntudatra ébredt, szociálisan érzékeny, egységesen gondolkodó, katonásan megszervezett nemzeti társadalom kialakításával érhető el. „… a lelkek forradalmát hirdetjük: az új magyar embert…", a magyar jövő legnagyobb feladata „a magyar faj lelki világának átgyúrása", ami a faji megismerés útján érhető el — írta Zsilinszky 1919 őszén.[384] Gömbös pedig 1919 novemberében „… a magyar nép megújhodó és megizmosodó erkölcsi és szellemi és fizikai erőitől" várta a jobb jövőt.[385] Ehhez tette hozzá két hónap múlva: „… belpolitikailag csak egy szempont lehet mértékadó: egy új nemzedék teremtése. Új magyart, gerinces, meg nem alkuvó magyar embert alkossunk, aki nem büszke a származására és ezért nem dolgozik, hanem meggyőződött arról, hogy mindenkinek dolgozni kötelessége."[386]

Ezek a nézetek Mussolini, később, 1925-től hangoztatott és a fasiszta doktrínában összegzett nézeteivel — „új civilizáció", „új forradalmi olasz embertípus" — mutatnak nyilvánvaló hasonlóságot, amelyek a Duce szerint alapját képezik a megvalósítandó, az államban testet öltő „*új civilizáció*"-nak – a fejlődés „*dinamó*"-jának.[387]

A fenti cél megvalósítása érdekében tulajdonítottak nagy jelentőséget egyrészt a propagandának, melynek fontos eszköze volt közlönyük. Ennek jegyében írta Gömbös: „Irányzatunk […] határozottan nemzeti lesz, mert bízunk a magyar faj

---

[384] Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1920. 79, 87, 117.

[385] *Szózat* 1919. november 22. – MOVE és hadseregnap

[386] Beszéd a Magyar Országos Véderő Egyesület országos tanácsülésén (1920. január 19.) In: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 57.

[387] Benito Mussolini: *A fascismus doktrinája*. Vallecchi, Firenze, 1935. (A lábjegyzetekben erre a kiadásra hivatkozunk.) Lásd még Ormos M.: *Mussolini*… i. m. II. 319–330., 344–346.

nahliki

erejében és a valláserkölcsi alapra fektetett nemzetnevelés teljes sikerében."[388] S e „nevelőmunka" tartalmát fogalmazta meg deklaratív módon a lap első évfordulóján:

> *„Hadat üzentünk az idegenek importálta eszméknek, elsősorban az internacionalizmus gonosz szellemének, mert mi csak nacionalizmusban, idealizmussal akarunk élni, mert jól tudjuk, hogy csak annak a nemzetnek jövője biztosított, amely nemzet nemzedékei ebben a szellemben nevelődnek és élnek.*
>
> *Meg akartuk kedveltetni olvasóinkkal azt, ami magyar és óvatossá tenni azzal szemben, ami nyugati, vagy idegen. Faji mivoltunk érdekében a nyugat majmolását, mint fajrontót, mint fajgyengítőt el kell ítélnünk.*
>
> *Ijesztő etnográfiai elszigeteltségünkben nem marad más hátra,* [mint – V. J.] *hogy felkeressük turáni testvéreinket, hogy velük a régen kívánatos szellemi és az azt követő gazdasági és politikai kapcsolatot helyrehozzuk."*[389]

Másrészt ezért is tartotta kulcskérdésnek a „katonás szellemben való nevelés értékének felismerését"[390] – kiváltképp az ifjúság, a jövő nemzedéke esetében. Érvényesítése érdekében szervezték a MOVE keretében az általuk egyébként is preferált sportmozgalmon belül a vívószakosztályokat és a lövészképzéssel foglalkozó, ún. Szemere-bizottságot.[391] Ezt szolgálta két módszertani útmutató kiadása „*Kézikönyv az ifjúság nemzetvédelmi nevelésére*", illetve „*Az ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra*" címmel.[392] S ennek jegyében igyekeztek irányításuk alá vonni az ifjúság testi nevelését (is) végző szervezeteket, mindenekelőtt a cserkészmozgalmat – sikertelenül.[393]

Mindezt Gömbös nem egy személyben szervezte, de a MOVE elnökeként meghatározó szerepe volt benne. Erre utal a MOVE szerkesztőségéhez küldött levele, melyben 1921. március 9-én „nagy elfoglaltságára való tekintettel" lemondott főszerkesztői posztjáról: „Mint MOVE-elnöknek azonban fenntartom magamnak úgy a MOVE hetilapnak, mint a Honvédelmi Sajtóvállalat r.-t. [sic!] kiadásában megjelenő Nemzeti Sport, vagy bármely más folyóirat vagy hetilap szellemi irányítását."[394] S ezt

---

[388] *MOVE*, 1919. november 1. 1. – Gömbös Gyula: Felhívás!
[389] *MOVE*, 1920. október 31. 1. – Gömbös Gyula: A MOVE-lap évfordulójára.
[390] Uo.
[391] Dósáné: *A MOVE*… i. m. 90 és 95.; *MOVE*, 1920. január 16. 14.; 1921. január 30. 1.; *Nemzeti Sport* 1920. május 20. 10.
[392] Dósáné: *A MOVE*… i. m. 95.
[393] Gergely Ferenc: *A magyar cserkészet története 1910–1948*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1989. 45–47.
[394] *MOVE*, 1919. március 13. 1.

nahliki

bizonyítják azok a patetikus szavak is, melyekkel negyedik, egyhangú elnökké választását indokolták 1921 júniusában: „Gömbös Gyula nem képzelhető el a MOVE nélkül, de viszont a MOVE sem képzelhető el Gömbös Gyula nélkül."[395]

Gömbös Gyula azonban úgy sem volt elképzelhető, hogy *csak* a MOVE elnökeként tevékenykedjék. Nem múló aktivitással és változatlan energiával igyekezett kihasználni minden lehetőséget céljai megvalósítása érdekében, s ebben nem korlátozhatta szervezőmunkáját saját egyesületére. Ezt annál kevésbé tette, mert az 1918–1921 között gomba módra szaporodtak olyan nemzeti, irredenta egyesületek, titkos társaságok,[396] amelyek jórészt Gömbös által is vallott célokat, vagy azok fontos elemeit kívánták megvalósítani, az általa hirdetett nézetek szellemében. Ez lehetőségeket rejtett magában, ugyanakkor korlátokat is, hisz a hasonló célokért küzdő egyesületek egyúttal riválisai is voltak egymásnak, — Gömbös gyakori szóhasználata szerint — ezzel „megosztva a nemzet erőit". Ezért a MOVE elnökeként mindvégig szorgalmazta e szervezetek együttműködését, a közös cél, a „keresztény, nemzeti Magyarország felépítése" érdekében. Ezért szorgalmazta már ekkor későbbi, miniszterelnöki munkásságának alaptételét: a *nemzeti egység* megteremtését. Az ő javaslatára született két fontos határozat a MOVE 1921. júniusi országos gyűlésén:

> *„…a MOVE mintegy szellemben fuzionál az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligával, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségével és a többi keresztény egyesülettel, olyan értelemben, hogy mindegyik egyesület megtartja önállóságát, de közösen fognak munkálkodni, egységes nemzeti frontot alakítanak, hogy ezzel is előmozdítsák a nemzeti egységet, a nemzeti eszményekért való közös küzdelmet, megteremtsék az új, nemesebb nemzeti erkölcsöt, s az ebből kifejlődő magyar erkölcsi közvéleményt.* […] *…fölhatalmazza a közgyűlés az elnököt, hogy haladéktalanul kezdje meg a tárgyalást a Magyar Nemzeti Szövetséggel, a két egyesület fúziójának létrehozása érdekében."*[397]

A határozati javaslat előzményeként már korábban is kapcsolatot tartott különböző egyesületek vezetésével, részt vett rendezvényeiken. 1920. március 28-án kifejezetten a MOVE nevében üdvözölte a Magyar Nemzeti Szövetséget (MNSz)

---

[395] *Szózat,* 1921. június 19. 1.

[396] Ezekről összefoglaló áttekintést ad Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. *Történelmi Szemle*, 1979. 3–4. sz. 562–576. Az egyes szervezetekről ásd még ÁBTL A — 720

[397] *Szózat,* 1921. június 19. 2.

nahliki

annak közgyűlésén, melynek elnöke, báró Perényi Zsigmond külön kiemelte a két egyesület együttműködését, közös akcióit egymással és más „testvéregyesületekkel".[398] Ennek lett jellemző és fontos megnyilvánulása néhány év múlva a frankhamisítási akcióban való részvételük. A MNSz vezetői közé tartozott a korabeli jobboldali egyesületek és társaságok összefogása céljából létesült Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESz) létrehozását szorgalmazó és működését kezdettől organizáló Szörtsey József. Az összefogó szerv irodája is — nem rendelkezvén önálló épülettel — a Nemzeti Szövetség székházában volt.[399] Gömbös és a TESZ kapcsolatát bizonyítja egy titkos megbeszélésről készült jegyzőkönyv, amelyen a „destruktív" sajtó elleni akciót terveztek szélsőjobboldali személyiségek. Eszerint Gömbös feladata volt — a MOVE mozgósítása mellett —, hogy gondoskodjék a TESZ vezérkarának összehívásáról.[400]

Nem tudni, hogy Gömbös tagja volt-e közülük valamelyiknek. Az viszont ismert, hogy belépett a korszak egyik — nem csak általa befolyásosnak tartott (hitt?)[401] — titkos társaságába, az 1919 szeptemberében, Szegeden alapított Etelközi Szövetségbe (EKSZ). Mi több, páter Zadravecz István, a szegedi ellenforradalom markáns alakja, az EKSZ egyik alapítója szerint már az alapításkor a hét vezér egyikévé választották. A társaság fő célja az „irredenta", az ország területi épségének minden áron való biztosítása volt. Zadravecz szerint az EKSZ „úgy vélte az irredentát szolgálni, hogy célul tűzte ki kezébe venni a kormányzatot". E célok tették különösen fontossá és vonzóvá Gömbös számára a szövetséget, melynek 1922 karácsonyától mintegy fél évig vezérintézője is lett Hargittay Gyula álnéven. Tisztségét itt is arra használta fel, hogy a szervezetet megfelelő struktúra kialakításával hatékonyabbá tegye, s a fajvédelem szolgálatába állítsa. Az emlékezők egybehangzóan állították, hogy az EKSZ — Zadravecz szavai szerint — „nagyon rövid idő alatt politizálgató társasággá lett, sőt, a politika játékszerévé". Az ugyancsak alapító, szegedi katonatiszt, Shvoy Kálmán úgy látta, ezért elsősorban Gömbös volt a felelős, mert „a szervezetet politikai céljainak elérésére használta ki".[402]

---

[398] *Szózat*, 1920. március 30.

[399] Lásd *A nagy kompromisszum: ismét a kormánypártban – és a kormányban* című alfejezetet.

[400] MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai, Adatgyűjtemény 1916–1925. 1. cím. 61–63. fol.

[401] Lásd ÁBTL A — 720, 6–11. Etelközi Szövetség /E. K. Sz./

[402] Páter Zadravecz *titkos naplója*. Szerk. és bev.: Borsányi György. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 129–149. Idézet: 140.; Shvoy K. *titkos naplója*… i. m. 72–74. Idézet: 74.

nahliki

A korszak egyesületei között a gyakori személyi összefonódások révén is kialakult együttműködés. Közülük az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) hirdette a legradikálisabb programot, és e szervezet rendelkezett a legnagyobb tömegtámogatással. Gömbös közvetlen környezetének több tagja, MOVE-s tiszttársainak, illetve fajvédő harcostársainak egy része alapító tagja volt az ÉME-nek is (pl. Eckhardt Tibor), vagy később csatlakozott hozzá (pl. Zsilinszky Endre). Aligha véletlen, hogy 1923-ban Eckhardt Tibor lett a szervezet elnöke. Ők is biztosíthatták a rendszeres kapcsolatot és informálhatták Gömböst az egyesület tevékenységéről. Gömbös maga árulta el egy nyilatkozatában, hogy kezdettől tudott az ÉME és az alakuló olasz fasiszta mozgalom kapcsolatairól.[403]

Az ébredők radikalizmusa nemcsak szavakban nyilvánult meg, hanem tettekben is: baloldali lapok szerkesztőségeinek, zsidók által látogatott kávéházak szétverésében, felrobbantásában, sőt a sértettek védelmére kelő rendőr meggyilkolásában. Hozzátehetjük: az ellenforradalom kezdeti hónapjaiban a Nemzeti Hadsereg kötelékeihez tartozó különítményesek mellett vagy velük együtt. Hosszú hónapokon keresztül volt meg-megújulóan hangos a főváros az általuk elkövetett atrocitásoktól, zavargásoktól, amelyekkel egyszerre igyekeztek erőteljesebb intézkedésekre sarkallni a kormányzatot, illetve megvalósítani azt, amit részéről hiányoltak. E tevékenységüket azt követően is folytatták, hogy a kormányzóválasztás után, 1920/21-ben fokozatosan felszámolták, illetve a reguláris fegyveres alakulatokba sorozták be a hasonló erőszakos tetteket végrehajtó különítményeket.[404]

Gömbös neve sohasem kapcsolódott össze ezekkel az eseményekkel, mivel nem viselt formális vezető pozíciót ezekben az alakulatokban. Számos jel utal azonban arra, hogy nemcsak tudott róluk, hanem tevőlegesen vagy legalább erkölcsi és politikai értelemben támogatta azokat. A különítmények vezetőinek és állományának jelentős része volt tagja a MOVE-nak. Jóllehet, az elhúzódó és nem következetesen végigvitt vizsgálatok nem mindig derítették fel a tényleges elkövetők személyét, feltűnő volt, hogy a legnagyobb vihart kavart atrocitások elkövetői között mindig voltak „egyenruhások", akik a megtámadottak védelmére kelő rendőrökkel is szembeszegültek. Ez épp úgy érvényes volt a zömmel zsidó származású, lipótvárosi

[403] Gömbös Gyula a fasizmusról. *Szózat*, 1922. november 16.

[404] Az ÉME korabeli tevékenységére lásd Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

nahliki

liberális és demokrata polgárok által látogatott Club Kávéház előbb 1920. június 27-én, majd október 5-én történt ismételt megtámadására, miként a mintegy 20 katonatiszt által 1920. november 10-én hajnalban az Oktogonon megtámadott fiatalember védelmére kelt rendőr meggyilkolására.[405] Az akciók később is folytatódtak és vidékre is kiterjedtek. Nagy port vert fel 1922. április 3-án az Erzsébetvárosi Körben, a liberális pártok 400 fős vacsoráján elkövetett, nyolc halálos áldozatot követelő merénylet. Az a tény, hogy a nagy hatóerejű bomba az elnöki asztal alatt robbant, egyértelműen jelzi: az akció a nemzetgyűlési választásra készülő liberális pártok notabilitásai ellen irányult, akik csak késésük miatt élhették túl az eseményt.[406] 1923 februárjában a liberális politikus, Rassay Károly lakására küldtek pokolgépet, és Miklós Andor, *Az Est* című liberális szellemű bulvárlap tulajdonos-főszerkesztőjének adtak át hasonló szerkezetet.[407] Novemberben, a népszövetségi kölcsön felvételével kapcsolatos tárgyalások idején pedig a budapesti francia követség ellen szerveztek sikertelen robbantási kísérletet. Ugyanakkor — prágai jelentések szerint — a budapesti csehszlovák követséget is figyelmeztették, hogy ellene is hasonló akciót terveznek.[408]

Szimptomatikus esetnek bizonyult e tekintetben az 1923. karácsony másnapjának éjszakáján, Csongrádon elkövetett merénylet,[409] amely nagy, bár egyoldalú sajtóvisszhangot váltott ki,[410] a Nemzetgyűlés 1924. január 4-én tartott ülésén pedig órákig tartó szócsata tárgya volt – az indemnitási vita keretében. Bethlen István miniszterelnök és Csáky Kálmán honvédelmi miniszter sem kerülhette el ebben a véleménynyilvánítást.[411] Rupert Rezső Rassay-párti képviselő

---

[405] *Források Budapest történetéhez 1919–1945*. Szerk.: Szekeres József. Budapest, 1972. 53. és 75.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 174–175.

[406] Szinai Miklós: Egy fénykép. Gróf Apponyi Albert és a Dohány utcai bombamerénylet. *Múlt és Jövő*, Zsidó Kulturális Antológia, Főszerk.: Kőbányai János. Budapest, 1988. 88.

[407] L. Nagy Zs.: *Egy politikus polgár...* i. m. 55.

[408] MTI „Kőnyomatos" Hírek, 1921. november 21. 2. old.
http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28francia%20k%F6vets%E9g%29%20and%20DATE%3D1923.09.01--1923.11.30_&s=SORT&m=7&a=rec (letöltés: 2014. 08. 25.)

[409] A helyi Izraelita Nőegylet hagyományos báljának közönsége közé dobott kézigránát egy keresztény cselédlény és egy zsidó egyetemista életét oltotta ki, további 12 embert súlyosan megsebesített. *8 Órai Ujság*, 1923. december 28. 3–4.

[410] A liberális és szociáldemokrata lapok nagy terjedelemben számoltak be az eseményekről (lásd például a *8 Órai Ujság, Az Est* és a *Népszava* 1923. december 28. – 1924. január 15. közötti számait), miközben a *Szózat*ban és más jobboldali lapokban alig találni nyomát, az MTI „kőnyomatos" Híreiben pedig egyáltalán nem közölték hírét.

[411] *Az 1922. június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója* (NN 1922) XVIII. köt. 319–358.

nahliki

az ÉMÉ-t, a fajvédőket és sajtójuk gyűlöletkeltő propagandáját tette felelőssé a merényletekért, a kormányzatot, a bíróságokat és a nyomozó hatóságokat pedig azért kárhoztatta, mert nem vonják felelősségre a tetteseket, nem számolják fel a szélsőséges szervezeteket.[412]

Gömbös érintettségét, amelyet — legalább közvetve — éppúgy felvetettek politikusok, mint a hírlapok, több momentum is igazolni látszik. A sorozatos akciók után letartóztatott személyekről rendre kiderült, hogy az ÉME nemzetvédelmi szervezetének tagjai vagy ahhoz kötődnek, s közöttük több volt a szolgálaton kívüli katona, sőt a honvédség intézményeihez vagy más hatósági szervek állományához tartozó személy is.[413] A csongrádi eset nyomozása során egyértelművé vált, hogy a Héjjas Iván vezetése alatt álló csoport tagjai követték el a merényletet. Jóllehet, addigra a kormány feloszlatta az ÉME nemzetvédelmi szervezetét és a Héjjas által a helyett megszervezett Alföldi Brigádot, ennek Csongrád környéki tagjai Jóbarátok Köre néven tovább szervezkedtek, s folytatták addigi tevékenységüket.[414] Az akció egyik irányítójának lakásán a nyomozás során az ÉME fejléces levélpapírjaira írt kinevezési okmányokat és az addigra beszüntetett nemzetvédelmi szervezet és Alföldi Brigád helyi szervezését szorgalmazó utasításokat találta – Héjjas aláírásával.[415] Ebben az időszakban Gömbös a korábbinál is szorosabb kapcsolatot ápolt az ÉME egyik legaktívabb, s különösen az Alföldön meghatározó szerepet játszó személyiségével, akit már Szegeden, a Nemzeti Hadsereg szervezésekor megismert, s kapcsolatuk kisebb megszakításokkal folyamatosnak tekinthető. Együttműködésük különösen 1923 augusztusa után, Gömbös ellenzékbe vonulását követően vált intenzívvé, amikor is Héjjas és csoportja csatlakozott a kormánypártot elhagyó fajvédőkhöz.[416] Ennek meggyőző bizonyítéka az is, hogy a fajvédők, majd 1924 novemberétől a Gömbös vezérelte Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt gyűléseit rendre az ÉME helyi szervezetei organizálták.[417]

---

[412] Uo. 319–334.

[413] A csongrádi akció kitervelője és irányítója egy Piroska János, a hadsereg kötelékéből elbocsátott, de változatlanul katonai intézményhez kötődő főhadnagy volt. (Lásd Csáky honvédelmi miniszter nemzetgyűlési felszólalását: NN 1922. XVIII. köt. 344–345.) A Miklós Andor elleni merényletkísérlet elkövető, majd elmenekülő Marosi Károly pedig a vámőrségnél talált menedéket. (*8 Órai Ujság*, 1923. december 25. 3.)

[414] Lásd *8 Órai Ujság*, 1924. január 12. 7.; január 13. 1.; január 15. 5.; *Az Est,* 1924. január 12.

[415] *8 Órai Ujság*, 1924. január 12. 7.

[416] Bodó Béla: Héjjas Iván. Egy ellenforradalmár élete. *2000*, 2010. 10. sz. 20-21.

[417] Lásd *A Fajvédő Párt vezére* című alfejezetet

nahliki

Ilyen körülmények között aligha hihető, hogy a MOVE elnöke ne tudott volna az 1923. őszi–téli akciókról, s ne támogatta volna azokat. A csongrádi esetben erre utalt a kerület kormánypárti képviselője, Schandl Károly földművelésügyi államtitkár nyilatkozata, mely szerint fajvédő képviselők — Ulain Ferenc, Lendvai István, Kiss Menyhért — és egyik orgánumuk, *A Nép* felelős szerkesztője, Anka János ottani, az előző hónapokban tartott lázító beszédei szították fel a hangulatot a Tisza-parti városban. A képviselő szerint „halálos fenyegetések" is elhangzottak szájukból. 1923. október 11-én pedig Ulain, Lendvai és Zsirkay János fajvédő blokkot akartak alakítani Héjjas csongrádi híveiből.[418]

Árulkodó volt Gömbös magatartása több alkalommal is, amikor a merényletek miatt támadások érték az ÉME-t, s közvetve őt is a nemzetgyűlési vitában. Már 1923. november 30-án önérzetesen utasította el az őt ért vádakat, mondván: „mi a puccsistákkal és bombavetőkkel nem azonosítottuk magunkat és nem azonosítjuk magunkat ma sem". [419] Másrészt ő kelt az atrocitásokat elkövetők védelmére: szavakban elítélte ugyan az erőszakos megnyilvánulásokat, de azt is hangoztatta, hogy nem szabad akadályozni őket a nemzeti célok megvalósításában. Szerinte a merénylők „a fajvédelmi mozgalomnak szabad csapatai", „önálló vállalkozók", akik a fajvédő politikusoktól függetlenül, a „saját szakállukra dolgoznak".[420] Többek között kijelentette: „Én nem tudok olyan esetet felmutatni, amelyben az Ébredő Magyarok Egyesületének vezetőségével szemben folyamatba tett eljárások helyénvalók volnának."[421] A csongrádi eset után — bár egy közbevetett mondattal elítélte a „gyilkosokat, akik nemes eszmék leple alatt közönséges bűntetteket követnek el" —, ítéletet valójában a liberális ellenzék kritikájáról mondott – a maga által képviselt „politikai gondolat tisztasága" védelmében. A merényletet bíráló Rupert felszólalását a „zsidó fajvédelem" megnyilvánulásának minősítette, amely a jogos magyar fajvédelem ellen irányul, s aláássa a kritikus helyzetben nélkülözhetetlen magyar egységet. Nem csak ez a vélemény volt álságos az Egységes Pártot megbontó Gömbös részéről. Az is, hogy Ruperttől, mint jogásztól

[418] *8 Órai Ujság*, 1923. december 28. 3–4.
[419] NN 1922. XVII. köt. 189.
[420] NN 1922. XVII. köt. 191.
[421] NN 1922. XVII. köt. 193.

nahliki

elvárta: csak az ügy kivizsgálása után „vonja le a konzekvenciákat”,[422] holott ő is jól tudta, hogy az 1919 ősze óta tartó, s különösen 1921-ig gyakori atrocitások kivizsgálása vontatottan haladt, a tetteseket sok esetben csak hónapokkal később tartóztatták le, a felelősségre vonás pedig — néhány kivételtől eltekintve — elmaradt.[423] Ez történt a Rassay Károly és Miklós Andor ellen elkövetett merényletek esetében is.[424] Az őt és a hozzá köthető szerveződéseket ért támadásokat visszautasítva így zárta felszólalását:

> *„…érzek magamban annyi erőt, hogy amidőn* […] *valamilyen taktikázással állok szemben, amelynek végeredménye semmi más, mint a magyarságnak megint az alá a járom alá hajtása, mint amely alatt a liberális időkben volt, akkor harcolni fogok azzal a meggyőződéssel, amivel keresztény embernek a keresztény ügyért harcolnia kell.”*[425]

Ezek a szavak is azt a harcos antiszemitizmust tükrözik, amely ezekben az években Gömbös nézeteinek meghatározó eleme volt.

A katonai körök, így a MOVE közvetett szerepére utal az is, hogy az ÉME radikálisai által végrehajtott robbantások egy részét, így Club Kávéház és főként az Erzsébetvárosi Kör ellenit is, olyan szerkezetekkel hajtották végre, amelyek komoly katonai szakértelemről árulkodnak. Csongrádon a honvédség által használt katonai gránátot hajítottak gyakorlott kézzel a táncolók közé, egy korábbi, budapesti merénylő lakásán pedig nagy mennyiségű, a hadsereg által használt fegyvert és lőszert találtak.[426]

Nem véletlenül jegyezte meg érzékelhető iróniával egy liberális cikkíró 1924 januárjában az eseményekkel kapcsolatos per fejleményeire, Gömbös és fajvédő társai, illetve Héjjas Iván felelősségelhárító megnyilatkozásaira, esküjére reflektálva:

> *„Elhisszük, hogy Gömbös Gyula és Héjjas Iván úri gondolkozása visszaborzad az ártatlan emberek vérétől, de vajjon nem-e* [sic!] *a Héjjas Ivánok, Prónay Pálok, Gömbös Gyulák és Eckhardt Tiborok iskolája termelte azokat a fattyúhajtásokat, nem-e ennek az iskolának két emlőjén, a Szózat és A Nép tején táplálkozva bátorkodtak vérengzésre lázas agyú, enervált férfi-hisztérikák, akiket — elhisszük — a vér szaga után a vezérek keze se tudott féken tartani.*

---

[422] NN 1922. XVIII. köt. 334–336.

[423] Ezt nemcsak a baloldali és liberális ellenzék hangoztatta, hanem például ifj. Andrássy Gyula is. Váry Albert koronaügyész az 1920–1922 közötti 202 politikai bűncselekményről készített összeállításában állapította meg, hogy 1922 nyaráig ezek egyikében sem született bírósági ítélet. Lásd Szinai M.: *Egy fénykép*… i. m. 89–90.

[424] *8 Órai Ujság*, 1923. december 25. 3.

[425] NN 1922. XVIII. köt. 336.

[426] *8 Órai Ujság*, 1923. december 28. 4.

nahliki

Fenntartás nélkül hitelt adunk Héjjas Iván úri becsületszó és az eskü szentsége alatt tett vallomásának, elfogadjuk Gömbös Gyula és társainak önérzetes tiltakozását, nem tartoznak talán felelősséggel a kiontott vérért, az okozott erkölcsi és anyagi károkért a bíróság előtt, de mindenesetre – lelkiismeretüknek. És ez talán súlyosabb – mint a bírói ítélet."[427]

Mindezek és számos további jel alapján bizonyosnak tekinthető, hogy legalább 1921-re Gömbös lett a keresztény-nemzeti alapon szerveződő, szélsőjobboldali mozgalmak legfontosabb alakja, mondhatni: informális vezére, amire számos korabeli politikus és újságíró is utalt a különböző atrocitások, illetve szélsőjobboldali politikai megnyilvánulások kapcsán. Ebben épp úgy szerepet játszott a jelzett kapcsolatkeresés, a szervezetek közötti együttműködés, mint Gömbös széleskörű, különböző társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok tagjaira kiterjedő kapcsolatrendszere. Olyan, a radikális jobboldali szervezetekben aktív személyekkel működött együtt, akik közül soknak a neve bukkant fel Gömbös miniszterelnöksége idején a kormánypártban, az állami szervek különböző posztjain és az akkori, a miniszterelnök által preferált és támogatott társadalmi egyesületek vezérkarában.

Ennek ellenére a társadalmi egyesületek nem biztosítottak elegendően stabil bázist akarata és céljai érvényesítéséhez. Nem csak, sőt, nem is elsősorban a vázolt nehézségek miatt. Mindenekelőtt azért, mert egyes radikális szervezetek fizikai erőszakot is alkalmazó, félelmet keltő akciói heves tiltakozást váltottak ki. Nemcsak a sértett csoportokban (zsidó polgárokban, szociáldemokrata munkásokban és szervezeteikben, intézményeikben), hanem az állam felelős vezetőiben is. Különös tekintettel arra, hogy az elkövetett atrocitások nemzetközi visszhangja tovább rontotta a Párizsban tárgyaló magyar békedelegáció, egyébként sem sok sikerrel kecsegtető pozícióját. Mint láttuk, a honvédelmi miniszter sem nézte jó szemmel, hogy a MOVE tagjai bele kívánnak szólni az ő döntéseinek alakításába. Ezek az egyesületek összességében veszélyeztették Magyarország külpolitikai helyzetének kedvező rendezését, és akadályozták az ország elemi érdekeit szolgáló, s az európai hatalmak részéről is elvárt belpolitikai konszolidációt. Ezért döntött a kormányzat —

[427] *Huszadik Század,* Héjjas Iván úri becsületszava. Bulvár, 1924. január. Sajtócikkek a múlt Századból.
file:///C:/J%C3%93SKA/G%C3%96MB%C3%96S%20MTA/Irodalom/H%C3%A9jjas%20Iv%C3%A1n%20%C3%BAri%20becs%C3%BCletszava%20-%20Bulv%C3%A1r%20-%201924.%20janu%C3%A1r%20-%20Huszadik%20Sz%C3%A1zad%20-%20Sajt%C3%B3cikkek%20a%20m%C3%BAlt%20sz%C3%A1zadb%C3%B3l.htm (letöltés: 2014. 06. 24.)

nahliki

a rendteremtés érdekében, s egyúttal a saját hatalma megszilárdításában érdekeltté vált Horthy kormányzó támogatásával — e szervezetek korlátozásáról. Az 1920 júliusában hivatalba lépő Teleki-kormány feloszlatta a különítményeket, felfüggesztette az ÉME budapesti szervezetének működését, a honvédelmi miniszter pedig — Horthy fél évvel korábbi ajánlásával ellentétes döntést hozva — 1921. január 1-jei hatállyal megtiltotta a „tényleges", azaz aktív tisztek részvételét a MOVE-ban.[428] Ezzel a MOVE legfőbb bázisát és a vállalt feladatok ellátására legalkalmasabb munkatársait veszítette el. Ezt követően a hivatásos tisztek csak a MOVE jóléti szolgáltatásait vehették igénybe, annak tevékenysége pedig lényegében a sportélet szervezésére korlátozódott.[429] Gömbös az intézkedést a trianoni békediktátummal és nem a honvédelmi miniszter, illetve a kormány szándékaival magyarázta. De a nyilvánosság előtt nem is aggodalmaskodott a döntés miatt, mondván: „…a nemzeti hadsereg tisztikara annyira magáévá tette irányelveinket, hogy ezirányú szellemével az egyesületen kívül is feltétlenül hasznára lesz a hazának is, hadseregünknek is."[430] Hamarosan megszűnt az egyesület lapja, a *MOVE*.[431] Jogutódját, az 1921 májusától megjelenő *Honvédelem* című újságot Lukichich tábornok úgy üdvözölte, mint katonai szaklapot,[432] szemben az elődd lappal, melyet felelős szerkesztője „katonai társadalmi közlönyként" definiált.[433]

Gömbös ezzel elveszítette addigi legfőbb bázisát. Ő a társadalmi egyesületekben látta azt a szervezeti formát, mely alkalmas arra, hogy összefogja, „nemzeti egységbe" kovácsolja és egyetlen közös cél érdekében mozgósítsa a különböző társadalmi, vallási, nemzetiségi csoportokat. Kezdettől hangsúlyozta, hogy a politikai megosztottság gyengítette meg a nemzetet, s volt egyik alapvető oka a háborús vereségnek, majd a trianoni tragédiának. A politikai pártokban, a többpárti parlamentáris rendszerben továbbra is veszélyeket látott az ország jövőjére nézve. Ezért nem lépett be kezdetben semmilyen pártba, s támaszkodott kizárólag társadalmi egyesületekre.

---

428 Az általános helyzetre nézve lásd Romsics I.: *Ellenforradalom és…* i. m. 103–116.; Ablonczy B.: *Teleki…* i. m. 174–177.; Dósáné: *A MOVE…* i. m. 104–113.

429 *Szózat*, 1921. január 1. 5.; *MOVE*, 1921. január 9. 1–2.

430 *MOVE*, 1921. január 9. 2.

431 *MOVE*, 1921május 8. 1.

432 *Honvédelem*, 1921. május 15. 5.

433 *MOVE*, 1920. október 31. 1. – Szombathy Kálmán: Egyéves a MOVE-újság.

nahliki

1919 őszén azonban a legnagyobb hatalmi potenciállal rendelkező politikai erő, amelynek fontos eleme volt a MOVE és elnöke is, nem érvényesíthette erőfölényét a magyar politikai életben. A hatalmi vákuumból kivezető utat a győztes hatalmak jelölték ki. Ennek értelmében a pártokat — még a Gömbös által „destruktív" jelzővel illetett szociáldemokrata és liberális politikai erőket sem — számolták fel. Sőt, a párizsi békekonferencia hatalmai által megbízott angol diplomata, George Clerk tárgyalásai nyomán olyan átmeneti koncentrációs kormány alakult, melyben még e politikai erők képviselői is helyet kaptak. Ez szervezte meg a nemzetközi elvárásoknak megfelelően radikálisan kiszélesített, demokratikus választójog, a Friedrich-kormány által kibocsájtott rendelet alapján a nemzetgyűlési választásokat 1920 januárjában és júniusában, melynek eredményeként politikailag sokszínű törvényhozás jött létre, s alakult meg a neki felelős kormány.

Gömbösnek is be kellett látnia, hogy a parlamentáris rendszer viszonyai között csak egy párt tagjaként és nemzetgyűlési képviselőként érvényesítheti céljait. Az érzelmi viszonyulás, mely gyerekkorától fűzte a faluhoz és a parasztsághoz, a mezőgazdaság elsődleges fontosságát is hirdető elvei, illetve Habsburg-ellenességéből fakadó szabad királyválasztó álláspontja közelítette a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Kisgazda- és Földmívespárthoz, amelynek 1920 tavaszától volt tagja, majd szélsőjobboldali szárnyának vezére. A román csapatok 1920. márciusi kivonulását követően, a nemzetgyűlési választások második, júniusi, tiszántúli etapjában a párt Gömböst indította jelöltként a törökszentmiklósi választókerületben. Miután a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának jelöltje visszalépett, szavazás nélkül, ún. egyhangú választással nyerte el a mandátumot.[434] Később valamennyi választáson hasonlóan nyert, így haláláig a — székhelyét később Abádszalókra áthelyező — kerület képviselője maradt.

Ennek kapcsán lépett ki a Nemzeti Hadsereg kötelékéből. Szolgálati viszonyát a szegedi ellenforradalmi kormányban viselt államtitkári tisztsége idejére felfüggesztette. Annak megszűntével 1919. augusztus 1-jén lépett ismét tényleges katonai szolgálatba, s 1920. június 1-jével helyezték szolgálaton kívüli viszonyba.[435] E változás minden bizonnyal összefüggött azzal is, hogy a honvédelmi miniszter 1920

[434] Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 82–83.

[435] MNL OL K468-B/1-1925. sz. n. 38. fólió – Gömbös Gyulának küldött értesítés államtitkári nyugdíjának folyósításáról

nahliki

júniusában megtiltotta az aktív tisztek részvételét a MOVE-ban, melynek 1925-ig elnöke maradt. Gömbös dönthetett volna úgy is, hogy az egyesület elnökségéről mond le, de nem ezt tette.

Miért politikus és nem katona?

Ez volt az a pillanat, amikor véglegessé vált, hogy Gömbös katonatisztből politikus lesz. A váltás természetesen nem egy pillanat műve volt, hanem többéves folyamat végeredménye. Hisz láthattuk: a társadalmi problémák, a politikai élet jelenségei iránti érdeklődés már a fiatal tisztet is jellemezte. 1917-től írásban is kifejtette véleményét, 1919 januárjától pedig — mint a MOVE elnöke — aktív katonatisztként immár politikai szervező szerepet is vállalt. Két út állt így előtte, melyek közül választhatott. Ezért a váltás épp úgy nem volt magától értetődő, miként hirtelen elhatározás sem. Hisz ugyanúgy lehetett volna sikeres katonatiszt, mint ahogy sikeres politikussá vált. Erre predesztinálta végzettsége, a katonai iskolákban elért eredményei, a csapatszolgálatban és később minisztériumi beosztásokban nyújtott teljesítménye, mindezek révén elért ismertsége. S nem kevésbé az a tény, hogy felettesei minden szituációban igen tehetséges és felkészült, kiemelkedő katonai erényekkel rendelkező tisztnek tartották, akire szép jövő, töretlen karrier vár. Ráadásul 1919 kora nyarától élvezhette a Nemzeti Hadsereg fővezére, 1920 márciusától egyben az ország kormányzója, Horthy Miklós feltétlen bizalmát. Bizonyos, hogy nem eltanácsolták a hadseregből, nem kényszer hatására lépett ki annak kötelékéből. Saját elhatározása volt tehát a döntés.

Mi volt hát az ok, amely miatt a másik utat választotta?

Erre a kérdésre Gömbös akkor nem adott választ. Legalábbis olyat nem, melynek nyoma maradt. Abban, hogy feltárhassuk döntése hátterét, maga Gömbös szolgáltatott támpontokat addigi pályájával, személyiségének, mentalitásának alakulásával, azok egyes elemeivel. Ezek közül mindenekelőtt a nemzet sorskérdéseinek megoldását szolgáló küldetéstudatát, ehhez kapcsolódó kezdeményezőkészségét, valamint erős érvényesülési vágyát, vezető pozícióra törekvését kell kiemelnünk. S azt, hogy e megnyilvánulások egy szuverén, erős akaratérvényesítő vágytól hajtott személyiség jellemzői voltak.

nahliki

Küldetéstudatát maga igazolta három évvel később, amikor Bethlen lemondatta a kormánypárt ügyvezető alelnöki tisztségéről:

> *„Nekem egy igen jó megalapozott pályám volt a vezérkarban, s ezt azért hagytam ott, mert az volt az érzésem, hogy a politikában a helyem azért, hogy küzdhessek olyan elvekért, amelyekért nem csak élni, hanem meghalni is érdemes.”*[436]

Ezek az ambíciók pedig egy pusztán hadi szolgálatot ellátó katonatiszt számára megvalósíthatatlanok voltak. A hadsereg vagy egyes egységeinek irányítása a laktanyák, a vezérkar vagy a minisztérium falain belüli, háborús szituációkban a frontra korlátozódó aktivitást tesz lehetővé. Gömbös megtapasztalhatta katonai pályája során, hogy a megszokott gyakorlattól, s főként a szabályzatoktól eltérő kezdeményezései csak akkor érvényesülhettek, ha felettesei jóváhagyták azokat. Ám a hadsereg hierarchikus rendjében ezek sorra meghiúsultak a felette állók ellenállásán. Sőt, igen gyakran renitenskedésnek minősítették őket – akkor is, ha neki volt igaza, ha ő ítélte meg helyesen a szituációt és a teendőket. De ha a rangidős, felettes tiszt másként rendelkezett, köteles volt végrehajtani a parancsot. Igazi döntéshelyzetben csak a hadsereg felső vezetői voltak, de az ő mozgásterüket is korlátoz(hat)ta az államfő akarata. Márpedig a felemelkedés a tiszti ranglétrán csak lassan, hosszú évek alatt, lépésről lépésre következhet be.

Ezzel szemben Gömbösnek 1919. január 19-én olyan élményben volt része, hogy egy társadalmi egyesületben — megfelelő szervezőmunkával és egy sikeres szónoklattal is — egyik napról a másikra elsőszámú vezető lehet. Már a MOVE elnökeként lehetősége nyílt arra, s tudatosan törekedett is rá, hogy a társadalom egészének életét befolyásoló tevékenységet folytasson, s a szervezet működése során az ő akarata érvényesüljön – tartalmi és szervezeti kérdésekben egyaránt.

Az egyéni ambíciók azonban nem voltak elégségesek ahhoz, hogy sikeres lehessen a politikai pályán. Különösen nem egy olyan országban, amelyben a politikai érvényesülés néhány évvel azelőttig jószerével az arisztokraták és ősi nemesi családok sarjainak kiváltsága volt, nem „néptanítók fiaié”. A 19. század közepétől azonban gyökeres változások zajlottak az egész kontinensen. A tőkés átalakulás átformálta a társadalmat, az oktatásügy fejlődése olyan társadalmi

[436] *Szózat*, 1923. július 4. Idézi Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 144.

nahliki

rétegekben (ipari munkásság, parasztság) is növelte az általános műveltség szintjét, amelyek nagy részének korábban alig volt lehetősége a tanulásra. A közlekedés és a hírközlés robbanásszerű fejlődése nyomán távoli területek lakói kerülhettek kapcsolatba egymással, illetve szerezhettek információkat az ország és a világ dolgairól. Ezt a folyamatot robbanásszerűen gyorsította fel az egyes országok eltérő zugaiból milliós hadseregekbe tömörítő, hónapokra, sőt évekre összezáró háború, amely nemcsak új felismerésekkel gazdagította őket, hanem a közös szenvedésből táplálkozó aktivitásra sarkalló érzelmeket, indulatokat is keltett bennük. A tömegtársadalmak kora volt a 20. század eleje, amelyben politikai jogokat követeltek és a választójog kiszélesítése révén kaptak is a politikából addig kizárt tömegek. Olyanok is, akik nem rendelkeztek elegendő ismeretekkel egy ország gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetének reális megítéléséhez, de a legtöbb áldozatot hozták a négy évig tartó nagy háború frontjain, és igényelték, hogy beleszólhassanak az ország fejlődését és saját sorsukat meghatározó politika alakításába. Ez a tömeg szervezést igényelt és irányítókra várt. Olyan személyekre, akik szervezőkészségük révén össze tudják fogni, szónoki képességeiket kamatoztatva pedig közérthetően meg tudják fogalmazni az ő érzéseiket és érdekeiket, akik vezetésével érvényesíteni tudják akaratukat a gazdasági és politikai hatalmat addig gyakorlókkal szemben is. Szabó Dezső szavaival „ennek a széttört korlátú, zagyva hullámzású kornak legjellemzőbb képviselője, lényeg szerinti kifejezője" a „népvezér".[437] Ez a kor tette lehetővé, hogy nagy nemzetek politikai mozgalmai, majd állama élére kerüljön egy falusi kovács tanító fia (Mussolini) és egy alacsony rangú vámtisztviselő káplári fokozatig jutó sarja (Hitler). Ezek a feltételek nyitották meg az utat a politikába Magyarországon a meglehetősen szegényes politikai felkészültséggel rendelkező „murgai néptanító fia" előtt is.

A korabeli magyarországi politikai viszonyok — mindenekelőtt az aktív tisztek politizálását tiltó rendelkezés — is motiválhatták a dilemma ily módon történő feloldásában. E relációban is az egyéniségében rejlő indítékok játszhattak meghatározó szerepet a végső döntés meghozatalában, hisz ha a katonai karrier mellett dönt, elvesztette volna a mindig vágyott és nemrég elért vezető szerepet. A politikai pálya választása azonban nem jelentette azt, hogy a honvédség iránti

[437] Szabó D.: *Gömbös Gyula*… i. m. 248.

nahliki

vonzalma, a katonai ügyek iránti érdeklődése megszűnt volna. Tizennégy éves korától belénevelt és beléivódott katonai mentalitását pedig akkor sem tudta volna levetni, ha akarta volna – akármilyen erős akaratú ember volt. De nem is törekedett rá. Változatlanul úgy vélte, csak így, szigorú rendben, katonás fegyelemmel lehet sikerre vinni ügyeket – a politika porondján is.

Azt, hogy a váltás sikeres lesz vagy kudarccal végződik, a döntés pillanatában maga Gömbös sem tudhatta biztosan. Őt azonban nem a bizonytalanság jellemezte, hanem a reménykedés. És még inkább az elhatározás, az akarat, hogy megvalósítsa álmait, terveit. Minden jel arra utal, hogy lelki állapotát inkább jellemezte a bizonyosság, mint a kétkedés. Ám a siker nem csak ezen múlt. Az ország helyzetének alakulásán is. Továbbá azon, hogy az akut problémákra milyen válaszokat kínál, s a társadalom meghatározó erői miként fogadják a felkínált megoldásokat, azt az ideológiát, mely alapján megfogalmazta őket.

Az ország 1920 után kialakult közjogi berendezkedése okán egy magasra törő politikus pályájának alakulását alapvetően meghatározta a hatalmi pozíciók betöltésében döntési jogosítványokkal rendelkező kormányzó és a miniszterelnök — Horthy Miklós és Bethlen István — róla alkotott véleménye, az illető politikus hozzájuk fűződő viszonya. Döntőnek bizonyult tehát Gömbös velük kialakult kapcsolatának tartalma, jellege, hangvétele és mindezek időbeli alakulása. Különösen Bethlen relációjában. Jóllehet, a miniszterelnök is csak a kormányzó jóváhagyásával valósíthatta meg terveit, Horthy az 1920–1930-as évek fordulójáig nem avatkozott közvetlenül kormányzati ügyekbe, s a személyi döntések tekintetében is szabad kezet adott a kormányfőnek. Ennek alapja az a bizalom volt, melyet a kormányzó már 1919 őszétől, s különösen 1922 végétől táplált a vele hasonló elveket valló, ám a politika rejtelmeiben nála lényegesen jobban eligazodó Bethlen iránt. Mindezek következtében még 1928–1929-ben is döntően a miniszterelnökön múlt, hogy Gömbös milyen pozíciót foglalhat el a kormánypártban és a kormányban. E tekintetben változás következett be akkor, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Bethlen nem tud sikeresen megbirkózni a gazdasági válság okozta gondokkal, s a belőlük is fakadó társadalmi elégedetlenséggel, a hatalmi struktúra stabilitását is veszélyeztető politikai mozgásokkal. Ám Bethlen véleményére ezt követően is hallgatott a kormányzó.

nahliki

Horthy, Bethlen és Gömbös

Gömbös kapcsolata *Horthyval* harmonikusabb és kiegyensúlyozottabb volt, mint Bethlennel. Viszonyukat döntően befolyásolta katonai előéletük, még ha nem is azonos területre kaptak kiképzést, s a Monarchia haderejének más alakulatainál szolgáltak is. A köztük lévő rangbéli és korkülönbség nem okozhatott problémát, mert a katona számára természetes volt a magasabb rang feltétlen elismerése, s fordítva, a felettes számára az, hogy az alatta lévő elfogadja, teljesíti parancsait, utasításait. Közös volt bennük, hogy lényegében azonos időben induló politikai pályájuk kezdetén nem rendelkeztek megfelelő politikai gyakorlattal és tapasztalatokkal, sem ahhoz szükséges elméleti ismeretekkel.[438] Miként az is, hogy foglalkozásukból fakadó mentalitásuk miatt hajlamosak voltak a politikai problémákra is „katonás" módon reagálni.

Elvileg szembefordíthatták volna őket egymással politikai nézeteik. Horthy, mint Ferenc József császár és király egykori szárnysegéde, majd a Monarchia hadiflottájának kiváló angol kapcsolatokkal is rendelkező, világlátott főparancsnoka konzervatív-liberális elveket vallott, s lojális, mi több, elkötelezett volt a Habsburg-ház iránt.[439] Mindezzel szöges ellentétben állt Gömbös radikalizmusa, erős nemzeti érzelmeiből fakadó Habsburg-ellenessége, gyűlölete „*minden ellen, ami közös volt*". E konfliktusforrást azonban eliminálta a szituáció, melyben együttműködésük kezdődött. A Tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatok Horthyból heves kommunista- és forradalomellenességet váltottak ki, melyeket — a zsidó származásúak vezetésben kialakult többsége miatt — a zsidósággal azonosított, s így zsidóellenességet is eredményezett gondolkodásában.[440] Ez szinkronban volt mindazzal, ami Gömbös nézeteiben már majd egy évvel korábban tetten érhető. A kortársak emlékezései szerint nem csak spontán folyamatról volt szó. Gömbös és MOVE-s társai, Prónay, Kozma és Zsilinszky Endre tudatosan igyekeztek befolyásolni a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminiszterének, majd a Nemzeti Hadsereg fővezérének politikai gondolkodását. Nem csak a fenti

[438] Horthy esetében ezt a hiányt csak részben pótolták azok az ismeretek, tapasztalatok, melyeket Ferenc József környezetében szerezhetett 1909 júniusától 1914 májusáig. Lásd Turbucz D.: *Horthy*… i. m. 38–42.; Sakmyster, T.: *Admirális*… i. m. 15–16.

[439] Horthy politikai nézeteire lásd Turbucz D.: *Horthy*… i. m. 38–42.; Sakmyster, T.: *Admirális*… i. m. 15–17.

[440] Turbucz D.: *Horthy*… i. m. 67.; Sakmyster, T: *Admirális*… i. m. 28–34.

nahliki

kérdésekben. Abban is nagy szerepük volt, hogy 1919 nyarán, kora őszén Horthyt a katonai diktatúra bevezetésének gondolata is foglalkoztatta.[441] Ezzel kapcsolatos elképzelései a Clark-misszió tárgyalásai eredményeként kialakult helyzetben változtak, véglegesen pedig kormányzóvá választását követően tett le róluk. Az így létrejött nézetazonosság 1922–1923 fordulójáig megalapozta a kölcsönös szimpátiát és a harmonikus politikai együttműködést a két újdonsült politikus között. Ezt tovább erősítette az, hogy IV. Károly visszatérési kísérletei nyomán — részben a külpolitikai körülmények hatására, részben saját államfői hatalmának megőrzése érdekében — Horthy Habsburg-ház iránti lojalitása is megszűnt. Így e téren is azonos platformra kerültek.

Ez a nézetazonosság addig biztosította kapcsolatuk zavartalanságát, amíg Horthynak az ország belpolitikai stabilitásával, illetve saját hatalmi helyzetének biztosításával összefüggő érdekeit nem kezdte veszélyeztetni Gömbös 1922 őszétől egyre erősödő kormánykritikája. Ekkorra ugyanis Horthy számára nyilvánvalóvá vált, hogy az ország jövőjét a politikai konszolidáció, a stabilitás biztosíthatja, amelyre a Bethlen-kormány által folytatott politikában látott garanciát. Ezért politikai nézeteiben háttérbe szorultak a radikális elemek, hogy ismét helyet adjanak az őt eredetileg jellemző — s nem mellesleg a miniszterelnök politikai hitvallását is uraló — konzervatív-liberális elemeknek, anélkül, hogy feladta volna antikommunizmusát, s némileg csillapuló antiszemitizmusát.[442] A kormánnyal és fejével egyre hevesebben konfrontálódó Gömbös nézeteit ellentétes tendencia jellemezte, ami némileg eltávolította Horthytól. Horthy Gömbössel szembeni magatartása ezt követően szoros kapcsolatban állt egykori, szegedi államtitkára Bethlenhez fűződő viszonyával. Kapcsolatuk azonban ekkor sem szűnt meg, miként a kormányzó Gömbös iránt érzett szimpátiája, s főként Gömbös Horthy iránti tisztelete sem. Viszonyukat Gömbös ellenzékbe vonulása idején inkább csak egyfajta átmeneti és *relatív* távolságtartás, mintsem szakítás jellemezte. A fajvédő vezér megnyilatkozásaiban sem találunk egyetlen kritikai megjegyzést a kormányzóról. Nem úgy a miniszterelnökről.

---

[441] Sakmyster, T: *Admirális*… i. m. 30–32.; Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky*… i. m. 60–61.

[442] Turbucz D.: *Horthy*… i. m. 108–115.; Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 159–160.; Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 122–124.

nahliki

Az a politikai érzelmeken alapuló szimpátia, melyet Horthy Gömbös iránt táplált, mindvégig — az együttműködés apálya idején is — megmaradt. Gratz Gusztáv szerint Gömbös „akkor is, amikor ellenzékbe lépett, ki- és bejárt a kormányzónál, aki ez elől sosem tért ki, mert kedvelte Gömböst, szívesen informáltatta magát általa és készségesen hallgatta meg tanácsait".[443] Ez az érzelmi alapú viszonyulás még 1936 tavaszán is befolyásolta a kormányzót, amikor annak — általa nem tolerált — politikai lépései miatt végképp le akarta venni a kezét védencéről. 1920/21-ben azonban még nem az őt radikális lépésekre bíztató, s magukat az ország irányítására is hivatottnak érző fiatal hívei körében, köztük Gömbösben látta az ország súlyos problémáinak megoldására alkalmas politikust, hanem a tapasztalt, s az ő eredeti nézeteihez hasonlóan vélekedő Bethlen Istvánban. Így a katonai helyett a politikai pályát választó Gömbös ambícióinak megvalósulása mindenekelőtt a miniszterelnökön múlott.

Gömbös és *Bethlen* 1916-tól 1936-ig tartó, három évtizedes politikai kapcsolata — szemben a Horthy–Gömbös viszonnyal — ellentmondásosan alakult: szoros együttműködés, illetve éles vagy élesnek látszó ellentétek által uralt korszakok váltották egymást. De azt is tapasztalhatjuk, hogy e kétféle viszony — furcsának tűnő ellentmondásként — egy időszakon belül, egyszerre is jellemezte a két politikus viszonyát. Kettőjük kapcsolatának alakulása sajátos módon szimbolizálja a korabeli Magyarország politikai hatalmi viszonyait, s azokat a mögöttük meghúzódó társadalmi jelenségeket, melyek részben mozgatórugói voltak a különböző társadalmi csoportokból kikerülő politikusok nézeteinek, cselekedeteinek.

Bethlen és Gömbös együttműködésének alapja és biztosítéka volt, hogy több ideológiai természetű, illetve kül- és belpolitikai vonatkozású kérdésben azonos vagy hasonló nézeteket vallottak. Mindketten erős, független, területi integritását visszanyerő Magyarországban gondolkodtak. Ennek érdekében volt mindkettejük céljainak meghatározó eleme a trianoni béke revíziója, s azon belül elsősorban a területi rendelkezések megváltoztatása. Bethlent épp úgy a nemzeti célok, a nemzeti érdekek vezérelték, s azokat ugyanúgy egy keresztény értékrend alapján értelmezte, mint Gömbös. E tekintetben az is közelítette gondolkodásukat, hogy mindketten protestánsok voltak – még ha nem egy felekezethez tartoztak is. Mindketten agrárius

[443] Gratz G.: *Magyarország a két világháború…* i. m. 178.

nahliki

nézeteket vallottak, s — jóllehet, annak jellege és radikalizmusa eltérő volt — kezdetben antiszemitizmusuk is inkább könnyítette, mint nehezítette a kollaborációt. Ugyanígy forradalomellenességük, s egy újabb, hasonló eseménysor elkerülésének megalapozását szolgáló céljaik. Ezt igazolta közösen folytatott ellenforradalmi szervezkedésük is. Ennek jegyében hirdették, hogy a Monarchia, s benne a Magyar Királyság bukásának tapasztalatait elemezve, tanulságait levonva kell felépíteni az új viszonyok között az országot. Abban is egyetértettek, hogy ennek sikere a nemzeti erők összefogásán, egyfajta „nemzeti egység" megteremtésén múlik. A tekintetben azonban, hogy milyen legyen ez az új Magyarország és az annak kialakítását garantáló „nemzeti egység" már eltértek elképzeléseik – és számos más kérdésben is.

Nézeteik eltérésének, illetve ezekből adódó konfliktusaik forrása a világlátásuk közötti különbségben ragadható meg, amelyet nagyrészt származásuk, neveltetésük, iskolázottságuk alapvetően eltérő volta okozott. Gömbös radikalizmusával szemben Bethlen a mérsékelt, konzervatív-liberális politika híve volt. Az arisztokrata családban és környezetben nevelkedett, annak normáihoz igazodó és életviteléhez szokott, a Monarchia elit gimnáziumában, a Teréziánumban tanult, s a királyi udvarban is megfordult ifjú a konzervatív eszmék iránt vált fogékonnyá. Már ekkor kialakult gazdag nyelvtudása, a budapesti egyetemen szerzett jogi és államtudományi ismereteit pedig a magyaróvári gazdasági főiskolán gazdálkodással kapcsolatos elméleti tudással, majd birtokainak igazgatása kapcsán tapasztalatokkal egészítette ki. Mindezek megalapozták a társadalom különböző természetű problémáinak politikai megoldásához szükséges felkészültségét. Ezt gazdagították angliai tanulmányai és útjai, melyek során a konzervatívabb angol típusú parlamentáris demokrácia híve lett. Ezt követően, erdélyi birtokára hazatérve, 1901-től vett részt aktívan a helyi, erdélyi és az országos társadalmi és politikai életben. Különböző gazdasági egyesületekben, szövetkezetekben viselt tisztségei gazdagították gazdasági ismereteit, melyek egyre inkább tették lehetővé számára az egész ország gazdasági viszonyainak áttekintését. A megyei törvényhatóság tagjaként alaposan megismerte a közigazgatás rejtelmeit, országgyűlési képviselőként pedig rálátása lett az ország belső társadalmi és politikai viszonyaira, illetve a nemzetközi hatalmi viszonyokra, s velük összefüggő diplomáciai kérdésekre is. Nem mellesleg kiterjedt

nahliki

kapcsolatrendszert épített ki a politikai és társadalmi élet legfelső köreiben, és felvérteződött a politikai hatalmi játszmák sikeres megvívásához szükséges taktikai fogásokkal, ravaszsággal, diplomáciai készséggel. Mindezek révén 1920-ban, majd 1921-ben már tapasztalt politikus, amikor a kormányzó — elsőre sikertelenül — miniszterelnöknek dezignálta.[444]

Szemben Gömbös Gyulával, aki csak katonai területen rendelkezett magas szintű tudással és kapcsolatokkal, amikor 1919-ben homo novusként megjelent a politika porondján, s alig volt jobb a helyzete e tekintetben akkor, amikor a politikai pályát választotta a katonai helyett. Az ő mentalitását a katonai nevelésen túl az befolyásolta, hogy társadalmi élményeit egy kis falu paraszti közösségében, illetve a városi alsó középosztály gyermekei és azok családjai körében szerezte.

Mindez — „politikai filozófiájuk", illetve felkészültségük és tapasztalatik eltérő volta — jelentős különbségeket is eredményezett közöttük mind az ország helyzetének megítélése és az általuk felvázolt kívánatos és/vagy lehetséges jövő, mind az annak megvalósításához alkalmazandó eszközök, módszerek megválasztása tekintetében. Bethlen politikai, illetve Gömbös katonai felkészültsége, továbbá Bethlen arisztokrata, illetve Gömbös paraszti-kispolgári társadalmi kötődései más-más tartalmú politikai helyzetértékelésekre késztették őket. De mindez azt is eredményezte, hogy kezdetben, majd önálló politikai mozgalmának sikertelenségét látva Gömbös elismerte Bethlen fölényét a politizálás terén – anélkül, hogy annak céljait és tartalmát maradéktalanul elfogadta volna, Bethlen viszont a megfelelő pillanatokban (1921/22-ben, majd 1928-ban) kamatoztatni igyekezett Gömbös katonai ismereteit, s e téren (is) megnyilvánuló, általa már 1916-ban, Erdély román megszállását követően megtapasztalt szervezői tehetségét.

A részleteket, a bel- és külpolitika elemeit, a gyakorlati megoldásokat és a taktikát, továbbá a szervezeti eszközöket illetően olyan kérdések esetében is jelentős koncepcionális eltérések jellemezték elgondolásaikat, amelyek lényegi elemei tekintetében egyetértettek egymással. A legfontosabb és legjellemzőbb különbségek a teljesség igénye nélkül:[445]

---

[444] Lásd Romsics I.: *Bethlen…* i. m. 106–119.

[445] Bethlen politikai nézeteinek áttekintését lásd Romsics Ignác: Utószó. In Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2000. 433–458.

nahliki

1. Az állami és társadalmi viszonyok jellegét illetően
   a. *Bethlen* a dualizmus kori viszonyok megreformált helyreállításában kereste a megoldást, olyan változtatásokkal, melyekkel megelőzhetők a forradalmakat kiváltó társadalmi konfliktusok;
   b. *Gömbös* a háború előtti viszonyok felszámolásában és alapvetően új gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedésben.
2. Ennek keretében
   a. *Bethlen* korlátozott többpárti parlamentáris rendszer fenntartását szorgalmazta és valósította meg, amelyben fennmarad a tulajdonnal rendelkező, művelt eleitek uralma, a választójog minimális kiterjesztése mellett;
   b. *Gömbös* károsnak, a nemzeti erőket megosztó hatásúnak tartotta a többpártrendszert, s a hatalom erős centralizálásában, akár diktatúrában látta a megoldást.
3. A fentieknek megfelelően
   a. *Bethlen* a „nemzeti egységet" az általa elfogadott — lényegében csak a kommunistákat kizáró — politikai nézetek és szerveződések pluralizmusának fenntartásával, a közöttük lévő, illetve a gazdasági és kulturális érdek ütközéséből fakadó ellentétek egyezségek, kompromisszumok s ezeket szolgáló taktikus lavírozás révén történő feloldásával kívánta megvalósítani;
   b. *Gömbös* viszont a társadalom központi akarat által történő egységes megszervezésével, amelyben az egyének feladják szuverenitásukat és alárendelik magukat a központi hatalom által definiált közös nemzeti érdeket érvényesítő, szintén általa irányított nemzeti kollektívumnak.
4. Politikai tapasztalataik, felkészültségük alapján
   a. *Bethlen* a nemzetközi helyzethez igazodva és az ország belső gazdasági, társadalmi, politikai viszonyait mérlegelve kereste a lehetséges megoldásokat – szükség esetén korábban vallott elveit is feladva;
   b. *Gömbös* viszont — 1928-ig nyíltan is — makacsul ragaszkodott elveihez, s ezek által diktált megoldásokat szorgalmazott, gyakran nem látva be azok várható bel- és külpolitikai következményeit.

5. Ebből fakadtak politikai gyakorlatuk és választott módszereik, taktikájuk eltérései, többek között a háború utáni gazdasági nehézségek felszámolásának módját, a kormánypárt szervezését, a „zsidókérdés" megoldását, a sajtópolitikát stb. illetően.

A mindenkori politikai szituáción és Gömbös aktuális személyi ambícióin, illetve azok megvalósítására nyíló lehetőségeken múlt, hogy egy-egy időszakban melyik elem, az együttműködés vagy a konfrontáció vált éppen dominánssá kettejük viszonyában.

nahliki

„Parkoló pályáról” a hatalomba

A két „mentorhoz” fűződő viszonyának alakulása döntően befolyásolta Gömbös politikai szerepeit, azzal kapcsolatos lehetőségeit. E tekintetben a következő bő tizenkét év négy szakaszra tagolható és három politikai párthoz kötődik.

(1.) 1920 tavaszától 1922 februárjáig politizált első pártjában, az *Országos Kisgazda- és Földmívespárt*ban (OKgFP).

(2.) Bethlen István miniszterelnök erre építve szervezte meg 1922. február elejére kormánypártját, a *Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt*ot, közkeletű nevén az *Egységes Párt*ot, amelynek Gömbös a fúzió révén „automatikusan” lett tagja 1923 augusztusáig.

(3.) A Bethlennel ekkor történt szakítást követően ellenzékbe vonult, s bő egy évig a Nemzetgyűlés héttagú fajvédő csoportjában fejtett ki politikai tevékenységét, majd 1924. október 10-én bontotta ki elvbarátaival a *Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt* zászlaját, amelynek feloszlatásáig, 1928. szeptember 6-áig volt vezére.

(4.) 1928 szeptemberében kompromisszumot kötött Bethlen Istvánnal, visszalépett az Egységes Pártba, egyúttal honvédelmi államtitkárrá, majd 1929. október 10-én miniszterré nevezték ki, és lett így miniszterelnökké történt dezignálásáig, 1932. szeptember végéig a kormány tagja.

A pártkeretek új feltételeket jelentettek Gömbös számára, a célok azonban változatlanok maradtak, sőt az eredetiek erősödtek föl. Politikai tevékenységének tartalma tehát ugyanaz volt, mint a MOVE-ban vagy az EKSZ-ben, csak a módszerek és az eszközök módosultak az időben változó szituációkhoz igazodva. Nemcsak az egyesületekben gyakoroltakhoz képest, hanem attól függően is, hogy a kevésbé heterogén összetételű kisgazdapártban, a konzervatívokat, konzervatív liberálisokat és a magához hasonló szélsőjobbosokat is tömörítő kormánypártban, az Egységes Pártban vagy az általa vezérelt ellenzéki Fajvédő Pártban kellett megtalálnia a legígéretesebb — és lehetséges — megoldásokat.

nahliki

A fajvédő csoport élén — a kormánypártban

Két kormányzó pártban: Az *Országos Kisgazda- és Földmívespártban* és az *Egységes Pártban*.

Először az 1920. évi nemzetgyűlési választások nyomán kormányra jutott kisgazdapártban, amely — köszönhetően a Friedrich-kormány által hozott, a választójogot jelentősen kiterjesztő rendeletnek — a legtöbb mandátumot nyerte el, és ezzel relatív többségre tett szert. Nem lévén azonban kormányzati, államigazgatási tapasztalatokkal rendelkező vezérkara, a kulcsfontosságú tárcákat a koalíciós partner, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) politikusai tölthették be a többfordulós választást követően alakult kormány(ok)ban. Közülük kerültek ki a miniszterelnökök, Simonyi-Semadam Sándor (1920. március – július), Teleki Pál (1920. július – 1921. április) és az 1920 nyarán innen kilépett (disszidens) Bethlen István (1921. áprilistól). A kisgazdapártnak tömegtámogatása és vezetőjének, Nagyatádi Szabó Istvánnak népszerűsége okán mégis jelentős befolyása volt a politika alakítására. Ez Gömböst is azzal kecsegtethette, hogy a párt alkalmas eszköz lesz politikai céljai érvényesítésére.

A 99 fős frakcióban a körülötte kialakult, mintegy tíztagú fajvédő csoport olyan személyiségekből állt, akik a Tanácsköztársaság és az azt követő ellenforradalmi hónapok óta csatlakoztak hozzá. Ez a csoport aktivitással ellensúlyozta csekély részesedését, amelyben Gömbös járt az élen.[446] Már ekkor jogos volt a fajvédő jelző használata, hisz megnyilatkozásaikban — a kor meglehetősen elterjedt szóhasználata szerint — egyre gyakrabban aposztrofálták fajként a magyarságot. Politikájuk központi eleme pedig e faj, mindenekelőtt az annak „meghatározó törzseként" értelmezett parasztság érdekeinek védelme volt az őket veszélyeztető idegen erőkkel szemben. Ez határozta meg Gömbös tevékenységét is a párton belül.

Figyelme változatlanul kiterjedt a társadalom és az ország életének valamennyi fontos területére, melyek alakítását legalább véleményének közreadásával igyekezett befolyásolni. Ez nyilvánult meg a Szózatban 1921 januárjában közölt cikksorozatában. Az *1921 politikája* című közleményfüzér egyes darabjai a

[446] A párt szerkezetére és a Gömbös-csoport helyére, tevékenységére lásd Sipos J.: *A Kisgazdapárt…* i. m.

nahliki

külpolitikával, a belpolitikával, a szociálpolitikával, a zsidókérdéssel, a gazdaságpolitikával és a katonapolitikával foglalkoztak.[447]

Aktivitása — a királykérdésben és a királypuccsok elhárításában játszott, már említett szerepén túl — elsősorban három kérdésben nyilvánult meg.

Mindenekelőtt a *numerus clausus* kérdésében. A Szózatban[448] közölt cikket és felszólalt a Nemzetgyűlésben is a témában. Üdvözölte az eredetileg csak a diplomás túlképzés korlátozását célzó törvénytervezethez benyújtott törvénymódosítást, amely a „népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak" megfelelő arányszámának biztosítására irányult. Kezdettől azt hangsúlyozva, hogy „a törvényjavaslat határozottan *fajvédelmi* szempontból bírálandó el". Radikális és határozott megoldást sürgetett, mondván, „nem lázbetegről van szó, akit borogatással lehet elintézni, itt operációra van szükség, erős vágásra, hogy ez a kérdés végérvényesen a zsidóság érdekében is kiküszöbölhető legyen".[449]

Mind Gömbös mentalitását, mind Bethlen miniszterelnökkel kialakult, a kölcsönös előnyök és a taktikázás diktálta viszonyát jól jellemzi az osztrák békeszerződésben Ausztriának ítélt területeken 1921. augusztus végén kibontakozó fegyveres ellenállás során játszott szerepe. Bethlen a nyilvánosság előtt nem ismerte el, hogy Gömbös az ő megbízásából vett részt az eseményekben az akciót irányítani hivatott Honvédelmi Bizottmány tagjaként. Gömbös feladata a Nyugat-Magyarországon harcoló különböző különítmények közötti — elsősorban a szabad királyválasztó és legitimista álláspontok ütközéséből fakadó — feszültségek oldása, a különböző csapatok közötti együttműködés biztosítása volt, melynek megvalósításával, a kormány szándékainak megfelelően, az események irányítójává válhatott volna. Ezt azonban nem sikerült megoldania. Nem tudta érdemben befolyásolni az események alakulását, de ambícióitól hajtva nemcsak nagy agilitással, hanem saját szerepét felnagyítva, fontosságát igazolva igyekezett kezdeményezni, a döntéshozókat, főként a miniszterelnököt bizalmasan értesíteni az általa fontosnak tartott fejleményekről.[450] A vezető szerep megszerzésére irányuló

---

[447] *Szózat*, 1921. január 1., 6., 9., 19., 23., 29. (Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 77–92.)

[448] *Szózat*, 1920. augusztus 10. – Gömbös Gyula: A zsidókérdés. (Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 65–67.)

[449] Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. (NN) V. köt. 371–372. (Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 68–69.)

[450] A felkelés történetének összefoglalóját lásd Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921.* Gordiusz Kiadó, Győr, é. n. [1990], 111–117. Gömbös ezzel kapcsolatos leveleit lásd *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Iratok az ellenforradalom történetéhez II.*

nahliki

törekvését jelzi Bethlennek küldött tervezete a kérdés katonai megoldására, amelyben két alternatívát javasolt, felsorolva a végrehajtáshoz szükséges katonai erőt, csendőri állományt és a lakosság köréből verbuválandó polgárőrséget is.[451] Nyugat-magyarországi vállalkozása kudarccal végződött. Ahelyett, hogy elsimította volna a legitimisták és szabad királyválasztók közötti ellentéteket, az e konfliktus kapcsán elszenvedett támadások őt kényszerítették távozásra. Ennek kapcsán romlott meg Szegeden kialakult barátsága Prónay Pállal, aki a gróf Sigray Antal vezette legitimistákhoz pártolva függetlenítette magát a kormánytól, és az események irányítását magához ragadva kezdett a diplomáciai tárgyalásokat is veszélyeztető módon önálló akciókba. Lényegében ő távolíttatta el Gömböst a Honvédelmi Bizottmányból. Gömbös hiába figyelmeztette Prónayt neki írt „kesergő és szemrehányó" leveleiben, hogy súlyos és a „magyar ügyet" veszélyeztető lépéseket tesz, a Lajtabánság vezetőjét nem tudta meggyőzni.[452] Gömbös aktív részvételét ezekben az akciókban — személyes érvényesülési vágyán túl — az ország területi épségének megőrzésében való részvétel is motiválta. Másrészt bizonyította ekkori bizalmas kapcsolatát Bethlennel, ami a következő kérdésben még markánsabban nyilvánult meg.

Gömbös kiváltképp behatóan foglalkozott az ország kormányzásával és annak részkérdéseivel, erős kormányt, határozott kormányzást szorgalmazva. Ennek érdekében — a pártjának többségét alkotó liberális–agrárdemokrata szárnyával is vitázva — az internálás és a sajtócenzúra fenntartását támogatta. Egyetértéssel fogadta az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről alkotott 1921. évi III. törvényt – a szociáldemokrata–kommunista erők féken tartása érdekében hozott rendelkezésként értelmezve azt.[453]

Különösen fontos e tekintetben az *egységes kormánypárt* létrehozásával kapcsolatos álláspontja és tevékenysége. Alig kapta meg mandátumát, 1920. június 29-én elsők között vetette föl a két kormányzó párt fúziójának szükségességét, támogatva ezzel a néhány nappal korábban kormányalakítással megbízott Bethlen

---

Szerk.: Nemes Dezső. Szikra Kiadó, Budapest, 1956. 200–206.; *Bethlen István titkos iratai.* Szerk. és bev.: Szinai Miklós és Szücs László Kossuth, Budapest, 1972. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K468 B/2. 32. fólió Gömbös levele Bethlennek (1921. szeptember 14,)

[451] MNL OL K26 – H dosszié, 283. fólió. A *Katonai megoldás* című kétoldalas, dátum és aláírás nélküli gépirat tetején Gömbös sajátkezű megjegyzése: „Kedves István küldöm tervemet! Gyula"

[452] *A határban a Halál kaszál…* i. m. Lásd Gömbös leveleit (280–284.) és Prónay szerepének alakulásának ismertetését a Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin által írt Bevezetésben (17–18.).

[453] Sipos J.: *A Kisgazdapárt…* i. m. 668–673.

nahliki

István — akkor még sikertelennek bizonyuló — tervét is. Gömbös, aki eredetileg a nemzet (faj), azaz a társadalom egységét a pártpolitika kizárásával szerette volna megteremteni, az általa károsnak tarott parlamentáris viszonyok között az erős, a különböző politikai irányzatokat összefogó „nagypártban" látott átmeneti megoldást. Abban a reményben, hogy a kormány „a nagypárt hatalmas ütőerejére támaszkodva, kormányozni fog tudni a közhangulatnak megfelelően: biztos kézzel, magyar erővel", és így „végre érezni fogja a nép, hogy vezetik az új, a keresztény, a független, tehát igazán magyar Magyarország megvalósulása felé". E nagypártot csak a kisgazdapártra alapozva tudta elképzelni. A fúzió feltételeként fogalmazta meg, hogy abban „a magyar nép törzsének, a földműves osztálynak érdekei legyenek előtérben". Ezért javasolta, hogy az új párt neve Keresztény-Keresztyén Gazdák Pártja legyen.[454] A Gömbös elveit is képviselő Szózat egyik cikkének szerzője ehhez hozzátette, hogy „az új kabinet miniszterelnöke csak egy erőskezű és határozott egyéniségű agrárpolitikus lehet". A fúzióval kapcsolatos előkészületek idején a kormányzó is fogadta, akinek Gömbös kifejtette, hogy az egységes pártra támaszkodó új kormány „csak akkor állhatja meg a helyét, ha […] jó földbirtok- és céltudatos szociálpolitikát csinál".[455] Ebben a szellemben vett részt a kisgazdapárt delegációjának tagjaként az akkor még sikertelenül záruló tárgyalásokon. A megállapodás elmaradása is szerepet játszott abban, hogy Bethlen visszaadta megbízatását, és Teleki Pál alakított kormányt.

Amikor azonban 1921 áprilisában Bethlen lett a kormányfő, ismét nagy aktivitást fejtett ki az erős kormánypárt létrehozása érdekében. Több más, meghatározó tényező mellett Gömbösnek is volt szerepe abban, hogy a kisgazdapárton belüli ellenállás végül megtört, és több hónapos előkészítés után, 1922. február 22-én lényegében az ő eredendő tervének megfelelően, a kisgazdapártra épülve alakulhatott meg a Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt (Egységes Párt).[456]

Mindezek nyomán Bethlen, akinek több alkalommal volt módja meggyőződni Gömbös lojalitásáról, szervezőkészségéről és a katonatisztek közötti befolyásáról,

---

[454] *Szózat*, 1920. június 29. 1. – Gömbös Gyula: A nagypárt (Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 64.)

[455] *Szózat*, 1920. július 2. 1. – A nagypárt eszméje erősbödik

[456] A részleteket lásd Sipos J.: *A Kisgazdapárt*… i. m. 675–693.; Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 141–147.

nahliki

kormányra kerülésekor belügyi államtitkárnak tervezte kinevezni, a csendőrség újjászervezését bízva rá. Ez a tisztség kedvező lett volna a katonai képzettséggel rendelkező, ambiciózus, fiatal politikusnak. Olyan terület felügyeletét bízták volna rá, melynek ellátásához megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkezett. Fontosabb volt azonban számára az, hogy a végrehajtó hatalom részese lehet, ráadásul olyan hatalmi tényező vezetője, melynek irányítójaként akár saját hatalmi vágyainak beteljesülését is egyengethette volna. Erre azonban a kormány bázisát alkotó KNEP legitimista vezetői, mindenekelőtt annak elnöke, Andrássy Gyula tiltakozása miatt nem került sor. Bethlen nem vállalhatta, hogy Gömbös kinevezésével kockáztassa a kormány nélkülözhetetlen nemzetgyűlési bázisát képező keresztény párt kilépését a koalícióból, illetve eleve egy feszültséggócot hozzon létre a kormányban.[457] Bethlen másként igyekezett kárpótolni Gömböst, aki nem vette jó néven mellőzését. Ennek módja pedig — érdemeinek megfelelően — a közreműködésével létrejött új kormánypárthoz kötődött.

Gömbös az 1922. február 23-án megalakult Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Födmíves és Polgári Párt rangban harmadik vezetője, ügyvezető alelnöke lett.[458] Ez a tisztség azonban amolyan „parkoló pályának" számított az eredeti alternatívához képest. Annak ellenére, hogy kedvező lehetőségekkel kecsegtetett, hisz tisztségéből fakadóan így Gömbös irányíthatta a pártszervezést és a vidéki szervezeteket, illetve a kormánypárt választási kampányát. Ezzel módja nyílt arra, hogy elképzeléseinek megfelelően szervezze a párt belső életét, és segítse elő, hogy az ő politikai céljait támogató képviselők kerüljenek a Nemzetgyűlésbe. Ez azonban nem volt lehetséges a pártot ténylegesen irányító pártvezér, a kormányfő egyetértése nélkül. A két pártvezető politikai nézetei és céljai azonban — több érintkezési pont ellenére — jelentős eltéréseket mutattak. Márpedig Bethlen minden tekintetben Gömbös „főnöke" volt, aki nemcsak pozíciója, hanem politikai tapasztalata miatt is kemény ellenfélnek bizonyult, ha valaki vele szemben kívánta érvényesíteni akaratát. És Gömbös akarta, sőt kísérleteket is tett rá, amivel nem várt vele sokáig.

---

[457] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 114–115.

[458] A párt megalakulásáról és vezetéséről lásd Sipos József: Az Egységes Párt megalakításának problémáiról. *Múltunk,* 2002. 1. sz. 243– 256.; Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. *Századok*, 2002. 5. sz. 989–1058.

nahliki

A kezdeti időszakban azonban inkább az összhang dominált. A közöttük lévő kapcsolat hangnemét jelzi, hogy Gömbös leveleiben — igen gyakran a hivatalosakban is — rendre „Kedves Barátom!", „Kedves István!" formulával szólította meg a regnáló miniszterelnököt.[459] Fontosabbak voltak azonban a tartalmi kérdések. Már a pártegyesülést előkészítő bizottságban sem szavazta meg volt párttársai, a Nagyatádi Szabó által vezetett kisgazdák Bethlen választójogi törvényjavaslatához benyújtott módosító indítványát, amely lehetővé tette volna, hogy a vidéki körzetekben is érvényben maradjon a titkos szavazás. Ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a rendeleti úton érvénybe léptetett új, a választásra jogosultak számát jelentős mértékben csökkentő választójogi szabályozás szerint a kormány irányítása alatt működő hatóságok befolyásolhassák a választói döntéseket. Gömbös a kampány során a kormányt és a kormánypártot a megyékben képviselő főispánoknak adott utasításokkal vett részt a hatósági szervek választást segítő tevékenységének irányításában. Hozzá futottak be a képviselőjelöltekre tett javaslatok, amit igyekezett kihasználni arra, hogy saját híveit juttassa képviselőséghez. Korlátozott sikerrel, mert a végső döntés Bethlené volt, aki viszont az ő követőit preferálta, és amennyire a kényes egyensúly megengedte, háttérbe szorította a kisgazda (ún. „csizmás") képviselőket, illetve a Gömbös mögött sorakozó radikálisokat. Ez újabb csalódást jelentett az ügyvezető alelnök számára.[460] Már ez is jelezte, hogy közöttük az összhang azonban csak részleges volt, s esetenként látszatnak bizonyult.

Gömbös a kormánypárt magas rangú vezetőjeként is kezdettől nyíltan képviselte a pártvezértől eltérő — *fajvédő* — nézeteit. Nagy nyilvánosság előtt és Bethlen jelenlétében is. Ez történt pl. a választási kampány idején, ahol egymást követő napon felváltva tartották a vezérszónoklatot – Bethlen március 26-án Hódmezővásárhelyen, Gömbös másnap Szegeden. Gömbös itt (is) a miniszterelnök ekkori és korábbi megnyilatkozásaival szembenálló álláspontot fejtett ki többek között a zsidókérdésben, a gazdaságpolitika általánosabb vonatkozásaiban is. De nem volt kisebb a különbség a külpolitika megítélésében sem.[461] Gömbös 1922

[459] Lásd Bethlenhez írt több levelét MNL OL K468-B/1 és 2 alatt.

[460] Lásd Gergely J.: *Gömbös*… i. m. 124. Gergely szerint az 50 ÉME-tag képviselő mind Gömbös híve volt. Ezt azonban a későbbiek nem igazolják. Romsics adatai lehetnek reálisak, aki egy tucatnyi szélsőjobboldali képviselőről ír. Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 148.

[461] A beszédek teljes szövegét lásd Bethlen István miniszterelnök a Keresztény Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt vezérének beszámoló beszéde Hódmezővásárhelyen 1922. március hó 26-

nahliki

nyaráig még abban reménykedett, hogy Bethlen támogatni fogja törekvéseit, és a kormány megvalósítja az általa vallott elveket. Ám ebben is fokozatosan csalódnia kellett, ezért mindinkább szembefordult Bethlennel. Akarata érvényesítéséhez egy lehetősége maradt: ügyvezető alelnöki pozíciójának kihasználása.

Az 1922 nyarán kezdődő egy évben két momentum jellemezte tevékenységét: az Egységes Párt átszervezésének kísérlete és Bethlen politikájának mind élesebb kritikája.

A kormánypártban betöltött funkciója adott számára némi esélyt az által, hogy feladata volt a vidéki szervezetek irányítása. Ilyen szervezetek azonban nem voltak, csak a beolvadt kisgazdapárt vidéki csoportjai működtek. Ott azonban inkább Nagyatádi Szabó István befolyása érvényesült, akinek politikai törekvései — a földreform és a királykérdés kivételével — szintén eltértek Gömbösétől.

1922 szeptemberében bizalmas levelet kaptak a főispánok,[462] melynek aláírója Bethlen István volt. A szöveg tartalma alapján azonban nem az ő alakja, hanem Gömbös Gyuláé jelenik meg az olvasó előtt.

A dokumentum szerint a miniszterelnök a főispánok feladatává tette „a nemzet konzervatív erőinek" megszervezését, amelynek eredményeként „lehetővé válik a központi kormányzat részére az, hogy politikai célkitűzéseiben maga mögött érezze a törvényhatóságokra tagolt nemzeti közvéleményt s a nemzeti erőnek minden tartalékát". Ezt négy területen kellett érvényesíteniük. *Gazdasági* téren a „keresztény konzervatív irányú meglévő gazdasági szervezetek" erősítése és propagálása, illetve a kisiparosok támogatása, körükben „nyersanyagbeszerző vagy értékesítő szövetkezetek" szervezése és egyben a szociáldemokrata szervezetek befolyásának kizárása révén kellett érvényesíteniük a keresztény falusi társadalom esélyeinek növelését. Ennek érdekében lett kötelességük minden eszközzel erősíteni „a nemzeti konzervatív erőknek az egyesítésére szolgáló *társadalmi egyesüléseket*, alakulatokat, szervezéseket" – vezetőik anyagi támogatása révén is. Ezzel párhuzamosan kellett biztosítaniuk hatóságaik által azoknak a „társadalmi és osztályszervezeteknek" a

---

án. *(Politikai beszédek 4. füzet)* H. és é. n. [Budapest, 1922.] és Gömbös Gyula a Keresztény Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt ügyvezető alelnökének beszéde Szegeden, 1922. március hó 27-én a Tisza-szálló nagytermében tartott népgyűlésen. *(Politikai beszédek 4. füzet)* H. és é. n. [Budapest, 1922.] (Utóbbi közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 97–106.

[462] A dokumentumot közli Tilkovszky Loránt: Bethlen István bizalmas körlevele a főispánokhoz 1922 szeptemberében. *Századok,* 2002. 5. sz. 1115–1130., a levél szövege: 1121–1130.

nahliki

megfigyelését, amelyekről „bizonyos nemzetközi gondolatkör tételezhető fel". A dokumentum szerzője a munkát *„nemzetvédelmi társadalmi egyesülés és szervezkedésnek"* titulálva szorgalmazta a nemzetnevelést, illetve az ezt szolgáló sportegyesületek, a MOVE és a cserkész szervezetek támogatását.[463]

A legnagyobb hangsúlyt a *politikai szervezkedésre* helyezték. Ennek érdekében kellett kiépíteni az Egységes Párt szervezeti hálózatát és javítani a sajtópropaganda feltételeit.

> *„A pártszervezet helyi alakulatainak kiépítése és a törvényhatóság minden lakosának megnyerése a párt részére: a főispáni kar egyik legfontosabb politikai feladata.* […] *Az elv az legyen, hogy az egész pártszervezetnek egy, a főispán által szervezett és központból irányított döntő súlyú organizációnak kell lennie, amely szervezet nemcsak a választásoknál éled fel, hanem állandóan működik, s mintegy a vármegye közvéleményének kifejezője."*

Az elvárások egy — egymásra épülő községi szervezetek, választókerületi, megyei és országos szervek alkotta — hierarchikus rendszer kiépítésének igényére utalnak. A tagokat pedig havonta egy-két alkalommal kellett összehívni, azzal a céllal, hogy „az illetékesek politikai irányításokat adjanak". A vezető szerepet a megyékben a főispánoknak szánták, az operatív szervezőmunkát és az információk közvetítését azonban a segítségükre rendelt és az országos ügyvezető alelnökkel közvetlen kapcsolatot tartó megyei párttitkárokra bízták.

Ezek a modern szervezett tömegpártokat jellemző szervezeti elvek az addig választási klubpártként működő Egységes Párt gyökeres átszervezését célozták. A változtatás sikere azt is jelentette volna, hogy a vagyonos és művelt elitek vezető szerepét hangsúlyozó, a különböző gazdasági érdekeket képviselő és kulturális hagyományokat követő csoportok törekvéseinek teret engedő és közöttük az egyensúlyt és együttműködést ügyes és ravasz taktikázással biztosító Bethlennel szemben Gömbös elképzelése érvényesül. Azé a Gömbösé, aki miniszterelnökkel szemben a társadalmi különbségeket elhomályosító, felülről, egy erős központi hatalom által vezérelt nemzeti egység megteremtésre törekedett. Ám a miniszterelnök annak a sokszázezres tömegnek a támogatását sem nélkülözhette, amelyeket ügyvezető alelnöke befolyásolt a szélsőjobboldali egyesületek révén. Őket is a többi csoportosuláshoz hasonló eszközökkel kívánta a végrehajtó hatalom

[463] Tilkovszky L.: *Bethlen István*… i. m 1121–1126.

nahliki

támaszává tenni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy még külpolitikai kezdeményezései kapcsán is támaszkodott rájuk, miként az ÉME egyes vezető tagjaira korai olaszországi tájékozódása során Mussolini hatalomra jutását követően.[464]

Ezt a munkát is segítenie kellett egy újfajta sajtópolitikának. A főispánok kötelesek voltak gondoskodni a párt eszméit népszerűsítő budapesti lapok terjesztéséről, propagálásáról, másrészt hasonló karakterű megyei lapok indításáról, és annak biztos működése érdekében egy megbízható, a Stádium sajtóvállalat többségi tulajdonába vehető nyomdáról. Jellemző, hogy a dokumentum az Egységes Párt lapjaként a Gömbös körül tömörülő fajvédők lapjait, a „*Szózat*"-ot, „*A Nép*"-et, a „*Virradat*"-ot sorolta kormánylapként.[465]

Ezeket a szervezési elveket — miként a dokumentum is utal rá — a párt (máig nem ismert) szervezeti szabályzata alapján fogalmazták meg. Azt pedig Gömbös terjesztette elő az intéző bizottság 1922. február 28-ai ülésén.[466] Ez is arra utal, hogy szerkesztését is ő végezte, vagy legalábbis meghatározó szerepet játszott benne. Nem kevésbé árulkodó az a tény, hogy az Egységes Párt szervezeti struktúrájának és működési elveinek megfelelően fogják majd szervezni a Gömbös vezérelte Nemzeti Egység Pártját 1932 után – gyakran azonos kifejezéseket használva. A Bethlen korabeli beszédeivel,[467] illetve a fajvédők nézeteivel[468] történő összevetés is azt igazolja, hogy az ügyvezető alelnök lehetett a dokumentum fogalmazója, miként az is, hogy a szervezési kísérlet alig egy év elteltével, azt követően, hogy Gömbös kényszerűen lemondott tisztségéről, majd a pártból is távozott – elhalt.

Az ezekből a tervekből kirajzolódó párt már semmiben sem hasonlít a korra jellemző parlamenti klubpártokra, amelyekben csak a képviselőknek jutott tevékeny szerep. A levél egy szervezett tömegpárt létesítését célozza. Aligha képzelhető, hogy a lakosság egészétől politikai aktivitást elváró párt létesítését az a Bethlen

---

[464] Feljegyzések egy magyar delegáció római tárgyalásairól 1922. november végén. Közli: Ormos Mária. In: *Európa és a magyarság a 18–20. században Történelem Doktori Program Kutatási Füzetek 9*. Szerk.: Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2002. 107–117.

[465] Tilkovszky L.: *Bethlen István*… i. m. 1126–1128.

[466] Sipos J.: *Nagyatádi*… i. m. 1054.

[467] Lásd például miniszterelnöki bemutatkozó beszédét a nemzetgyűlésben, illetve beszédét a konzervativizmusról és a választójogról. In Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. és utószó: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2000. 116–137.

[468] Lásd a „*Mi a fajvédelem?*" című fejezetet.

nahliki

kezdeményezte volna, aki a tömegdemokrácia helyett az elitek demokráciáját hirdette, és ennek jegyében 1922-ben jelentős mértékben szűkítette a választójogot, amelynek gyakorlását is korlátozta vidéken a nyílt szavazásos rendszer visszaállításával. Egy ilyen párt Gömbös korábban is hirdetett és a MOVE révén megvalósítani nem sikerült céljának — a nemzeti egység szervezeti úton történő megteremtésének — lehetett eszköze. De eszköze lehetett más szempontból is. Ha terve realizálódik, az általa irányított megyei párttitkárok közreműködésével információs monopóliumot szerezhetett volna, és a maga hatalmi céljainak szolgálatába állíthatta volna a lakosság egészét vagy legalábbis nagy részét tömörítő pártot – akár a miniszterelnökkel szemben is.

Akármilyen fontos és egyéni céljai szempontjából is hasznosítható pozíciót képezett az ügyvezető alelnöki tisztség, az csak amolyan „*parkoló pályának*" bizonyult az eredeti alternatívához, a belügyi államtitkársághoz képest. Különös tekintettel arra, hogy magának a pártnak is másodlagos szerepe volt a hatalom gyakorlásában a kormányzattal szemben. Miként a kormányban, az Egységes Pártban is a miniszterelnök-pártvezér, Bethlen akarata érvényesült, és ennek révén nem a kormánypártban megfogalmazott nézetek formálták a kormány és feje politikáját, hanem a párt csupán a miniszterelnök eszköze volt akarata végrehajtásában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az Egységes Párt, melynek ügyvezető alelnöke volt Gömbös nem *kormánypárt* volt a szó általános értelmében, hanem a *kormány pártja*; Pölöskei Ferenc szavaival: „az Egységes Párt a kormánynak alárendelt párt volt. A kormányelnök közvetlenül rendelkezett felette."[469] Ez pedig alapvetően korlátozta Gömböst abban, hogy személyes ambíciói érdekében alakíthassa a párt működését és befolyásolhassa annak politikáját.

A pártszervezés indítása idején már egyre látványosabbá vált a Bethlen és Gömbös közötti ellentét. Megnyilvánulásaik nem utalnak arra, hogy a fentieknek szerepe lett volna ebben. Annál inkább annak, hogy Gömbös a kormánypolitika mind több elemével volt elégedetlen. Bethlen nem volt hajlandó továbbmenni a földreform addig elért — igencsak szerénynek mondható — eredményein. Miközben az ügyvezető alelnök választói gyűléseken és parlamenti felszólalásaiban már 1922

[469] Pölöskei Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922).* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 191.

nahliki

áprilisától tőle megszokott vehemenciával propagálta fajvédő elveit, a zsidóság korlátozását követelve gazdasági és kulturális téren, rendre nemzetellenesnek nyilvánítva a szociáldemokratákat és liberálisokat[470] – a miniszterelnök a gazdasági racionalitás jegyében a magyar ipar védelmében hozott vámrendelkezéseket és óvta a zsidó tőkét, károsnak ítélte a „lármás antiszemitizmust". Sőt, Gömbös azt tapasztalhatta, hogy — az ekkor még a nyilvánosság előtt nem ismert Bethlen–Peyer-paktum szellemében — nem tesz lépéseket a szociáldemokrata párt korlátozására, amelynek képviselői ekkor már a Nemzetgyűlésben is nyíltan megfogalmazhatták véleményüket az ország helyzetéről, a kormány politikájáról, és mondhattak kritikát a szélsőjobboldali szervezetek tevékenységéről.[471] Gömbös hevesen követelte a „destruktív zsidó sajtó megrendszabályozását" is – mindhiába.

Ezek a tapasztalatok egyre inkább szembefordították Bethlennel, akinek politikáját alkalmatlannak tartotta az ország háború és Trianon utáni problémáinak megoldására, ezért szervezkedni is kezdett. 1922 szeptemberében mintegy száz képviselőt tömörítő Egyesült Keresztény Blokkot hozott létre, melyhez saját hívein kívül a kormányt támogató Keresztény Nemzeti Egység Párt Wolf Károly vezette radikális része, Haller István kereszténszocialista hívei és Friedrich István is csatlakozott. A szervezkedés célja a kormány megbuktatása és Gömbös hatalomra juttatása volt, de minimálisan azt kívánták elérni, hogy Bethlen teljesítse „fajvédő" követeléseiket. Bethlen ügyes és ravasz taktikázással igyekezett megbontani és elszigetelni a szervezkedést, ami végül sikerrel járt. Ebben Horthy is segítségére volt, aki kezdetben inkább Gömbös törekvéseivel szimpatizált, az év végére azonban egyre inkább Betlen politikai koncepcióját támogatta. Fontos szerepe volt annak is, hogy — a miniszterelnök belpolitikai konszolidációs törekvéseit és külpolitikai lépéseit tapasztalva — az ekkorra kialakulóban lévő európai egyensúly megszilárdítására és fenntartására törekvő hatalmak is a kormány helyzetének stabilizálásában, Bethlen pozícióinak megerősítésében voltak érdekeltek.[472]

A konfliktus végső kiéleződését épp a kormány külpolitikai és gazdasági lépései, illetve Gömbös ezekkel kapcsolatos reakciói idézték elő.

---

[470] Lásd beszédeit Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 107–168.
[471] Bethlen ekkori politikájáról lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 143–144., 150–161.
[472] Uo. 157–161.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 132–144.

nahliki

Az ekkora már nagy politikai tapasztalatokkal, széles külpolitikai látókörrel rendelkező Bethlen István felismerte, hogy az országnak a háborús vereség, a Monarchia széthullása és Trianon nyomán kialakult problémáit csak az elszigeteltség felszámolásával és tőkebevonással lehet megoldani. Ezt épp úgy érvényesnek tartotta a trianoni béke revíziója, mint a szétesett és erőforrásaiban meggyengült gazdaság helyreállítása tekintetében. Ezért szorgalmazta már 1921-ben és érte el 1922-ben Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe (Népszövetség). Ugyanakkor kinyilvánította, hogy a magyar kormány tudomásul veszi a békerendszert, és közeledni kíván a szomszédos államokhoz. Csehszlovákiával folytatták is a Teleki-kormány idején megkezdett tárgyalásokat. Mindez azonban nem jelentette, hogy Bethlen lemondott a revízióról, csupán azt, hogy tudomásul vette: a győztes hatalmak ellenében a meggyengült ország rövidtávon nem érvényesítheti törekvéseit. No meg azt, hogy a népszövetségi tagság feltétele volt a külföldi hitelek felvételének, amelyek nélkül elképzelhetetlennek tartotta a magyar gazdaságot tradicionálisan sújtó tőkehiány felszámolását és az ezt tetéző jóvátételi kötelezettségek teljesítését. A nemzetközi szervezetbe történő felvételt követően — 1922 novemberétől folyó előkészítő tárgyalások után — 1923 áprilisában kezdeményezte népszövetségi kölcsön felvételét.[473]

Gömbös — külpolitikai tapasztalatok és kellő közgazdasági ismeretek híján — nem mérlegelte a Bethlen döntéseit befolyásoló szempontokat.[474] Őt a külpolitika tekintetében két elv vezérelte, amelyekhez ekkoriban makacsul ragaszkodott: az ország területi integritásának helyreállítása és a magyar állam teljes függetlensége, mentesítése minden külső befolyástól és korlátozástól. Egyetértünk Pritz Pál értékelésével, miszerint a Gömbös és fajvédő társai gondolkodását jellemző „romantikusan értelmezett függetlenség-fogalom" a függetlenség „olyan végletes értelmezése, amely nem vett tudomást annak társadalmi-gazdasági tartalmáról, korlátozottságáról".[475] Elvei gyakorlati érvényesítésének módját illetően pedig az, hogy a helyzetet kizárólag nemzeti/faji szempontból vizsgálta, és a megoldásokat is ezek szerint kereste. Hatást gyakoroltak rá azok a tapasztalatok is, amelyeket 1918-

[473] Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 127–128. és 151–154

[474] Gömbös külpolitikai műveltségéről és annak hátteréről, forrásairól lásd Pritz P.: *A fajvédők külpolitikai nézetei*… i. m. 621–634.

[475] Pritz P.: *A fajvédők külpolitikai nézetei*… i. m. 637.

nahliki

tól, különböző helyzetekben szerzett a győztes hatalmak és a környező államok politikájáról, és természetesen egyénisége is. Mindezek hatására a követendő külpolitikát illetően más következtetésekre jutott, mint Bethlen. A megoldást nem az antant hatalmakkal — Franciaországgal és Angliával — történő megegyezésben, illetve a kisantant államai közül a Csehszlovákiával és Romániával folytatandó tárgyalásokban látta. Ő már 1920 végétől, de különösen 1922-től Olaszország és Németország majdani szövetségében, a tőle eredő kifejezéssel a Berlin–Róma-tengely létrejöttétől várta a magyar ügyek támogatását. Két ok miatt: egyrészt ezek az államok is érdekeltek voltak a békék revíziójában, másrészt mindkét országban nemzeti alapon formálódó jobboldali erők szerveződtek, és Olaszországban már ekkor hatalomra is jutottak. A nemzeti alapon szervezett államra és a béketárgyalásokon katonai erő felmutatásával elért sikerére hivatkozva tartotta kívánatosnak a Kemal Törökországával való kapcsolatteremtést, a kisantant országai közül pedig a délszláv állammal történő megállapodásra látott lehetőséget. E külpolitikai célok eléréséhez nélkülözhetetlennek tartotta a háborúra történő felkészülést és az azt szolgáló, intenzív fegyverkezést.[476]

Gömbös tudatosan törekedett a kapcsolatteremtésre előbb a németországi szélsőjobboldali erőkkel, majd később az olasz fasisztákkal is. Kezdettől nagy figyelemmel kísérte különösen a szélsőséges német paramilitáris csoportosulások tevékenységét. Ő azonban — legalábbis kezdetben — nem az ismeretlen Hitlerre, hanem az NSDAP vezetőjével sok tekintetben hasonló nézeteket valló és vele 1923-ig együttműködő Ludendorffra figyelt. A német hadseregre mindig csodálattal tekintő magyar vezérkari százados számára a tekintélyes német tábornok volt a példakép, akivel a Monarchia közös hadügyminisztériumának delegáltjaként személyesen is találkozhatott 1917-ben, Kreutznachban – nem az ismeretlen káplár. Miközben cikkeiben és más írásaiban Gömbös 1919-től többször megemlékezett a német tábornokról, és méltató recenziót közölt új könyvéről a MOVE c. lap címoldalán,[477] Hitler nevét ugyanekkor egyszer sem említette beszédeiben, írásaiban. Jóllehet, Ludendorff önéletírásában, magyarországi kapcsolataira utalva, nem Gömböst, hanem

[476] A kérdés sokoldalú és árnyalt elemzését lásd Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 26–40.; Pritz P.: *A fajvédők külpolitikai nézetei*… i. m. 617–669. Gömbös korabeli külpolitikai tárgyú cikkei közül lásd pl. *Szózat*, 1921. január 1. (1921. politikája. Első közlemény);

[477] *MOVE*, 1920. január 9.

nahliki

Horthyt említi,[478] előbbi már a kapcsolatfelvételtől szereplője a készülődő együttműködésnek. A német tábornok 1920 tavaszán kezdeményezett tárgyalásokat a magyar kormányzóval. Budapesten járt személyes megbízottja, Max Bauer ez év május 17-én a fajvédők két vezetőjével, Gömbössel és Eckhardttal is tárgyalt.[479] Ludendorff megbízottainak budapesti tárgyalásairól más forrásból is értesülhettek, mindenekelőtt (elv)barátjuktól, Kozma Miklóstól, aki a kormányzó megbízásából volt a német vendégek kísérője a magyar fővárosban, így több megbeszélésükön is részt vett. A tárgyalások célja volt az is, hogy az Anschluss megvalósításával — Ausztria Bajorországhoz (azaz Németországhoz) csatolásával — közvetlen kapcsolat létesülhessen a magyar és német szélsőjobboldali csoportok között, megkönnyítve ezzel egymás kölcsönös támogatását. Ez Németországban a kommunista, szociáldemokrata és liberális erők felszámolásához nyújtott magyar segítséget jelenthetett volna. Magyar részről eredménynek tekinthették, hogy a bajorok elismerték Magyarország történelmi határait. A tervnek része volt orosz ellenforradalmárok bevonása, illetve a szovjet-orosz katonai erő meggyengítése, felszámolása is.[480] A tábornokhoz fűződő kapcsolatok azonban szükségszerűen elvezettek az ekkor vele szoros kapcsolatban lévő NSDAP-vezérhez, és ennek nyomán Gömbös baráti körének egyes tagjai már ekkor kapcsolatba kerültek Hitler pártjával. Gömbös és fajvédő hívei ezt követően többször találkoztak Budapesten, Bécsben és Bajorországban Ludendorff és Hitler megbízottaival.[481] E kapcsolatok ápolásának Gömbös nemcsak passzív résztvevője volt, hanem maga is kezdeményezett kapcsolatfelvételt.[482] Áttételesen Gömbös és Hitler között is sor került „Scheubner-Richter úr közvetítésével folyt eszmecseréjükre", amire maga Gömbös utalt 1933-ban, a frissen kancellárrá kinevezett Hitlernek írt üzenetében.[483] Mindezt bizonyítja Ulain

---

[478] Erich Ludendorff: *Vom Feldherrn zum Weltrevolutionär und Wegbereiter Deutscher Volksschöpfung. Meine Lebenserinnerungen von 1919 bis 1925.* Ludendorffs Verlag Gmbh. München 1940. 137–139, 162, 282.

[479] *Horthy Miklós titkos iratai.* Sajtó alá rendezte: Szinai M. és Szücs L. Kossuth, Budapest, 1962. 33–34.;

[480] Ormos M: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 74–78.

[481] A német és magyar szélsőjobboldali erők, mindenekelőtt Gömbös körének kapcsolatait, egy „Fehér Internacionálé" közös terveire vonatkozó tárgyalásait, valamint az 1922–1923. évi német–magyar–olasz szövetségi terveket részletesen tárgyalja Bruno Thoss: *Der Ludendorff-Kreiss 1919–1923. München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch.* München, 1978. 202–203., 381–403., különösen: 453–482.

[482] 1921 októberében írta Prónay Pálnak: „Értesítelek örömmel és igen bizalmasan, hogy Bauerékkal ismét felvettem az érintkezést." *A határban a halál kaszál*… i. m. 283.

[483] *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeáll., sajtó a. r. és bev. tan.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth, Budapest, 1968.

Ferenc meghiúsult 1923. novemberi müncheni útja, mely során pénzt vitt volna a Ludendorff és Hitler vezetésével megvalósítandó puccs támogatására, illetve szerződést kötöttek volna a bajor szélsőjobboldallal a további együttműködésről.[484] Miként az is, hogy Gömbös nagytétényi villájában találtak átmeneti menedéket Matthias Erzberger, volt német miniszter szélsőjobboldali gyilkosai, Heinrich Schulz és Heinrich Tillesen.[485]

Fontos, de kevéssé ismert kormányzati külpolitikai lépések is arra utalnak, hogy már Mussolini hatalomra jutása előtt kapcsolatban álltak pártjával az ÉME vezetői.[486] Ezt maga a fajvédő vezér is említette, amikor a Reichspost tudósítójának adott, saját olaszországi kapcsolatait tagadó interjújában kijelentette: „…nem volt megakadályozható, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének néhány tagja saját elhatározásából a fasizmus felé kapcsolatokat létesítsen."[487] Velük pedig napi kapcsolatban állt Gömbös, akinek így valamikor 1921–1922 tájától már pontos információi lehettek az olasz fasiszták és vezérük nézeteiről.

E külpolitikai és fontos belpolitikai megfontolások motiválták Gömbös állásfoglalásait abban a két — részben egymással is összefüggő — kérdésben, amelyek a többi elem mellett elsődleges szerepet játszottak a Bethlennel kialakult konfliktusban. Gömbös mindenekelőtt élesen ellenezte a *népszövetségi kölcsön* fölvételét, mert úgy ítélte, azzal sérül az ország pénzügyi függetlensége. Ebben is az a „romantikusan értelmezett függetlenség-fogalom" befolyásolta, amely meggátolta abban, hogy reálisan értékelje az ország gazdasági helyzetét. Ugyanakkor fajvédő nézetei miatt látott veszély abban, hogy a hitelek kezelése révén ismét a — zömmel zsidó — bankárok húznak hasznot, gyarapítják vagyonukat, még hátrányosabb helyzetbe hozva a magyar fajt megtestesítő parasztságot, illetve keresztény középrétegeket. Hite szerint a valuta stabilitásához elegendő lett volna a kedvező 1923. évi gabonatermés megfelelő exportjáról gondoskodni. Ennek kulcsát pedig abban jelölte meg, hogy az állam, vegye ki a zsidó kereskedővállalatok kezéből és

---

43. Scheubner-Richter magyarországi közvetítő szerepéről lásd Pokorny Hermann: *Emlékeim. A láthatatlan hírszerző.* Petit Real, Budapest, 2000. 102.

[484] *Iratok az elllenforradalom történetéhez II.* i. m. 328–332.

[485] Kerekes Lajos: *A weimari köztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 97.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 166–167.; Shvoy K. *titkos*… i. m. 97.; Szokoly E.: *…és Gömbös*… i. m. 319–320.

[486] Lásd Ormos M.: *Feljegyzések egy*… i. m.; Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 114–116.

[487] *Szózat*, 1922. november 16.

nahliki

monopolizálja a gabonakereskedelmet, miáltal a nagytőke helyett az állam élvezheti annak hasznát, megoldva ezzel az ország nehéz pénzügyi helyzetét, és egyben a nemzet törzsét alkotó mezőgazdasági termelőket is segíthetné.[488] Pritz Pál okkal feltételezte, hogy a kölcsön ellenzésében saját hatalmi törekvései is motiválták Gömböst. A hitelekre támaszkodva végrehajtott gazdasági stabilizáció ugyanis a Bethlen kormány helyzetének megszilárdítását és a Gömbös által bírált „középutas" politikájának folytatását eredményezte, amitől ő előre tartott. Ez pedig eleve meggátolta saját hatalom-átvételi törekvéseit, amelyeket nemcsak budapesti diplomáciai körökben, hanem a kisantant országok fővárosaiban is mérlegeltek, és részben (átmenetileg) szimpátiával kezeltek.[489]

A másik, szintén szakítópróbának bizonyuló ügy a földbirtokreform kérdése volt. Gömbös az 1920. évi földtörvényt és főleg annak vontatott végrehajtását elégtelennek tartotta. Miként azt a novellát is, melyet Bethlen annak érdekében nyújtott be a törvény módosításához, hogy kisgazdáknak a párt tömegbázisát veszélyeztető elégedetlenkedését leszerelje. Gömbös a kiigazítások helyett földosztást követelt. Elutasította ugyan, hogy „osztálypolitikát" gyakorol a parasztság javára, mondván: „Nem tesz különbséget gróf vagy proletár között: egyformán magyar testvéreknek tekinti és kizárólag igazi, nemzeti és emberi értékei szerint ítéli meg őket."[490] Ennek azonban részben ellentmondott az a konkrét javaslata, melyben kezdeményezte a vagyonváltságföldek, a háborús szerzemények, az utolsó ötven évben „nem magyar emberek" kezére került, az állami tulajdonban lévő birtokok, az ország területén kívül élők földjeinek, továbbá „általában minden tízezer holdon felüli birtok" igénybe vételét.[491]

Bethlen joggal kifogásolta, hogy Gömbös nem a párt fórumain, hanem a sajtóban fogalmazza meg kritikai észrevételeit. Gömbös ráadásul a jobboldali diákszervezetek és a MOVE közötti kapcsolatokat[492] is igyekezett kiaknázni politikai törekvései érvényesítésére. Közreműködésükkel az utcai politizálás eszközéhez nyúlt, melynek csúcspontját az őt támogató budapesti diákság március 15–16-ai tüntetései képezték. A fajvédők azt is a maguk javára próbálták kiaknázni, hogy a

[488] *Szózat*, 1923. július 17. 1. és július 20. 1.
[489] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 41–43.
[490] *Szózat*, 1923. április 21. 3.
[491] *Szózat*, 1923. június 17. 3.
[492] Lásd Kerepeszki R.: *A Turul*… i. m. 106.

nahliki

diákok ellen kivezényelt rendőrök attakjának sérültjei is voltak. Gömbös az eseményekre reagálva és egyben Bethlen kompromisszumokra törekvő politikáját bírálva nyilatkozta:

> „*Felfogásom szerint ez az eset igazolja saját és politikai barátaim azon felfogását, hogy tiszta, középutat nem ismerő rendszert kell inaugurálni* nacionalista fajvédelmi alapon*, és annak érdekében mindent megtenni…*”[493]

Ezek az események mondatták — az általa „éretlennek” tartott Gömbössel szemben akkor már egyre inkább Bethlen politikáját támogató — Horthyval sokak által idézett szavait:

> „*Ebben az országban rendnek kell lenni, és én rendet is fogok tartani. A rendetlenkedőkbe belelövetek, s ha a rendetlenkedés jobboldalról történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelövetni, míg egy esetleg balról jövő rendetlenkedésbe passzióval*.”[494]

A konfliktus következménye kenyértörés lett. Bethlen június 15-én levélben közölte Gömbössel, hogy két megoldás között választhat: vagy távozik a pártból (amit nem tartott volna célszerűnek), vagy alárendeli magát a párt hivatalos politikájának, ami a fajvédő politikus részéről elvei feladását jelentette volna. Egyben felszólította Gömböst, hogy mondjon le a kormánypárt ügyvezető alelnöki funkciójáról,[495] amit Gömbös június 19-én meg is tett.[496]

A végső szakításra az augusztus 2-án tartott pártértekezleten került sor, amelyen a kormány — ismételten a mezőgazdák számára hátrányos — adómódosításra vonatkozó tervezetét tárgyalták.[497] A vitában Gömbös olvasta fel a fajvédő képviselők deklarációját és határozati javaslatát. Előbbi a kormány éles kritikáját tartalmazta. Kifogásolták, hogy „a kormány szerencsétlen pénzügyi és gazdasági politikája következményeképpen a magyar állam és a magyar nemzet legértékesebb rétegei s velük az egész magyar nemzet ismét súlyos lelki és gazdasági válság elé jutott”. Érvelésük végkövetkeztetése: „…a kormányzat letért a párt eredeti keresztény, nemzeti és agrárius programjának útjáról.”[498]

---

[493] *Szózat*, 1923. március 18. 3–4. (Eredeti kiemelés – V. J.)
[494] Kozmát idézi Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 123. A helyzet elemzése: uo. 121–124.
[495] *Bethlen István titkos iratai*... i. m. 141.
[496] *Szózat*, 1923. június 20.
[497] A pártértekezletről lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 147–150.
[498] *Szózat*, 1923. augusztus 3. Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 169–174. Idézetek: 170. és 174.

nahliki

Kritikájuk szellemében, határozattervezetük 21 pontjában foglalták össze követeléseiket, amelyek mindenekelőtt a földkérdés megoldására, a mezőgazdák hiteleinek valorizálására és további kedvező hitelezésük támogatására, a mezőgazdasági munkások helyzetének javítására irányultak. Ezzel szemben korlátozni kívánták a tőke mozgásterét, többek között a „bankokrácia letörése", a pénzintézetek állami ellenőrzése, a tőzsde reformja, az „export-import állami monopóliumba vétele" révén. Elvárták „a fölösleges idegeneknek, különösen pedig az ártalmas és spekulációból élő idegeneknek haladéktalan kitakarítását az országból". Az „erőteljesebb keresztény, nemzeti és agrárius irányzat biztosítására" követelték „személyi vonatkozásban […] a kormány teljes rekonstrukcióját.[499] Mindez lényegében bizalmatlansági indítvány volt a kormánnyal és Bethlennel szemben, amit válaszában a miniszterelnök annak is nyilvánított – határozottan elutasítva fajvédők követeléseit.

A határozati javaslatot mindössze az a hét képviselő szavazta meg, akik ezt követően kiléptek a kormánypártból: Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Zsilinszky Endre, Bell Miklós, Csöngedy Gergely, Hir György, Endre Zsigmond, akikhez csatlakozott Eöri-Szabó Dezső. Gömbös abban reménykedett, hogy mások is követni fogják őket, hisz 1922-ben ennél több híve jutott mandátumhoz. Ezért kijelentette, ellenzékbe vonulnak, de egyelőre nem alapítanak új pártot, hanem „fajvédelmi agrárcsoportot" alakítanak a nemzetgyűlésben.

Ezzel ismét új szakasz kezdődött Gömbös politikai pályáján. Az ellenzéki szerepvállalással még inkább *„parkoló pályára"* került, mint a kormánypárt ügyvezető alelnökeként.

A Fajvédő Párt vezére

A politika világába alig négy éve került Gömbös változatlanul politikai érzelmeinek, erős küldetéstudatából fakadó lelkesedésének, s mindezekből táplálkozó illúzióinak rabja volt. E tulajdonságaiból és tapasztalatlanságából eredő naivitása miatt nem érzékelte, hogy sikertelenségre ítélt terveket sző, amikor önálló politikai erő szervezésére vállalkozik, melynek segítségével a tapasztalt és ravasz, a kibontakozó

[499] Uo. 175–178.

nahliki

konszolidáció közepette egyre nagyobb tömegtámogatással rendelkező és a kormányzó feltétlen bizalmát is élvező Bethlen fölé kerekedhet.

Ekkor, 1923 nyarán vált egyértelművé, hogy Gömböst nem a puszta hatalomvágy hajtja, hanem egyfajta erős küldetéstudat. Gyurgyák János találó megfogalmazása szerint: „Az a — gyakran hályogkovácsi viselkedéshez hasonlatos — bátorság és elszántság, hogy a dolgok menetét csak ő tudja eligazítani és megváltoztatni…”[500] Ha nem így lett volna, nem szakít elveihez ragaszkova a miniszterelnökkel, feladva ezzel annak lehetőségét, hogy az egyre inkább megszilárduló kormánypárt révén érje el egyéni céljait.

Ugyanolyan vehemenciával látott munkához, mint korábbi vállalkozásai esetében. Három héttel az Egységes Pártból történt kiválás után érdemi politikai háttér nélkül fordult az egész magyar társadalomhoz Dorozsmán.

> *„Tisztelt Választópolgárok! A mai alkalmat nem tekintem egyszerű politikai beszámolónak. Önök, dorozsmai választópolgárok, alkalmat adnak egy politikai irány megnyilatkozására. Mert tisztelt polgártársaim, nemcsak önöknek szól az, amit mi itt mondunk. Azt akarjuk, hogy az egész ország vegye tudomásul, hogy mi, akik a fajvédelmi törekvések híveinek valljuk magunkat, s erre az irányzatra felesküdtünk, s a magyar nép és nemzet egyetemét kívánjuk egész erőnkből szolgálni, szembefordulunk azokkal, akik eltértek az eredeti úttól, cserbenhagyták a zászlót, mellyel a múlt választáson önök előtt is megjelentek.* […]
>
> *Az az irányzat, amelyet mi képviselünk, egyetemes nemzeti irányzat. Miért? Mert nem ismer társadalmai osztályok közötti különbséget, abból indul ki, hogy valamennyiünk vérében magyar vérsejtek vannak, köztünk tehát társadalmi osztálykülönbséget nem szabad és nem lehet érezni. Tudnia kell a magyar mágnásnak, hogy a magyar nép egyszerű fia közelebb áll hozzá, mint egy idegen mágnás. A magyar intelligenciának, mert a népből nőtt ki, éreznie kell a hivatását, hogy minden tudását nem az egyéni, hanem az egész magyar nemzet erejének gyarapítására kell felhasználni. Mert az érdekel engemet, hogy ezekben az időkben a nemzet meg tud-e felelni történelmi hivatásának.* […]
>
> *Barátaimnak azt üzenem, hogy ha akarják a nemzeti Géniusz diadalát látni, álljanak közénk.”*[501]

Dorozsma csak egyik állomása volt annak a szervezőkörútnak, amelyet a fajvédő csoport tagjai jártak be nyár végén és a kora őszi hetekben. Gyűléseket

---

[500] Gyurgyák J..: *Magyar fajvédők*… i. m. 104.
[501] Gömbös beszédét lásd Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 179–184. Idézet: 179., 182., 184.

nahliki

tartottak többek között Hatvanban, Abádszalókon, Csongrádon.[502] Nagyszabású zászlóbontásukat Gyöngyösön tartották október 27–28-án. A kétnapos, látványos külsőségek közepette zajló rendezvényen a környező településekről érkezettekkel együtt több ezren vettek részt, és beszédet mondott a fajvédő képviselők többsége.[503]

A fajvédők akciója ellenszélben zajlott. Már augusztus elején erőteljes, a vidéki lapok részvételével folyó rágalomhadjárat indult Gömbös ellen. A délszláv állam budapesti követével folytatott beszélgetésére utalva, azzal vádolták, hogy saját kormányt kíván alakítani, melyhez igénybe vette volna a kisantant támogatását is – politikai engedmények fejében. A fajvédők bizonyítottnak látták, hogy a kampányt a miniszterelnökség sajtóosztálya indította el.[504] Az új, Gömbös vezette kormány szervezését feltételező véleményekre maguk a fajvédők is alapot adtak. Néhány nappal kiválásuk után Zsilinszky — 1921–1922-ben többször hangoztatott nézetét felelevenítve — a Szózat hasábjain követelt *rendszerváltozást*, gondolatmenetét azzal zárva: „*A rendszerváltozáshoz azonban más kormány kell!*”[505] Később, 1924 tavaszán — a nyomdászsztrájk miatt kiéleződött konfliktus nyomán — a kormány 12 napra betiltotta a *Szóza*t és *A Nép* című lapokat, melyeknek kulcsszerepe volt a fajvédő eszmék terjesztésében.[506]

Nehezítette helyzetüket, hogy önálló szervezet hiányában külső segítségre szorultak propagandagyűléseik rendezésében. Ezt nem biztosíthatta az általuk irányított MOVE, amely ekkor már nem folytathatott politikai tevékenységet, és vidéken ekkor már csak sportegyesületei működtek. Ki tudták azonban használni szoros személyi kapcsolataikat az ÉME-vel. Így mindenütt — Gyöngyösön is — az egyesület helyi szervezete hirdette meg és szervezte gyűléseiket. Az 1921. évi betiltások és felfüggesztések után a kormányzathoz közeledő ÉME vezetésének az 1922. évi nemzetgyűlési választások során épp úgy csalódást okozott tagjainak és híveinek kiszorítása a törvényhozásból, mint Gömböséknek. Ezért 1922 nyarától, s különösen 1923 tavaszától ismét felerősödött kormányellenes hangjuk, radikalizálódtak politikai akcióik. Különösen a Duna-Tisza-közén és a csatlakozó alföldi területeken, ahol a fajvédőkkel kezdettől együttműködő Héjjas Iván és

[502] *Szózat*, 1923. szeptember 25. 2.; október 9. 8–9.; október 16. 7.
[503] *Szózat*, 1923.október 30. 5–6.
[504] *Szózat*, 1923. augusztus 18. 3.
[505] *Szózat*, 1923. augusztus 11. 1.
[506] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 163–164.

nahliki

családja erőteljes befolyást gyakorolt a vidéki, paraszti lakosság politikai hangulatára.[507] Mindez még határozottabb korlátozó intézkedésekre késztette velük szemben a kormányzatot. Ennek egyik megnyilvánulásaként a belügyi hatóságok betiltották október 21-ére tervezett szolnoki gyűlésüket, amely ismét a fajvédőknek biztosított volna lehetőséget nézeteik hirdetésére és támogatók toborzására.[508]

A fajvédő csoport és az ébredők együttműködése, közös rendezvényeik sora mégis folytatódott, és később is hasonló módon szervezték gyűléseiket. Politikai törekvéseik rokon voltát jelezte és további kooperációjukat erősítette, hogy az ÉME 1923. decemberi közgyűlésén a fajvédők egyik vezéralakját, Eckhardt Tibort választották elnökké. Feltűnő, hogy akcióik elsősorban a Dunától keletre eső mezőgazdasági területeken, illetve azok központjaiban zajlottak. 1924. május, június, július során nagyszabású körutat tettek nagyobb városokban: Szolnokon, Hajdúböszörményben, Nyíregyházán és olyan ipari centrumokban is, mint Miskolcon és Csepelen, szeptemberben pedig a Dunántúl legiparosodottabb városában, Győrben, ahol az ÉME már 1919-ben erős pozíciókat szerzett. Majd egy újabb szolnoki betiltás nyomán, Cegléden találkoztak a választókkal,[509] és csak később olyan dunántúli városokban, mint Nagykanizsa. Gömbös majd minden gyűlésen részt vett és beszédet mondott.

Rendezvényeik a támogatók gyűjtését és a Fajvédő Párt szervezeti kereteinek megalapozását szolgálták. Ezek eredményeként egy év múlva jutottak el a párttá alakulásig. 1924. október 19-én, Kecskeméten rendezték a párt — korabeli szóhasználattal élve — „zászlóbontó ünnepségét". Nem véletlenül a „Hírös Város"-ban. Az ugyanis a Gömbössel már Szegeden együttműködő Héjjasék „birodalmának" központja volt. Innen indultak megtorló útjaikra a környékbeli településekre a Tanácsköztársaság bukását követő hetekben, és a város az ÉME szervezésének, majd további történetének is egyik meghatározó központja volt. Főszereplői, irányítói pedig a Héjjas család tagjai, élükön Ivánnal.[510] Ők rendezték a zászlóbontást is – valóban ünnepélyes körülményeket biztosítva, az ellenforradalmi emlékeket felidéző formaságokkal, amelyben a nyugat-magyarországi

[507] Lásd Zinner T.: *Az ébredők*… i. m. 181–184.
[508] *Szózat*, 1923. október 21. 3.
[509] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 165–166.
[510] Lásd Zinner T.: *Az ébredők*… i. m. 39–43.

nahliki

bandaharcokba részt vett Héjjas-különítmény, egykori egyenruhájukban felvonuló 28 tagja is szerepet kapott.[511]

Gömbös Gyula itt jelentette be a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulását, amelyet ezután ők maguk és a politikai élet más szereplői is gyakran csak Fajvédő Pártként emlegettek. A párt vezére a névadást indokolva kifejtette, hogy a nemzeti jelzővel a társadalom egészének összefogását kívánták kifejezni – a nemzeti eszme jegyében, függetlenül a vallási különbségektől. Ezért sem szerepeltették a névben a korszak politikai jelszavaiban gyakorta hallható-olvasható „keresztény" szót, jóllehet, mindig hangsúlyozták, hogy csak a keresztényeket tartják a nemzet részének – a többiek *idegenek*. A függetlenségi jelző pedig a magyar nemzeti önállóság és a függetlenségi tradíciók kifejezésére szolgált.[512]

Ekkor ismertették először a párt programját is, amelyet — a szakirodalomban eléggé általánosan elterjedt véleménnyel ellentétben — nem egyedül Zsilinszky Endre, hanem az ő kései emlékezése szerint négyen írták. Gömbös az elvi kereteket meghatározó bevezetőt szerkesztette, a külpolitikai fejezetet Eckhardt Tibor, a közgazdasági részt Ulain Ferenc fogalmazta, míg Zsilinszky a közjogi, a kultúrpolitikai és a szociálpolitikai részeket írta meg, amelyek az egész program terjedelmének majd felét teszik ki.[513] Ezt erősíti meg, hogy ilyen munkamegosztásban ismertették a programot a kecskeméti hallgatóság előtt.[514]

Egy pártprogram ritkán egy személy alkotása. Ezúttal sem erről volt szó, hanem, több fajvédő összehangolt munkájáról, amelyet az elvek és a szöveg egyeztetése alapján végeztek. A programalkotással kapcsolatos munkamegosztás mégis árulkodó a fajvédők vezéreinek politikusi habitusát és felkészültségét illetően. Gömbös addigi szerepvállalásaival, kezdeményező fellépésével és szervezőmunkájával, agitatív erejű nyilvános szerepléseivel vitathatatlanná tette vezéri szerepét. Zsilinszky Endre emlékezése szerint *„kétségtelen érdekes és erős egyénisége"* okán válhatott elsőszámú vezetővé, s azért, mert *„erős akarata van, jó*

---

[511] *Szózat*, 1924. október 21. A rendezvény összefoglaló ismertetését lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 167–168.

[512] Uo.

[513] Lásd *Magyarország*, 1938. április 12. — Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az én fajvédelmem. A programot közli *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk: Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Kossuth, Budapest, 1991. 103–110. A továbbiakban a programra e kiadás alapján hivatkozunk.

[514] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 168.

nahliki

politikai ösztönei, erős taktikai készsége és tagadhatatlan szuggesztív ereje".[515] Ez már a pártalakulás előtti gyűléseken nyilvánvalóvá vált. A pártprogram megfogalmazásában azonban csupán az elvi alapok megfogalmazása fűződik nevéhez. A szövegnek ez a része már megfogalmazásával is szilárd elhatározást és a fajhoz, nemzethez, valamint a földhöz és az abból élőkhöz való erős kötődést sugallt. A párt céljait „a magyar nép egyetemének öntudatra ébresztésében és megerősítésében", „az egységes nemzeti társadalom felépítésében", a „fajtestvéri kötelékek" keresztény elvek alapján történő megszilárdításában, az arányos és igazságos vagyonmegosztásban, a „lelkében-testében megerősített magyar nép politikai, gazdasági és művelődési" megszabadításában (a zsidókkal szemben), a gazdasági élet agrárszellemben történő átalakításában határozta meg. Mindezt „az állam céltudatos gondoskodása útján" látta elérhetőnek.[516] A társadalom élete egyes területeivel kapcsolatos szakkérdések konkrét kifejtése viszont nála képzettebb harcostársaira maradt – a vezérük által felvázolt elvek alapján. A munkamegosztás alakulása nem jelentette azt, hogy Gömböst elmélyült elméleti ismeretek predesztinálták volna az elvi alapvetésre. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy sohasem definiálta az általa használt alapfogalmak, a nemzet és a faj szavak tartalmát. Azokat nem két önálló, eltérő tartalmú kategóriaként, hanem rendszeresen szinonimaként használta, és nem tudati, hanem érzelmi tényezőként kezelte őket, amelyek magyarázatra sem szorulnak. Ezt fejezték ki a gyöngyösi gyűléshez kapcsolódó vacsorán elhangzott szavai:

> *„Csodálkozom, hogy **a fajvédelemről**, ennek létjogosultságáról még mindig beszélni kell, hisz **ez a gondolat oly természetes, mint maga az élet. A nemzet egyénisége a nemzet fajisága**, amely nemzet ezt nem tudja, nem érzi, örökre elveszett.*"[517]

A formális pártalakulásra november 13-án került sor Budapesten, a párt ekkor birtokba vett Irányi utca 21. szám alatti klubhelyiségében, amit Gömbös egyik barátja bocsátott rendelkezésükre. Ezt követően itt tartotta üléseit (pártvacsoráit) hetente egyszer a párt vezetése, és innen irányították a pártszervezést. A Fajvédő Párt akkori szervezeti erejéről mindent elmond, hogy az alakuló értekezletre nem

[515] Zsilinszky emlékezését lásd *Szabadság*, 1936. október 11. 1.
[516] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 104–105.
[517] *Szózat*, 1923. október 30. 5. (Eredeti kiemelés.)

nahliki

tömeggyűlésen került sor. Azon mindössze öt fajvédő képviselő, Gömbös Gyula, Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc és Hir György, továbbá a párthoz ekkor csatlakozó két pártonkívüli képviselő — Kiss Menyhért és Zsirkay János — vett részt. Rajtuk kívül csupán Wolff Károly, a Budapesten szerveződő Keresztény Községi Párt elnöke és a keresztény ellenzéki Friedrich István jelent meg vendégként.

A két vendég jelezte, hogy a fajvédők nem csak az ÉME szervezetire támaszkodva kívánták erősíteni pozíciójukat. 1923. augusztus 23-án Gömbös kezdeményezésére Keresztény Ellenzéki Szövetség néven „a keresztény gondolat érvényesülése és a dolgozó magyarság talpraállítása érdekében" tömörült 22, a kormányzat politikájával elégedetlen képviselő. Legtöbben — a két, őket támogató egyéni képviselővel együtt összesen kilencen — a fajvédők közül kerültek ki, heten voltak a Haller István vezette, 1923 pünkösdjén újjáalakult Országos Keresztényszocialista Párt és hatan a Friedrichet követő képviselők. Kinyilvánították, hogy mindegyik párt megtartja önállóságát, programját és akciószabadságát, szövetkezésük „csupán a kormány politikájával szemben való egyöntetű fellépésre vonatkozik, és lehetővé teszi, hogy […] a magyar nép felvilágosíttassék milyen katasztrófa felé viszi *a Bethlen-kormány nemzetietlen, fajszeretet nélküli, liberális és a zsidó nagytőke előtt meghajló politikája az országot*".[518]

Az akció lényegében az egy évvel korábbi kísérlet, az akkor mintegy száz képviselőt tömörítő Egyesült Keresztény Blokk gyakorlatának felelevenítése volt – most Wolff Károly részvétele nélkül. A próbálkozás épp oly hamar kifulladt, mint a korábbi, 1923 végén megszűntek az addig heti rendszerességgel tartott csütörtök esti közös pártvacsorák,[519] amelyeket az egyes résztvevő pártok felváltva rendeztek.[520]

* * *

A Fajvédő Párt megszervezése két fontos változást eredményezett Gömbös helyzetében.

Egyrészt a pártvezéri funkció és a vele járó elfoglaltságok miatt 1925. január 18-án, a MOVE esedékes éves közgyűlésén lemondott hat éve viselt elnöki tisztéről. Ez azonban nem jelentette részéről az egyesülettel való szakítást, annak rendezvényein

[518] *Szózat*, 1923. augusztus 24. 1. (Eredeti kiemelés)
[519] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 152–156.
[520] 1923. szeptember 27-én pl. a Friedrich-párt (*Szózat,* 1923. szeptember 28. 3–4.), október 4-én a Haller István vezette keresztény ellenzék vacsoráján (*Szózat*, 1923. október 5. 3.) vettek részt.

nahliki

továbbra is rendszeresen részt vett. Különös tekintettel arra, hogy sportszerető és több sportágat még ekkor is több-kevesebb aktivitással űző emberként támogathatta a MOVE ekkor már jószerével a sportélet szervezésére korlátozódott tevékenységét. Politikai támaszt azonban már nem láthatott benne. Legfeljebb remélni tudta, hogy az egyesület — a körülmények kedvező változása esetén — később talán felelevenítheti korábbi, aktív és kiterjedt társadalomszervező munkáját, eszméiknek megfelelő politikai tartalommal. Ezért is figyelt arra, hogy mindig elvbarátai kövessék az elnöki pozícióban: lemondásakor Zsilinszky Endrét választották meg, amikor pedig 1927 decemberében ő is távozott, az a Borbély-Maczky Emil, volt miskolci főispán követte, aki Gömbös lelkes híve volt a fajvédő eszmék képviseletében, és 1926-ban a párt képviselőjeként jutott be az újjászervezett képviselőházba. Közvetítésükkel Gömbös itt is érvényesíthette befolyását, még a szuverén Zsilinszky elnöksége idején is. Zsilinszky kísérletet tett arra, hogy a cseh Sokol-mozgalom mintájára a MOVE-t — a cserkészeket, a leventéket, a lövészegyletek tagjait és frontharcosokat is tömörítő —, az egész társadalmat átfogó szervezetté tegye. 1925 júniusában, a Várban nagyszabású szimpátiatüntetést szervezett Horthy mellett. Ennek sikerén felbuzdulva, a következő év februárjában egy „néma, de hatalmas és félelmetes" tüntetést kívánt szervezni „a nemzeti és keresztény Magyarország mellett", amelyen „megmozdul az egész ország szervezett keresztény társadalma". A tüntetést azonban a hatóságok nem engedélyezték.[521] Mindez aligha történt a hasonló célokat követő Gömbös ellenére.

Pártvezéri tevékenységének következményeként radikálisan megváltozott családi helyzete. Felesége egyre nehezebben viselte, hogy a politikai tevékenységnek mindent alárendelő férjét állandóan nélkülöznie kell neki és három gyermekének. Ráadásul, a pénzügyi hátteret nélkülöző pártszervezés finanszírozásához részben a családi kasszát is felhasználva apasztotta vagyonukat, amelyet nagyrészt felesége hozománya alapozott meg. Nem véletlen, hogy Gréta Reichelt rokonsága megelégelte a helyzetet, és a feleséget gyermekeivel együtt Bécsbe költöztette.[522]

Az eseményt kiszínezve, de a Gömbös közvetlen környezetéből származó információkkal lényegileg egyező módon örökítette meg a kortárs újságíró.

---

[521] Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky…* i. m. 78–80.; A Zsilinszky vezette MOVE működésének részleteit lásd Dósáné: A MOVE. I. m. 139–147-

[522] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 21.

nahliki

„Az elhanyagolt asszony — fel se tételezzünk semmi rosszat róla — titokban férfiakkal tárgyal, s a férfiak szemügyre veszik a bútorokat, számolnak, aztán alkudoznak. S egy alkalommal, amikor a férj honmenteni megint hosszabb vidéki körúton jár, a Baross utca 4-es számú kapu előtt kora reggel nehéz lovak vontatta két csukott bútorszállító kocsi áll meg. Hórukkemberek légiója rohan fel a lépcsőn, a megígért nagy borravaló csodás gyorsaságra sarkallja őket, izmaik feszülnek, a gurtni vállukat vágja, csurog a verejték róluk, de mire egy óra leforgása alatt kiürítik a lakást, egy szeg nem sok, annyi sem marad a falban. […]

– Keleti pályaudvar – idegen akcentussal csak ennyit mond az asszony, és a gyerekekkel kocsira, aztán vonatra száll, meg sem áll apja bécsi házáig."

Aznap este vidáman fütyörészve nyitja ki a lakásajtót a férj. Felkattintaná a villanyt, de nem ég, nincs még egy csillár sem az egész lakásban. Reszkető kézzel gyufát gyújtogatva járja be a szobákat, kongó lépte zaját a kísérteties csönd és a sötét megsokszorozza. Minden üres. Se asszony, se gyerek, se bútor, még egy ágy sem, ahol kinyújtózhatna éjszakára. Csak a hálószoba sarkába kiteregetett újságpapíron szép simán egymásra fektetve töméntelen ruhája, a falnál meg sámfára vert cipői állnak glédában.

A faképnél hagyott férj kifordul az elhagyott lakásból, az ajtót kulccsal mégis bezárja, és mérgesen elmegy egy szállodába. Másnap az Irányi utcába költözik, a fajvédő párt klubhelyiségének egyik szobájába, szerényen bebútorozkodik, úgy lakik aztán, mint hadnagy korában, valami albérleti legénylakásban."[523]

Miként a politika tette tönkre első házasságát, az lett a második megalapozója is. Új feleségével a MOVE-ban ismerkedett meg. Szilágyi Erzsébet, a Gömbösnél három évvel fiatalabb, művelt, csinos, elvált asszony az egyesület női szakosztályának elnökeként került kapcsolatba az országos elnökkel. 1926. július 8-án kötöttek házasságot. A férjnek immár nem kellett attól tartania, hogy politikai tevékenysége konfliktusforrás lesz közöttük. Az új asszony nemhogy nem ellenezte férje közszereplését, el is kísérte gyűléseire. Sőt inspirálta komolyabb politikai célok elérésére, és ennek érdekében alaposabb közgazdasági, jogi ismeretek megszerzésére, műveltségének gazdagítására bíztatta.[524] Mindezek megvalósításában fontos szerepe lett annak, hogy legjobb barátnőjének férje Hóman Bálint volt, akivel így Gömbös is mind jobban elmélyülő baráti viszonyba

[523] Szokoly E.: *…és gömbös…* i. m. 230–231.

[524] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 22.; Révay J.: *Gömbös…* i. m. 266.; Szokoly E.: *…és gömbös…* i. m. 249–250.; Lázár A.: *Visszaemlékezéseim…* i. m. 184–185.

nahliki

került.[525] A kiváló tudós segítette is Gömböst tudásának bővítésében, világlátásának tágításában, miközben az ő társadalomról és politikáról kialakult felfogását is befolyásolták Gömbös nézetei.

* * *

A Fajvédő Párt szervezetéről belső működéséről alig tudható valami. Nem maradt fent szervezeti szabályzata, üléseinek jegyzőkönyve. A vezetőség egyébként sem formális vezetőségi üléseket, hanem a kor szokásainak megfelelően ún. pártvacsorákat tartott. Ezekről ugyan rendszeresen beszámolt a fajvédők hivatalos orgánumának számító *Szózat*, valamint *A Nép* című lap, de csak az ott elhangzott beszédeket, politikai nyilatkozatokat ismertették. Szervezeti kérdésekről, az akciók megtervezéséről nem ejtettek szót. Utóbbi kérdéskörből is csak gyűléseik helyszíne és formaságai, de legfőképp az elhangzott beszédek tartalma ismerhető meg, továbbá azok fogadtatása a hallgatóság részéről, amit persze erős kritikával kezelhetünk, hisz megint csak a párt lapja az egyetlen forrásunk, amelynek tudósítói propagandisztikus jelleggel (is) fogalmazták meg beszámolóikat.

Annyit mindenesetre megtudhattunk a párt belső viszonyairól, hogy Gömbös „katonásan" irányította a szervezetet. Amikor 1925. január elején a párt újévi vacsoráján Eckhardt köszöntötte Gömböst, mint a párt vezérét, ő ezt azzal hárította el, hogy körükben nem lehet személyi kultusz, de kizárólagos vezető szerepét megkérdőjelezhetetlenné tette: *„…**ez azonban nem jelenti, hogy a vezérnek nem kell engedelmeskedni. Amíg ennek a pártnak élén állok, az** eszme képviselete tekintetében elvárom, hogy mindenki feltétel nélkül engedelmeskedjék*."[526] Azoknak a barátainak, képviselőtársainak mondta e szavakat, akik nélkül ő az eszmét meg sem tudta volna fogalmazni, hisz beszédeiben, csekély számú cikkében rendre felismerhetőek azok a gondolatok, melyeket Zsilinszky, Eckhardt és mások már korábban kifejtettek. Bizonyító dokumentumok nélkül is biztosra vehetjük azonban, hogy Gömbös vidéki szervezetek hálózatával, regisztrált és folyamatos aktivitást kifejtő tagsággal rendelkező pártot kívánt szervezni – miként két évvel korábban az Egységes Párt ügyvezető alelnökeként tette. Erre

[525] Korai kapcsolatukat dokumentálja Hóman vele folytatott levelezése is, melynek első darabjai Gömbös fajvédő korszakában íródtak. Lásd OSZK Kézirattár Fond 15/607.

[526] Idézi Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 170. (Kiemelés tőlem – V. J.)

nahliki

utalt az 1926. decemberi választási kudarc után tett kijelentése, mely szerint az ő pártjuk volt az egyetlen szervezett párt a polgári pártok közül.[527] A látható jelek azonban ennek cáfolatát adták.

Ezek a jelek mindenekelőtt a párt választási eredményeiben fedezhetők fel. Részben az 1925. májusi budapesti törvényhatósági, részben az időközi nemzetgyűlési, de leginkább az új választójogi törvény alapján lezajlott képviselőházi választásokon elnyert szavazatok és mandátumok mutatták, meddig jutott a Fajvédő Párt a támogatók toborzása terén.

Budapesten, ahol nem volt komoly befolyásuk, és tömeggyűléseket sem szerveztek, nem önállóan indultak. A Wolff Károly vezette Keresztény Községi Pártot támogatták, amelynek intéző bizottságába Gömböst még 1924. május 16-án beválasztották. A velük kötött megállapodás értelmében a keresztény párt jelöltjei mellett korteskedtek, egyetlen jelöltjük, Eckhardt Tibor is annak listáján indult. Ezzel is biztosítani akarták a képviselőtestületben addig többséget élvező párt ismételt győzelmét. Gömbös bekapcsolódása a fővárosi választási harcba azt is eredményezte, hogy felerősödött a Wolffék által addig is képviselt antiszemitizmus, és az a választási küzdelem egyik hangsúlyos elemévé vált. Széles körben keltett nyugtalanságot, és tiltakozást váltott ki a fajvédő vezér egyik kijelentése, melyben azt hangoztatta, hogy „minden akadályon keresztül meg kell maradni ebben a városban a keresztény uralomnak, és hangsúlyozom, még akkor is, ha numerikus kisebbségben maradunk a választásokon".[528] Ez pedig azt sejttette, hogy választási vereség esetén akár fegyverhez is nyúlnak a kereszténypárt uralmának megőrzése vagy helyreállítása érdekében. Más tényezőkkel együtt az ennek nyomán keletkezett félelmek is szerepet játszhattak abban, hogy a Wolff-párt mindössze 91 képviselői helyet tudott elnyerni az 1920-ban szerzett 167 mandátummal szemben, ami majd 50%-os visszaesést jelentett. Így bekövetkezett a Gömbös által előrevetített helyzet: a demokrata, szociáldemokrata és liberális képviselők alkottak többséget a fővárosi képviselőtestületben. A Gömbös által kilátásba helyezett akcióra azonban nem került sor.[529] 1923 augusztusa és 1926 decembere között öt

[527] *Szózat*, 1927. január 23. 2.

[528] Idézi Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 172.

[529] A választások előzményeinek és eredményeinek áttekintését lásd uo. 171–173.; Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)*. Gondolat – MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2010. 51., 157–158. és 163–171.

nahliki

időszaki választáson indított jelöltet a Fajvédő Párt, de csak 1925 októberében, a letenyei választókerületben sikerült mandátumot szereznie Somogyi Béla révén.[530]

Gömbös nagy reményeket fűzött az 1926. december közepén tartott képviselőválasztásokhoz. „…a következő választásokon, amelyekre mi előkészülünk, pártom lényeges megerősödését várom" – jelentette ki a fajvédők majd egy évvel korábbi, január 21-ei pártvacsoráján.[531] Reményét pártjuk szervezett voltára építette, ami alapján úgy látta „reálisan véve 26–30 mandátum illette volna a pártot".[532] A számok azonban mást mutattak. Már az is a fajvédők befolyásának területi korlátait jelezte, hogy a 198 egyéni választókerület közül csak 54-ben (27,3%) tudták megszerezni a jelöltállításhoz szükséges számú aláírást. A választás nyomán közülük mindössze ketten jutottak mandátumhoz. Gömbös Gyula ún. egyhangú választással, azaz szavazás nélkül került a képviselőházba, ami nem választói akarat, hanem politikai alkuk eredménye volt. Miskolcon a város korábbi főispánja, Borbély-Maczky Emil a szavazatok 62%-át elnyerve lett a választás győztese. Azzal emelkedett négyre a párt képviselőinek száma, hogy később csatlakozott hozzájuk a keresztény párt listáján indult Kontra Aladár és a független jelöltként mandátumot szerzett Héjjas Iván.[533] Mindez hatalmas kudarcot jelentett Gömbös számára.

Ám letörni nem tudta. A rá jellemző elszántsággal, az alábbi szavakat intézte elvbarátaihoz egy hónappal a választások után:

> *„Nem adom fel a küzdelmet, mert még ma is bízom elveinkben, és azoktól várom Magyarország feltámadását. A fajvédők programját az élet követelményeinek megfelelően átdolgoztam, és ez az új program néhány nap múlva napvilágot fog látni. Azt akartam ugyanis, hogy annak a tömegnek, amely mellettünk tett színvallást a választásokon, írásba foglalva is meglegyen a politikai hitvallása. Politikai hadsereggé fogunk átalakulni, amelynek minden körülmények között föltétlenül bíznia kell abban a vezérben, akit a mozgalom élére állított. Én a magam részéről tudom azt, hogy azok helyett is kell harcolnom, akik nem kerülhettek be a parlamentbe, és nem fog megijeszteni sem a jobboldal túlnyomó többsége, sem a mellettem ülő radikális tábor, amely esküdt ellensége a nacionalista és konzervatív politikának.*

[530] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 176.
[531] *Szózat*, 1926. január 23. 2.
[532] *Szózat*, 1927. január 23. 2.
[533] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 181–182.

nahliki

Programunk a nép millióinak arcához alkalmazkodik, és pártunk szervezettsége meg fogja hozni a párt győzelmét."[534]

Harcossága valóban megmaradt, de némi józansággal, a kormányzati törekvések árnyaltabb értékelésével is párosult, amiben talán már az őt megfontoltabb politizálásra intő második feleség és az új barát, a tudós Hóman hatása is érvényesült. Másrészt — legalábbis kezdetben — gyakori parlamenti felszólalásai azt igazolják, hogy a mandátumhoz nem jutott társak pótlását is komolyan gondolta. Megnyilvánulásai egyértelműen jelezték, hogy politikájának tartalma nem változott, a fajvédő elveket képviselte, és olyan kérdésekbe nyilatkozott meg a képviselőházban, amelyek programjának kulcselemeit képezték.

Mi a fajvédelem?

Gömbös válasza a kor problémáira a *fajvédelem* volt, ami 1928-ig meghatározta a MOVE élén, a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselőjeként, Bethlen Egységes Pártjának ügyvezető alelnökeként és az általa szervezett radikális Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt vezéreként kifejtett politikai tevékenységének tartalmát.

A nemzethalál vízióját felidéző kommün és Trianon, majd a külpolitikai elszigeteltség hatására a nemzettel kapcsolatos felfogása új színekkel gazdagodott. Az ország megcsonkítása Gömbös gondolkodásában is a nemzeti lét feltételévé, egyben legfontosabb céljává, értelmévé is tette a békeszerződés revízióját.[535] Az antanthatalmak nyomása, illetve a kisantant fenyegető gyűrűje miatt ismét aktuálissá vált számára a függetlenség, az ország szuverenitása — immár mint megvédendő értékek.[536] De — nem ragadva le a védekező pozíciónál — az első pillanattól kezdve a jövőre is gondolt: Magyarország kelet-európai vezető szerepének megteremtésére,[537] mi több, „nagyszerű világtörténelmi küldetésére".[538] Ez pedig egyet jelentett a területi integritás helyreállításával, amit kezdetben akár katonai

[534] *Magyar Újság*, 1927. január 28. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 314.)

[535] Gömbös terület revízióval kapcsolatos nézeteiről lásd Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Tanulmányok. Szerk.: Romsics Ignác. Közreműködött: ifj. Bertényi Iván. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 72–77.

[536] Révay J.: *Gömbös*… i. m. 205–207. *Gömbös Gyula beszéde Szegeden*… i. m. 1–2.; Pritz Pál: *A fajvédők külpolitikai nézetei*… i. m

[537] NN 1922. II. köt. (1922. júl. 24.) 294. XXIII. köt. (1924. ápr. 16.) 412.

[538] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 104.

nahliki

eszközökkel is megvalósítandónak tartott. Ezek az alapvetően külpolitikai meghatározottságú és jellegű nemzeti célok, illetve a külső körülmények jelölték ki belpolitikai programjának kiindulópontját: „erőt gyűjteni", melyet majd „alkalmas időben alkalmazni" lehet.[539]

Gömbös — személyiségéből fakadóan és a radikális politikai irányzatokra jellemző módon — nem az országban és a nemzetközi viszonyokban korábban lezajlott összetett folyamatok árnyalt elemzése alapján értékelte a helyzetet és kereste azok előidézőit. Egyetlen okkal magyarázta a katasztrófák sorozatát. Huston Stewart Chamberlain egyik cikkének[540] ismeretében és hatására mutatta ki már a háború idején, hogy Európában Magyarországon legmagasabb a zsidók aránya a lakosságban, ami pedig — szerinte — önmagában is a nemzet ellenálló erejének gyengülését eredményezi.[541] Másrészt a bolsevizálódó Oroszországból hazatért zsidó katonatisztekben ismerte fel a kommunisztikus eszmék hazai terjesztőit.[542] A két problémát összegezve mondta ki: „…visszagondolok az elmúlt nagy háborúra, amelyet nálunk a zsidóság befolyásolta Hinterland vesztett el."[543] Ez az álláspont lényegében megegyezik a német jobboldal — Ludendorffék és Hitlerék — Dolchstoß-elméletével.

A fenti adatokat egészítette ki a zsidóság gazdasági és egyes foglalkozási ágakon belüli részesedésével kapcsolatban a századforduló táján és az után közzétett statisztikai adatokkal, amelyek a társadalmon belüli részarányukat messze meghaladó mértékű mértéket mutattak.[544] Ezek alapján jutott arra a következtetésre: „…a zsidóságnak olyan hatalmas térfoglalását lehet megállapítani, amely a nemzet, a

---

[539] NN 1922. II. köt. (1922. júl. 24.) 294. Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 35.

[540] Gömbös maga hivatkozott – a cím megjelölése nélkül – Chamberlainnek a „*Rasse und Nation*" (Faj és Nemzet) c. folyóiratban megjelent cikkére, melynek mottója a következő volt: „Ha egy nemzet naggyá akar fejlődni, egy alapvető elvből kell kiindulnia, és ez a nemzeti jelleg megalkotása, azaz egy körvonalozottan megkülönböztetett faj megteremtése." NN 1920. V. kötet. (1920. szeptember 17.) 373. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 72.)

[541] Gömbös Gy.: *Egy magyar vezérkari*… i. m. 33–34. (Közölve: Gömbös: *Válogatott*… i. m. 33–34.)

[542] NN 1920 V. köt. (1920. szeptember 17.) 373. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 71–72.)

[543] *Szózat,* 1920. augusztus 10. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 66–67.)

[544] „Magyarországon a zsidók 5%-át teszik az összlakosságnak. E káros következményként látjuk, hogy a nagybirtoknak 20%-a, nagyobb földbérletek 48%, az újságok 50%-a, a bankoknak legalább 75%-a zsidó kézen van, azaz a zsidók messze túllépték azokat a határokat, amelyek között számarányuknak megfelelően mozogniuk kellett volna." (*Szózat,* 1920. augusztus 10. – Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 66.) Nemzetgyűlési beszédekben sorolta a különböző szabadfoglalkozású értelmiségi pályákat, melyeken zsidók aránya 18–49% között mozgott (NN 1922. II. köt. [1922. július 24.] 296. – Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 124.), illetve a zsidók országos átlagot jóval meghaladó iskolázottságának adatait (NN 1922. VII. köt. [1922. december 16.] 42. – Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 153–154.) [A két beszéd szövegét lásd: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 115–168.].

nahliki

faj szempontjából abszolút veszélyt jelent."[545] Úgy látta, „a zsidók ezt a fajt teljesen elnyomva, rabigába hajtják."[546] Gömbös azonban sohasem gondolta végig e jelenségek kialakulásának okait. Szövegeinek tanúsága szerint fel sem merült benne, hogy alapos elemzés tárgyává tegye a zsidók gazdasági és kulturális téren tapasztalt és regisztrált magyarországi térnyerésének gazdasági, társadalmi, mentalitásbeli stb. gyökereit és azok összefüggéseit. A helyzetet viszont oly tragikusnak tartotta, hogy már a nemzet végzetét is előrevetítette:

> *„…a zsidó fajnak Magyarországon való elhatalmasodásával állunk szemben, és mindenkinek meg kell győződve lenni arról, hogy ha nem védekezünk ezen elhatalmasodással szemben; akkor a második ezer évben — azt hiszem, talán nem is nagyon sokára — a magyar faj, honfoglaló Árpád népének utódai, szolgákká fognak lealacsonyodni."*[547]

Gömbös az általa vázolt helyzetet „végtelen igazságtalanság"-nak minősítette, és hozzátette: „a hazaárulás határáig menne, ha ebbe belenyugodnánk, hogy ezen százalékos eloszlás továbbra is így maradjon."[548] A változtatás módját meghatározták számára az okok, amelyekben a nemkívánatosnak ítélt jelenség gyökerét látta.

A zsidók, szerinte, „elsősorban faji kvalitásaik révén" „hatalmasodtak el" Magyarországon. Másrészt (és különösen) azért, mert a magyarság — a helytállás érdekében az európai szisztémához alkalmazkodva — „turáni" faji mivoltában meggyengült, faji öntudata elveszett. Ezzel pedig meggyengült ellenálló képessége, és védtelenné vált a liberalizmus „narkózisával" szemben.

> *„…nekünk nincs faji öntudatunk, nem volt sovinizmusunk, ez csak politúra volt, nem voltunk meggyőződéses magyarok, hanem álmagyarok voltunk valamennyien, mert ha mi nem lettünk volna kivetkőztetve faji öntudatunkból, különösen az utolsó évszázadok alatt, akkor nem jöhetett volna ide bolsevista zsidóuralom, mert a nép ezzel öntudatosan szembehelyezkedett volna. Azt is a zsidó csinálta, igen ügyesen Mefisztó módjára összeveszejtette a magyarokat.* […] *Ezt a hatalmas erős fajt, a magyar fajt, amely ezer éven keresztül meg tudta állani a helyét etnográfiai elszigeteltségében, mégis annyira képes volt narkotizálni a zsidó faj, hogy nem tért magához, mert az igazi hatalmi tényezők nem voltak a kezében."*[549]

A másik okot a bevándorlás és kivándorlás szabályozatlanságában jelölte meg.

---

[545] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 37. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 143.)
[546] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 296. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 124.)
[547] NN 1920. V. köt. (1920. szeptember 17.) 372. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 69.)
[548] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 296. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 125)
[549] NN 1920. V. köt. [1920. szeptember 17.] 372. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 75.)

nahliki

A dualizmus korában a szociális problémák megoldásának elhanyagolása miatt *„saját fajtestvéreink kénytelenek voltak kivándorolni", másrészt viszont korlátlanul telepedhettek helyükre „idegen fajok, elsősorban zsidók, amelyek az ő élénkségüknél fogva, a mi elaléltságunknál fogva Magyarországnak mondhatnám arra való predesztináltságánál fogva, hogy kihasználják, teljesen kezükbe vették az uralmat e nép fölött.*"[550]

Ebből kiindulva fogalmazta meg a teendőt: „Nem lehet és nincs is szebb föladata nemzetgyűlési képviselőnek, mint saját faját megvédeni a rabszolgaságtól, mely egyenlő az elpusztulással."[551] Azt az erőt pedig, mely biztosítéka lehet a sikernek, a „*magyar vérben*" látta. Ezért állította: „A fajmagyarnak erősítése biztosítja egyedül, egészen egyedül a második ezer évet."[552]

Az ő szemében a fajvédelem több volt az antiszemitizmusnál. A zsidóellenesség Gömbös fajvédelmének fontos, de csak egyik — *negatív aspektusú, kirekesztő jellegű* — eleme. Programszerű megnyilatkozásaiban ő mindig ez elé helyezte, és hangsúlyosabban fogalmazta meg annak másik — *pozitív aspektusú, építő jellegű* — elemét, a magyar faj erősítését, érdekeinek védelmét. Gömbös ennek jegyében így formulázta *„vezérgondolatát"*:

„…a magyar fajvédelem jegyében regenerálni Magyarországot és a regenerált Magyarországnak világpolitikai pozícióját történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani." Majd hozzátette: *„Meggyőződésem, hogy magyar nemzeti állam csak akkor bír prosperálni, csak akkor bírja biztosítani a létét, ha a nemzeti államon belül egy faj szupremáciája biztosítva van.* [...] *erre pedig ebben az országban a magyar jogosított...*"[553] Ennek megfelelően a fajvédők szerint: *„… a fajvédelem a magyar fajnak az az igyekezete, hogy megtarthassa, illetőleg az élet számos terén visszaszerezhesse azt a gazdasági és kulturális erőt, amelyre államalkotó jellegénél fogva hivatva van.*"[554]

Gömbös a magyar politika alapvető kötelességeként jelölte meg „a magyar faj gazdasági és politikai hatalmát visszaállítani régi fényébe",[555] és annak érdekében a faj erősítését szolgáló intézkedéseket szorgalmazott.

A *magyar* faj érdekeit hangoztató, *háromnegyed részben német származású* Gömbös azonban ellentmondásos helyzetbe került. Az ellentmondást egyrészt azzal igyekezett feloldani, hogy német gyökereit később sohasem hangoztatta. Még az 1935. évi Országgyűlési Almanach által közölt

---

[550] Uo. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 70.)
[551] *Szózat*, 1920. augusztus 10. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 67.)
[552] NN 1920. V. köt. (1920. szeptember 17.) 375. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 76.)
[553] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 295–296. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 122. és 124.) A Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt programja ezt a magyarság „nagyszerű világtörténelmi küldetése"-ként emlegette. *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 104.
[554] *Szózat* 1920. szeptember 18.
[555] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 296. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 124.)

nahliki

részletes életrajzban sem került megemlítésre. Annál inkább az, hogy apja révén „régi vasmegyei nemesi család sarja”.[556] Mindig hangsúlyozottan magyarnak vallotta magát. Másrészt elismerte:

> „…*tényleg van vérkeveredés és teljesen egységes turáni fajú magyart ma találni nem lehet, de van egy* magyarországi faj, *amely annyira összeidegződött már a honfoglalókkal, hogy ennek tagjait, különösen azokat a családokat, amelyek évszázadokon keresztül kereszteződtek a magyar fajjal, s mint egységes magyar elem éltek vérségi kapcsolatban a tiszta turáni fajhoz tartozókkal, igenis oda lehet állítani, mint igazi magyar fajt*.”[557]

Nem véletlen, hogy szövegeiben szinte egyáltalán nem esik szó a magyar társadalom etnikai tagoltságáról. Ez is arra utal, hogy Gömbös *magyar fajként az ország nem zsidó lakosságát* emlegette. Miként az is, hogy több alkalommal *„keresztény faj”*-ról (sic!) beszélt magyar faj helyett.

E *„magyarországi”*, illetve *„keresztény” faj* érdekében gyakorolt fajvédelem vezérgondolatként határozta meg Gömbös álláspontját minden részkérdésben, lett légyen szó gazdaságról, szociális kérdésekről, oktatásról, kultúráról, sportról, jogrendről vagy kormányzati szisztémáról. Fajvédő társaihoz hasonlóan ő is a felemelkedés nélkülözhetetlen feltételeként értékelte a területi revízió megvalósítását. Minden egyéb az erre történő felkészülést, az erőgyűjtést szolgálta: a magyar faj megerősítése és az ő törekvéseit akadályozó tényezők felszámolása egyaránt.

Belpolitikai tekintetben legfontosabbnak a gazdaságot tekintette. Annál is inkább, mert a magyarság meggyengülését abban látta, hogy kicsúsztak kezéből a „hatalmi tényezők”, „különösen a gazdasági tényező”.[558]

Gazdaságpolitikai elképzeléseinek középpontjába „a magyar faj gazdasági érdekeinek intézményes védelmét” helyezte,[559] alaptételévé pedig a *„keresztény agrárgondolat”*-ot tette. Rögtön hozzáfűzte: „…mi a keresztény gondolatban nem vallásfelekezeti,” hanem „fajvédelmi gondolatot látunk”.[560] Ebből a megfontolásból tartotta magát a keresztény kurzus idején kialakult gazdasági rendszer esküdt ellenségének, mert az nem biztosította a magyar faj gazdasági érdekeit, meghagyta a zsidóság pozícióit, és ez által a keresztény társadalom függő helyzetben maradt „az internacionális tőkétől”.[561]

Az agrárius nézeteket valló Gömbös, Isten akaratának tulajdonítva az ország agrárjellegét — ismét csak faji kollektívumban gondolkodva —, úgy ítélte meg: az

---

[556] *Országgyűlési Almanach 1935–1940*… i. m. 262.

[557] NN 1922. XVIII. köt. (1923. december 17.) 159–160. (Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 117.) (Kiemelés tőlem — V. J.)

[558] NN 1920. V. köt. (1920. szeptember 17.) 375. (Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 75.)

[559] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 106.

[560] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 101.

[561] NN 1922. XXIII. köt. (1924. április 16.) 411–416.

nahliki

uralja a gazdaságot, aki a földet birtokolja. Azt pedig mindig is vallotta, hogy a gazdasági hatalom birtokosai tartják kezükben a politika és a kultúra, vagyis a társadalom egész életének irányítását.[562] Ebből kiindulva két nagyobb feladatot jelölt ki. *Egyrészt*: „Magyarország gazdasági életének agrárszellemben való újjászervezését", melyet „a nemzetfenntartó magyarság érdekei" szerint kell végrehajtani.[563] Ezért biztosítani kell a mezőgazdaság dominanciáját a gazdaság egészében. Hangsúlyozta, hogy az egész gazdasági életet „a magyar földmívelésre kell felépíteni".[564] Mégpedig úgy, hogy az iparban, a kereskedelemben és a pénzügyi szférában is az agrárérdekeknek kell elsőbbséget biztosítani. Ennek előfeltételét abban határozta meg, hogy „az a magyar föld, amely elvétetett a magyartól, a magyarnak visszaadassék".[565] Csak így érhető el, hogy a magyar mezőgazdaság uralkodó szerepe révén az ipar, a kereskedelem és a bankok is magyarrá legyenek. E gyakorlat kialakításához „bizonyos gazdasági diktatúrát" is szükségesnek tartott, oly formában, hogy megszüntetve a miniszterek egyenjogúságát „a magyar gazdasági életet a földművelésügyi miniszter diktálná".[566] A *másik feladat*: „keresztény gazdasági egyedek" teremtése „a földbirtokreform fokozatos és erélyes végrehajtása által". Ennek keretében szorgalmazta először azt, hogy a „turáni gondolat jegyében megalakult" társadalmi egyesületek foglalkozzanak behatóan a telepítés gondolatával. A mezőgazdaság fejlesztéséhez szükséges munkaerő pótlásának lehetőségét biztosítandó hangsúlyozta: „…keressünk Keleten fajtestvéreink között olyanokat, akiket fajunk erősítése szempontjából is szívesen látna mindenki."[567] Sohasem határozta meg pontosan, kikre gondolt. Később a kivándorolt magyarok visszatelepítésének lehetőségét és szükségességét tartotta fontosnak, megfelelő farm- és telepítési szisztéma segítségével,

---

562 NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 46. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 161.)

563 *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 105.

564 NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 46. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 165.)

565 NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 48. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 165.). Gömbös már 1921 elején így nyilatkozott: „Mondjuk ki: *a föld a honszerző magyaré legyen!* 1921-ben adjuk vissza törvényes úton azt, amit főként a zsidó bérlők elvettek tőle és mondjuk ki, hogy a föld öt százalékánál több idegeneké nem lehet." (*Szózat* 1921. január 9. – Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 84.) Ebben a szellemben érvelt a vámtörvény vitájában a magyar agrárérdekek védelmében. NN 1922. XXIV. köt. (1924. május 31.) 245-246. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 268–277.)

566 NN 1922. XXIII. köt. (1924. ápr. 16.) 412. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 256–257.)

567 *Szózat* 1921. január 9. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 84.) Hasonlóan érvelt számos más beszédében. Lásd még többek között: NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 36–38. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 163.); XVII: köt. (1923. december 7.) 366–367. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 204–207.)

nahliki

ami által tőkeerős magyar kisgazdák jönnének vissza az országba.[568] Mindezek révén „a kisgazda osztályból új történelmi osztályt kell nevelni", melyre a fajvédő politika építhet – hangsúlyozta.[569] Ezért „fajvédelmi szempontból, a nemzeti állam szempontjából" a földreform „minden körülmények között való teljes végrehajtását" szorgalmazta, ennek alárendelve a gazdaságosság szempontjait.[570] Ezekben az érvekben a Zsilinszky Endre és Kozma Miklós által még a háború éveiben, illetve annak hatására megfogalmazott gondolatai ismerhetők fel.[571]

A kivándorlás megakadályozása és a magyarság természetes szaporodásának elősegítése érdekében a fentieken túl *szociálpolitikát* is hirdetett — ugyancsak *a fajvédelem jegyében*. Az általánosság szintjén mozgó, jelszószerű ígéretekkel, illetve követelésekkel („ne legyen éhező magyar ebben az országban", a rászorultaknak állami segítséget, a nem rászorultaknak munkát; fokozottabb higiénikus berendezkedést; anya- és csecsemővédelmet; küzdelem az egykerendszer ellen, a közegészségügy államosítása stb.) a magyar faj erősítését kívánta szolgálni.[572] Ezek a tervek fontos és pozitív elemeket tartalmaznak a vidék rossz egészségügyi viszonyainak javítására, de Gömböst e tekintetben sem a társadalom és azon belül a szegényebb rétegek általános érdekei motiválták, hanem a fajvédelmi szempontok.

Ezt bizonyítja az is, hogy a vázolt agrár- és szociálpolitikát csak abban az esetben tartotta célravezetőnek, ha a magyar lakosság, az „új önálló exisztenciák" *faji szempontból intenzív életet élnek*. Ha a nép, (melyben „őserő és tehetség van") műveltebb lesz, iparhoz is értő tökéletesebb állampolgár, a nemzeti célú fajvédelmi politika szilárd bázisát képező erőtényezővé válhat.[573] A Fajvédő Párt programjának Gömbös által megfogalmazott elvi bevezetőjében ezért tekintették elsőrendű céljuknak, hogy a magyar nép egésze ismerje meg „a maga ősi gyökerű faji, erkölcsi, szellemi és testi erőit, fejlessze ki azokat a maguk teljességében".[574] Ennek megalapozása érdekében is szentelt nagy figyelmet Gömbös a *kultúrának* és az *oktatásnak.* Kultúrpolitikai

---

[568] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 42. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 151.); *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* (KN 1927.) III. kötet (1927. április 8.) 71–74. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 326.)

[569] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 296–298. (Közölve: Gömbös: *Válogatott…* i. m. 128.)

[570] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 102.; *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 106.

[571] Lásd *A politizáló katonatiszt* c. alfejezetet.

[572] NN 1922. VII. köt. (1922. dec. 16.) 41. XVI. köt. (1923. szept. 12.) 585–586.; *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 108.; Révay J.: *Gömbös…* i. m. 209.

[573] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 105.

[574] *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 104.

nahliki

megnyilatkozásainak alapgondolata: „…nemzeti kultúrát csak az tud képviselni, aki a nemzetnek a fia és a vérközösséget vállalja a nemzettel."[575] Ahhoz, hogy az ilyen fajtestvérek legyenek többségben, el kell fordulni a Nyugattól, vissza kell térni „a nemzet ősforrásaihoz", ismét megteremteni a magunk kultúráját, mert „magyar kultúra nélkül nincs tökéletes nemzeti élet, fajfenntartás, fajvédelem".[576] A „nemzet ősforrásai"-t pedig a népi kultúrában, a népművészetben látta, és erre alapozva szorgalmazta az elnyugatiasodott és zsidó befolyás alá került „magas kultúra" átformálását.

A nemzet kulturális felemelkedésének legfőbb akadályát az *oktatásügy* terén abban látta, hogy már a középiskolában (csakúgy, mint az egyetemeken) nyomasztóvá vált a zsidó ifjak többsége. Míg jobb gazdasági helyzetben lévő, zömmel városban lakó szüleik könnyebben taníttathatták őket — konstatálta Gömbös —, addig a szegény magyar falusi gyerekek nem tanulhattak tovább. A probléma megoldását a nemzet egyetemének, fennmaradásának ügyeként kezelve hirdette az összefogás szükségességét. Másrészt a kormánytól követelte, hogy biztosítson azonos lehetőséget, „főként az eddig elhanyagolt magyar" gyerekeknek. Szorgalmazta a vidéki, tanyasi iskolahálózat — Klebelsberg vezérletével, a kormány által meg is valósított — fejlesztését. Kívánatosnak tartotta kollégiumok és ösztöndíjak létesítését a szegény, de tehetséges parasztgyerekek taníttatásának segítése érdekében. A másik oldalon a numerus clausust nemcsak helyeselte, hanem tökéletesítését, a középiskolákra történő kiterjesztését is sürgette. A zsidók továbbtanulását oly módon is korlátozni kívánta, hogy csak az 1848 előtt betelepültek leszármazottait engedte volna felvenni a középiskolákba.[577] Az ily módon megreformált iskolarendszer alapfeladatát a jellemnevelés erősítésében (az ismeretközlés rovására), és „a fajtestvéri együttérzésnek és kötelességnek az ifjú lélekbe való minél teljesebb beplántálásá"-ban határozta meg. Hasonló megfontolásokból követelt „céltudatos fajvédő irodalom- és művészetpolitikát".[578]

Ugyanezen logika alapján, kiemelten támogatta a *sport* ügyét – a nemzeti szellemű nevelés, illetve az erős, egészséges testű „tökéletes embertípus"

---

[575] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 45. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 159.)
[576] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 105.
[577] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 41–44. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 152–156, 158.); Révay J.: *Gömbös …* i. m. 204–205.
[578] *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 107.

nahliki

kinevelésének eszközeként.[579] Magyarországon a Gömbös vezérelte Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt programjában kapott először hangsúlyos szerepet a testedzés és a sport, „a kisdedóvótól az egyetemekig a testnevelésnek a szellemi oktatással való egyenrangúsítását" követelve.[580] A testedzés iránt kiváltképp elkötelezett Gömbös „nagy nemzeti programnak" nevezte a testnevelés és a sportélet fejlesztését.[581] A korabeli magyar sportéletet „elfajult testnevelésnek" tartotta, mert azt a zsidó vezetők és szponzorok által befolyásolt fővárosi sport uralta. Elsőrendű feladatnak tekintette, hogy „az egész nemzetet, mint nemzetet foglalkoztassuk a testneveléssel". Ennek érdekében „kimenjünk a falura és a magyar mezővárosokba, és onnan kiindulva építsük fel a testnevelés rendszerét". Azaz a versenysporttal szemben a tömegsportnak biztosított volna prioritást.[582] A tömegsport elsődlegességét azzal indokolta, hogy „a testnevelés embernevelés". Rousseaura hivatkozva vallotta: „…erős testre van szükség, hogy a léleknek engedelmeskedni tudjon. […] hogy magasabb gondolatkörben élve, magasabb eszményekért tudjon lelkesedni és tudja feláldozni is a testét a lélek parancsára, amikor a haza érdekében erre szükség van."[583] A testnevelésben ezért nemcsak „fizikai munkát, hanem lelki munkát is" látott.

A zsidóság sportéletben játszott szerepének korlátozása és a magyar faj szupremáciájának biztosítása érdekében vállalt szerepet 1920-ban a Keresztény Magyar Sportliga alapításában. Ezért követelte, hogy „a keresztény és zsidó sporttársadalom teljesen különváljék", illetve azoknak a magyar sportolóknak és részvételükkel működő egyesületeknek a bojkottálását, akik/amelyek nem csatlakoznak a Ligához.[584]

Gömbös — noha a keresztény középosztály és a parasztság ügyét megkülönböztetett figyelemben részesítette — a fajvédelem érdekeként deklarálta, hogy *ne tegyenek különbséget társadalmi osztályok között*. Egyetlen kritériuma az volt, hogy az adott osztály „a nemzet szempontjából tökéletes életet" éljen. Ennek tartalmát

---

[579] NN 1922. XXI. köt. (1924. február 29.) 138–141. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 230–238.)

[580] *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 106.

[581] Beszéd a nemzetgyűlésben a testnevelés és a sportélet fejlesztéséről. (1924. február 29.) In Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 236.

[582] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 231.

[583] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 231−232.

[584] *Nemzeti Sport* 1920. szeptember. 23. 4.

nahliki

sehol sem fejtette ki. Az indokot viszont egy ködös történeti utalással igen: „…mi egy törzsből valók vagyunk”.[585] Kiemelten csak az *ipari munkássággal* és a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal foglalkozott ebből a szempontból. Gömbös többször is hangsúlyozta: érdekük, hogy a munkásságot nemzeti alapra térítsék. „Mi igenis *erőnek erejével* a munkásokat *testvéri alapon* magunkhoz, s ehhez az országhoz akarjuk kötni.”[586] Sőt, magát a szociáldemokrata pártot is szívesen látta volna, ha politikai elveiről lemondva hajlandó részt venni a „nemzeti Magyarországért folyó munkában”. Kemény harcot hirdetett azonban az MSZDP — általa álszocialistaként aposztrofált — vezetőinek a nemzet érdekeivel ellentétes forradalmi politikájával szemben.[587] Az együttműködés legfőbb akadályának pedig azt látta, hogy a párt vezetői és nemzetgyűlési képviselői zömmel zsidók voltak, akik nem vonták le a konzekvenciát a forradalmak tapasztalataiból, és változatlanul osztályalapon szervezkedtek.[588] A nemzeti szempontból káros internacionális eszmék dominanciáját a munkásság körében azzal magyarázta, hogy „a tőke a munkát uzsorás módjára uralja”. Ezért hangoztatta: „Nekünk szorítanunk kell a tőkét, hogy szociális is tudjon lenni és már automatikusan ki is vettük a szocializmus nemzetrontó méregfogát.”[589] E károsnak minősített elemekkel, az „álszocialistákkal” és „gyászszocialistákkal” szemben hangoztatta már 1919 áprilisában, bécsi emigrációjában: „Igen, mi is szocialisták vagyunk, magyar nemzeti szocialisták!”.[590]

Gömbös tehát a magyarság gazdasági, kulturális és politikai pozícióinak megerősítését tekintette céljának. Ez a magyar fajt erősíteni, anyagi és szellemi tekintetben is gyarapítani igyekvő fajvédelem azonban ab ovo zsidóellenes volt, amit az eddigiek is bizonyítanak. Zsidóellenes volt nemcsak azért, mert a társadalmon belül egyedül bennük látott a magyarságot veszélyeztető tényezőt. Egyetlen magyarországi kisebbséget sem kritizált rajtuk kívül. Eltérően pl. Szabó

---

585 Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 102.; NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 298–299. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 130–131.)

586 NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 292. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 117.) (Kiemelés tőlem — V. J.)

587 NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 291–292. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 116–117.); XVI. köt. (1923. szeptember 12.) 604–605.; XXVII. köt. (1924. november 28.) 521. Révay: *Gömbös …* i. m. 208.

588 NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 298. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 129–130.); XVIII. köt. (1923. december 17.) 163. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 225–226.)

589 *Szózat* 1921. január 9. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 84.)

590 *Bécsi Magyar Futár,* 1919. április 8. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 27.)

nahliki

Dezsőtől vagy később a népi íróktól, a magyarországi németséget sem. Erről árulkodott ellentmondásos és meglehetősen nehezen értelmezhető szóhasználata is: magyar faj helyett emlegetett „*keresztény faj*".

Éppen ezért Gömbös nem elégedett meg a „nemzeti erők preferálásával" és a zsidók részleges korlátozásával a társadalom életének különböző területein. Bethlennel és politikai híveivel szemben, nem látott lehetőséget a kompromisszumra, arra, hogy bármiféle „polgári szövetség" létre jöhessen a zsidósággal. Szerinte ugyanis: „A zsidóság csak taktikából szövetkezik, végeredményben azonban minden eszközt felhasznál a maga hatalmi pozíciójának biztosítására."[591] Ha kevésbé drasztikusan is, mint pl. az ÉME különböző szervezetei,[592] általános érvényű és kérlelhetetlen harcot hirdetett az utóbbiak ellen. Indoklásként — a háború és a forradalmak alatti magatartásukra utalva — felrótta hűtlenségüket a magyar nemzettel szemben, majd hozzátette: „A zsidóság bebizonyította, hogy nincs polgári front, csak egy zsidó érdek van, amely nem nyugszik addig, amíg a történelmi Magyarországot meg nem semmisíti…"[593]

Mindezek miatt Gömbös a zsidóság politikai jogait is korlátozni akarta. Az 1925. évi választójogi törvény vitájában javasolta, hogy passzív választójogot csak azok a bevándoroltak kaphassanak, akiknek családja 1848-tól vagy legalább 1867-től az országban él, mondván:

> „*…aki nem generációkon keresztül lakik ebben az országban, akinek vérségénél, atavisztikus átöröklésénél fogva nincs érzéke a nemzet nagy kérdései iránt, aki csak máról-holnapra jön az országba, annak választójogot nem adok és ennek megválasztása ellen védekezem.*" A javaslatot pedig így indokolta: „*Aki képviselő akar lenni, az ismerje és érezze a magyar nép lelkét, aki képviselő akar lenni, az magyar legyen teljes egészében, mert különben olyan tendenciák kapnak lábra, amelyek veszélyesek a nemzet szempontjából, és olyan úgynevezett korszellemek fognak uralkodni felettünk, amelyek tulajdonképpen teljesen ellentétesek a magyar nép pszichéjével.*"[594]

A választójoggal kapcsolatban javasolt időlimitek elvileg ugyan másokat is korlátozhattak volna, Gömbös érvelése azonban egyértelművé teszi, hogy ő ezeket csak a zsidók jogainak szűkítése érdekében fogalmazta meg.

---

[591] NN. 1922. XXXII. köt. (1925. május 25.) 150. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 292.)
[592] Zinner T.: *Az ébredők*… i. m. 31–61.
[593] NN. 1922. XXXII. köt. (1925. május 25.) 150. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 292–293.)
[594] NN. 1922. XXXII. köt. (1925. május 25.) 152. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 294.)

nahliki

Ugyanezért követelte, hogy adminisztratív úton szüntessék meg a zsidó bevándorlást; a háborús konjunktúra idején betelepedetteket írják össze és tartsák szemmel, illetve a Galíciából érkezett zsidókat utasítsák ki az országból.[595]

A harc sikerét abban látta, hogy a magyar faji erők összessége egységesen lépjen fel a zsidók rá nézve káros tevékenysége és hatása ellen. Ezzel összefüggésben mondta el fenyegető szavait:

> *„Felhívok mindenkit, aki magyarnak tartja magát, felhívok mindenkit, aki a történelmi osztályhoz tartozónak vallja magát; válasszon, hogy vagy megsemmisül a történelmi osztály, vagy példaadóképpen elől jár a jobboldali törekvések kivívásában. Ha ez a történelmi osztály meddő munkát végez, passzív marad, ha ez a történelmi osztály szövetkezik a zsidósággal és a baloldali elemekkel,* […] *ha támogatja kompromisszumokkal, megalkuvó politikával, akkor számolhat a történelmi osztálynak ez a része azzal, hogy megsemmisül. Mert itt a nemzet érdekében és a nemzet színe előtt kijelentem, hogy* [ha] *azt vesszük észre, hogy a történelmi osztály egyes rétegei csatlakoznak a zsidó internacionálét reprezentáló nagykapitalistákhoz, akkor azokat is meg kell semmisíteni a magyar faj jövőjét biztosítandó.”*[596]

Nyilvánvaló, hogy a Gömbös által kívánatosnak tartott változások nem következhettek be spontán módon, a társadalom szerves fejlődése eredményeként. Ahhoz hatalmi eszközök alkalmazására volt szükség.

Gömbös már 1919-ben és az azt követő években is elutasította a liberális jogelvek alapján szerveződő többpárti parlamentarizmust. A pártokat és a plurális politikai rendszert is felelőssé tette a magyar társadalom erőinek megbontásáért, az ezek következményének tartott háborús vereségért, majd a forradalmakért és az ország trianoni megcsonkíttatásáért. Ezért szervezett párt helyett politikai feladatokat vállaló egyesületet a MOVE-ból. Az eredetileg katonatiszteket tömörítő szervezet alapvető céljaként pedig a nemzeti társadalom egységes megszervezését jelölte meg. Csak kényszerűségből csatlakozott a kisgazdapárthoz, amelyben mindvégig szorgalmazója volt a nemzeti alapon politizáló pártok egyesítésének, a „nagypárt” létrehozásának – azaz, a pártok nélküli állam helyett egy kvázi egypártrendszer kialakításának.

Már a fentiekből is kitűnik, hogy Gömbös a nemzeti–fajvédelmi célok megvalósításában fontos szerepet szánt a hatalomnak, a „faji szempontból homogén”

---

[595] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 42–43. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m.151.); *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 106.

[596] NN. 1922. XXXII. köt. (1925. május 25.) 151. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 293.)

nahliki

államnak a gazdaság, a szociálpolitika és a kultúra terén egyaránt.[597] Következetesen kitartott amellett, hogy az általa soha nem definiált nemzeti érdek felette van mindennek: így a jogrendnek is. „Nem a jog a fontos — deklarálta pl. 1922-ben a választójoggal kapcsolatos álláspontját fejtegetve —, hanem az, hogy a nemzet örökkévalóságát mi biztosítja jobban."[598] S ha ilyen természetű ellentmondás alakul ki, a jogi formulák nem akadályozhatják az állam által képviselt nemzeti érdek megvédését.[599] Gömbös szükségesnek tartotta: „...az állam beavatkozzék, hogy olyan gazdasági alapok létesüljenek, amelyekre fel lehet építeni a keresztény gazdasági életet." Álláspontját a zsidóság magyar vállalkozásokat akadályozó gazdasági erejével indokolta. Ebből kiindulva tette hozzá: „Az állam nem azért van, hogy állam legyen, hanem hogy a magyar faj érdekeit szolgálja, és ha szükséges, akkor részrehajlással is azt kell szolgálnia."[600]

Ugyanilyen alapon vetette el a polgári szabadságjogok kiterjesztését. A konszolidációról nyilatkozva közölte: az „nem lehet az egyéni szabadság non plus ultrája, amely zülléshez visz, hanem a végleges konszolidáció egyedül az, amely a nemzet egyetemes érdekét szolgálja."[601] E nézetek szükségszerű következményeként Gömbös szerint az egyénnek alá kellett rendelnie magát a nemzet, a faj — azaz egy kollektívum — érdekeinek. Ezt tekintette az általa már az 1920-as évek elején is többször emlegetett *nemzeti öncélúság* tartalmának.

A liberális elvek tagadása jellemezte az állammal kapcsolatos felfogását is, melynek lényege — a változó megfogalmazások és hangsúlyok ellenére — szintén állandó maradt. Ez a stabil elem: a társadalmat felülről szervező, erőszakszervezetekre támaszkodó, erős központi hatalom, amely szervezi, szabályozza az egyéneket magába olvasztó, alárendelő nemzeti/faji kollektívum életét. Ennek szellemében „nagy időkben, történelmi pillanatokban" a parlamentet alkalmatlannak tartotta a nemzet irányítására. Bár verbálisan tagadta, gondolatilag igazolta, hogy a diktatúra híve. Kifejtette azonban: csak olyan diktatúrát tud elfogadni, amely nem „szuronyok

---

[597] Révay J.: *Gömbös …* i. m. 209.; *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 104–105.

[598] NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 300. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 133.)

[599] NN 1922. XVII. köt. (1923. november 30.) 189.

[600] NN 1922. XVIII. kötet (1923. december 17.) 163–164. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 228.)

[601] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 40. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 148.); XVI. köt. (1923. szeptember 23.) 605.

nahliki

hegyén táncol" vagy paragrafusokon alapul, hanem csak olyat, amely a lelkek harmóniáját célozza. Hozzátette: „Azt a diktatúrát tehát, amely a lelkek fölött uralkodik és akkor azt nyomatékkal látja el, ha kell: szuronnyal is, válságos időkben helyeslem."[602] Ebben a mondatban — bármily nyakatekert a fogalmazás — tömören összegezte álláspontját a hatalom és társadalom kívánatos viszonyáról. Az erős hatalom biztosítékaként a hadsereg feladatául jelölte meg a belső rend fenntartását. Ugyanilyen megfontolásból támogatta az internálások rendszerét, a cenzúrát és a rendtörvényt. Ha a rend nincs ilyen eszközökkel biztosítva — fejtegette —, automatikusan bekövetkezik a társadalom nem kívánatos („szabálytalan") önszerveződése.[603]

Ezért szorgalmazta a nemzeti társadalom megszervezését. Veszélyesnek tartotta ugyanis „csak a kormányra felépíteni az államot", mert elég azt elmozdítani és az egész társadalom összeomlik. Úgy vélte: a keresztény polgárok társadalmának kell erősnek, szervezettnek lennie (hasonlóan a szociáldemokrata munkássághoz), a kormány csak végrehajtó szerepet kaphat.[604] 1923 augusztusa után erre hivatkozva bírálta a kormányt a nemzeti erőt képviselő szervezetek (MOVE, ÉME) szétzüllesztéséért,[605] és követelte azok szabad szerveződésének „állami biztosítását és védelmét".[606] Elutasította azonban, mint láttuk, a társadalom „szabálytalan" önszerveződését, s egy újabb logikai bukfenccel ezt a szervezőmunkát — most már kezdeményező, meghatározó szerepet szánva neki — a kormányzat kötelességei közé sorolta.[607] Az ellentmondások azonnal feloldódnak, ha figyelembe vesszük, hogy ez az érvelés 1924-ben hangzott el. Akkor, amikor Gömbös — ellenzéki pozícióból immár nyíltan támadva a Bethlen-kormányt — rendszerváltást követelt. 1922 őszi parlamenti szervezkedése bizonyítja ezzel összefüggő személyes ambícióit is. Amennyiben pedig az ő vezetésével olyan kormány került volna hatalomra, amely a radikálisan jobboldali nemzeti szervezetek bázisára támaszkodhat, a fenti elemek között új viszony jött volna létre.

---

[602] NN 1922. XVII. köt. (1923. november 30.) 191.

[603] NN 1922. VII. köt. (1922. december 16.) 40. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m.148.); XXI. köt. (1924. márc. 21.) 487–488. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 239–242.); Sipos J.: *A Kisgazdapárt*… i. m. 663–669.

[604] NN 1922. XXI. köt. (1924. március 19.) 432.; XVI. köt. (1923. szeptember 12.) 604.

[605] NN. 1922. XVII. köt. (1923. november 30.) 192–194.

[606] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 107.

[607] NN 1922. XXI. köt. (1924. március 19.) 432.

nahliki

Ha Gömbös útmutatása szerint ez a kormány szervezte, támogatta, nevelte, irányította volna a társadalmat — annak érdekében, hogy „gerinces állampolgárok legyenek" és ők „gerincesen teljesíthessék kötelezettségeiket", amelyeket szintén a kormány határoz meg —,[608] az általa ideálisnak tekintett állapot következhetett volna be. Az, amit a „lelkek feletti uralmon alapuló" diktatúrának nevezett, és amely számára szükség esetén a nyílt erőszak alkalmazását, a fegyverek használatát is megengedhetőnek tartotta. Ezekből a megfogalmazásokból egy etatista állam, erősen centralizált hatalom igénye, illetve terve rajzolódik ki. Gömbös és hívei ettől az államtól várták (sőt elvárták), hogy az ő elgondolásaik szerinti tartalommal és eszközökkel érvényesítse a magyar faj érdekeit és „törjön le minden tervet vagy megmozdulást", társadalmi és politikai erőt, amely mindezt akadályozza.[609]

A Gömbös által az 1920-as években vallott és képviselt fajvédelem tehát — a közkeletű beállításokkal szemben — nem azonos az antiszemitizmussal. Pontosabban nem egypólusú, nem egyszerűsíthető le pusztán a zsidóellenességre, a zsidóság üldözésére, lehetőségeinek adminisztratív korlátozására az élet minden területén (gazdaság, társadalom, kultúra, sport stb.). Ez gondolatrendszerének csupán egyik, kirekesztő jellegű (mondhatjuk: *negatív aspektusú*) eleme. Gömbös mindig ez elé helyezett egy másik (*pozitív aspektusú*) elemet: a magyar faj minden tekintetben történő erősítését, pozícióinak, lehetőségeinek biztosítását. Az utóbbi célok forrásait és kereteit azonban jelentős részben csak az általa támadott zsidóság rovására látta biztosíthatónak. A *két elem* ezért elválaszthatatlan egymástól, *együtt alkotja a fajvédő politika lényegét*. Így a *pozitív* elem egyoldalú hangoztatása is magában foglalja a *negatív* (kirekesztő, korlátozó) elemet.[610]

Ismételten hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az általa felvetett problémák megoldását nem a társadalom önfejlődésétől, a különböző társadalmi (az ő hangsúlyaira utalva: faji) csoportok gazdasági, politikai, kulturális stb. versengésétől

---

[608] Uo.

[609] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 104–105.

[610] A részleteket lásd Vonyó József: Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat (Gömbös nemzetről vallott nézetei az 1910–1920-as években) In *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 417–431. A fajvédő politika lényegét, ezen belül Gömbös Gyula fajvédelmének jellegét illetően hasonló következtetésre jutott Gyurgyák János. Lásd Gyurgyák J.: *Magyar fajvédők*… i. m. 110–114.

nahliki

várta. A fajvédelem mindkét nagy feladatának megvalósításában különösen nagy szerepet szánt a csak faji (nemzeti) érdekeket mérlegelő, erősen centralizált hatalomnak. Ezért vetette el mind gazdasági, mind politikai és kulturális tekintetben a liberalizmust, és hangsúlyozta a faji alapon szervezett magyar társadalomra épülő, de egyben annak szervezettségét generáló és biztosító, „egységes nemzeti szellem" által áthatott erős állam irányító, szabályozó szerepét.

Gömbös és a fajvédők tehát alapvetően pozitív célokat tűztek ki a magyar társadalom, főként a városi viszonyokhoz képest szegényes infrastrukturális, kulturális és egészségügyi lehetőségekkel rendelkező paraszti népesség pozícióinak erősítése, ahogy ők fogalmaztak, felemelése érdekében. Hibás volt azonban a kiindulópontjuk, ami tévutakra vezette őket. A kialakult helyzet teljes körű és alapos vizsgálata helyett lényegében egyetlen, relatíve új keletű okkal magyarázták a századok óta felhalmozódott problémahalmazt. A megoldást pedig — éppen ezért — elintézték azzal, hogy adminisztratív eszközökkel elveszik a zsidóktól és magyar fajtestvéreknek juttatják a földet és más gazdasági pozíciókat, a kulturális javak jelentős részét, s állami eszközökkel egyoldalúan gondoskodnak utóbbiak egészségügyi, szociális juttatásainak, iskoláztatásának javításáról. A magyar kultúrát pedig elszakították volna a Nyugattól, a régmúlt szellemi örökségének korlátai közé szorítva azt. Ezek az általuk követelt és tervezett intézkedések a zsidóságot az 1867-ben született, a zsidók jogi egyenjogúságát biztosító emancipációs, illetve a vallásuk egyenrangúságát biztosító, 1895-ös recepciós törvény előtti helyzetbe süllyesztette volna. Azáltal pedig, hogy nem, vagy csak szűkre szabott keretek között birtokolhattak, bérelhettek volna földet és más területeken is korlátozták volna tulajdonlási, továbbá tanulási, művelődési vagy sportolási lehetőségeiket, lényegében állampolgári jogaikat csorbították volna radikális mértékben.

A fajvédők nem számoltak azzal, milyen következményei lehetnek mindennek a gazdaság fejlődésére, az állampolgári jogok alakulására s ezzel a társadalomra és a politikai életre, a lényegénél fogva sokszínű, minden tekintetben gazdag kultúra beszűkülésére és az ország nemzetközi helyzetére. Ennek következtében politikai követeléseik és programjuk nem csak a honi zsidóság számára jelentett veszélyt. A látszat ellenére a nem zsidó származású — a fajvédők szóhasználata szerint „fajú"

nahliki

— társadalmi csoportok számára is hátrányokkal járt volna. Legalábbis hosszabb távon. Azért is, mert a tőkés átalakulás követelményeihez sikeresen alkalmazkodó zsidók érvényesülését korlátozták volna a sikertelen, az előrelépés érdekében keveset tevő magyar társadalmi csoportok (középrétegek, parasztság) védelme érdekében. Másként fogalmazva: a sikertelentől úgy várták el a változást, hogy az ő javára korlátozzák a sikerest, akitől az előbbi tanulhatta volna a modern gazdálkodás és kultúra fogásait. Fel sem vetődött bennük: ha a magyar olyan marad, amilyen volt, változatlanul sikertelen marad – a hazai „vetélytárs" eltüntetése esetén is. Mindezek alapján a fajvédők reflexióit aligha lehet pontosabban jellemezni Poszler Györgynek a népi-urbánus vitáról írt (másokra vonatkozó) értékelő szavainál: „Alapfolyamatok értelmi-elméleti analízise helyett járulékos folyamatok érzelmi-indulati reflexiója."[611]

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni Gömbös nézeteinek forrásaira, s arra, miként viszonyultak azok a korabeli magyarországi antiszemitizmus különböző irányzataihoz.[612]

Gömbös nézeteinek forrásai és helye a korabeli magyarországi antiszemita irányzatok között

Nem könnyű feltérképezni, kitől és milyen művekből merített Gömbös. Egyrészt semmilyen dokumentáció nem áll rendelkezésünkre könyvtáráról, olvasmányairól, másrészt szövegeiben — lévén beszédek, rövid újságcikkek — nem hivatkozik kútfőire. Név szerint csak Clausewitzet és Ludendorffot említi a katonai szerzők közül, Huston Stewart Chamberlaint, Disraelit, Méhelÿ Lajost, Kovács Alajost[613] és Miklóssy Istvánt[614] a fajvédelem kapcsán, és csupán egyszer az agrárius Károlyi Sándort. Őket is általában pontos utalások, sőt — nem egyszer — az idézett művek említése nélkül. A fajvédők lapja, a *Szózat* 1919–1925 közötti cikkeit áttekintve az is

[611] Poszler György: A jobb, a bal és a „harmadik" – a hamis tudat tragikomédiája. Népi-urbánus vita tegnap – fanyar töprengés ma. In: Uő: *Vonzások és taszítások.* Liget Könyvek, h. n. 1994. 372.

[612] Ezek változataira lásd Ormos Mária: Az antiszemitizmus alakváltozatai a XX. században. In *Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok.* Szerk.: Paksy Zoltán, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 7–17.

[613] A Gömbös által használt munka Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, 1922.

[614] Gömbös szövegei alapján arra következtethetünk, hogy az általa ismert munka Miklóssy István: *Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány*. Budapest, 1913.

nahliki

feltűnik a figyelmes olvasónak, hogy Gömbös gyakran nem közvetlenül az általa említett szerzőktől merített, hanem államjogi, politikai, gazdasági tekintetben nála iskolázottabb fegyvertársainak (főként Eckhardt Tibor, Antal István, Ulain Ferenc, Lendvai István) elemzéseiből. Ez épp úgy érvényes Zsilinszky Endre cikkeire, *Nemzeti újjászületés és sajtó* című brosúrájára,[615] mint Eckhardt Tibor 1921-ben a közös barátnak, Kozma Miklósnak írt programszerű levelére vagy a későbbi fajvédő társ, Dánér Béla 1919-ben kiadott pamfletjeire. De utalhatunk a Gömbössel már ekkor kapcsolatot tartó egyetemi ifjak, például későbbi közvetlen munkatársa Antal István, illetve minisztere, Bornemisza Géza egyetemisták egyesületeinek lapjaiban (pl. Ifjak Szava) közölt írásaira is.[616] Jóllehet, számos kérdésben azonos nézeteket vallott velük, érvelései során sohasem hivatkozott pl. Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Bangha Béla vagy akár Teleki Pál gondolataira, Prohászka Ottokárra is csak annak nemzetgyűlési beszédeire utalva. Pedig országos hatása volt a korszak értelmiségi köreiben a székesfehérvári püspök — 1920-ban már második kiadásban megjelent — nagy munkájának,[617] amelyet sokan a keresztény kurzus megalapozásának tartottak. Prohászka részletesen foglalkozott azokkal a kérdésekkel, melyekkel Gömbös – több vonatkozásban hasonló módos ítélve meg azokat.

A fajvédők vezére a zsidók korlátozását szorgalmazó követeléseit magyarországi „tekintélyek" adataival, érveivel igyekezett alátámasztani. Méhelÿ Lajos biológiai fajelméletére hivatkozott, anélkül, hogy a fajok hierarchiájára vonatkozó tételeit átvette volna.[618] A zsidóság magyar fajt veszélyeztető honi térnyeréséhez deklaráltan a néppárti, keresztényszocialista publicista Miklóssy István[619] és a statisztikus Kovács Alajos[620] adatait használta fel. Miniszterelnökként pedig az agráriusok vezére, Károlyi Sándor példájának követését vallotta és egyben ajánlotta a mezőgazdáknak is. A 19. század végén létrejött Gazdaszövetség törekvései rendre felismerhetők már a fajvédő Gömbös 1920-as években hirdetett, mezőgazdasággal kapcsolatos elképzeléseiben.[621]

---

615 Zsilinszky E.: *Nemzeti újjászületés*… i. m.

616 Lásd Ungváry K.: *A Horthy-rendszer*… i. m. 78–93.

617 Prohászka Ottokár: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társulat, Budapest, 1920.

618 Lásd: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 216–217.

619 Miklóssy I.: *Keresztény magyar*… i. m.

620 Kovács A.: *A zsidóság*… i. m.

621 Lásd: Gömbös Gy.: *Válogatott… i. m.* 527–528.

nahliki

Miként azok a nézetek is, amelyeket a magyarországi újkonzervativizmus másik ága, a politikai katolicizmus legnagyobb szellemi hatást kifejtő képviselői (pl. Prohászka Ottokár, Bangha Béla), illetve az ennek radikalizálásában szerepet játszó újságírók (Milotay István és a fajvédő harcostárs Lendvai István) fogalmaztak meg. De citálhatnánk a korszak legnagyobb hatású íróját, Szabó Dezsőt is, akinek akkortájt megfogalmazott véleménye is befolyásolhatta Gömbös világlátását.[622] A legnagyobb hasonlóságot azonban Gömbös és Zsilinszky Endre korabeli gondolatai között fedezhetjük fel. Aligha valószínű, hogy a jogi tanulmányok mellett — részben Kolozsvárt, részben lipcsei és heidelbergi egyetemi tanulmányai során — közgazdasági, történeti, szociológiai és pszichológiai ismereteket is szerző, egyetemista korától publicisztikai tevékenységet folytató Zsilinszky vette volna át az addig lényegében csak katonai képzésben részesült Gömbös ideáit.[623]

A 19–20. század fordulója időszakában a „korszellem" jellemző eleme volt a faji kérdés emlegetése, illetve társadalmi jelenségek ilyen aspektusú vizsgálata szerte Európában. A huszadik század első évtizedeiben és különösen az első világháború után mindez a politikai gondolkodásra is hatott — kivált Közép-Európában. Elég, ha csak — a Hitlerre is nagy hatást gyakorló — Huston Stewart Chamberlain munkáira gondolunk, vagy a magyarul is terjesztett Ostara füzetekre, melyek a fajegészségügy, az eugenika nézeteit is népszerűsítették. Gömbös ezekkel éppúgy megismerkedhetett Bécsben, mint Budapesten.

Gömbös szövegeinek tartalmi elemzésével egyértelműen felismerhető nézeteiben a 19. század végi neokonzervativizmus, az agráriusok,[624] a turanizmus[625] és a biológiai fajelmélet hatása. A nélkül azonban, hogy azok érvanyagát részletekbe

---

[622] Bangha, Szabó Dezső, Milota és Lendvai nézeteire lásd Gyurgyák J.: *Magyar fajvédők…* i. m. 51–86, 155–184.

[623] Uo. 131–154., továbbá Vonyó József: Zsilinszky és a zsidókérdés. In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944.* I. m. 57.

[624] Ezeket részletesen ismerteti Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest, 2003. 118–143.

[625] Lásd pl. Ablonczy Balázs: „Lándzsahegy", néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolkodás a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 87–106. Gömbös is Tagja volt a Magyarországi Turán Szövetségnek, és a turanizmus eszméjét a MOVE-ban is ápolták. Az egyesület pl. 1921. március 19-én nagyszabású „turáni estet" rendezett, melyre a magyarországi turanizmus vezető személyiségein kívül „hazánkban élő turáni fajrokonaink" (finn, török, bolgár, tatár) képviselőit is meghívták. *MOVE*, 1921. március 27. 7. – Turáni est a MOVE-ban

nahliki

menően és következetesen, elméleti igénnyel alkalmazta volna. Különösen fontos, hogy semmilyen új elemmel nem gazdagította azokat. E kérdéseket is mindig a praktikum oldaláról közelítette, és a másoktól átvett gondolatokat csupán állításainak bizonyítására, programjának igazolására használta fel, de nem automatikusan, hanem módosított formában. Ezek a változtatások azonban nem elméleti igényű elemzések, hanem gyakorlati megfontolások eredményei voltak.

Számára a központi probléma a zsidóság szerinte magas számaránya a társadalomban, és még inkább túlreprezentáltsága a magyarországi társadalom életének kulcsfontosságú területein, mindenekelőtt a gazdaságban (ezen belül a mezőgazdaságban is) és a kultúra területén. Másokkal szemben nem érvelt a zsidók alacsonyabb rendű voltával, kedvezőtlen fizikai és lelki adottságaival. Sőt gyakran emlegette beszédeiben, vagy a nemzetgyűlésben, illetve a képviselőházban a zsidó származású képviselők közbeszólásaira reagálva a zsidóság erényeit, mindenekelőtt szervezettségét, hatékony érdekérvényesítő tevékenységét. Ezzel is igazolni kívánta a magyarság erőteljesebb megszervezésének fontosságát.

Gömböst az okok és magyarázatok tekintetében sem foglalkoztatták elméleti szempontok, például a kérdés biológiai összefüggései, mint a vele együttműködő Méhelÿ Lajos professzort és követőit.[626] Vagy a magyarországi antiszemitizmus egyik legkövetkezetesebb képviselőjének, Teleki Pálnak a nézetei, aki szintén természettudományos alapról közelített a kérdéshez, s földrajztudósként eljutott a táj és a faj kapcsolatának vizsgálatáig.[627] A kérdéskör egyik leggyakrabban hangoztatott társadalmi–társadalompolitikai összefüggését, az asszimiláció kérdését is csak egyszer pendítette meg. Ellentétben például a tekintélyes történésszel, az antiszemitizmusnak a magyar elit körében történő népszerűsítésében jelentős szerepet játszó Szekfű Gyulával, aki ezt tekintette a probléma magjának. Szekfű a galíciai bevándorlás megengedését azért ítélte el, mert az megakadályozta az asszimilálódó zsidó polgárság teljes beolvadását a magyar társadalomba, s ennek

[626] Méhelÿ nézeteit ismerteti Gyurgyák J.: *A zsidókérdés…* i. m. 387–397.; Kund Attila: Méhelÿ Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920–1931) *Múltunk*, 2012. 4. sz. 239–289.; Paksy Zoltán: A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a „tudományos" fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. In *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus clausus*ról. Szerk.: Molnár Judit. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 121–134.

[627] Lásd: Teleki Pál: Táj és faj. In: Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk.: Ablonczy Balázs. Osiris, Budapest, 2000. 14–26.

nahliki

eredményeként nem a magyarság asszimilálta a zsidókat, hanem ellenkezőleg, az utóbbiak *„elzsidósították még a magyarságot is.”*[628] Ezzel szemben Gömbös a bevándorlást csak mennyiségi, statisztikai kérdésként kezelte. Az ő szemében ez azért jelentett veszélyt, mert tovább rontotta az amúgy is kedvezőtlen arányokat.

Mindezekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy Gömbös fajvédelme és antiszemitizmusa nem azonos a két világháború közötti magyarországi fajvédelemmel, illetve zsidóellenességgel, hanem csak egyik változatát jelenti az ilyen tartalmú korabeli irányzatoknak. Egyik sajátossága az a már említett tény, hogy — eltérően pl. Szabó Dezsőtől, vagy a népi írók egy részétől, akik a honi németektől is féltették a magyar fajt — csak a zsidóság ellen irányult.

Másrészt, a biológiai fajvédelemmel sem azonos. Ennek legjelentősebb magyarországi képviselőjére, Méhelÿ Lajosra, mint *„a tudományos világ egy előkelő tagjára”* hivatkozott,[629] sőt a Fajvédő Párt keretei között is együttműködött vele, Gömbös érvei között mégsem találkozunk fajbiológiai hivatkozásokkal. Jóllehet zsidó fajról beszélt, Méhelÿvel (vagy Hitlerrel) ellentétben sohasem használta utóbbiak „tudományos érveit” a zsidók alacsonyabb rendű élettani — főként idegrendszeri — adottságairól, és arról, hogy a vérkeveredés során (vegyes házasságok) az alacsonyabb rendű egyedek tulajdonságai öröklődnek, ezzel pedig rombolják a felsőbbrendű faj szellemi és biológiai erejét. Érvelésében általában sem találkozunk az egyes fajok hierarchikus értékelésével, erre épülő minősítésével. A magyarság kedvezőtlen gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetével indokolta követeléseit. Utóbbi számára sem felsőbbrendű volta miatt követelte lehetőségei bővítését a gazdaság és a kultúra minden területén, hanem azért, mert társadalmi szempontból tartotta igazságtalannak, hogy Magyarországon nem a magyar faj — vagy, ahogy Gömbös fogalmazott: a *„magyarországi faj”* — uralta a gazdasági és kulturális javakat, illetve élvezte azok hasznát és előnyeit, és hogy ez által a politikai hatalomra is kevésbé tud hatást gyakorolni.

A biológiai fajvédelem hatása két vonatkozásban érhető tetten Gömbös nézeteiben. Egyrészt abban, hogy a korlátozásokat nem vallási alapon, hanem származás szerint kívánta érvényesíteni a zsidókkal szemben. Másrészt — Zsilinszky

[628] V.ö.: Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1934. 328–344.
[629] NN 1922. XVIII. köt. (1923. december 17.) 159.

nahliki

Endrével együtt — úgy ítélte meg, hogy a zsidóság gazdasági és kulturális életben kialakult túl magas részesedése révén faji sajátosságaiból eredő morális és mentális tulajdonságai károsan befolyásolják a magyar fajt, gyengítik annak ősi eredetű erényeit. Ebben a zsidók faji tulajdonságait elítélő nézetben felbukkan a korabeli, a „fajteoretikusok" által megfogalmazott és a társadalomban is eléggé elterjed közfelfogás hatása, mely a zsidók gazdasági sikereit azok immorális, csaló mentalitásával magyarázta. Gömbös egyszer sem említette e „zsidó mentalitás" pozitív elemeit, a tanulás iránti nyitottságot, a szorgalmat és a racionális gazdálkodást stb.[630] Mint már utaltunk rá, a zsidóság erényeként emlegette viszont szervezettségét és hatékony érdekérvényesítő tevékenységét – ezzel is igazolva a magyarság erőteljesebb megszervezésének fontosságát. De ennek is a negatív hatásait emelte ki, azt rótta fel a zsidóságnak, hogy szervezettségével is összefüggő hatékony, de önző érdekérvényesítésével, az általa képviselt nemzetközi eszmék terjesztésével, a magyar faj egyedei, társadalmi csoportjai közötti feszültségek előidézésével, faji öntudatának lerombolásával és ez által érdekérvényesítő erejének gyengítésével okozott súlyos károkat.

Tiltakozott az általa jelzett jelenségek ellen, de megszüntetésükre nem kívánta volna felhasználni az eugenika teljes (főleg negatív) eszköztárát. Nem találkozhatunk fejtegetéseiben „fajegészségügy" korlátozó intézkedéseinek követelésével, annak szempontjait csupán pozitív formában, a magyar faj gazdasági, szociális, egészségügyi, mentális és kulturális pozícióinak erősítése tekintetében alkalmazta volna. Ellentétben az eugenika egyik korai magyarországi képviselőjével, Keltz Sándorral, aki az ÉME 1924. évi országos kongresszusán szorgalmazta „magas tenyészértékű párok családalapítását" és annak támogatását föld biztosításával. Az így létrehozott „fajnemesítési telepekből mintaközösségeket, mintagazdaságokat" javasolt alakítani, melyek „magán- és családi életük, gazdálkodásuk, gyermeknevelésük és házasságkötésük tekintetében" a „legszigorúbb ellenőrzés alatt" álló tagjait feljogosította volna a „korcsok megfegyelmezésére".[631] Jóllehet gyakran hangzottak el Gömbös szájából éles antiszemita kijelentések, — szemben az

[630] Lásd pl. Zsilinszky E.: *Nemzeti újjászületés*… i. m. 27–51.; Uő.: Az egyetemi kérdés. *Szózat* 1920. március 11. 1-2. Gömböst illetően: NN 1922. II. köt. (1922. július 24.) 295-296.; VII. köt. (1922. december 24.) 36-49.

[631] Keltz Sándor: Fajvédelem mint világnézet. In *Az Ébredő Magyarok Egyesületének 1924 évi országos kongresszusán tartott előadások sorozata*. H. és é. n. [Budapest, 1924] 34.

nahliki

ÉME radikálisaival, vagy az 1930-1940-es évek egyes nyilas mozgalmaival — sohasem kívánt fizikai erőszakot alkalmazni. Pedig volt rá hazai példa is. Keltz Sándor már egy 1923-ban megjelent könyvében publikálta álláspontját: „Gyökeres megoldás csak egy lehet: a zsidófaj, a zsidó típus tökéletes kiirtása."[632]

„A zsidókérdés intézményes, de nem erőszakos megoldását sürgeti az egész magyar nemzet egészséges életösztöne" — vallotta Gömbös.[633] „Nem ütni kell a zsidót, nem pofozva kiszorítani, hanem kulturális és gazdasági téren kell őket háttérbe szorítani" – nyilatkozta a maga sajátos, profán stílusában néhány évvel később.[634] Ez azonban nem jelentett részéről határozatlanságot vagy megalkuvást. Orvosi példát említve fogalmazta a numerus clausus törvény vitájában a zsidókérdésről: „…nem egy lázbetegről van szó, akit borogatásokkal lehet elintézni, itt operációra van szükség, erős vágásra, hogy ez a kérdés végérvényesen a zsidóság érdekében is kiküszöbölhető legyen."[635]

Jóllehet, egy-egy alkalommal utalt arra, hogy „…az egész világon, Angliában is, a cionizmust megint előretolták, mint szükségest",[636] még a zsidók teljes kitelepítését sem követelte — megint csak ellentétben az ÉME különböző fórumaival.[637] Kezdetben, egy alkalommal ugyan fölvetette, hogy „a magyar kormány már 1921-ben érintkezésbe lépjen a cionisták központjával, a magyar állampolgársággal bíró fölös számú, több százezer zsidó polgár kitelepítésére",[638] később azonban ezt sem hangoztatta. Miként a kitelepítés „fölös számú" zsidókra történő kiterjesztése is jelzi, „csak" korlátozni akart, a numerus clausus jegyében minden területen (gazdaság, kultúra stb.), jogi és adminisztratív eszközökkel. Minimális programként deklarálta már 1920-ban: „…legkisebb mértéke a megoldásnak az lesz, ha a zsidókat állampolgári jogaik, épségben tartása mellett az öt százalék szabta határok közé mindenütt visszaszorítjuk".[639] Ez dominálta álláspontját az általa elmarasztalt zsidó

---

[632] Keltz Sándor: *Konzervatív világrend.* Budapest, 1923. I. köt. 284. Idézi: Méhelÿ Lajos: A magyar tragédia élettudományi okai. VI. közlemény. Különlenyomat „A Cél" 1924. januári számából. Budapest, 1924. (6) 7.

[633] Gömbös Gyula: A zsidókérdés. *Szózat*, 1920. augusztus 10.

[634] *Szózat*, 1926. február 13. 3.

[635] NN 1920. V. köt. (1920. szeptember 17.) 372.

[636] NN 1920. V. köt. (1920. szeptember 17.) 375.

[637] Zinner T.: *Az ébredők…* i. m. 31–61.

[638] Gömbös Gyula: 1921 politikája. Negyedik közlemény. *Szózat*, 1921. január 19. [Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 86–88.]

[639] Gömbös Gyula: A zsidókérdés. *Szózat*, 1920. augusztus 10.

nahliki

nagytőkével, a magyar társadalomba beépült más zsidó egzisztenciákkal szemben is. Teljes tilalmat csak a további bevándorlás megelőzésére, teljes kirekesztést pedig csak az utolsó évek galíciai bevándorlóival szemben követelt. Ez a program tehát antiszemita program, de az Ormos Mária által megfogalmazott *szelektív antiszemitizmusként* jellemezhető.

Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy mindez nemcsak magyar kortársaitól és fajvédő politikájának majdani kiterjesztőitől különbözteti meg, hanem a faji politikát totálisan alkalmazó Hitlertől is. Attól a Hitlertől, akihez sokan éppen antiszemitizmusa miatt szokták hasonlítani Gömböst.

Mindezek alapján Gömbös fajvédelmét olyan *társadalmi-politikai programnak* tekinthetjük, melynek elsődleges célja a magyarság gazdasági és kulturális felemelése, másrészt azoknak az erőknek — jelen esetben a bűnbakként kezelt zsidóságnak — a korlátozása, melyekben e program megvalósításának akadályát látta. Faji alapúvá azáltal vált ez a politika, hogy a zsidóságot nem vallási alapon korlátozta volna a magyarság érdekében, hanem a korlátozást valamennyi zsidó származású magyar állampolgárra kiterjesztette volna.

Ám Gömbösnek a fenti nézetek hangoztatásával, az érvényesítésüket szolgáló mozgalom- és pártszervezéssel meghatározó szerepe volt az antiszemitizmus politikai programmá szerveződésében, ami majd csak halála után válik gyakorlattá őt meghaladó követői révén.

A nagy kompromisszum: ismét a kormánypártban – és a kormányban

Gömbös pártja, a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt nem tudott érdemi befolyásra szert tenni a korabeli magyar társadalomban. A gazdaság stabilizálása és a politikai élet konszolidációja jelentősen apasztotta a lakosság fogékonyságát a szélsőséges nézetek iránt. Gömbös tehát az 1923-ban választott úton nem érhetett célba, a Fajvédő Párt révén nem valósíthatta meg — hite szerint — a magyar faj felemelése, azaz nemzete érdekében hirdetett politikai programját. Az elvek és a nagyszabású tervek nem valósultak meg, és ebben a számára kedvezőtlen körülményeken kívül saját korlátai is akadályozták. Érzékenyen reagált az őt körülvevő világ eseményeire, jelenségeire vagy azok egy részére. A hiányos felkészültséggel rendelkező, kezdő politikus azonban felszínesen, a képet leegyszerűsítve mérlegelte a helyzetet és a

nahliki

körülményeket. Meg sem kísérelte mélyrehatóan feltárni az okokat, reálisan és sokoldalúan elemezni a rendelkezésére álló lehetőségeket, azoknak megfelelően mérlegelni az alternatívákat, átgondolni az általa választott megoldások rövid és hosszú távú hatásait. A politikus mentalitását is meghatározó, még mindig benne rejlő katona arra sarkallta, hogy a legegyszerűbb, katonásan megvalósítható megoldásokat részesítse előnyben.

De nem csak ez okozta a Fajvédő Párt, illetve vezérének személyes politikai kudarcát. Gömbösnek be kellett látnia, hogy a korabeli viszonyok között Magyarország két vezető politikusának, a vitathatatlan tekintélynek örvendő Horthy Miklós kormányzónak és Bethlen István miniszterelnöknek a támogatása, pártfogása nélkül nem valósíthatja meg céljait. Márpedig az ő korábban élvezett pártfogásukat 1923-ban elvesztette. Ezt jelezte az is, hogy háborús és ellenforradalmi érdemei ellenére nem avatták vitézzé, holott fajvédő harcostársát, Zsilinszky Endrét már 1925-ben érdemesnek tartotta erre Horthy. Gömbös csak négy évvel később, 1929 júniusában, már a Bethlen vezette kormánypárt, illetve a kormány tagjaként nyerhette el a címet.[640]

1928-ban azonban új lehetőség nyílt meg számára az ország nemzetközi helyzetének változása következtében. Magyarország katonai ellenőrzésének megszűntével mód nyílt arra, hogy a trianoni szerződés változatlan érvénye ellenére — legalábbis részlegesen — kijátsszák annak korlátozó rendelkezéseit, és fokozatosan fejlesszék a Nemzeti Hadsereg személyi állományát, fegyverzetét. A mozgásteret e tekintetben tovább bővítette a Bethlen és Mussolini által 1927. április 5-én megkötött olasz-magyar barátsági szerződés titkos katonai záradéka.[641] E munkához agilis, nagy munkabírású, jó szervezőkészséggel és kapcsolatokkal rendelkező személyre volt szükség. Az elmúlt évtized tapasztalatai alapján a feladatra Gömbös Gyulát látta alkalmasnak a kormányzó, a miniszterelnök és a tisztikar nagy része egyaránt. Ennek is köszönhette, hogy 1928. szeptember 5-én honvédelmi államtitkárrá nevezte ki Horthy Miklós.[642] Kinevezésének fontos előzményei és feltételei voltak.

---

[640] Révay J.: *Gömbös…* i. m. 82.

[641] A két miniszterelnök ezzel kapcsolatos tárgyalásairól készült feljegyzéseket lásd *A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927- január 1. – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez IV.* Összeáll., jegyzetek: Karsai Elek. Kossuth, Budapest, 1967. 60–63.

[642] Erre lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér…* i. m. I. 161.

nahliki

Gömbös szándékaiban mindenekelőtt az 1926. évi választási kudarc hozott változást. A sikertelenség egyértelműen jelezte számára: nem számíthat érdemi társadalmi támogatásra a fajvédő célok megvalósításában. Ezeket, melyek hite szerint a nemzet érdekeit szolgálták, csak a biztos társadalmi bázissal rendelkező Egységes Pártban érvényesítheti. Miként saját politikusi karrierjének kibontakozására is csak egykori, kormánypárton belüli pozícióinak helyreállításában látott lehetőséget.

A kormányzó és a miniszterelnök nyitottságát — az ország nemzetközi helyzetének változásán túl — az is biztosította, hogy Gömbös 1923. évi távozásakor nem vágta be maga után a kaput. Annak ellenére sem, hogy a kezdeti időkben kemény kritikát gyakorolt Bethlen és kormányának politikája felett. A kormányzóval szemben azonban sohasem volt ellenséges. Ennek ellenére a hozzá fűződő viszonya is hűvösebbé vált, mert Horthy távolságtartóbb lett korábbi kedvelt munkatársával. Kapcsolatuk azonban nem szakadt meg.

Megváltozott előjelekkel ugyan, de fennmaradt az az egymásra utaltságon alapuló kapcsolat, amely ezt megelőzően is jellemezte Bethlen miniszterelnök és a fajvédő vezér viszonyát. Most azonban az ellentétek váltak hangsúlyosabbá, háttérbe szorítva, de nem szüntetve meg az együttműködést, amely kölcsönös gesztusokban is megnyilvánult. Gömbös 1925 júliusában tájékoztatta Bethlent arról a veszélyről, amelyet a legitimisták sikeres zempléni szervezkedése jelentett a kormánypárt, illetve a „történelmileg protestáns központ jellegével bíró" Sárospatak számára.[643] Augusztus elején viszont ő kért támogatást Bethlentől a hatóságokkal szemben, amelyek meggátolták a fajvédők választási gyűlését a hatvani időszaki választás előtt.[644] Hosszú levélváltások után, Bethlen közbenjárására 1925 végén intéződött el Gömbös államtitkári nyugdíjának ügye, amelyet már 1923 júliusában kérvényezett.[645] Mindezek közben, 1925. szeptember 8–9-én az ellenzéki fajvédő vezér személyesen is „baráti látogatást" tett a miniszterelnök inkei birtokán. Ennek önmagában is politikai jelentősége volt, annak ellenére, hogy sohasem derült fény arra, miről tárgyaltak.

---

[643] MNL OL K468 – B/1 – 1925 – sz. n. 23. fol. Gömbös levele Bethlennek (1925. július 17.)

[644] MNL OL K468 – B/1 – 1925 – sz. n. 13. és 14. fol. Gömbös levele Bethlennek (1925. augusztus 3.) és Bethlen válasza (1925. augusztus 21.)

[645] A levelezést lásd MNL OL K468 – B/1 – 1924. 47–50. fol; K468 – B/1 – 1925 – sz. n. 34–44. f.

nahliki

A közeledés szempontjából kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy az 1925 novemberétől 1926 októberéig húzódó frankhamisítási botrány[646] kapcsán Bethlen megkímélte Gömböst a felelősségre vonástól. A fajvédő vezér ugyan személyesen nem vett részt az akció lebonyolításában, de a per során keletkezett iratok, elhangzott tanúvallomások egyértelműen bizonyítják: Gömbös tudott az akcióról. Sokan azt is feltételezték, hogy nemcsak az ő tudtával került sor a hamisításra, hanem annak kezdeményezésében is szerepet játszott. Bár nincs jele annak, hogy Zadravecz páter őt is feleskette volna a titoktartásra, mint a résztvevők többségét, mindvégig kapcsolatban volt az akció ötletgazdájával és irányítójával, Windischgrätz herceggel, aki egyes operatív feladatok ellátására tőle kért segítséget.[647] Ennek nyomán az ő emberei — a MOVE, illetve a Fajvédő Párt tagjai — vettek részt a kinyomtatott bankók megszámlálásában és válogatásában,[648] illetve vitték ki a hamis bankókat Olaszországba és Hollandiába, és tartóztattak le közülük kettőt Amszterdamban.[649] Marsovszky György tüzér százados 1922 februárjától Gömbös személyi titkára, 1923 augusztusa és 1925 júniusa között a Fajvédő Párt titkára és egyben a párt egyik fontos orgánuma, a Szózat című lap szerkesztőségi titkára is volt, de a MOVE szervezeti osztályának elnökeként is tevékenykedett. A másik szállítót, Mankovich Györgyöt is a Fajvédő Párt aktív tagjaként ismerték.[650]

Gömbös alakja tehát ebben az eseménysorban is — akárcsak a néhány évvel korábbi atrocitások során — a háttérben jelenik meg, konspiratív módon. Konspiratív módon zajlottak találkozásaik is Windischgrätz-cel. Gömbös szerepét erősíti az is, hogy a bevételeket megosztották volna vele.[651] Másrészt a hamisítással szerzett pénzt „hazafias célokra", részben a csehszlovákiai stabilizációt akadályozó, illetve egy

---

[646] A processzus dokumentumaiból részletes válogatást közöl: *Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* Szerk.: Nemes Dezső. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 442–587. Az ügy politikatörténeti vonatkozásait két tanulmány részletezte eddig: Ormos Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Összeáll.: Gerő András. T–Twins Kiadó, Budapest, 1993. 175–193.; Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk*, 2008. 1. sz., 29-56. Lásd még Romsics I.: *Bethlen…* i. m. 169–172.

[647] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 480., 527–529., 572–573.

[648] Ablonczy B.: A frankhamisítás… i. m. 50–51.; *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 527–528.

[649] Ormos M.: *Hamis frankokkal…* i. m.

[650] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 836.; Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* I. Európa – História, Budapest, 1994. 541.

[651] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 528.

nahliki

„Szlovenszko" visszaszerzését szolgáló akcióra kívánták volna fordítani,[652] márpedig az elszakított területek visszacsatolása Gömbös politikai terveinek (is) egyik központi eleme volt. E részleteknél is fontosabb mozzanatnak kell tekintenünk, hogy a herceg és titkára több meghallgatás során is sejteni engedte, hogy a frankhamisítás következtében kialakult helyzettől a kormány bukását és egy új kormány alakítását is várták.[653] Windischgrätz, aki a meghallgatások során minden kényesebb politikai természetű kérdésre megtagadta a választ, sohasem volt hajlandó az ezzel kapcsolatos megfontolásokat konkretizálni. Gömbössel ekkorra kialakult politikai kapcsolata alapján azonban — a korabeli hatalmi viszonyok és Gömbös már 1922 őszén érvényesíteni kívánt hatalmi aspirációit ismerve — aligha következtethetünk másra, mint a Fajvédő Párt vezérének hatalomra juttatására. Bethlennek tehát minden oka meglett volna arra, hogy Gömböst „likvidálja". De nem tette. A vizsgálatok és a per során csak tanúként hallgatták meg,[654] szóba sem került, mint a szervezkedés aktív résztvevője. Nemcsak őt nem vonták felelősségre a pert követően, hanem olyan közreműködőket sem, mint Zadravecz páter, Baross Gábor vagy Szörtsey József.

E jelenségek az eseménysor két további fontos vonására hívják fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy minden bizonnyal a kormányzat több tagja — köztük maga a miniszterelnök, Bethlen István is — tudott az akcióról. Jóllehet, az ezt sejtető vallomások, nyilatkozatok a hamisítás résztvevőitől származnak, akik akár magukat is akarhatták volna menteni ez által, a három vallomás egybehangzó volta azonban önmagában bizonyító erejű. Ezt tovább erősítik azok a konkrétumok, amelyeket tartalmaznak.[655] A központi végrehajtó hatalom felelősségére utal az is, hogy az ügy egyik főszereplője volt Nádosy Imre országos főkapitány, továbbá az, hogy a

[652] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 520., 528.

[653] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 524–526.

[654] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 461.

[655] Windischgrätz ezt már első kihallgatása során sejttette, amikor kijelentette, hogy „az akció a hatóságok tudtával történt". *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 452., 453. Titkára, Rába Dezső szerint pedig „a készítés egész tartama alatt […] tudott volt", hogy a miniszterelnök ismerte a tervet és annak megvalósítását, az ő közreműködésével levelezés is folyt az ügyben a herceg és a miniszterelnök között. *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 530. Hír György, az akcióban szintén szerepet vállalt Honszeretet Egyesület vezetője pedig egyrészt arról nyilatkozott, hogy Teleki Pál miniszterelnök és utódja, Bethlen valamint — már belügyminiszterként — Rakovszky Iván is tudott a frankhamisítást megelőző ún. szokolhamisításról, 1923 augusztusában pedig ő egyeztette a frankhamisítás tervét Bethlennel, aki Windischgrätz-cel személyesen közölte, hogy segíti az akció finanszírozását, a szervezők és a kormányzat közötti hivatalos kapcsolattartónak pedig Nádosy főkapitányt jelölte ki. *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 568–572., 576–578.

nahliki

bankókat állami intézményben, az Állami Térképészeti Intézetben nyomták. Tetézte mindezt, hogy a kormányzat feltűnően gyorsan végeztette az ügy kivizsgálását, ami nyilvánvalóan az alaposság rovására ment. Ez még akkor is kérdőjeleket támaszt, ha figyelembe vesszük, hogy egy külpolitikai szempontból kínos ügyet kellett mielőbb lezárni. Különösen feltűnő, hogy a vizsgálatok menetében Rakovszky belügyminiszter meglehetősen ellentmondásosan viselkedett, s nyilatkozataiból az is kiderült: alapvető óvintézkedésekről sem gondoskodtak, sőt azok néhány kulcsfontosságú elemére „nem is gondoltak".[656] Bethlen pedig az ügy eltussolására, a valódi felelősök megmentésére tett kísérletet, többek között azzal. hogy Hír Györgyöt igyekeztek meggyőzni: vállalja magára az egész akciót.[657]

A frankhamisítási ügy másik jelentős — egyrészt Gömbös néhány évvel korábban kialakult kapcsolatrendszerét igazoló, másrészt miniszterelnökként gyakorolt személyi politikáját magyarázó — vonatkozása több fontos jobboldali egyesületnek, illetve vezetőinek, képviselőinek érintettsége. A per menete során nyilvánvalóvá vált, hogy az elkészült hamis bankókat a Nemzeti Szövetség székházában tárolták (ahol egyébként a Társadalmi Egyesületek Szövetségének irodája is volt), e szervek vezetője, Szörtsey József közreműködésével. Ugyanezen egyesületek másik vezető személyisége, egyben a Postatakarékpénztár Rt. elnökigazgatója, Baross Gábor — bár figyelmezette Windischgrätzéket, hogy a nyomatok rossz minősége miatt különösen kockázatos az egyébként is veszélyes vállalkozás — nemcsak tanácsokkal és hitellel segítette az akció szervezőit, hanem még a bankók egy részét is az ő lakásán rejtették el. Ez karrierjébe került, mert 1926-ban, mindössze 42 évesen nyugdíjba kényszerült. 1933-ban, amikor majd Gömbös a TESZ-t hatalmának egyik fontos bázisává kívánja tenni, mindezek ellenére — vagy inkább éppen ezért — Barosst választják a szervezet elnökévé, Szörtseyt pedig megerősítik az operatív irányítást végző ügyvezető alelnöki pozícióban.

Mindezek alapján azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Gömbös lojális magatartást tanúsított a kormánnyal és a miniszterelnökkel szemben akkor, amikor a botrány kirobbanását követően mind a baloldali, mind a jobboldali ellenzék támadta

[656] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 491–504.
[657] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 471–472.

nahliki

Bethlent. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a sikertelenség miatt nem lehet realizálni az akcióval kapcsolatos célokat, Gömbös ahelyett, hogy az ellenzéki párt vezéreként igyekezett volna kihasználni a kínálkozó alkalmat a miniszterelnök pozícióinak gyengítésére, inkább információkkal is segítette Bethlent a helyzet megoldásában. Bethlennek írt levele és az általa Ulaintól beszerzett, a német kapcsolatokat tagadó nyilatkozat rendelkezésére bocsátása egyértelműen jelzi együttműködésüket az ügy tisztázásában 1926 tavaszán.[658] A jelenség magyarázata nyilván az, hogy közös érdekük volt a mindkettőjük számára veszélyeket rejtő ügy mielőbbi megnyugtató lezárása. De arra is utal, hogy az akció kapcsán is lehettek „közös céljaik", és Gömbös a mögötte álló szervezetekkel bizonyos értelemben a kormányzat eszköze is volt. Ez is adott némi alapot arra a külföldön, főként Franciaországban megfogalmazott gyanúra, mely szerint „a magyar politikai elit csaknem minden tagja »titkos fajvédő«".[659]

A miniszterelnöknek és az ellenzéki párt vezérének — jóllehet, vitákkal terhelt — együttműködését bizonyítja az is, hogy az 1926. évi képviselőválasztások során Bethlen változatlanul biztosította Gömbös számára az abádszalóki mandátumot azzal, hogy a kormánypárt nem indított jelöltet a választókerületben. Pedig a Fajvédő Párt kudarca és egyben az Egységes Párt elsöprő sikere jelezte: egy tekintélyes kormánypárti politikus ellene történő felléptetésével arra is esély volt, hogy a fajvédő vezért a törvényhozásból is kiszorítsa, ami Gömbös teljes politikai bukását eredményezhette volna. A jelek arra utalnak tehát, hogy Bethlen nem „megsemmisíteni" hanem megvédeni akarta Gömböst – azért is, hogy „kézben tarthassa", és saját céljaira hasznosíthassa politikai ellenlábasa kapcsolatait és adottságait.

A fajvédők vezére részéről mindez még nem jelentett váltást, csupán a (kis)kapuk nyitva hagyását az esetleges visszatérés biztosítása érdekében. Gömbös ugyanis eközben, még az 1926. decemberi választási kudarc után is bírálta a kormány és a miniszterelnök politikai lépéseit. Igaz, a korábbiaknál sokkal inkább megértően, árnyaltabban értékelve törekvéseiket, de kritikáját változatlanul határozottan fogalmazta meg. Így tett a választójogi törvény vitájában is. „A törvényjavaslat a

[658] *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.* i. m. 573–574.
[659] Ablonczy B.: *A frankhamisítás*… i. m. 49.

nahliki

bukott rendszer megmentését célozza" – állapította meg a tervezetről.[660] Elfogadta a választásra jogosultak körét meghatározó cenzust, de elfogadhatatlannak tartotta a nyílt szavazást, és követelte a zsidók választójogának korlátozását.[661] „Meghatottsággal" üdvözölte a Klebelsberg kultuszminiszter által 1927 márciusában beterjesztett kultúrpolitikai törvénytervezeteket, de bírálta is őket amiatt, hogy a kormány csak Nyugat felé nyit, és nem figyel ara, hogy Magyarország történeti hivatása e kulturális hatások közvetítése a Balkán – Jugoszlávia (sic!), Bulgária és Törökország – felé.[662] Miközben elismerte, hogy a földművelési miniszter tett hasznos kezdeményezéseket a mezőgazdaság fejlesztése érdekében, megoldatlannak ítélte az agrárium számos problémáját: a termelést és az értékesítést, a mezőgazdaságot sújtó adópolitikát, az agrártársadalom szervezetlenségét és azt a tényt, hogy az ipar és a kereskedelem jobb helyzetben van a mezőgazdaságnál. „Bár mi agrárország vagyunk, nem érezzük azt az egész vonalon, hogy az agrárérdekek dominálnának közéletünkben – elsősorban gazdasági életünkben" – foglalta össze e kérdéssel kapcsolatos véleményét.[663] Hevesen tiltakozott az ellen, hogy a kormány betiltotta az ÉME néhány gyűlését. Ennek kapcsán ítélte el a kormányt amiatt is, hogy nem hangsúlyozza nyíltan „Trianon tarthatatlanságát és a revízió szükségességét".[664]

1928 februárjában, alig több mint fél évvel államtitkári kinevezése előtt szenvedélyesen érvelt a numerus clausus törvény módosítása ellen. Már jóval korábban, a Fajvédő Párt 1925. december 18-án rendezett vacsoráján heves hangvételű beszédben tiltakozott az ellen, hogy „egy angol zsidó a Népszövetség elé vitte a numerus clausus törvényt". A világszervezetet „nemzetközi zsidó maffiának" titulálva, annak akcióját az ország belügyeibe történt jogtalan beavatkozásnak, a magyar szuverenitás súlyos megsértésének minősítette. A legerélyesebben tiltakozott

---

[660] *Szózat*, 1925. február 27. – Beszéd a Fajvédő Párt vacsoráján a választójogi javaslatról (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 286–289. Idézet: 286.);

[661] Beszéd a Nemzetgyűlésben a választójogról és a zsidóság politikai szerepéről. NN. 1922. XXXIII. köt. (1925. május 25.) 149–154. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 290–301.) E kérdésben vallott véleményének ismertetését lásd a *Mi a fajvédelem?* c. alfejezetben.

[662] Beszéd a Képviselőházban a kultúra kérdéséről. KN. 1927. I. köt. (1927. március 10.) 410–412. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 318–322.)

[663] Felszólalás a Képviselőházban a Földművelésügyi Minisztérium költségvetésének vitájában. KN. 1927. III. köt. (1927. május 6.) 319–323. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 333–343. Idézet: 334.)

[664] Felszólalás a Képviselőházban az ÉME gyűléseinek korlátozása ellen. KN. 1927. VII. köt. (1927. december 6.) 236–2383. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 344–347.)

nahliki

a törvény módosítása ellen, és ennek érdekében összefogásra, ellenállásra szólította fel az egész keresztény társadalmat.[665] De nem állt meg itt. Kilátásba helyezte, hogy „követelni fogjuk a numerus clausus kiterjesztését, és […] keresztülvisszük, hogy ha a numerus clausus törvényhez hozzá mernek nyúlni, egyetlen zsidó sem fog többé magyar egyetemre járni."[666] 1927 őszén a fajvédők — ismét sikertelennek bizonyuló — kísérletet tettek arra, hogy tömegmozgalommal akadályozzák meg a numerus clausus törvény módosítását.[667] A fenyegetést nem tudták beváltani a törvény 1928. évi módosítása során sem. Ám február 23-án elmondott felszólalásában — nyolc évvel korábbi és azt követően többször ismételt érveit hangoztatva — Gömbös ismét hevesen tiktakozott az 1920:XXV. tc. módosítása ellen. A kormányt pedig azért bírálta, mert „amikor elment Genfbe […] nem készült föl arra, hogy megvédje ezt a törvényt". Beszédét azzal zárta: „A javaslatot általánosságban nem fogadom el."[668] A miniszterelnököt azonban ebben az időszakban személyében már nem támadta.

Ezek a megnyilatkozások sokkal inkább jelezték azt, hogy Gömbös elítéli a kormány politikáját, mintsem azt, hogy szívesen venne részt annak megvalósításában. Beszédes volt viszont, hogy 1927. április 5-e, az olasz-magyar barátsági szerződés aláírása után külpolitikai vonatkozásban támogatta Bethlen törekvéseit, kezdeményezéseit. Ez erősödött Bethlen 1928. januári, debreceni beszédét követően, amelyben a miniszterelnök nyíltan meghirdette a revíziós politikát. Ezt követően — hasonló kérdésekben tett korábbi megnyilatkozásaival ellentétben — a kormány céljaival egyetértve szólalt fel az 1928. évi költségvetési vitában, és megszavazta a kormány előterjesztését. 1928 tavaszán-nyarán egyre szaporodtak a két politikus közelgő megegyezésére utaló jelek.[669]

Ez az időszak nemcsak Gömbös politikai megnyilvánulásainak hangvételében hozott változásokat. Megállíthatatlannak bizonyult bomlási folyamatok zajlottak a Fajvédő Pártban is, melyeket nem csak a Szózat megszűnése, a választási vereség, a párt meghatározó személyiségeinek — Zsilinszkynek, Eckhardtnak és Ulainnak —

---

[665] Gömbös beszéde a Fajvédő Párt vacsoráján a numerus clausus elleni támadásokról. *Szózat*, 1925. december 19. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott* … i. m. 305–306.)

[666] Gömbös Gy.: *Válogatott* … i. m. 307.

[667] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 186.

[668] Beszéd a Képviselőházban a numerus clausus módosításának vitájában. KN. 1927. IX. köt. (1928. február 23.) 183–189. (Közölve: Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 348–362. Idézetek: 360–361. és 362.)

[669] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 185–189.

nahliki

mandátumvesztése idézett elő. A kudarc miatt csalódott politikusok egyre elégedetlenebbül szemlélték vezérük közeledését a — Zsilinszky szerint —„korhadt és csak látszólag nemzeti háborús és háború előtti magyar világ restaurálására" törekvő kormányzathoz. Különösen érvényes volt ez Zsilinszkyre, akit nem fűtöttek olyan karrierépítő vágyak, mint Gömböst. Az eredmény pedig az lett, hogy valamikor 1927 ősze és 1928 eleje között Zsilinszky és Eckhardt, de valószínűleg Ulain is elhagyták a pártot. Zsilinszky 1928 márciusában megindította új lapját, az *Előőrs*öt, és ezzel egy időben egyetemista kori barátja, Pethő Sándor szellemi köréhez közeledett, majd csatlakozott. Hamarosan hozzálátott egy új párt, a Nemzeti Radikális Párt kereteinek kiépítéséhez.[670] A másik két „ős fajvédő" pedig — agrárius szellemiségüknek megfelelően — az 1930-ban megalakult Független Kisgazdapártban folytatta pályafutását, mi több, Gaál Gaszton halála után, 1932-ben Eckhardt lett a párt vezére. Egymást erősítő folyamatokról volt tehát szó. Gömbös közeledése Bethlenhez felgyorsította a Fajvédő Párt bomlását, ez pedig még inkább az ellenzéki politizálás feladására ösztönözte a néhány évvel korábban még oly harcias fajvédő vezért. A régi barátok korábban szoros kapcsolata előbb elhidegült, majd megszakadt. A szálak ismételt összekötésére távlatosan csak az adott reményt, hogy egy közös baráttal, Kozma Miklóssal változatlanul fennmaradt Zsilinszky és Eckhardt kapcsolata, és ezt követően elevenedett fel ismét Gömbösé.[671]

Mindezek nyomán a politikában járatos kortársak körében már kevésbé okozott meglepetést, hogy Gömböst szeptember 5-én honvédelmi államtitkárrá nevezte ki a kormányzó. A kinevezésnek Gömbös részéről ára volt. Mindenekelőtt az, hogy vállalnia kellett: honvédelmi államtitkárként csak szakkérdésekkel foglalkozik, és politikai tevékenységet nem folytat a kormánypárt tagjaként sem. Másrészt Bethlen elvárásának megfelelően nyilvánosan is deklarálnia kellett: feladja a fajvédelmet, és alárendeli magát a miniszterelnök politikájának. Már az is sokatmondó, hogy ezt a Bethlenhez közeli *Budapesti Hírlap* hasábjain megjelent, a pártvezetőség nevében kiadott nyilatkozatában tette meg:

> *„Az Országos Fajvédő Párt vezetősége ama meggyőződésből indulva ki, hogy a nemzet erőinek egyesítése elsőrendű hazafias kötelesség, a nemzet ügyének előbbre vitelében nagy érdemeket*

[670] Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky*… i. m. 86–92. Idézet: 87.
[671] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m.

nahliki

szerezett Bethlen István grófnak és pártjának programját teljes egészében elfogadva, különálló pártállásának megszüntetése mellett az Egységes Pártba belép, mely elhatározását az Egységes Párt ugyanezen eszméktől és gondolatoktól áthatva az ország érdekeit szem előtt tartva, örömmel vesz tudomásul."[672]

A párt, amelynek nevében vezére nyilatkozott, ekkor már annyira sem volt szervezett, mint egy évvel korábban. Ráadásul a megmaradtak sem ugyanazon „eszméktől és gondolatoktól áthatva" foglaltak állást, mint Gömbös. Korábbi híveinek csak egy része követte a kormánypártba. Többen csalódottan vonultak passzivitásba, egyesek Eckhardtékat követve majd a Független Kisgazdapártban bukkannak fel, Szemere Béla és Méhelÿ Lajos professzor pedig reménytelen kísérletet tettek a párt fenntartására. A Fajvédő Párt ezzel eltűnt a magyar politikai életből. Sokan azt hihették, hogy vele a fajvédelem eszméje is. Azt azonban nem lehetett tudni, hogy ugyanígy vélekedett-e az ezt sajtóban deklaráló fajvédő vezér is…

Gömbös kormányba kerülése révén a jobboldali radikális irányzat szerzett pozíciót a végrehajtó hatalomban, amit az Egységes Pártba tömörült különböző áramlatok folyamatos kiegyenlítésére törekvő nagy taktikus, Bethlen azonnal ellensúlyozott. Az ekkor végrehajtott kormányátalakítás során gazdasági csúcsminiszterré nevezte ki a merkantil érdekeket képviselő Bud Jánost, miközben Wekerle Sándor is tagja maradt a kabinetnek pénzügyminiszterként.[673] Nem teljes sikerrel, mert Gömbös megjelenésére többen kilépéssel reagáltak, még Bethlen régi híve, korábbi pénzügyminisztere, Kállay Tibor is.

Századosként tábornokok felett — a Honvédelmi Minisztériumban

1928. szeptember 10-én *nem ugyanaz* a Gömbös jelentkezett szolgálattételre a Honvédelmi Minisztériumban, mint aki 1923-ban elhagyta a kormánypártot. És *mégis ugyanaz*. Nem ugyanaz, mert az államtitkár a politikai pályára lépése óta eltelt majd egy évtizedben egyre inkább felvérteződött azokkal a politikusi erényekkel és praktikákkal, amelyek nélkül senki sem lehet sikeres ebben a szerepkörben. Erre késztette az elszenvedett kudarcok sora, és többször a sikernek látszó történések kudarcos lezárulása is. Hozzájárult ehhez, hogy a sikertelen akciókból és

[672] Idézi Gergely J. *Gömbös 2001*, i. m. 191–192.
[673] Stier Miklós: Politikai újraorientálódás az 1920-as és 1930-as évek fordulóján. *Századok*, 1986. 2. sz. 262.

nahliki

módszerekből tudott okulni, amiben segítségére volt második felesége és az ő révén alakuló új baráti köre – Hóman Bálinttal az élén. És mégis ugyanaz a Gömbös lépett be a minisztérium kapuján. Hamarosan egyre több jele mutatkozott annak, hogy csak taktikai megfontolásból deklarálta nézeteinek feladását, és annak is, hogy nem mondott le hatalmi ambícióinak kielégítéséről, csak alkalmazkodott a kialakult, számára kedvezőtlen körülményekhez. Ebben segítette az a tény, hogy már nem volt ugyanaz a kevés tapasztalattal rendelkező politikus, mint 1923-ban.

Kezdetben betartotta fogadalmát, hogy nem foglalkozik politikai ügyekkel, csak katonai szakkérdésekkel. Amint azonban megerősödött a pozíciója és a körülmények is kedvezően alakultak, egyre több kezdeményezésében, javaslatában bukkantak fel fajvédő koncepciójának elemei. Erre azonban még várnia kellett – de nem sokáig.

Kinevezésével furcsa helyzet állt elő: egész sor nála magasabb rangú tisztet, köztük több tucat aktív tábornokot tömörítő katonai felső vezetés került egy szolgálaton kívüli százados irányítása alá. Szegeden is így történt 1919 tavaszán, de az a helyzet két szempontból is eltért a tíz évvel későbbitől. Egyrészt azért, mert a Tisza-parti városban alig volt tábornoki rangú tiszt a Nemzeti Hadsereg szervezésekor. Másrészt a kivételes, forradalmi–ellenforradalmi szituáció is kivételes megoldásokat követelt. 1928–1929-ben a helyzet legfeljebb a tekintetben volt kivételes, hogy 1927. március 31-én megszűnt a szövetségközi katonai ellenőrző bizottság mandátuma, és ezzel lényegében az ország katonai ellenőrzése is. A helyzetet az ország politikai és katonai vezetése úgy ítélte meg, hogy megnyílt a lehetőség a hadsereg fejlesztésére. Ennek nyomán Csáky Károly honvédelmi miniszter már 1927 decemberében előterjesztést készített a koronatanács számára a „honvédelem alapjainak megteremtése" ügyében.[674] Ezt a munkát ugyan a minisztérium addigi állományában szolgáló tisztek is le tudták volna vezényelni, de csak a trianoni béke kijátszásával, mert annak katonai vonatkozású korlátozó rendelkezései változatlanul hatályosak voltak. Ebben a helyzetben szükség volt egy olyan energikus, nagy munkabírású, jó szervezőképességgel rendelkező, *fortélyos megoldásokra is képes és hajlandó* katonai vezetőre, akinek irányításával ki lehetett használni a résnyire nyílt kapu adta lehetőségeket. Kinevezői — Horthy kormányzó

[674] *Csak szolgálati használatra*… i. m. 288–293. Csáky úgy értékelte a helyzetet, hogy a szövetségközi katonai ellenőrző bizottság szerepét átvevő népszövetség „ellenőrzési jogával —úgy reméljük — sohasem fog élni". Uo. 288.

nahliki

és Bethlen miniszterelnök — immár évtizednyi tapasztalat alapján ilyennek ismerték Gömbös Gyulát. E képességeit értékelve elfogadta a tisztikar jelentős része is. Köztük olyanok, akik más tulajdonságai, illetve fajvédő nézetei miatt berzenkedtek ellene. A honvédelmi miniszter, a régi vágású gróf Csáky Károly szolgálaton kívüli lovassági tábornok azonban mindvégig ellenezte kinevezését, és csak a kormányzói nyomásnak engedett, amikor jogkörének megfelelően ellenjegyezte a kinevezési okmányt, ami nélkül az nem léphetett volna hatályba.[675] Gömbös hivatalba lépésével sem szűnt meg bizalmatlansága, ez pedig feszült viszonyt és vitákat eredményezett a miniszter és államtitkára között. Csáky politikusnak tekintette és nem katonának a szolgálaton kívüli századost, s erre hivatkozva távol akarta tartani a katonai döntések meghozatalától. A bizalomhiányt — különösen kezdetben — a minisztérium állományának egy részétől is érezhette Gömbös.

Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig. Alig több mint egy év múlva, 1929 októberében Csákynak távoznia kellett a minisztériumból, s helyére Gömbös léphetett,[676] újabb öt hónappal később pedig szolgálaton kívüli tábornokká nevezte ki a kormányzó.[677] Ezáltal nemcsak pozíciói változtak, hanem mozgástere is lényegesen kibővült a június óta már vitézi címet és *jákfai* előnevet is viselő politikusnak.

Fontos időszak volt ez Gömbös életében. Nem csak a fordulópont miatt, amelynek köszönhetően beteljesülni látszott régi, 1922-ben szertefoszlott vágya: az állami végrehajtó hatalom fontos pozícióját foglalhatta el. Ráadásul olyan szakterületen, amelyen magas szintű felkészültséggel rendelkezett – még ha azt nem is kamatoztathatta a gyakorlatban immár egy évtizede. És olyan közegben, a hadseregben fejthette ki tevékenységét, melynek tiszti állományát nagyrészt ismerte. A fogékony, gyorsan tanuló, immár politikussá lett katonatiszt államtitkárként, később miniszterként a kormányülések és a koronatanács tárgyalásain megismerhette azokat a fogásokat, taktikai elemeket, amelyek nélkülözhetetlenek voltak számára a végső cél, a kormányfői pozíció megszerzéséhez, majd annak gyakorlásához. Különösen az által, hogy az ott elhangzottak alapos megfigyelésére és átgondolására késztette a

[675] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 193.

[676] Kortárs tisztek tapasztalata szerint Gömbös maga is áskálódott minisztere ellen. Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978. 239–240.

[677] Révay J.: *Gömbös…* i. m. 274.

nahliki

koronatanács jegyzőjeként teljesített megbízatása.[678] S e téren még három évig kiváló — jóllehet, önkéntelen — tanítómestere volt: Bethlen István.

Gömbös kezdetben, államtitkárként, majd miniszterként is — Bethlennek tett ígéretéhez híven — csak olyan katonai szakkérdésekkel foglalkozott, amelyek elsősorban a hadsereg fejlesztését szolgálták. A trianoni béke katonai korlátozásainak megkerülése érdekében tett konkrét javaslatokat a miniszterelnöknek a sportrepülés, illetve a lövészklubok támogatása tárgyában. Az ezekben folyó repülő- és lövészképzés révén kívánta megalapozni a külpolitikai körülmények kedvező alakulása idejére a katonai repülés és a hadsereg állományának gyors fejlesztését. Ezt szolgálta a magyar légierő növelését szorgalmazó, de a miniszter által elparentált tanulmánya is.[679] Ez is jelezte, hogy számolnia kellett a hagyományos katonai vezetés ellenállásával, mely nem katonának, hanem politikusnak tekintette. Az a tény azonban, hogy államtitkárként is tagja volt az 1928-ban létrehozott Legfelsőbb Katonai Tanácsnak, s miniszterét a kormányüléseken helyettesítette, erősítette pozícióját.[680]

Nagy valószínűséggel a háttérben ennél többet is tett. Későbbi miniszteri lépései is arra utalnak, hogy szerepe lehetett az 1929-ben a vezérkari főnök helyettese, Rőder Vilmos által jegyzett és előterjesztett jelentés elkészítésében. Ebben — egy 1928–1929-ben készült felmérés alapján — lesújtó képet festettek a tisztikar anyagi, egészségügyi és lélektani állapotáról, és a politika felelősségét hangoztatták. A változás alapfeltételeként pedig „a békeszerződés határozványinak nyílt vagy burkolt enyhítését, illetve azok be nem tartása esetén a következmények elhárítását" jelölték meg. Ezzel egyúttal a politikai és katona vezetés jobb együttműködését is szorgalmazták.[681] Rőder végkövetkeztetése szerint:

> *„Katonapolitikai helyzetünk súlypontja ma teljesen külpolitikai téren van: Külpolitikai előfeltételek nélkül nemhogy támadó háborúra nem lehet gondolnunk, de még csak egy adott helyzet előnyeit sem tudjuk kihasználni, sőt még az ehhez szükséges katonai előkészületeket sem valósíthatjuk meg. Ha külpolitikai céljaink eléréséhez a hadsereg közreműködése szükséges (akár mint előzmény, akár mint következmény), ahhoz ennek megfelelően kell a hadseregnek a*

[678] Lásd *Horthy titkos iratai*… i. m. 100–109.
[679] Vargyai Gy.: *A hadsereg*… i. m. 116.
[680] Vargyai Gy.: *A hadsereg*… i. m. 116–117.
[681] Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987. 67–68.

nahliki

cselekvési előfeltételeket megadni, éspedig minél valószínűbb és minél közelebb az eshetőség, annál alaposabban és annál hamarabb."[682]

Aligha lehet kétséges, hogy Rőder szavai, amelyeket a katonai záradékot is tartalmazó olasz-magyar barátsági szerződés, ezt követően a revíziós politika nyílt meghirdetése Bethlen által, majd a legfelső magyar katonai vezetés (ebben Gömbös helyettesítette Csáky honvédelmi minisztert) olaszországi hivatalos látogatása után vetett papírra, a revíziós politika eszközeként történő hadseregfejlesztést szorgalmazták. Másrészt azt sem téveszthetjük szem elő, hogy Gömbös államtitkárnak ekkor még igen jó volt a (később megromlott) kapcsolata Rőderrel, egykori kedvenc felsőtiszti tanfolyami tanárával.[683]

Gömbösnek a hadseregfejlesztés, illetve a fegyverkezés intenzívebb és bátrabb, kockázatokat is vállaló szándékát, illetve egy megváltozott összetételű, a monarchiabeli hagyományoktól mentes haderő és tisztikar felállítására irányuló törekvését igazolják a bádoki Soós Károly hadsereg-szervezéssel és a háborúra való felkészüléssel foglalkozó emlékiratához 1929 januárjában, még államtitkárként Bethlen kérésére fűzött kommentárjai is.[684] A fejlesztés mértékét a szomszédos országok haderejéhez kívánta igazítani, a katonák kényelmének biztosítása helyett puskát követelt. Soós észrevételére, amelyben a sorozással kapcsolatos „kacérkodást" rosszallta, és a hadseregre fordított pénzt a lehetségesnél többnek ítélte, Gömbös így reagált: „…ellenkezőleg — én többet akarok — azaz annyit amennyire szükség van",[685] és ahol Soós is ezt kívánta, pl. a jutasi kiképzőnek biztosítandó „több anyagi támogatás" esetében, „*Meglesz*" megjegyzést írt a margóra. Elutasította a tábornoknak azt a javaslatát, hogy a nyugdíjas és tartalékos, azaz idősebb tisztekre is támaszkodjanak, mondván: „Ezektől a szükségletet minimumra kell redukálni, rohanó háborút csak egészséges fiatalsággal lehet megnyerni. De azért azokat, akiket fel kívánunk használni – be kell esetről esetre hívni."[686] Másutt arra utalt, hogy már kérte a főispánokat, a megfelelő tisztutánpótlás biztosítása érdekében ösztönözzék a „történelmi osztály fiait" a

[682] Dombrády L. – Tóth S.: *A Magyar Királyi*… i. m. 68.
[683] Uo. továbbá Vargyai Gy.: *A hadsereg*… i. m. 49.; Révay J.: *Gömbös Gyula*… i. m. 60.
[684] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 323–335.
[685] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 325. „o" lábjegyzet.
[686] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 328. „l/1" lábjegyzet.

nahliki

Ludovika Akadémiára történő jelentkezésre,[687] sőt, ennek érdekében arisztokrata szülőkhöz is fordult. Másrészt azonban azt is előírta, hogy „az addiginál nagyobb számban kell felvenni a tényleges tisztikarba népi származásúakat", azaz kisgazdák fiait.[688] Utóbbi tervéből azonban alig valósult meg valami. Ennek az is oka volt, hogy Horthy Miklós, a legfőbb hadúr elsősorban „úri gyerekekből" kívánta biztosítani a tiszti utánpótlást.[689]

Mindez részben megalapozta Gömbös későbbi lépéseit, aki — ha nem is korlátlan, de — miniszteri kinevezése után jelentősen kitágult mozgásterét igyekezett maximálisan kihasználni. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy elnyerje a tiszti kar minél nagyobb részének bizalmát és támogatását. Első lépésként — a miniszterektől nem megszokott módon — végiglátogatta a vegyesdandár–parancsnokságokat. Egyrészt azért, hogy személyesen tájékozódjon a tisztek és a hadsereg egységeinek helyzetéről, másrészt kihasználta az alkalmat, hogy a tőle megszokott lelkes szónoklatokkal és a hadsereg súlyának növelésére, ennek kapcsán a tisztek anyagi helyzetének javítására tett ígéretekkel elnyerje bizalmukat és támogatásukat. Ez — jószerével a régi tábornoki kart kivéve — sikerrel is járt. Ezt a helyzetet kihasználva és Horthy támogatását élvezve másfél év alatt teljes személycserét hajtott végre a minisztérium és a vezérkar osztályainak élén. A jórészt még a K. und K. szellemben szocializálódott, legitimista velleitású tábornokokat és törzstiszteket saját korosztályához tartozó tisztekkel váltotta fel. Különös figyelmet fordított a vezérkar befolyásának növelésre. A vezérkariakat tartotta alkalmasnak arra, hogy a hadsereg politikai szerepvállalásával kapcsolatos, nem sokkal később nyilvánvalóvá váló terveinek megvalósításában segítsék őt. Különösen azokban bízott, akiket Szegedről vagy a MOVE-ból közelebbről ismert, és annak idején mentalitásukat is befolyásolhatta, illetve annak kedvező voltáról meggyőződhetett. Ezért nevezte ki a vezérkar vezető pozícióiba szinte kivétel nélkül egykori bécsi iskolatársait, akiket annak idején sportkör szervezése, közös színházlátogatás és kávéházi beszélgetések révén fogott össze.[690]

---

[687] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 326. „d/1" lábjegyzet. – Lásd MNL BML főisp. biz. 161/1928. Gömbös államtitkár 11.505 – szám/eln. 18. -1928. számú bizalmas levele a főispánoknak (1928. október 2.)

[688] Kádár Gy.: *A Ludovikától*… i. m. 241.

[689] Kádár Gy.: *A Ludovikától*… i. m. 271–273.

[690] Dombrády L.: *Adalékok*… i. m. 15–17. Ugyanígy emlékezett a kortárs tiszt is. Lásd Kádár Gy.: *A Ludovikától*… i. m. 239–243.

nahliki

Nem csak így biztosította lehetőségeinek bővítését. Még kinevezésének átvétele előtt felkérte a társadalmi egyesületekből valamint baráti köre, Kozma és mások révén megismert Lázár Andor ügyvédet, legyen tanácsadója, mondván: „…jogi és gazdasági természetű ügyekben döntést addig nem hozok, amíg a tervezett döntéshez te nem járultál hozzá." Később, amikor azt tapasztalta, hogy a katonák nem jó szemmel nézik a civil tanácsadó befolyását főnökükre, államtitkárrá neveztette ki.[691] Lázárnak meghatározó szerepe volt a hadianyag- és a haditechnika-gyártás növelését biztosító üzemfejlesztésekben. A hadsereg ilyen természetű igényeit a minisztérium addig jórészt üzleti alapon biztosította, gyakran jelentős, a partner vállalatokat is veszélybe sodró tartozásokkal. Ezt Gömbös miniszterként a legfontosabb cégek, illetve azok részvényei meghatározó részének megvásárlása révén kívánta megoldani. Így került 1931 novemberében a minisztérium kizárólagos irányítása alá a fűzfői Nitrokémia. Ennek a Péti Nitrogén Műtrágyagyárral közös igazgatója Zsilinszky Gábor, Endre fivére lett, aki a forradalmak óta Gömbös bizalmas baráti köréhez tartozott. Az igazgatótanács — nagyrészt katonatiszt — tagjait is maga a miniszter jelölte. A hadsereg optikai eszközeinek gyártását egy 1930 augusztusában–szeptemberében a jénai Zeiss művekkel és az osztrák Goerz művekkel alkotott konzorcium révén létrejött Süss Nándor Precíziós Mechanikai és Optikai Intézet Rt-ben, az 1939-ben létesített Magyar Optikai Művek elődjében valósították meg. Így jött létre a Magyar Optikai Művek, melynek irányításában szintén meghatározó szerepe lett a magyar minisztériumnak.[692]

Gömbös következetesen szorgalmazta a kormányban a hadseregfejlesztést, a haderő katonai ütőképességének növelését mind a technikai felszereltség, mind a személyi állomány tekintetében. Ennek azonban részben pénzügyi, részben a trianoni békéből fakadó nemzetközi jogi akadályai voltak. Az előbbi miatt a kormány rendre blokkolni kényszerült — a közvetlen háborús fenyegetés hiányában egyébként is indokolatlannak tartott — fejlesztési (beruházási) terveket. A másik akadályt azonban Gömbös egy trükkel megkerülte. Egyrészt azzal, hogy a

[691] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim…* i. m. 157., 170–171., 175–176. Idézet: 170.

[692] Lásd Lázár A.: *Visszaemlékezéseim…* i. m. 171–172., továbbá Dr. Jenei Károly: *A Nitrokémia Ipartelepek története 1921–1948*. Nitrokémia Ipartelepek, Fűzfőgyártelep, 1976. (különösen: 45–51.); Pintér Sándor: *A Magyar Optikai Művek története 1876–1963*. Üzemtörténeti Füzetek 5. A Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, Budapest, 1972. (különösen: 49–54.)

nahliki

békeszerződés által tiltott „hadkötelezettség" helyett a „védkötelezettség" fogalmával operáltak. Másrészt az ezen alapuló kerethadsereg állománya nagy részének 18 havi tényleges szolgálatát 12 hónapra csökkentették, így növelhető volt az azonos időtartam alatt kiképzettek száma.[693] Mindezzel azonban nem csak az ország védelmi képességét kívánta erősíteni – egyébként indokoltan.

A magyar katonapolitika a Bethlen-kormány idején igyekezett minden lehetőséget kihasználni a külföldi kapcsolatok terén. 1927 előtt ez főként a magyar tisztikar jelentős hagyományokra épülő németországi tájékozódásában realizálódott. Az olasz-magyar barátsági szerződés katonai záradéka azonban új helyzetet, bővülő lehetőségeket teremtett: felértékelődött az olasz kapcsolat, anélkül azonban, hogy feladták volna a német katonai vezetéssel kialakult együttműködésben rejlő lehetőségeket.[694] Ezt követően hozták létre a hadsereg fegyverzetének, technikai felszereltsége fejlesztésének koordinálására a Honvédelmi Minisztérium elnöki B. csoportját, melynek feladata volt az ezt szolgáló külföldi katonapolitikai kapcsolatok szervezése is. Gömbös államtitkársága idején alakították meg a minisztérium 3. c. osztályát, és feladatául szabták az ipar katonai célú mozgósításának szervezését, illetve a hadsereg anyagi szükségleteinek biztosítását békében és háborús viszonyok között egyaránt.[695]

Az olaszországi katonai kapcsolatok alakításában fontos szerepet játszott Gömbös, már államtitkárként. Janky Kocsárddal és Rőder Vilmossal együtt tagja volt annak a magyar katonai delegációnak, amely 1929 tavaszán az olasz-magyar katonai együttműködés lehetőségeiről tájékozódott Rómában. Gömbös ennek során személyesen tárgyalt Mussolinival, akivel megegyezett a két ország katonai hatóságai közötti, technikai jellegű együttműködésről. Az eseményeket olasz katonai levéltári dokumentumok alapján rekonstruáló Juhász Balázs szerint: „Gömbös négy bizottságot akart kineveztetni Mussolinival. Az első a *két hadsereg hadműveleti együttműködésével* foglalkozott volna, a második a *fegyverzettel,* a harmadik a

---

[693] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 205.

[694] Lásd Vargyai Gy.: *A hadsereg…* i. m. 40., Juhász Balázs: *Olasz-magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. PhD disszertáció. ELTE BTK. Budapest, 2014. 104.
http://doktori.btk.elte.hu/hist/juhaszbalazs/diss.pdf (Letöltés, 2015. 03. 10.)

[695] Csima János: Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg felfegyverzésében (1920–1941). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1969. 2. sz. 292.

nahliki

nyersanyagokkal, iparral és utánpótlással, a negyedik az *élelmiszer és a pénzügyekkel*."[696] E delegáció és más magyar katonai küldöttségek hadgyakorlatokat szemlélhettek meg, továbbá katonai reptereket, hadi felszereléseket gyártó üzemeket is megtekinthettek. Tárgyalásaik eredményeként magyar tisztek vehettek részt olaszországi nyelvi képzésben és pilótakiképzésben – a további együttműködés feltételeit is megalapozva ezzel. A látogatásokat viszonzó olasz katonatisztek hasonló módin tájékozódhattak a magyarországi viszonyokról. Az olaszországi tájékozódás élénkülése azonban nem jelentette a németországi kapcsolatok megszakítását.[697] Ezt igazolja az is, hogy Gömbös minisztersége idején nemcsak Olaszországgal kötöttek 1929-ben a fegyverzet technikai fejlesztését szolgáló együttműködési megállapodást, hanem 1931-ben Németországgal is.[698]

Gömbös különösen nagy figyelmet fordított a légierő kiépítésére, mind a repülőflotta biztosítására, mind a pilótaképzésre.[699] Az 1927-re visszanyúló olasz–magyar együttműködés alapján már 1928-ban megkezdték a katonai célokat is szolgáló pécsi repülőtér kiépítését a M. Kir. Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola tőszomszédságában, megtartották az első repülési bemutatót a Siófok melletti Sóstón, ahol repülőgép-javító műhely is működött, Szombathelyen pedig pilótaképzés folyt. Gömbös mindezzel nem elégedett meg. A vezérkar vonakodását látva, korábbi kezdeményezései szellemében a miniszterelnöknél szorgalmazta hét sportrepülőklub alakítását, egyet-egyet Budapesten, Pécsett, Győrben, Szombathelyen, Miskolcon, Debrecenben és Szegeden – hangsúlyozottan katonai alakulatokhoz kapcsolva őket. Javaslata szerint a repülőtereket a városok, illetve az illetékes vármegyék biztosítanák, a hangárokat, a műszaki berendezéseket és az első repülőgépeket pedig a Honvédelmi Minisztérium, miként az oktatókat és a működtetés költségeit is. A feltételek biztosítása esetén évente 160 pilóta alapfokú kiképzését tervezte.[700] Bethlen nem látott lehetőséget az aktuális költségvetés módosítására, és a terv fedezetét csak a HM megtakarításaiból, illetve a következő évi költségvetésből látta előteremthetőnek.[701] Gömbös, aki három nappal az elutasító

[696] Juhász B.: *Olasz-magyar*… i. m. 106–107. Idézet: 107. (Eredeti kiemelés.)
[697] Juhász B.: *Olasz-magyar*… i. m. 104–108. és 166.
[698] Csima J.: *Olaszország szerepe*… i. m. 296., továbbá *Csak szolgálati használatra*… i. m. 305–306.
[699] Ennek olasz vonatkozásaira a fentieken túl lásd még Juhász B.: *Olasz-magyar*… i. m. 116.
[700] MNL OL K468 – B/1 – 1929. – Gömbös levele Bethlen miniszterelnöknek (1929. október 2.)
[701] MNL OL K468 – B/1 – 1929. – Bethlen levele Gömbös Gyula államtitkárnak (1929. október 7.)

nahliki

levél kézhez vétele után kapta meg miniszteri kinevezését, nem nyugodott bele a kudarcba, és pénzgyűjtő akcióba kezdett minisztertársai körében. November végén arról tájékoztatta Bethlent, hogy a minisztériumok adományaként novemberre már biztosítva volt 12 gép fedezete a szerinte nélkülözhetetlen 42 repülőből. A bővítéshez újabb miniszterektől kért hozzájárulást.[702] További pénzszerzési kísérletei azonban csak a kalocsai érsek esetében jártak csekély sikerrel.[703]

A hadsereg felfegyverzése elsősorban az olasz–magyar katonai megállapodások alapján folyhatott. A gyalogsági és tüzérségi fegyverek, páncélozott harci és szállító járművek mellett repülőgépeket is vásárolt a magyar honvédelmi minisztérium Olaszországtól. Ennek keretében került sor az 1930/31-es költségvetési évben 12 repülőgép importjára. 1930-ban a magyar vezérkar már olyan vezetési gyakorlatot tartott, amelynek repüléssel kapcsolatos része — az olasz–magyar külpolitikai céloknak megfelelően — Jugoszlávia elleni támadást szimulált.[704] Mindez azonban a trianoni békeszerződés változatlanul hatályos korlátozásai miatt csak a nyilvánosság teljes kizárásával folyhatott. E tekintetben szimptomatikus jelenségnek tekinthetjük, hogy 1931 októberében, a Gömbös kérésére az olasz légierő parancsnokát magyarországi útján kísérő Kozma Miklós meglepetéssel tapasztalta: Székesfehérváron repülőgyártás folyik, Szombathelyen repülőezred van, és egy másik repülőtéren is látott légi gyakorlatot.[705] Az utókorra hagyott hihetetlenül gazdag iratanyaga által is igazoltan jól értesült Kozma meglepetése nemcsak a katonai légierő fejlesztésének tényét bizonyítja, hanem azt is, hogy titokban zajlott mindez.

Miniszteri tevékenységével Gömbös mintegy igazolta elődje róla alkotott minősítését: politikus volt a katonák között. Ez nyilvánult meg mindenekelőtt abban, hogy a honvédséget nemcsak a hon védelmezőjének, hanem a hatalom belpolitikai eszközének is tekintette, és azzá akarta tenni. Mégpedig olyan tervek felvázolásával és intézkedésekkel, amelyek a hatalom struktúrájának átalakítását is célozták. Már 1929 novemberében javasolta a kormány szerkezetének átalakítását: egy *gazdasági csúcsminisztérium* kialakítását az e területen működő tárcák összevonásával, a kultusztárca *nemzetnevelési* minisztériummal történő felváltását és miniszterelnök-

[702] MNL OL K468 – B/1 – 1929. – Gömbös levele Bethlen miniszterelnöknek (1929. november 27.)

[703] MNL OL K468 – B/1 – 1929. – Zichy Gyula kalocsai érsek levele. (1929. október 24.); Gömbös levele Bethlen miniszterelnöknek (1929. november 22.)

[704] Csima J.: *Olaszország szerepe*… i. m. 292–295.

[705] Lásd: Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. I. 240–241.

nahliki

helyettesi funkció létesítését a közigazgatás irányítására. A területi igazgatás hatékonyságát több megyét összefogó, államtitkári rangú területi főispánok irányította területi hatóságok szervezésével kívánta javítani, amelyek mintegy „polgári vezérkarként" működhetnének. A terv figyelemre méltó eleme volt, hogy javasolta a kormánypárt bevonását az államszervezet és a közigazgatás irányításába.[706]

Egy évre rá — részben az 1930. szeptember 1-jei budapesti munkástüntetés okozta félelmeket is kihasználva — már a hadsereg igazgatási, belpolitikai funkcióinak megteremtésére és kiterjesztésére irányuló kezdeményezésekkel élt. A honvédelmi minisztérium határozványai értelmében a honvédelmi miniszter irányítása alatt centralizálták volna karhatalmi erőket, amivel e téren felügyelete alá vonhatta volna a belügyminisztérium és más tárcák ezzel kapcsolatos hatáskörét. Vasutassztrájk esetén ő dönthetett volna a megoldás módozatairól. Ennél is tovább ment azzal a javaslatával, amely szerint a politikai vezetés működésképtelenné válása esetén két (a Dunától keletre a 7., Nyugatra pedig a 3.) vegyesdandár „vezérlő tábornoka veszi át és gyakorolja [a hatalmat – V. J.] mindaddig, míg a legfőbb államhatalmi tényezők cselekvési szabadságukat vissza nem nyerik." A vezérlő tábornokoknak alárendelt, neki engedelmeskedő kormánybiztosként két politikai hívét, Borbély-Maczky Emil borsodi és Gyömörey György zalai főispánt nevezte meg.[707]

Gömbös ezzel kapcsolatos gondolkodását és taktikázó magatartását két, egymással kapcsolatban lévő epizód is markánsan jelzi. A miniszter 1931. augusztus 25-én magához kérette Szálasi Ferencet, hogy kérdőre vonja egy, a politikai rendszer megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel vádja miatt. A beszélgetés során Szálasi ismertette azokat a nézeteit, amelyeket *A magyar állam felépítésének terve* című dolgozatában fejtett ki részletesen. Ezek lényege az államszervezet hadi, katonai érdekeknek történő alárendelése, egy diktatórikus hatalmi struktúra kiépítése volt. A kéziratot Szálasi másnap személyesen vitte el Gömbösnek, majd ezt követően — „habár eltorzítva" — felismerte abban rögzített gondolatait a miniszter nyilatkozatában, amelyeket a *Magyarország* és a *Reggel* című lapoknak adott. A kihallgatást követően Gömbös azt mondta Szálasi felettesének:

[706] Vargyai Gy.: *A hadsereg…* i. m. 117.
[707] Vargyai Gy.: *A hadsereg…* i. m. 99–100.

nahliki

„A szálasyval [sic!] való beszélgetéskor úgy éreztem, mintha tükörbe néztem volna, mintha önmagamat láttam volna mint vezérkari századost." Szálasit pedig nem nézetei miatt rótta meg, hanem azért, mert katonatisztként „politizált", és mintegy sajnálkozva tette hozzá: „… kár volna, ha politikai dolgok miatt megütnéd a bokádat." Szálasi a dolgozatot 1933 márciusában a feddés ellenére megjelentette és széles körben terjesztette.[708]

Már a Gömbös-kormány idején, 1935-ben kezdődött meg a honvédelmi törvény előkészítése, amelynek első mintegy száz fős, katonatisztek és a minisztériumok képviselői részvételével zajló értekezletét Gömbös mint honvédelmi miniszter hívta össze. Vladár Gábor, az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő ügyosztályának vezetője, munkatársával együtt „hüledezve" hallgatta az elkészítendő javaslat alapelveit előterjesztő vezérkari tiszt szavait, amelyekben az általuk olvasott Szálasi-dolgozat tartalmára ismertek. Gömbös ugyan formálisan betiltotta Szálasi munkájának terjesztését, ez azonban az általa akkorra a minisztériumban és a csapattesteknél vezető pozícióba helyezett új — zömmel vezérkari — tiszteket nem akadályozta meg abban, hogy felhasználják a munka alapgondolatait olyan törvény kidolgozására, amely a háborús viszonyok között diktatúra bevezetését is lehetővé teszi. Vladárt és munkatársait pedig, akik felhívták a figyelmet arra, hogy a tervezet a fennálló jogrend megbontását jelentheti, a katonai vezetés a kényszerítő külső körülmények által nélkülözhetetlenné és sürgőssé tett törvény előkészítésének szabotálásával vádolta.[709]

Gömbös szándékai nemcsak kezdeményezésekben nyilvánultak meg, hanem a gyakorlatban is érvényesültek. Honvédelmi minisztersége idején, már 1930-tól kezdve és 1932 után is erősödött a honvédelmi minisztérium és a honvéd vezérkar együttműködése a belügyminisztériummal, a rendőrséggel és a részben alárendeltségében működő csendőrséggel a baloldali mozgalmak és személyek, a külföldi állampolgárok, illetve a veszélyesnek minősített, határ menti nemzetiségek megfigyelésében.

A fenti célok elérése érdekében legfőbb szorgalmazója volt a katonai korlátozások külpolitikai eszközökkel történő felszámolásának. A nemzetközi

[708] Az esetet részletesen ismerteti Sipos Péter: Egy politikai eszmerendszer születése. In *Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940*. Szerk.: Csiffáry Tamás. Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997. 17–19. Az idézetek ÁBTL V — 19430/1, Szálasi Ferenc perének iratai – Szálasi Ferenc levele szüleinek (1931. október 4.)

[709] Vladár Gábor: *Visszaemlékezéseim*. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 201–203.

nahliki

politikai fejleményekre már államtitkárként is figyelmet fordított, ilyen eseményekről maga is tájékoztatta a miniszterelnököt.[710] Ezzel összefüggésben kérte Bethlent 1929 májusában, hogy betekinthessen a követek jelentésébe.[711] Ezért meghatározó befolyást kívánt gyakorolni az 1931 márciusában kezdődő genfi leszerelési konferencia magyar delegációjának munkájára. Siegler Géza vezérkari ezredes[712] az ő megbízása alapján készített részletes melléklettel ellátott tervezetet a konferencián képviselendő célkitűzésekről, az ott alkalmazandó taktikáról, a magyar delegáció összetételéről, illetve a szükséges előkészületekről, beleértve a külföldi partnerekkel folytatandó előzetes tárgyalásokat is. A miniszterelnökhöz felterjesztett dokumentum szerint: „…végső célunk csak teljes katonai szabadságunk visszanyerése lehet, vagyis felfegyverzésünk olyan mértékben, mint azt katonai helyzetünk, politikai céljaink megkívánják s az ország pénzügyi helyzete megengedi, a nélkül, hogy ebbe bármely külső hatalomnak joga legyen beleszólni." Minimális követelésként fogalmazta meg az általános hadkötelezettség, a trianoni béke által tiltott fegyvernemek engedélyezését és szabad kezet a mozgósítás terén. Arra az esetre, ha e minimális célokat a magyar delegáció nem tudja elérni, a konferencia megbuktatását tekintette a magyar delegáció feladatának.[713] A hadsereg kettős funkciójáról vallott nézetét is egyértelművé tette: „… Magyarországnak mai katonapolitikai helyzete mellett szüksége lenne, hogy egy külső támadás ellen, valamint egyúttal belső felforgató elemek ellen saját erejéből területi integritását és belrendjét biztosítani tudja."[714] A katonai vezetés, amely a miniszterelnök támogatását is élvezte e kérdésekben, a magyar delegációt vezető Apponyival szemben is következetesen igyekezett érvényesíteni álláspontját. Amikor a fődelegátus és a Genfben tárgyaló delegáció katonai vezetője, Siegler Géza között

[710] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 314–315.

[711] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 338–343.

[712] Eberswaldi Siegler Géza (Kaposvár, 1885. 03.25. – Debrecen, 1939. 06. 18.) Gömbös előtt végzett a bécsi Hadiiskolában (1908–1911). Különböző alakulatoknál teljesített csapatszolgálatok utána HM elnöki D osztályát vezette (1922–1927) őrnagyi, majd ezredesi rangban, 1930–1932 között a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkára. E tisztség viselése során készíti a tervezetet, majd lesz az 1932. február 2-án Genfben megnyílt leszerelési konferencia magyar delegációjának katonai megbízottja. Tökéletes német és cseh, illetve jó angol, francia és olasz nyelvtudása révén fontos szerepe volt az előkészítő tárgyalásokon is a hasonló érdekű partnerekkel történő előzetes és későbbi egyeztetésekben – 1934-től már tábornoki rangban. Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és Adattár*. Ister, Budapest, 2001. 307.; *Csak szolgálati használatra*… i. m. 297., 302–304., 313., 344–347.

[713] *Csak szolgálati használatra*… i. m. 295–304. Idézet: 300.

[714] Vargyai Gy.: *A hadsereg*… i. m. 65–66.

nahliki

vita keletkezett, Gömbös személy szerint is igyekezett nyomást gyakorolni Apponyira. Ebben Bethlen támogatását is kérte, és azt is felvetette, hogy a delegáció vezetését a miniszterelnöknek kellene átvennie az agg politikustól.[715]

A hadsereg állományának általa elvárt, egyértelműen nemzeti és a jobboldali politika iránt elkötelezett szellemiségű mentális nevelése érdekében formálisnak tűnő, de az érzelmi hatások tekintetében nem elhanyagolható rendelkezéseket hozott. Ezért rendelte el a magyar történelmi hagyományokat felidéző tárogató használatát, s maga is összeállított műsorokat a megszervezendő „regöscsoportok" részére. Hasonló megfontolásból vezette be a Hadsereg Sporthét rendszeres megrendezését. Elrendelte a — jelentős arányban német származású — tisztek névmagyarosítását (megfelelő érdemek esetén archaikus, nemesi hangzású, -y, -th végű stb. nevek felvételét), továbbá a csapattestek és laktanyák történelmi személyekről történő elnevezését.[716] Rendelkezésének érvényesítése érdekében „idegen nevűeknek nem akart parancsnokságot adni, magához rendelte őket, rábeszélt, kérlelt", ha szükségét látta.[717]

Ebben a szellemben támogatta Gömbös Horthynak a koronatanács 1931. februári és márciusi ülésein előterjesztett javaslatait a politikai zavargásokkal kapcsolatban a statárium preventív alkalmazásáról, az ezeket szervező képviselők mentelmi jogának felfüggesztéséről és a károk megtérítéséről, a déli határok mentén a délszláv optálások ellensúlyozásaként vitézi telkek létesítéséről.[718] Külön figyelmet érdemel, hogy „a zsidók beözönlése" ürügyén szinte szó szerint ugyanazokat az érveket hangoztatta, amelyeket alig egy évtizede fajvédő politikusként sorolt a Nemzetgyűlésben.[719] Egy másik előterjesztésre — a koronatanács jegyzőjeként — tett megjegyzésében pedig a rendeleti kormányzás előnyeire utalva kifejtette: „…a kormánynak minden vonatkozásban lehetőséget kellene biztosítani törvényes úton, hogy rendeletekkel, melyek büntető szankciókat is tartalmaznak, tudjon adott esetben fellépni. (A törvényhozás utólagos jóváhagyása mellett.)"[720]

---

[715] Vargyai Gy.: *A hadsereg…* i. m. 66–67.
[716] Vargyai Gy.: *A hadsereg…* i. m. 114–115.
[717] Kádár Gy.: *A Ludovikától…* i. m. 242.
[718] *Horthy titkos iratai…* i. m. 82–109.
[719] *Horthy titkos iratai…* i. m. 88.
[720] *Horthy titkos iratai…* i. m. 105.

nahliki

E tervek, javaslatok és vélemények elemei egyrészt a fajvédő Gömbös által hirdetett nézeteket idézik fel, másrészt egyértelműen felismerhetőek a majdani miniszterelnök kezdeményezéseiben és intézkedéseiben. Ez pedig arra utal, hogy mégsem egészen más politikus tért vissza a kormánypártba és vonult be egyidejűleg a Honvédelmi Minisztériumba, mint aki 1923-ban szakított Bethlennel. Egy ideig az új szituációban rendezett volt a kapcsolatuk. A válság elhatalmasodása, a társadalmi-politikai feszültségek és a kormánypárton belüli ellentétek erősödése, a miniszterelnököt egyre több oldalról érő támadások és ennek hatására növekvő fáradása-fásultsága hatására azonban Gömbös egyre inkább elérkezettnek látta az időt a határozottabb fellépésre. Így ismét konfliktusok keletkeztek közöttük, melyek forrása a miniszter elhallgatni ígért nézeteinek ismételt hangoztatása volt.

Mindezek révén 1928 szeptembere, s különösen 1929 októbere után mind erősebbé vált Gömbös befolyása a hadsereg tiszti karára és állományára, miközben növekvő mértékben számíthatott bizalmukra, támogatásukra is. Ez azonban közel sem jelentette azt, hogy rendelkezhetett a haderő felett. A tervek, javaslatok és vélemények ugyanis nem tettek voltak, nem érintették érdemben a hadsereg belső szervezetét és funkcióit. Az ilyen jellegű rendelkezések — a miniszteri rendeletek is — csak a kormány és a hadsereg főparancsnoka, Horthy jóváhagyásával születhettek. A kormányzó legfőbb hadúri méltósága pedig megkérdőjelezhetetlen és megingathatatlan volt. Elsősorban rajta múlott, hogy Gömbös milyen céllal mozgósíthatja, használhatja fel a hadsereget.

Ám közöttük ekkor harmonikus volt a kapcsolat. 1930–1931 folyamán ellentétes irányban változott a kormányzó viszonya Bethlenhez és Gömböshöz, mint 1922–1923-ban. Most, a válság keltette társadalmi és politikai helyzetben egyre inkább a miniszterelnökkel szembeni, nemrég még megrendíthetetlennek tűnt bizalma csappant meg, miközben elégedetten szemlélte minisztere határozottságát és elszántságát, amely az ország politikai rendjének megőrzését célzó javaslataiban, állásfoglalásaiban tükröződött. Közben formálódott az a helyzet, melyet az „iparbáró, mecénás és filozopter" Kornfeld Móric így jellemzett három évtizeddel később írt levelében:

> *„Az ország politikai közvéleményének — már a többségének — hűbb tükre volt Gömbös pártjának* [értsd: táborának, támogatóinak – V. J.] *szelleme, mint Bethlenének.*

nahliki

Magyarország döntő politikai közvéleménye megszűnt szabadelvű lenni, és ha nem is az egyenlőséget, de a rétegek egymáshoz anyagiakban való közeledését célul tűzte ki a végrehajtó hatalom erős növekedésének kárpótlásául. Ebben persze a városi kis és középosztály és a professzionátus osztály lelkesedéssel támogatta."[721]

Az e helyzetben rejlő lehetőségeket felismerve Gömbös egyre gyakrabban feszegette a határokat, melynek következtében ismét mind feszültebbé vált viszonya a miniszterelnökkel. Részben a hadseregfejlesztéssel és a haderő belpolitikai felhasználásával kapcsolatos nézeteik eltérő volta miatt, de azért is, mert Gömbös megszegte Bethlennek tett fogadalmát. 1930. november 16-án egy kecskeméti beszédében „feladott" fajvédő álláspontját idéző módon hangsúlyozta, hogy zsidók nem lehetnek tagjai a Vitézi Rendnek. Jóllehet, a miniszter csak egy szűk kérdésben, a rend Horthy által inspirált alapszabályai szellemének megfelelő korlátozást emlegetett,[722] más területre nem tért ki, a kényelmetlen helyzetbe hozott Bethlen kénytelen volt a képviselőházban elhatárolódni Gömbös véleményétől. Ő azonban felemás módon reagált: kijelentette, hogy mint miniszter, alkalmazkodik a kormányfő álláspontjához, de magánvéleményként fenntartja Kecskeméten deklarált álláspontját.[723] Az eset nem volt előzmények nélküli. Fél évvel korábban, 1930 májusában a zsidók földtulajdonának növekedése ellen szólalt fel. Ám ekkor még nem nyilvánosan, hanem a miniszterelnöknek írt levélben sürgette a kormány fellépését a jelenség ellen, mondván: „… ha idejében útját nem álljuk a zsidóság ilyetén térhódításának, úgy az végzetes politikai következményekkel járhat."[724]

Más eszközökkel is operált. Gömbös környezete napvilágra hozta a Népjóléti Minisztériumban feltárt sikkasztási ügyet, azt sugallva, hogy az lényegében az egész kormányzat korrupt jellegének megnyilvánulása.[725] Ezzel maguk is siettették Bethlen pozícióinak erodálását, ezen belül Horthy miniszterelnökkel szembeni

---

[721] Kornfeld Móric levele János Csabához (1961. január 13.) In Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok.* Közreadja: Széchenyi Ágnes. Corvina, Budapest, é. n. [2006]² 428.

[722] *A Vitézi Rend Kis Kátéja* (Kiadja az Országos Vitézi Szék, Budapest, 1923.) szerint a rend „tagjai, családja leszármazóival egy erős, hatalmas *fajmagyar* keresztény erkölcsű […] nemzetfenntartó, a magyar társadalmat erősítő szervezetet képeznek". (6. oldal) Ezért: „Vitéz tehát csak az lehet, aki *magyar fajának eleje*…"(9. oldal) (Kiemelések tőlem – V. J.) A Vitézi Rend működésére lásd Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2003.

[723] Az esetről lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 227.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 202–203.

[724] *Bethlen titkos iratai*… i. m. 371. Melléklete egy Veszprém megyei helyzetjelentés 371–373.

[725] Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 227–228.

nahliki

bizalmatlanságának további erősödését, ami 1931. augusztus 19-én lemondásra késztette.

Már ekkor felmerült miniszterelnökként Gömbös Gyula neve, aki maga is ambicionálta a kinevezését. Úgy gondolta: eljött az ő ideje.[726] A kormányzó azonban nem őt, hanem az arisztokrata Károlyi Gyulát, az egykori aradi és szegedi ellenforradalmi kormányok elnökét bízta meg a kormányalakítással. Gömbös számára mégis jelentős javulást hozott a kormányváltás. Elsősorban azért, mert a tapasztalt, ravasz politikus Bethlenhez viszonyítva súlytalanabb Károlyi Gyula mellett megnövekedtek manőverezési esélyei – különös tekintettel arra, hogy egyre inkább tapasztalhatta a kormányzó iránta kinyilvánított bizalmának jeleit.

Az államtitkári kinevezést követő négy évben tett megnyilatkozásaival és tetteivel egyrészt azt bizonyította, hogy nem adta fel fajvédő elveit – jóllehet, taktikai megfontolásból (néhány esettől eltekintve) nem hangoztatta őket. Javaslataiban azonban konkrétan és egyértelműen tetten érhetők az államszervezéssel, a hatalom és társadalom viszonyának alakításával kapcsolatban az 1920-as években kialakított nézetei. Másrészt az is figyelmet érdemel, hogy — megint csak Bethlennek tett fogadalmától eltérően — véleményalkotását, kezdeményezéseit és tevékenységét nem korlátozta katonai szakkérdésekre: kül- és belpolitikai kérdésekkel is foglalkozott. Mindebből felsejlik az a törekvése, hogy módszeresen készüljön a kormányzati hatalom gyakorlására, olyan ismereteket, tapasztalatokat szerezzen szaktárcája betöltése során, amelyeket a számára kedvező alkalmat kihasználva majd kamatoztathat. Mindezek okán nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a leendő miniszterelnök szempontjából a Honvédelmi Minisztériumban eltöltött négy évnek.

Fontos volt ez az időszak Gömbös számára azért is, mert ekkor alakultak ki, illetve mélyültek el olyan barátságok, amelyekre néhány évvel később, miniszterelnökként és pártvezérként is építhetett. Az 1920-as évek elején a TESZ-ben megismert és barátjává fogadott *Lázár Andor* ügyvédet maga mellé vette a Honvédelmi Minisztériumba, majd államtitkárává neveztette ki. Az igazságügyi tárca majdani birtokosa így már nemcsak a baráti kör tagjaként és kártyapartnerként, hanem államhivatalnokként is bizonyíthatta lojalitását, no meg

[726] Lásd Lázár A.: *Visszaemlékezéseim…* i. m. 185–186.

nahliki

rátermettségét is. Ő ajánlotta Gömbös figyelmébe két későbbi minisztertársát, az egyaránt gazdasági-pénzügyi területen működő *Imrédy Bélát* és *Fabinyi Tihamért*. Ekkor mélyült el barátsága *Sztranyavszky Sándor* belügyi államtitkárral, akit már majd egy évtizede ismert az EKSZ-ből. Az egykori nógrádi főispán kiváltképp szimpatikussá vált számára a hatalom stabilitását szolgáló intézkedései, köztük azok révén, melyekkel — a közigazgatás felhasználásával — a kormánypárt sikerét biztosította az országgyűlési választásokon. Beszélgetéseik során mindinkább fény derült nézeteik hasonló voltára is. Ekkor mélyült el — az unokatestvér Hóman révén korábban kialakult — kapcsolata Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkárral, aki e pozícióban maradva majd fontos támasza lesz a kormányfői hatalom gyakorlásában.[727] Az újabb ismeretségek, elmélyült barátságok révén tovább bővült az a kapcsolatrendszer, amely 1918–1919 óta formálódott – elsősorban jobboldali radikális nézeteket valló személyekből. Ez persze nem állt mindenkire. Fabinyi, Lázár vagy Darányi például haláláig nem volt annak tekinthető. Eredendően Sztranyavszky, Hóman és Imrédy sem. De Gömbös meg tudta őket nyerni politikai céljai megvalósításához, és részben formálni is politikai nézeteiket. Ez a hatás azonban nem volt egyoldalú. Ők is hatottak a baráti, munkatársi kör középpontjában álló miniszterre, mindenekelőtt azzal, hogy hozzájárultak a gazdaság, a társadalom, a kulturális élet s a mindezeknek keretet adó, részben azokat szervező állam működésével kapcsolatos ismereteinek bővítéséhez. Ezt maga Gömbös is igényelte. Lázár Andort például miniszteri kinevezését követően azzal kérte fel tanácsadónak a minisztériumba, hogy „…vannak bizonyos kérdések, amelyekben nem érzem magam elég biztosnak. A gazdasági és jogi természetű ügyekben szükségem van szakértő segítségre, szükségem van olyan barátra, akinek tudásában, igazságérzetében és tisztességében abszolút megbízhatok."[728] Változást jeleznek ezek a szavak Gömbös mentalitásában, hisz néhány évvel korábban még az a minősítés volt rá is jellemző, amit Lázár a minisztérium fiatal vezérkari tisztjeiről írt:

> *„Valami különös hibát véltem felfedezni a katonai nevelésben. Ez a nevelés sok mindenre megtanította a katonatiszteket, különösen pedig a hadi iskola a leendő vezérkari tiszteket, de*

[727] A kapcsolatok alakulására lásd Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m.113–204. Sztranyavszkyt illetően lásd még Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 17., 74. és 79.

[728] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 170.

nahliki

annyi mindenre, hogy végül tudásuk úgyszólván mindenben csak a felületen járt. Ezt azonban ők nem tudták és azt képzelték, hogy például azt az alkotmányjogi előadást, amit a hadi iskolában egy jogász, aki később Budapest tűzoltóparancsnoka lett, tartott nekik, őket ennek e témának teljes ismeretébe juttatta. Ez a felületes tudás igen nagy ambíciót fejlesztett bennük. Parancsolni szerettek, engedelmeskedni azonban nem tanultak meg…"[729]

Barátainak szakmai tanácsai, politikai véleménynyilvánításai, ha nem is változtatták meg alapjaiban Gömbös társadalom- és államfelfogását, árnyalták, finomították annak egyes elemeit. Nem feltétlenül tartalmi értelemben, inkább a megvalósítást szolgáló eszköztár és módszerek, valamint azok képviseletének stílusa tekintetében. Bizonyos, hogy szakértő közreműködésük helyes döntések meghozatalában realizálódott, amit Lázár minisztériumi tevékenysége is jelzett. Aligha képzelhető azonban, hogy — bármily eltökélt tanulási szándék mellett — egy államtitkárnak, majd miniszternek elegendő ideje és energiája maradt volna arra, hogy több, számára ismeretlen területen szerezhessen alapos és átfogó szaktudást. Miként az is kétséges, hogy egy negyven év feletti, kialakult személyiség gyökeresen megváltozzon új hatásokra. Hacsak nem sorsfordító traumákat kell elszenvednie. Ilyesmiről azonban Gömbös esetében szó sem volt. Ellenkezőleg: azok a változások, amelyek helyzetében az államtitkári, majd miniszteri kinevezéssel bekövetkeztek, szemében inkább igazolták addigi gondolkodásmódjának és tevékenységének helyességét. Felismert hiányosságait pedig pótolhatta azzal, hogy megfelelő munkatársakat vett maga mellé.

Mindezek révén 1932-re kialakult az a személyi kör, amelynek tagjaira a „régiekkel" — mint például Kozma Miklós, Marton Béla, Antal István vagy Mecsér András — együtt stabil és megbízható támaszként, fontos állami és pártfunkciók viselőjeként számíthatott miniszterelnökké történt kinevezésekor.

Felkészülés a végrehajtó hatalom irányítására

Alig foglalta el helyét Gömbös a Honvédelmi Minisztériumban, gyökeresen új folyamatok bontakoztak ki az országban. Már 1928-ban kezdte éreztetni hatását az a gazdasági válság, amely 1929-ben bontakozott ki a maga teljességében, és az egész modern világ gazdaságát sújtotta. A krízis véget vetett az 1923-1924-től kiteljesedő

[729] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 183.

nahliki

gazdasági konszolidációnak – reménytelen helyzetbe hozva a reménykedni kezdő gazdasági tényezőket, sőt, a lakosság nagy többségét. Magyarországon is visszaesett a termelés, különösen a mezőgazdaságban és a nehézipar legtöbb ágazatában, és csökkent a nyersanyagtermelés, a bányászati tevékenység. Hatására leálltak a beruházások, ami az építőipari vállalatokat juttatta csődbe. Mindezek nyomán rohamosan nőtt a munkanélküliség, csökkentek a bérek, s ezzel a fogyasztás, ez pedig a megtermelt áruk iránti hazai kereslet zuhanását eredményezte. Az egymást gerjesztő, spirálszerű folyamatokat betetézte a pénzügyi válság. Legsúlyosabb helyzetbe az agrárgazdaságból élők kerültek. A piacra termelők számára a belső fogyasztás csökkenése, illetve az importáló országok fogadókészségének megcsappanása miatt beszűkülő piacok okoztak *értékesítési nehézségeket*. A bevételek elapadása hátráltatta őket az adók és a konszolidáció idején felvett kölcsönök törlesztésében, ami az állammal és a bankokkal szembeni *eladósodást* vonta maga után. Mindezt tetézte az *agrárolló*, mivel a mezőgazdasági árak nagyobb mértékben zuhantak, mint az ipariak. Ebben a helyzetben az államadósság is nőtt, radikális takarékosságra kényszerítve a kormányzatot. Ez állások megszüntetését és a fizetések csökkentését is jelentette a közszférában.

A gazdaság bajai társadalmi és politikai feszültségeket szültek. Nem csak a paraszti rétegek és az ipari munkásság körében. A nagy- és középbirtokosok a fentieken túl amiatt is elégedetlenkedtek, hogy a kormányzat inkább az ún. merkantil szféra érdekeit szolgáló intézkedéseket hozott, a kincstár takarékoskodása pedig — túl azon, hogy az állásban lévő közszolgákat sújtotta — kilátástalanná tette az állásra váró fiatal diplomások jelentős részének jövőjét is.

E jelenségek alapvető változásokat hoztak a politikai életben, és a pártstruktúra átrendeződését eredményezték. Az egyébként is csak nevében Egységes Pártban kiéleződtek a különböző csoportok közötti ellentétek. Ennek első következménye volt a Bethlen által már korábban visszaszorított kisgazda képviselők, főleg a párt vidéki paraszti bázisa tetemes részének kiválása, akik más csoportosulásokkal együtt 1930-ban megalakították a Független Kisgazdapártot.[730] Aktivizálódott és radikalizálódott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely a szociáldemokrata

[730] Lásd Vida István: A független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja. *Történelmi Szemle,* 1967. 1. sz. 76–100.

nahliki

vezetők perének törlését követően az emigrációból hazatérő Garami Ernő kezdeményezésére tömegdemonstrációkat szervezett. Egy konkrét eset kapcsán, 1929 végén hozott egyedi belügyminisztériumi döntés lényegében feloldotta a párt vidéki szervezkedésének — a Bethlen-Peyer paktumban rögzített — tilalmát. Ezt követően az MSZDP 1930. évi kongresszusán agrárprogramot fogadott el, és a válság első éveiben kezdett először szervezkedni falun, amit a *Föld és Szabadság* című „parasztlap" kiadásával is segíteni kívánt.[731] 1928 és 1933 között sorra alakultak szélsőjobboldali, fasiszta és nemzetiszocialista típusú ellenzéki pártok. Tagságuk zömmel törpebirtokosok, agrárproletárok és nehéz helyzetbe került iparosok közül verbuválódott, vezetőik között pedig épp úgy megtalálhatók voltak értelmiségi foglalkozásúak, mint katonatisztek és arisztokraták.[732] E mozgalmak és pártok akciói a rendszer alapjait látszottak aláásni, és összeomlással fenyegettek.

A kormányzó ebben a helyzetben bízta meg Gömböst kormányalakítással. Ezen a ponton ismét fel kell tennünk a kérdést: Miért éppen ő kerülhetett 1932-ben a miniszterelnöki bársonyszékbe? Az eddigiek erre csak részben adnak választ.

A válság okozta gazdasági, társadalmi és politikai nehézségekkel sem Bethlen, sem az őt váltó Károlyi Gyula nem tudott sikerrel megküzdeni. Ez többet jelentett, mint a két miniszterelnök személyes kudarcát. Bukásuk annak a kísérletnek a tarthatatlan voltát is jelezte, amely révén Bethlen és a tradicionális hatalmi elit az elkerülhetetlen módosításokkal igyekezett őrizni-fenntartani az 1918 előtti gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokat. A háborús vereség és Trianon után a válság jelentette az utolsó, s immár elháríthatatlan csapást a Monarchián belül létezett „régi Magyarországra". Új politikára és új politikusokra volt szükség. De a rendszeren belüliekre, olyanokra, akik más megoldásokat kínáltak, de elfogadhatóak voltak mind a kormányzó, mind a hatalmi pozíciókat változatlanul birtokoló tradicionális elit számára. E követelménynek — paradox módon: politikai múltjával együtt és annak ellenére — Gömbös látszott leginkább megfelelni. Ő a rendszer kezdetétől

[731] Lásd *Magyarország története 8*. i. m. 617–624.; *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerk.: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.51. és 135–136.

[732] Lásd Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, h. n. 2012. 84–95.; Paksy Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 59–85.; Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* MTA BTK TTI – Osiris, Budapest, 2013. 53–99.; Romsics Ignác: A magyar arisztokrácia és a szélsőjobboldal a Horthy-korszakban. *Rubicon*, 2004. 11. sz. 56–61.

nahliki

közel állt Bethlenhez, s kiváltképp Horthyhoz, hosszú ideig együttműködött velük. Ellenzéki politikusként is számos ponton találkoztak nézetei és politikai céljai az évékkel. 1928 után pedig „kiszólásai" ellenére is lojalitást mutatott. A rendszer embere volt, így olyan alternatívát jelentett, mely *akkor* alkalmazhatónak tűnt. A hatalom birtokosainak motivációit és Gömbösről alkotott véleményét szemléletesen fejezi ki Bethlen három évvel korábbi, Horthyhoz írt előterjesztése, amelyben a honvédelmi államtitkárt javasolta kinevezni a távozó Csáky honvédelmi miniszter helyére:

> *„Gömbös Gyula államtitkár egyénisége és eddigi katonai és közéleti működése annyira ismertek Főméltóságod előtt, hogy életrajzi adatainak felsorolását ezen előterjesztésemben mellőzhetőnek vélem. Csak reá akarok mutatni arra, hogy Gömbös Gyula államtitkárnak úgy a katonai pályán szerzett tapasztalatai, kiváló erélye és közismert szervező tehetsége, nemkülönben erős nemzeti érzéstől áthatott nagy munkaszeretete biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy a honvédelmi tárca vezetésének kiválóan fog megfelelni."*[733]

A fenti válságjelenségeknek döntő szerepe volt abban, hogy Horthy Miklós, akiben honvédelmi miniszterének hároméves tevékenysége inkább megerősítette, mint gyengítette Bethlen korábbi jellemzésének valóságtartalmát, az akkorra már egyre gyakrabban erős kormányzást követelő Gömböst 1932. április derekán felszólította: készüljön fel a kormányrúd átvételére. E válságjelenségek hozták el tehát Gömbös számára az oly régóta vágyott lehetőséget. De azt a súlyos terhet is, hogy olyan problémák sorának megoldása várt rá, melyekkel nála tapasztaltabb politikusok sem tudtak megbirkózni. Őt azonban ez nem zavarta, hanem lelkesítette. Ő maga erről utólag, 1933. február 19-én Jászberényben ellentmondásosan, de sokatmondóan így nyilatkozott:

> *„Én nem kerestem a miniszterelnökséget, de nem volnék őszinte, ha azt mondanám, hogy amikor Bethlen István és Károlyi Gyula távozott, nem éreztem volna, hogy nekem kell következni. Barátaim és híveim is erre ösztökéltek állandóan, s mert éreztem, hogy ez lesz a hivatásom, igenis készültem rá."*[734]

---

[733] *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez* V. Szerk.: Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976. 346.

[734] Gömbös beszéde Imrédy Béla jászberényi választási nagygyűlésén. In Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 509.

nahliki

Eljött tehát Gömbös számára az idő, hogy végre megvalósíthassa régi célját: saját — üdvözítőnek vélt — elvei szerint átalakítani az ország életét. Mindenekelőtt azonban a válság által felvetett kérdésekre kellett választ adnia, az 1929 után látványossá váló problémákra hatékony megoldást találnia. Ezekben az években sorra születtek ilyen válaszok. A „magyar szellemi közélet" különböző irányzatainak helyzetértékelését, megoldási javaslatait, amelyek épp úgy kitértek a gazdaságpolitikai kérdésekre, mint a társadalom- és államszervezés problematikájára, Ormos Mária összegezte és rendszerezte.[735] Kiutat kerestek és megoldást kínáltak, ígértek a különböző politikai pártok is, amelyek ezekben a kritikus években is sorra jelentették meg programjaikat.[736]

Gömbös azonban nem más politikai erők mintáit, illetve független szakemberek tanácsait kívánta követni. Olyan segítőkre támaszkodott, akikről személyes tapasztalatok alapján tudta, vagy barátaitól kapott információk alapján bízhatott benne, hogy általa képviselt elveknek megfelelő konkrét megoldásokat kezdeményeznek. Így állt össze az a kör, amelynek — Antal István visszaemlékezése szerint — a leendő sajtófőnökön túl tagja volt Sztranyavszky Sándor, volt belügyi államtitkár, Baross Gábor, a Posta-takarékpénztár volt igazgatója, a frankhamisítási akció egyik kulcsfigurája, Zsilinszky Gábor, a Gömbös által fontos hadiipari céggé fejlesztett Péti Nitrogénművek vezérigazgatója, aki bátyjával, Zsilinszky Endrével együtt a forradalmak idejétől harcostársa volt, Szörtsey József, a jobboldali társaságokat összefogó Társadalmi Egyesületek Szövetségének igazgatója, valamint Vass Elek, Gömbös személyi titkára. Később csatlakozott a társasághoz Imrédy Béla, a Nemzeti Bank igazgatója.[737] Antal nem említette a munkában részt vevők között Kállay Miklóst. Ő azonban 1942 márciusában, miniszterelnöki bemutatkozó beszédében büszkén hivatkozott arra, hogy a munkát koordináló Antallal együtt volt „ebben is Gömbös Gyulának munkatársa".[738] Hóman Bálint, akinek a megszülető kormányprogram kultúrpolitikai pontjainak szövegezése tulajdonítható, csak később, már

---

[735] Ormos Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja*. PolgART, Budapest, 2004.

[736] Ezek részletes ismertetésére nincs lehetőség. A pártprogramokat lásd *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 138–287.

[737] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése…* i. m. 65. és 102–107.

[738] *Nagy idők sodrában. Kállay Miklós beszédei és nyilatkozatai 1942. március 12. – 1943. május 29.* Stádium, Budapest, é. n. [1943]. 9.

nahliki

miniszterként kapcsolódott be a munkába.[739] A megbeszéléseken és a program szövegezésében közvetlenül nem vett részt két régi fegyvertárs, Kozma Miklós és Mecsér András, kettejük levelezése alapján azonban nyilvánvaló, hogy „kívülről" tanácsaikkal segítették, befolyásolták a munkát.[740]

Gömbös a munka kezdetén egyértelművé tette, hogy nem csak a válság keltette akut problémákra kíván megoldásokat kínálni. Ezekre készült az ún. „sofort program". Ennél fontosabbnak tekintette azonban a hosszútávra szóló, „általam már esztendők óta érlelt […] nagyszabású reformprogramot", amely alapját képezi majdani tartós kormányzásának. Ennek pedig — Antal István által felidézett szavai szerint — csak az lehet a célja, hogy

> *„a nemzet a háború és Trianon okozta katasztrófából végképp kiemelkedjék, összes rendezetlen belső ügyeit rendbe hozza, […] egy testileg-lelkileg erős egészséges népet építsen fel. S ezzel az új országgal, újjászületett magyar néppel induljon majd a bennünket ért gyalázatos igazságtalanságok jóvátétele, elsősorban pedig a békeszerződések revíziója, illetve a tőlünk elszakított, csaknem négymillió magyar honfitársunk hozzánk leendő visszatérésének, vagy ha kell, visszaszerzésének útján előre."*[741]

A többhónapos munka alapján készült el a két program, amelyeket a kormányzónak is bemutatott. Horthy ezeket elfogadva adott megbízást egykori szegedi államtitkárának, az akkori honvédelmi miniszternek a kormányalakításra, azt követően, hogy a Bethlen vezette agrárius csoport támadása nyomán Károlyi Gyula miniszterelnök helyzete végképp tarthatatlanná vált. Ehhez persze nélkülözhetetlen volt, hogy a kormánypárt vezére, Bethlen István is támogassa, aki azzal távozott 1931 augusztusában a miniszterelnöki bársonyszékből, hogy Károlyi bukása után ismét ő fog visszatérni, és aki egyedül biztosíthatta egy új miniszterelnök számára a parlamenti többség támogatását.

---

[739] A második világháború után az ellene lefolytatott népbírósági per kihallgatásai során Hóman így nyilatkozott: *„Gömbös Gyula 95 pontból álló ú. n. Nemzeti Munkatervének megszövegezésében annyiban vettem részt, hogy részben kritikát gyakoroltam a nekem előzetesen megküldött tervezet fölött, másrészt a kulturális vonatkozású pontokat én szövegeztem meg, már mint kultuszminiszter*." (ÁBTL xxx. V - 98692 Magyar Királyi Rendőrség Bp-i Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya gyanúsítási kihallgatási jegyzőkönyv 105. fólió.) Részvételét Gömbös neki írt köszönő levele is gazolja. (OSZK Kézirattár 15. f/607. Gömbös Gyula levele Hóman Bálinthoz. 1932. október 20.)

[740] Lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 31–33.

[741] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 75.

nahliki

„Miniszterelnök akarsz-e lenni vagy Vezér?!"

Ezekkel a szavakkal szembesítette versében a hatalma teljében lévő miniszterelnököt tevékenysége hatásaival és a társadalom egy részének róla alkotott véleményével Sándor diák, alias Szilágyi Tibor, a költő.[742] A megfogalmazott kritika és maga a kérdés azt firtatta: Az ország felelős vezető politikusa akar-e lenni Gömbös vagy tömegeket mozgató népvezér, a nemzetet uraló vezér? A társadalom érdekeinek felelősségteljes szolgálata az elsődleges számára, avagy saját hatalmának kiteljesítése? Olyan kérdést tett fel Sándor diák, amely az utókort is foglalkoztatja.

A Gömbös megítélésével kapcsolatos viták, amelyek ma sem szűntek meg, elsősorban a miniszterelnök politikájának, 1932 és 1936 októbere közötti megnyilatkozásainak és tetteinek értékeléséhez kapcsolódnak, több kérdésben is. Kül- és belpolitikája hasznára vagy kárára volt az országnak, a magyar társadalom többségének? Akart-e diktatúrát teremteni? Diktátor volt-e? A kormány fejeként feladta-e fajvédő nézeteit, s ezen belül antiszemitizmusát? Terheli-e felelősség mindazért — a zsidótörvényekért, a holocaustért, Magyarország háborús részvételéért és a vereség következményeiért stb. —, ami halálát követően okozott súlyos károkat az országnak, szenvedéseket a lakosság tetemes részének? Valóban Mussolini és Hitler példáját követve tervezte-e és hajtotta végre politikáját miniszterelnökként? És a sor folytatható lenne.

A vita okát nem csak a perlekedő felek eltérő politikai-ideológiai nézőpontjában kereshetjük. Abban is, hogy az ismertetések és elemzések — esetenként majdnem kizárólag — Gömbös kormányfői működését vizsgálták. Alig esik szó, — s ha igen, akkor is alárendelten — másik tisztségével, pártvezéri mivoltával kapcsolatos tevékenységéről, annak céljairól és gyakorlatáról. Márpedig a két tevékenységi kör párhuzamos vizsgálata, kapcsolódásainak elemzése nélkül aligha adhatunk reális válaszokat a felvetett kérdésekre. Mindenekelőtt azért, mert a körülmények, amelyek közepette átvehette és az első években gyakorolhatta a végrehajtó hatalom

[742] Sándor diák (Szilágyi Tibor): Gömbös Gyulához. In: Uő: *Élharcmezőkről. NEP-dalok ∗ NEP-balladák ∗ NEP-ábrázolatok.* Bp. é. n. [1936], 7–8.

nahliki

irányítását, különösen fontos tényezővé tették számára a kormánypártot és a vezetésével kapcsolatos teendőket.

A kormányfő a kormánypárt foglya

Mivel Gömbös nem választások eredményeként és nem önálló, általa vezetett politikai párt élén került a bársonyszékbe, támasza csak az addigi kormánypárt lehetett. A Keresztény-Keresztyén, Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt, közkeletű nevén: Egységes Párt, amely — bár Gömbös is annak tagjaként lett miniszterelnök — nem az ő politikai koncepciójának híve volt, hanem létrehozójáé, a konzervatív-liberális elveket valló Bethlen Istváné, aki 1921–1931 között volt a kormány feje, és 1932. október végéig a párt vezére. Jóllehet a volt miniszterelnök október 27-én átadta a vezéri pozíciót az újnak, változatlanul rá hallgattak az 1931-es választások előtt általa kiválasztott és jelölt képviselők.[743]

Helyzetével Göbös is tisztában volt, amit a kormányprogram előkészítésének indulásakor, 1932 áprilisában a programkészítésben való részvételre felkért bizalmasainak mondott szavak is igazolnak.

> *„Mondanom, sőt hangsúlyoznom sem kell, hogy a megvalósítandó kormányprogramom elvi és eszmei keretei azon a sínpáron fognak mozogni, amelyeket az én másfél évtizedes politikai működésem során alaposan megismerhettetek, de tekintetbe kell vennetek azt a közismert politikai princípiumot, hogy egészen másként kell beszélni kifelé akkor, ha több a szabadságom és kevesebb vagy éppen semmi a felelősségem, mint amikor megfordítva: kevesebb a szabadságom, de több, sokkal több a felelősségem.* […] *Bizony óvatosan, »sauviter« kell eljárnom, ha nem akarok mindjárt az elején elbukni az ellenem minden oldalról és minden bizonnyal felacsarkodó, különböző politikai és »világnézeti« gáncsoskodások, fúrások és intrikák hálójában.”*[744]

A szituációt akkor is jól illusztrálja Gömbös miniszterelnökként történt bemutatkozása a párt képviselőcsoportjában, ha a kortárs újságíró anekdotaszerűen örökítette meg a jelenetet.

> *„Amikor az új miniszterelnök bemegy a pártkörbe* [az Egységes Párt gyűlése – V. J.], *úgyszólván egyetlen képviselő sem hiányzik. Szólásra emelkedik. Udvarias, hideg taps fogadja,*

[743] Lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 141–145.;
[744] *Antal István sajtófőnök*… i. m. 74.

nahliki

néhányan azért megéljenzik, nem sokan, még azok se mind, akik pedig az ő emberei. Hiába, ez a Bethlen pártja… És ezzel a párttal kell neki kormányoznia…

Szemben vele, egykedvű arccal Bethlen ül, szájában a hosszú szipka, cigarettázik. Bethlen mögött sűrű, tömött sorokban az egységpárt képviselői. Tekintetük rátapad, mit tesz most István gazda, aki immár egy esztendeje úgyszólván néma figyelője az eseményeknek, de elmúlt hatalmának nimbusza még mindig körülveszi, különösen itt, azok között, akik — Gömböst is beleértve — mindent neki köszönhetnek. […]

Fagyos csendben hallgatja a párt az új miniszterelnök közhelyekkel tűzdelt, lírai hangon előadott bemutatkozó beszédét, amelynek utolsó passzusában természetesen a párt bizalmát és támogatását kéri. Most a pártnak kell válaszolnia, megadja-e a kért bizalmat?

A miniszterelnök áll és vár. Minden szem Bethlenre szegeződik, mit tesz a párt vezére. Bethlen pedig mozdulatlanul ül, szinte érezni, élvezi a feszültséget. […] *Kínos csendben eltelik még egy-két pillanat, mire feláll, és ezzel megadja Gömbösnek a bizalmat. Abban a szempillantásban nagy robajjal, egységesen és hiánytalanul feláll és bizalmat szavaz a párt is, sőt, a feloldódó feszültségben fellélegeznek, körülfogják, ünneplik Gömböst a képviselők…*"[745]

A torzító túlzásoktól cseppet sem mentes könyvből vett sztori hitelességét igazolja egy későbbi emlékezés, amely egyúttal azt is bizonyítja, hogy a helyzet 1935 márciusáig változatlan maradt. A Bethlen és Gömbös által képviselt irányzat összhangjának megteremtését kereső kormánypárti képviselő azt a szituációt idézte fel, amikor a két politikus közötti feszültség kiéleződése során, 1935 januárjában tartott pártértekezleten kívánták rendezni a vitát. Ezen Gömbös bizalmi szavazást kért, majd a döntés idejére elhagyta a helyszínt. Érdemes idézni Östör József 1941-ben, tehát későbbi (1945 utáni) politikai elvárások által nem presszionált[746] sorait.

„Bethlen a terem egyik sarkában ült az elnöklő asztal mellett, nem szól semmit, se nem helyeselt, se nem szólt a felszólamlások ellen. […] *Miután Gömbös felvetette a bizalmi kérdést, mindenki Bethlenre nézett, hogy a bizalom jeléül* […] *fel fog-e kelni vagy sem. Mit fog tenni Bethlen István – ezt várta mindenki, és mit tett? Egy-két másodpercnyi szünet után lassan, szinte fáradtan, bizonyos nemtörődömséggel, mintha csak magában akkor határozott volna, abban a*

[745] Szokoly E.: *… és gömbös…* i. m. 306–308.

[746] Tóth Imre: A „politikai narkózis" fogságában. Östör József közéleti pályája. (Két háború közötti kor- és jellemrajz egy politikai emlékirat tükrében) In Östör J.: *Közpályám…* i. m. 100–101. Az eset hátteréről lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete…* i. m. 141–150.

nahliki

pillanatban felemelkedett, és utána az egész párt. Bethlen megmentette Gömböst, mert ha nem szavaz neki bizalmat – Gömbös elenyésző kisebbségben marad."[747]

Az Egységes Párt politológiai értelemben választói klubpárt volt. Lényegében csak a döntéshozók alkották: azonos volt országgyűlési képviselői, miniszterei és a kormányt a vármegyék élén képviselő főispánok összességével. Helyi szervezetei nem voltak, illetve nem működtek rendszeresen. Nem volt regisztrált, rendszeres politikai aktivitást tanúsító tagsága. A párt csak híveinek szavazataira tartott igényt a választások során. A kialakult szervezeti struktúra azt is jelentette, hogy (1) a kormánypárt azonos volt a pártelittel; (2) a pártnak a hatalmat kizárólagosan birtokló fenti képviselete alkotta a hatalmi elit magvát. Azt mondhatjuk tehát, hogy a *hatalmi elit azonos volt a kormánypárt elitjével*. Ez a párt 1922-től mindvégig abszolút többséggel rendelkezett a törvényhozásban, hatalma megingathatatlannak bizonyult. Magyarországon így domináns pártrendszer alakult ki, melyben a kormány biztosan támaszkodhatott a mögötte álló párt parlamenti képviselőcsoportjára.

Gömbös számára azonban ez nem jelentett biztosítékot. Miként azt honvédelmi miniszterként tett kezdeményezései is jelezték, lényegében nem adta fel a fajvédelem alapvető céljainak megvalósításával kapcsolatos terveit – még ha nem is hangoztatta azokat nyilvánosan. Csak a nyílt antiszemita megjegyzéseknek, zsidóellenes intézkedéseknek nem leljük nyomát az akkor keletkezett dokumentumokban – egy árulkodó eset kivételével. Bethlen és követői, azaz a parlamenti többség azonban ezt nagyobbrészt elvetette, így az új miniszterelnök erre irányuló kezdeményezéseit az országgyűlésben bármikor megtorpedózhatták. Ha pedig a miniszterelnök „kerülő úton", kormányrendeletekkel próbálta volna „kijátszani" a törvényhozást, az — mint láttuk — bizalmának megvonásával megbuktathatta a kormányt és fejét.

A fentiek miatt Gömbösnek olyan hatalmi és pártelittel kellett megkezdenie a kormányzást, amely inkább korlátozta, mint támogatta politikai céljai megvalósítását. Másként fogalmazva: nem támogatottja, hanem „foglya" volt saját pártjának. Az adott politikai viszonyok között nem gondolhatott radikális változtatásra. Ellentétben két kortársával, Mussolinival és Hitlerrel, nem álltak rendelkezésére erős fegyveres osztagok, amelyek segítségével ráerőltethette volna akaratát a társadalomra. Hiába volt honvédelmi miniszter, nem volt a hadsereg

[747] Östör J.: *Közpályám*… i. m. 101.

nahliki

korlátlan ura. Annak tisztikara és a legfőbb hadúr, az őt kinevező Horthy sem tűrte volna, hogy a honvédséget saját hatalmi törekvései szolgálatába állítsa. De Gömbös maga sem akart ilyen megoldást alkalmazni. Teljességgel őt követő, önálló párt hiányában nem jelentett volna számára megoldást a képviselőház feloszlatása és új választások kiírása, amire egyébként — ekkor még — a kormányzónak sem volt sem jogosítványa, sem hajlandósága. Új párt szervezése pedig a meglévő támogatás elvesztését és az azonnali bukást eredményezte volna, és ideje sem volt rá. Ebben a helyzetben nem maradt számára más lehetőség, mint a kivárás és az erőgyűjtés: olyan politikai szervezet létrehozása, amely biztos támasza lehet, és segítségével meg tudja változtatni a politikai tervei szempontjából kedvezőtlen erőviszonyokat.[748]

Bemutatkozása mégis eléggé egyértelműen jelezte, hogy „nemzete" jelentős változásokra számíthat.

> *„Magyar Testvéreim!*
>
> *Vezérként állok előttetek! Esetleg* új utakon *foglak Benneteket vezetni.* Csodavárással ne ámítsátok magatokat. *Utunk meredek, sziklás, tövises út, de érzem, tudom, hogy elvezet a célhoz.*
>
> *Magyarok! Testvéreim! Gyújtsátok meg lelkemnek nemzetemért, tiérettetek égő élettüzénél a bizalom szövétnekét! Világítsatok!"*[749]

Új hang volt ez – tartalmát, formáját és stílusát tekintve egyaránt. Új a *forma*, mert október 4-én a rádióban hangzottak el a szavak. Új a *stílus*, mert — a forradalmak időszakától eltekintve — először szólította meg az ország egész lakosságát a miniszterelnök. Közvetlenül és közvetlen hangon – azt éreztetve, hogy velük összefogva akarja teljesíteni miniszterelnöki megbízatását. Első mondata ugyanis ez volt: „A kormány élén kifejtendő munkásságom során egyik legfontosabb irányelvemnek azt tartom, hogy állandó közvetlen kapcsolatban legyek a magyar nemzet legszélesebb rétegeivel."[750] Amit elődei közül senki sem tett meg. És új a *tartalom*, mert azt sugallta, hogy az egész nemzet vezéreként szól „testvéreihez". S ami ennél is fontosabb: az „új utak", amelyen vezetni fogja őket, másfajta Magyarországot jelent, mint amelyben addig éltek. Itt ugyan nem

[748] A kormány korabeli helyzetének részleteire lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 39–47.;
[749] Rádiószózat. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 385. (Eredeti kiemelés.)
[750] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 380.

nahliki

részletezte, de a program készítésében részt vevő munkatársaival közölte: „Azt akarom ezzel a munkatervvel, hogy lefektesse az alapjait az új Magyarországnak."[751]

Már e kinyilatkoztatások is jelezték, hogy jelentősen változtatni akar az ország politikai életén. A nagy kérdés az volt, hogy saját politikai elvein és gyakorlatán is akart-e változtatni. S ha igen, melyiken? A korábbi, fajvédő elveket akarta-e végleg sutba dobni, avagy az 1928 után a nyilvánosság előtt mutatott, a korábbiakat tagadni látszó politikáját?

Az Egységes Pártba visszalépő és kormányzati pozíciókat vállaló Gömbös következetesen betartotta — előbb Bethlennek, majd 1932-ben a zsidó gazdasági elitnek és egyházi vezetőknek tett — ígéretét: nem hangoztatott antiszemita nézeteket, és miniszterelnökként nem hozott a zsidóság gazdasági és kulturális, vallási jogait korlátozó intézkedéseket. Sőt! Első kormányfői megnyilatkozásainak egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eleme volt a Képviselőházban tett kijelentése: „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: *revideáltam álláspontomat*. A zsidóságnak azt a részét, amely *sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvérnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet.*"[752] Ezek alapján állította a kortársak és később a korszakkal foglalkozó kutatók egy része azt, hogy Gömbös feladta antiszemitizmusát, mi több, fajvédő politikáját. Kormányzati tevékenységének elemzése alapján akadtak olyanok is, akik inkább a fennálló viszonyok konzervatív jellegű reformálására törekvő, mintsem radikális politikusnak minősítették a miniszterelnököt.[753]

A fajvédő politika, illetve az antiszemitizmus feladása, avagy fenntartása kérdésében akkor tudunk megalapozottan állást foglalni, ha az 1920-as években hangoztatott fajvédő elvek tükrében vizsgáljuk, és alaposan végiggondoljuk Gömbös kormány- és pártprogramját, a *Nemzeti Munkatervet*, az államszervezet módosítására irányuló törekvéseit és kormányának intézkedéseit. Ha ezt tesszük, más kép rajzolódik ki előttünk, mint amit Gömbös megnyilatkozásai sugalltak.

---

751 *Antal István sajtófőnök*… i. m. 85.
752 Gömbös: *Válogatott*… i. m. 414. (Eredeti kiemelés.)
753 Lásd pl. Gergely: *Gömbös 1999*, i. m. 117–118, 132–134.

nahliki

A kormányprogram — a Nemzeti Munkaterv

A 95 pontot tartalmazó dokumentum[754] alapján joggal jegyezte meg valamennyi, vele vagy kormányzati időszakával foglalkozó szerző, hogy Gömbös volt az első magyar miniszterelnök, aki tételesen kifejtett, az ország életének valamennyi területével foglalkozó programmal állt a társadalom elé. Ez azt sugallta, hogy felmérte az ország helyzetét, és konkrét elképzelései, átgondolt koncepciója van a válság nyomán különösen nagymértékben felhalmozódott problémák megoldására. Ez a lépés önmagában kedvezően értékelhető és értékelendő. Egy programot azonban nem megszületésének ténye, hanem tartalma minősít. Pozitív vagy elhibázott voltát elsősorban az határozza meg, hogy adekvát válaszokat ad-e reális helyzetértékelés alapján megfogalmazott kérdésekre.

A Nemzeti Munkatervet — minden korábbi kormányprogramnál konkrétabb volta ellenére — a kortársak egy része, és véleményüket átvéve az 1945 utáni történeti irodalom is „álmoskönyvnek" minősítette, melynek legfontosabb jellemzője „a mérhetetlen nacionalizmus, a felfokozott szociális demagógia [...] és ködös általánosság", továbbá az, hogy „minden társadalmi osztály, réteg vágyainak kielégítését, sérelmeinek orvoslását ígérte".[755] A programot ezidáig legrészletesebben elemző Kónya Sándor egyetlen vonatkozásban ítélte bizonyíthatónak Gömbös célját: a fasiszta típusú diktatúra megteremtése tekintetében. Számos más tervezett intézkedésben is csak a diktatúra társadalmi bázisának biztosítására irányuló törekvést látott.[756] Értékelése szerint a Nemzeti Munkaterv „gazdaságpolitikai célkitűzéseivel arra tett kísérletet, hogy a nagytőke és a nagybirtok fellazult szövetségét megerősítse, [...] a középrétegeket és a dolgozó tömegeket a kormány politikája mellé állítsa." Ezek az „irányelvek semmitmondó általános ígéreteket tartalmaztak. Az uralkodó osztályok megtalálhatták benne kívánságaikat, vágyaikat."[757]

---

[754] Az 1932. október végén nyomtatásban megjelent program magyar és német nyelvű változatát Magyarországon és külföldön egyaránt nagy példányszámban terjesztették. Az első magyar nyelvű kiadás *A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve.* Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932. A dokumentum a rendszerváltást követően több kiadásban vált ismertté. Lásd *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 330–343.; *Gömbös pártja*… i. m. 39–52.

[755] Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 47, 64.; *Magyarország története 8.* i. m. 677.; *Magyarország a XX. században*… i. m. 176. Borsányi György: *Válságévek krónikája 1929–1933. Az 1929–1933-as gazdasági világválság hatása Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 179.

[756] Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 48–58.

[757] Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 58–59.

nahliki

A program pontjai kétségtelenül általánosak, „ködösítőek”, látszólag egymásnak ellentmondó ígéreteket tartalmaznak. Az utóbbi két-három évtizedben azonban a történeti kutatás olyan új adatokat tárt fel a Gömbös-csoport politikai nézeteiről és a kormányzati pozíciók birtokában gyakorolt politikájáról, amelyek más megvilágításba helyezik a kormányprogram számos részletét. A programkészítők határozott szándékai és céljai nemcsak a hatalomkoncentráció tekintetében olvashatók ki a szövegből, hanem több más kérdésben is. Mindenekelőtt a *gazdaságpolitika* terén.

A Nemzeti Munkaterv pontjainak többsége (95 közül 49) foglakozik a gazdaság különböző ágazatainak megoldásra váró problémáival.[758] Közülük 21 általános jelleggel fogalmazza meg valamely terület terveit. Legalábbis abban az értelemben, hogy nem egyértelműen valamely ágazat vagy társadalmi réteg érdekeit helyezi előtérbe, illetve korlátozza. A további 28-ból három — részben egymást átfedő — szándék rajzolódik ki.

A program domináns eleme *a mezőgazdaság érdekeinek preferálása*. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a gazdasági ágazatok közül a vele összefüggő kérdéseket tárgyalja első helyen, hanem mindenekelőtt abban, hogy a terv a többi ágazat mezőgazdaságnak alárendelt fejlesztését fogalmazza meg. Ennek érdekében hangsúlyozza, hogy az *ipar* fejlesztése — „az egyetemes nemzeti termelés szerves részének” tartva az ágazatot — „nem mehet más termelési ág rovására”. (NM 55.) A korabeli magyarországi gazdasági viszonyok és Gömbösék gazdaságpolitikai felfogásának ismeretében ez a „más termelési ág” csak a mezőgazdaság lehetett. Ezt támasztja alá, hogy iparfejlesztési politikájukkal a „hazai nyersanyagokat feldolgozó és mezőgazdasági termékeinket kikészítő” iparágakat kívánták támogatni. (NM 56.) Kiemelt figyelmet fordítottak a „falusi nép saját szükségleteit kielégítő és fölös munkaerejét hasznosító” háziipar fejlesztésére. (NM 58.) Az iparcikkek „igazságos áralakulásának” biztosítása a mezőgazdaságot, illetve az agrártársadalmat sújtó agrárolló felszámolását, vagy legalábbis szűkítését célozta. (NM 59.) A termelők — különösen a mezőgazdasági termelők — régi követeléseinek teljesítését ígérte a Nemzeti Munkaterv a „feleslegesen túlzott” közvetítő*kereskedelem* visszaszorításával,

[758] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 330–344. (A továbbiakban NM rövidítéssel és a megfelelő sorszámokkal hivatkozunk a Nemzeti Munkaterv egyes pontjaira.)

nahliki

valamint a vasúti tarifák termelési érdekek szerinti szabályozásával. (NM 62. és 68.) Hasonlóak voltak a hangsúlyok a pénzügyi politika terén. „A hitelt eszköznek tekintjük a nemzeti termelés szolgálatában" — fogalmazták meg alaptételüket, és ennek szellemében ígérték, hogy a hitelszervezetet is a „nemzeti érdekek szempontjából" kísérik figyelemmel. (NM 74. és 78.) Ismerve azt, hogy a két fontos termelési ág közül minden vonatkozásban a mezőgazdaságot részesítették előnyben, nem lehet kétségünk afelől: nemzeti termelésen elsősorban agrártermelést értettek. Erre utal az is, hogy külön pontban foglalkoztak a mezőgazdasági termelési hitellel, amelynek „a mezőgazdasági termelés sajátosságaihoz" kell igazodnia. (NM 81.)

A fentiek jelentették a gazdaságpolitika meghatározó irányát. Az indokot pedig — a húszas évek érveléséhez hasonlóan — a nemzet sajátos, agrárjellegű adottságaiban jelölték meg. Ennek megfelelően részesült kiemelt figyelemben az agrárszféra más tekintetben is. Az igazságügy területén a „gazdasági, hitelpolitikai és büntetőjogi" törvényeket úgy akarták „megreformálni, hogy azokban a nemzet sajátos lelki alkata és gazdasági tulajdonságai teljes mértékben figyelembe vétessenek". (NM 31.) Ezt erősítette meg a hatályos jogvédelem ígérete „a nemzet érdekeihez alkalmazkodó termelőmunka" számára. (NM 32.) A fenti tendenciákat figyelembe véve ezek a nemzeti tulajdonságok és érdekek csakis a mezőgazdaság és a belőle élő társadalmi rétegek érdekei lehettek. A joghoz hasonlóan a szakoktatás területén is a „mezőgazdaság szempontjait" kívánták „nyomatékkal [...] érvényesíteni". (NM 90.)

A Nemzeti Munkaterv gazdaság- és társadalompolitikai vonatkozású pontjainak másik fontos eleme „a kis- és középegzisztenciák szaporítása", gazdálkodási feltételeik javítása „mind a mezőgazdaságban, mind az iparban". Ezt nemcsak a termelési politika általános céljaként említették (NM 39.), hanem több konkrét intézkedéssel is elő kívánták segíteni. A mezőgazdaságban az „egészséges telepítési politika" révén terveztek új, életképes kis- és középbirtokokat létesíteni, védelmükről pedig a hitbizományi rendszer rájuk történő kiterjesztésével, valamint a „szövetkezeti önsegítés" támogatásával gondoskodtak volna. (NM 51–54.) Hasonló célt szolgált a háziipar fejlesztése (NM 58.), a „nagy-, közép- és kisipar munkájának helyes megosztása és megszervezése" (NM 57.), valamint a közép- és kisipar hitelellátásának

nahliki

megkönnyítése (NM 81.). Ugyanebben a szellemben hangoztatták: „A jogszabályok igazi rendeltetése", hogy „ne a gyengébbet a termelőmunkában való részvételtől elriasztó tilalomfák és útvesztők legyenek". (NM 29)

A fentiek magukban hordozzák a harmadik tendenciát: egyrészt (gazdasági tekintetben) a *pénzügyi szféra*, az *ipar* és a *kereskedelem*, másrészt (társadalmi vonatkozásban) a *nagytőke* és (részben) a *nagybirtok korlátozásának szándékát*. Mindenekelőtt azáltal, hogy a mezőgazdaság, illetve a kis- és középegzisztenciák érdekeinek fokozott érvényesítése eleve csak a zömében zsidó érdekeltségű ágazatok és a magasabb tulajdonkategóriák rovására volt realizálható. Másrészt a Nemzeti Munkaterv utóbbiak érdekeit szolgáló pontjainak megfogalmazása valóban általános, sőt „ködös". A konkrétabb pontok viszont — szinte kivétel nélkül — korlátozásukra irányuló szándékot tükröznek. Általános érvénnyel fogalmazódik ez meg a „kapitalista termelés [...] a nemzet egyetemére káros kinövéseit erős kézzel" lenyesegető igyekezetben. (NM 34.) Az ipar mozgásterének szűkítését irányozta elő az az elv, mely szerint ez az ágazat az „egyetemes nemzeti termelés szerves része"-ként „nem mehet más termelési ág rovására". (NM 55.) A vámpolitika terén a belső termelés védelmének ígérete az iparnak kedvezett ugyan, a hangsúlyt azonban — a „nemzet összességének érdekeit" hangoztatva — az árdrágítás megakadályozására helyezték. Ez pedig az ipar érdekeit szolgáló védővámok lebontását helyezte kilátásba. Az ipari árak csökkentését szolgálta az ármegállapító bizottság átszervezése, s általa nyomásgyakorlás „az ipari cikkek igazságos áralakulására." (NM 41. és 59.) Mindezzel az iparcikkek fogyasztóinak akart kedvezni, akiknek nagy többsége az agrárgazdaságból élt. Elsősorban a *nagykereskedelmi* érdekeltségeket sértette a közvetítőkereskedelem leépítésének és a külkereskedelem „egységes vezetés alá" vonásának terve. (NM 62. és 64–65.) A hitelpolitika alapelve („A hitelt eszköznek tekintjük a nemzeti termelés szolgálatában") és a „tisztán öncélú kiuzsorázó hitelpolitika lehetetlenné tételére" irányuló szándék (NM 74.) éppúgy a banktőke korlátozását szolgálta, mint az olcsó és bőséges hitel ígérete (NM 75.), a hitelszervezet — összeolvasztások révén végrehajtandó — apasztása (NM 77.) és fokozott ellenőrzése „az egyetemes nemzeti érdekek szempontjából". (NM 78.) Az adó- és illetékrendszer változtatásának kilátásba helyezett trendje is azt sejteti, hogy a tőke, illetve a nagy vagyonok

nahliki

rovására kívántak kedvezőbb feltételeket teremteni a mezőgazdaság és a kisegzisztenciák számára. (NM 25.)[759]

Jóllehet a *szociálpolitika* termeléssel közvetlenül nem összefüggő elemeivel, ezen belül az egészségüggyel alig foglalkozik a program, abban változatlanul az anya-, csecsemő- és gyermekvédelemre, valamint a Gömbösék által nemzeti jellegűnek tartott vidék helyzetének javítására tették a hangsúlyt. (NM 94-95.)

A *kultúrpolitikai* törekvések alaptételét rögzítő pont volt az egyetlen a Munkatervben, amely — nyíltan utalva a faji szempontra — szóhasználatával is a húszas évek fajvédő programjára emlékeztetett: „Magyar faji sajátosságokban gyökerező, keresztény erkölcsön és világnézeten felépülő nemzeti kultúrát akarunk." (NM 83.) Ennek szellemében — jóllehet a gazdasági érdekeknek megfelelően hangoztatták „a korszerű fejlődésnek megfelelő műszaki ismeretek" terjesztésének fontosságát (NM 84.) — a hangsúlyt mind az iskola, mind a nemzet egésze esetében nem az ismeretek bővítésére, hanem a nevelésre tették. Sőt az iskolákban a túlterhelésre hivatkozva tervezték a tananyag csökkentését, és akarták előtérbe helyezni a nevelőmunkát. (NM 89.) Ám a nevelés fontosságának hangsúlyozása nem a képességfejlesztés előtérbe helyezését jelentette, hanem a nemzeti érzelmek erősítését, s az ezt elősegítő világnézeti tudatformálást szolgálta. Ezt igazolta az iskola kapuin kívüli népművelés feladatának meghatározása is. Gömbös és a fajvédők egyik 1919 óta hangoztatott, alapvető gondolatára utalt a terv, amikor a legfontosabb feladatok közé sorolták „az uralkodó lelkiválság [sic!] leküzdését, a nemzet lelki újjászületésének előmozdítását". Ezért nem az ifjú generációk neveléséről volt szólt a program, hanem az egész nemzet neveléséről. A *nemzetnevelés* fontosságát hangsúlyozva, annak céljaként az „egységes magyar világnézet kialakítását" jelölték meg. Ennek zálogát pedig az ősi eredetű népi kultúra kiemelt fejlesztésében látták. (NM 85.) A célt „a nemzeti fejlődés ügyét szolgáló tudományos, művészeti, irodalmi törekvések okszerű és egyenletes támogatásával", másrészt az „életképtelennek bizonyult és szervezeti hibában szenvedő" intézmények

[759] Jóllehet, e korlátozások – a tulajdonosok származásától függetlenül – sújtották volna általában az ún. „merkantil" ágazatokat, azaz a „nemzeti" nagytőkét is érintette volna. Gömbös általános politikai nézetei és törekvései azt sugallják, hogy e célok megfogalmazásában egyértelműen a zsidó tulajdonosok lehetőségeinek szűkítése is vezérelte, a zömmel magyar, illetve általa magyarnak tekintett agrárnépesség javára.

nahliki

összevonásával vagy megszüntetésével ígérték megvalósítani. Ennek rendelték alá a pénzügyi keretek felhasználását is. (NM 87–88.)

A tervezett intézkedések tartalma és jellege már önmagában nyilvánvalóvá teszi, hogy azok a korabeli magyarországi gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok irányának mesterséges megváltoztatását célozták. Ezért megvalósulásukra nem kerülhetett sor spontán fejlődés eredményeként. A Nemzeti Munkaterv is azt sugallja, hogy megfogalmazói a hatalom tervszerű munkájával, az állam társadalmi folyamatokat szabályozó szerepének növelésével kívánták elérni céljaikat. Igaz, azt ígérték, hogy — szabad teret nyitva az egyéni kezdeményezésnek — az állami beavatkozás csak szűk korlátok között érvényesül majd a „nemzeti termelőmunkában". (NM 40.) Aligha volt azonban elvárható, hogy a gazdasági hatalom korabeli birtokosai önmagukat csonkítják meg más társadalmi csoportok javára.

Az az állam, melynek képe a Nemzeti Munkatervből kibontakozik, Gömbösék 1920-as években kialakult felfogását idézi. A hivatkozott szerzőkhöz hasonlóan úgy látjuk: a Gömbös-csoport a hatalom birtokában egy diktatórikus vezéri állam kiépítésére törekedett. Jóllehet az ország minden dolgozó rétegét képviselő parlament és a titkosság elvére épülő választójogi reform terve (NM 4–5.) a társadalom akaratát érvényesítő többpártrendszerű parlamentáris demokráciát ígért, a többi pont és Gömbösék később megfogalmazott konkrét tervei, valamint politikai lépései ezzel ellentétes törekvéseket bizonyítanak.

Ezek legfontosabb jellemzője a társadalom mozgásterének, kormányzati politikát befolyásoló szerepének szűkítése, az erős központi hatalom társadalom feletti uralmának egyidejű növelésével. A program kilátásba helyezte ugyan az egyéni szabadságjogok, az egyesületi és gyülekezési jog, valamint a sajtószabadság biztosítását, de egyúttal korlátozta is őket azzal, hogy érvényesítésüket feltételhez — a „nemzeti közösség érdekei"-nek szolgálatához — kötötte. (NM 7–9.) Különös hangsúlyt kapott ez az egyesülési jog kapcsán: „…minden egyesületnek és gyülekezésnek közvetlenül vagy közvetve a nemzeti erők meghatványozását kell szolgálnia." (NM 8.) Ennek szellemében úgy ítélték meg, hogy a — hatalom által nem kontrollált — „társadalmi szervezkedés terén túltengés mutatkozik", ezért szükségesnek tartották „a hasonló célú társadalmi egyesületek összevonását". (NM

nahliki

10.) Azt pedig, hogy mi szolgálja a „nemzeti közösség érdekeit", maga a hatalom határozhatta meg.

Mindezt a fő cél elérése szempontjából tartották elkerülhetetlennek.

„…a magyar nemzet megerősítése, felvirágoztatása, a nemzet minden tagja részére az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét biztosítása.

Mivel ez a cél csakis szilárd alapokon nyugvó, határozott célkitűzésekkel dolgozó s erőteljes alkotmányos központi akarat által irányított független nemzeti állam keretén belül valósítható meg, politikánk közvetlen feladatául az öncélú nemzeti állam kiépítését tekintjük." (NM 1.)

Megvalósításának kulcsát pedig így határozták meg:

„Közjogi és közigazgatási berendezkedésünket — a mai kor követelményeinek figyelembevételével, de a hagyományokban rejlő erkölcsi erők megóvásával — úgy kívánjuk átalakítani, hogy ez a közjogi és államigazgatási berendezkedés a nemzeti erők maximumát bocsáthassa a nemzeti célok megvalósítása végett a nemzet vezetőinek rendelkezésére." (NM 6.)

Ezek a pontok egyértelműen jelzik, hogy Gömbös nem szellemi erőinek, egyedei és csoportjai egyéni érdekeket is szolgáló alkotómunkája eredményeire építve, azt pusztán koordinálva, segítve kívánt támaszkodni a társadalomra. Csak eszközként volt rá szüksége „a nemzet vezetőinek", azaz a Gömbös vezérelte végrehajtó hatalom által meghatározott „nemzeti célok" megvalósításához – saját akarata érvényesítéséhez. A program egésze pedig azt sejteti, hogy kizárólag a végrehajtó hatalmat (ki)szolgálókat tekintik a nemzet tagjának. Azt pedig, aki nem így tesz, nem illeti meg „az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét".

Ami a programból megvalósult – A Gömbös-kormány bel- és külpolitikája

A Gömbös-kormány tevékenységének, intézkedéseinek teljességre törekvő áttekintése nem lehet célunk. Az ugyanis önmagában monografikus feldolgozást igényelne. Ráadásul indokolatlan ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk, hisz erre vonatkozóan már számos összefoglaló, illetve egyes részkérdéseket a teljesség igényével áttekintő monográfia született.[760] Az alábbiakban ezért elsősorban nem

[760] A teljesség igénye nélkül, az összefoglaló jellegű országtörténeteket nem is említve, csak példaként utalunk néhány fontos, általunk is hivatkozott munkára: Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m.; a külpolitikáról: Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m.; a gazdaságról: Szuhay M.: *Az állami*

nahliki

arra koncentráljuk figyelmünket, hogy *mi* valósult meg, hanem arra: *hogyan*. S a „*mi*" esetében is fontosabb számunkra a *miért* —tudniillik miért épp az valósult meg és nem más —, mint maga a tény. E tekintetben persze nemcsak a beteljesült sikerek fontosak, hanem az akciók elindítása, illetve a sikertelennek bizonyuló próbálkozások is. A kormányzati politika fenti szellemben történő, vázlatos áttekintése keretében is megkülönböztetett figyelmet fordítunk arra, hogy miként gondolkodott, hogyan cselekedett, milyen politikusi mentalitást tanúsított maga a miniszterelnök. Mindezek kapcsán azt is mérlegelnünk kell, hogy Gömböst és kormányát az egyes intézkedések meghozatalakor nemcsak a Nemzeti Munkatervben meghirdetett célok vezérelték, hanem a közvélemény elől eltitkolt, a miniszterelnök és hívei által már korábban is vallott nézetek, továbbá a nemzetközi viszonyok alakulása, a környező — szövetségesnek vagy épp ellenségnek tartott — országokban zajló folyamatok is befolyásolták.

Külpolitika a revízió és a gazdaság szolgálatában

Ez érvényes a Gömbös-kormány külpolitikája tekintetében is, melyet épp úgy motiváltak az *1920-tól általa hirdetett célok* — Trianon revíziója mind a területek visszaszerzése, mind a fegyverkezési szabadság tekintetében, a nemzeti alapon szervezett, s ezen belül a (turanizmus hatásait is jelezve) a keleti „testvérnépekhez" fűződő baráti kapcsolatok erősítése —, mint az *akut problémák megoldása* (a mezőgazdaság értékesítési nehézségeinek megszüntetése, a szomszédos országokban, pl. Szerbiában, Ausztriában kialakult, s Magyarországot is érintő feszültségekre történő reagálás stb.) Megjegyzendő, hogy több részkérdésben már a Bethlen-kormány kijelölte a járható utat.

Gömbös Gyula politikai gondolkodásában központi helyet foglalt el a külpolitika, s annak elsődleges célja: a területi revízió megvalósítása. Ezt nem csak az bizonyítja, hogy a kormányprogram első fejezete is azzal kapcsolatos célokat fogalmazott meg. Október első napjaiban sűrűn tartott beszédeiben is rendre ismételte.[761] A világpolitikai helyzet, az európai hatalmak Párizs környéki békékkel kapcsolatos érdekeinek és álláspontjának ismeretében, illetve a magyar külpolitika

---

beavatkozás… i. m.; az oktatás- és kultúrpolitikáról: Nagy P. T.: *A magyar oktatás*… i. m.; Ujváry G.: *Klebelsberg és Hóman*... i. m.

[761] Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 381–382., 389–390., 393., 404–405., 410., 442.

nahliki

1920-s években szerzett tapasztalatai alapján ehhez reálisan csak Németországtól és Olaszországtól remélhetett támogatást a magyar kormány. Ez eleve behatárolta a revíziós célok vezérelte magyar külpolitika fő irányait. Gömbös azonban már 1919 után nyilvánvalóvá tette e két ország jobboldali — Itáliában Gömbös kormányra kerülésekor már egy évtizede regnáló — mozgalmai iránti szimpátiáját, s a velük rokon ideológiai, államszervezési elvei miatt is ebben az irányban kereste a további kibontakozás lehetőségeit – immár miniszterelnökként. Olaszország esetében a Bethlen által kitaposott úton járhatott, s a válság idején Németországgal is létrejöttek olyan gazdasági egyezmények, melyek megalapozták a kontaktus erősítését. Az erre irányuló lépésekre azonban csak a hitleri hatalomátvételt követően került sor.

Gömbös — aki hamar nyilvánvalóvá tette, hogy közvetlenül akar részt venni a magyar külpolitika irányításában — már három nappal a miniszterelnöki szék elfoglalása után üzenetet küldött Mussolininak, amelyben találkozót kezdeményezett. Az üzenet tartalmi elemei — az olasz orientációjú magyar külpolitika folytatása, Gömbös régi terve, a Berlin-Róma-tengely megvalósításának elősegítése, illetve a Bécs és Budapest közötti kapcsolatok építése, a közös balkáni érdekeltségekre épülő politikai együttműködés a térségben —lényegében megegyeznek az 1920-as évek elejétől általa hangoztatott elvekkel. Ezeket egészítette ki két további elem. Az egyik a kölcsönösségen alapuló kereskedelmi együttműködés, amelynek célja a magyar mezőgazdasági termékek piacának bővítése volt. A másik: „Magyarországon a politikának erős szociális tartalmat kell adni a Carta del Lavoro elgondolásai alapján azon célkitűzéssel, hogy a szociáldemokráciának a szerepe és jelentősége a minimálisra csökkentessék." A diplomáciai előkészítést követően november 9–11. között került sor Gömbös római látogatására.[762] Ezzel Gömbös deklarálta, hogy változatlanul Olaszországot tekinti az ország elsőszámú külpolitikai partnerének.

Hasonlóan gyorsan reagált az ő szempontjából kedvező németországi hatalmi változásokra. Hat nappal Hitler kancellári kinevezése után küldött üzenetében nemcsak jókívánságait fejezte ki új német partnerének, hanem a magyar–német

[762] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája…* i. m. 68–70. Idézet: 68–69. A tárgyalások menetéről lásd uo. 70–76. A tárgyalással kapcsolatos dokumentumokat lásd *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában).* Szerk.: Réti György. Budapest, 2003. 39-49.

nahliki

kapcsolatok fejlesztésére irányuló szándékait is.[763] Négy hónappal később került sor Gömbös hírhedtté vált berlini látogatására, melyet az állam- és kormányfők közül elsőként tett Hitlernél. Ennek megítélése során számba kell vennünk két körülményt. Egyrészt azt, hogy — ekkor még, sőt évekig — a győztes hatalmak, a nyugat-európai polgári demokráciák vezetői sem fogadták elutasítóan az új német kancellárt. Másrészt Gömbös meghatározó szerepet tulajdonított Németországnak a magyar revíziós tervek megvalósításában és a magyar mezőgazdaság értékesítési gondjainak megoldásában.

Nem véletlen, hogy mindkét kezdeményezés érvanyagában központi szerepet kapott a kereskedelmi forgalom növelése. Ezt különösen az tette indokolttá és sürgetővé, hogy 1932-ben mélypontra süllyedt az ország külkereskedelmi forgalma. Ebben az évben mind Németország, mind Ausztria felfüggesztette mezőgazdasági importját, miként Csehszlovákia is. E súlyos helyzeten változtattak a Gömbös-kormány megállapodásai. Olaszországgal 1933 nyarán kötöttek egyezményt, melynek értelmében 1.300.000 q búza exportálására nyílt lehetőség. Hasonló volumenű lehetőséget biztosított az Ausztriával ugyanekkor tető alá hozott kereskedelmi pótegyezmény. A legnagyobb piacot azonban a Németországgal 1931-ben létrejött kereskedelmi egyezményt kiegészítő 1933-ban és 1934-ben kötött pótegyezmények biztosították, amelyek szintén elsősorban a gabona és mellette állati termékek kivitelének növelését tették lehetővé.[764]

Gömbös nem egyoldalú elkötelezettségeket vállalt sem Olaszország, sem Németország esetében. A magyar revíziós célok megvalósításához és a mezőgazdasági felesleg piacainak biztosításához keresett szövetségeseket. Az előbbi cél érdekében szorgalmazta már az 1920-as évek elejétől a Berlin–Róma-tengely kialakítását, melynek létrejöttét miniszterelnökként is igyekezett elősegíteni. Ez pedig 1935-ig lavírozásra kényszerítette Mussolini és Hitler között, akiknek viszonya az ideológiai hasonlóságok ellenére meglehetősen hűvös volt, Ausztriával kapcsolatos ellentétes érdekeltségük miatt. Ennek jegyében születtek megállapodások a két hatalommal és Ausztriával 1933-ban és 1934-ben, amelyek összességében növelték a magyar mezőgazdasági termékek, elsősorban a gabonafélék nyers és feldolgozott állapotban történő kiviteli lehetőségeit.

---

[763] *A Wilhelmstrasse*… i. m. 67-70. Lásd még Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 92-93.
[764] Az adatokat lásd Szuhay M.: *Az állami beavatkozás*… i. m. 73–84.

nahliki

A Harmadik Birodalom vezetésével kialakult kapcsolatok közel sem voltak harmonikusak. Elsősorban az eltérő vagy ellentétes érdekek zavarták az együttműködést – több kérdésben is. Ilyennek tekinthető pl. a magyarországi németséggel kapcsolatos törekvéseik egymást keresztező volta. Hitler — a 19. század végétől szerveződő akciókat folytatva — a birodalom határain kívül élő németségre is igyekezett kiterjeszteni közvetlen politikai befolyását. Gömbös azonban a Magyarországon régi hagyományokkal rendelkező politikai nemzetfelfogás szellemében a nemzetiségeket is a magyar nemzet részének tekintette. Ezért az őket érő külső hatásokban az általa megvalósítani tervezett nemzeti egységet veszélyeztető jelenséget látott, így — ellentétben Imrédy majdani, 1938. novemberi engedékeny magatartásával — ragaszkodott ahhoz, hogy a honi németekkel csak a magyar kormányzat rendelkezhessen. 1934-ben névmagyarosítási kampány indult, amely elsősorban az állami alkalmazottakat érintette. Az ez ellen tiltakozó Basch Ferencet bíróság elé állították és elítélték, sőt, Gömbös személyes közbeavatkozása nyomán, másodfokon még emelték is a büntetési tételeket. Ezzel a magyarországi németek mozgalmának Basch vezetésével zajló radikalizálódását is korlátozni igyekeztek. Mindez kiváltotta a német kormányzat tiltakozását. Az ellentéteket kompromisszumos megoldásokkal igyekeztek tompítani. Hitler mindenekelőtt azzal, hogy a német kisebbséggel kapcsolatos terveinek megvalósítását alárendelte a német–magyar viszony javításának. Gömbös ugyanezt tette a honi németek igényeit részben kielégítő intézkedésekkel.[765] Ilyen volt az 1935. decemberi nemzetiségi iskolarendelet, amely az 1923-ban bevezetett három típus (A – német oktatási nyelvű, a magyar kötelező tantárgy, B – vegyes, német és magyar oktatási nyelvű, C – magyar oktatási nyelvű, a német kötelező tantárgy) helyett a B típusút tette általánossá és kötelezővé. Ezzel megakadályozták ugyan, hogy a hatóságok a német közösségeket a C típusú iskolák választására kényszerítsék, ami meglehetősen gyakori volt 1923 után, ugyanakkor azt is lehetetlenné tették, hogy a német gyerekek csak anyanyelvükön tanulhassanak az elemi iskolákban.[766] Az e téren történő

[765] Lásd Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2005. 89–113.; Gerhard Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012. 224-227.; Pritz P.: *Magyarország külpolitikája…* i. m. 118.

[766] Tilkovszky Loránt: Magyarország nemzetiségi politikája és a hazai németség 1919-1944 között. In Uő.: *Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből.* University Press, Pécs, 1997. 78.

nahliki

együttműködést más is akadályozta. Gömbös hiába ígért kedvező intézkedéseket a magyarországi németek javára, Hitler vonakodott teljesíteni Gömbös arra vonatkozó kérését, hogy ennek fejében az utódállamokban támogassa az ottani német és magyar kisebbség együttműködését, illetve szüntessék be a magyarországi németek szervezeteinek anyagi támogatását.[767]

Hasonlóan eltért a Führer és Gömbös álláspontja a magyar revízióval kapcsolatos kérdésekben. Hitler — saját gazdasági és politikai érdekeinek megfelelően — csak a Csehszlovákiával szembeni magyar igények kielégítéséhez volt hajlandó támogatást adni, Jugoszláviával és Romániával szemben azonban nem. Gömbös viszont eredendően az integrális revízióban gondolkodott.[768] A Führer azt rosszallta, hogy a magyar kormány Olaszország szövetségeseként és Ausztria függetlenségének támogatójaként akadályozta az Anschluss-szal kapcsolatos terveinek megvalósítását. Ezt a konfliktusforrást erősítette az 1934 márciusában Mussolini, Gömbös és Dollfuss által aláírt római jegyzőkönyv.

A magyar–német kapcsolatok ellentmondásos alakulását az is motiválta, hogy a Führer és a magyar miniszterelnök közel sem szimpatizált annyira egymással, mint Mussolini és Gömbös. Az életszerető magyar kormányfő idegenkedett a Führer rideg személyiségétől, s mozgalmának azokat a merev formaságait is fenntartással fogadta, melyekkel már első Hitlernél tett látogatása idején is el akarták kápráztatni.[769] Mindezek következtében — jóllehet megállja helyét az állítás, miszerint Gömbösnek jelentős szerepe volt a német-magyar kapcsolatok elmélyítésében, mindenekelőtt a gazdasági függés létrejöttében —, túlzás lenne azt állítani, hogy ő volt az, aki visszavonhatatlanul összekötötte a két ország szekerét. Azt valójában utódai és a második világháború előtti-alatti magyar politikai vezető réteg más tagjai tették meg.[770]

Gömbös külpolitikai látókörébe változatlanul beletartozott a „Kelet" – ellentmondásos módon. Mindenekelőtt az által, hogy korábbi, turanizmussal összefüggő nézeteinek megfelelően szorgalmazta a diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat Törökországgal és Bulgáriával, amit a két országban tett

[767] *A Wilhelmstrasse*… i. m. 67–70.
[768] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 122-123.
[769] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 206.
[770] Pritz Pál: Huszadik századi magyar külpolitika. In *A mi 20. századunk*. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2011. 201–207.

nahliki

hivatalos látogatásával is demonstrált 1933-ban. Az utazásnak egyebek mellett az is célja volt, hogy Gömbös közvetítsen az egymással szembenálló két ország között. A kísérlet azonban kudarccal végződött.[771]

Nem kis meglepetést keltett azonban, hogy a harcos antibolsevista miniszterelnöksége idején jött létre a tíz évvel korábban — magyarországi belpolitikai ellenállás miatt — meghiúsult diplomáciai kapcsolat a Szovjetunióval. A kezdeményezés a magyar külügyminisztertől indult, és olasz közvetítéssel valósult meg. Ennek hátterében is felfedezhető a kettős érdek. Egyrészt a revíziós célok szolgálata. A magyar politikai fontosnak látta a diplomáciai kapcsolatok felvételét azzal a szovjet kormánnyal, amely — jóllehet a magyar politikai vezetésétől alapvetően eltérő érveléssel — elutasította a Párizs környéki békéket. Különösen azon hírek hatására, melyek szerint a kisantant államai egységes egészként kívánták rendezni kapcsolataikat a Szovjetunióval, ami akadályát képzete volna a revíziós tervek megvalósításának. Másrészt az ország hatalmas méretein túl az 1930-as évek első éveinek nagy éhinségei is azt jelezték, jelentős piaca lehet a magyar mezőgazdaság termékeinek.[772]

Mindezekből kitűnik egyrészt az, hogy Gömbös külpolitikáját miniszterelnöksége idején is a trianoni béke korlátozásainak megszüntetése — mindenekelőtt a területi revízió elérése — és a piacszerzés motiválta. Másrészt nyilvánvaló, hogy ugyanazokat az elveket követte e téren is, mint amelyeket egy évtizeddel korábban, fajvédő politikusként. A legfontosabb kérdés az: milyen eredménnyel? A revízió megvalósítása döntő mértékben a nemzetközi feltételektől, mindenekelőtt a nagyhatalmak támogatásától függött.[773] E tekintetben, bíztató jelek ellenére, egyelőre kedvezőtlenül alakult a helyzet. Az eredendően integrális revízióban gondolkodó Gömbös céljainak megvalósítását a legfőbb támasznak remélt Olaszország és Németország is nehezítette, amelyek a magyar ügy támogatását saját hatalmi céljaiknak rendelték alá. Mussolini már az 1920-as évektől a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban/Jugoszláviában és Romániában igyekezett befolyást szerezni, és ezek rovására nem kívánta támogatni a magyar igények kielégítését. Az Anschluss

[771] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája…* i. m. 135-141.

[772] A részleteket lásd Pritz P.: *Magyarország külpolitikája…* i. m. 141-149.

[773] Ezek alakulását az adott időszakba részletesen tárgyalja Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. A témánk szempontjából aktuális rész: 175–224.

nahliki

révén és a németek lakta csehországi területek célbavett megszerzésével is a németek egyesítésére törekvő Hitler számára pedig elfogadhatatlanok voltak az Ausztriával szembeni magyar területi követelések. A magyar területi igények érvényesítését csak Csehszlovákiával szemben támogatta.[774]

A trianoni béke területi rendelkezéseinek megváltoztatására először 1933-ban kínálkozott lehetőség. A francia–olasz és angol–olasz közeledés eredményeként 1933 januárjában megindult négyhatalmi tárgyalások során fontos részelemként kerültek szóba a területi revíziók, ezen belül — Mussolini kezdeményezésére — a magyar határok felülvizsgálatának kérdése is. Ezt követően, márciusban szólította fel a Duce Gömböst „a magyar kormány hivatalos és a realitások talaján álló követeléseinek" előterjesztésére. A magyar miniszterelnök a felszólításra adott válaszában csak három általános követelést fogalmazott meg: a fegyverkezési egyenjogúság biztosítását, a magyar kisebbségek jogainak érvényesítését és a trianoni határok módosítását. Csak 1934 elején adott utasítást a magyar revíziós tervek részletes kimunkálására és ehhez kapcsolódó térképek kidolgozására, melyek alapján folytatott egyeztető tárgyalásokat Mussolinival és az osztrák vezető politikusokkal. A Gömbös részéről kompromisszumnak tekintett tervben megfogalmazott területszerző elképzelések különösen Erdély és a Bánság területén jelentősen túllépték az etnikai határokat, de az integrális revízióról történő — legalábbis átmeneti — lemondásra utaltak. Ezt az adott időpontban kínálkozó lehetőségekhez igazodó elképzelést ezért az ún. optimális revíziós igények kategóriájába sorolhatjuk. Jóllehet a titkosan kezelt dokumentumról angol és francia politikai körök is tudomást szereztek, az — Zeidler Miklós szavaival — „nem került be a nagyhatalmi diplomácia információáramába", semmiféle gyakorlati hatása nem lett. Azért sem, mert az 1933. július 7-én megkötött négyhatalmi paktum már nem tartalmazott a kezdetben tárgyalási alapként kezelt területrendezésekre vonatkozó passzust.[775] Az események ilyetén alakulása Gömbös személyiségére és politikusi habitusára nézve is szolgál tanulságokkal. Azzal, hogy alapvető célját, az integrális revíziót átmenetileg feladva kompromisszumos tervezetet készíttetett, ismételten bizonyította, hogy képes és

[774] Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2001. 79.

[775] A kérdés áttekintését lásd Zeidler M.: *Gömbös*… i. m. 77–91. Idézetek: 75., 82. és 84. Térkép: 88.; Zeidler M.: *A revíziós gondolat*… i. m. 150–155.

nahliki

kész alkalmazkodni a változó viszonyokhoz. Másrészt azonban feltűnő, hogy nem ragadta meg azonnal a kínálkozó alkalmat. Nem tudjuk, mi motiválta inkább e tettét 1933 márciusában: a bizonytalanság, a külpolitikai helyzet rossz megítélése, vagy — épp ellenkezőleg — az, hogy tisztában volt a kezdeményezés reménytelen voltával. Az utóbbi változat valószínűségét azonban gyengíti az, hogy majd egy éves késéssel, nyilvánvalóan kedvezőtlenebb feltételek között mégis elkészíttette a konkrét tervezetet. Ráadásul olyat, amelynek érvényre juttatását nem csak a szomszédos államok és az őket támogató francia politikai vezetés utasította el mereven. Mint már jeleztük, reálisan a potenciális támogatók — Hitler és Mussolini — egyetértésével sem számolhatott. Jóllehet 1933-ban a brit parlamentben és kormányzati körökben — az európai biztonság megteremtése érdekében — lelkes támogatói lettek a magyar revíziós igényeknek,[776] a brit külügyminisztériumban 1933 nyarán készült határkorrekciós terv nagyságrenddel kisebb terület visszacsatolásával számolt, mint Gömbös 1934. évi térképe.[777]

Az európai politikai erőviszonyok és diplomáciai kapcsolatok általános változásain túl — amelyek a négyhatalmi paktum tartalmának megváltozásában is szerepet játszottak — egyéb tényezők, konkrét események is közrejátszottak abban, hogy legfeljebb titkos tervekben és a propagandában lehetett szó a revízióról – a valóságban nem. Mindenekelőtt az a tény, hogy a kezdeti udvarias nyilatkozatok ellenére Gömbös nem volt hajlandó a francia kapcsolatok építésére, erősítésére. Azért sem, mert Franciaország tradicionálisan a kisantant legfőbb támogatója s ekként a magyar revíziós törekvések ellenzője volt.[778] A kisantant országokban mind a kormánykörök, mind a sajtó ellenségesen fogadta, elítélte Gömbösnek a békés revíziót elsődleges céljai közé soroló programját, és annak lehetetlen voltát hangoztatták. Ebben párizsi lapok támogatására is számíthattak.[779] Ugyanakkor a magyar kormányzat joggal gyakorolt kritikát a szomszédos országok magyar kisebbségei jogainak korlátozása miatt.

---

[776] Az angol parlamentben is felvetődött a Párizs környéki békék felülvizsgálatának, s ennek kapcsán Trianon revíziójának kérdése is. Ennek egyik megnyilvánulásaként 1933 karácsonyán 18 angol politikus Magyarországhoz, a magyar néphez írt üzenetét közölte a kormány lapja „Justice for Hungary! Igazságot Magyarországnak!" címmel. *Függetlenség*, 1933. december 24. 5–8.

[777] A javaslathoz csatolt térkép szerint a Jugoszlávia, Románia és különösen Csehszlovákia rovására tervezett terület-visszacsatolás mértéke messze elmaradt a magyar igényektől, Burgenlandot pedig egyáltalán nem érintette. Lásd Zeidler M.: *A revíziós gondolat*… i. m. 155–156. Térkép: 156.

[778] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 67.

[779] Pritz P.: *Magyarország külpolitikája*… i. m. 82–84.

nahliki

Gömbös változatlanul Jugoszlávia irányában látott kitörési lehetőséget – de nem feltétlenül tárgyalásos megoldással. Erre utalt az is, hogy 1931 októberében az általa vezetett Honvédelmi Minisztérium egyezett meg egy Gustav Perčec nevű usztasa vezetővel magyarországi usztasa-tábor létesítéséről, amely az eredeti tervek szerint a Horvátországban végrehatott merényletek, nagyobb, kudarccal végződő akciók elkövetőinek nyújthat menedéket. Ormos Mária megfogalmazása szerint Gömbös volt az, aki „kikényszerítette az usztasák magyarországi betelepülésének engedélyezését".[780] Annak a horvát nacionalista/szeparatista szervezetnek kívánt tehát segítséget nyújtani, amely elsősorban Olaszország jugoszláviai terjeszkedési érdekeit is szolgálva, annak bázisára támaszkodva, politikai, pénzügyi és katonai támogatását élvezve[781] 1929-től pénzhamisítással, bomlasztó propagandatevékenységgel, merényletekkel, végső soron fegyveres felkelés kirobbantásával kívánta szétrombolni az egységes jugoszláv államot, és ezzel megteremteni az önálló Horvátországot. Vezetőjük, az Olaszországban berendezkedő Ante Pavelić ehhez Magyarországtól is kért és várt pénzügyi támogatást és fegyvereket. Ezt a lehetőséget kapták meg kezdetben azzal, hogy a magyar állam útleveleket és pénzt biztosított számukra. 1931 végén pedig — az említett megállapodás alapján — a Zala megyei Belezna és Murakeresztúr között, a jugoszláv határtól 4–5 kilométernyire lévő Jankapusztán egy 242 holdas birtokot bérelhettek, amelyen a megtelepedő mintegy 50 főnyi csoport a gazdálkodás mellett terrorakciók végrehajtására is kapott kiképzést. Ebben 1933 tavasza és 1934 tavasza között a közeli Nagykanizsán élő magyar katonatiszt, Metzger József is segítette őket. Az usztasák és egy másik terrorista csoport, az elsősorban macedón területen működő ORIM is hozzájutott magyar kézifegyverekhez és kézigránátokhoz. Több olasz, német és osztrák város mellett Budapest is helyszínül szolgált a különböző csoportok vezetőinek találkozójához. A magyar állam egy Tattay álnevű ezredes, a VKF Eln. 2. osztály tisztje által tartott kapcsolatot a horvát emigráns szervezetekkel, s tájékoztatta jelentéseivel a külügy- és a hadügyminisztériumot az aktuális kérdésekről. Nem voltak megalapozatlanok tehát azok a feltételezések, amelyekben a

[780] Ormos Mária: *Merénylet Marseille-ben.* Második, javított és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 72. és 75.

[781] Az usztasáknak fontos bázisaik voltak Németországban is, különösen Münchenben, az NSDAP Alfred Rosenberg vezette Külügyi Hivatalának támogatásával.

nahliki

mintegy 30-40 külföldről induló merénylet egy részének bázisaként Magyarországot emlegették. A jugoszláv kormány már a kezdeti időszakban is jegyzékek sorában tiltakozott az usztasáknak adott menedék miatt, és kérte kiadatásukat. Ez erősödött fel azt követően, hogy fény derült a jankapusztai tábor létére és az ott folyó tevékenységre, majd — alaptalanul — azt is feltételezték, hogy a Sándor király ellen tervezett sikertelen 1933. decemberi merényletet is Magyarországról szervezték. Mindennek, de főként annak hatására, hogy a magyar hatóságok információkat kaptak a tervezett gyilkossági kísérletről, amelybe nem kívántak belekeveredni, 1934 tavaszán felszámolták a jankapusztai tábort. Ez azonban nem jelentette az usztasák támogatásának feladását. A Magyarországon tartózkodókat igyekeztek „elrejteni" a nemzetközi nyilvánosság elől, képviselőikkel pedig a honvédség vezető tisztjei is kapcsolatot tartottak, és tevékenységüket, a szervezkedésre utaló hazai és külföldi eseményeket a marseille-i gyilkosságot megelőző napokig figyelemmel kísérték.[782]

A merénylet — jóllehet abban az itt tartózkodó usztasák nem játszottak szerepet —, Magyarországot hozta a leghátrányosabb helyzetbe.[783] A vezető európai hatalmak, mindenképpen el akarták kerülni, hogy kiderüljön Mussolini államának elsődleges felelőssége a merénylők támogatásában, mert Olaszország elmarasztalása alapjában veszélyeztette volna a kontinens biztonságát szolgáló olasz–francia megbékélést.[784] Bűnbaknak így maradt Magyarország, amelynek elparentálása a kisantant államoknak, kiváltképp Jugoszláviának is érdeke volt. A délszláv vezetők egy része, mindenekelőtt Beneš csehszlovák külügyminiszter a Gömbös-kormány megbuktatására is felhasználhatónak látta a helyzetet. Témánk szempontjából, a fejlemények elemei közül — a Népszövetségben zajló bonyolult diplomáciai játszmák részletezése nélkül — csupán néhány momentumot érdemes kiemelnünk. (1) A jugoszláv politikai vezetés a kialakult helyzetet heves magyarellenes támadásokra használta ki. Nem csak diplomáciai téren. Egyrészt hatóságai több ezer vajdasági magyart utasítottak ki az országból, s kényszerítettek menekülésre, másrészt a fegyveres támadást is mérlegelték, amelynek

[782] A kérdés átfogó ismertetését lásd Ormos M.: *Merénylet*… i. m. 69–123. Tattayra nézve: 224. old. 13 jegyzet.

[783] A merénylet Magyarországot érintő következményeinek részleteit lásd Ormos M.: *Merénylet*… i. m. 165–200.

[784] Ormos Mária szavaival: A népszövetségi tárgyalás és a nyomozás, majd „az igazságügyi eljárás és eredménye sem az igazság felderítését célozta, hanem aktuális politikai szükségleteket elégített ki." Ormos M.: *Merénylet*… i. m. 200.

nahliki

elvetésében jelentős szerepet játszott a francia, angol és amerikai diplomáciai nyomás. Gömbös számára a „katonai megoldás" nem lett volna ellenszenves, különös tekintettel arra, hogy Mussolinitól a népszövetségi eljárás időszakában is többször kapott biztatást az esetlegesen erre adódó alkalmak kihasználására. A Duce nemcsak olasz katonai mozgósítást, hanem osztrák közreműködés biztosítását is ígérte.[785] (2) A harcias jugoszláv álláspontot német katonai és politikai körök is szították, amellyel szemben még a francia politika is határozottan fellépett. Ennek következményeként Jugoszláviában és Romániában is gyengült a francia szövetségesbe, támogatóba vetett bizalom, és nőtt a Harmadik Birodalom befolyása. Ez pedig tovább csökkentette Magyarország esélyeit arra, hogy Hitler támogatja a két országgal szembeni revíziós terveinek megvalósítását. (3) A nagyhatalmak — bármily ellentmondásosnak is látszik a fentiek alapján: Olaszországot is beleértve — a Népszövetségen belül az ügy minél gyorsabb, kompromisszumos megoldását sürgették, s végül teremtették meg. Az elfogadott határozat általánosságban ítélte el a terrorizmust, Magyarország relációjában csupán az alsóbb szervek mulasztásaira utalt, amelyek kivizsgálására kötelezték a kormányt. Gömbös álláspontját és magatartását ennek során kettősség jellemezte. Egyrészt, a merényletet követő napokban „habozás" a magyar diplomácia által választandó megoldás tekintetében. A népszövetségi tárgyalások időszakában viszont mereven kívánt ragaszkodni a kialakult magyar álláspontho z. Az ország fődelegátusa, Eckhardt Tibor (a külügyminisztérium munkatársainak tanácsai alapján) kénytelen volt „lényegesen megszelídített szempontok alapján" előadni a miniszterelnöktől kapott alapelveket.[786] Gömbös a Genfben hosszú egyeztetés után kialakult, minden tárgyaló fél által megfelelőnek tartott szövegvariációt is csak Kánya külügyminiszter hosszas győzködését követően, kivárás után volt hajlandó elfogadni.

Az usztasák támogatása tehát kontraproduktívnak bizonyult. Nem a kisantant gyengítését, felbomlasztását eredményezte, hanem Magyarországgal szembeni egységes fellépését erősítette. Ahelyett, hogy magyarlakta délvidéki területek visszaszerzésére került volna sor, ott honos magyarok ezrei kényszerültek elhagyni szülőföldjüket.

---

[785] Mussolini december 13-án nyomatékosan hangoztatta a római magyar követnek: „…háború nélkül sohasem fogunk visszakapni egy talapalatnyi földet sem…" Ormos M.: *Merénylet*… i. m. 182.

[786] Ormos M.: *Merénylet*… i. m. 188.

nahliki

A revízió ügyében a Gömbös-kormány semmiféle konkrét eredményt nem tudott elérni. A kormányfő szereplése pedig azt jelzi, hogy a határozott külpolitikai elveket valló és hazai nyilvános megjelenései során mindig katonás határozottságot mutató Gömbös nehezen igazodott el a bonyolult külpolitikai helyzetekben, a diplomácia világában. Ez bizonytalanságot és — legalábbis átmeneti — döntésképtelenséget, s ami ennél is károsabb hatású volt: többször hibás helyzetértékelést eredményezett.

A *kereskedelmi kapcsolatokat* illetően ellentmondásos a kép. 1932–1936 között az ország külkereskedelmi forgalmi adatai ugrásszerű javulást mutatnak. A mezőgazdasági export összességében jelentős mértékben nőtt. 1932-ben még 334,5 millió P, 1936-ban viszont már 504,4 millió P volt, ami 50,8%-os növekedést jelent. Kevésbé kedvező jelenség, hogy e kivitelből a korábbinál nagyobb arányt képviseltek a nyerstermékek (különösen a búza), s jelentősen csökkent vagy stagnált a feldolgozott termékek (pl. liszt, cukor, illetve vaj, húskészítmények) részesedése. 1932 és 1936 között a búza részaránya 9,5%-ról 23,5%-ra nőtt, ugyanakkor a liszté 6,3%-ról 2,9%-ra csökkent, a vajé csak 1,8%-ról 2,2%-ra emelkedett, a cukoré pedig 1,2%-ról 0,4%-ra apadt a mezőgazdasági exporton belül.[787] Másrészt az 1933–1934-ben megkötött kereskedelmi szerződések jelentősen átalakították a mezőgazdasági export irányait, amit az alábbi táblázat érzékeltet.

1. sz. táblázat.

A magyarországi mezőgazdasági kivitel érékének százalékos megoszlása a legfontosabb külkereskedelmi partnerek tekintetében (%)

Ország	1928	1932	1936
Ausztria	41,2	41,5	22,8
Csehszlovákia	22,0	7,6	4,4
Együtt	*63,2*	*49,1*	*27,2*
Németország	12,5	18,2	28,8
Olaszország	3,8	10,9	16,3
Együtt	*16,3*	*29,1*	*45,1*
A négy ország részesedése	***79,5***	***78,2***	***72,3***

Forrás: Buzás József: Magyarország külkereskedelme 1919–1938. In *Magyarország külkereskedelme 1919–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 148. 2. melléklet alapján.

A táblázat adatai egyértelműen jelzik, hogy a Németországgal és Olaszországgal kötött egyezmények jelentősen növelték a két országba irányuló kivitelt, míg Csehszlovákia elzárkózó magatartásának hatására az oda szállítható

[787] Gunst P: A mezőgazdaság… i. m. 282–283.

nahliki

áruk aránya drasztikusan visszaesett. A szintén szerződésekkel garantált osztrák piac, azaz Ausztria példája mutatja, hogy a visszaesésben nemcsak ez, hanem a két nagy felvevőpiac belépése is jelentős elmozdulásokat eredményezett az arányokban – anélkül, hogy az exportált árumennyiség csökkent volna.

Érdemes részletesebben is szemügyre venni a legnagyobb volumenű németországi relációjú kereskedelem legfontosabb adatait, amelyek szimptomatikusan illusztrálják a fent jelzett tendenciákat, az ország külkereskedelmének jellemzőit. A magyar mezőgazdasági kivitelben 1933 és 1936 között jelentős volt a növekedés a szarvasmarha (1933: 895 db – 1936: 14.381 db — növekedés: 1.607%), a friss hús (1934: 405 q – 1936: 121.494 q — növekedés: 20.651%), a zsír és szalonna (1933: 5.415 q – 1936: 83.635 q — növekedés: 1.545%),[788] a leölt vad (1933: 6.157 q – 1936: 32.045 q — növekedés: 520%) és a gyümölcs (1933: 75.507 q – 1936: 157.455 q — növekedés: 209%), azaz a nyers- vagy félkész termékek tekintetében. A feldolgozott áruk közül csak a vaj (1933: 6.157 q – 1936: 20.492 q — növekedés: 333%) és a bor esetében következett be jelentősebb növekedés (1933: 28.403 hl – 1936: 161.107 hl — növekedés: 567%), de ennek a kontingensnek a zöme is folyóborként, s nem a teljes feldolgozást jelentő palackozott állapotban került kivitelre.[789] Fordított arányok jellemezték az importot. Míg a német forrásokból származó korabeli behozatal összességében mintegy kétszeresére nőtt, a késztermékek pengő értékben mért részesedése ezt jelentősen meghaladó emelkedést mutatott. A gépek és készülékek esetében 370%, az autó-behozatalban 2.173%, a villamos gépek és készülékek, valamint az egyéb vasáru körében 306%, a papírtermékek esetében 505% volt a növekedés mértéke. A nyersanyagok közül csak a behozott kőszén és koksz, valamint az ócskavas mennyisége emelkedett ugrásszerűen, mivel ezeket a termékeket Csehszlovákia helyett Németországból hozták be.[790]

Német relációban három év alatt a magyar export majd háromszorosára, míg az import közel kétszeresére nőtt. Az így kialakult magyar kiviteli többlet pedig — az alkalmazott klíring elszámolási rendszer következtében — egyre nagyobb

[788] A friss hús, a zsír és szalonna a sertés félig feldolgozott állapotban történő kivételét jelentette. Ennek tendenciáját az élő sertés exportjának adataival összevetve lehetne pontosan értékelni.

[789] Berend T. I. – Ránki Gy.: *Magyarország*… i. m. 134–135.

[790] Berend T. I. – Ránki Gy.: *Magyarország*… i. m. 139.

nahliki

mérleghiányt és erősödő függőséget eredményezett a német gazdaságtól (és politikától).[791]

A Gömbös-kormány külpolitikája tehát egyszerre keltett hiú reményeket a revízió és hozott részleges eredményeket a mezőgazdasági kivitel tekintetében. Összességében azonban egy irányba terelte a magyar külpolitikát, s még azokat a szálakat is lazította (főként Franciaország, s részben Anglia esetében), amelyeket elődei — elsősorban Bethlen — kiépítettek és ápoltak a győztes hatalmakkal. Azokkal az országokkal, melyek akarata változatlanul meghatározta Európa, így a Kárpát-medence térségének rendjét is.

Az ország belső élete és a kormánypolitika

Gazdaság- és szociálpolitika

Miként korábban és a Nemzeti Munkatervben megfogalmazott nézetei esetében, miniszterelnökként folytatott politikájában is a gazdasági kérdések kerültek középpontba. Ez a politika egyrészt egyértelműen azt jelezte, hogy az agrárium érdekeinek előtérbe helyezése nemcsak jelszó volt. Másrészt azt, hogy ennek érdekében erősödött az állam szerepvállalása a gazdaságban, másként fogalmazva az állami beavatkozás a gazdasági folyamatok menetének alakításába. Ez nem volt kirívó jelenség, hisz a válság hatására azokban az országokban is hasonló jelenségnek lehettek tanúi a kortársak, amelyek gazdaságpolitikáját korábban a liberális elvek alapján alakították. Magyarországon ez a gyakorlat már a Bethlen-kormány utolsó éveiben megkezdődött. A Gömbös-kormány tehát abban hozott újat, hogy növelte intenzitását, és ezt a gyakorlatot egyértelműen a mezőgazdaság, illetve az agrártársadalom érdekében folytatta. Gömbös személyes érdeklődést is mutatott az állam gazdaságirányító szerepével kapcsolatos külföldi programok iránt. Az 1933 elején az Egyesült Államokból hazatérő Zilahy Lajos íróval konzultált az 1932-ben megválasztott amerikai elnök, Franklin Delano Roosevelt gazdasági terveiről. Zilahy — emlékezése szerint — „Félnapokon keresztül fordította[m] neki Roosevelt »Looking Forward« című könyvét…", de beszélgetéseik során nyilván szó volt a New Deal-ról is.[792]

---

[791] Berend T. I. – Ránki Gy.: *Magyarország*… i. m. 133–134. és 140.
[792] Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. 247–250. Idézet: 248.

nahliki

Már az 1933 augusztusában, mintegy kilenc hónappal a kormányalakítás után kiadott, a kormánypárt átszervezését szolgáló propagandafüzet „*A Nemzeti Egység kormányának eddig elért fontosabb eredményei*”-ről[793] 43 pontja közül 16 direkt módon, legalább 8 pedig indirekt módon elsősorban a mezőgazdaságot segítő intézkedésekről adott számot. Nem találhatunk viszont benne utalást olyan rendelkezésről, amely az iparnak, a kereskedelemnek vagy a pénzügyi szférának biztosított volna közvetlen előnyöket. Hasonló képet mutatnak a kormány gyakorlati intézkedései is. Mint láttuk, első külpolitikai lépéseinek gazdaságpolitikai tekintetben legfontosabb célja volt a mezőgazdaság súlyos értékesítési gondjainak enyhítése.

A mezőgazdaság válság okozta problémáinak megoldását szolgáló állami politika legfontosabb módszereit és eszközeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:[794]

1. Külső piacok biztosítása nemzetközi szerződések révén.
2. A mezőgazdasági termékek értékesítésének, ezen belül főként exportjának egykezesítése. Ennek érdekében a mezőgazdasági termelők és kereskedők összefogása által termelési kultúrák szerint létesítettek egyesüléseket. Ezeket szükség szerin állami tulajdonban lévő létesítmények átengedésével, illetve a tranzakciós veszteségeket ellensúlyozó költségvetési támogatásokkal is segítették. A legfontosabbnak tartott gabonaértékesítésben pedig a Futurának igyekeztek monopóliumot biztosítani.
3. Szorgalmazták és anyagi eszközökkel is támogatták szövetkezetek létesítését.
4. Kezdeményezték a gabonatermesztés visszaszorítását, és helyette intenzív termelési kultúrák (pl. zöldség- és gyümölcstermesztés, állattenyésztés) fokozását. Ennek érdekében indítottak pl. akciót a gyümölcstermesztés egységes megszervezésére és ezzel a magas behozatal csökkentésére, s létrehozták a Gyümölcstermelők Országos Egyesületét, amely — megfelelő állami szerv híján — szakigazgatási feladatokat is ellátott.[795] A termelés minőségének emelése érdekében

[793] *A Nemzeti Egység kormányának eddig elért fontosabb eredményei*. Bp. 1933. augusztus (Eredmények 1933) Közölve: *Gömbös pártja*… i. m. 108–113.

[794] A részleteket lásd Szuhay M.: *Az állami beavatkozás*… i. m. 141–286.

[795] Gunst P.: *A mezőgazdaság*… i. m. 347.

nahliki

létesítette a kormány a tanácsadó szervként működtetett Növényvédelmi Kutató Intézetet.[796]

5. A gazdák válság okozta súlyos helyzetét enyhítették további kisebb volumenű intézkedésekkel is:
    a. vasúti tarifakedvezményeket biztosítottak — elsősorban a kistermelőknek — mezőgazdasági termékek szállítása esetén;[797]
    b. hatósági úton leszállították egyes, a termeléshez szükséges iparcikkek (pl. a zsák, a rézgálic és a szérumok) árát;[798]
    c. kiadásaikat egyes iparcikkek vámjának és ezzel árának csökkentésével is igyekeztek mérsékelni;[799]
    d. a bortermelőket segítették azzal, hogy felére csökkentették a borfogyasztási adót,[800] és közvetlenül a termelőktől vásároltak bort a hadsereg részére, melyet nem terhelt borfogyasztási adó.[801]
6. Sürgető feladatként kezelte a kormány a felhalmozódott — a mezőgazdasági termelőket és a hitelező bankokat egyaránt veszélyeztető — gazdaadósságok rendezését.
7. Politikai és szociális szempontok is motiválták a kormány birtokpolitikai intézkedéseit

Az utóbbi két kérdést részletesebben is szükséges áttekinteni.

A gazdaadósságok rendezése érdekében már a Károlyi-kormány időszakában folytak előkészületek.[802] A rövid életű kabinet azonban nem jutott el törvény elfogadtatásáig, de rendeletek már 1931-ben is születtek az eladósodott gazdák terheinek enyhítésére.[803] Ezt teljesítette ki az új kormány előbb rendeleti úton, már 1932 őszén és 1933 tavaszán a gazdaárverések felfüggesztésével, illetve az ehhez kapcsolódó kedvezményekkel kapcsolatos,[804] majd 1933 októberében szélesebb körű

---

[796] *Gömbös pártja…* i. m. 111.
[797] 138.740/1933. K.M. sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet
[798] Szuhay M.*: Az állami beavatkozás…* i. m. 284–286.
[799] 4.720/1932. M.E. sz. rendelet
[800] 2.100/1932. P.M. sz. pénzügyminiszteri rendelet.
[801] Szuhay M.*: Az állami beavatkozás…* i. m. 282.
[802] *Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékirati.* Szerk., bev.: Sipos Péter, Palatinus, Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1999. 231.
[803] Berend T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 245.
[804] Lásd a 3. 800/1932. ME. sz., 4.670/1932. ME. sz. és 7.800/1933. ME. sz. rendeleteket.

nahliki

intézkedésekkel.[805] Ez utóbbi rendelet révén a kormány birtokok védetté nyilvánításával, a kamatszint csökkentésével, fizetési moratórium biztosításával, törlesztési kedvezményekkel és állami tehervállalással segített az eladósodottak helyzetén. Ezzel mindenekelőtt a tömeges árverezést kívánta megakadályozni, de ugyanakkor a hitelező bankok kilátásait is javította kibocsátott hiteleik nagy részének visszaszerzésére.[806] Törvényben biztosítottak kormányzati pénzügyi támogatást az állami szerepvállaláshoz.[807] Ezt teljesítette ki az 1935:XXIII. tc. a gazdatartozások rendezését elősegítő egyes intézkedések tárgyában, melynek értelmében állami könyvadósság-vállalás, illetve kamat- és adókedvezmények révén biztosítottak további könnyítéseket.[808]

Ezeknél nagyobb horderejűek voltak a birtokstruktúra átalakítását szolgáló jogszabályok, melyeket azonban csak az 1935. évi választási győzelem után tudott beterjeszteni a kormány. Az 1936:XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról egyrészt a főúri hitbizományok egy részét feloldotta az addigi kötöttségek alól, és ezzel forgalomképessé tette őket. Másrészt lehetővé tette hitbizományi kisbirtokok létesítését, amivel parasztbirtokoknak is védettséget adott az elaprózódással szemben.[809] Az 1936:XXVII. törvényt a telepítésről és más földbirtok-politikai intézkedésekről azzal a céllal alkották, hogy „olyan vidékeken, ahol a kisbirtokok szaporítása közszempontból kívánatos, egy-egy család eredményes gazdálkodásának alapjául alkalmas önálló gazdaságok létesítése, valamint meglévő kisebb gazdaságok kiegészítése útján az ország egyetemes érdekeinek leginkább megfelelő birtokmegoszlás kialakulását és a falusi lakosság számára családi otthon céljára alkalmas ingatlan szerzését előmozdítsa”.[810] Mindkét törvény Gömbös elvárásai szerint készül, elfogadásukra és kihirdetésükre azonban miniszterelnöksége utolsó hónapjaiban került sor, így azok végrehajtását betegsége majd halála miatt nem ellenőrizhette, és nem élhette meg.

---

[805] 14.000/1933. M.E. sz. rendelet

[806] Kónya S.: *Gömbös kísérlete…* i. m. 87–89.; Szuhay M.: *Az állami beavatkozás…* i. m. 282–294.

[807] 1933:XXVII. tc. a gazdatartozások rendezésével kapcsolatos hitelműveletekről, valamint egyes közmunkák költségeinek fedezéséről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7942 (Letöltés: 2013. október 19.)

[808] http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7991 (Letöltés: 2013. október 19.)

[809] http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8002 (letöltés: 2013. október 19.)

[810] http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8018 (letöltés: 2013. október 19.)

nahliki

A két intézkedéssel kapcsolatos célkitűzések és Gömbös ezekkel kapcsolatos álláspontja szempontjából azonban fontosak az előkészületek, amelyek már korábban megindultak. A kormány először 1934. július 7–9. között Pannonhalmán foglalkozott behatóan a két illetékes miniszter Kállay Miklós (telepítés), illetve Lázár Andor (hitbizományi reform) által előterjesztett alapelvekkel. Már a tervezett törvényeket előkészíteni hivatott miniszteri előterjesztések is egyértelműen jelezték, hogy nem csak gazdasági és szociális kérdésként kezelik a két, egymással szorosan összefüggő ügyet. A Nemzeti Munkaterv tömör fogalmazása szerint a „birtokmegoszlás egészséges kialakításának előmozdítása végett" kezdeményeztek „egészséges telepítési politikát, vigyázva arra, hogy „a termelés folyamatossága és eredményessége csorbát ne szenvedjen" (NM 51–52.). Ezt a célt szolgálta a hitbizományi rendszer reformja is (NM 53.) A pannonhalmi miniszteri indoklásokban és Gömbös reflexióiban nyert értelmet a kormányprogram homályos kitétele, amely szerint mindezt „magasabb nemzeti érdeket tartva szem előtt" kívánják cselekedni.

A telepítés ügyében Kállay Miklós földművelésügyi miniszter szociális, gazdasági, nemzetiségi, *fajvédelmi* és honvédelmi érdekekre hivatkozott.[811] Gömbös — más dimenzióba emelve a problémát — az *„országépítés szempontjából"* tartotta fontosnak a megvalósítást. E tekintetben ítélte kedvezőtlennek mind a dinasztikus eredetű arisztokrata birtokokat, mind azt, hogy „a liberális korszakban a zsidók kezére kerültek a birtokok". Ő nemcsak a parasztság megerősítését tartotta fontosnak, hanem 500–1000 holdas birtoktestek kialakítását is, amelyek „tulajdonosai vezetői volnának a népnek". A javaslata alapján megfogalmazott határozat szerint: „Takarékos és földet szerető magyaroknak kell a földszerzés lehetőségét elsősorban biztosítani. […] és nemcsak a szociális, hanem *nemzetvédelmi fajerősítő* szempontok is figyelembe veendők."A határok védelmét és az ottani nemzetiségek esetleg nemzeti érdekeket veszélyeztető tevékenységének ellensúlyozását vitézi telkek létesítésével kívánta volna megoldani. Ennek megfelelően, a telepítéshez szükséges földterületeket — Gömbös javaslatára — elsősorban „a pénzintézetek tulajdonában lévő és árverésen tulajdonba került" földek, azaz a zömmel zsidók kezén lévő

[811] Kállay Miklós 1942. március 12-én elhangzott miniszterelnöki bemutatkozó beszédében úgy emlékezett, hogy a pannonhalmi minisztertanácson „a zsidóbirtokok azonnali és maradéknélküli kisajátítására" tett javaslatot. Lásd *Nagy idők sodrában*… i. m. 15.

nahliki

birtokok kisajátításával igyekezett volna előteremteni. De áldozatvállalást várt el az arisztokráciától is azzal, hogy „minden nagybirtokot bizonyos területmaximumon felül teljes kártalanítás ellenében" igénybe kívánt venni.[812]

Az „egészséges gazdasági fejlődést akadályozó", „latifundiális jellegű hitbizományokat" mindenekelőtt arra hivatkozva kívánták felszámolni, hogy azok gátolják „a földmívelő néprétegek" gazdasági terjeszkedését és megerősödését – „az agrárszociális bajok" állandó forrását képezve. A teljes eltörlést azonban nem javasolta a miniszter, mert „olyan értékeket pusztíthatna el, amelyek faji és nemzeti szempontból felette becsesek". „A nagy történelmi múlttal bíró, erős fajú és nemzeti hagyományokkal telített családok gazdasági erejének viszonylagos konzerválása maga is fontos nemzeti érdek", mert azok „kulturális és gazdasági szempontból valóságos missziót" teljesítenek – fejtette ki Lázár Andor. Hasonló érveléssel hangsúlyozta annak fontosságát, hogy biztosítani kell „az elidegenítésre kerülő mezőgazdasági területek *faji*, *nemzeti* és közgazdasági szempontból értékes elemek kezében való megmaradását", és ennek érdekében kívánta a kisbirtokosok körében „bizonyos *közéleti érdemekhez* kötni" az új hitbizományok alapítását. Ugyanakkor veszélyeket látott a paraszti hitbizományok létesítésében. Lázár szerint, mivel „falusi népünkben kiirthatatlanul erősen él az ivadékok egyenlő osztályrészének elve", a hitbizományi rendszer az egyébként is egészségtelen mértékben növekvő, és a nemzeti érdekeket veszélyeztető „egykézést" erősítené. Ennek alapján a minisztertanács — ekkor még — úgy határozott, hogy „elejti a paraszti hitbizomány gondolatát".[813] Nem véletlen, hogy az ülés következő napirendi pontjaként a belügyminiszter előterjesztésére az egyke kérdésével foglalkozott hasonló részletességgel.[814]

Ezekben a megoldási javaslatokban egyértelműen tetten érhetőek a tíz–tizenkét évvel korábban hangoztatott fajvédő elvek – s, mint láttuk, nem csak Gömbös részéről. A nagybirtok részleges megőrzését épp úgy a faji és nemzeti érdekekre hivatkozva szorgalmazták, mint az eredeti cél, a kis- és középbirtokok létesítését, megerősítését.

---

[812] MNL OL K 27. 181. d. – Jegyzőkönyve az 1934. évi július 7–8– és 9-én Pannonhalmán tartott minisztertanácsnak. 9–14. fólió. (Kiemelések tőlem – V. J.)

[813] Uo. 14–22. fólió (Kiemelések tőlem – V. J.)

[814] Uo. 22–25. fólió

nahliki

Az ipart, kereskedelmet és bankrendszert érintő intézkedések nagy része azok korlátozását szolgálta, illetve arra kötelezte őket, hogy járuljanak hozzá a mezőgazdaság terheinek enyhítéséhez. A kartellezés visszaszorítása érdekében — jelentős személycseréket végrehajtva — átalakították a kartellbizottságot. Elnökévé a kormány előterjesztése alapján a kormányzó az agrárérdekeket képviselő korábbi földművelésügyi minisztert, Ivády Bélát nevezte ki.[815] E mellett, már 1932 őszétől több kartellt megszüntettek.[816] Az államháztartás egyensúlyát biztosító intézkedések pénzügyi fedezetét elsősorban a társulatok,[817] illetve a magasabb jövedelmek megadóztatásával biztosította, „hogy a mezőgazdaságot az új teherviseléstől megóvja".[818]

Iparfejlesztést szolgáló törvények és rendeletek nem születtek a Gömbös-kormány idején. Az egyre intenzívebbé váló katonai fejlesztések azonban kedvezően hatottak az egyelőre bújtatottan folyó hadiipari termelésre, ami a nehézipar lassú fellendülését eredményezte. Ez nemcsak a korábban minisztériumi fennhatóság alá vont üzemek — a Süss Nándor Precíziós Mechanikai és Optikai Intézet Rt. és a Nitrokémia[819] —, hanem olyan magánvállalatok esetében is érvényesült, mint a csepeli Weiss Manfréd gyár, a Danuvia, a Budapesti Fegyvergyár és a MÁVAG diósgyőri gyára.[820]

Ugyanakkor a kormányzat intézkedéseiben tetten érhető az a Nemzeti Munkatervben megjelenő szándék, hogy az ipart érintő intézkedésekkel is a mezőgazdaságnak kedvezzenek, illetve a nagyvállalatokkal szemben a kis- és középegzisztenciákat erősítsék. A vámszabályok módosításával, árellenőrzéssel, a mezőgazdasági termelők és az ipari feldolgozók közötti, a termelők számára biztos piacot jelentő beszállítói megállapodások kormányzati közvetítés révén történő előmozdításával és állami árdotációval is termelésük fokozására ösztönözték többek között a lenmagot feldolgozó olajüzemeket, a sörgyárakat és a paradicsomsűrítményt

---

[815] *Budapesti Hírlap*, 1933. február 5.

[816] A kartellekkel kapcsolatos hosszabb távú kormányintézkedésekről lásd *Függetlenség*, 1934. május 6.

[817] 87.000/1933. P.Ü.M. sz. pénzügyminiszteri rendelet a társulati adó alá tartozó vállalatok hozzájárulásáról a mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alaphoz.

[818] Lásd az adójogszabályok módosításával kapcsolatos 2.600/1933. M.E. sz. kormányrendelet, az 1.390/1933. M.E. sz. kormány- és a 23.000/1933. P.Ü.M. sz. pénzügyminiszteri rendeletet.

[819] Pintér S.: *A Magyar Optikai Művek*… i. m. 55–56. és Jenei K.: *A Nitrokémia Ipartelepek*… i. m. 51–55.

[820] Dombrády L. – Tóth S.: *A Magyar Királyi*… i. m. 103–104.

nahliki

előállító konzervgyárakat. A kormányprogramnak azt a pontját valósították meg ezzel, melynek értelmében az iparfejlesztési politika „a hazai nyersanyagot feldolgozó és mezőgazdasági termékeinket kikészítő a mezőgazdasági alapanyagokat feldolgozó iparunk támogatását fogja szolgálni" (NM 56.).[821] A közvetítőkereskedelem kikapcsolását szolgálta például a paradicsom-feldolgozás esetében az, hogy a kormány a kisipar és kiskereskedelem fejlesztése érdekében — a törvényhatósági jogú és a megyei városok közvetítésével — jelentős és egyre növekvő költségvetési támogatást nyújtott a bankszerű hitelfedezettel nem rendelkező kisiparosoknak és kiskereskedőknek.[822]

A gazdaság valamennyi ágazatának érdekeit szolgálva fordítottak figyelmet a közúti közlekedés fejlesztésére. A bekötőutak építésének kiemelt kezelése azonban jelezte, hogy e téren is a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló elemet tartották elsődlegesnek. Az elsőrendű, illetve a transzkontinentális utak esetében egyaránt figyelembe vették a gazdasági, stratégiai és idegenforgalmi szempontokat. Gömbös — a Nemzeti Munkaterv szellemében (NM 63.) — különösen ez utóbbit tartotta fontosnak, s annak érdekében szorgalmazta a Budapestet, illetve a Balatont Béccsel és Olaszországgal összekötő utak és egy balatoni körút építését, korszerűsítését. Ehhez kapcsolódva várta el a balatoni vízvezetékrendszer és a hotelhálózat fejlesztését – a higiéniai és egészségügyi viszonyok javítását is beleértve. Érzelmi kötődéseire utal, hogy a Bécs–Budapest–Belgrád út építése kapcsán hangsúlyosan szorgalmazta: az „Szegedet ki ne kerülje. Szeged megérdemli."[823]

A gazdasági intézkedések szociálpolitikai célokat is szolgáltak – mindenekelőtt a munkanélküliség csökkentését. A kormány következetesen tartotta magát ahhoz, hogy nem ad munkanélküliségi segélyt (MN 45.). A munkanélküliek mind nagyobb részének foglalkoztatása — s egyben „a gazdasági élet rendkívül meglassúbbodott vérkeringésének gyorsítása" — érdekében közmunkaprogramokat is indított és finanszírozott részben költségvetési forrásból, részben külföldi hitelből. Ennek érdekében a kormány elfogadta a pénzügyminiszter javaslatát — többek között —

[821] MNL OL K 27. 178. d. – Mt. jkv. (1933. február 10.) 39–43. fól.; 180. d. – Mt. jkv. (1934. május 5.) 28.636/1934. /IV. 1. sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz.

[822] MNL OL K 27. 181. d. – Mt. jkv. (1934. június 22.) A kereskedelemügyi miniszter 40.203/XV. sz./ K. M. 1934. számú előterjesztése

[823] MNL OL K 27. 181. doboz – Jegyzőkönyve az 1934. évi július 7–8– és 9-én Pannonhalmán tartott minisztertanácsnak. 2–6. fól.

nahliki

vízmű-beruházások indítására, út-és hídépítésekre, Csepelen repülőtér létesítésére, csepeli és tiszai kikötők fejlesztésére, ármentesítési munkákra, a gyümölcstermelés és a halászat fejlesztésére, a vasút korszerűsítésére.[824]

Az intézkedések tartalmi jellemzőin túl az is a politikai célok elsődlegességét jelzi, hogy a kormány intézkedéseiről rendszeresen és összefoglaló jelleggel tájékoztatták a közvéleményt, illetve a kormánypárt tagságát. Kezdődött az 1933. augusztus 1-jén kiadott, már idézett dokumentummal,[825] amellyel a kormánypárt akkor indult, de a reméltnél nehezebben haladó szervezését kívánták fellendíteni. Folytatódott a pártszervezetek és tagságuk körében terjesztett körlevelekben,[826] illetve az általuk szervezett ún. vitaestéken feldolgozandó oktatási anyagokban[827] propagandisztikus megfogalmazással sorolt gazdasági eredményekkel. 1935-ben, a választási siker után kezdett újabb, a korábbinál átfogóbb és erőteljesebb átalakítási kísérletek alátámasztásaként kötetben ismertették a kormány első három évének eredményeit.[828] Nem is beszélve a kormánypárti, illetve kormánytámogató lapokban — pl. a *Függetlenség*ben, a *Nemzeti Figyelő*ben, a *Budapesti Hírlap*ban, illetve számos vidéki újságban — megjelent közleményekről és a *Függetlenség évkönyve*iben közzé tett részletes gazdasági beszámolókról.

A Nemzeti Munkaterv gazdaságpolitikai pontjait és a kormány intézkedéseit áttekintve több fontos tendencia ismerhető fel.

Mindenekelőtt agrárius jellege, az hogy ugyanúgy a mezőgazdaság érdekeinek kívánták alárendelni a többi gazdasági ágat, mint a fajvédő csoport és párt egy évtizeddel korábban. Ebben a Gömbösre oly jellemző erős érzelmi indíttatás is szerepet játszott. Nem csak részéről – hívei és maga köré gyűjtött munkatársainak megnyilatkozásaiban is tetten érhetőek a földműveléssel és a parasztsággal kapcsolatos emocionális motívumok.

A mezőgazdaság és az agrártársadalom preferálása tekintetében — a Nemzeti Munkaterv ezt sokoldalúan igazoló pontjain, illetve a Gömbös-kormány gyakorlati

---

[824] MNL OL K 27. 178. d. – Mt. jkv. (1933. február 10.) 43–49. fól.

[825] A Nemzeti Egység kormányának eddig elért eredményei. *Gömbös pártja…* i. m. 108–113.

[826] Lásd *Gömbös pártja…* i. m. 166–167., 311–313.

[827] Az egyes foglalkozások előadásainak címei: *Mit jelent és miért fontos a falu életében a Nemzeti Egység Mozgalma?* (*Gömbös pártja…* i. m. 173-180.) *Helyes és eredményes volt-e eddig a Nemzeti Egység kormányának külkereskedelmi politikája?* (*Gömbös pártja…* i. m. 185-188.), *Magyarország gazdasági helyzetéről és a Nemzeti Egységnek e téren elért sikereiről* (*Gömbös pártja…* i. m. 188–190.).

[828] *1932–1935. A Gömbös-kormány három esztendős munkássága*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935.

nahliki

intézkedésein túl — az ideológiai érvek is figyelmet érdemelnek. Maga Gömbös, miként már fajvédő korszakában is, a föld népét, a parasztot tekintette a nemzeti értékek legfőbb őrzőjének. 1919-ban elhangzott szavaira[829] visszautalva mondta 1935 márciusában Szegeden: „…a magyar parasztember a magyar sors őrtálló katonája […] az az ősforrás, amelyből minden magyar államférfiú állandóan meríthet friss erőket a magyar örökkévalóság számára".[830] Ám az ő szövegeinél kifejezőbb volt Rugonfalvi Kiss István érvelése. A debreceni professzor a közgazdasági élet három tényezőjeként a földet, a munkát és a tőkét jelölte meg, és hangsúlyozta, hogy e sorrend „nemcsak történelmi fejlődésük, hanem fontosságuk, érdemességük sorrendjét is jelöli". Ezt az értékhierarchiát egyrészt racionális jellegű érvekkel próbálta indokolni, azzal, hogy a föld az alapvető javak forrása, melynek a munka (azaz az ipar) csak alaki, a kereskedelem pedig helyi értéket kölcsönöz. Ehhez azonban etikai, részben valláserkölcsi érveket is fűzött: „A földmívelés és a vele szorosan összekapcsolt mezőgazdasági ipar felel meg a természet rendjének: ez az Isten által ajánlott foglalkozás." Ezért a legbecsesebb foglalkozási ágnak tekintette, mely „minden válságos időben a legbiztosabb refugium,[831] bevehetetlen erős vár volt és lesz minden népre nézve". A parasztot e munkája emeli ki a társadalom többi rétege fölé — vallotta —, mert általa állandóan összeköttetésben van a természettel, Istennel, tőlük függ fáradozásának minden eredménye, „lelke, erkölcsi élete tehát tisztább marad, mint bármely más foglalkozású embereké".[832] E szavakkal — kimondatlanul is — a zömmel nem magyar (zsidó, német) iparűzőkkel, kereskedőkkel, pénzemberekkel szemben állította piedesztálra a szántóvetőt. Ezek az agrárius nézetek teljes tartalmi azonosságot mutatnak a 19. század végi újkonzervatívok gondolataival, amelyeket nagyrészt Gömbösék is vallottak az 1920-as évek első felében.

A Nemzeti Munkaterv és a későbbi kormányzati intézkedések egyértelműen igazolják, hogy e megfontolások határozták meg a Gömbös-kormány gazdaságpolitikáját, s ezen belül a gazdasági válságból történő kilábalás módozatait. Ezért is fontos kiemelnünk a másik említett sajátosságot, azt, hogy a fenti

---

[829] Gömbös már 1919 kora nyarán, Szegeden új politikai irányt hirdetett a Tanácsköztársasággal szemben, melynek alapját — más elemek mellett — *„az agrártársadalomra való támaszkodásban"* jelölte meg. (Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 39.)

[830] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 663.

[831] Menedék, menedékhely

[832] *Nemzeti Figyelő,* 1934. január 1. – Dr. Rugonfalvi Kiss István: Új korszak felé.

nahliki

megfogalmazások nyilvánvalóan nélkülözték a racionális gazdasági érveket. Mindaz, amit a mezőgazdaság magasabb rendű voltáról, a gazdaságban betöltött elsődleges szerepéről írtak, ellentmondott az egész világgazdaságban egyre jobban kiteljesedő folyamatnak, amelyben mindinkább domináns szerepet játszott az ipar, és a fejlettebb gazdasággal rendelkező országokban már a szolgáltató szféra is látványosan építette ki pozícióit. A magyar gazdaság előző években kialakult helyzetéből egyetlen tényező indokolta mindezt. Az, hogy a válság kétségtelenül a mezőgazdaságot, s azon belül is a parasztgazdaságokat sújtotta leginkább. Az értékesítési nehézségek, az eladósodás és az agrárolló határozott intézkedéseket sürgetett, amit a kormányzat igyekezett is megtenni. Sőt — a telepítések és a hitbizományok kérdésének rendezése révén — az egészségtelennek ítélt birtokszerkezet átalakítását is szolgálta, és ez által a súlyos megélhetési nehézségekkel küszködő agrárszegénység problémájára is megoldást kínáltak. Mindez azonban azt is jelezte, hogy Gömböséket e tekintetben nem gazdasági, hanem szociális és politikai szempontok, illetve ideologikus megfontolások vezérelték.

Ezt igazolja maga az a tény, hogy érvelésük során teljesen figyelmen kívül hagyták a korszak vezető gazdasági szakembereinek elemzéseit, javaslatait. Az 1932–1935 között megjelent elemző gazdasági tanulmányokban a szerzők foglalkoztak az agrárválság okaival és megoldásának lehetőségeivel. Az ágazat és a benne foglalkoztatottak problémáit — Gömbössel és híveivel szemben — a gazdaság egészének összefüggésében, a magyar gazdaságot pedig a világgazdaság folyamatainak trendjét és hatásait figyelembe véve elemezték, és az így levont racionális következtetések alapján kínáltak gyógymódokat. Tátray István egyetemi magántanár, Zelovich László, Mikos Ferenc, Lederer Miklós, Varga István, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója, Halász Elemér, Kleidin Hugó, Malcolmes Béla, Arányi István pénzügyi miniszteri titkár, Szilágyi László, Lipták László és mások azt hangsúlyozták, hogy az egyes gazdasági ágazatokat egyenrangúnak kell tekinteni, és a gazdaság egészének megfelelő alakítása hozhat gyógyírt a mezőgazdaság problémáira. A telepítéssel, az egyoldalú fiziokrata szemlélettel — a mezőgazdák iparral és kereskedelemmel szembeni egyoldalú védelmével — szemben az ipar, a közlekedés, a kereskedelem fejlesztésében, s az ezek által nyújtott lehetőségek

nahliki

kiaknázásában, az aránytalanul nagy agrárnépesség föld- és munkanélküli részének városokba áramlásában, az iskolázottság szintjének emelésében látták a megoldást. Az agrárgazdaságon belül pedig — jóllehet ők is felvetették — nem elsősorban a birtokszerkezet, hanem a termékszerkezet átalakítását, a gabonatermelés korlátozása mellett az állattenyésztés fejlesztését és a munkaigényes növényi kultúrák arányának növelését szorgalmazták. Ebből a szempontból a Gömbös-kormány piacbővítő intézkedései ellentétes hatásúak voltak. Azzal ugyanis, hogy mindenekelőtt a gabonafélék (ezen belül is a búza) külpiacokon nyerstermékként történő értékesítési lehetőségeit bővítették, egyben hozzájárultak a magyar mezőgazdasági kultúrák korszerűtlen szerkezetének konzerválódásához. Ráadásul a mezőgazdasági feldolgozó ipar fejlesztését sem szolgálták vele. Mindezt nem ellensúlyozták azok a felhívások és akciók, amelyeket a gyümölcs- és zöldségtermesztés fokozása érdekében indítottak.

A közgazdászok nézetei jószerével két ponton találkoztak Gömbös és körének törekvéseivel: a szövetkezés fontosságának és az állami gazdaságpolitika — fenti folyamatokat segítő — szabályozó szerepének hangoztatásában.[833] Ezeket alátámasztó érveik és konkrét megoldási javaslataik azonban eltértek egymástól. Míg a gazdasági szakemberek gondolkodását a racionális megfontolások, Gömbösékét irracionális ideológiai megközelítések és nagyon is racionális hatalmi érdekek vezérelték. A mezőgazdaság és a parasztság preferálása, illetve a szövetkezetek vonatkozásában már láthattuk ezt.

Az állami beavatkozás tekintetében a kérdéssel foglalkozó szakemberek ösztönző szerepet szántak a kormányzatnak. Velük szemben Gömbösék meghatározó szerepet vindikáltak a központi hatalomnak — s mellette a pártnak — a gazdaság irányításában is. Mint láttuk, kimondatlanul ugyan, de ezt sugallták a Nemzeti Munkaterv gazdasági életet érintő pontjai. Gömbös beszédeiben már kategorikusan érvelt az irányított gazdaság szükségessége mellett.[834] Béldi Béla, a kormánypárt propagandafőnöke az autarkia keretei között tartotta nélkülözhetetlennek.[835] Ihrig Károly — másokkal együtt — azt bizonygatta, hogy az irányított termelés teremti meg a feltételeket „a

[833] Részletesen lásd Ormos M: *A gazdasági világválság*… i. m. 289–331. *A nagybeteg, a mezőgazdaság* c. fejezet, különösen 295–308.

[834] Lásd pl. Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 583, 592–593.

[835] Béldi Béla: *Nemzetszervezés.* Különlenyomat a Nemzeti Figyelő 1935. X. 27, XI. 3, 10, 17, 24. és XII. 1. számaiból. Stádium Rt., Budapest, 1936. 18–20.

nahliki

minőségi termelés kifejlesztésére és ezzel mezőgazdaságunk külföldi versenyképességének fokozására".[836] Beke László olyannyira elkerülhetetlennek tartotta a termelés központi tervezését és megszervezését, a „központi egykéz útjáni értékesítést", hogy ennek érdekében — szükség esetén — a kényszertársulások létrehozását is kívánatosnak ítélte. A parasztságot egy táborba tömörítő szövetkezetek hasznát — egyébként megalapozottan — azzal is bizonyítottnak vélte, hogy általuk megnő a mezőgazdaság ellenálló képessége. Ezt pedig sorskérdésként kezelte. Ám, szerinte, mindez nem csak gazdasági szempontból volt fontos. A NEP-szervezés első nagy hullámának lezajlása után meglehetősen egyértelműen hangzottak alábbi szavai: „Ha majd *egy zászlót és egy vezért* követ a magyar gazdatársadalom, akkor talpraállhat a magyar nemzet."[837] Bodor Antal arra figyelmeztetett, hogy mindez nem valósítható meg a gazdák kezdeményezésén alapuló, sokszínű, „rendszertelen szervezkedéssel". Mindenkit magába foglaló szervezetek létesítését, a meglévők összefogását szorgalmazta, a siker zálogának pedig a falu munkájának központi szervek által történő irányítását tartotta.[838] Ezek a nézetek a totális társadalomszervezés igényét sugallják, szemben a közgazdászok javaslataival, amelyekben ők a gazdasági érdekekre épülő, szabad szövetkezést szorgalmazták.

1934 elején a kormány és a NEP hivatalos lapjában megjelent írások jelezték, hogy a kormányzat törvényi erővel is szabályozni kívánja a mezőgazdasági termelést. Gömbös egyik bizalmasa, az NSDAP-val ápolt kapcsolatairól elhíresült „európai hírű mintagazda", Mecsér András kifejezetten a *tervgazdálkodás* szükségességét hangoztatta. Az Országos Mezőgazdasági Kamara szervezetébe javasolta beilleszteni az ennek érvényesítése érdekében „újonnan felállítandó és az irányítást végző" szervezetet.[839] A kormányzat tervgazdálkodás megvalósítására irányuló szándékát jelezte, hogy néhány hónappal később — Gömbös elvárásának megfelelően — Mecsért választották a kamara elnökévé. Mecsér nyilatkozata idején a földmívelésügyi és az igazságügyi minisztériumban már javában folytak az

[836] *Nemzeti Figyelő,* 1933. október 29. 13. – Ihrig Károly: Az irányított gazdálkodás a nemzeti egységet szolgálja

[837] *Nemzeti Figyelő,* 1933. november 5. – Beke László: A mezőgazdasági termelés irányításának célja és lehetőségei. (Eredeti kiemelés)

[838] *Nemzeti Figyelő,* 1934. január 21. – Dr. Bodor Antal: A falu megszervezése.

[839] *Függetlenség*, 1934. január 6. 1–2. – Mit hoz a magyar tervgazdálkodás? Vitéz Mecsér András nyilatkozata a Függetlenség munkatársának

nahliki

„irányított gazdálkodáshoz szükséges törvényjavaslat előkészítő munkálatai". A „beavatott helyről" kapott nyilatkozat szerint olyan kerettörvény előkészítéséről volt szó, *„amelynek hatálya kiterjed a magyar mezőgazdasági termelés egész területére"*, szabályozza a termelést és a fogyasztást, biztosítva azok összhangját, az ezt irányító szervezet működését, s mindezek által *„a magyar mezőgazdaság új korszakát nyitja meg* és védelmet akar nyújtani a gazdáknak még saját magukkal szemben is".[840] A jogszabály végül nem született meg.

A Gömbös-kormány gazdaságpolitikai lépéseinek hatásai jobbára az általuk figyelmen kívül hagyott szakvéleményeket igazolták. A külkereskedelmi forgalom növekedése ugyan jelentősen enyhítette a mezőgazdaság értékesítési nehézségeit, egyúttal azonban akadályozta az azt előidéző egyik alapvető ok, a gabona-túltermelés megszüntetését. A kormány hiába ösztönözte más kultúrák terjesztését a szántóföldi termelés területének és arányának csökkentése érdekében, a gabonapiacok élénkülésével a termelők nagy része változatlanul a kevesebb munka- és tőkebefektetést igénylő gabonatermesztésben volt érdekelt. Ezt jelzi, hogy a termőterületek arányai a kormány intézkedései hatására alig változtak. A szántóterület 1928 és 1938 között 9,203.500 kh-ról 9,556.000 kh-ra *nőtt*. Ezen belül a gabonafélék vetésterülete 1934-ig csökkent, majd 1938-ra ismét nőtt (1928: 5,237.000 – 1934: 5,017.400 – 1938: 5,102.300 kh.), részaránya viszont 56,9%-ról 53,4 %-ra csökkent. A kapásoké 28,7 %-ról 30,3 %-ra nőtt, azaz a két kultúra összesített vetésterülete kevesebb, mint 2%-kal (85,6-ről 83,9 %-ra) szűkült. Ezzel párhuzamosan az ipari növényeké 1,0%-ról 1,3 %-ra, a hüvelyeseké 0,3 %-ról 0,9 %-ra, az egyéb ágazatoké (zöldség, gyümölcs) 0,8 %-ról 1,2 %-ra gyarapodott. A szálastakarmányok területi aránya lényegében változatlan maradt (1928: 1,132.900 kh. [12,3 %], 1938: 1,213.000 kh. [12,7 %], ami az intenzív állattartás stagnálását jelezte.[841] Reményre okot adó jelentősebb területnövekedés a hüvelyesek mellett csak a fűszerpaprika-termelés területén következett be.[842]

Mindez azt jelezte, hogy a kormány erre irányuló törekvései ellenére alig történt elmozdulás az intenzív gazdálkodás irányába. Ezt igazolta az is, hogy a gyümölcsfa-állomány mintegy felét az igénytelen, gondozást lényegében nem igénylő szilvások

---

[840] *Függetlenség*, 1934. január 14. 15. – Mit fog tartalmazni az irányított termelés kerettörvénye?
[841] Gunst Péter: *A mezőgazdaság*... i. m. 300.
[842] Gunst Péter: *A mezőgazdaság*... i. m. 335.

nahliki

és meggyesek tették ki.[843] Az állatállományon belül a lovak száma stagnált, a szarvasmarha-állomány 1928 és 1937 között ingadozásokkal tarkított csökkenő tendenciát mutatott, hogy aztán 1938-ra 1,882.000-re emelkedjen az 1928-as 1,811.000-ről. Hasonló változás jellemezte a juhállomány alakulását is (1928: 1,566.000 – 1938: 1,629.000). Ennél jelentősebb mértékben növekedett — ugyancsak számottevő ingadozás után — a németországi húsexportban meghatározó szerephez jutó sertésállomány (1928: 2,661.000 – 1938: 3,110.000).[844] Az állattenyésztés egyik ágazatában sem történt érdemi elmozdulás az intenzív állattartás irányába.

A technológiai modernizáció elmaradását, sőt visszaesését jelezte, hogy a gépesítés 1934 után lassú fejlődésnek indult, de messze elmaradt a válság előtti évek ütemétől, a műtrágya-felhasználás pedig az 1925–1929 közötti időszakhoz képest 1933-ra 12, 4 %-ra esett vissza, és 1938-ban is csak annak a mennyiségnek 29,1 %-át használták fel. A műtrágyahasználat holdankénti átlaga Dániában huszonnégyszerese, Németországban ötvenszerese, Hollandiában 155-szöröse volt a magyarországi átlagnak, amely csak a romániait, jugoszláviait és a bulgáriait haladta meg.[845] Mindennek hatása tükröződött a hektáronkénti termésátlagokban. Eckhardt Ferenc összesítése szerint 1930–1932 között a négy gabonaféle, valamint a burgonya, a kukorica és a cukorrépa magyarországi termésátlaga csak a jugoszláviait múlta felül, a zab, a kukorica és a cukorrépa esetében volt magasabb a bulgáriainál. Valamennyi termék esetében elmaradt a nyugati államokétól. Az e tekintetben magyarországinál jóval kedvezőtlenebb természeti adottságokkal rendelkező Svájcban például a búza termésátlaga a magyarországiénak másfélszerese volt,[846] és ebben a következő években sem következett be érdemi változás. Mindezek értékelésekor persze figyelembe kell vennünk, hogy a kormányintézkedések hatása nem érvényesülhetett rövid idő alatt, mert a gazdasági folyamatok mindig hosszabb idő elteltével bontakoznak ki és érvényesülnek, mint a politikai döntések. Különösen akkor, mint esetünkben is, ha azok megvalósulása a termelők még lassabban változó gondolkodásmódjától, mentalitásától, termelési szokásaitól is függ.

---

[843] Gunst Péter: *A mezőgazdaság*... i. m. 345.
[844] Gunst Péter: *A mezőgazdaság*... i. m. 352.
[845] Szuhay M.*: Az állami beavatkozás*… i. m. 304–305.
[846] Eckhardt adatait idézi Romsics I.: *Magyarország története*… i. m. 152.

nahliki

A mezőgazdasági export kedvezőtlen eleme volt, hogy e kivitelből a korábbinál nagyobb volt a nyerstermékek (különösen a búza), és jelentősen csökkent vagy stagnált a feldolgozott termékek (pl. liszt, cukor, illetve vaj, húskészítmények) részesedése.[847] Ez nem kedvezett a Nemzetei Munkatervben és a kormányintézkedésekben is preferált agráripar fejlesztésének.

A társadalmi hatásokat illetően jelentős szerepe volt annak, hogy a válságból való kilábalás legfőbb hajtóereje a mezőgazdasági export, ezen belül is a gabonakivitel volt. Exportálható mennyiséget termelni csak a nagy- és középbirtokok voltak képesek. A nagyobb parasztbirtokokon is inkább csak a zöldség- és gyümölcstermelésben, illetve az állattenyésztés egyes ágazataiban érdekeltek tudtak kivihető árut előállítani. A lényegében csak önellátásra alkalmas, 1935-ben a mezőgazdasági üzemek 93,8 %-át kitevő, 0–20 holdas kis- és középparaszti birtokok[848] erre képtelenek voltak. Így a Gömbös-kormány gazdaságpolitikája csak korlátozottan valósíthatta meg az ennek révén elérni remélt szociálpolitikai célt: a paraszti rétegek gazdasági, szociális helyzetének jelentős mértékű javítását.

A Gömbös-kormány intézkedései kétségtelenül segítették a magyar gazdaság kilábalását a válságból. Ennek értékelésekor azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy Gömbös a válság enyhülésének időszakában került hatalomra, majd a fellendülés éveiben tehette meg gazdaságpolitikai lépéseit. Az európai gazdaságok pozícióinak javulása nyitotta meg a külföldi piacokat a magyar exportőrök előtt, ami nélkül a jelentős volumenű exportszerződéseket sem lehetett volna megkötni. Olaszország fasiszta és Németország nemzetiszocialista vezetőit elsősorban nem az ideológiák rokon vonásai és az európai rend, illetve a határok megváltoztatásával kapcsolatos közös érdekek tették nyitottá a magyar igények iránt, hanem saját megnövekedett élelmiszer- és nyersanyag-szükségleteik kielégítése.

---

[847] Gunst P: *A mezőgazdaság*… i. m. 282–283.

[848] Lásd Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Kiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 150.

nahliki

Kultúrpolitika „az egységes magyar világnézet" jegyében

A Gömbös-kormány időszakának jellemzője az is, hogy tovább nőtt, illetve szélesedett a kormányzat és a kormánypárt politikai célokat szolgáló beavatkozása a széles értelemben vett kultúra minden területén.

A közoktatással és a középiskolai reformmal kapcsolatos szándék komolyságát igazolta a középiskolákról szóló 1934:XI. tc. és a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935:VI. tc., majd az ezekre épülő rendeletek a nevelőmunka eszközeként osztályfőnöki órák bevezetéséről, a diákok értékelésének szabályozásáról és más kérdésekről. Ezek a jogszabályok egyrészt az oktatási rendszer egészének, s ezen belül a középiskolák — Klebelsberg által differenciált — szerkezetének egységesítését szolgálták. Annak érdekében, hogy hatékonyabbá válhasson a közoktatás központi irányítása, és ez által a nemzeti egység iskolai megalapozása. Ezért a törvények és rendeletek olyan nevelőmunkára kötelezték az iskolákat és tanáraikat, amelynek legfontosabb kritériumai a „valláserkölcsi meggyőződés", illetve a „nemzethűségre" épülő „hazafias magatartás" voltak. Ennek szellemében az egyetemi felvételt is biztosító érettségi vizsgán a tanulók alkalmasságát elsősorban nem a tudásszint vizsgálatával kellett megállapítani, hanem azzal, hogy a jelölt „erkölcsi szemléletét" összevetik a „nemzeti világnézettel".[849] Mindezek révén a — Gömbösre nem csak a kultúrpolitikai tekintetében nagy hatást gyakorló — kultuszminiszter, Hóman Bálint koncepciója érvényesült. Oktatással kapcsolatos elképzeléseinek kulcsszava a *nemzetnevelés* volt – szemben elődje, Klebelsberg Kuno két központi gondolatával, a *kultúrfölénnyel* és a *neonacionalizmussal*. A tudás legfontosabb elemének a *nemzetismeretet* tekintette, ezért hangoztatta az 1934:XI. tc. indoklásában:

> *„A tanítás központjában* […] *a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyak állnak. Ily nemzeti tárgyak elsősorban a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem, keretében az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeivel, a föld- és néprajz s — amit szintén ide kell soroznunk — a magyar művelődés történetében alapvető szerepet betöltött latin nyelv és műveltség és a nemzeti világnézet alapjául szolgáló vallások tana.* […] *A nemzeti tárgyaknak a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsőbbleges szerepnek, amit a középiskolában a tanítás mellett a nevelésnek kívánok juttatni."*[850]

[849] Nagy P. T.: *A magyar oktatás*… i. m. 29, 93–95.
[850] Lásd Ujváry G.: *Klebelsberg és Hóman*... i. m. 401–403. Idézet: 403.

nahliki

A fenti koncepció határozta meg az új tantervek szellemiségét, és ennek jegyében rendeltek meg új tankönyveket, különösen azon tantárgyak — így például a történelem — oktatásához, amelyeknek különösen nagy szerepe lehetett a nemzeti szellemiségű nevelőmunkában. A tantervek — az 1934–1935-ben született tervezetek többszöri módosításával — végül 1938-ban jelentek meg, a tankönyvek pedig csak 1939–1942 között készültek el, de az ezzel kapcsolatos munkálatokat mindvégig Gömbös kultuszminisztere és barátja, a folyamatokat megalapozó kultúrpolitikai tervek kidolgozója felügyelte.[851]

Az egységes magyar világnézet megteremtésében kulcsszerepet szántak a sajtónak. Az erre vonatkozó jogszabályok ugyan nem változtak a Gömbös-kormány időszakában, bár a miniszterelnök szerette volna megrendszabályozni a számára kedvezőtlen kritikát megfogalmazó sajtót. Felvetődött egy új sajtótörvény előkészítése, erre azonban nem került sor.[852] Így megmaradt a magyar sajtó politikai és műfaji sokszínűsége, és továbbra is érvényesült a sajtószabadság az addigi keretek között, mégis jelentős változások történtek a sajtópolitikában. Gömbös régi bizalmasát és barátját, Antal Istvánt nevezte ki a miniszterelnökség sajtóosztályának élére. A kezdet kezdetén egyértelművé tette az új sajtófőnök számára, hogy „sajtóvonalon is új stílust kíván bevezetni".

> *„A sajtófőnökségnek egy állandóan talpon álló, mozgásban lévő, éber és aktív harci szervezetnek kell lennie, melynek minden percben tudnia kell, mi történik ebben az országban, különösen a politikában, de egyebütt is. Minden pillanatban ugrásra készen kell állnia s azonnal lecsapnia mindenhova, ahonnan az én politikámat bármi veszély érheti, bármi akadály keresztezheti.* […]
>
> *…olyképpen, hogy gondoskodni kell a kritikus gócokon megfelelő szellemi ellenrendszabályokról, az ottani közvélemény azonnali, helyes felvilágosításáról, az én politikám szellemiségének, céljainak s esetleges eredményeinek megfelelő beállításáról, az ellenérveknek*

---

[851] Lásd Dévényi A.: *Bagoly mondja*… i. m. 87–88.; Dévényi Anna: Bűnbakból vádló, vádlóból bűnbak. Ellenséglépek a 20. századi magyar tankönyvekben Mohács, Világos és Trianon példáján. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 98–99.; Unger Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyvekben*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 199–243.

[852] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 426–427.; Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politikai és társadalomtörténeti vázlat.* Argumentum. H. n. [Budapest], 2011. 147–148.

nahliki

ugyancsak érvekkel való megerőtlenítéséről, egyszóval a modern értelemben vett politikai propaganda állandó, folytonos és erőteljes üzemben tartásáról.”[853]

Ennek érdekében fogalmazta meg elvárását, mely szerint a sajtóosztályon:

„…csak olyanok dolgozhatnak, akik 100 percentig magukévá teszik a miniszterelnök világnézetét és politikáját, mégpedig nemcsak hivatali kötelességből, hanem őszinte meggyőződésükből is.”[854]

További biztosítékként fogadta el a minisztertanács 1933. február 10-én Gömbös személyes előterjesztése alapján, hogy a rendeletekről és törvénytervezetekről kizárólag a sajtóosztály és az MTI útján tájékoztassák a sajtót — már azok hivatalos lapban történő közlése, illetve parlamenti beterjesztése előtt —, a szakminisztériumok pedig önállóan nem, csak a sajtóosztállyal történt előzetes egyeztetés után adhatnak tájékoztatást a sajtónak a feladatkörükbe tartozó ügyekről.[855]

Antal István ennek szellemében a kormányt támogató lapok hálózatának kibővítésével és a bennük megjelenő írások tartalmának központi befolyásolása révén igyekezett elérni a közvélemény egységessé formálását. 1932 decemberében a kormány és a párt félhivatalos lapjává minősítették a *Budapesti Hírlap*ot és a Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) hétfői lapját, a *Nemzeti Figyelőt*. Propagandaszerepük sikeres betöltése érdekében megemelt állami támogatásban részesültek, a kormány vidéki megbízottait, a főispánokat pedig intézményes terjesztésükre kötelezték.[856] A Nemzeti Figyelőt ekkor alakították át hétfőn megjelenő hetilappá, amely nem csak híreket közölt, hanem részletes elemzéseket is, gyakran jeles szakemberek, egyetemi tanárok, sőt, külföldi politikusok — többek között Mussolini — tollából. Kiadását a miniszterelnökség havi 15.000, azaz évi 180.000 pengővel támogatta.[857] 1933 februárjában jelent meg az átszervezett kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) hivatalos lapja, a bulvár jelleget is magán viselő *Függetlenség*. 1936-ig a szerkesztőség munkáját az a szélsőjobboldali eszméket valló

[853] *Adatok az Antal–Gömbös-féle*… i. m. 247–248.
[854] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 128.
[855] MNL OL K27 178. doboz – 1933. február 10. 35–39. fólió
[856] MNL SML, főisp. biz. 2/1933. — Dr. Antal István 9065/1932. M.E. sz. körlevele a főispánokhoz és Sztranyavszky Sándor, a Nemzeti Egység Pártja elnökének körlevele a főispánokhoz (1932. december 5.)
[857] Lásd *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 189.

nahliki

Hubay Kálmán irányította, aki hamarosan Szálasi helyettese lett a Nemzet Akaratának Pártjában és annak utódpártjaiban. Ehhez a hálózathoz csatlakozott 1934-ben Milotay István *Új Magyarság*ja, s a kormánypárt 1936 júniusában indított *Esti Újság*ja.[858]

Antal nemcsak a sajtóosztály dotációs politikájával, hanem a pénzügyi támogatásokhoz kötött politikai elvárásokkal is igyekezett befolyásolni a lapok tartalmát.[859] Ragaszkodott ahhoz, hogy Gömbös beszédeiről, illetve a részvételével zajló eseményekről kizárólag az osztályán készült és általa jóváhagyott tudósítások jelenhessenek meg. Ezt annál is inkább kívánatosnak tartotta, hogy lehetősége nyíljon miniszterelnöke időnként szerencsétlen, és politikai ellenfelei által kihasználható megnyilvánulásainak korrigálására. Emiatt Gömbös egy másik barátjával, Kozma Miklóssal, a Magyar Távirati Iroda elnökével is konfliktusokba keveredett amiatt, hogy Kozma következetesen őrködött intézménye függetlenségén, és határozott kiállással érvényesítette az általa megfogalmazott elveket.[860]

Részben hasonló helyzet jellemezte a kormányzati tényezők és a korban egyre nagyobb szerepet kapó Magyar Rádió viszonyát, melynek elnöke szintén Kozma volt. Gömbös számára a rádió modern propagandaeszköz volt, melynek lehetőségeit igyekezett is kihasználni. Kinevezése után négy nappal már az éter hullámain szólította meg „magyar testvéreit", és ismertette kormánya legfontosabb céljait, és később is többször ült még hasonló céllal a stúdió mikrofonja elé.[861] A rádióban történő megnyilatkozásra miniszterei is lehetőséget kaptak, akik a miniszterelnökhöz hasonlóan a kormány politikáját propagálták, annak sikereit sorolva is igyekeztek megnyerni a lakosság támogatását. A Gömböshöz és Hómanhoz hasonló politikai elveket valló, velük szoros baráti viszonyt is ápoló rádióelnök műsorpolitikájában érvényesíteni igyekezett a nemzeti és keresztény szellemiségnek megfelelő műsorok terjesztését: nemcsak a nemzeti évfordulókról megemlékező és vallási műsorokkal,

---

[858] Petöcz Pál: A Gömbös kormány irodalompolitikájáról. A „reformnemzedék". *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965. 2. sz. 185–196.; Csurdi Sándor – Fenyő István – Márkus László – Mucsi Ferenc: *A magyar sajtó története.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1977. Különösen: 132–135. és 164–168.; Glatz Ferenc: Sajtópolitika, hivatalos ideológia (1932–1936). (A Gömbös-kormány sajtópolitikájáról.) In Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Kossuth, Budapest, 1988. 225–241.; Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 265–266.

[859] Lásd Glatz F.: *Sajtópolitika*… i. m. 232–234.

[860] Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. 299–300.

[861] Fontosabb rádióbeszédeinek szövegét lásd Gömbös Gy. *Válogatott*… i- m. 380–385. (1932. október 4.), 531–542. (1933. augusztus 1.), 619–637. (1934. október 1.), 639–655. (1935. február 14.)

nahliki

hanem a gazdag zenei programok, rádiójátékok és színházi előadások, irodalmi felolvasások és ismeretterjesztő műsorok tematikája révén is. Ezzel a gömbösi-hómani elvárásoknak megfelelően szolgálta a nemzetnevelés ügyét. Kozma azonban a politikai célok és elvárások teljesítése mellett is következetesen igyekezett biztosítani a műsorok magas szakmai, művészi színvonalát, és ennek érdekében ellenzékinek számító személyiségeket is (pl. Németh László népi író, Révész Béla szocialista író stb.) bevont a műsorok szerkesztésébe, készítésébe. Másrészt a részvénytársasági formában működő rádió gazdasági érdekeit sohasem volt hajlandó alárendelni a politikai céloknak.[862]

Gömbös és környezete különösen nagy hangsúlyt helyezett a szerteágazó és nehezebben átfogható vidéki sajtó feletti befolyás kiterjesztésére. E téren szoros együttműködés alakult ki a miniszterelnökség sajtóosztálya és a NEP országos központjának propagandaosztálya között. Előbbi az általa biztosított dotációval,[863] utóbbi a vidéki szervezetek vezetői, mindenekelőtt a megyei pártelnök főispánok révén igyekezett kedvezően alakítani ezek tartalmát. Új, a kormánypárt sajtóorgánumaként megjelenő lapokat is indítottak vidéken általában a párt helyi vezetőinek szerkesztésében (pl.: *Nemzeti Jövőnk* – Szolnokon, *Ceglédi Függetlenség*, *Új Kisvárda* – a NEP helyi kereskedőcsoportja kiadásában). Több példa van arra is, hogy a korábban is működő megyei vagy városi lapok szerkesztője városi vagy kerületi NEP-elnök volt (pl.: Szabadváry Ferenc – *Kőszeg és Vidéke*, Knézy Lehel – *Baja-Bácska*). A párt országos főtitkára, vitéz Marton Béla pedig ún. „iránycikkeket" fogalmazott és küldött szét a szerkesztőségeknek, elvárva azok közlését. E cél érdekében vették át az irányítást a Vidéki Lapok Országos Egyesülete felett, amelynek elnöki tisztségét 1933–1937 között Marton Béla töltötte be. Első ügyvezető alelnöke (operatív irányítója) Gömbös régi híve, a kormánypárt debreceni titkára, egyben a pártot támogató helyi *Debreczeni Ujság – Hajduföld* főszerkesztője, Kolosváry-Borcsa Mihály volt, azt követően pedig, hogy ő váltotta Antal Istvánt a miniszterelnökség

[862] A Magyar Rádió korabeli kulturális és politikai életben betöltött szerepének, s benne Kozma működésének, vezetői mentalitásának részleteiről lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. I. 279–300.; Glatz Ferenc: Kultúrpolitikai, kurzusideológia, Rádió (1927–1937). A Magyarországi tömegkultúra alapelemei a két háború között. In Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest, 1988. 179–224.

[863] A Fejérmegyei Napló támogatását elemzi részletesen Glatz F.: *Sajtópolitika*… i. m. 234–236.

nahliki

sajtóosztálya élén, a NEP propagandairodájának munkatársát, báró Zech Alfonzot nevezték ki helyette.[864]

Mindeközben a kormány többször rendelkezett külföldön megjelent sajtótermékek és más kiadványok magyarországi terjesztésének korlátozásáról. Csak 1934 májusa és 1935 februárja között 22 lap, 8 évkönyv és kalendárium, továbbá 34 könyv postai terjesztési jogát vonta meg a belügyminiszter előterjesztésére.[865]

Hasonló törekvések jellemezték a kultúra más területeivel kapcsolatos tevékenységet is. Hóman szerint a Nemzeti Színház elsősorban nem művészeti intézmény, hanem „a nemzetnevelés egyik fő tényezője"[866] – nyilván a Nemzeti Munkaterv általa fogalmazott 85. pontja szellemében, „az egységes magyar világnézet kialakítását" szolgálva. A művészetek propagandaeszközként való felhasználásának eklatáns példája volt, hogy a Nemzeti Színház társulatát az átalakított kormánypárt, a NEP szervezését szolgáló munkában is felhasználták. 1934 júliusában vidéki turnét szerveztek a társulatnak. Elvárásuk szerint ennek keretben a „Nemzeti Egység gondolatának fokozottabb terjesztése és kiművelése s egyszersmind szervezeteink belső életének kimélyítése és élénkebbé tétele érdekében […] a nemzeti eszmét és a Nemzeti Egység szükségét kidomborító darabok kerülnének előadásra".[867] Hasonló céllal szervezték meg a Nemzeti Színház Barátainak Egyesületét a pártfőtitkár Marton Béla elnökletével. Az egyesület a tervek szerint alacsony jegyárak és „filléres kultúrvonatok" biztosításával kívánta elősegíteni, hogy szegényebb falusi rétegekhez tartozók is eljussanak a Nemzeti Színház előadásaira. A kultúraterjesztés nemes gesztusát csak az árnyékolta be, hogy ezzel is *politikai célokat* kívántak szolgálni.[868] A kormányzat feltétlenül biztosítani kívánta e célok érvényesítésének szervezeti és személyi feltételeit is. Ennek érdekében döntött a kultuszminiszter a Nemzeti Színház átalakításáról: új igazgató,

---

[864] A részleteket lásd Erőss Zsolt – Vonyó József: Gömbös kormánya, kormánypártja és a vidéki sajtó. *Egyenlítő,* 2011. 5. sz. 36–42.

[865] Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában, Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Franciaországban, az USA-ban, Kanadában és Japánban megjelent magyar, szerb, román, cseh és szlovák, német, francia, angol és eszperantó nyelvű kiadványokról volt szó. MNL OL K27 180., 181., 183. és 184. doboz.

[866] *Új Magyarság*, 1935. október 5. 7.

[867] A NEP országos főtitkárának levele a helyi szervezetek elnökeihez (1934. június 11.) In *Gömbös pártja*… i. m. 149–150.

[868] A NEP Országos Központjának 40/1934. sz. körlevele az összes szervezetekhez (1934. október 8.) In *Gömbös pártja*… i. m. 200.

nahliki

Németh Antal kinevezésével, a társulat személyi állományának jelentős cseréjével — nyugdíjazással és más társulatok (pl. a Vígszínház) tagjainak tiltakozást is kiváltó elszerződtetésével —, a gázsi emelésével.[869] Német terveit a kormánylap cikkírója nem véletlenül kommentálta a kultuszminiszter alapelvei szellemében: „Németh Antal tökéletesen tudatában van annak, hogy a Nemzeti Színháznak […] minden erejével a nemzeti eszme szolgálatában kell állnia".[870]

A kultuszminisztériumban tervek születtek a múzeumok hasonló célú felhasználására, új, nemzeti műveltségeszményt kifejező és terjesztő kiállítások rendezése révén. Kozma a Magyar Film Iroda vezetőjeként maga is szorgalmazta a filmművészet „keresztény nemzeti szellemben történő" átszervezését, amelyben meghatározó szerepet játszottak zsidó szakemberek, művészek.[871] Már belügyminiszterként tett konkrét lépéseket egyrészt a filmipar fejlesztése, másrészt az abban szerepet játszó zsidók kiszorítása érdekében mind a gyártás, mind a filmforgalmazás, azaz a mozik működtetése területén. Ezzel kívánt döntő változásokat elérni a moziba járó lakosság nézeteit is befolyásoló műsorpolitika alakítása tekintetében.[872]

Gömbös sport iránti vonzalma, a testedzés fontosságába vetett hite mit sem változott miniszterelnöksége idején, ami nemcsak a sportesemények — kiváltképp a magyar sportolók 1936. évi berlini olimpiai szereplése — iránti érdeklődésében nyilvánult meg. Az arra történő felkészülés feltételeinek biztosítását is szorgalmazta. Jóllehet, az ország gazdasági helyzete nem tette lehetővé nagyszabású intézményfejlesztés megvalósítását a sportlétesítmények tekintetében, hosszabb távon nem tett le erről. A sport és testnevelés ügyét szintén támogató Hóman Bálint kultuszminiszterrel szemben, aki egy sportcsarnok felépítését preferálta, a miniszterelnök az eredetileg is tízéves programként kezelt nemzeti stadion felépítésének ügyét „nemzeti ügynek" tekintette, amely „független a többi kulturprogramtól".[873]

---

[869] *Függetlenség*, 1935. június 1. 1–2. – Mi történt a Nemzetinél?; június 4. 5. Teljesen kész a Nemzeti Színház A-listája és B-listája.

[870] *Függetlenség*, 1935. június 27. 5

[871] Lásd Glatz F.: *Kultúrpolitikai, kurzusideológia*… i. m. 185–186.

[872] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. II. 115–119.

[873] MNL OL K 27. 181. doboz – Jegyzőkönyve az 1934. évi július 7–8– és 9-én, Pannonhalmán tartott minisztertanácsnak. 8–9. fól.

nahliki

A megtett lépések csak a kezdeteket jelentették. Gömbös környezetében — az ő társadalompolitikai nézeteinek megfelelően—határozott igény fogalmazódott meg a kulturális élet teljes centralizálására. Béldi Béla, a NEP propagandaosztályának vezetője 1935 nyarán *Nemzetirányítás* című, négyrészes, önálló füzetben is megjelentetett cikksorozatban fejtette ki ezzel kapcsolatos koncepcióját.[874] A szerző megfogalmazása szerint: *„A »nemzetirányítás« jelenti a nemzet lelki készségének egységes és tervszerű alakítását, a mindenkori korszellemmel konformis, legmegfelelőbb életforma ellenállás nélküli felvételére."*[875] Megvalósítását a *„nemzet jövőjét biztosító feladatként"* értelmezte, amely *„a nagy emberi kultúrközösségbe való további beilleszkedés lehetőségét adja meg a magyarság számára."*[876] E célok szolgálatába kívánta állítani a propagandát, az iskolai *nevelést* és az „iskolánkívüli nemzetnevelést" [sic!] új nevelő tantárgyak beállítása és a nevelők átképzése révén, továbbá a „nemzeti sporttevékenység átfogó megszervezését". A megvalósítást garantáló központi irányítást pedig egy „közvetlenül a kultuszminiszter alá" rendelt Országos Propaganda Hivatalra bízta volna. Furcsa logikája szerint a nemzetirányítás egyik fontos eszköze, a „társadalom autonóm erőkön felépülő *önnevelés*" is *„olyan erős organizációt kíván"*, melynek szervezésére kizárólag a Nemzeti Egység Pártja egész országot behálózó szervezete lehet alkalmas.[877] Ezek az elgondolások annak ellenére is fontosak Gömbös politikájának megítélése szempontjából, hogy nem ő, hanem egyik bizalmas munkatársa fogalmazta meg, és azok megjelenését követően hamarosan meggyengülő hatalmi pozíciói majd halála miatt nem került sor a gyakorlatba történő átültetésükre.

„Az uralkodó lelki válság leküzdése"

A kormányra kerülését követő hónapokban számos jel azt mutatta, hogy Gömbösnek sikerül megvalósítania a Nemzeti Munkatervben megfogalmazott tervét: „a nemzet lelki újjászületésének előmozdítását", avagy — ahogy számos későbbi szakmunka,

---

[874] Béldi Béla: *Nemzetirányítás.* Különlenyomat a Nemzeti Figyelő 1935. VIII. 11, 18, 25. és IX. 1. számaiból. Stádium Rt., Budapest, 1935. Újraközlés: Vonyó József Egy nemzetnevelési koncepció Magyarországon. Béldi Béla: Nemzetirányítás. In: Uő: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz, Pécs, 2012. 107–131. (A részletekre ez utóbbi alapján hivatkozunk.)

[875] Béldi B.: *Nemzetirányítás*… i. m. 115. (Eredeti kiemelés – V. J.)

[876] Béldi B.: *Nemzetirányítás*… i. m. 118. (Eredeti kiemelés – V. J.)

[877] Béldi B.: *Nemzetirányítás*… i. m. 127–131.

nahliki

emlékezés és publicisztika szerzője fogalmazott — „felráznia", bizakodóvá tennie a válság idején különösen mély apátiába zuhanó társadalmat. Ezt sugallta a NEP propagandája is a szervezeteknek írt körlevelekben és a sajtóban egyaránt. Marton Béla szavai szerint „a Vezér […] visszaadta a nemzetnek hitét, bizalmát, életkedvét, mely tulajdonok nélkül jövőt építeni, eredményeket elérni nem lehet."[878] Ez a hangulat különösen a vidék, a falvak és kisvárosok hangulatára volt jellemző, de fontos szakmai csoportok tettrekészségét is növelte. Nem csak általános hangulatjavulásról, a gazdasági helyzet és az életkörülmények javulásába vetett reményekről volt szó. A kormány első intézkedései, az a tény, hogy Gömbös közvetlenül szólt az ország lakosságához, és az a közvetlen hang, amellyel ezt tette, a személye iránti bizalmat is erősítette, amit több jelenség is igazolt.

A Nemzeti Munkatervben megfogalmazott reformtervek és -ígéretek a magyar mérnökök és építészek egyesületét és szövetségét ankét szervezésére sarkallta, amelyen felkészült szakemberek tekintették át a tervben foglaltak realizálásához általuk lehetségesnek és szükségesnek tekintett intézkedéseket. Előadásaik témái kiterjedtek a különböző gazdasági ágakban folyó termelés kérdéseitől a közlekedésen, a falusi és városi településfejlesztésen át a közigazgatás átszervezéséig, az érdekképviseleti rendszer szociális hatásainak vizsgálatáig és a tervgazdálkodás bevezetésének felvetéséig. Tanulmányaikat 33 írást tartalmazó kötetben is közreadták. A záródokumentumban programszerűen összegezték az egyes területek fejlesztéséhez szükséges tervezési, szervezési, termelési feladatokra vonatkozó javaslatokat.[879]

A vidék pozitív hangulatát jelezte már a programok meghirdetése előtt a vásárosnaményi főszolgabíró, Kozma György, aki szerint „Beregben a nép megnyugvással veszi Gömbös vállalkozását […] nagy várakozással tekintenek Gömbös működése elé".[880] A reménykedést igazolták többek között a megyei vitézi székek jelentései. A baranyai székkapitány az 1932. november elején arról számolt be, hogy még erősen baloldali körökben is várakozó álláspont alakult ki, s az „alsóbb néprétegek széles körében bíznak a miniszterelnök úr erős kezében és gyors

[878] 28/1934. sz. körlevél in *Gömbös pártja*… i. m. 164.

[879] *Az országrendezés mérnöki megvilágításban a Nemzeti Munkaterv alapján.* Magyar Mérnök és Építész Egylet – Magyar Mérnökök és építészek Nemzeti Szövetsége, H. n. [Budapest], 1933.

[880] MNL OL K 429. 4. cs. 44–45. fól. – Kozma György levele Kozma Miklósnak (1932. október 1.)

nahliki

cselekvésében". Úgy vélte, megfelelő intézkedésekkel bámulatos eredmények érhetők el.[881] Az új kormányfő ígéretei néhány szerencsétlen embert arra késztettek, hogy közvetlenül tőle kérjenek segítséget az ország helyzetéből fakadó egyéni gondjaik megoldásához, illetve a változásba vetett reményeiket neki írt levélben fejezzék ki. Szimptomatikus volt e tekintetben egy elkeseredett siklósi gazda levele, amelyet érdemes teljes terjedelemben, az eredeti helyesírással idézni.

„Magyar Ország Miniszter Elnök úrnak

Budapest

Kegyelmes Uram!

Méltoztassék megengedni, hogy őszinte érzéseimet feltárjam a Kegyelmes úr előtt. Én mind a csatolt okmányokból kitűnik, nem vagyok csaló, és nem vagyok szélhámos, hanem mindég hasznos adófizető polgára voltam hazámnak. Azonban sajnos én is áldozattul estem a mai szerencsétlen gazdasági helyzetnek, elvesztettem 50 hold földemet, házamat és üzletemet, szoval anyira törnre mentem hogy alig van kenyerem – egyik naprol a másikra, a mi a csatolt kérvényem is bizonyítja, amit a községemtől vissza kértem a járda pénzt. De sajnos lefoglalták adoba, habár az egész ado tartozásom bevan táblazva, és mind a csatol[t] árverés utján az ugyis befog folyni. Ezek után anyira elvoltam keseredve, hogy többször avval foglalkoztam hogy kiirtom egész családomat és azután magamat. Mert így élni koldus modjára nem érdemes. Az előtt vasárnap, hogy Kegyelmes úr kilet Miniszter Elnök urnak nevezve, mondja a feleségem, fiam ne busuly, majd megválaszszák Gömböst az majd helyre hozza az országot, akkor talán mi is még zöld ágra vergődhetünk. És csak ugyan ez hála a jó Istennek meg történt, azota lemondtam a czigaretázásrol és ehelyet minden nap meg veszem az »Estet« és abbol figyelmesen olvasom Kegyelmes uram minden egyes program beszédjét, mely uj erőt uj jobb reményeket öntött belém, hogy most bátrabban nézek a jövőben mind 2-honappal ezelöt.

A folyo ho 20-diki »beszédjét a falu nepével« pontosan hatszor olvastam el egymásután elmesélve minden barátomnak. Ne fél[j] *pajtás lesz még, Magyarországon jo világ. Vegig kuzdöttem az egész háborut a Nagyszebeni 35-ös nehéz tüzérségnél, ott hagytam Erdélyt -- otthagytam Jugoszláviát, mindcsak azért mert szeretem a Magyar hazámat. Az utobbi időben ajánlkoztam, gazdasági ispánnak, kasznárnak, még béres gazdának is, de sehol sem sikerült állást kapni -- Azonban most mégis nyugodtabban tudom sorsomat elviselni, remélve hogy talán nem sokára majd job lesz. Kegyelmes uram, Én ezen soraimmal nem kérek és nem sirok, mert remélem ezen tul vagyok. Én ellenkezőleg bizonyítani ohajtom biztato a jövőbeni jobb reményeimet, mind a sok száz ezer ember társaim is!*

[881] MNL BML főisp. biz. 182/1932.

nahliki

Ezek után arra kérem a jó Istent, hogy Kegyelmes uram minden gondolatát, minden ténykedését sok-sok éveken át Isteni áldás kisérje.

Mindig alázatos és hü polgára

Jakab Bertalan

Siklós 1932. Nov. 24."[882]

Szép számmal akadtak olyanok is, akik méltató, sőt dicsőítő verseket írtak a Vezérhez. Gecső Gyula, a NEP kispesti I. városrészi szervezetének titkára „Vezéremnek mély hódolattal egy hű katonája" ajánlással küldött versében olyannak látta Gömbös Gyulát, „mintha Kossuth Lajos támadna fel újra".[883] Gábor Jenőné szerint „Attilás magyar. Igaz nagyvezér" és „Új Széchényi [sic!], Tisza!"[884]

A lelkesedés azonban nem tartott sokáig. Néhány hónapnak kellett csak eltelnie, hogy a lakosság széles körei, a nemrég még bizakodók megtapasztalhassák: egyes kérdésekben nincsenek érdemi változások, vagy — ha megvalósulnak is — nem következhetnek be olyan gyorsan, ahogy azt a miniszterelnök beszédei sejtették. Igaz, Gömbös gyakran hangoztatta, hogy nehézségekkel teli út vár a társadalomra,[885] de a kilátástalan helyzetben lévő emberek a reménykeltő szavakra figyelnek, s inkább azokban szeretnek hinni, mint az újabb terheket jelzőkre.

Az eredmény: elkeseredés, bizalmatlanság, újabb követelések megfogalmazása tiltakozó gesztusok. A baranyai vitézi székkapitány már 1933. első napjaiban arról adott számot, hogy az 1932 novemberében még türelmetlenül várt intézkedések elmaradása miatt év végére már ismét „csüggedés és kishitűség lett úrrá mindenütt".[886] Később a hangulat tovább romlott, 1933 márciusától pedig — különösen a szegényebb rétegekben — erősen kormányellenessé vált.[887] Markánsan fogalmazta meg az elégedetlenkedők véleményét 1933 januárjában a szegvári vitéz Fekete Imre,[888] a Hajdú megyei vitézi székkapitány pedig 1933. júniusi

---

[882] MNL BML alisp. eln. 6/1933

[883] MNL OL K 35 – b) 7–8. f. (1934. IX. 27.)

[884] MNL OL K 35 – b) 14–15. f. (1934. szeptember. 22.)

[885] „*Csodavárással ne ámítsátok magatokat*. Utunk meredek, sziklás, tövises út, de érzem, tudom, hogy elvezet a célhoz" – mondta az egész lakosságnak szóló rádiószózatában 1932. október 4-én. *A nemzeti öncélúságért*… i. m. 12. (Eredeti kiemelés – V. J.)

[886] MNL BML főisp. biz. 5/1933.

[887] MNL BML főisp. biz. 38/1933, 54/1933, 68/1933

[888] „Már kezdik beszélgetni, úgy a kisgazdák, mint az iparosság és a munkásság, hogy a M. kir. Gömbös kormány a leadott 95 pontból még nem valósított meg semmit sem. Az itteni nép szívesebben

nahliki

nemzetvédelmi helyzetjelentésében.[889] A hangulat romlását az MTI-be érkező információk alapján Kozma Miklós is érzékelte és regisztrálta.[890]

Az összefoglaló jelentések tartalmát és hangnemét egyedi esetek sokasága alapozta meg, amelyek részben a Nemzeti Egység Pártja vidéki szervezeteinek kiépítése időszakában jelentkeztek, s a nagyszabású kampányt jelentős mértékben nehezítették. Több baranyai község gazdái az alakuló zászlóbontó gyűléseken fogalmazták meg kemény hangon, hogy belépésük feltétele a kormány politikájának alapvető jellegű megváltoztatása. Állásfoglalásukat érzékelteti a megyefaiak megfogalmazása: „Majd ha a kormány intézkedéseiből kifolyólag részükre is javulást látnak, úgy kivétel nélkül belépnek a pártba, amíg azonban annak súlyát tapasztalják és érzik, addig nem szervezkednek."[891] A belépők egy része is feltételesen csatlakozott a párthoz.[892] Nagyharsányban a NEP frissen megalakult választmánya 1933. augusztus 15-én 12 pontban foglalta össze azokat a sürgető intézkedéseket, „melyeknek körösztülvitele [sic!] esetén a ma fönnálló gazdabajok megszüntethetők lennének". Követeléseik pedig kiterjedtek a mezőgazdasági és ipari árak közelítésére, a közterhek igazságos megállapítására, (az addig tett intézkedések ellenére) a gazdaadósságok sürgős rendezésére, az álláshalmozások megszüntetésére, a kartellek letörésére, „a földreform egészségesebb átalakítására", a földbirtokok új osztálybesorolására, a tagosítások állami elrendelésére, a tejkérdés rendezésére, a különböző illetékek, valamint a vasúti és postadíjak csökkentésére.[893] A párt mohácsi

---

látná, ha a M. kir. Miniszterelnök Úr kevesebbet utazna és többet cselekedne, mert a helyzete itten mindenkinek nagyon rossz!" MNL CsML IV. B. 901/a főisp biz. 1933. (iktatószám nélkül) – vitéz Fekete Imre levele Farkas Béla főispánnak (1933. január 26.)

[889] „A nagy tömeg a kormányba vetett hitét és az előlegezett bizalmat elvesztette. Semmi olyan kormányzati ténykedést nem tapasztal, ami az állam fenntartó [sic!] polgárság anyagi helyzetének a könnyítését célozná, ellenben azt látják, hogy az adóemelésekkel […] újabb és újabb terheket rak az amúgy is napról napra vásárlóképességű fogyasztó közönség vállaira." Ugyanakkor a frontharcosok mellőzésük miatt elégedetlenkedtek. MNL HBML IV. B. 901/a 10. d. 172/1933

[890] MNL OL K 429. 4. cs. 213. fól. – Kozma Miklós levele Mecsér Andrásnak (1933. március 1.)

[891] MNL BML NEP jelentések – a. zb. gy. jkv. Megyefa. Lásd még uo. Katádfa, Túrony, Lothárd, továbbá MNL BML NEP adm. 1932-33. – a szentlőrinci főszolgabíró levele a főispánnak (1933. július 12.)

[892] „A Nemzeti Egység eszméjét mind addig [sic!] odaadással támogatják, amíg azt látják, hogy vezérük […] népe jobblétének elősegítése érdekeit szolgálja. Tehát a ma megszavazott bizalom addig szól, amíg az egység az egyenlőség reménye" – rögzítette az újmindszetiek véleményét a jegyzőkönyvvezető. MNL BML NEP jelentések – a. zb. gy. jkv. Újmindszent

[893] MNL BML NEP adm. II. 1934 – A Nemzeti Egység Pártja nagyharsányi községi választmányának határozata (1935. augusztus 15.) Közli Vonyó József: Dokumentumok a Nemzetei Egység Pártja Baranya megyei megszervezéséhez és működéséhez. In *Baranyai Helytörténetírás 1989*. Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989. 249–251.

nahliki

választókerületi választmánya két nappal a nagyharsányiak előtt, közvetlenül Gömbös Gyulához fordult memorandumával, mondván:

> *„…tudomására kell hozni azokat a nehézségeket, amelyek a jelenlegi viszonyokat jellemzik. Kétségbeesés fogja el az embereket a folyton romló jövedelmek mellett, hogy miként fognak eleget tenni családapai kötelességüknek, miből fogják az adót, az esedékes kamatot megfizetni.”*[894]

Mindkét szervezet kiemelte, hogy sürgős és radikális intézkedéseket vár és tart szükségesnek.

Az elégedetlenség leggyakrabban hangoztatott forrása az adóztatás volt. A Gömbös-kormány az államháztartás egyensúlyának fenntartásához nélkülözhetetlennek tartotta az adók további emelését és szigorú behajtását. Sem az adók összegének, sem azok beszedése időpontjának megállapításakor nem vették figyelembe az adózók gazdasági helyzetét, fizetőképességét. Ezzel a társadalom túlnyomó többsége — így a birtokos parasztság — egyik leggyakrabban hangoztatott követelését nem teljesítette. Ezért 1933 nyarától majd másfél éven át szinte havonta ismétlődtek a kérések a végrehajtás elhalasztására, illetve a különböző szintű pártszervezetek vezetőinek figyelmeztetései, hogy a kíméletlen adóztatás a pártszervezés legfőbb akadálya.[895] A NEP tagjai közül sokan fenyegetőztek kilépéssel, s többen el is hagyták ilyen okokból a pártot – még a helyi vezetők közül is.[896] A Hajdú megyei vitézi székkapitány 1935 augusztusáról írt nemzetvédelmi jelentése azt igazolja, hogy az elégedetlenség később sem szűnt meg, sőt, bizonyos mértékben radikalizálódott. A jelentéstevő úgy tapasztalta, hogy a Gömbös-kormány elleni támadások, amelyek a márciusi országgyűlési választásokat követően — különösen a kisgazdapárt részéről — felerősödtek, „úgy Debrecenben, mint vidéken a társadalom minden rétegében talajra találnak”. Ennek okaként elsősorban a gazdák körében korábban is megfogalmazott, megoldatlan gondokat sorolta, s azokkal azt igazolta, hogy „a miniszterelnök és a vezetése alatt álló kormány közismert ígéreteit nem tudja beváltani, mert le van kötelezve a bankoknak és karteleknek”. Arra a következtetésre jutott: „A jelenlegi állapotok gyökeres megváltoztatása csak a

---

[894] *Mohácsi Hírlap*, 1933. augusztus 20.

[895] MNL BML NEP havi jelentések 1933-34. – a villányi vk. pt. 1933. augusztus, szeptember, 1934. október, november, a szalántai vk. pt. 1934. november

[896] Mézes János, a NEK kisharsányi elnöke a vezér által aláírt díszes megbízólevelének hátlapjára írta lemondó és kilépését indokoló elkeseredett levelét, s küldte meg közvetlenül Gömbös Gyulának. MNL BML NEP személyi ügyek 1933-34. (1934. november 30.)

nahliki

Gömbös-kormány megbuktatása útján remélhető, ennek eszköze pedig az általános titkos választójog."[897]

Ezek a jelenségek egyértelműen arra utalnak, hogy Gömbös és kormánya csak részben, az érintettek számára nem kielégítő módon és mértékben teljesítette a társadalom nagy részét sújtó, válság okozta nehézségeket, sőt újabb terheket is rakott rájuk. Ez pedig döntő akadálya volt annak, hogy leküzdje „az uralkodó lelkiválságot". Így a társadalom hozzá és kormányához fűződő viszonyát miniszterelnöksége egész időszakában a kettősség — a reménykedés és a csalódás párhuzamos megléte — jellemezte, amely önmagában is jelezte a társadalom megosztottságát.

A miniszterelnök és a zsidókérdés

A Nemzeti Munkaterv, mint láttuk, csak rejtetten tartalmazott a zsidóság helyzetét — gazdasági pozíciójukra nézve — kedvezőtlenül érintő elemeket. Nyíltan utalás nem történt rájuk. Annál inkább a miniszterelnök beszédeiben. Első kormányfői megnyilatkozásainak egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eleme volt a Képviselőházban tett kijelentése: „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: *revideáltam álláspontomat*. A zsidóságnak azt a részét, amely *sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvérnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet.*"[898] Ezek alapján állította a kortársak és később a korszakkal foglalkozó kutatók egy része azt, hogy Gömbös feladta antiszemitizmusát, mi több fajvédő politikáját. Kormányzati politikájának elemzése alapján akadtak olyanok is, akik inkább a fennálló viszonyok reformálására törekvő, mintsem radikális politikusnak minősítették a miniszterelnököt.[899]

Valóban feladta-e Gömbös igazi szándékait? Őszinte és végleges volt-e a változás az antiszemitizmus tekintetében, vagy taktikázott? E kérdésekre megbízható válaszokat csak olyan emlékezésektől, naplóktól várhatnánk, melyek az egykori fajvédő miniszterelnök szűk körben elmondott esetleges titkos gondolatait, szándékait dokumentálhatják. Ezek száma ugyan csekély, azok azonban Gömbös miniszterelnöki kinyilatkoztatásainak ellenkezőjét bizonyítják. Kornfeld Móric

[897] MNL HBML IV. B. 901/a 10. d. 298/19353
[898] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i.m. 414.
[899] Lásd pl. Gergely J.: *Gömbös (Vázlat) 1999*, i. m. 117–118, 132–134.

nahliki

szerint „bizalmasai körében hangoztatta, hogy ő — bármit mondott légyen is a nyilvánosság előtt — nem revideálta álláspontját a zsidókérdésben".[900] Ezt erősíti fiának visszaemlékezése is, aki szerint Gömbös csak azért tette sokat idézett kijelentését, mert tudta, hogy a zsidó nagytőke nélkül nem kormányozható az ország. Apja képviselőházi szavait így értelmezte: „Igaz, soha nem határozta meg pontosan, mit ért ezalatt [sic!] s ez a bejelentés legjobb tudomásom szerint nem változtatott semmit azon a felfogásán, hogy a zsidóság veszélyes góc a nemzet testében, melynek befolyását meg kell szüntetni."[901] Egyik bizalmas munkatársa volt a miniszterelnökségen Petneházy Antal, aki szerint Gömböst gazdasági megfontolások vezérelték az idézett szavak kimondására, nem pedig korábbi elveinek feladása. Tisztában volt azzal, hogy gazdaságfejlesztési terveit eleve megakadályozhatja a tőkehiány. Mindenképpen el akarta azonban kerülni a külföldi hitelek felvételét, kizárólag belső erőforrások felhasználást tartotta elfogadhatónak. Ezért:

> *„Mielőtt külföldi pénzügyi fórumokhoz fordult volna, magához kérette a magyar tőkeérdekeltségek vezetőit, báró Kornfeld, báró Weiss, Chorin, Vida és még néhány pénzügyi és gazdasági szakembert, és ismertette előttük gazdasági programjának megvalósításához szükséges elgondolásait."*

A tanácskozást követő napokban a zsidó nagytőke képviselői vállalkoztak a kért tőke nagy részének időben ütemezett folyósítására, feltételük volt azonban „a fajvédelmi szempontok mellőzése".[902]

Ha a kortárs emlékezőkön túl az 1932–1935 között megfogalmazott terveket és foganatosított intézkedéseket elemezzük, határozottan állíthatjuk: Gömbös és hívei nem adták fel az 1920-as évek közepére kialakult nézeteiket, programjukat: a *fajvédelmet*. A változás nem ennek tartalmában, hanem a megvalósítás módjában, ütemében és nyilvánosságának mértékében ragadható meg. Mindenekelőtt abban, hogy — a kényszerítő körülmények miatt — nem beszéltek a fajvédelemről. A *faj* szó helyére (kivételes említésektől eltekintve — NM 83.) most egyoldalúan a *nemzet*

---

[900] Kornfeld Móric: A zsidókérdés Magyarországon. In Uő.: *Trianontól Trianonig*. I. m. 190.

[901] Idézi Geregly J.: *Gömbös 2001,* i. m. 233.

[902] Petneházy Antal visszaemlékezése [Kézirat] HL, VII/252, 311. d. 3–5. Idézet: 4. A Petneházy szerint a megbeszélése részt vevő Kornfeld Móricz a fent idézett tanulmány- és dokumentumkötetben közölt írásaiban nem említi az esetet.

nahliki

került. Ezzel együtt elnémult az antiszemita hang, ami kifejezte: elhagyták a fajvédelem *„negatív”* aspektusának, a zsidóság minden téren történő korlátozásának nyílt hangoztatását, s — a közvélemény számára úgy tűnhetett — ilyen tartalmú gyakorlati lépéseket sem tettek. Megmaradt azonban az általuk megfogalmazott feladat *„pozitív”* oldala: a magyarság gyarapítása. A Nemzeti Munkatervnek a magyar faj gazdasági megerősödésére, ősi kulturális értékeinek megőrzésére, iskoláztatására, szociális védelmére, a nemzet egységének, illetve a szerteágazó munkát szervező erős állam megteremtésére vonatkozó pontjaiban azonban szinte kivétel nélkül megtalálhatjuk a fajvédő program megfelelő tartalmi elemeit. Esetenként még a megfogalmazások is kísértetiesen hasonlóak, mi több szó szerinti azonosságot mutatnak. Gömbös és környezete tehát — ha az 1920-as évekhez képest egyoldalúan is — a fajvédő nézetek jegyében fogalmazta meg az új kormány programját, majd alakította gyakorlatát. Ezt erősíti két jelenség. Egyrészt az, hogy a program konkrétabban megfogalmazott pontjai — a gazdaság és kultúra területén egyaránt — egyoldalúan a „nemzeti erőket”, illetve azokat az ágazatokat preferálták, melyekben túlnyomóan nem zsidó érdekeltségek voltak. Másrészt a — bármilyen módon — megfogalmazott és foganatosított korlátozások potenciálisan az utóbbiakat sújtották. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy Gömbös politikájának 1932-ben is jellemzője volt: a magyarságot minden tekintetben egyértelműen a zsidók rovására kívánta erősíteni. Ez a politika tehát zsidóellenes volt — a nélkül is, hogy azt deklarálta volna. Ezen a ponton érvényesült az, amit már a fajvédő program kapcsán is jeleztünk: a fajvédelem pozitív, a „magyarság felemelését” szolgáló elemének realizálása Gömbös elgondolásában — annak elhallgatása esetén is — feltételezte a másik, negatív, zsidóellenes elem érvényesítését.[903] A Gömbös-féle szociálpolitika és az antiszemitizmus így nem csupán rokon jelenséget képeztek, ahogy Ungváry Krisztián értékeli a helyzetet, hanem szerves egységet alkottak.[904]

A háttérben azonban több is zajlott. A korszak egyik legismertebb antiszemita személyiségének, Kovács Alajosnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének később megjelent írásában (1941) és népbírósági vallomásában (1949) azt valószínűsítette, hogy Gömbös egy zsidótörvény megalapozása érdekében bízta meg őt a

[903] Lásd a *„Mi a fajvédelem?”* című fejezetet.
[904] Ungváry K.: *A Horthy-rendszer…* i. m. 168.

nahliki

magyarországi zsidóság vagyoni helyzetének felmérésével.[905] A statisztikus késői állításait akár fenntartással is fogadhatnánk, tekintettel arra, hogy azok tartalmukat befolyásoló körülmények között — a nyílt zsidóellenes politikát folytató Harmadik Birodalom látványos katonai sikerei idején (1941), illetve a vádlottak számára politikai kényszereket is jelentő népbírósági per során (1949) — születtek. Két, Gömböshöz közel álló személy azonban erősítette az információ valóságtartalmát.

Az 1938-ban nyomtatásban is megjelent munka[906] kéziratát a miniszterelnök már 1935-ben megkapta. Benne általa kedvezőtlennek tartott arányokról és tendenciákról olvashatott zsidó tulajdonú vállalatok alkalmazottainak, illetve a különböző foglalkozási kategóriákban dolgozók, iskolatípusokban tanulók származás szerinti megoszlásáról és tendenciájáról. Ezeket az ismereteit a számára kedvező erőátcsoportosulást ígérő választási sikereket követően, a részben az őt támogató és állástalan keresztény diplomások ügyének megoldását egyre hangosabban követelő Reformnemzedékben tömörült „magyar ifjúság jogos követeléseire" utalva már beszédeiben is felhasználta. E csoportosulás egyik tagja, Makkai János[907] idézte szavait 1935 októberében:

> *„Annak az új rendszernek, amelyért mi dolgozunk, új emberekre, reformemberekre van szüksége a magyar élet minden vonalán. […] Minden rendű és rangú munkaadónak a magángazdasági életben meg kell értenie, hogy ha nyugalmát biztosítva akarja látni, és egyben a jövőt is eredménnyel munkálni, akkor a fiatalság jogos elhelyezkedési törekvéseinek nem szabad útjába állni a munkaalkalmak csökkentésének módszerével. Kérem a munkaadókat, nyújtsanak ehhez a törekvéshez segédkezet, mert ez a törekvésem is jogos és indokolt azon statisztikák bizonysága szerint, amelyek a kezem között vannak, de amelyekről most szólni nem akarok, mert az a meggyőződésem, hogy az én megértő szavaim a munkaadók részéről is megértéssel fognak találkozni."*[908]

---

[905] Ungváry K.: *A Horthy-rendszer…* i. m. 168–170.

[906] Lásd Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Budapest, 1938. A munkát elemzi Ungváry K.: *A Horthy-rendszer…* i. m. 169–170.

[907] A Reformnemzedék egyik tehetséges vezető személyisége volt a nemzetiszocializmussal szimpatizáló újságíró, Makkai János, aki 1935 márciusában a NEP hivatalos jelöltjeként lett országgyűlési képviselő, majd fontos szerepet vállalt az ún. első zsidótörvény elfogadtatásában, a másodiknak pedig „nem csupán parlamenti előadója, de szellemi inspirálója, előkészítője és ideológusa is volt". Lásd Csizmadia Ervin: *Makkai János. Ösztön és politika. Makkai János és a magyar reformjobboldal a két háború között.* Új Mandátum, Budapest, 2001. 9., 16–27., 115–123. *Országgyűlési Almanach 1935…* i. m. 314–315.

[908] Makkai János: Gömbös Gyula statisztikája. *Új Magyarság*, 1935. október 27. Idézi Csizmadia E.: *Makkai…* i. m. 119–120.

nahliki

Gömbös — még ekkor is taktikázásra utaló — kijelentéséhez a radikális Makkai hozzátette, hogy „amíg a kapitalizmus fellegvárait az ifjúság tömegesen el nem foglalja, hiú ábránd az antiszemitizmus enyhülését várni”.[909]

A másik személy, a belügyminiszter Kozma Miklós, aki 1936. decemberi németországi látogatása során Göring bizalmasától, Walter Funk propagandaügyi államtitkártól arról értesült, hogy Gömbös a porosz kancellárral, a Harmadik Birodalom „második emberével” folytatott tárgyalásai alkalmával született egy magyar–német megállapodás, amely „a politikai rendszert, a totális kérdést, a *zsidókérdést* és a katolikus kérdést érintette”. Ormos Mária Kozma feljegyzését és a körülményeket elemezve arra következtetésre jutott, hogy Funk további részletekkel is szolgálhatott, amelyek Gömbösnek a zsidóság gazdaság területén túli korlátozására tett kijelentésére utalhattak.[910]

Erre engednek következtetni egyes minisztereinek lépései, kezdeményezései is, amelyeket nyilván Gömbös intenciói alapján vagy jóváhagyásával tettek. Hóman Bálint kultuszminiszter 1932 őszén az egyetemeket arra utasította, hogy tanúsítsanak nagyobb szigort a zsidó hallgatók felvétele kapcsán, ami az 1928-ban módosított a numerus clausus törvény ismételt alkalmazásának szándékára utalt. 1933 novemberében a képviselőházban kijelentette: „Feltétlenül el kell érnünk azt az eredményt, hogy a magyar keresztény ifjúság és a zsidó ifjúság között az egyetemen nem lesz semmiféle arányban eltérés az országos arányszámhoz képest.”[911] Ugyanakkor a származás szerinti korlátozások középiskolákra történő kiterjesztésével kapcsolatos kormányzati szándékról is beszélt. Ugyanebben az évben tettek sikertelen kísérletet az etnikai-vallási kvótarendszer felállítására az ügyvédi kamarában.[912] 1935-ben már olyan törvényjavaslat is született, melynek 31. paragrafusában a felekezetek országos arányának megfelelő rátákat szabott volna meg az ügyvédi kamara tagságában.[913] A javaslatból ekkor még nem lett törvény, de a kísérlet jelezte, hogy a Gömbös-kormány időszakában is foglalkoztak a későbbi, zsidókat korlátozó törvényekhez hasonló jogszabályok elfogadtatásával.

---

[909] Csizmadia E.: *Makkai*… i. m. 120.

[910] Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. II/469–470.

[911] Hóman beszédének részletét idézi Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1955*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 57–58. és 212.

[912] Ungváry K.: *A Horthy-rendszer*… i. m. 170–171.

[913] Ungváry K.: *A Horthy-rendszer*… i. m. 414.

nahliki

Mindez egyértelművé teszi, hogy Gömbös a megfelelő alkalmat várta arra, hogy a zsidóságot korlátozó intézkedéseket tagyen – ha nem is az utódai által hozott ún. zsidótörvények formájában. Azt a szándékát, hogy erre irányuló, 1918 óta kiteljesedő elgondolásait megvalósítsa, további tételesen dokumentálható elemek is igazolják. Egyrészt Gömbös — már miniszterei által is elutasított — államjogi reformterveinek egyik eleme. Választójogi javaslatában — mely szerint aktív és passzív választójogot csak olyan állampolgár kaphasson, aki legalább 30 éve állampolgár, és akinek családja legalább 100 éve Magyarországon lakik[914] — nem nehéz felismerni az 1925-ben, a választójogi törvény vitájában megfogalmazott, az azt megelőző időszakban beköltözött zsidók kirekesztésére irányuló igényt. Még akkor is, ha elfogadása esetén a javaslat potenciálisan más származású állampolgárokat is korlátozott volna.

Ennél is fontosabbnak minősíthetünk két dokumentumot. Kozma György, Zemplén megye főispánja 1935 februárjában Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek tett jelentésében már utalt arra, amit júliusban fivérének, Kozma Miklósnak, a belügyi tárca új birtokosának így fogalmazott meg: „A galiciaimenekültek [sic!] kiutasítását nagy nyomatékkal tette kötelességemmé a miniszterelnök úr [azaz Gömbös Gyula — V. J.] és hivatali elődöd [Keresztes-Fischer Ferenc — V. J.] még két évvel ezelőtt, amikor a zempléni főispáni széket elfoglaltam. Kötelességemnek igyekeztem a legnagyobb eréllyel eleget tenni…”[915] Gömbös tehát nemcsak fenntartotta, hanem végre is hajttatta azt, amit az újonnan bevándorolt zsidókkal szemben az 1920-as évek elején követelt.

A sportért rajongó miniszterelnök Janus-arcú zsidópolitikájának mintegy szimbolikus kifejeződése volt az olimpiai szerepléssel és sikerekkel kapcsolatos magatartása. Az 1920-as években még az ellen tiltakozott, hogy Magyarországot zsidó származású versenyzők képviseljék a világjátékokon.[916] 1936 augusztusában, hosszúra nyúlt betegszabadságáról visszatérve, első interjújában mindenekelőtt a berlini olimpián elért sportsikereket, s a Magyarországnak dicsőséget szerző sportolókat üdvözölte.[917] Egy szót sem ejtett arról, hogy 8 magyar egyéni olimpiai

[914] Gergely J.: *Gömbös 2001*, i.m. 243.
[915] MNL OL P 1080, Kozma-család iratai 2. cs. 115/1935.L. Idézet: 631/1935.L.
[916] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 232. Lásd még Szegedi Péter: Régi idők focija. *2000,* 2003. 9. sz. 74—75.
[917] *Függetlenség*, 1936. augusztus 11. 3.; *Új Magyarság,* 1936. augusztus 11. 11.

nahliki

bajnok közül négy zsidó származású volt, s a két olimpiai bajnokcsapatnak (kardvívás, vízilabda) is voltak zsidó tagjai.[918] Elek Ilona vívónő is indulhatott és nyerhetett az olimpián, akit zsidó származása miatt néhány héttel korábban kizártak a Honvéd Tiszti Vívó Klubból.[919] Abból az egyesületből, melynek díszelnöke már évek óta Gömbös volt.

Mindebből az következik, hogy Gömbös nemcsak fajvédő törekvéseit nem adta fel 1932 után, hanem zsidóellenességét sem. Azt a szelektív antiszemitizmust, amelyet — a számára kedvezőtlen politikai erőviszonyok miatt, és immár a gazdasági racionalitásokat is figyelembe véve — óvatosabban valósított meg, s annak érdekében finomabb eszközöket alkalmazott, mint amit megfogalmazásakor ígért. Illetve taktikázott: a kedvező alkalomra várt, amikor úgy valósíthatja meg őket, hogy ne okozzon súlyos károkat a gazdaságnak, s — főleg — ne veszélyeztesse saját hatalmi pozícióit.

E kérdés megítélése kapcsán arra is érdemes emlékeznünk, hogy 1928. február 23-án, a numerus clausus törvény módosításának vitájában határozottan tiltakozott a kormány által — külföldi nyomásra is — javasolt enyhítések ellen. Kitartott 1920-ban hangoztatott álláspontja mellett, s érvei is megegyeztek az akkoriakkal.[920] Történt mindez alig fél évvel az előtt, hogy — a kormánypártba történő visszavétele és honvédelmi államtitkárrá történt kinevezése áraként — először tett ígéretet Bethlennek, hogy felhagy fajvédő politikájával, s annak szerves részét képező antiszemitizmusával. Márpedig egy 42 éves férfiról, kialakult személyiségről, aki következetesen és kitartóan ragaszkodott politikai elképzeléseihez, aligha feltételezhető, hogy hitvallásának egyik sarkalatos eleme tekintetében alig félév alatt ilyen radikális változás következzék be. Azt pedig, hogy Bethlennel szemben nem bizonyult szavahihetőnek, már honvédelmi miniszterként tett, idézett megnyilatkozásai is jelezték.

---

[918] Az egyéni bajnokok: Csák Ibolya – magasugrás, Elek Ilona – tőrvívás, Kárpáti Károly – birkózás, Kabos Endre – kardvívás, ő a csapatnak is meghatározó tagja volt), s a vízilabda csapatban szerepelt Bródy György és Sárkány Miklós.
(http://szombat.portalinternet.hu/ujhirek/080427_MagyarzsidosportolokawashingtoniHolocaustMuzeumban.htm − letöltés: 2013. 06.10.)

[919] Az athéni olimpiától Auschwitzig – zsidók a magyar sportban. http://www.magyarzsido.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=41:az-atheni-olimpiatol-auschwitzig-zsidok-a-magyar-sportban&catid=3:kultura&Itemid=3 (letöltés: 2013. 06. 12.)

[920] *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* IX. kötet (1928. február 23.) 183-189. (Gömbös: *Válogatott…* i.m. 348–362.)

nahliki

Nyilvánvaló tehát, hogy e kérdésben miniszterelnökként kivárt, csupán politikai kényszerből, taktikai megfontolásból nem beszélt nyilvánosan zsidóellenes terveiről, s volt óvatos politikai gyakorlatát tekintve is.

A kitörés megalapozása

A Gömbös és hívei által megfogalmazott Nemzeti Munkaterv, illetve az annak alapján megvalósult politikai gyakorlat egyértelműen jelzi, hogy a Gömbös-kormány — az elhallgatások, a megvalósulatlan elemek ellenére is — a húszas évek elején deklarált fajvédő elvek érvényesítésére, illetve lényegi elemeinek megvalósítására törekedett. Nem azonos módon, hanem a megváltozott körülményekhez igazodva. Gömbös figyelembe vette azokat a politikai erőviszonyokat, melyek közepette átvehette a kormány irányítását. Figyelembe vette azokat, de nem fogadta el őket. Kezdettől megváltoztatásukra törekedett. Ő és közvetlen munkatársai elsőrendű feladatuknak tekintették ezért a „nyugodt, stabil, céltudatos kormányzati vonalvezetés" biztosítékát képező, az útjukban álló akadályok leküzdésében hatékony eszközként alkalmazható kormánypárt megszervezését. Ezt mindenekelőtt az Egységes Párt modern tömegpárttá történő átszervezése útján próbálták megvalósítani, de — időlegesen — más politikai erők, illetve társadalmi szervezetek támogatását sem nélkülözhették.

A Nemzeti Egység Pártja

Gömbösnek, tervei maradéktalan megvalósítása érdekében mindenekelőtt el kellett érnie, hogy a kormánypárt irányítása is az ő kezébe kerüljön. Ez történt meg az Egységes Párt 1932. október 27-én tartott értekezletén, amelyen Gömböst választotta vezérévé, s egyben — a miniszterelnök legfontosabb jelszavának megfelelően — kiegészítette nevét: Nemzeti Egység Pártja – Keresztény-Keresztyén, Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt (NEP). Nem telt el sok idő, amikor már csak a párt nevének új elemét használták hivatalosan is. Ez önmagában is jelezte a változtatás határozott szándékát.

Az átalakított kormánypárt funkcióit és szervezetét a Gömbös által megfogalmazott célok és a jelzett körülmények együttesen határozták meg. A miniszterelnök pártvezér négy feladatot szánt a NEP-nek.

nahliki

1. Az egész társadalom — az ő szóhasználatában: a nemzet — felülről történő megszervezését a párt keretében, „az egységes magyar világnézet" jegyében, ami biztosítja, hogy a lakosság egésze, vagy legalább nagy többsége a miniszterelnök politikájának feltétlen támogatójává válik.
2. A párt által ellenőrizni és megszervezni a társadalom egész életét, s ennek érdekében felszámolni minden más kezdeményezést, társadalmi önszerveződést.
3. A szervezett tömeg szavazatai révén biztosítani a többséget minden képviseleti szervben, a helyi képviselőtestületektől a törvényhatósági közgyűléseken át az országgyűlésig.
4. E hosszú távú célok elérése feltételeinek megteremtése érdekében kezdettől ellensúlyozni a Bethlen vezette konzervatív körök befolyását a törvényhozásban és a közigazgatásban.

E funkcióknak csak olyan politikai szerveződés felelhetett meg,

a) amely jellegével és programjával reményt ad arra, hogy a politikai jogokkal rendelkező lakosság többsége csatlakozik hozzá;
b) amelynek folyamatos politikai aktivitást kifejtő tagjait szoros szervezeti szálak, kötelmek fűzik a szervezethez és annak vezetőjéhez;
c) amelyet — a központi akarat érvényesítését, az információk (utasítások) áramlását és a központilag vezérelt tevékenység szervezését biztosító — hierarchikus szervezeti struktúra jellemez,
d) az egyes szervezeti egységek élén a központi akaratot feltétlenül teljesítő vezetőkkel,
e) és a hatalmas szervezőmunkával járó adminisztratív feladatokat ellátó központi apparátussal, amelyben a párt vezetésétől egzisztenciálisan is függő fizetett alkalmazottak dolgoznak.

A fentiek szellemében folyt 1932 októberétől az a — fokozatosan az egész országra kiterjedő — pártszervező munka, melynek eredményeként egy, a társadalom többségét tömörítő, majd minden településen helyi szervezettel rendelkező „országos párt" jött létre.

A szervezés 1933 júniusáig két szálon futott. Egyrészt sorra tartották az ország jelentős városaiban, megyeszékhelyeken a párt ünnepélyes ún. zászlóbontó gyűléseit,

nahliki

amelyeken maga a „Vezér", Gömbös Gyula mondott beszédet. Ilyenekre került sor többek között Miskolcon (1932. november 22.),[921] Nagykőrösön (1932. december 4.),[922] Székesfehérváron (1933. január 14.),[923] Veszprémben (1933. január 15.),[924] majd Debrecenben (1933. január 29.), Hajdúböszörményben (1933. január 30.)[925] és Nyíregyházán (1933. január 30.).[926] Ezek a gyűlések még nem szóltak másról, mint a Nemzeti Egység Pártja eszméjének és céljainak hirdetéséről és a helyi, illetve megyei szervezetek megalakulásának látványos keretek közötti meghirdetéséről. Sokkal fontosabb volt az a munka, amely a színfalak mögött, a nyilvánosság kizárásával folyt a frissen kialakított új pártközpontban, Sztranyavszky Sándor pártelnök és Marton Béla országos ügyvezető főtitkár irányításával, s ami nem kevésbé fontos: a közigazgatás — a főispánok, a főszolgabírók és a községi jegyzők — bevonásával. 1933 elejére elkészült a párt új szervezeti szabályzata, valamint a különböző szintű szerveinek és vezetőinek teendőit aprólékos részletességgel meghatározó szervezési útmutatók. 1933 májusára — a közigazgatási apparátus javaslatai alapján — összeállt a megbízandó választókerületi és helyi elnökök és vezető titkárok névsora. Nem volt már akadálya annak, hogy 1933. június 15-ére és 18-ára az ország összes településén meghirdessék a NEP helyi szervezetének megalakítását.[927] A két folyamat találkozását jelképezte az Egerben június 14-én tartott ünnepélyes zászlóbontás, amelyen nemcsak a helyi szervezet alakulását mondták ki, hanem Gömbös Gyula egyben „megindította a Nemzeti Egység Pártjának országos szervezkedését". Az időzítés azt szolgálta, hogy a sajtó erről szóló, másnap megjelenő tudósításai lelkesítsék a többi, mintegy 3400 település lakosságát, és mozgósítsák őket a helybéli gyűlésen való részvételre.[928]

Az alapos előkészítés révén keletkezett organizáció párttipológiai szempontból alapvetően új jelenség volt a magyarországi kormánypártok történetében. Gömbösék — a választói klubpártként működő Egységes Párttal szemben — egy szervezett

[921] *Budapesti Hírlap*, 1932. november 23. 1–3.
[922] *Budapesti Hírlap*, 1932. december 6. 1–4.
[923] *Budapesti Hírlap*, 1933. január 15. 1–3.
[924] *Budapesti Hírlap*, 1933. január 17. 3–4.
[925] *Budapesti Hírlap*, 1933. január 31. 3–6.
[926] *Nyírvidék*, 1933. január 31. 1–3.
[927] A szervezőmunka részleteit lásd Vonyó József: *A Nemzeti Egység Pártjának megszervezése és taglétszámának alakulása Baranya megyében (1932-1936)*. Pécs, 1982. 8–21.; Vonyó József: Egy állampárti kísérlet és kudarca (1932–1939) In *Gömbös pártja*… i. m. 18–20.
[928] *Függetlenség*, 1933. június 15. 5.

nahliki

tömegpárt kereteit teremtették meg. A kialakult helyzetet sajátos kettősség jellemezte. Az új párt ugyanis — kényszerűségből — nem a régi helyett, hanem mellette jött létre. Miközben kiépült az országos hálózat, változatlan szervezettel, hatáskörrel és személyi összetételben működött tovább az országgyűlési főcsoport és az országos pártkör — a régi párt.

Mozgalom vagy párt?

Az új miniszterelnök egy gazdasági érdekek, szociális helyzet, vallásfelekezet, sőt etnikai hovatartozás szerint, s mindezek nyomán politikailag is tagolt társadalom „Nemzeti Egységét" kívánta megvalósítani. Olyan időpontban, amikor a gazdasági válság hatására a polarizálódás nem csökkent, hanem fokozódott. Aktivizálódtak eddig is működő ellenzéki pártok, s újak létesültek a kormánypárttól jobbra és balra egyaránt. A Független Kisgazdapárt, mely részben a kormány bázisát képező Egységes Párt kisgazda tagjaiból, vezetőiből szerveződött, már az 1931-es választásokon figyelemre méltó eredményeket ért el, 1932-ben pedig rohamos gyorsasággal építette ki helyi szervezeteit. 1931-től több nemzeti szocialista csoportosulás jött létre, amelyek számos kérdésben azonos elveket vallottak az egykori „fajvédő" Gömbössel, s utóbbit azzal vádolták, hogy — miközben a nemzeti elvekre hivatkozott — feladta korábbi céljait, az „igazi" nemzeti érdekek képviseletét.

Ebben a helyzetben a miniszterelnöknek csekély esélyei látszottak arra nézve, hogy egy *párt*ba tudja tömöríteni a sokszorosan polarizált társadalmat. Ezért ő maga és pártbéli munkatársai is azt hirdették: *mozgalmat* szerveznek és nem pártot. A *Nemzeti Egység Mozgalmát*, amely — a társadalom politikai tagoltságát megszüntetve — az egység jegyében tömöríti magába az egész nemzetet, s korábbi pártállásuktól függetlenül összefogja a közös nemzeti érdekek érvényesüléséért tenni kész személyeket és csoportosulásokat. Tartalmát így definiálták: „A Nemzeti Egység mozgalma annyit jelent, hogy a nemzetnek minden egyes tagja és minden egyes rétege, a közös cél: a nemzeti öncélúság munkálása érdekében, tökéletes harmóniában, zárt munkaközösségben kell, hogy dolgozzék. […] *A Nemzeti Egység tehát elsősorban a politikai egység szükségszerű előfeltételét: a lelki-, kulturális- és munkaközösséget jelenti*."[929]

[929] A NEP Országos Központjának 19/1934. sz. körlevele (1934. január) — (a továbbiakban: X. sz. körlevél). In: *Gömbös pártja*… i. m. 151.

nahliki

Az Országos Központ arra kötelezte a frissen kinevezett helyi pártelnököket, hogy már az alakuló zászlóbontó gyűléseken[930] elmondott beszédükben azt hangoztassák, mozgalmat szerveznek, nem pártot. S tegyék hozzá: „Amikor [a Nemzeti Egység Mozgalma — V. J.] szervezeteket létesít az ország minden részében, a pártpolitikát csak elkerülhetetlen eszköznek tekinti a Nemzeti Egység megvalósítására, és szervezeti életében a pártpolitikán túlmenően az egységes magyar társadalomnak nemzeti erőket gyűjtő hasznos és eredményes életét kívánja biztosítani."[931] Később fejtették ki ennek érveit: „Alapvető tételünk, hogy *a Nemzeti Egység elsősorban nem egyszerű szokásos választási pártszervezet, hanem a magyar nemzet új történelmét előkészíteni és kialakítani hivatott mozgalom*. A Nemzeti Egység Pártja csupán ennek a mozgalomnak a keretén belül a Nemzeti Egység szervezeteinek egyik életmegnyilatkozását és egyszersmind politikai szervét jelenti, amire főleg két okból van szükség. Az egyik ok az, hogy miután mozgalmunk törekvéseit a parlamentarizmus által körülhatárolt alkotmányos módokon kívánjuk megvalósítani, feltétlenül szükség van egy jól megszervezett, erős politikai párt működésére…"[932] Nyilvánvalóvá tették azonban, hogy nem két, egymástól elkülönülő szerveződésről van szó: „Természetes, hogy aki a Nemzeti Egység Mozgalmának tagja és híve, tagja egyszersmind a Nemzeti Egység Pártszervezetének is."[933]

Ez a kettős érvelés, illetve fogalomhasználat a későbbiek során is érvényesült.[934] A gyakorlati szervezőmunka azonban mindig kizárólag a párt működését szolgálta. A mozgalomról ilyen tekintetben nem esett szó. Mindez azt igazolja, hogy a mozgalom emlegetése csupán propagandacélokat szolgált. Mozgalmat hirdettek, valójában pártot szerveztek — szervezett tömegpártot.

---

[930] A zászlóbontó gyűléseket 1933. június 15-én vagy 18-án kellett megrendezni.

[931] Az alakuló zászlóbontó gyűlések beszédmintája. In: *Gömbös pártja*… i. m. 105.

[932] A másik ok: így nyílik mód „népünknek a kormányzásba való közvetlen bekapcsolására". 19/1934. sz. körlevél. In: *Gömbös pártja*… i. m. 152.

[933] Uo.

[934] A teljesség igénye nélkül, lásd pl.: *Gömbös pártja*… i. m. 91–92, 164, 192, 204. Ezt hangoztatták a helyi szervezetek vitaestéin is. Vita- és szónoki tárgyak vázlattal és rendezési útmutatással. (A továbbiakban: Vita- és szónoki tárgyak) In: *Gömbös pártja*… i. m. 173–184.

nahliki

A tagság

Olyan szervezett tömegpártot, mely „a nemzet minden egyes tagjának" „zárt munkaközössége". Ebből következtek a tagsággal kapcsolatos törekvések, illetve a velük szemben támasztott elvárások és követelmények:

(1) *Minden választójoggal rendelkező állampolgárt* a párt tagjai sorában szerettek volna látni.

(2) A tagokat *erős kötelékekkel* igyekeztek a szervezethez kapcsolni.

(3) Tőlük *rendszeres politikai aktivitást*, a falu/város társadalmi és gazdasági életében kifejtett tevékenységet vártak el,

(4) a „Vezér" nézetei által maghatározott gondolati (politikai) és az annak jegyében kifejtett cselekvési egység jegyében.

Mindezek célja a Vezér iránti feltétlen hűség és az ő politikájának megvalósítása iránti elkötelezettség biztosítása volt.

Ezeknek az elveknek egy része nem volt ismeretlen az Egységes Párt történetében. Bethlen István 1922. szeptemberi, minden bizonnyal az ügyvezető alelnök Gömbös által szerkesztett bizalmas körlevelében már rögzítették őket.[935]

Az új szervezési kampány során — 1933 kora nyarától — a választók beszervezése a választmányi tagok feladata és felelőssége volt, akiket a politikai jogokkal rendelkező, egymással szomszédsági és/vagy egyéb (rokonsági, baráti) kapcsolatban lévő lakosok 40–45 fős csoportjai élére neveztek ki. Nekik kellett személyesen és egyenként felkeresniük a hozzájuk beosztottakat, s meggyőzniük őket arról, hogy a Nemzeti Egység képezi a társadalom és az egyén boldogulásának kizárólagos biztosítékát.[936] A tagtoborzásnak ki kellett terjednie minden állampolgárra, függetlenül nemétől, társadalmi helyzetétől, felekezeti hovatartozásától, nemzeti identitásától vagy addigi politikai elkötelezettségétől. Kiemelt figyelmet fordítottak „a jelenlegi, igazi értékes [sic!] politikai vezetők" megnyerésére, akik „ezideig még valamelyik más párthoz tartoznak". Vezető pozíciót is szántak ilyen személyeknek, azt várva e lépéstől, hogy általuk a többi párt

[935] Lásd *A fajvédő csoport élén — a kormánypártban* című alfejezetet.

[936] Részletes szervezési útmutatás a választókerületek és községek (városok) elnökei valamint titkárai részére. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt. é. n. [1933] (A továbbiakban: Részletes szervezési útmutatás) In: *Gömbös pártja*… i. m. 74, 82–83.

nahliki

helyi szimpatizánsait is a NEP soraiba tudják terelni.[937] Nyíltan is deklarálták, hogy a pártszervezés célja „minden más szervezetnek a megszűnése."[938]

A párt tagja lehetett minden választópolgár, aki „a párt programját elfogadja és a *pártfegyelemnek magát aláveti*".[939] Eleve biztosítani kívánták minden kérdésben a tagok egyhangú állásfoglalását. Ennek megfelelően a vezető szervek által hozott határozatok „minden tagra kötelező erővel" bírtak.[940] A tagoknak kötelességük volt nyilvános felszólalásaikban, és magánbeszélgetéseik során — „mihelyt az egy kissé nagyobb társaságban folyik le" — minden kérdésben úgy nyilatkozni, hogy azzal a párt egységét demonstrálják.[941] Már ezek a kritériumok is egyértelműen jelezték az eltérést az Egységes Párt gyakorlatától, mely nem rendelkezett szervezett tagsággal, s amelyben a pártfegyelem csak a párt képviselőire volt érvényes.

A követelmények érvényesülésének szervezeti garanciáit teremtették meg mindenekelőtt azzal, hogy a belépőknek nyilatkozat aláírásával kellett igazolniuk szándékukat, mellyel egyúttal hitet tettek a „Vezér" iránti elkötelezettségükről is.[942] (*2. sz. ábra*) A belépési nyilatkozatokat a szervezet helyi vezető titkárai őrizték, akik a tagokról személyi lapot vezettek legfontosabb adataikkal. Ezek között az alábbi szempontok is szerepeltek: foglalkozása, vallása, [korábbi — V. J.] pártállása, iskolai végzettsége, mely egyesületnek tagja, vagyoni viszonya, milyen újságot olvas, tekintélye, erkölcsi megbízhatósága. A dokumentumon — az irányításukra bízott 40–45 fős csoportokat állandóan figyelő és ellenőrző választmányi tagok információi alapján — a titkárok regisztrálhatták, hogy az adott tag milyen módon és mértékben felelt meg az elvárásoknak. A lap alsó, leválasztható része volt a tagsági jegy (igazolvány).[943] (*3. sz. ábra*)

---

[937] Részletes szervezési útmutatás… i. m. In *Gömbös pártja*… i. m. 71.

[938] Uo.

[939] Szervezeti Szabályok (1933). 4. §. In: *Gömbös pártja*… i. m. 57. (Kiemelés tőlem — V. J.)

[940] Részletes szervezési útmutatás. In: *Gömbös pártja*… i. m. 90.

[941] 28/1934. sz. körlevél. In: *Gömbös pártja*… i. m. 163.

[942] „Alulírott, tudatában lévén annak, hogy a nemzet megújhodásához feltétlenül szükséges nemzeti összefogás gondolatát a Nemzeti Egység Pártja és annak vezére, vitéz Gömbös Gyula képviseli, belépek a Nemzeti Egység Pártjába és a Vezért célkitűzéseiben és munkájában minden erőmmel támogatni kötelességemnek tartom." Részletes szervezési útmutatás. 46. F) minta

[943] MNL BML, NEP iratok, NEP adm. 1932-33. Lásd Vonyó József: Identitásteremtési kísérletek az átalakított kormánypártban. (Nemzeti Egység Pártja 1932–1936). In *Politikai pártok a 19–20. században.* Szerk.: Réfi Attila – Sziklai István. Budapest, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2008. 123.

nahliki

2. sz. ábra

A NEP-tagok belépési nyilatkozata

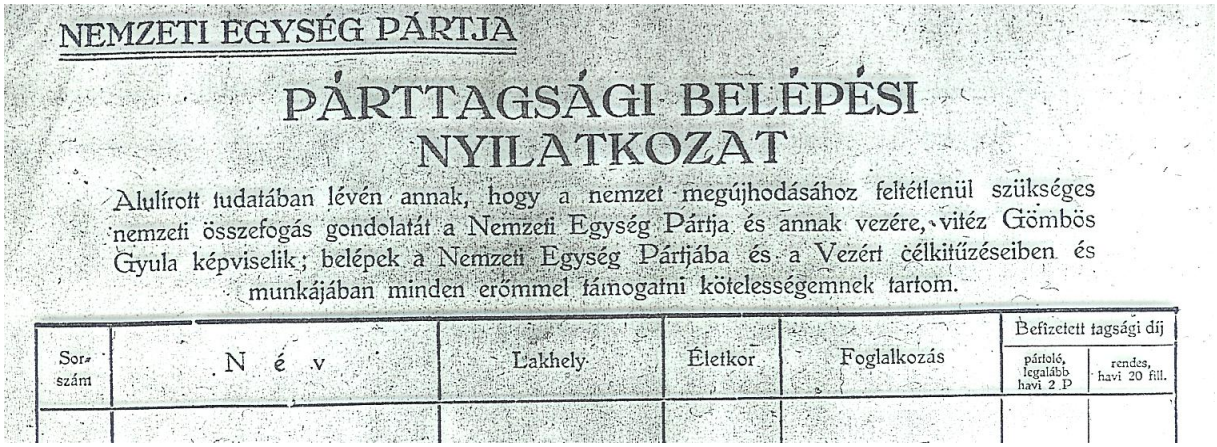

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA

PÁRTTAGSÁGI BELÉPÉSI NYILATKOZAT

Alulírott tudatában lévén annak, hogy a nemzet megújhodásához feltétlenül szükséges nemzeti összefogás gondolatát a Nemzeti Egység Pártja és annak vezére, vitéz Gömbös Gyula képviselik; belépek a Nemzeti Egység Pártjába és a Vezért célkitűzéseiben és munkájában minden erommel támogatni kötelességemnek tartom.

Sorszám	Név	Lakhely	Életkor	Foglalkozás	Befizetett tagsági díj	
					pártoló, legalább havi 2 P	rendes, havi 20 fill.

3. sz. ábra

A NEP-tagok személyi nyilvántartó lapja (a perforáció feletti rész) és tagsági igazolványa

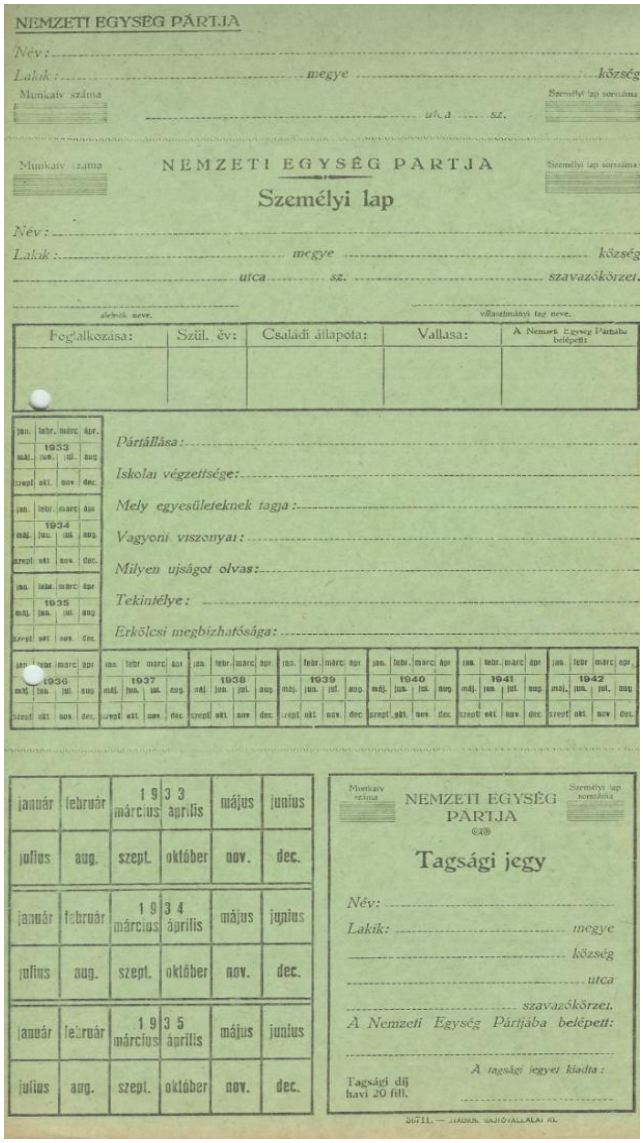

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA

Név: ..... Lakik: ..... megye ..... község

Munkaív száma ..... utca ..... sz. Személyi lap sorszáma

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA

Munkaív száma Személyi lap sorszáma

Személyi lap

Név: ..... Lakik: ..... megye ..... község

..... utca ..... sz. ..... szavazókörzet.

..... élelmiszer neve. ..... villamosmunkás tag neve.

Foglalkozása:	Szül. év:	Családi állapota:	Vallása:	A Nemzeti Egység Pártjába belépett:

Pártállása: .....

Iskolai végzettsége: .....

Mely egyesületeknek tagja: .....

Vagyoni viszonyai: .....

Milyen ujságot olvas: .....

Tekintélye: .....

Erkölcsi megbizhatósága: .....

1933					
1934					
1935					
1936					
1937					
1938					
1939					
1940					
1941					
1942					

január	február	1933 március	33 április	május	június
július	aug.	szept.	október	nov.	dec.
január	február	1934 március	34 április	május	június
július	aug.	szept.	október	nov.	dec.
január	február	1935 március	35 április	május	június
július	aug.	szept.	október	nov.	dec.

Munkaív száma Személyi lap sorszáma

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA

Tagsági jegy

Név: .....

Lakik: ..... megye

..... község

..... utca

..... szavazókörzet.

A Nemzeti Egység Pártjába belépett:

.....

Tagsági díj havi 20 fill.

A tagsági jegyet kiadta:

.....

nahliki

A Szervezeti Szabályok szerint minden tagnak havonkénti rendszerességgel kellett tagdíjat fizetni, melyet a tagági jegybe ragasztott bélyeggel igazoltak. Tagdíjfizetés alapján különböztették meg rendes és pártoló tagokat. Előbbiek a havi 20 fillért, utóbbiak 2 pengőt fizettek.[944] Elvárták a tagoktól, hogy — az együvé tartozás, s egyben a párton kívül maradóktól történő megkülönböztetés érdekében — megvásárolják és rendszeresen viseljék a párt nemzeti egységet szimbolizáló jelvényét.[945] A tagdíjfizetés, illetve a jelvényvásárlás tekintetében azonban — a lakosság jelentős rétegeinek, a válság következtében kialakult szociális nehézségei miatt — a pártvezetés engedményekre kényszerült, a nehéz helyzetben lévőket időlegesen felmentette a kötelezettség alól. Így a rendes tagokat 4 csoportba sorolták: (1) csak a nyilatkozatot írták alá, (2) az első tagdíjat kifizették, tagsági igazolványukat megkapták, de további tagdíjat nem fizettek, (3) rendesen fizető, tagsági igazolvánnyal rendelkező, (4) a tagdíjat rendszeresen fizető, jelvényes tagok.[946]

Kezdettől figyelmet fordítottak arra, hogy megteremtsék a tagság bővítésének lehetőségeit. Ennek érdekében módot adtak arra, hogy a műveltségi cenzus miatt választójoggal nem rendelkező polgárok „két rendes tag ajánlására és az elnök jóváhagyásával, a tagsági díj pontos fizetése mellett" a Nemzeti Egység körének tagjai lehessenek, részt vehessenek annak tevékenységében, s élvezhessék támogatását.[947] Ugyanezt szolgálták a helyi szervezetek mellett létesítendő a női és ifjúsági csoportok. Utóbbi tagjai „azok, a — még választójoggal nem bíró — 21–24 éves magyar ifjak, akikből a mai közéletben szereplő és dolgozó nemzedék pótlására hivatott és a magyar jövendő folyamatosságát biztosító új nemzedék neveltetik."[948]

A tagtoborzás — számszerűségét tekintve — jelentős sikerrel járt. Az országos pártvezetés 1933 karácsonya előtt kiadott közleménye szerint addig az ország mintegy 3400 községe és városa közül 3229 településen (95%) jött létre a NEP helyi szervezete, melyek tagjaik sorában tudhattak 1,823.856 állampolgárt, a mintegy

---

[944] Szervezeti Szabályok (1933) 4. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 57.

[945] Lásd: *Gömbös pártja*… i. m. 11, 19, 23, 30, 34, 45. sz. dokumentumait. A jelvény fekete-fehér fotója: Vonyó J.: *Identitásteremtési kísérletek*… i. m. 129.

[946] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 78.

[947] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 74.

[948] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 83–84. Idézet: 84..

nahliki

2,900.000 választójogosult 62,9%-át. A szervezetek irányításában pedig 73.283 választmányi tag vett részt.[949] Az adatok akkor is figyelemre méltóak, ha tudjuk, hogy a közlést propagandacélok is vezérelték (torzították), illetve a tagság nagy része a „regisztrálás" ellenére sem volt elkötelezett híve Gömbösnek és hirdetett politikájának. Mindezek alapján már ekkor érvényes volt az országos főtitkár kilenc hónappal későbbi értékelése: „*A Nemzeti Egység a magyar nép legnagyobb szervezete lett*."[950] A szervezés további alakulásáról csak szórványos adatokkal rendelkezünk az ország egyes területeiről, mindenekelőtt Baranya megyéből. Itt a NEP-tagok választók közötti aránya 1934 februárjától 1935 márciusáig 26,%-ról 40,6%-ra emelkedett.[951] Ez mintegy 14.000 fős létszámnövekedést jelentett. A más megyékből rendelkezésre álló adatok alapján okkal feltételezhetjük, hogy hasonló tendencia másutt is érvényesülhetett. Így valószínűsíthető, hogy a párt taglétszáma 1935 elejére megközelítette vagy meghaladta a kétmillió főt. Ezzel a magyar politikatörténet legnagyobb pártja jött létre, melynek taglétszámát az 1948-ban, a két munkáspárt egyesítésével létrehozott Magyar Dolgozók Pártjának létszáma sem közelítette meg.

Ahhoz, hogy a hatalmas létszámú tagságot a miniszterelnök céljai szerint lehessen irányítani és a politikai életben felhasználni, hatékonyan működő, funkcionálisan tagolt, hierarchikus szervezetre volt szükség, amelyben biztosítják a központi akarat érvényesülését.

A párt szervezete

Az Egységes Párt nem ilyen volt; szervezete majdnem kizárólag országos fórumokra korlátozódott. Legfontosabb elemei az alábbiakban foglalhatók össze.

(1) Az *országgyűlési főcsoport* (frakció), a választások eredményeként korlátlanul uralta a *törvényhozás*t. Nem csak létszáma miatt. A kormányzat kezdeményezéseit, a törvényjavaslatokat előre megtárgyalva és elfogadva eleve garantálta azok megszavazását a parlamentben.

---

[949] *Függetlenség* 1933. december 24. Az összegzés a NEP Országos Központi Irodájába beküldött jelentések alapján készült. Ebben az értelemben a Marton által vázolt kép hitelesnek tekinthető.

[950] *Függetlenség* 1934. szeptember 16.

[951] Vonyó J: *A NEP megszervezése Baranya megyében…* i. m. 34–35., továbbá 3, 4, 5. és 6. sz. tábla.

nahliki

(2) Az *országos pártvezetőség*nek tagja volt a párt valamennyi irányzatának képviselője.[952] Irányítója a *pártvezér* — Bethlen kormányzása idején — a *miniszterelnök* volt. Bethlennek — kiváló politikusi adottságai, tekintélye és széleskörű támogatottsága révén — meghatározó befolyása volt a döntések tartalmára mind a kormányban, mind a pártban, s utóbbi által a törvényhozásban.[953]

(3) A klubpárt jellegű alakulatnak — az informális kapcsolattartás és a döntés-előkészítés színhelyeként — fontos fóruma volt a Pártkör.

(4) A *megyei pártvezetőség*ek *elnök*i tisztét a *főispán*ok töltötték be. Ha működött megyei szervezet, az általában a kisgazdapárt korábbi vezetésének továbbélését jelentette az Egységes Párt keretében.[954]

(5) A választókerületekben nem létesült szervezet, itt a pártot az országgyűlési képviselő testesítette meg, ha a kormánypárt mandátumot nyert. (*4. sz. ábra*)

(6) A helyi szervezetekről az mondható el, ami a megyeiekről. Szervezett, regisztrált tagsággal a párt nem rendelkezett. Mindezek következtében a párt legfontosabb szervei, illetve vezetői lényegében azonosak voltak a megfelelő szintű állami szervekkel, vezetőkkel – úgy is fogalmazhatunk, hogy a *hatalmi elit* szervezeti és személyi vonatkozásban is megegyezett a *pártelittel*. (*5. sz. ábra*)

Ez a szervezeti struktúra 1933-ra gyökeresen átalakult, s egy vertikálisan felépített, hierarchikus szervezet jött létre. (*Melléklet, 6. sz. ábra*) Regisztrált tagságot tömörítő *helyi szervezeteket* alakítottak az ország valamennyi településén. Ezeket a választási siker biztosítása érdekében — a járási szintet mellőzve — *választókerületi választmányok* fogták össze, amelyek a *vármegyei választmány* irányításával működtek. Ezek fölé szerveződött a strukturális és funkcionális értelemben egyaránt módosult országos vezetés.

---

[952] Tagjai: gróf Bethlen István (pártvezér, miniszterelnök), Pesthy Pál (pártelnök), Kozma Jenő (a párt fővárosi vezetője), Mayer János (a kisgazda szárny képviselője), gróf Ráday Gedeon és Rakovszky Iván.

[953] Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Korona Kiadó, Budapest, 1999. 186–187, 321–323.; Püski L.: *A Horthy-rendszer*... i. m. 130–132.; Romsics I: *Bethlen*… i. m. 144–149, 208–217.

[954] Az Egységes Pártnak ilyen megyei szervezete volt többek között a Baranyavármegyei Keresztény Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt (hivatalosan is használt rövid nevén: Baranyavármegyei Kisgazdapárt). Elnöke Patacsi Dénes, parlamenti képviselő volt. 1929-ben elfogadott alapszabálya csak megyei működési kereteit szabályozta. Egyetlen, félmondatos utalás vonatkozott csupán az Egységes Párt országos vezetésével történő kapcsolattartásra: „*16. § (2) A megyei intézőbizottság* [...] *tartja fenn az összeköttetést az országos párttal, a kormány tagjaival és exponenseivel*." (*A Baranyavármegyei Kisgazdapárt alapszabályai*. Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs 1929.)

4. sz. ábra

Az államszervezet és az Egységes Párt szervezetének szerkezeti vázlata (1922–1932)

HATALMI ELIT ÉS PÁRTELIT 1.

ÁLLAM ÉS KORMÁNYPÁRT (1922–1932)

	ÁLLAMSZERVEZET HATALMI ELIT			Egységes Párt Pártelit		
Szervezeti szint	Törvényhozó (rendeletalkotó)	Végrehajtó	Vezető(k)	Szervezetek Testületek	Operatív irányító szerv	Vezető(k)
Országos	KÉPVISELŐHÁZ	KORMÁNY	MINISZTERELNÖK	Országgyűlési Főcsoport Országos Pártkör	Pártvezetőség	Pártvezér Elnök Ügyvezető alelnök Háznagy
Megyei	TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG	KISGYŰLÉS	FŐISPÁN (ALISPÁN)		Pártvezetőség	Elnök
Választó-kerületi			KÉPVISELŐ			Képviselő
Járási			FŐSZOLGABÍRÓ			
Községi/ városi	KÉPVISELŐTESTÜLET	ELÖLJÁRÓSÁG	(BÍRÓ) JEGYZŐ	Csak keretek, állandó tevékenység nélkül		
Egyéni	VÁLASZTÓPOLGÁROK Szavazati jog gyakorlása			Párttagok Szavazati jog gyakorlása		

nahliki

nahliki

5. sz. ábra

Az államszervezet és a kormánypárt (1922–1932)

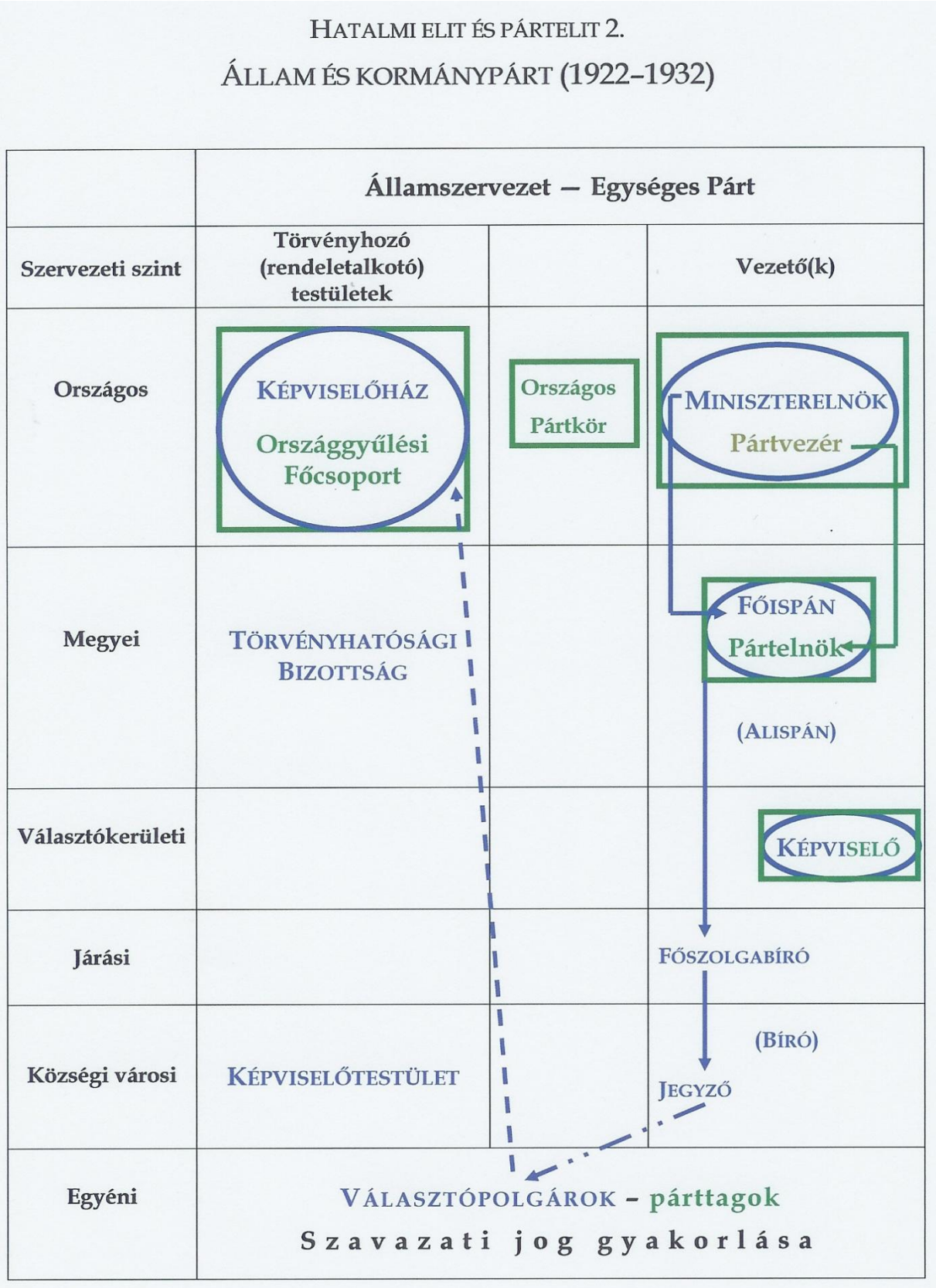

6. sz. ábra

Az államszervezet és a NEP szervezetének szerkezeti vázlata (1933–1935. ősz)

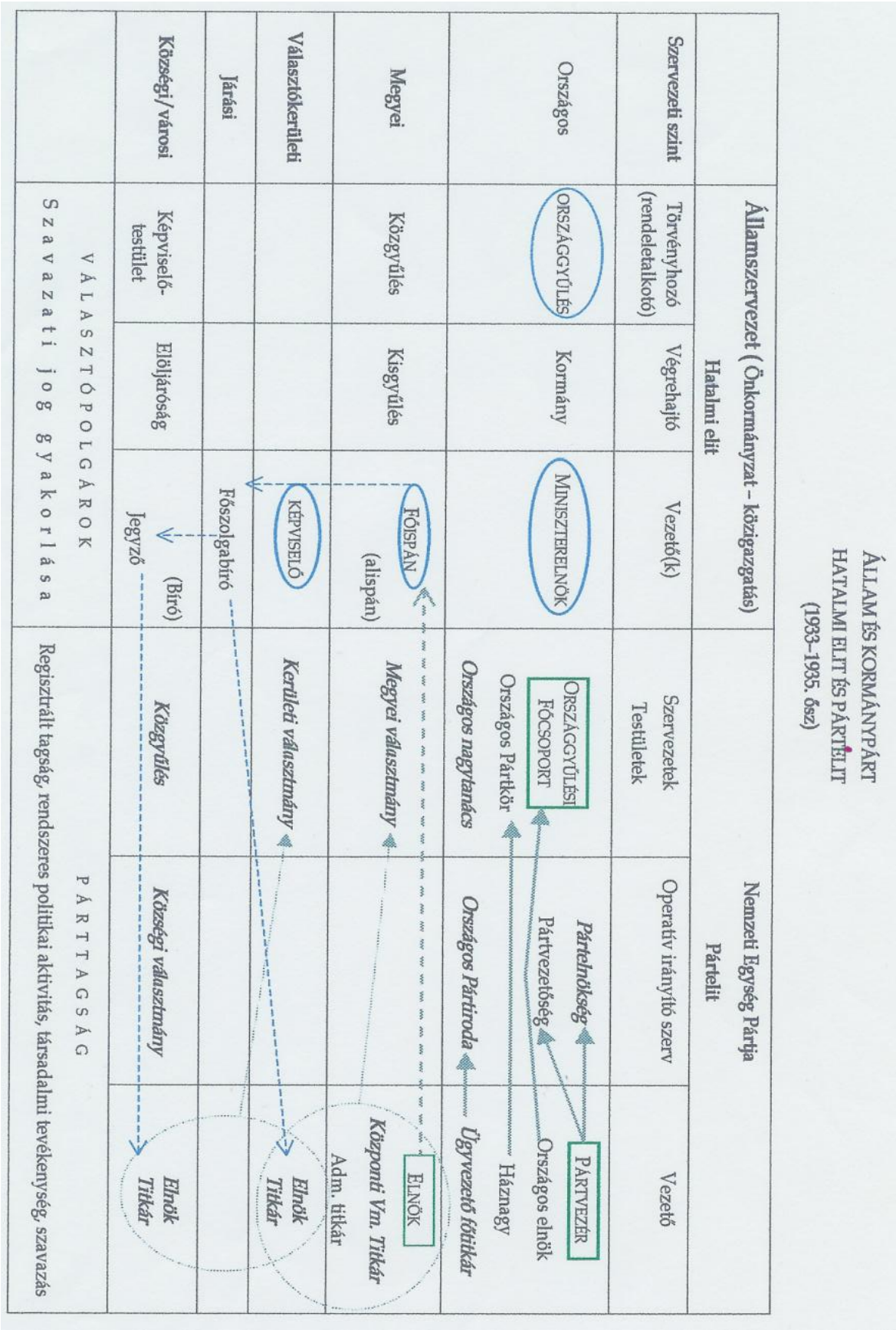

A 4., 5. és 6- sz. ábra jelzetei

állmi (közigazgatási) szerv, tisztségviselő

állmi (közigazgatási) szerv, tisztségviselő utasítási jogosítványa (1922–1932)

állmi (közigazgatási) szerv, tisztségviselő utasítási jogosítványa (1932–1935)

állmi (közigazgatási) szerv, tisztségviselő befolyása NEP-vezetőkre

jegyzők (hatóságok) lakosságot befolyásoló lehetőségei

képviselőválasztás

NEP-vezető, testület

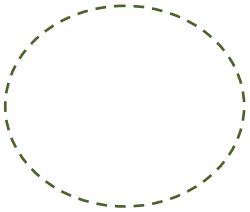

NEP megyei/választókerületi választmány összetétele

nahliki

A hatezernél kevesebb választóval bíró településeken egységes szervezeteket alakítottak ki. Ezek belső struktúráját kettős feladatuk határozta meg. A tagság hatékony ellenőrzését és irányítását, a helyi társadalom életének sikeres szervezését szolgálta, hogy a választókat — általában szomszédsági alapon — 40–45 fős csoportokra osztották, élükön a *választmányi tagokkal*. E csoportok — eltérően az NSDAP blokkjaitól (Block), illetve sejtjeitől (Zelle)[955] — csupán informális egységek voltak, önálló szervezeti élet (vezetőség, gyűlések stb.) nélkül. Az egy szavazókörhöz tartozó választókat egy *alelnök* és egy *körzeti titkár* fogta össze, a terület választmányi tagjai segítségével. Ez a szervezeti szint a választások időszakában vált fontossá.[956] A községi szervezetet a *választmányi elnök* és a *vezető titkár* irányította. A legfelsőbb fórumot az évente legalább egy alkalommal összehívandó *községi közgyűlés* képezte, az operatív irányítószerv a havonta ülésező — a fent felsorolt vezetőkből álló — *választmány* volt.[957]

A 6000-nél több választóval rendelkező városokban és nagyközségekben kettős struktúrát alakítottak ki. Ezekben az egyes kerületeket, illetve városrészeket kezelték „községi" szervezetként; vezetésük, szervezetük és működési rendjük megegyezett a valóságos községekével. Ezek fölött állt — a „községi" elnököket és titkárokat, illetve alelnököket és körzeti titkárokat is magába foglaló — városi választmány, élén a *városi elnök*kel és *városi vezető titká*rral. A — közvetlenül az országos vezetésnek alárendelt — törvényhatósági joggal felruházott városok hasonló szervezete csupán a városi irányító testület (*törvényhatósági választmány*), illetve a vezetők (*törvényhatósági elnök* és *titkár*) megnevezésekben tért el ettől.[958]

Kezdettől és többször hangsúlyozott elvárás volt a helyi szervezetekkel szemben, hogy mielőbb alakítsanak ki — a központ által előállíttatott táblákkal és a Nemzeti Egység Pártja zászlajával jelölt — pártirodát, melybe a „község (város) egész politikai és társadalmi élete […] összpontosítandó".[959]

---

[955] Lásd *Organisationsbuch der NSDAP*. 4. Auflage. Zentralverlag der NSDAP, München, 1937. 99–115.

[956] A pártvezetés ezzel kapcsolatos szándékai 1935 elején váltak nyilvánvalóvá, amikor az országgyűlési választásokat megelőzően kibocsátották *A Nemzeti Egység Pártja választási útmutatása a vármegyei, kerületi és községi elnökségek, a központi vármegyei titkár, valamint a Nemzeti Egység Pártjának hivatalos jelöltje részére* c. dokumentumot. Lásd *Gömbös pártja*… i. m. 227–238.

[957] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 76–84.

[958] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 84–90.

[959] Lásd többek között: Részletes szervezési útmutatás.; Marton Béla levele a főispánokhoz (1933. május 24.); 76/933. sz. körlevél; 8/1934. sz. körlevél. In *Gömbös pártja*… i. m. 74, 76, 101, 115, 147.

nahliki

A következő szintet — a választási érdekeket szolgálva — a *választókerületi szervezet* képezte. Vezető testülete a félévente ülésező *választmány* volt, élén az *elnök*kel és a *titkár*ral. Tagjai a terület *községi szervezeteinek elnökei* és *titkárai*, illetve — ha volt — a kormánypárt helyi *országgyűlési képviselő*je.[960]

A vármegyei szervezet hasonló elvek alapján épült fel. Az élén álló *választmány*t a főispán mint *megyei elnök* irányította. Munkáját a *titkár* segítette. A választmány tagságát a *választókerületek elnökei*n és *titkárai*n kívül a vármegye területén megválasztott *kormánypárti képviselők*, illetve az ott élő *felsőházi tagok* képezték. Hivatalból tagja volt a megyei választmánynak az Országos Központ munkatársa, az országos főtitkár utasításait végreható *központi vármegyei titkár*. Amennyiben a fentiek nem megfelelően reprezentálták a vármegye társadalmi rétegeit, az elnöknek kellett jelölnie újabb tagokat, annak érdekében, hogy biztosítsák „az összes társadalmi rétegnek a Nemzeti Egység szervezetében való részvételét".[961]

E struktúrától függetlenül működött a Nemzeti Egység Pártja Székesfővárosi Szervezete, mely — elhúzódó politikai csatározások, illetve nehézkesen haladó szervezőmunka nyomán — csak 1934 végére alakult ki. A szervezetét szabályozó részletes szervezési útmutatás 1935 februárjában jelent meg.[962] A budapesti szervezet — a város méreteinek, közigazgatási beosztásának és az ország politikai életében betöltött szerepének megfelelően — minden más településétől eltérően alakult. Mindenekelőtt az által, hogy kettős struktúrát alakítottak ki: (1) *országos* politikai szervezeti és (2) *községi* politikai szervezeti egységekre tagolták. A párt folyamatos működését az utóbbi szervezeti háló volt hivatva biztosítani. Az országos politikai szervezeti rész csak az „országgyűlési képviselőválasztások időszakában lép[ett] életbe". Itt a legkisebb szervezeti egységet a *szavazókörzeti szervezete*k — összesen 250 — képezték, melyek a Budapest korabeli közigazgatási beosztása szerint kialakított 14 *községi választókerületi szervezet*be tagozódtak. Ez a struktúra is jelzi, hogy Budapesten — ahol a liberális és szociáldemokrata ellenzék mind az országgyűlés,

[960] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 68–69.

[961] Szervezési útmutatás a vármegyei szervezetek elnökei és titkárai, valamint a központi vármegyei titkárok részére. Budapest, 1933. január. In *Gömbös pártja*… i. m. 62–66. (A továbbiakban: Szervezési útmutatás – vármegye)

[962] Részletes szervezési útmutatás a Székesfővárosi Szervezet községi választókerületi és szavazókörzeti tisztséget viselői részére. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1935. In *Gömbös pártja*… i. m. 214–227. (A továbbiakban: Szervezési útmutatás – Budapest.) A fővárosi szervezetet e dokumentum alapján rekonstruáltuk, a részletek ismertetésekor külön nem hivatkozunk rá.

nahliki

mind a fővárosi törvényhatósági közgyűlés tekintetében a legtöbb mandátumot szerezte — az országos pártvezetést elsősorban a választási siker feltételeinek biztosítása motiválta a szervezeti struktúra kialakításában.

A legalsó szinten, a szavazóköri szervezetek a vidéki községi szervezetekre érvényes elvek szerint működtek. Különbség az elnevezésekben tapasztalható. A választmányi tagok helyett itt *szervezők*et bíztak meg választók 40–45 fős csoportjainak meggyőzésére, illetve irányítására. E keretben évente *tagösszejöveteleket* kellett szervezni. Irányító szerve a minden hónapban kötelezően összeülő *szavazókörzeti elnöki bizottság* volt, mely az *elnök*, az *alelnök*(ök) és a *titkár* irányításával működött. Tagjai voltak még: a szavazókörzeti *propagandamegbízott* és a *női csoport vezetője*, továbbá a *szervezők*.

A *községi választókerületi szervezet*ek a vidéki választókerületi — részben a vármegyei — szervezetekhez hasonlóan strukturálódtak. Élükön *elnök* állt, aki mellett *alelnök* (vagy alelnökök) és *központi kerületi titkár* működött. Rajtuk kívül a választókerületi *propaganda-megbízott*, a *női* és az *ifjúsági csoport elnöke*, továbbá a *szavazókörzetek elnökei*, *alelnökei* és *titkárai* képezték a havonta ülésező *választókerületi elnöki bizottság*ot.

Országgyűlési választások idején a 14 községi választókerületi szervezetnek — a három listás választási kerületnek megfelelően — a *budai*, illetve a (pesti) *északi* és *déli* választókerületi szervezetekbe tömörülve kellett kifejtenie agitációs és szervező tevékenységét.

A nagyméretűnek remélt fővárosi szervezet operatív irányítását az *elnök* és az *ügyvezető igazgató* alkotta elnökség végezte. E mellett működött a *székesfővárosi pártvezetőség,* melynek létszámát a Vezér, Gömbös Gyula határozta meg. A párt budapesti képviseleti szerve is az *elnöki bizottság* volt, élén az *elnök*kel, tagjai sorában az *ügyvezető igazgató*val, a *választókerületek elnökei*vel, *alelnökei*vel és *titkárai*val, illetve a *párt fővárosi törvényhatósági tagjai*val. Az elnöknek joga volt további tagokat meghívni.

Ezt, az egész országot behálózó szervezetet az — alkotóelemeit, funkcióit és személyi összetételét tekintve is átalakított — országos vezetés irányította.

A párt legfontosabb szerve formailag továbbra is a változatlan összetételű — és mint láttuk, nagy többségében Bethlent követő — *országgyűlési főcsoport* volt, mely a

nahliki

két ház NEP-hez tartozó tagjaiból állt. A képviselőházi és a felsőházi csoport önállóan is tevékenykedett. A főcsoport értekezlete egyrészt döntött a párt programjáról; a szervezetét, működését meghatározó kérdésekben; megválasztotta a párt Vezérét, továbbá — a Vezér előterjesztése alapján — elnökét, ügyvezető főtitkárát, a pártvezetőség tagjait, valamint a párt különböző munkacsoportjainak vezetőit.[963] Másik alapvető funkciója a törvénytervezetek megvitatása, a párt parlamenti állásfoglalásainak előzetes kialakítása. A főcsoport szakcsoportokat[964] hozott létre, melyek feladata volt a törvénytervezetek előzetes véleményezése, az adott szakterületen kapcsolattartás, a párt véleményének ismertetése a Vezérrel, illetve a szakminiszterekkel.[965] Mindez azt jelentette, hogy a NEP törvényhozásban játszott szerepét — elvileg — változatlanul a Bethlen befolyása alatt lévő parlamenti főcsoport uralta, s befolyásolhatta a párt többi vezető szervének személyi összetételét, ez által működését is.

Nemzeti Egység Országos Köre néven változatlanul működött a pártkör, élén a *háznag*gyal és a *gazdá*val, helyet és alkalmat biztosítva a párt vezetői, a miniszterek, képviselők, felsőházi tagok, főispánok egymás közötti, és — a pártoló tagok révén — különböző érdekcsoportokkal történő informális konzultációkra, melyek gyakran fontos döntéseket készítettek elő, alapoztak meg. Kültagokat az országgyűlési főcsoport „a Vezérnek történt előzetes bejelentés alapján, a pártelnök előterjesztésére" vehetett fel.[966]

Az országos pártelnök vezette a pártszervezés és a propaganda irányelveivel foglalkozó *központi propaganda- és főcsoport*ot, melynek tagjait szintén az országgyűlési főcsoport választotta. Funkciója révén összekötő kapocsként is tekinthető a NEP parlamenti csoportja és a vidéki szervezeti hálózat között. E feladatot elsősorban a tagjai közül választott *vármegyei felügyelő képviselők* révén láthatta el, akiknek — a megyei választmányok tagjaként — inkább csak rátekintése, mint befolyása volt a vidéki szervezőmunkára.[967] Így is némi módot nyújtva a bethleni gárdának a gömbösi célok szerint folyó vidéki szervezőmunka kontrolljára.

---

[963] Szervezeti Szabályok (1933) 13. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 58.

[964] A szakcsoportok: (1) gazdasági, ezen belül a) pénzügyi, b) földmívelésügyi, c) kereskedelmi és ipari csoport, (2) közoktatásügyi, (3) igazságügyi, (4) honvédelmi, (5) külügyi, (6) közigazgatási.

[965] Szervezeti Szabályok (1933) 16. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 59.

[966] Szervezeti Szabályok (1933) 21–22. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 61-62.

[967] Szervezeti Szabályok (1933) 14–15. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 58-59.

nahliki

Tovább működött az *országos pártvezetőség*,[968] melynek tagsága[969] kibővült az új vezérrel, Gömbös Gyulával, az új elnökkel, Sztranyavszky Sándorral és az újonnan alkotott országos ügyvezető főtitkári tisztséget viselő Marton Bélával. Ezt a szervet a következő években egyre ritkábban hívták össze, amit Bethlen élesen tett szóvá 1935 elején, amikor elmérgesedett a viszony közte és a miniszterelnök között.[970] Új szervként hozták létre a háromtagú *országos pártelnökség*et, melyet a Vezér és két feltétlen híve, az országos elnök és az ügyvezető főtitkár alkotott.

Új szerv volt az olasz mintára létesített — az országos elnökség, a miniszterek, a NEP törvényhozó tagjai, a megyei, a törvényhatósági jogú városi, a székesfővárosi, a választókerületi elnökök és titkárok, valamint a központi vármegyei titkárok mellett a vármegyék és törvényhatósági jogú városok választmányai által delegált 3-3 küldöttet magába foglaló — *országos nagytanács* is.[971] E fórum megszervezésére csak az 1935. évi országgyűlési választások után, első ülésére pedig 1935. október 10-én került sor.[972]

A legfontosabb változást a *Nemzeti Egység Országos Központi Irodájának* felállítása jelentette.[973] Teljhatalmú vezetője Gömbös régi harcostársa, vitéz beretei Marton Béla volt, aki csak a Vezérnek tartozott felelősséggel. Az iroda négy fő részlegét — a *szervezési*, a *propaganda-*, az *adminisztratív osztályt* és a *képviselőházi titkárságot* — *országos központi titkárok*, illetve a *képviselőházi titkár* vezették.

A Neubarth (Neményi) Sándor vezette *szervezési osztály* alapvető feladata volt az országos szervezeti hálózat kiépítésének irányítása, később működésük ellenőrzése. Ezzel a részleggel tartották a kapcsolatot a megyei vezetők. Az osztály munkatársai voltak a központi vármegyei titkárok is, akik hetente 2–3 napot töltöttek területük helyi szervezeteinek segítésével, a vezetők ellenőrzésével. Ide futottak be a helyi és területi szervek havonta, negyed- és félévente, illetve évente, valamint a

---

968 Szervezeti Szabályok (1933) 7. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 57.

969 Tagjai maradtak az Egységes Párt elnökségének tagjai gróf Bethlen István (pártvezér, miniszterelnök), Pesthy Pál (pártelnök), Kozma Jenő (a párt fővárosi vezetője), Mayer János (a kisgazda szárny képviselője), gróf Ráday Gedeon és Rakovszky Iván.

970 Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 130. Kónya — Bethlen szóhasználata nyomán — elnöki tanácsként aposztrofálja a pártvezetőséget.

971 Szervezeti Szabályok (1933) 18. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 60.

972 *Új Magyarság*, 1935. október 12. 7.

973 Nemzeti Egység Országos Központi Irodájának felépítése és munkarendje. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest, 1933. augusztus. (A továbbiakban: Központi Pártiroda felépítése) In *Gömbös pártja*… i. m. 117–134. Az alábbi ismertetés e dokumentum alapján készült. Külön lábjegyzetben csak az idézetek, illetve más forrásokból szerzett információk helyére utalunk.

nahliki

központi vármegyei titkárok heti rendszerességgel küldött jelentései, melyek elemzése alapján döntött — az osztály vezetésnek javaslatai alapján — az ügyvezető főtitkár a szervezéssel kapcsolatos további teendőkről. „Az ország mind a 3339 községének, 40 megyei és 11 törvényhatósági városának központilag egy-egy irattartója van, melybe a községekre vonatkozó minden adat és jelentés kerül."[974] Itt kezelték a helyi szervezetekben minden választóról kitöltött személyi lapok (kartotékok) másolatait,[975] és a Gömbös által kinevezett vezetők hűségnyilatkozatait is. Ezeket választókerületenként és megyénként gyűjtőkbe rendezték. A feldolgozott adatokat minden szervezeti szint minden eleme tekintetében törzskönyvbe is bevezették. Külön figyelmet fordítottak a választásokkal kapcsolatos teendőkre: választói névjegyzékek, eredmények, jogszabályi változások stb.

Kiterjedt munka várt a — párt ideológusának is tekinthető — Béldi Béla által irányított *propagandaosztályra*. Alapfeladata volt „a Vezér elgondolásainak kivitele, vagyis a Nemzeti Egység eszméje — minden vonalon való — feltétlen győzelmének propagatív alátámasztása".[976] A párt propagandamunkáját a sajtó, a rádió és a különböző kulturális intézmények (iskolák, színházak, film, tudományos intézmények stb.), illetve nemzeti szellemű társadalmi egyesületek bevonásával kívánták végezni. Megfogalmazták a párt propagandájának irányelveit, s szervezték annak fórumait, melyek közül kiemelt szerepet szántak a valamennyi helyi szervezetben havi rendszerességgel, központilag meghatározott tematika alapján tartandó vitaestéknek.[977] Hasonló célú, kilenc előadásból álló központi sorozatot is szerveztek Budapesten, a párt székházában — nyilván nem véletlenül — az 1935-ös választások időszakában.[978] E mellett a sajtópropagandára fordítottak különös figyelmet: a kormány sajtóosztályával karöltve törekedtek arra, hogy a Függetlenség című kormánylap mellett minél több vidéki újságot tegyenek a NEP szócsövévé. Mindezek megalapozása érdekében kiterjedt sajtófigyelő szolgálat működött az

---

[974] Központi Pártiroda felépítése. In *Gömbös pártja*… i. m. 121.
[975] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 178.
[976] Központi Pártiroda felépítése. In *Gömbös pártja*… i. m. 123.
[977] Lásd Vita- és szónoki tárgyak. In *Gömbös pártja*… i. m. 171–201.
[978] *Függetlenség*, 1935. február 19. 6. – Előadássorozat a Nemzeti Egység országos központjában. A NEP által képviselt ideológia és politikai célok tekintetében árulkodóak az egyes előadások címei. Lásd például: *A nacionalizmus új fogalma és szervezete* (Marton Béla), *A magyarság mint faj és mint nemzet* (báró Zech Alfonz), *Fasizmus, hitlerizmus, bolsevizmus* (Kovrig Béla), *Az új magyar embertípus* (Vitéz dr. Endre László), *Ifjak, fiatalok, beérkezettek* (Bornemisza Géza).

nahliki

osztály keretében, mely a budapesti és vidéki sajtón kívül figyelt a „megszállt területek” és a külföld lapjaira is. Kiemelten kezelték a Vezér megnyilatkozásainak visszhangját, a Nemzeti Munkaterv fogadtatását, a NEP-szervezés eredményeit és más pártok szervezkedését, a külföldi sajtóban pedig „Hitler és Mussolini stb. rendeleteit”.

Az *adminisztratív osztály* Gertner Károly irányítása alatt végezte a levelezést, az iratkezelést, az iktatást. Ennek *kérvényezési alosztálya* fogadta és továbbította az illetékes minisztériumokhoz, hatóságokhoz a párttagok panaszait, kérelmeit. A pénztár intézte — többek között — a tagbélyegek és a jelvények értékesítését.

A Néger Mihály irányításával működő *képviselőházi titkárság* feladata volt a kapcsolattartás a pártvezetés és az országgyűlési főcsoport között.

A pártközpont munkáját szabályozó dokumentum nem szól egy további, később felállított részlegről, a Papp Sándor által irányított *defenzív osztály*ról (*D. osztály*). Az Erőss Zsolt kutatásai szerint valószínűleg 1934 őszétől működő, lényegében titkosszolgálati funkciót betöltő szervezet feladata volt ellenzéki politikusok titkos megfigyelése (nemcsak baloldaliaké, hanem például Bethlen Istváné és Bajcsy-Zsilinszky Endréé is), más pártokba, ellenzéki lapok szerkesztőségeibe történő beépülés titkos információk szerzése érdekében, a NEP képviselőinek és vezetőinek megfigyelése és minősítése megbízhatóságuk szempontjából stb.[979]

Az iroda vezető munkatársait, beosztott tisztviselőit, a központi vármegyei titkárokat, a segédszemélyzetet és az ideiglenes alkalmazásban lévőket egyaránt az ügyvezető főtitkár vehette fel és bocsáthatta el. Minden állandó alkalmazottat egy hónapos próbaidővel vettek fel. A munkaviszony megkezdésekor mindenkinek nyilatkozatot kellett aláírnia, melyben szigorú — az alkalmazás utáni időre is vonatkozó — titoktartást kellett vállalni. Ennek megszegése azonnali elbocsátást, illetve felelősségre vonást vont maga után. Mindezek révén a pártközpont munkatársai nemcsak politikai, hanem egzisztenciális értelemben is függtek a párttól, személy szerint Marton Béla főtitkártól.

[979] Erőss Zsolt: Adalékok a Nemzeti Egység Pártja Országos Központi Irodájának történetéhez. A Defenzív Osztály. In: *A történelem szálai.* Szerk.: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 107–110.

nahliki

A párt Esterházy utca 30. szám alatti székházának földszintjén berendezett iroda újszerű működése a kortársak — köztük kormánytényezők, illetve kormánypárti vezetők — számára is meglepő volt. Antal István, Gömbös egyik legbizalmasabb munkatársa, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetőtője még késői visszaemlékezéseiben is idegenkedve rekonstruálta a benne kialakult képet: „két-három termet töltöttek meg a dossziék, a kartotékok, a különböző szintű nyilvántartások, s a két tucatnyi íróasztal előtt húsz-huszonöt új párttisztviselő görnyedt, gépelt, számolt, körmölt és telefonált" — írta. Külön helyiséget kellett kibérelni a kartotékok és dossziék elraktározására és már-már az a veszély fenyeget, hogy ez a kartotéktenger elönti az egész Eszterházy utcát pártostól, főtitkárostól […] az egész pártbürokráciával egyetemben." Antal a Marton Béla vezette organizációt „valóban nagyszabású, de […] teljesen felesleges és hiábavaló munká"-nak nevezte.[980]

Az Országos Központi Iroda megszervezésével a magyarországi kormánypártok történetében először jött létre modern pártadminisztráció, központi pártapparátus. Ennek nagyságrendjéről és rendszeréről ad képet egy 1936 januárjában a pártközpontból kiszivárogtatott és a sajtóban közölt adatsor, amely szerint az országos központi és a budapesti, illetve a fővárosi kerületi irodáknak összesen 122 fizetett alkalmazottja volt. A személyzet tiszteletdíja és az infrastruktúra működtetésének éves költsége összesen 403.840 pengőre rúgott.[981] Az ötlet — számos hasonló részlettel — már Bethlen 1922. évi körlevelében is megfogalmazódott ugyan,[982] megvalósítására azonban a választói pártban nem volt szükség. Ehhez a feltételeket a Nemzeti Egység Pártja nagy, majd kétmilliós tagsága és az egész országot behálózó, többszintű szervezete által támasztott hatalmas adminisztrációs igény teremtette meg.

---

[980] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 177–178.

[981] *Magyarság*, 1936. január 18. 3. – Több mint évi 400.000 pengőbe kerül a NEP-szervezet bürokráciája. Az összeállításban az országos központ 8 vezető tisztségviselője (igazgatók és titkárok), 31 központi vármegyei titkár és 14 budapesti titkár, 13 segédtitkár, 32 gépírónő, 22 altiszt és 2 sofőr szerepel. A működési költségek fedezetét csak részben biztosította a pártba kötelezően beléptetett vasutasok és postások fizetéséből központilag levont párttagdíj, a NEP-képviselők és a pártklub külső tagjainak hozzájárulása (ezek teljes összege a becslés szerint: 106.000 pengő). Nem ismert a tagdíjakból befolyt összeg. A havi 20 filléres tagbélyegből származó bevétel a majd kétmilliós tagsággal számolva messze meghaladta volna a kiadásokat, de ezek beszedése a különböző szintű vezetők beszámolói szerint kezdettől hatalmas nehézséget okozott, s magát a tagszervezést is hátráltatta. Ezért a pártvezetés önkéntessé tette, s a tagnyilvántartásokban is külön kellett kezelni a tagdíjat fizető és nem fizető tagokat. Mindez azt jelenti, hogy az e forrásból származó, bizonyára csekély összeg miatt állami forrásokból (esetleg állami vállalatok támogatásaiból) kellett pótolni a hiányzó pénzt.

[982] A körlevélben egy „budapesti központi népiroda" szervezéséről esik szó. Tilkovszky L.: *Bethlen István*… i. m. 1127.

nahliki

Vezetők és hatáskörök – a gömbösi célok szolgálatában

Az új pártstruktúra azonban önmagában még nem jelentett garanciát a miniszterelnök politikai céljainak megvalósulására. Ehhez további biztosítékokat kellett teremteni egyrészt a vezetők személyének változtatása, másrészt a szervezetek működésének szabályozása révén. Ezúttal csak az utóbbival kapcsolatos lépéseket tekintjük át, melyeket négy kategóriába sorolhatjuk.

1. A hatáskörök átcsoportosítása az országos vezető szervekben.
2. A vezetők kinevezésének rendje.
3. A különböző szintű vezetők, illetve testületek megsokszorozott ellenőrzése.
4. A testületek és vezetők jogkörének szabályozása.

Jóllehet az országos vezetőszervek csak részben változtak, azokban a vezetők hatáskörét úgy szabályozták, hogy a párt országos irányításában kizárólag a Vezérnek, Gömbösnek és két feltétlen hívének, Sztranyavszky Sándor elnöknek és Marton Béla ügyvezető főtitkárnak lehetett meghatározó szerepe. Ez arra is lehetőséget biztosított számukra, hogy ellensúlyozzák Bethlen befolyását a változatlanul konzervatív-liberális többségű fórumokon. Ezt biztosítandó, mindhárman tagjai, illetve vezetői voltak a párt valamennyi vezető szervének. Különösen fontos változást jelentett, hogy a többségében Bethlen híveiből álló pártvezetőségtől — ennek jogosítványairól egyáltalán nem esik szó a szervezeti szabályokban — minden döntési jogosítványt az elnökségre ruháztak át, melyet a Gömbös vezette trió alkotott.[983]

A parlamenti főcsoport ellenőrzése, illetve döntéseinek befolyásolása érdekében kétféle eszközt alkalmaztak. Egyrészt azáltal, hogy a csoport csak a pártelnökség által elfogadott javaslatokról hozhatott határozatot, állást foglalni pedig csak olyan kérdésekben volt joga, melyekben „a pártelnökség az értekezletet meghallgatni kívánja". A szervezeti szabályok szerint a pártértekezlet napirendjét — melyen a pártelnök elnökölt — „a Vezér jóváhagyásával az országos pártelnök állapítja meg és azon csakis a tárgysorozatba felvett pontok felett határozhat."[984] Másrészt az Országos Központi Iroda képviselőházi titkárságának feladata nem a képviselőcsoport munkájának segítése volt, hanem az, hogy figyelemmel kísérje

[983] „A párt összes ügyeit — a Vezér irányítása mellett — az országos pártelnökség intézi. Tagjai az országos pártelnök és az országos ügyvezető főtitkár." Szervezeti Szabályok. 8. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 57.

[984] Szervezeti Szabályok. 17. §. In *Gömbös pártja*… i. m. 60.

nahliki

annak munkáját a parlamentben, s tapasztalatairól rendszeresen tájékoztassa az ügyvezető főtitkárt.[985] Ez lényegében a csoport politikai ellenőrzését jelentette. A két módszer együttesen alkalmas lehetett arra, hogy megakadályozza, de legalábbis korlátozza a kormányzat politikájától eltérő törekvések érvényesülését. A hasonló célzatú nyomásgyakorlás eszközeként szervezték meg az Országos Nagytanácsot. Jóllehet, ez a szerv csupán „informatív jellegű" fórum volt, a Gömbös és Marton Béla szándékai szerint újonnan kiválasztott, Gömbösnek hűségesküt tett „élharcosok" alkották a testület mintegy ¾ részét. Ez a tömeg arra adott lehetőséget, hogy a miniszterelnök a vidéki szervezetek vezetőinek tömege és politikai állásfoglalása révén hasson a Bethlen befolyása alatt álló képviselőházi csoportra.

A választókerületi és vármegyei választmányok összetétele alulról építkező, demokratikus megoldásra utal. Valójában azonban a végletes centralizáltság volt a struktúra és a szervezetek működ(tet)ésének legfőbb jellemzője.

A helyi és területi szervek vezető tisztségviselőit maga a Vezér nevezte ki, kezdetben a közigazgatás helyi képviselőinek, a szervezetek kiépülését követő cserék esetén pedig már a felettes NEP-testületek vezetőinek javaslata alapján. A kinevezést Gömbös sajátkezű aláírásával ellátott díszes megbízólevél (*7. sz. ábra*) dokumentálta, melyhez nyomdailag elkészített, fogadalmat tartalmazó válaszlevelet (*8. sz. ábra*) mellékeltek. Ezt a kinevezetteknek — aláírva — közvetlenül az országos pártközpontba kellett beküldeniük. A levél révén írásban kötelezték el magukat arra, hogy mindig, mindenben Gömbös, a Vezér utasításai szerint fognak eljárni.[986] A központban őrzött kötelezvény pedig bármikor lehetővé tette, hogy ígéretüket alkalomadtán számon kérjék rajtuk. A fogadalmat — némileg módosított szöveggel — a községi szervezet alakuló ülésén is el kellett mondaniuk, hogy a tagság részéről is érvényesíthető legyen az erkölcsi nyomás.[987] Ezáltal a kinevezett vezetők nemcsak a Nemzeti Egység gondolata és pártja mellett kötelezték el magukat, hanem személy szerint Gömbösnek is hűségesküt tettek. Ők lettek a Nemzeti Egység Pártjának „élharcosai".

---

[985] Központi Pártiroda felépítése. In *Gömbös pártja*… i. m. 134.

[986] A válaszlevél szövege: *„Vezérem! A Nemzeti Egység jegyében megvalósítandó Nemzeti Munkaterv végrehajtásának élharcosává történt megbízatásomkor ezt a kitüntető bizalmat megköszönöm és fogadom, hogy ……. Tisztségemet Vezérem iránti feltétlen hűséggel fogom betölteni. A közvetlenül vagy közvetve kapott utasításokat komoly fegyelmezettséggel teljesítem és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a belém helyezett bizalomnak teljes egészében megfeleljek. Fentieket becsületes magyar lelkemre fogadom."* A 62/1933. sz. körlevél melléklete. In *Gömbös pártja*… i. m. 98–100. (Idézett szöveg: 100.)

[987] Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 76, 95–96.

nahliki

7. sz. ábra

A NEP-vezetők kinevezési okmánya és hűségnyilatkozata

NEMZETI EGYSÉG PÁRTJA
VEZÉR

Igaz Lajos

munkatársamnak.

Hazánk boldogabb jövőjét biztosítani hivatott Nemzeti Munkatervem megvalósítása céljából olyan munkatársakra van szükségem, akik a nemzet súlyos helyzetében a Nemzeti Egység gondolatától áthatva, lankadatlan kötelességteljesítéssel, minden akadály ellen bátran, férfiasan küzdve, alkotni és győzni tudnak.

Abban a biztos tudatban, hogy ily munkatársra találtam, a Nemzeti Egység

Baranya vármegyei pártszervezetének titkári

tisztségével ezennel megbízom.

Kelt Budapest, 1936 március hó 6-án.

Hazafias üdvözlettel:

STADILIM K.T.

8. sz. ábra

A NEP-vezetők hűségnyilatkozata

.....vármegye.

.....választókerület.

Vezérem!

A Nemzeti Egység jegyében megvalósítandó Nemzeti Munkaterv végrehajtásának élharcosává történt megbizatásomkor ezt a kitüntető bizalmat megköszönöm és fogadom, hogy.....tisztségemet Vezérem iránti feltétlen hűséggel fogom betölteni.

A közvetlenül vagy közvetve kapott utasításokat komoly fegyelmezettséggel teljesítem és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a belém helyezett bizalomnak teljes egészében megfeleljek.

Fentieket becsületes magyar lelkemre fogadom.

Kelt....., 193.....hó.....n.

.....
(olvasható aláírás).

Nagyméltóságú és Nemzetes

vitéz jákfai GÖMBÖS GYULA úrnak,
a Nemzeti Egység Vezérének

BUDAPEST
Nemzeti Egység Pártja

nahliki

A hierarchikus szervezeti struktúrában hangsúlyos szerepet kapott a többszintű és többszörös ellenőrzés. A Vezérnek közvetlenül elkötelezett elnökök egyik legfontosabb feladata volt saját szervezetük többi vezetőjének, illetve az alattuk lévő szervezeti szint elnökeinek és titkárainak rendszeres ellenőrzése, s a szerzett tapasztalatok „*személyi törzskönyv*”-ben történő regisztrálása, melyet a vármegyei elnök és az országos elnökség megbízottja (elsősorban a központi vármegyei titkár) bármikor megtekinthetett.[988] Ezt a felügyeletet duplázta meg — és egyben centralizálta — az országos központ a központi vármegyei titkárok révén, akik megyéjük valamennyi szervezetét és választókerületi, illetve megyei vezetőjét a megyében heti rendszerességgel tett 2–4 napos körútjaik során ellenőrizték. Tapasztalataikról közvetlenül az országos ügyvezető főtitkárt tájékoztatták.[989]

A vezetők munkájának és megbízhatóságának ellenőrzését is szolgálta a különböző szintű vezetőszervek eltérő időszakonként — közvetlenül a központba küldendő — jelentések rendszere. A hierarchikusan egymás alá-fölérendelt szervek vezetőinek ugyanazon kérdésekre adott válaszai alapján kontrollálhatták a jelentéstevők és azok adatszolgáltatásának alaposságát és megbízhatóságát.[990]

Mindezek mellett további biztosítékot kívántak teremteni a központi akarat teljes érvényesítésére azzal, hogy valamennyi községi (városi), választókerületi és megyei, illetve törvényhatósági jogú városi szervezet választmányának (elnöki tanácsának) hivatalból tagja volt az országos elnök és főtitkár, illetve az összes felettes regionális szerv elnöke titkára, valamint az illetékes központi vármegyei titkár. A felsőbb szervek képviselői kötelező érvénnyel kezdeményezhették bármely testület összehívását, illetve azokon tárgysorozati pontok megtárgyalását.[991]

A szervezetek életében minden szinten az első számú vezetőknek volt meghatározó szerepe, a testületeknek alig lehetett hatása a döntésekre, vagy azok végrehajtására. Ez abból is következett, hogy többségük csak félévente vagy évente ülésezett. Így arra sem volt érdemi lehetőségük, hogy az elnök és titkár tevékenységét érdemben ellenőrizzék. A megyei és a választókerületi választmányok esetében deklarálták is, hogy azok csupán az adott szervezet elnökének tanácsadó

[988] Szervezési útmutatás – vármegye és Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 65, 69, 80.
[989] Szervezési útmutatás – vármegye. In *Gömbös pártja*… i. m. 62–66.
[990] Részletesen lásd Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártja iratanyagának forrásértékéről. In Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Tanulmányok. Pannónia Könyvek, Pécs, 2001. 66–80.
[991] Szervezési útmutatás – vármegye és Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 65, 68, 77.

nahliki

testületei lehetnek, döntési jogosítvánnyal nem rendelkeznek.[992] A községi választmányok folyamatosabb munkát végeztek, havonta kellett ülést tartaniuk, de hatáskörük kimerült az alacsonyabb szintű vezetők (alelnökök és körzeti titkárok) kinevezésére, illetve visszahívására tett javaslatban. Ennek magyarázata nyilván az volt, hogy az egyes vezetők lojalitását könnyebb volt biztosítani és ellenőrizni, mint egész testületekét.

Összességében, mind a tagok, mind a kinevezett vezetők, mind a szervezetek helyzetét az határozta meg, hogy — miközben feltételek nélküli kötelezettségvállalást vártak el tőlük a Vezér és munkatársai utasításainak, elvárásainak maradéktalan teljesítésére — semmiféle jogosítvánnyal nem rendelkeztek a Nemzeti Egység Pártja, illetve felső vezetése politikájának befolyásolása tekintetében. Mindez azt jelentette, hogy a párt meghatározó jellemvonása volt a *központi pártvezetés hatalmi túlsúlya*, a szervezetek és a tagság irányításának *végletesen centralizált* jellege.

A szervezési elvek, a kinevezési gyakorlat, a szervezetek irányítása nyilvánvalóvá teszi, hogy a Nemzeti Egység Pártja — akárcsak a Nemzeti Fasiszta Párt és az NSDAP — a *vezérelv* alapján épült fel és működött. Ezt azonban — a német és olasz gyakorlattól eltérően — a szervezeti szabályokban expressis verbis nem deklarálták. Csupán annak pártjogi alapját teremtették meg azzal, hogy rögzítették: „6. §. A Vezér. A párt élén a vezér áll."[993]

E módszerek révén az országos vezetés azt akarta elérni, hogy az „*élharcosoknak*" nevezett vezetők révén az ország valamennyi településén (választókerületében és megyéjében) olyan gárda álljon Gömbös rendelkezésére, melynek tagjai hajlandók és képesek a Vezérnek megnyerni, az ő elgondolásai szellemében szervezni, irányítani a település lakosságát. Létszámuk olyan erőt sejtetett, mely képes lehet a Nemzeti Egység jegyében történő, nagyszabású társadalomszervezés gyakorlati feladatainak megvalósítására. Az országos központ adatai szerint már 1933 végén 73 283 tisztségviselő dolgozott a községi (városi) és választókerületi szervezetek élén.[994]

A pártszervezés nem az egyetlen módja volt a társadalom mind nagyobb része feletti befolyás megszerzésének.

---

[992] Szervezési útmutatás – vármegye és Részletes szervezési útmutatás. In *Gömbös pártja*… i. m. 65, 69.
[993] *Gömbös pártja*… i. m. 57.
[994] *Függetlenség* 1933. december 24.

nahliki

A kormánypárt és a társadalmi szervezetek

Amikor Gömbös átvette a kormányzati hatalmat, a társadalmi szervezetek — tagságuk összetétele, politikai, felekezeti kötődései és tevékenységük tartalma tekintetében egyaránt — sokszínű és szerteágazó hálózata fonta be az egész országot. Ezek a szervezetek zömmel a társadalmi önszerveződés eredményei és az öntevékenység fórumai voltak, amelyek — ha kapcsolatban álltak is egyházakkal vagy politikai pártokkal — a hatalomtól függetlenül működtek. Gömbös ezt nem hasznos, a társadalmat civil kezdeményezésekkel gazdagító, hanem pusztán egyéni érdekeket szolgáló és a nemzet erőit megosztó jelenségként kezelte.[995] Ez indította a hatalom átvételére készülő és azt eleve a társadalom saját céljai szerinti teljes befolyás megszerzésére felhasználni törekvő Gömböst és csapatát, hogy a Nemzeti Munkatervben leszögezze: „…minden egyesületnek és gyülekezésnek közvetlenül vagy közvetve a nemzeti erők meghatványozását kell szolgálnia" (NM 8.). Ebből kiindulva, úgy értékelték a helyzetet, hogy „a társadalmi szervezkedés terén túltengés mutatkozik", és szükségesnek tartották „a hasonló célú társadalmi egyesületek összevonását". (NM 10.).

Ebben szántak meghatározó szerepet a jobboldali egyesületek összefogására 1919 őszén alakult *Társadalmi Egyesületek Szövetségének* (TESZ), amelynek létrehozója és fő organizátora Szörtsey József volt.[996] Az 1918-ban Erdélyből menekült újságíró, politikus 1919-től szoros kapcsolatban állt Gömbössel, aki a kormányalakítást megelőző beszélgetésekre is meghívta politikai támogatóját.[997] A szövetség kezdettől egyik legaktívabb propagálója és segítője volt az új miniszterelnöknek céljai megvalósításában. Már egy héttel Gömbös kinevezése után (október 8-án) nagyszabású tömegdemonstrációt rendezett, amelyen a miniszterelnök is megjelent. A rendezvényről a filmhíradó is beszámolt. A képek tanúsága szerint a tömegben épp úgy felvonultak katonák, mint turulisták, módosabb polgárok és szegényes

[995] „A régi Magyarországon kétezer kétszáz egyesület volt, a csonka országnak 18.227 egyesülete van. Ez a szám azt mutatja, hogy […]a szervezkedés, túlzásba ment át a háború után. Nem azt mutatja ez a szám, hogy 18.227 eszmekör érdekében kellett ugyanennyi egyesületet felállítani, hanem azt, hogy ennyi elnökjelölt aspirációit kellett kielégíteni" – mondta a Társadalmi Egyesületek Szövetségének 15. közgyűlésén, 1934. október 2-án. *Gömbös pártja*… i. m. 615–616.

[996] A szövetség történetéről ad áttekintést Kerepeszki Róbert: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In *„…nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni"*. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Liceum Kiadó, Eget, 2011. 373–388.

[997] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 187–191.

nahliki

öltözetű emberek.[998] A TESZ Szörtsey által szerkesztett hivatalos lapja már 1932. október 28-án közölt cikkében megelőlegezte a Gömbös által követett politikai irányt, egyben jelezve a szervezet szerepfelfogását – vezetőjének érdemeit is hangsúlyozva. A cikkíró szerint:

> „*A magyar nemzeti társadalom is elindult választott vezérének, jákfai vitéz* [sic!] *Gömbös Gyula miniszterelnöknek zászlója alatt. Vezérünk a mi Mussolinink, de van Staracenk*[999] *is a TESZ elnökének, Szörtsey Józsefnek személyében, ha egy akarattal tudunk engedelmeskedni és dolgozni, kikényszeríthetjük a mostoha végzettől a szebb, boldogabb magyar jövendőt.*" Mondanivalójának a lap szerkesztője, a „magyar Starace" szavaival adott nyomatékot: „*A köz érdeke mindenek felett és az ország kormányzójának intézkedéséből kormányelnökké, a nemzeti társadalom bizalmából vezérré lett vitéz Gömbös Gyula miniszterelnök parancsa mindenekelőtt.*"[1000]

A fenti célok jegyében alakították át és tették szervezettebbé, hatékonyabbá az 1920-as években jelentéktelen tényezőnek számító TESZ-t. Az átszervezés elveit és feltételeit a szervezet vezetői írásban egyeztették a miniszterelnökkel. Egyben a kormány pénzügyi támogatását kérték tőle 3.972 pengő értékben, melyből 7 alkalmazott tiszteletdíját, illetve a TESZ központjának működési és a szervezőmunka költségeit kívánták fedezni. Gömbös ebből — a kérvényre írt sajátkezű bejegyzése szerint — 3.500 pengőt engedélyezett.[1001] A folyamat a szövetség 1933. április 22-én rendezett díszközgyűlésén zárult, ahol elfogadták az új alapszabályt és megválasztották a bonyolult összetételű és nagy létszámú vezető szerveket. Alapvető változást jelentett, hogy ezt követően a TESZ-nek nemcsak szervezetek lehettek tagjai, hanem egyének is.[1002] Mivel a tagság meghívás és nem jelentkezés alapján létesülhetett, az egyéni tagság intézménye inkább csak a tekintélyes, saját környezetében, illetve a megnyerni kívánt szervezetekben befolyással rendelkező polgárokra terjedt ki, nem jelentett tömeges tagszervezést.

---

[998] *Magyar Világhíradó* 451. A TÁRSADALMI EGYESÜLETEK SZÖVETSÉGE NAGYARÁNYÚ FELVONULÁST RENDEZETT GÖMBÖS GYULA TISZTELETÉRE. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=354 (2014. 09.27.)

[999] Acille Starace 1931–1939 között a Partito Nationali Fascista (Nemzeti Fasiszta Párt) titkára, Mussolini hűséges kiszolgálója, akaratának érvényesítője a pártban. Lásd Ormos M.: *Mussolini*… i. m. II. 354.

[1000] *Nemzeti Figyelő*, 1932. október 28. 2. – Győrfy István: Előre a fasizmus jegyében.

[1001] MNL OL K 34 – 1933 – 105. 290–292. fól.

[1002] *Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) szervezete, alapszabályai és vezetőségének névsora.* TESZ Központja, Budapest, 1933.

nahliki

A kormányzat és a NEP, illetve a TESZ szoros kapcsolatát kívánták biztosítani a vezetőszervek személyi összetételével. A szövetség tíz évre választott országos vezérelnöke Gömbös Gyula lett. Az elnöki tisztet a „Vezérrel" az ellenforradalom kezdetétől együttműködő és a frankhamisítási akcióban aktív szerepet játszó Baross Gábor töltötte be. A szervezet operatív irányítását végző országos ügyvezető elnök Szörtsey maradt, akinek már a létrehozásában is meghatározó szerepe volt, és az 1920-as évek elejétől aktív szerepet vállalt Gömbös politikai akcióiban. A legfontosabb, létszáma alapján operatív vezető testületnek tekinthető ügyvezető igazgatóságnak Gömbösön kívül tagja volt még három miniszter (Hóman Bálint, Imrédy Béla, Lázár Andor) és a NEP két vezető személyisége, Sztranyavszky Sándor elnök, Marton Béla országos ügyvezető főtitkár is. Így a 14 tagú testületben 6 fő (43%) képviselte a kormányt és a kormánypárt felső vezetését, akik biztosan számíthattak még Kozma Miklós és P. Zadravecz István támogatására. A társelnökök között találjuk az összes többi minisztert, továbbá a kormányzat olyan fontos személyiségeit, mint pl. Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkárt és Antal Istvánt, a sajtóiroda vezetőjét. A TESZ szellemiségét és politikai céljait mindennél jobban szimbolizálja, hogy örökös díszelnökké választották Benito Mussolinit.[1003] Mindez nem csak azt jelzi, hogy a Nemzeti Egység Pártja is tagja volt a TESZ-nek. A vezetésben szerzett dominancia és a kormányfő–pártvezér tekintélye, valamint az a tény, hogy operatív vezetői Gömbös feltétlen hívei, régi követői voltak, egyértelművé tette: a NEP uralta a szövetséget, és azt megkérdőjelezhetetlenül a gömbösi politika eszközévé kívánta tenni.

Ezt igazolta az átalakulást követően Szörtsey irányításával indult és a következő években sem lanyhuló, intenzív propaganda- és szervezőmunka is. Új tagok toborzása révén azt kívánták elérni, hogy valamennyi társadalmi szervezet legyen a TESZ tagja, s így a hatalmi centrum érvényesíthesse felettük befolyását. De nem csak a társadalmi egyesületeket szervezték. A szövetség központja 1933 novemberében — „Vezérelnökünk VITÉZ JÁKFAI GÖMBÖS GYULA [sic!] Őnagyméltósága utasításának" téve eleget — levélben szólította fel a főszolgabírókat, hogy az irányításuk alá tartozó elöljáróságokat nyomatékosan szólítsák fel a „Szövetségünkbe való belépésre". Az indoklásban pedig a „Vezér" sokszor ismételt

[1003] A vezető szervek tagjainak névsora: *TESZ szervezete*… i. m. 31–38.

nahliki

szavait idézték: „Célkitűzéseink elérése érdekében […] szükségünk van a MAGYAR TÁRSADALOM EGYETEMES MUNKÁJÁRA, ÁLDOZATKÉSZSÉGÉRE ÉS VALAMENNYI TÁRSADALMI RÉTEG MEGÉRTŐ TÁMOGATÁSÁRA." [sic!] A levélhez mellékelték a tagsági meghívót – a járás községei számának megfelelő példányban. A völgységi járás főszolgabírája azonnal továbbította is a kérést a községi elöljáróságoknak, azzal, hogy „amennyiben csak az lehetséges, a belépés iránt a szükséges intézkedéseket tegye meg".[1004] Az eredmény nem ismert, az eljárás azonban önmagában is sokatmondó. Gömbös nemcsak a szerinte túlburjánzott (valójában: a hatalom által ellenőrizhetetlen) önszerveződő társadalmi egyesületeket kívánta befolyása alá vonni, hanem azokat a települési önkormányzati testületeket is, amelyek összetétele jobbára a lakosság szabad akarata szerint alakult, s amelyek működését a kormányzat is csak törvények és rendeletek, illetve a hivatali apparátusok (főszolgabírók, jegyzők) révén tudta valamelyest szabályozni. A kormányfő/TESZ-vezérelnök azonban reményt látott arra, hogy az általa irányított szövetség tagjává váló önkormányzatok nemcsak magukat kötelezik el az ő politikájának követésére, hanem ennek érdekében hatást tudnak gyakorolni a falu lakosságára is. Ezzel pedig a társadalom egyedei kettős függésbe kerülhetnek tőle: egyrészt *közvetlenül* a NEP tagjaként, a belépési nyilatkozatban esküt téve arra, hogy „a Vezért célkitűzéseiben és munkájában minden erőmmel támogatni kötelességemnek tartom"; másrészt közvetve, az általuk választott, de a TESZ tagjaként szintén Gömbös irányítása alá kerülő elöljáróik révén.

A szervezés eredményeiről nincsenek összegző adatok, de lapbeszámolók jelzik, hogy — ha nem is azonnal — különböző szervezetek, testületek kérték felvételüket az egyesületbe. Úgy tűnik, mind a beszervezés, mind a jelentkezés különösen olyan időszakokban vett lendületet, amikor Gömbösnek és kormányának a leginkább szüksége volt arra, hogy bizonyíthassa reformpolitikájának társadalmi támogatottságát. A *Függetlenség* híre szerint 1935 első másfél hónapjában — a Gömbös és Bethlen között zajló hatalmi harc kiéleződése idején — 11 település, illetve több tucat országos és helyi testület (gazdakörök, ipartestületek, takarékszövetkezetek, levente egyesületek, egyházi közösségek stb.) kérte

[1004] MNL TML völgységi j. fszb. ir. 165/35. – A TESZ 186/933. eln. sz. körlevele. A főszolgabíró levelének fogalmazványa kézírásban a körlevél végén.

nahliki

felvételét.[1005] A relatíve késői időpont azonban azt is jelzi, hogy e jelentkezők esetében mintegy másfél évig nem volt foganatja a felhívásoknak.

A NEP és a TESZ párhuzamos tagtoborzásában megnyilvánuló kettősség zavarokat is okozott a kormánypárt szervezeteiben. Marton Béla főtitkár — aki, mint láttuk, szintén kettős funkciót töltött be — több alkalommal is arra kényszerült, hogy rendet tegyen a vidéki vezetők fejében. Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy a NEP és a TESZ helyi szervei, vezetői „összhangban" fejtsék ki tevékenységüket „a cél azonossága" jegyében. Határozottan jelezte azonban, hogy ezt a munkamegosztás jegyében úgy kell végezniük, hogy egyéneket csak a párt szervez tagjai sorába, míg a szövetség kizárólag „az ország különböző társadalmi egyesületeinek átfogó erejű irányításával kívánja a Nemzeti Egység gondolatát és annak megvalósítását szolgálni".[1006] Másrészt egyértelművé tette, hogy a NEP helyi szervezetei nem léphetnek be a TESZ-be, mert „az egyes szervezetek az országos szervezetnek csak kiegészítő részei, nem önálló jogi személyek", a NEP egésze pedig tagja a szövetségnek.[1007]

A szövetség elsősorban Gömbös politikai céljainak propagálásában és a társadalom különböző csoportjainak mozgósításában vállalt szerepet – a Nemzeti Munkaterv megvalósításának segítését hirdetve. Kétféle módon. Egyrészt a Gömbös–Antal–Béldi-féle propagandagépezet szolgálatába állította lapját, a Nemzeti Figyelőt, amely hetente egy alkalommal tekintélyes politikusok és szakemberek terjedelmes okfejtései révén kívánta terjeszteni Gömbös és körének nézeteit, meggyőzni a lakosságot azok üdvös voltáról. Arról, hogy kizárólag a Vezér és kormánya lehet képes biztosítani a magyar nemzet boldogulását. Ennek érvényesítését kívánták biztosítani azzal is, hogy Antal István, a minisztertanács sajtóosztályának vezetője volt a TESZ sajtóosztályának elnöke. Másrészt rendezvényekkel igyekezetek demonstrálni Gömbös Gyula, a „Vezér" nagyságát, ezzel is segítve kultuszának megteremtését, ápolását, illetve nagyszabású akciókkal elkápráztatni a lakosságot, és hirdetni a kormánypolitika sikerét, továbbá azt, hogy a kormány és elnöke a társadalom valamennyi rétegének, foglalkozási csoportjának támogatását élvezi.

E rendezvények legnagyobb szabású eleme volt a Nemzeti Munkahét, amelyet először 1933. november 12–19. között, második alkalommal 1934 októberében

[1005] *Függetlenség*, 1935. február 17. 4.
[1006] A NEP Országos Központ 8/1934. sz. körlevele. In *Gömbös Pártja*… i. m. 143.
[1007] Marton Béla főtitkár 25/1934. sz. körlevele. In *Gömbös Pártja*… i. m. 159.

nahliki

rendeztek meg.[1008] Az első rendezvénysorozat megnyitásaként, a hat irányból demonstratív módon a Kossuth térre vonuló tömeg nagygyűlésén Gömbös Gyula 15 pontos munkaszózatot hirdetett. Ennek mondanivalója, hogy — a nemzeti öncélúság szellemében — mindenki a nemzet érdekében dolgozik, akár fizikai, akár szellemi munkát végez, s az is mindegy, hogy alkalmazottként vagy magánvállalkozóként tevékenykedik. A szózat lényegét tömören foglalta össze a 12. pont: „Amikor magadnak dolgozol, akkor is a nemzet napszámosa vagy és az államé, aki [sic!] megvéd és tőled védelmet vár."[1009] Ezt követően került sor a terv szerint „több kilométer hosszú ipari propagandafelvonulásra", melynek a TESZ különböző tagszervezetei által verbuvált gazdasági szervezetek — tevékenységüket és termékeiket bemutató — járművei a Millenniumi emlékműtől indulva, Pest és Buda belső területeit bejárva vonultak vissza a kiindulópontra.[1010] Délután az Ügetőpályán tartott nagygyűlésen, amelyet egyúttal a NEP budapesti zászlóbontásának szántak, Gömbös Gyula mondott beszédet. A párt országos központja felszólította a vidéki szervezeteket, hogy népes delegációval képviseltessék magukat a rendezvényen. Ennek érdekében 50 %-os vasúti kedvezményt, illetve kijelölt vendéglőben kedvezményes étkezési lehetőségeket biztosítottak az eseményre utazóknak.[1011]

November 13-ától hét napon keresztül zajlottak a különböző társadalmi szervezetek, egyesületek és érdekképviseleti szervek kongresszusai, díszközgyűlései és egyéb szakmai tanácskozások, amelyeken sorra tartottak beszédet miniszterek, államtitkárok – a kormányzat tevékenységét propagálva, terveit ismertetve. E tanácskozásokhoz számos gyárlátogatás, több kiállítás kapcsolódott, s a programsorozatot naponta gazdagították színházi előadások, hangversenyek, illetve egyszerre több tucatnyi helyszínen rendezett mulatságok, bálok. A rendezvények közül nem maradhatott ki a TESZ vezetőinek tisztelgő látogatása a budapesti olasz követnél, akit felkértek arra, hogy közvetítse Mussolininak, a szervezet örökös díszelnökének „a

---

[1008] Lásd a *Függetlenség*, 1933. november 12–21., valamint 1934. október 1–9. között megjelent számait, továbbá *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 217–223. és 319–323.

[1009] A „nemzeti munkaszózatot" közli *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 219–221. és Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 259–261.

[1010] Az útvonal: Millenniumi emlékmű – Andrássy út – Oktogon – Nagykörút – Boráros tér – Ráday utca – Múzeum körút – Kossuth Lajos utca – Erzsébet-híd – Várkertrakpart – Attila körút – Krisztina körút – Széll Kálmán tér – Margit körút – Margit-híd – Lipót (Szt. István) körút – Honvéd (Nagy Ignác) utca – Alkotmány utca – Vilmos császár (Bajcsy-Zsilinszky) út – Andrássy út – Millenniumi emlékmű. *Függetlenség*, 1933. október 12. 19.

[1011] *Gömbös pártja*… i. m. 138–139.

nahliki

magyar társadalom üdvözletét". A program nagyságrendjét érzékelteti, hogy előzetes közlése majdnem három teljes újságoldalt vett igénybe.[1012] A rendezvénysorozat jelentőségére a TESZ hetilapja Gömbös megnyitó beszédével, miniszterek és más politikai előkelőségek méltató nyilatkozataival, Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi miniszter, Weis István társadalomtudós cikkeivel hívta fel a nagyközönség figyelmét.[1013] A nagyszabású demonstráció országos hatását kívánták elérni azzal, hogy annak eseményeiről a kormánylapok naponként közöltek részletes tudósítást, amelyekben a vezető politikusok előadásainak, beszédeinek tartalmát is aprólékosan ismertették.[1014]

Antal István emlékezése szerint a megalomán akció, amely épp úgy megterhelte „a főváros népének egyébként is »lestrapált« idegeit és a rendelkezési alapok, a vállalatok, a bankok, a gyárak és egyéb közhasznú intézmények újabban alaposan igénybe vett bugyellárisait", nem érte el célját.[1015] A szervezők és a mögöttük álló Gömbös azonban lelkesek voltak, sikeresnek ítélték a rendezvényt. A miniszterelnök kifejezett óhajának megfelelően 1934-ben másodszor is megszervezték a munkahetet. Szörtseyék nagy elánnal és alapos szervezőmunkával készítették elő a programot. A munka annak széleskörű hazai és külföldi propagálására is kiterjedt. Minderről jó előre tájékoztatták a közvéleményt.[1016] Az ünnepi rendezvény lezajlott – de utolsó alkalommal. Annak ellenére, hogy Baross Gábor TESZ-elnök és egy gazdasági beszámoló az előző évinél is gazdagabb programról adott számot a zárónapon.[1017] Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy nincs olyan hozadéka a nagy csinnadrattával zajló programoknak, mint amilyet elvártak tőle, s amely megérné a jelentős pénzügyi áldozatot.[1018]

[1012] *Függetlenség*, 1933. november 12. 19–21. – A Nemzeti Munkahét teljes programja.

[1013] *Nemzeti Figyelő*, 1933. november 12.

[1014] Lásd pl. a *Függetlenség* 1933. november 14-20. közötti számait. A TESZ lapja az utolsó napon adott részletes ismertetést, beszédek sorát is közölve, ismertetve. *Nemzeti Figyelő,* 1933. november 19.

[1015] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 219.

[1016] Lásd többek között *Függetlenség*, 1934. augusztus 3. 7. – Társadalmi, gazdasági és kulturális életünk hatalmas arányú megmozdulása lesz idén a Nemzeti Munkahét. Hatszáz külföldi expozitura dolgozik a Nemzeti Munkahét idegenforgalma érdekében. *Függetlenség*, 1934. augusztus 19. 5. – Lázas iramban folyik a munka a Nemzeti Munkahét ünnepségeinek előkészítésére.

[1017] A közölt adatok szerint a TESZ 70.000 kedvezményes vasúti jegyet bocsátott a 100 kilométernél távolabb lakók rendelkezésére. Ennek is volt köszönhető, hogy csak a vidékről résztvevők számát negyedmillióa főre becsülték, az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság felvonulásán 300 vállalat vett részt 392 járművel, csak gazdasági területen 42 kongresszust szerveztek, a nagyszabású mezőgazdasági kiállításon túl öt kiállításra és egy kirakatversenyre került sor 4328 cég részvételével, s minderről a sajtóban 1875 közlemény jelent meg. *Függetlenség*, 1934. október 9. 5. és 9.

[1018] Lásd *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 322–323..

nahliki

A TESZ vezetése rendre hangoztatta, hogy nem politizál, „kizárólag a társadalom útján és annak fegyvereivel küzd a szebb és boldogabb jövőjéért […] az egyetemes nagy nemzeti célok megvalósítása érdekében […] harcol a magyar társadalom egységének megteremtéséért".[1019] Hirdetett elvei, a kormányt támogató akciói és Gömböst dicsőítő megnyilatkozásai, valamint egész szervezete és vezető testületeinek személyi összetétele azonban egyértelműen igazolják, hogy a Miniszterelnök, egyben a Nemzeti Egység pártja vezérének szolgálatában állt, elsődleges feladatának az ő hatalmi törekvéseinek segítését tekintette.

Az „új nemzedék teremtésére" törekvő, s ezért az ifjúság megnyerésére nagy gondot fordító miniszterelnök által leginkább preferált egyesületek között fontos helye volt a *Turul*nak, az egyetemi bajtársi egyesületek szövetségének.[1020] Ezt jelképezte, hogy kormányzása idején — többnyire miniszterekből, a NEP vezetőiből és más vezető politikusokból álló, népes kísérettel[1021] — rendszeresen részt vett a Turul rendezvényein (dísztáborozásain, gyűlésein), s azokon beszédet is mondott, melyek révén a szervezet tagjait igyekezett saját politikája melletti kiállásra, megvalósításának segítésére ösztönözni. Ebben a kapcsolatban döntő szerepe volt annak, hogy Gömbös egyik fontos célja az őrségváltás volt – a régi, konzervatív elveket valló politikai elit leváltásához pedig az egyetemisták szervezete és annak tagsága biztosíthatta a számára megfelelő utánpótlást. Az egyetemi ifjúság viszont azt remélte és várta el, hogy a miniszterelnök — gyakorta hangoztatott ígéretét beváltva — megoldja a fiatal diplomások elhelyezkedési gondjait, amelyek kiváltképp súlyossá váltak a válság hatására. Az eszmei alapot pedig az adta, hogy az universitasok hallgatóinak jelentős része a Gömböséhez hasonló, lényegi elemeit tekintve azzal azonos fajvédő nézeteket vallott. A turulisták épp úgy a háborús élmények, az addigi ideáljaikat szétromboló, jövőbeni karrierjüket veszélyeztető forradalmak, majd Trianon hatására fogalmazták meg céljaikat és alakították ki szervezeteiket, mint az egykori fajvédő vezér. Nem véletlen, hogy szervezeteivel és vezetőivel az ellenforradalom kezdete óta szoros kapcsolatot tartott, amely — kisebb apályoktól eltekintve — töretlen maradt Gömbös ellenzéki éveiben és honvédelmi minisztersége idején is.

[1019] *Függetlenség*, 1934. január 14. 2.; *Nemzeti Figyelő*, 1934. január 14. 7.

[1020] Az alábbi áttekintés alapjául szolgáló részleteket lásd Kerepeszki R.: *A Turul*… i. m. 105–128.

[1021] A szövetség a politikai vezetéssel ápolt szoros kapcsolatot kívánta demonstrálni azzal is, hogy a gyűlés vendégeit tiszteletbeli dominusi vagy patronusi ranggal ruházták fel.

nahliki

Az őrségváltásban nekik szánt szerepet mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a miniszterelnök olyan fontos munkatársait, bizalmasait választotta soraikból, mint Antal István sajtófőnököt, majd államtitkárt, Bornemisza Gábor minisztert, Béldi Bélát, a NEP propaganda osztályának vezetőjét vagy Mikecz Ödönt, aki előbb főispán, majd államtitkár és miniszter is lett. Az 1935-ös választások során — az őrségváltás jegyében — a kormánypárt jelöltjeként került a képviselőházba a Turul korábbi és akkori elnöke, Bánsághy György, illetve Végváry József. Az országgyűlési almanach adatai szerint a fentieken kívül Kelemen Kornél, dr. Nagy Iván, Szeder János és Szentpály László NEP-képviselő játszott aktív szerepet a Turulban, illetve tagszervezetiben.[1022] Az almanachok készítésével kapcsolatos adatközlés egyenetlen voltát ismerve feltételezhetjük, hogy az 1890 után született és egyetemet végzett kormánypárti képviselők között mások is voltak még tagjai az egyetemi diákszervezeteknek.

A kormány — elsősorban a belügyi és a kultusztárca révén — anyagi támogatásban is részesítette a Turult, ami olykor nélkülözhetetlen feltétele volt irodái és sajtója fenntartásának, illetve rendezvényei megszervezésének. A nyilvánosságot sem nélkülöző, gyakran látványos formákat öltő kapcsolatrendszer miatt mindkét felet érték támadások, s a Turult sokan a miniszterelnök csatlósának tekintették. Pedig kapcsolatuk közel sem volt konfliktusmentes. Az egyetemisták szervezete, s különösen annak radikális szárnya egyértelműen az 1920-as évek fajvédő programjának megvalósítását várta Gömböstől, nem véve figyelembe az őt gátló politikai körülményeket. Taktikázását nem ismerték fel, s ezért nem értették, nem is fogadták el. Ennek volt egyik jele az 1933 őszétől 1934 márciusáig tartó egyetemista tüntetéssorozat. Gömbös hiába hangoztatta a szövetség 1934. márciusi dísztáborának hallgatósága előtt: „Tudjátok rólam, hogy ugyanannak a világnézetnek vagyok előharcosa, amelyért ti, a magyar ifjúság síkraszálltok, ismétlem, vagyok és nem voltam." De nem csak meggyőzni akart. Figyelmeztetett, sőt, fenyegetett is: „…nekem elsősorban erősebb rendszabályokat kellett volna életbe léptetni az elmúlt diákzavargások alkalmával. De türtőztettem magam, mert fiatal magyar testvéreimmel álltam szemben. Én azonban csak egyszer türtőztetem magam."[1023] Az

[1022] *Országgyűlési Almanach 1935*… i. m. 294., 322., 370–371. és 388.
[1023] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 598.

nahliki

ifjúság által remélt és Gömbös által ígért reformok elmaradása, illetve a vártnál csekélyebb hatása miatt az évek során csökkent a miniszterelnök iránti bizalom a Turul soraiban, amely 1936-ra jelentősen leapadt. Ennek ellenére változatlanul elhangzottak elismerő szavak is, halála után pedig a szövetség fontos szerepet játszott Gömbös kultuszának ápolásában, erősítésében.

Ugyancsak nagy figyelmet fordított Gömbös és a NEP vezetése a falvak lakosságának társadalmi szervezetek útján történő megnyerésére is. A „Falu Országos Földmíves Szövetség (Faluszövetség) 1933. december 16–17-ére összehívott, Gömbös részvételével zajló kongresszusának előkészítése során Marton Béla főtitkár arra kérte a megyei elnök főispánokat, biztosítsák, hogy nagyközségek és körjegyzőségek 2–2 küldöttét „pártunk érdekeinek szem előtt tartásával" jelöljék ki és biztosítsák azok feltétlen megjelenését a kongresszuson. Indoklása szerint ennek célja „az ország minden részéből egybegyűlő községi küldöttek és a Vezér közötti lelki kapcsolatok ápolása". A küldöttek névsorát a pártközpontba is be kellett küldeni.[1024] A soproni főispán — levelének utóiratában — már utasításként továbbította a kérést a főszolgabíróknak.[1025]

Ellentmondásosan alakult az ellenforradalmi évek — Gömbös akkori politikai tevékenységének egyaránt terepet biztosító — két legjelentősebb jobboldali egyesületének viszonya a kormányhoz és fejéhez, illetve a Nemzeti Egység Pártjához.

A *Magyar Országos Véderő Egyesület*, melynek tevékenysége ekkorra már lényegében a vidéki sportélet szervezésére szűkült, a kormányt támogató, illetve a kormány által támogatott szervezet volt. Gömbös hagyományos szimpátiája, amelyet honvédelmi miniszterként is deklarált,[1026] a miniszterelnökben is töretlen maradt a hat évig általa elnökölt szervezet iránt. A szoros kapcsolat, az azonos szellemi alapon történő együttműködés biztosítéka volt az is, hogy a Gömbös-kormány időszakában az elnöki tisztet Marton Béla, a NEP országos ügyvezető főtitkára viselte. Bizonyítéka pedig — többek között — az, hogy a MOVE sportegyesületeit akkor is fenn kívánták tartani, sőt, erősíteni, amikor a többieket a NEP keretében gründolandó

[1024] MNL GyMSML SL IV. B. 401. 149. d. 570/1933. – Marton Béla 98/1933. sz. körlevele a főispánokhoz.

[1025] MNL GyMSML SL IV. B. 401. 149. d. 570/1933. – A főispán körlevele a főbíróknak (1933. november 20.) „U. i.: A küldöttek a Nemzeti Egység hívei közül választandók ki."

[1026] Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 365–367.

nahliki

szakosztályokba igyekeztek volna bekényszeríteni.[1027] A kormány anyagi természetű támogatásban is részesítette a MOVE-t. 1934 nyarán az újpesti ún. Népszigeten egy 3 hold 400 négyszögöles terület 15 évre szóló, kedvezményes bérbeadásával segítette az egyesületet egy nagyszabású beruházás megvalósításában – az indoklás szerint: „közismerten igen tiszteletreméltó és nemzeti szempontból figyelemreméltó céljai szolgálatában."[1028]

Ezzel szemben erősen kritikus hangvétel jellemezte az 1933-ban ismét aktivizálódó *Ébredő Magyarok Egyesületének* viszonyát Gömböshöz és kormányához. Az egyesület ekkor hirdette meg a „*Magyar Nemzeti Újjáébredés Mozgalmát*", melynek célkitűzéseit 100.000 példányban megjelentetett, 48 oldalas dokumentumban adták közre.[1029] A történeti visszatekintést is adó, az ország 1933. évi helyzetét értékelő iratban, — ha megfogalmazásuk radikalizmusát illetően nem is — tartalmukat tekintve olyan célok és programelemek olvashatók, amelyek az 1919–1923 közötti, legradikálisabb években jellemezték a szervezetet. Az ÉME e kiadványban is harsányan hirdette antiszemita nézeteit. A magyarság helyzetét változatlanul tragikusnak ítélte, s minden baj forrásaként a *zsidó fajt*, a kizárólag neki tulajdonított eszméket: a liberalizmust és a szocializmust, s az ország élete ezek szellemében szervezett időszakait, s a korabeli magyar politikai vezetést kárhoztatta. Programjuk szerint az üdvös megoldás: a fajvédelem és a „mindenekfelett álló" nemzeti közösség; a zsidókérdés megoldása törvénykezés útján; a „keresztény világnézeten alapuló és a magyar faji lélekben gyökerező erkölcs és nemzeti szellem uralomra juttatása a magyar állami, gazdasági és kulturális élet minden vonalán"; „a nemzetellenes szociáldemokrata párt beszüntetése"; „új, a széles néprétegek szociális kielégítésén nyugvó gazdasági rendszer és földreform"; titkos választáson alapuló új politikai rendszer; olyan „egészségügyi, közoktatásügyi, kulturális és igazságügyi reformok, melyek a magyar faj megerősödését, ellenálló képességének fokozását, fejlődését és szabadságát" szolgálják; „társadalmi öntevékenység a fajvédelemben".[1030]

[1027] Lásd *Gömbös pártja*… i. m. 300.

[1028] MNL OL K 27. 180. d. – Mt. jkv. (1934. június 11.) A földművelésügyi miniszter 37.675/1934./V. B-1. sz. előterjesztése.

[1029] *A Magyar Nemzeti Újjáébredés Mozgalmának célkitűzései*. Ébredő Magyarok Egyesülete, Budapest, 1933.

[1030] *A Magyar Nemzeti Újjáébredés*… i. m. 46–47.

nahliki

Mindezt akkor fogalmazták, amikor már majd egy éve ismert volt a Gömbös-kormány programja. Ám a dokumentumban szó sem esik sem erről, sem pedig arról, hogy az új mozgalom szinte szó szerint azokat a célokat és teendőket fogalmazta meg, amelyeket 1928-ig Gömbös maga is nyíltan hirdetett, s amelyeket — ha rejtve is — lényegében a Nemzeti Munkaterv is tartalmazott. Mindezek okán a dokumentum nemcsak az 1920-as évek kritikája volt, hanem a Gömbös-kormányé is. Annál is inkább, mert az ÉME a meghirdetett mozgalom révén fentiek szellemében igyekezett tömegeket mozgósítani. Azt hirdetve, hogy siker esetén *„minden akadályt elsöprő társadalmi megmozdulással támpontot adunk olyan politikai kialakuláshoz, amely képes lesz törvényes úton a liberális kapitalista rendszer romjain egy minden ízében magyar, erkölcseiben megújhodott és a széles népi tömegek szociális kielégítésén nyugvó új magyar államot megteremteni”*.[1031] A fentieket úgy is értékelhetjük, hogy az ÉME változatlanul nyíltan hirdette a fajvédő politikát, s mivel Gömbös és kormánya, illetve a kormánypárt taktikai megfontolásokból ezt nem tehette, ellenük is támadást indított. Mindebben annak is szerepe lehetett, hogy az egyesület elnöke ekkoriban az a Csilléry András volt, aki a Keresztény Községi Párt egyik befolyásos vezetőjeként is bírálta a kormány politikáját, kiváltképp 1934-ben, az új fővárosi törvény miatt.[1032] Tagsága, vezetőinek egy része pedig az újonnan szerveződött radikális, nemzetiszocialista–nyilas mozgalmakban, pártokban tömörülve deklaratíve is bírálta Gömböst azért, mert feladta a fajvédelmet. Árulkodó az az érvelés, mellyel Marton Béla, a NEP főtitkára igyekezett visszaverni ezeket a támadásokat: „A fajvédelmi gondolatot, melyet ők most akarnak hirdetni, senkinek sincs joga a maga számára kisajátítani, mert Vezérünk, Gömbös Gyula a fajvédelem fontosságát már akkor hirdette, amikor még évek választották el a hatalom gyakorlásától.”[1033]

A két, egykor nagy és jelentős társadalmi egyesület kormányzathoz és fejéhez fűződő, eltérő viszonyának jele volt az is, hogy — egyedüliként a jelentősebb jobboldali társadalmi egyesületek közül — az ÉME nem volt tagja a TESZ-nek, miközben a MOVE több vezetőjét is beválasztották annak volt vezető szerveibe.[1034]

[1031] *A Magyar Nemzeti Újjáébredés*… i. m. 5–6. (Eredeti kiemelés.)
[1032] Lásd Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 284–309. Az ÉME-re vonatkozóan: 304.
[1033] Marton Béla főtitkár 8/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja*… i. m. 144.
[1034] Lásd *TESZ szervezete*… i. m. 31–38.

nahliki

A minden területen elsősorban a katonákban bízó egykori vezérkari tiszt számára fontos volt az 1929-ben, honvédelmi minisztersége idején alakult *Frontharcos Szövetség* támogatásának biztosítása, ami elsősorban Budapesten kecsegtetett sikerrel. Gömbös miniszterelnökként már 1932 októberétől rendszeresen részt vett és felszólalt a szövetség évente tartott országos találkozóin.[1035] 1934 júniusában háromnapos soproni látogatásának kiemelt eseménye volt a szövetség által szervezett nagyszabású demonstráció és nagygyűlés, amelynek díszvendége és fő szónoka Gömbös Gyula miniszterelnök és pártvezér volt.[1036] Az együttműködést maguk a frontharcosok is igényelték. Gróf Takách-Tolvay József kezdettől részt vett a NEP budapesti szervezésében. Vezetőik 1933 novemberében ajánlották fel Sztranyavszky Sándor pártelnöknek további részvételüket, amelynek ellentételezéseként azt kérték, hogy Takách-Tolvayt nevezzék ki a kormánypárt fővárosi frakciójának vezetőjévé.[1037] A NEP vezetése e kérést nem teljesítette, de miután 1935. február 6-án az ő elnökletével megalakult a NEP frontharcos csoportja,[1038] mind az 1935. áprilisi képviselőházi, mind a júniusi budapesti törvényhatósági választásokon mandátumhoz jutott a Nemzeti Egység Pártjának jelöltjeként.[1039] A kormány pénzügyi támogatást is nyújtott a szövetség működéséhez.[1040]

Gömbös és a pártvezetés nem csak a meglévő egyesületek összevonására törekedett. Arra is ügyelt, hogy újak létesülése ne adjon keretet további önálló civil kezdeményezések érvényesülésének. Ezt példázza egy Felsőmagyarországi Népművészeti Telep nevű akció esete. A szervezet a főszolgabíróknak írt körlevelében hirdette meg 1934 tavaszán „Magyar Búzavirág" című programsorozatát. Marton Béla a megyei NEP-elnök főispánokat kérte, hogy a főszolgabírók révén akadályozzák meg az akciót. Arra hivatkozott, hogy a kormányzat támogatását élvező Magyar Bokréta Szövetség és annak 1931-től

---

[1035] 1932 októberében (http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=344 – Letöltés: 2015. 02. 07.), 1933 szeptemberében (http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=769 – Letöltés: 2015. 02. 07.),

[1036] MNL GyMSML SL, XIII. 14. Simon család iratai, 10. d. Simon Elemér főispán naplója 2. kötet (1930–1947) (oldalszám nélkül)

[1037] *Függetlenség*, 1933. november 9. 2.

[1038] *Függetlenség*, 1935. február 7. 2.

[1039] A szentgotthárdi választókerületben a második fordulóban elnyerte a szavazatok többségét. *Függetlenség*, 1935. április 4. 2.

[1040] 148.867/1936. B. M. sz. rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1936. Budapest, 1937. 108.

nahliki

szervezett Szent István napi „Gyöngyösbokréta" rendezvényei maradéktalanul betöltik ezt a szerepet. Indoklásának lényege az volt, hogy „a közérdek is megkívánja, hogy a népművészet kultiválása egyetlen irányítás alatt meghagyassék.[1041] A tömegével szerveződő nem politikai jellegű egyesületeket más eszközökkel kívánták befolyásuk alá vonni.[1042]

A társadalmi egyesületek azonban legfeljebb a pártszervezetek helyi tevékenységének támogatása, illetve a NEP-hez szervezetileg nem csatlakozott polgárok befolyásolása révén segíthették a gömbösi elvek terjesztését, illetve érvényre jutását. A politika porondján más szövetségesekre volt szükség.

Politikai szövetségesek keresése

Gömbös két ok miatt sem nélkülözhette, hogy megállapodjon ellenzéki pártokkal és más politikai erőkkel: egyrészt azért, mert azok akadályozták a NEP szervezésével kapcsolatos tervek megvalósítását, másrészt nem nélkülözhette őket a kormánypárt Bethlen vezette konzervatív többségének ellensúlyozásában és kiszorításában. A problémák eltérő módon vetődtek fel vidéken és Budapesten. A választott megoldások sem voltak azonosak. Két vonatkozásban azonban igen. Egyrészt a tekintetben, hogy Gömbös nem új szövetségeseket keresett, hanem — főként a vezetők személyét, részben a szervezeteket illetően — olyan partnereket, akikkel/amelyekkel már egy évtizeddel korábban is együttműködött, s megbizonyosodhatott róla, hogy hozzá hasonló, jobboldali radikális (jórészt fajvédő) elveket vallanak. Így bízhatott abban, hogy az e körhöz tartozók támogatni fogják az ő törekvéseinek megvalósítását. Másrészt viszont nem tartós és egyenrangú szövetséget kívánt kialakítani velük, hanem csak felhasználni őket saját hatalmi céljaira, a nélkül, hogy azok ezt csorbító törekvéseit teljesítené.

A válság nyomán kibontakozott politikai folyamatok hatására bomlásnak indult a Bethlen által összekovácsolt Egységes Párt. A belőle Gaál Gaszton vezetésével már korábban, 1926-ban, majd több kormánypárti politikussal együtt 1929–1930-ban kilépő agráriusok, volt kisgazdák, szövetkezve azokkal, akik 1922-

---

[1041] Marton Béla főtitkár 14/934. sz. körlevele. In *Gömbös Pártja*… i. m. 147–148. (Idézet: 147.) A Gyöngyösbokréta mozgalomról lásd Pálfi Csaba: *A Gyöngyösbokréta története. Tánctörténeti tanulmányok 1969–70*. Budapest, 1970.

[1042] Ennek részleteit lásd a *Nemzetszervezés, nemzetnevelés* című alfejezetben.

nahliki

ben eleve nem követték Nagyatádi Szabó Istvánt, 1930. október 12-én Békésen Gaál Gaszton vezetésével megalakították a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Pártot (Független Kisgazdapárt) és fogadták el annak programját.[1043] A következő két évben az egész országban, mindenekelőtt a pártalakítást megelőző szervezkedések területén, az Alföldön és a Dunántúl egyes részein építette ki szervezeteit, s tett szert jelentős befolyásra nemcsak a birtokos parasztság, hanem a falusi értelmiség, a kisvárosok polgársága és a kispolgárság körében is.[1044] E politikai fejleménynek a kormánypárt helyzetére gyakorolt kedvezőtlen hatását néhány példa is meggyőzően bizonyítja. Fejér megyében országgyűlési képviselők léptek át az újjászervezett kisgazda mozgalomba, és az 1930. december 7-én Székesfehérváron megtartott 1200 fős zászlóbontó gyűlést követően az addig paraszti érdekképviseletekben tömörült gazdák egyre több településen hozták létre a párt szervezeteit.[1045] Hasonló folyamatok zajlottak Baranya megyében, ahol a szervezkedést segítette az innen származó főtitkár, Nagy Ferenc. Itt 1931 augusztusában azt követően vett nagyobb lendületet a szervezkedés, hogy megalakították a párt megyei vezetőségét, többségében a kormánypárt volt megyei vezetőiből.[1046] 1933 nyarán — azaz a NEP vidéki szervezeteinek létesítése idején — Baranya 311 települése közül már 109-ben biztosan volt kisgazda pártszervezet.[1047] A Somogy megyei nagyatádi választókerületben, Nagyatádi Szabó István szülőföldjén[1048] és Tolna megyében[1049] is egyre erősödött a kisgazdapárt bázisa. Mindezek hatására 1933-ban számos településen az ellenzéki párt sikere miatt nem lehetett megalakítani a NEP helyi szervezeteit. Erről számoltak be például több

---

[1043] Vida I.: *A FKgP 1930. évi békési*.... i. m.

[1044] Vida István: *A Független Kisgazdapárt története 1930–1932*. [Kézirat.] Vida István személyes archívumában. Ez úton is köszönetet mondok a szerzőnek, aki a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

[1045] Farkas Gábor: *Politikai viszonyok Fejér megyében 1919-1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 160–163.; Farkas Gábor – Dani Lukács: *A Független Kisgazdapárt Fejér megyében 1910–1949*. Független Kisgazda-, Földmunkás-, Polgári Párt Fejér megyei elnöksége, Székesfehérvár, 1992. 26–33.

[1046] NML BML IV. B. 401/főisp. biz. 56/1931, 25/1932, 147/1932, alisp. eln. 6/1932.

[1047] NML BML IV. B. 401/főisp. biz. 1931–1933 közötti iratainak, illetve a helyi NEP szervezetek és a választókerületi NEP-elnökök havi jelentéseiben (MNL BML NEP jelentések 1933–34) szereplő adatok összegzése alapján.

[1048] Csóti Csaba: A világháborútól a világháborúig. Nagyatád 1914–1945. In *Nagyatád monográfiája II*. Szerk.: Bősze Sándor, Nagyatád, 2001. 199–202.

[1049] Gaál Zsuzsa: Szekszárd politikai élete 1918–1945 között. In *Szekszárd város történeti monográfiája*. II. kötet Szerk.: Dobos Gyula. H. és é. n. 24–25.

nahliki

tucat baranyai község NEP-elnökei,[1050] a Hajdú megyei vitézi székkapitány pedig azt jelentette 1933. július elején, hogy Böszörményben azért „nem járt kellő sikerrel" a szervezkedés, mert az „ottani polgárság nagy része a Független Kisgazdapárt tagja".[1051] Több helyen az is megtörtént, hogy a falu lakói a NEP belépési nyilatkozatának aláírását követően léptek át a kisgazdapártba.[1052] Pártvezetők jelentéseinek sora bizonyította, hogy csak propagandával és szervezőmunkával nem lehetett ellensúlyozni e hatásokat.

Gömbös számára lehetőséget kínált másfajta ellenlépésre az, hogy az FKgP programja több kérdésben — például a mezőgazdaság támogatása az iparral, kereskedelemmel, bankokkal szemben, a földművelés- és birtokpolitika, a közoktatásügy, a királykérdés és a választójog tekintetében — fontos pontokon volt szinkronban a Nemzeti Munkatervvel.[1053] Érték is vádak Gömböst kisgazda politikusok részéről, hogy kormányprogramjában az ő programjuk elemeit másolja. A politikai célok meghatározó elemeinek azonossága vagy hasonló volta annak ellenére lehetőséget kínált a NEP és a kisgazdapárt közötti megegyezésre, hogy utóbbi részéről néhány hónap elteltével sorozatos és erős kritika érte a kormányt. Ez azonban nem a hirdetett célokat vitatta, hanem azok végrehajtásának elmaradását, illetve a késlekedést bírálta. Az okokat viszont részben abban látták, hogy Bethlen változatlanul érvényesülő befolyása akadályozza Gömböst a beígért reformok megvalósításában.

A két politikai erő közötti közeledést segítette, hogy 1932-ben elhunyt Gaál Gaszton, s helyette Gömbös egykori fajvédő harcostársa, Eckhardt Tibor lett a kisgazdapárt vezére, továbbá a másik fajvédő, Ulain Ferenc is jelentős befolyásra tett szert a párt vezetésében. E változás azonban csak hosszabb távon jelentett számára esélyt. 1928, a Fajvédő Párt felszámolása után ugyanis — még 1932-ben is — inkább az ellentétek jellemezték viszonyukat. A kisgazdapárton belül Eckhardt élen járt a kormány és annak feje bírálatában – lényegében addig, amíg közöttük meg nem született a

[1050] NML BML NEP a. zb. gy. jkv. (Bisse, Turony, Drávaszabolcs, Drávapalkonya, Magyartelek, Gyód, Siklósnagyfalu, Czinderibogád, Kővágószőlős,, Gödre, Németbóly), továbbá NEP taglétszám megáll. 1933. – községi pártvezetők levelei.

[1051] MNL HBML IV. B. 901/a főisp. biz. 10. d. 172/1933

[1052] NML BML NEP havi jelentések – 1933–34 – a szentlőrinci vk. pt. jelentése (1933. augusztus 4.)

[1053] A programot közli Vida I.: *A Független*… i. m. 93–99.; *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 213–219.

nahliki

megegyezés. Közös barátaik, mindenekelőtt Kozma Miklós és Mecsér András sokáig hiába próbálták elsimítani ellentéteiket.[1054] Ebben Kozma szerint elsősorban Eckhardt volt a hibás, így a kettejük közötti kibékülés 80 százalékban tőle függött.[1055]

A miniszterelnök számára különösen akkor lett sürgető a megállapodás a kisgazdákkal, amikor világossá vált számára, hogy a NEP vidéki szervezésének számszerű sikerei ellenére az átalakított kormánypárttal sem tudja megtörni Bethlen befolyását, amely elsősorban gazdaságpolitikai céljai és államjogi tervei realizálásában akadályozta. Bethlen politikai hatásának legfontosabb terepe, a képviselőház feloszlatására pedig változatlanul nem volt lehetőség. A kormány helyzetét, lehetőségeit egyéb belpolitikai események és folyamatok is rontották 1933-ban: a királykérdés ismételt felvetése, az ősszel ismét kiújuló antiszemita diáktüntetések, új szélsőjobboldali pártok szerveződése és egyre intenzívebb politikai agitációja, ezzel párhuzamosan a baloldali ellenzék aktivitása.

Az FKgP részéről a részben közös politikai törekvéseken túl elsősorban az tette szükségessé (és lehetővé) a közeledést, hogy nyilvánvalóvá vált: a frissen alakult párt hiába ért el választási sikereket 1931-ben, s épült ki gyorsan szervezeti hálózata az ország nagy részén, a fennálló politikai viszonyok, mindenekelőtt a korlátozott választójog és a nyílt szavazásos rendszer miatt nincs esélye arra. hogy jelentős befolyásra tegyen szert a törvényhozásban. Márpedig ez alapvető feltétele volt politikai programja megvalósításának. A választójog módosításának a parlamenti képviselők többségének támogatását élvező Bethlen képezte a legfőbb akadályát, aki — jóllehet taktikai megfontolásból ezt nyilvánosan nem tette — mereven elutasította az ezzel kapcsolatos reformokat.[1056] E momentumnak fontos szerepe volt abban is, hogy Eckhardt, aki mániákusan gyűlölte Bethlent, feladta korábbi elzárkózó magatartását. Kozma úgy látta, hogy elég volt kimondani a jelenlétében Bethlen nevét ahhoz, hogy „vörös fejet kapjon és minden józanságról megfeledkezzék”.[1057]

[1054] Lásd Kozma Miklós és Mecsér Lajos levelezését 1930 decemberében. MNL OL K 429 Adatgyűjtemény 1930. 12. cím. – Kozma levele Mecsérnek (1930. december 22.); Mecsér levele Kozmának (1930. december 29.)

[1055] MNL OL K 429 Adatgyűjtemény 1932. 14. cím. – Kozma levele Mecsérnek (1932. november 3.)

[1056] Lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 257.; Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 122–123.

[1057] MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai. Adatgyűjtemény 1932. 14. cím. Kozma levele Mecsérnek, 1932. november 3.

nahliki

Mindezek okán, hosszas előkészületeket követően — a régi fajvédő barátok közreműködésével — 1934. április végén vagy május elején jött létre az egyesség a politikai együttműködésről a két egykori fajvédő barát között. Ebben nemcsak Kozma és Mecsér játszott szerepet, hanem immár Ulain Ferenc, a kisgazdapárt alelnöke is. A közeledés első jele volt Ulain 1934. április második hetében tett nyilatkozata és Eckhard reflexiója. Ulain célja volt „Eckhardt Tibort Gömbös Gyula miniszterelnök személye és politikája számára megnyerni, illetve a miniszterelnökhöz való közeledését elősegíteni." A kisgazdapárt vezére erre azzal reagált, hogy „a miniszterelnök úr 95 pontja valóban fedi az én álláspontomat", de „a kormány legtöbb cselekedetével szemben" változatlanul kritikát gyakorol.[1058] Ezek nyomán a sajtóban, politikai fórumokon egyre gyakrabban fogalmazódtak meg kombinációk a NEP és az ellenzéki párt fúziójáról. Az első, a politikai közvélemény számára is érzékelhető fontos fordulat a kisgazdák 1934. április 15-én Kisvárdán tartott gyűlésén következett be. Eckhardt itt — a találgatásokra is reflektálva — mindenekelőtt „nyíltan" kijelentette:

> *„…mindenkivel hajlandó vagyok együttműködni, aki segít pártunk programját megvalósítani és megalkotja a becsületes titkos választói jogot. Ha erre Gömbös vállalkozik, úgy vele is szívesen együttműködünk, s úgy tényleg meglesz a nemzeti egység, amilyen még nem volt Magyarországon."* Ezzel kapcsolatban azonban feltételeket szabott, a választójogi szabályozás mellett a kisgazdák gazdasági követeléseinek teljesítését, és leszögezte: *„Gömbös belpolitikájával élesen szembenállunk, amíg a titkos választójogot és az új gazdaságpolitikát nem fogja hozni."*

Mindehhez hozzátette, hogy „a Független Kisgazdapárt nem taktikázik" és „nem a választók háta mögött", hanem „a nemzet színe előtt" fog megegyezni.[1059]

A „nemzet színe", a kisgazda párt tagsága azonban láthatóan nem volt egységes a nyilvánvalóan a háta mögött alakuló egyesség megítélésében. Sokan voltak, akik a kisgazda szervezkedés hatósági akadályozása, illetve a kormány adópolitikája, a Gömbös által ígért intézkedések elmaradása miatt is ellenezték a kormánypárttal kötendő szövetséget. Nem véletlen, hogy Nagy Ferenc főtitkár 1934.

[1058] *Függetlenség*, 1934. április 14. 3.
[1059] *Függetlenség*, 1934. április 17. 5.

nahliki

április 18-án kelt, a megyei szervezeteknek írt levelében az alábbi módon indokolta a megegyezés szükségességét, meggyőzni igyekezvén annak ellenzőit:

> *„Gömbös Gyulának segíteni akarunk és segíteni fogunk abban, hogy megcsinálja a titkos választójogot, azokkal szemben is, akik azt talán saját pártjában is ellenzik. Tisztán erről van szó, tovább ne is kombináljatok, mert tovább nincs a dolog. Tisztán erről van szó, s mivel tudjuk, hogy titkos választójog nélkül soha ebben az életben mi komoly szóhoz nem juthatunk és népünk ítéletnapig segédjegyzők és főszolgabírók alárendeltje lesz, ezért* ***az ördögöt is segítjük abban, hogy nekünk titkos választójogot hozzon****."*[1060]

Eckhardt felszólalása május 8-án a földmívelésügyi tárca költségvetésének vitájában már a megkötött megállapodás jele volt. Jóllehet, ebben is gyakorolt kritikát a kormány politikájával szemben, végső konklúziója az volt:

> *„Nem a miniszterelnökkel ellentétben, hanem vele teljes összhangban kell hogy hozzáfogjunk nemcsak a politikai, hanem a gazdasági kérdések tekintetében is azokhoz az ésszerű reformokhoz, amelyek egy jobb jövő felé vannak hivatva vezetni ezt a nemzetet*."[1061]

A két volt fajvédő ismételt közeledése nélkül nyilván nem kerülhetett volna sor arra, hogy a Gömbös vezette kormány az ellenzéki párt vezérét bízza meg Magyarország képviseletével a Népszövetségben.

A létrejött megállapodás nem jelentette sem a viták lezárását, sem a kisgazda szervezkedés leállítását. Az önállóságát fenntartó ellenzéki párt saját bázisának megerősítésében látott garanciát arra, hogy érvényesíthesse törekvéseit, s egyben növelje biztos szavazótáborát a remélt — Gömbös által megígért — új választójogi törvény elfogadását követő voksolás során. Ezért a kisgazdák 1934 nyarától sorra alakították újabb szervezetiket és igyekeztek gyarapítani, megszilárdítani a már korábban létrejötteket – még 1935. első hónapjaiban is.[1062] A két párt közötti viták 1934 júliusától elsősorban a választójogi törvény FKgP által megfogalmazott tervezetéről folytak, de nem vezettek eredményre. Ugyanígy nem fogadták el a kormány megbízásából decemberre elkészült tervezetet sem.[1063]

[1060] MNL BML IV. B. 901/a főisp. biz. 247/biz. 1934. A Magyar kir. Rendőrség pécsi kapitányságának 62/1934. biz. sz. jelentése. (Kiemelés tőlem – V. J.)

[1061] *Függetlenség*, 1934. május 9. 2.

[1062] Lád például MNL BML IV. B. 901/a főisp. biz. 247/biz. 1934.; 29/biz. 1935; 70/biz. 1935; alisp. eln. 215/1934.

[1063] A vitát és az egyes tervezeteket részletesen ismerteti Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 117–128.

nahliki

Ebben döntő szerepe volt a NEP berkeiben e körül zajló vitáknak, a Gömbös és Bethlen közötti ellentétek kiéleződésének. A korábbi miniszterelnök különösen a kisgazdákkal való kiegyezést támadta. Mindezek hatására Gömbösnek írt levelében Eckhardt — annak érdekében, hogy a NEP parlamenti képviselői a választójog reformját, a Gömbös által „képviselt reformpolitikát hatalmi igényeik legcsekélyebb kockáztatása nélkül magukévá tehessék és reám és a Független Kisgazdapártra ürügyként ne hivatkozhassanak" — formálisan felmondta a két párt közötti megállapodást és lemondott népszövetségi képviselői megbízásáról is. Levele nem hagyott kétséget afelől, hogy mindez — ekkor még — nem jelentette a két politikus közötti szövetség tényleges feladását. Eckhardt ugyanis leszögezte: „Ezzel az elhatározásommal is élét akarom venni azoknak a támadásoknak, amelyek személyemen keresztül tulajdonképpen annak a politikának vannak szánva, amelyet Te képviselsz."[1064] A kisgazda pártvezér tettekben is bizonyította, hogy állja Gömbösnek korábban adott szavát, teljesítette azt a vállalását, hogy segíti kiszorítani Bethlent és támogatóit a hatalomból. Cikkben[1065] és kisgazdapárti gyűléseken bírálta a kormánypártot – de személy szerint sohasem annak vezérét, Gömbös Gyulát, hanem parlamenti többségének hangadóját, Bethlen Istvánt. Rá utalva kárhoztatta az elkerülhetetlen reformok akadályozása miatt azt „a politikai csoportot, amely 15 éven át volt uralmon, de nem a nép bizalmából, hanem korrupcióval, erőszakkal és csalással szerzett magának többséget". Magáról Bethlen grófról pedig úgy nyilatkozott, hogy „neki nincs erkölcsi jogosultsága ebben az országban politikát csinálni".[1066] Ez a konstelláció Bethlen és Gömbös nyílt szakításáig, azaz március elejéig fennmaradt. Ám a kisgazda vezér a választási kampányban is folytatta Bethlen bírálatát.[1067] A Miskolcon, Szentesen, Csongrádon, Gyöngyösön és másutt rendezett nagygyűlések egyben az FKgP tagságának, szavazóbázisának növelését is szolgálták.

Eckhadték már a választási előkészületek során is tapasztalhatták annak jeleit, hogy Gömbös nem tartja szavát a nekik adott ígéretek tekintetében. Nem csak az új választójogi törvény megalkotása maradt el. A kormánypárt — néhány esettől

[1064] *Függetlenség*, 1935. január 31. 1.
[1065] *Új Magyarság*, 1935. február 20. – Eckhardt Tibor: Harc vagy megegyezés?
[1066] *Függetlenség*, 1935. február 19. 1. – Eckhardt Tibor szentesi beszéde
[1067] Lásd többek között *Függetlenség*, 1935. március 12. 2. – Eckhardt Tibor – Bethlen István szerepéről

nahliki

eltekintve — nem biztosított zöld utat FKgP jelöltjeinek azzal, hogy nem állít velük szemben hivatalos jelölteket. Eckhardtnak ugyan biztosították a mandátumot Miskolcon, ezzel szemben még a párt főtitkárával, Nagy Ferenccel szemben is elindították a NEP egyik vezető személyiségét, Béldi Bélát.[1068] A párt kampányát pedig ugyanúgy korlátozták, nehezítették, mint a többi ellenzéki pártét, sőt az elhíresült március 20-ai endrődi csendőrsortűz során ellenük alkalmazták a legerőszakosabb megtorló/megfélemlítő eszközöket.[1069]

Sikertelenül kísérelte meg a miniszterelnök a másik egykori fajvédő elvbarát és fegyvertárs, Bajcsy-Zsilinszky Endre megnyerését és az ő tarpai képviselősége révén egy parlamenti mandátummal rendelkező pártja, a Nemzeti Radikális Párt (NRP) támogatásának biztosítását.[1070] Először 1934. december elején ígért nekik mandátumokat, ha támogatják politikáját. A folyamatosan anyagi gondokkal küszködő politikus publicistának — hasonló feltételekkel — a Budapesti Hírlap szerkesztői állását is felajánlotta. 1935 márciusában, a választási kampány idején feljebb srófolta az árat: az mandátumok garantálását attól tette függővé, hogy a párt csatlakozik-e a NEP-hez, azaz beolvad-e a kormánypártba. Zsilinszky és társainak ellenállását immár zsarolással felérő üzenettel igyekezett megtörni. A Gömbös személyes ajánlatát átadó Szabó Lőrinc költő e szavakkal reagált a Nemzeti Radikális Párt vezetőinek elutasító válaszára: „Ha ellenállsz, Bandi, ki fogsz irtatni a parlamentből!”[1071] Gömbös ebben a számára félresikerült akcióban a rá jellemző módon taktikázott: hol javasolt, hol ígért, hol fenyegetőzött – aszerint, hogy az adott pillanatban mit látott célra vezetőnek. Amikor pedig nyilvánvalóvá vált, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem hajlandó elveit és pártja függetlenségét feladni, büntetett: hatósági erőszakkal és választási csalással akadályozta meg, hogy Zsilinszky ismét választást nyerjen a tarpai kerületben.[1072] Azzal a barátjával tette ezt, akivel — 1927–1928-ban bekövetkezett szakításuk ellenére — személyes baráti viszonyt ápolt,

---

[1068] Lásd Vonyó József: Politikai küzdelmek Baranya megyében és a NEP a Gömbös-kormány idején. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986.* Szerk.: Szita László. Pécs 1986. 368–372.

[1069] Lásd *Endrődi csendőrsortűz 1935*. Szerk.: Orbán Sándor és Szakács Kálmán. Budapest, 1975.

[1070] Zsilinszky baráti, politikustársi körének visszaemlékezései alapján Lackó Miklós és Vigh Károly hasonlóan rekonstruálta a történéseket. Lackó Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. In Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 130–133; Vigh K.: *Bajcsy-Zsilinszky*… i. m. 154–157.

[1071] Idézi Lackó M.: *Az Új Szellemi*… i. m. 131.

[1072] A központi utasításokat végrehajtó hatóságok módszereinek egy részét szemléletesen írta meg visszaemlékezéseiben a Zsilinszkyt támogató népi író. Féja Géza: *Írók fegyverbe!* i. m. 352–361.

nahliki

olyannyira, hogy a megelőző évben még magánéletének legbensőségesebb ügyébe is beavatta, első feleségével kötendő ismételt házasságának hírét elsők között osztotta meg vele.[1073] Könnyen tette, mert az NRP — a kisgazdapárttal ellentétben — nem rendelkezett tömegbázissal.

Még nagyobb szüksége volt Gömbösnek megbízható politikai szövetségesre Budapesten. Több ok miatt is. Magyarország életében betöltött szerepe, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, kulturális és kormányzati központ funkciója következtében a főváros társadalmának szociális összetétele alapvető különbségeket mutatott a vidékhez, sok tekintetben még a nagyobb vidéki városhoz képest is. Az országos átlagnál magasabb volt a nagytőkések, a köz- és magánhivatalnokok, a szabadfoglalkozású értelmiségiek, a nagyüzemekben dolgozó munkások, s — a dualizmus kori modernizációs folyamatok társadalmi hatásai következtében — a zsidó származásúak aránya. Ebből fakadóan, az évtizedes hagyományoknak megfelelően itt volt legerősebb az ellenzéki liberális/demokrata és szociáldemokrata pártok befolyása. Egy ilyen összetételű és politikai szerkezetű társadalomban nem kelthetett olyan pozitív várakozásokat a kormány és a kormánypárt agrárérdekeket preferáló programja, mint vidéken. Még kevésbé Gömbös politikai előélete és azok a törekvések, amelyek mindenekelőtt az ellenzéki erők, de a kormánypárton belüli „régi gárda" pozícióit is veszélyeztették. A miniszterelnök központosításra irányuló törekvéseinek akadálya volt a jelentős hagyományokkal rendelkező fővárosi önkormányzat és a benne megtestesülő szuverenitásigény, amelyet az ország gazdasági, társadalmi és kulturális elitjének jelentős súllyal rendelkező tényezői is támogattak.

Mindez legkorábban a NEP szervezésében nyilvánult meg. Nem véletlen tehát, hogy a fővárosban ütközött a legnagyobb akadályba és húzódott el leghosszabban az új típusú pártszervezet kiépítése. Ebben nem csak az „internacionális" pártok híveinek ellenállása játszott szerepet. A budapesti pártszervezés legfőbb akadályát a kormánypárt fővárosi „tagozata", az Egységes Községi Polgári Párt (EKPP) képezte. Vezetője, 1925-től Kozma Jenő, az Egységes Párt, majd a NEP pártvezetőségének is tagja volt, s mindkét minőségében Bethlen politikai nézeteit képviselte, törekvéseit támogatta. 1933 tavaszától a NEP vezérkara, Sztranyavszky Sándor országos

[1073] Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. 257.

nahliki

pártelnök és Tabódy Tibor vezetésével Budapesten is lépéseket tettek az új pártkeretek kiépítésére,[1074] ami — Gömbös Gyula határozott elvárása szerint — az EKPP beolvasztását jelentette volna az új organizációba.[1075] Sztranyavszky Sándor pártelnök és a fővárosi szervezés irányításával megbízott Tabódy Tibor többször, s néhány esetben maga Gömbös is tárgyalt Kozmával, aki a miniszterelnök hívének vallotta megát, de a pártszervezést csak úgy fogadta el, ha az új tagok az általa vezetett régi pártba lépnek be.[1076] Ez pedig különállásának fenntartását, önálló mozgásterének legalábbis részleges megőrzését jelenthette volna.[1077] A tárgyalások — részben Huszár Aladár főpolgármester közreműködésének köszönhetően[1078] — 1933. november elején elvi megállapodáshoz vezettek, melynek eredményeként 1933. november 12-én, fél évvel a vidéki szervezetek létesítése után, Budapesten is rendeztek nagyszabású zászlóbontó gyűlést a Nemzeti Munkahét keretében.[1079] A párt lapja a következő hónapokban beszámolt ugyan részsikerekről — ellenzéki párt tagjainak, polgári körnek, egy foglalkozási csoporthoz tatozóknak csatlakozásáról[1080] — ez azonban Kozma Jenő pártjának ellenállása miatt még nem eredményezte a szervezeti hálózat kiépítését. Ez az ellenállás különösen felerősödött 1934 elején, a kormány új fővárosi törvénytervezete hatására, amely az autonómia felszámolására irányult.[1081] A meddő alkudozás hosszan elhúzódott. A lapok ismételten a szervezőmunka sikertelenségéről, akadozásáról számoltak be.[1082] Kozma Jenő csak 1934 végén adta be a derekát. L. Nagy Zsuzsa joggal állapította meg, hogy az EKPP vezérének ellenállása csak akkor lehetett volna sikeres, ha a párt ellenzékbe vonul az országos kormánypárttal szemben, ami azonban képviselőinek pozícióvesztését

---

[1074] Ennek részleteiről lásd *Független Budapest*, 1933. június12. 1–2..; június 21. 1.; június 28. 1–2..; szeptember 27. 1.

[1075] Sztranyavszky Sándor pártelnök 1933. októberi nyilatkozata szerint: „A Községi Polgári Párt vagy beolvad a Nemzeti Egység Pártjába, mint párt, vagy beolvadnak annak tagjai személy szerint, vagy pedig a maga önállóságának fenntartása mellett – miután a városházán csak egy kormánypártról lehet szó – olyan helyzetet teremtene, amely helyzetet elsősorban maga a miniszterelnök és pártja: a Nemzeti Egység Tábora [sic!] és meg vagyok győződve róla, a Községi Polgári Párt urai sem tartanának kívánatosnak." - *Függetlenség*, 1933. október 7. 3.

[1076] A tárgyalásokról részletesen számolt be a *Független Budapest*, 1933. október 11. 1–2.

[1077] *Függetlenség*, 1933. május 4. 3.

[1078] *Független Budapest*, 1933. szeptember 6. 1.

[1079] *Független Budapest*, 1933. november 15. 1.

[1080] Lásd pl. *Függetlenség*, 1934. február 13. 3.; március 17. 3.; április 21. 4.

[1081] Lásd L. Nagy Zs.: *A budapesti liberális*… i. m. 113–116.; Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 297–309.

[1082] Lásd pl. *Nemzeti Figyelő*, 1933. december 17. 2.; *Független Budapest*, 1933. december 20. 2.

nahliki

jelentette volna a város közéletében. Ezt pedig a többség nem vállalta. 1934. december 4-én Kozma pártjának képviselői beléptek a Nemzeti Egység Pártja budapesti szervezetébe, amivel létrejött a Gömbös által áhított állapot: az ő elvei szerint működő alakulatban valósult meg a két budapesti a kormánypárt egyesülése.[1083] Ezt követően kezdődhetett meg a párt budapesti szervezeti hálózatának teljes kiépítése, melynek eredményeként az 1934 decemberében kinevezett Zsitvay Tibor pártelnök nyilatkozata szerint 1935. február második felében nyíltak meg és kezdték el munkájukat a kerületi és körzeti pártirodák.[1084]

Gömbös csak egy ellenzéki párttal kötött szövetség révén tudta megtörni saját pártján belüli ellenfelének ellenállását. Az 1920-as évek eleje óta legnagyobb befolyással rendelkező és a közgyűlésben meghatározó szerepet játszó Keresztény Községi Párt is ellenérzésekkel fogadta a NEP budapesti szervezését szolgáló kezdeményezéseket, különösen a Gömbös-kormány által beterjesztett új, az önkormányzati jogosítványokat súlyosan megnyirbáló fővárosi törvényt. Annak ellenére, hogy vezére, Wolff Károly — vezető társaival, többek között Csilléry András alvezérrel együtt — alapvető politikai kérdésekben azonos nézeteket vallott a miniszterelnökkel, mindenekelőtt a zsidókérdés tekintetében. Ezt a megelőző évtizedben kialakult többszöri, igaz, mindig rövid életűnek bizonyult szövetkezésük is igazolta, amelyek azért sem lehettek tartósak, mert ellentétes álláspontot képviseltek a királykérdésben, és személyiségük eltérő volta is akadályozta harmonikus és tartós együttműködésüket.[1085]

A NEP vezérkara kezdetben a budapesti közgyűlést domináló, Wolff Károly vezette Keresztény Községi Pártot kívánta felszámolni a főváros feletti uralom megszerzése érdekében. A KKP bomlasztására irányuló szándékot jelezte az is, hogy a NEP budapesti szervezésének irányítását a nemrég belőle disszidáló Tabódy Tiborra bízták.[1086] Gömbös többször megkísérelte rávenni egykori szövetségesét, Wolffot arra, hogy pártjával csatlakozzon a kormánypárhoz, de sikertelenül, mert a Keresztény Községi Párt ragaszkodott önállóságához.[1087] A KKP hevesen támadta a

---

[1083] L. Nagy Zs.: *A budapesti liberális*… i. m. 119.; Lásd még *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 340–341.

[1084] *Független Budapest*, 1935. február 13. 3.

[1085] Erre lásd *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 342.

[1086] *Független Budapest*, 1933. június 21. 1–2. – Wolff és Kozma válaszúton

[1087] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 305.

nahliki

NEP kezdeti budapesti szervezkedési kísérleteit, alkalmazott módszereit, és 1933 májusában — a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt egészével együtt — kormánytámogató álláspontját is feladta.[1088] Még 1933. november elején is igyekeztek megtorpedózni a Gömbös és Kozma Jenő közötti megegyezést, és ezzel ellehetetleníteni a kormánypárt új szervezetének kiépítését.[1089] A fővárosi törvény körüli vitákban Wolff ugyan több esetben párttársaira hagyta éles kormánykritikájuk megfogalmazását, de ő szerkesztette és terjesztette elő a törvény ellen tiltakozó közgyűlési határozatot.[1090] Jóllehet ezzel kapcsolatos kritikája a jogszabály kompromisszumos jellegű véglegesítése után sem szűnt meg, a közös politikai ellenfelek — a liberális ellenzék, az MSZDP és a Kozma-párt — elleni sikeres fellépéshez fűződő érdekeik felülírták a közöttük lévő ellentéteket. Ehhez azonban az országos politikai viszonyoknak is meg kellett változniuk. Mindenekelőtt Gömbös pozíciójának megerősödésére volt szükség, melynek fontos eleme volt a Gömbös és Eckhardt közötti szövetség létrejötte. De arra is, hogy Gömbös belássa: nem tudja megtörni Wolff ellenállását.

A Gömbös és Wolff között 1934 júliusában megindult, majd megszakítás után Eckhardt közvetítése révén folytatott tárgyalások november 26-án vezettek eredményre. Az Antal visszaemlékezése szerint a miniszterelnök irodájában zajló négyszemközti megbeszélésen Gömbös kézírásával készült az a szerződés, mely a két politikus közötti „testvéri egyetértés hangsúlyozását és az erre épülő politikai paktumot tartalmazta”.[1091] A megállapodás szerint a KKP elvileg szabad kezet kapott a városházán, s ezzel megőrizte önállóságát, vezére viszont — a harmadik szövetségeshez, Eckhardhoz hasonlóan — vállalta, hogy támogatja a miniszterelnököt a Bethlen elleni küzdelemben.[1092] Nem véletlen, hogy a sajtó egy része Gömbös–Eckhardt–Wolff-féle megállapodásként számolt be az eseményről.[1093] A „szabad kéz” persze nem jelentette azt, hogy a KKP-nek nem kellett számolnia a NEP-nek az ő mozgásterét szűkíteni igyekvő törekvéseivel. A kormánypárt nemcsak partnere volt

[1088] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 296–297.
[1089] *Független Budapest*, 1933. november 2. 2.
[1090] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 300–304.
[1091] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 342.
[1092] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m.312.
[1093] *Esti Kurír*, 1934. november 27. – A Gömbös–Eckhardt–Wolff-féle megegyezés új helyzetet teremt a politikában. A cikket közli *Források Budapest történetéhez*… i. m. 365–367.

nahliki

a keresztény pártnak a fővárosi politikában, hanem riválisa is. Bár a városháza irányításának személyi kérdései tekintetében Gömbös engedett Wolffnak, az 1935. évi országgyűlési, majd a júniusi törvényhatósági választásokon — az elsősorban a liberális és szociáldemokrata ellenzékkel szemben alkalmazott — választási manipulációkat esetenként a KKP-vel szemben is bevetették.[1094]

A Független Kisgazdapártnál és a Keresztény Községi Pártnál kisebb súlyú, de megbízhatóbb szövetségest jelentett Gömbös számára egy nem pártjellegű tömörülés, az ún. Reformnemzedék nevű, több, fiatal értelmiségeket tömörítő szövetségből, társaságból és tagjaikból verbuvált mozgalom. A szervezés kezdetei 1934 őszére nyúltak vissza, formális zászlóbontására pedig 1935. február 26-án került sor a pesti Vigadóban.[1095] A Reformnemzedék létrehozói és a hozzá csatlakozók fiatal, nagyrészt az első világháború frontjait megjárt értelmiségiek voltak. Már a forradalmakat követő években a radikális jobboldali szervezetekbe sodorta őket egyrészt bizonytalan szociális helyzetük, a területelcsatolások nyomán a megcsonkított ország területén kialakult értelmiségi munkanélküliség, másrészt a radikális változtatás iránti vágyuk és egyre fokozódó, a válság hatására pedig rohamosan erősödő elégedetlenségük a problémáikat megoldani képtelen Bethlen és politikai körének politikájával szemben.[1096] Közülük sokan — személyesen vagy szervezeteik révén — már az 1920-as évek elejétől kapcsolatban voltak Gömbös Gyulával. E csoportokat a fenti motivációkkal összefüggő két tényező is befolyásolta tömörülésük politikai jellegének alakításában. Egyrészt az, hogy szociális helyzetük egyben generációs konfliktusként is jelentkezett, másrészt az, hogy az őket és más társadalmi rétegeket is sújtó társadalmi, erkölcsi válság egyik fő okát a régi hatalmi struktúrában, a hagyományos pártpolitikai gyakorlat romboló voltában látták. Ennek feloldására követeltek „új politikai berendezkedést" és „új társadalmi rekonstrukciót". A radikális reformokat hirdető, a társadalom lelki válságának megszüntetését ígérő és mindezt „egy új nemzedék teremtése" révén megvalósítani

---

[1094] Ignácz Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 108–111.; Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m.. 319–320.

[1095] *Függetlenség*, 1935. február 27. 3. – A fiatal magyarság ezrei előtt bontott zászlót a Reformnemzedék. A tömörülés létrejöttének körülményeiről lásd Sipos Péter: Rajniss Ferenc, a publicista és a politikus. In: *Szálasi Minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója*. Szerk. bev. és összeáll.: Sipos Péter. Palatinus, Budapest, 2001. 19.

[1096] Lásd *Gömbös hatalomra kerülése*… i. m. 369–375.

nahliki

akaró Gömbösben vágyaik és törekvéseik megvalósítóját látták. A miniszterelnök megnyilatkozásai azt a reményt is kelthették bennük, hogy ők, az „új nemzedék" képviselői is beleszólást kapnak az ország ügyeinek intézésébe.[1097] A szervezkedést Gömbös közvetlen környezetéből segítette a hasonló politikai előélettel rendelkező és magát is ehhez a nemzedékhez soroló Antal István, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője. Jóllehet az előkészületek időszakában a mozgalom pártok feletti voltát hangoztatták,[1098] a Reformnemzedék — vezetője, Rajniss Ferenc újságíró által meghirdetett — politikai irányelvei[1099] és más vezető személyiségeinek, közöttük például a Turul fővezérének, Végváry Józsefnek[1100] a kormánypárti sajtóban (is) terjesztett, a miniszterelnökével egyező nézetei,[1101] a NEP választási győzelmét szolgálták. Azt megelőzően ennek szellemében harsányan bírálták ők is Bethlent és körét a Gömbös vezette reformerők akadályozása miatt,[1102] amit maga a miniszterelnök természetesnek és előremutatónak tartott.[1103] Ellentételezésként a mozgalom több személyisége jutott mandátumhoz az 1935. március-áprilisi választások során. A reformnemzedék színeiben csak Rajniss, legalább öten viszont a kormánypárt hivatalos jelöltjeként.[1104] Bornemisza Géza mérnököt 1935. március 4-én kereskedelemügyi miniszterré nevezték ki, többen pedig 1934–1935 során kaptak kinevezést különböző állami hivatalokba.

Másféle kettősség jellemezte Gömbös viszonyát a válság éveiben alakult, hozzá hasonló ideológiai és társadalomszervezési elveket valló szélsőjobboldali pártokhoz és vezetőikhez. Ezek 1931 után felerősödő szervezkedése épp a hasonló vonások miatt csökkenthette potenciális bázisát, különös tekintettel retorikájuknak egyik elemére: keményen bírálták Gömböst amiatt, hogy miniszterelnökként feladta fajvédő elveit. A kormányfő velük kapcsolatos reagálásaiban ismét tetten érhetők katonai, ezen belül vezérkari neveltetésének és mentalitásának, valamint gyermekkori élményeinek hatásai. A nemzetiszocialista mintákat követő pártokkal

---

[1097] V. ö. Csizmadia E.: *Makkai*… i. m. 67–92.
[1098] *Függetlenség*, 1935. február 10. 4. – A reformnemzedék mozgalma felül áll minden pártpolitikán
[1099] Sipos P.: *Rajniss*… i. m. 19.
[1100] *Függetlenség*, 1935. február 1. 3. – A Turul fővezére az ifjúság reformmozgalmáról.
[1101] Lásd pl. Csizmadia E.: *Makkai*… i. m. 67–92.
[1102] *Gömbös hatalomra kerülése*… i. m. 374–375.
[1103] *Függetlenség*, 1935. február 1. 3. – Gömbös Gyula miniszterelnök nyilatkozik az Eckhardt-ügyről és az ifjúság reformmozgalmáról
[1104] Az öt képviselő: vitéz Bánsághy György, Bornemisza Géza, Makkai János, Petainek József és Szenpály László.

nahliki

kapcsolatban nyilvánosan jelentette ki, hogy „kopírozó mozgalmakat" nem helyesel. Álláspontját azzal indokolta, hogy „az ország mai helyzetében csakis a magyar földben gyökerező magyar politikára van szükség". Ilyennek pedig csak saját mozgalmát/pártját tekintette. Az arisztokráciaellenes Gömbös mindenekelőtt a nyilas grófot, Festetics Sándor bírálta ezért.[1105] A kormány a horogkereszt majd a kaszás- és a nyilaskereszt jegyében szervezkedő pártok érvényesülését kemény adminisztrációs eszközökkel is akadályozta – kiváltképp választások idején. Példák sora idézhető fel gyűléseik betiltásáról, feloszlatásáról,[1106] dokumentumaik lefoglalásáról, választási kampány idején pedig jelöltjeik szabad mozgásának akadályozásáról, sőt, letartóztatásáról, fogva tartásáról.[1107]

A felettesei által tehetségesnek ítélt, radikális (és zavaros) állampolitikai nézeteit szóban és nyomtatásban terjesztő vezérkari tisztet, Szálasi Ferencet viszont nem korlátozással és tiltással kívánta kivonni politikai ellenfelei köréből, hanem azáltal, hogy saját mozgalmában kamatoztatja képességeit. Az 1931. augusztusi, még fenyítő célzatú beszélgetést követően[1108] 1934 őszén, majd 1935 márciusában kormánypárti képviselői mandátumot kínált fel neki, továbbá Marton Béla melletti, irányító szerepet biztosító állást a NEP országos központjában, magas fizetéssel. Nem Gömbösön múlt, hogy a megegyezés nem jött létre, s 1935 végén Szálasi megalapította saját pártját, a Nemzet Akaratának Pártját – 1931 óta fogalmazott és hirdetett „politikai eszmerendszere" szellemében.[1109]

A potenciális szövetségesekkel létrejött megállapodásokról hamarosan kiderült, hogy taktikai megfontolásból születtek, és Gömbös legfeljebb választási győzelméig tartotta be őket. Az Eckhardttal kötött egyezséget még addig sem. Az 1934 őszétől folyó egyeztetések ellenére nem került sor a titkos választás törvénybe iktatására, sőt, a törvénytervezet beterjesztésére sem. Márciusban pedig arról győződhettek meg a kisgazdapárt vezetői, hogy a nekik ígért mandátumok nagy részét sem kapták meg. Eckhardt ezt követően a kormány leghevesebb bírálója, Gömbös egyik legádázabb

---

[1105] Gömbös beszéde a NEP pártértekezletén (1933. december 13.) In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 577.

[1106] MNL CsML IV. B. 401/a főisp. biz. 169, 176, 179 és 180/1933.; *Zalamegyei Újság*, 1935. március 20.; *Sümeg és Szentgrót*, 1935. március 24.

[1107] MNL ZML IV. B. 401/a főisp. biz. 39, 42, 44 és 69/1935.; *Zalamegyei Újság*, 1935. április 4.

[1108] Lásd a *Századosként tábornokok felett* c. alfejezetet.

[1109] Lásd Sipos P.: *Egy politikai*… i. m. 20–22.

nahliki

politikai ellenfele lett.[1110] A Reformnemzedék esetébe ilyesmire nem volt szükség, mivel mandátumhoz jutott tagjai egy kivétellel a NEP hivatalos jelöltjei voltak, ennek eredményeként a mozgalom beolvadt a kormánypártba, és önálló tevékenysége 1936-ra megszűnt.[1111]

A fordulat ígérete: az 1935. évi képviselőválasztások

1934–1935 fordulóján tehát már valamennyi településen volt szervezete a NEP-nek, melyek a választójoggal rendelkezők közel 70%-át tömörítették. Ezen belül kialakult az új, csak a „Vezértől" függő és a hagyományos uralkodó elitet ellensúlyozni képes pártelit. Ráadásul fontos és sikeresnek látszó lépéseket tettek annak érdekében, hogy a párt és személy szerint a „Vezér" támogatóivá tegyék a társadalmi szervezetek egy részét, és megbízható szövetségesre is leltek az egykori fajvédő harcostárs, Eckhardt Tibor vezette Független Kisgazdapártban és a Reformszövetségben. Gömbös és munkatársai ennek alapján úgy érezhették, hogy létrejött az a szervezet és olyan mértékű társadalmi bázis, amellyel végképp elháríthatják útjukból a legfőbb akadályt, a kormánypárt változatlanul Bethlen befolyása alatt működő parlamenti frakcióját. Azaz, immár saját szervezetükkel, a Vezér, Gömbös Gyula személyes irányítása és befolyása alatt álló, a választók nagy többségét tömörítő párt segítségével választásokon szerezhetik meg, és egyben legitimálhatják hatalmukat.

Gömbösék a pártszervezetek létét és tevékenységét kezdettől igyekeztek kihasználni a távolabbi tervek megvalósítása, vagy legalább megalapozása érdekében. Ennek szellemében valamennyi szervezetnek megalakulásától feladata volt, hogy (1) a település életének minden téren kezdeményezője, központja legyen, (2) a választópolgárokat „helyes irányba vezesse és nevelje", s ez által *a választásokon biztosítsa a NEP jelöltjeinek győzelmét*.[1112] Kettős értelemben szolgáltak tehát eszközként: egyrészt a hatalmi pozíciók megszerzése, másrészt — az előbbi feltételeként és egyben eszközeként is — a társadalom totális megszervezése terén.

[1110] A részleteket lásd az *Ellenzéki nyomás és konfliktusok a kormánypártban* és a *Bukás helyett halál* című alfejezetekben.

[1111] *Gömbös hatalomra kerülése*… i. m. 375.

[1112] Részletes szervezési útmutatás… i. m. In *Gömbös pártja*… i. m. 76. A teljes szöveg: *„A községi (városi) szervezet feladata, hogy polgárságát a nemzeti egység és szervezettség szükségességének átérzésére buzdítsa, helyes irányba vezesse és nevelje, választáskor pedig a fegyelmezett szervezettségnek biztos tudatában* [a NEP jelöltjét — V. J.] *győzelemre vigye."*

nahliki

A NEP választásokkal kapcsolatos feladatainak fontosságát már az is jelezte, hogy részben ennek megfelelően alakították egyes szervezeti szintjeit.[1113] A községi/városi szervezetek alapegységei az egy *szavazókör*höz tartozó választókat tömörítették egy alelnök és egy körzeti titkár irányításával. A települési szervezetek felettes testületei 1935 őszéig nem járásonként, hanem (országgyűlési) *választókerület*enként kialakított választmányok voltak, amelyek a *választókerületi* elnök és titkár vezetésével minden tekintetben irányították a NEP munkáját a területen.[1114] Az 1935-ös választási győzelem után ezek mellett szervezték meg a járási választmányokat, amelyek átvették a szervezeti és az ekkor indítani tervezett, szerteágazó „társadalmi tevékenység"[1115] irányítását. A továbbra is fenntartott választókerületi választmányok feladata ezt követően az országgyűlési választásokkal kapcsolatos munka irányítására korlátozódott.[1116] A törvényhatóságok (megyék, törvényhatósági jogú városok) választmányai a helyhatósági és az országgyűlési választások során végzett koordinációs tevékenységükön túl főszerepet játszottak a törvényhatósági választások lebonyolítása során — élükön a főispánokkal, akik egyben a NEP megyei elnökei is voltak.

Ezek a keretek — a pártvezetők szándékai szerint — megfelelőnek ígérkeztek arra, hogy a választási küzdelem során sikeresen mobilizálhassák a miniszterelnök politikája mellett, sőt, személye iránt is magukat elkötelező tagokat és helyi vezetőket. Gömbös és vezérkara 1934 tavaszán–nyarán látta elérkezettnek az időt arra, hogy elkezdje kihasználni a megváltozott erőviszonyokat, a kielégítőnek, szervezettnek vélt társadalmi támogatottságot a hatalmi pozíciók megszerzésére a községi képviselőtestületektől a képviselőházig.

Az 1929:XXX. tc. értelmében 1934-ben esedékessé váltak a települési és törvényhatósági választások. Ezekkel kapcsolatban hangsúlyozta a főtitkár a szervezettség fontosságát, mert csak így biztosítható hogy a tagok a szavazóbizottságok előtt a nyílt szavazás során is a „Nemzeti Egység eszméje mellett" foglaljanak állást. A pártvezetés elvárta, hogy „ez az erőpróba mindenkor a

[1113] A szervezeti felépítés egészére lásd *A párt szervezete* című alfejezetet.
[1114] Részletes szervezési útmutatás… i. m. In *Gömbös pártja*… i. m. 68–70, 80–82.
[1115] Lásd *Gömbös pártja*… i. m. 41–49. sz. dokumentumok
[1116] A részletes szervezési útmutatás kiegészítése. In *Gömbös pártja*… i. m. 271–275.

nahliki

mi győzelmünket hozza".[1117] Ennek érdekében a választók 40–45 fős csoportjai élére kinevezett választmányi tagoknak valamennyi hozzá tartozó egyént fel kellett keresniük és a szavazáson való részvételre felszólítaniuk.[1118]

A nem mindenütt, illetve elhúzódóan lebonyolított községi képviselőtestületi választások már a NEP-szervezetek teljes kiépülése előtt megkezdődtek, így azokra a pártközpont nem tudott időben felkészülni, befolyásolásuk érdekében megfelelő szervezőmunkát végezni. Ennek esélyeit az is rontotta, hogy e választások során — az országgyűlési választásoktól eltérően — a lakosság általában nem tagozódott politikai pártok szerint. A jelöltekkel kapcsolatos állásfoglalását inkább a sajátos helyi viszonyok, rokoni, társadalmi és ezekre épülő személyi kapcsolatok határozták meg.[1119] Ez is magyarázza, hogy a kormánypárt jelöltjei a helyi viszonyoktól függően igen eltérő eredményeket értek el. Baranya megyében, a siklósi járásban fölényes győzelmet arattak, mellettük csak a térségben jelentős befolyással rendelkező Független Kisgazdapárt tudott számottevő eredményt elérni.[1120] Ugyanakkor a zalaegerszegi járás 8 falujában — a térség lakosságára földbirtokán és téglagyárában többeknek munkalehetőséget biztosító, Meskó-párti Eitner-család hatására[1121] — a helyi képviselőtestület, illetve az elöljáróság tagjainak 50–100%-a volt nyilas képviselő.[1122] 1934 őszén a törvényhatósági választásokra készülve azonban — az erőfelmérés érdekében is — fontosnak tartották azok addigi tapasztalatainak elemzését. Marton Béla főtitkár ezért októberben utasította a helyi szervezetek vezetőit, hogy félévi jelentésükben közöljék a lezajlott választások számszerű eredményeit és a megválasztott képviselők pártállás szerinti megoszlását.[1123]

A közigazgatási törvény értelmében a törvényhatósági választásokra három fordulóban került sor. Először az ötéves mandátummal rendelkező virilis tagokat (a

---

[1117] A Nemzeti Egység Szervezetének Országos Központja. Körlevél a kerületi elnökökhöz és titkárokhoz. Melléklet a 43/1934. sz. körlevélhez. Kerületi választmányi ülés anyaga. 4.

[1118] A NEP Országos Központjának 57/1934. sz. körlevele In *Gömbös pártja…* i. m. 208.

[1119] Ezt jelezte a baranyai főispán — más megyék tapasztalatait is tükröző — jelentése. MNL BML IV. B. 401/főisp. biz. 1/1934.

[1120] A siklósi járás községeiben a választott képviselő 72%-a, a virilis tagok 80%-a volt a NEP tagja. MNL BML IV. B. 401/főisp. biz. 1/1934. – A részleteket lásd Vonyó J.: *Politikai küzdelmek…* i. m. 358–359. és 363.

[1121] MNL ZML IV. B. 401/főisp. biz. 40/1934., 51/1935.

[1122] MNL ZML IV. B. 401/főisp. biz. 45/1934. – A részleteket lásd Vonyó József: Meskó pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról (1933–1935). In Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok.* Pannónia Könyvek, Pécs, 2001. 152–154.

[1123] Az Országos Központ 40/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja…* i. m. 194.

nahliki

testületek tagjainak 40%-a) választották, majd a 10 évre választott képviselők kisorsolt fele helyére választottak újakat (20%), végül az érdekképviseletek küldötteinek (20%) delegálására került sor.[1124] A törvényhatósági bizottságok tagsága 80%-ának cseréje arra adott lehetőséget, hogy a Nemzeti Egység Pártja Gömböshöz lojális tagjaiból, vezetőiből alakítsanak ki többséget a megyei és nagyvárosi önkormányzatokban, ami a közigazgatás középszintű vezetésének és hivatali apparátusának „meghódítása" előtt is megnyithatta az utat. Ezért a törvényhatósági választásokra már „rendkívüli figyelmet" fordítottak Gömbösék. Marton Béla főtitkár fogalmazta meg az alapkövetelményt: „…a jelöltek a [NEP- — V. J.] szervezet elnökeiből és titkáraiból kerüljenek ki", mert „aki a Nemzeti Egység Mozgalmának, illetve a vezérnek exponense lehet, az kell, hogy a törvényhatósági tagságra is érdemes legyen."[1125] Előírták, hogy „úgy a virilis, mint a többi választott törvényhatósági bizottsági tagok névsora a Nemzeti Egység vármegyei választmányával […] elfogadtassék".[1126] Utóbbi tagjainak, a választókerületi elnököknek és titkároknak el kellett érniük, hogy az általuk irányított valamennyi szervezet az „elfogadott listát magáévá tegye", és a NEP tagjai mindenütt arra adják szavazataikat.[1127] Az 1935 júniusára kiírt fővárosi választások esetében a kampány megindulása előtt Gömbös Gyula pártvezér és miniszterelnök személyesen döntött a NEP listájának végleges összetételéről.[1128]

A választások szinte valamennyi megyében és törvényhatósági jogú városban az országos vezetés elvárásainak megfelelő eredményeket hoztak. Nemcsak abban a tekintetben, hogy a NEP mindenhol megnövelte részesedését a törvényhatóságokban, hanem azáltal is, hogy sok helyen lettek képviselők a helyi szervezetek elnökei, titkárai, választmányi tagjai.[1129] Az eredményeket illetően csupán néhány jellemző példát említünk. Több törvényhatóságban az összes rendes

---

[1124] Püski L: *A Horthy-rendszer…* i. m. 192–197.
[1125] Marton Béla főtitkár 46/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja…* i. m. 204.
[1126] Marton Béla főtitkár 38/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja…* i. m. 192.
[1127] Marton Béla főtitkár 46/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja…* i. m. 204.
[1128] *Függetlenség*, 1935. április 21. 2.
[1129] Lásd pl. MNL BéML, alisp. eln. 83/1934.; Farkas G.: *Politikai viszonyok…* i. m. 182–183.; Erre irányuló törekvések már korábban is voltak. Szegeden, az 1934 júniusában rendezett időközi polgármester-választáson Széchényi István ügyvédet, a Nemzeti Egység Pártja szegedi szervezetének titkárát jelölték – sikertelenül. *Szeged története 4*. i. m. 435–436. A debreceni választásokról Veress G.: *Vásáry István…* i. m. 102–108. Ceglédre vonatkozóan: *Függetlenség* 1934. november 4.

nahliki

és póttag a NEP jelöltje volt: többek között Tolna[1130] és Zemplén vármegyében[1131] a testület valamennyi újonnan választott tagja, Baján,[1132] Debrecenben[1133] és Szabolcs[1134] vármegyében minden virilis tag kormánypárti képviselő lett. Heves megyében az újonnan választott kisorsolt képviselők 97,4%-a, Borsodban 95,8%-a[1135] Szabolcsban 95,6%-a[1136] volt NEP-tag, míg Bács megyében mindössze egy független kisgazda és — függetlenként — a Volksbildungsverein két jelöltje jutott mandátumhoz.[1137] Baranya megyében az ekkor választott 66 rendes tag közül 55 (83%)[1138] volt a NEP jelöltje, így a párt a 265 fős testületben 223 (84,1%) fős abszolút többségre tett szert.[1139] A kormánypárt szócsöve joggal számolt be jelöltjeinek fölényes győzelmeiről más megyékben is: Veszprém megyében 81,7%-os, Békés megyében 73,8%-os volt a siker.[1140] Ritka kivételnek számított például Zala vármegye, ahol csak a rendes tagok 58%-a és a póttagok 51%-a jutott be a NEP listájáról.[1141] Az abszolút többség azonban még itt is biztosítva volt, különös tekintettel arra, hogy a virilis választáson kizárólag a kormánypárt jelöltjei jutottak mandátumhoz.[1142] Ennél rosszabb eredményt könyvelhetett el a NEP Miskolcon, ahol önálló listát sem indított: a más politikai erőkkel alkotott „egységes nemzeti front" a 24 „kisorsolt" mandátumból csupán tízet (41,7%) tudott megszerezni. Ez akkor is kudarcnak számított, ha a virilis választások némileg javították a helyzeten.[1143] A kedvezőtlen eredményt a belügyminisztérium is szóvá tette, erős kritikát gyakorolva a városvezetés felett amiatt, hogy a kormánypárt számára kedvezőtlen módon alakította a választási körzeteket, és a NEP nem indított önálló jelölteket.[1144] A főispán magyarázkodásra kényszerült. Szerinte a kormánypárt önálló indulása

---

1130 *Budapesti Hírlap* 1934. október 30.
1131 *Budapesti Hírlap* 1934. november 8.
1132 *Függetlenség* 1934. november 20.
1133 *Budapesti Hírlap* 1934. október 30.
1134 *Budapesti Hírlap* 1934. november 3.
1135 *Függetlenség* 1934. november 27.
1136 *Függetlenség* 1934. november 20.
1137 *Budapesti Hírlap* 1934. november 3.
1138 *Függetlenség* 1934. november 20.
1139 MNL BML NEP iratok, NEP adm. III. – Szapáry főispán jelentése Marton Bélának (1934. november 22.)
1140 *Függetlenség* 1934. november 27.
1141 *Zalamegyei Újság* 1934. november 28. és 29.
1142 *Függetlenség* 1934. november 20.
1143 *Függetlenség* 1934. december 18.
1144 MNL BAZML IV. 1901/a. 43/1935. eln. – Kilb miniszteri tanácsos kivonata a 93/1935/VII. res. sz. rendeletből (1935. aug. 1.)

nahliki

esetén még csekélyebb eredményt produkáltak volna, és a teljes törvényhatósági bizottság összetétele alapján — abban a NEP képviselőinek aránya 47,1% volt (136 főből 64) — „a N. E. P. jelentős előrehaladása volt elkönyvelhető, melyre Miskolcon eddig példa nem volt".[1145]

Mindebben — új jelenségként — erősen tetten érhető a NEP helyi szervezeteinek, az országos központ által vezérelt politikai aktivitása. Épp e miatt tarthatjuk általános érvényűnek a konzervatív Fejér megyei főispán, Széchenyi Viktor értékelését, aki szerint a pártküzdelmek, amelyek a korábbi választásokon is előfordultak, most minden korábbinál inkább jellemezték a törvényhatósági választásokat. „Nagy veszedelemnek" tartotta, hogy a pártok mindenáron saját jelöltjeiket kívánják mandátumhoz juttatni, és nem a rátermettség a meghatározó szempont.[1146]

Az összkép reménykeltő volt Gömbösék számára. Azt az érzetet kelthette bennük, hogy nemcsak kiépültek a párt szervezetei, hanem azok már a politikai — nevezetesen a választási — küzdelmekben is sikerrel mozgósíthatók, s az elvárt támogatást biztosítják a Vezér számára. Ezt a meggyőződésüket nemcsak a számszerű eredmények táplálták, hanem a törvényhatósági (megyei, városi) szervezetek elnökeinek értékelései is, amelyeket Marton Béla főtitkár előzetes utasítására küldtek meg az országos központnak.[1147] Baranyai Tibor, szegedi főispán és NEP-elnök szerint — különös tekintettel Széchényi István titkár és a vezetőség talán legbefolyásosabb tagja, Shvoy Kálmán nyugalmazott tábornok érdemeire — a szervezet „az első erőpróbánál kitűnően bevált".[1148] Ráadásul — hosszú, sok kudarccal járó vita után — ugyanekkor, 1934 végén vették be az utolsó és legfontosabb, ám sokáig szívósan ellenálló fellegvárat: Budapestet. December 4-én az Egységes Párt fővárosi tagozata, a Kozma Jenő vezette Községi Polgári Párt képviselőinek nagy többsége belépett a Nemzeti Egység Pártjába, így december 13-án a Gömbös és Marton vezette kormánypárt — Zsitvay Tibor vezette — budapesti szervezete is megtarthatta alakuló ülését.[1149]

[1145] MNL BAZML IV. 1901/a. 43/1935. eln. – A miskolci főispán levele a belügyminiszternek (1935. szept. 19.)

[1146] Farkas G.: *Politikai viszonyok*… i. m. 182.

[1147] Marton Béla főtitkár 51/1934. sz. körlevele. In *Gömbös pártja*… i. m. 205.

[1148] *Szeged története 4.* i. m. 442.

[1149] L. Nagy Zs.: *A budapesti liberális*… i. m. 119. *Magyarország évkönyve 1934.* Szerk.: Béry László és dr. Kun Andor. H. é. n. [Budapest, 1935] 40.

nahliki

Mindez az erőviszonyok eltolódását jelezte: megszületett az az erő, mely ellensúlyát képezhette Bethlen politikai bázisának, az általa kiépített rendszer kulcspozícióit — a képviselőházat, a főispáni kart, sőt a közigazgatás központi és vidéki szerveit — változatlanul uraló politikusoknak és hivatalnoki karnak. Ezeknek a fejleményeknek fontos szerepe volt abban, hogy a miniszterelnök–pártvezér 1935 elején elérkezettnek látta az időt a konfliktus kiélezésére és a végső szakításra Bethlennel; s kezdeményezze a kormányzónál a képviselőház feloszlatását, aminek — az 1933:XXVIII. törvénynek köszönhetően — immár jogi akadálya sem volt. A NEP vezére nem ok nélkül számíthatott arra, hogy a törvényhatóságokhoz hasonlóan a képviselőházban is saját híveiből, köztük pártja — neki elkötelezett — tisztségviselőiből verbuvált többséget alakíthat ki.

Erre utal az is, hogy 1935 elején, Marton Béla főtitkár aláírásával olyan „*szigorúan bizalmas*" dokumentum került a NEP valamennyi vezetője kezébe, amilyenre az Egységes Párt gyakorlatában nem is gondoltak.[1150] A nyomtatvány két szempontból érdemel különös figyelmet. Egyrészt az előszót követő tartami fejezet első mondata miatt: „Az országgyűlés feloszlása után a vármegyei elnökök az Országos Elnökséggel folytatott megbeszélés alapján *sürgősen összehívják a vármegyei előkészítő értekezletet*."[1151] Ez a megfogalmazás egyértelműen igazolja, hogy a szöveg már a házfeloszlatás előtt elkészült, és minden bizonnyal el is jutott a párt helyi szerveihez, hogy azonnal reagálhassanak a várhatóan kialakuló új helyzetre. Azaz a kormánypárt vezetése, élén Gömbössel, tudatosan készült a házfeloszlatásra és az idő előtti választásokra.

Másrészt a kis füzet már címével alapvető változást jelzett az elkövetkező választási küzdelem metódusában. A pártvezetés — a bethleni gyakorlattól eltérően — immár nem a közigazgatásra, hanem elsősorban a NEP kiépült szervezeti hálózatára, illetve azok aktivistáira támaszkodva kívánta biztosítani az áhított sikert.[1152]

[1150] A Nemzeti Egység Pártja választási útmutatása a vármegyei, kerületi és községi elnökségek, a központi vármegyei titkár, valamint a Nemzeti Egység Pártjának hivatalos jelöltje részére. In *Gömbös pártja…* i. m. 227–238. A részletek ismertetésére a dokumentum alapján kerül sor, az alábbiakban csak a szó szerinti idézetek esetében hivatkozunk a forráshelyre.

[1151] *Gömbös pártja…* i. m. 228.

[1152] Ennek kapcsán kell utalnunk a választójogi törvénytervezet 1934–1935 fordulóján zajló vitájára. A Bethlenhez közel álló Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által készített dokumentum elfogadása esetén — számos egyéb változás mellett — nagyobb szerepet kapott volna a választások

nahliki

1935-ben ugyanis a NEP új vezetése számára a választások tétje már nem csupán a kormánypárt abszolút győzelme volt az ellenzékkel szemben, hanem az, hogy a társadalomnak a — NEP által megszervezett — nagyobb része alkotta tömegerőt eszközként használva megszabadulhatnak-e a törvényhozás és a közigazgatási, illetve az államapparátus jelentős részét uraló Bethlen-hívektől. [1153] Azért is, hogy utóbbiak — a nyílt szavazásos rendszer lehetőségeit kihasználva — ne befolyásolhassák Gömbös szempontjából kedvezőtlenül a választások eredményét.

Ezek a körülmények tették egyrészt szükségessé, másrészt lehetővé a NEP vezérkara számára, hogy a kormánypárt vidéki szervezeteinek minden részletre kiterjedő, aktív szerepet szánjanak a választási küzdelem egész folyamatában. Egyúttal azonban azt is, hogy ebbéli tevékenységüket a központ aprólékosan kidolgozott utasításainak megfelelően, a párton belüli centrális irányítás és szigorú ellenőrzés mellett végezzék.

A dokumentum részletei öt egymást kiegészítő törekvést tükröznek.

1. *A pártvezetés igyekezett maximálisan kihasználni a szervezeti struktúra jellegzetességeiből és a szervezettségből származó előnyöket.*

   A keretek, mint láttuk, már a párt átszervezése során, 1933-ban létrejöttek, most csak a feladatokat kellett pontosan meghatározni: a választókerületi választmány, a községi/városi szervezet, a szavazóköri alelnökök és titkárok, valamint a választmányi tagok választásokkal kapcsolatos speciális feladatait. Ez a hierarchikus struktúra — legalábbis elvben — egyben biztosította a gyors információáramlást és a feladatok ellátásának ellenőrzését, a problémák gyors megoldásának lehetőségét. A szervezett tagság lehetővé tette, hogy a választójogi törvénynek megfelelően minden szavazókörben kijelölhessenek bizalmiakat, azonossági tanúkat, akiknek — a törvényben előírtakon túl — kötelességük volt folyamatosan ellenőrizni a szavazás állását, megállapítani, kik nem szavaztak még, s ezt, illetve az esetleges anomáliákat a szavazóhelyiségnél és a pártirodánál felváltva tartózkodó 2–2 összekötő révén azonnal jelezni az illetékes pártvezetőnek.

---

lebonyolításában a közigazgatás, ami nem nyerte el Gömbös tetszését. Lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete…* i. m. 123–124.

[1153] E törekvésnek előzményei voltak: Marton Béla 1934 nyarán–őszén arra utasította a szervezetek vezetőit, hogy a párt munkájából kapcsolják ki a közigazgatást. 25/1934. és 40/1934. sz. körlevél. In: *Gömbös pártja… i. m.* 158 és 193.

nahliki

2. *Az Országos Központi Pártiroda minden részletre kiterjedő tájékoztatással és az eszközök előre történő beszerzésével biztosította a helyi szervezetek és aktivisták eredményes munkájának feltételeit.*

   Az ajánlóíveket a NEP szervezetei és aktivistái nem a helyi hatóságoktól szerezték be, hanem azokat a pártközpont küldte meg számukra rögtön a választások kiírását követően, az érintettekhez történő eljuttatást segítő borítékokkal együtt. Az aláírásokat gyűjtő választmányi tagoknak írószerről sem kellett gondoskodniuk; a tintaceruzákat is megkapták az ívekkel együtt. Ugyancsak központilag gondoskodtak a választások alakulását ellenőrző személyek munkáját segítő választói névjegyzékekről és űrlapokról.

3. *A települések pártszervezeteinek biztosítaniuk kellett, hogy a NEP minden fázisban előnyre tegyen szert a többi párttal, illetve jelölttel szemben.*

   Ezt szolgálta az ajánlási ívek említett központi biztosításán túl, hogy a kerületi választmányok vezetőinek mindenkit megelőzve kellett hitelesíttetnie azokat a választási biztossal. Előre megszervezték, hogy a kijelölt útvonalak legtávolabbi településeinek — a hivatal előtt várakozó — titkárai autóval vagy kocsival azonnal juttassák el a helyi szervezetekhez. A falvakban készenlétben várakozó választmányi tagoknak pedig — egy-egy ifjúsági tag segítségével — azonnal meg kellett kezdeniük az ajánlások gyűjtését, abban a reményben, hogy 5–6 óra alatt végeznek a munkával, mielőtt a többi jelölt elkezdhetné azt. Előnyt biztosított a NEP-szervezetek számára az is, hogy fölös számban kapták meg az űrlapokat, miközben az ellenzéki pártok rendre arra panaszkodtak, hogy nem jutott nekik elegendő ajánlási ív. Az elkészült íveket elsőkként kellett benyújtaniuk a választási szervekhez. Így kívánták biztosítani, hogy a bizonytalan szavazókat maguknak nyerjék meg, és csökkentsék az ellenzéki pártok ajánlási esélyeit. A községi elnököknek — a jelölttel történő egyeztetés alapján — azonnal le kellett foglalniuk a választási gyűlések számára kedvező összes időpontot és helyiséget a településen; továbbá saját gyűléseiken biztosítani a lelkes hangulatot, az ellenfelek jelöltjeinek fellépéseit pedig megzavarni. A választmányi tagoknak — előre elkészített időbeosztás szerint, a szavazóhelyiség megnyitásától kezdve — kellett összegyűjteniük és délig

nahliki

felvezetniük a hozzájuk tartozó választók 25 fős csoportjait, hogy a választójogi törvénynek megfelelően leadhassák szavazataikat. Az elmaradókat délután keresték fel, hogy szavazásra bírják őket.

4. *Törekedtek arra, hogy a szavazatszedő bizottságok vezetői tisztségeit saját párthíveikkel töltsék be.*

   Ennek érdekében kellett a kerületi választmányoknak javaslatot tenni a szavazatszedő küldöttségek elnöki, helyettes elnöki, jegyzői és helyettes jegyzői tisztségének betöltésére a helyi szervezetek tekintélyes tagjai által.[1154]

5. *A választásokat igyekeztek felhasználni új tagok beszervezésére, a pártszervezet erősítésére.*

   Az ajánlásokat gyűjtő választmányi tagoknak minden olyan polgárt fel kellett szólítaniuk a NEP belépési nyilatkozatának aláírására, akik nem voltak a párt tagjai, ajánlásukat mégis a párt jelöltjének adták.

Ez a munka elengedhetetlenné tette, hogy a községi elnökök és vezető titkárok, valamint a szavazóköröket vezető alelnökök és körzeti titkárok — akiknek az egész folyamat során állandó készültségben kellett lenniük — s részben még a választmányi tagok is az ajánlási időszakban, egészében vagy részben tegyék félre hétköznapi munkájukat, és elsősorban a választásokkal kapcsolatos párt-feladataikat lássák el.

Ismert, hogy a képviselőház kierőszakolt feloszlatását követő, előrehozott parlamenti választások meghozták a pártvezetés által remélt sikert. A változások mind politikai, mind szociológiai vonatkozásban jelentősek voltak. Gömbös elérte azt, amit már 1932-ben szeretett volna: kényelmes abszolút többséget a képviselőházban úgy, hogy — Bethlent és híveit kiszorítva — az ő követői uralják a kormánypárt parlamenti frakcióját. A zömmel Gömböst támogató 98 új képviselő a párt által parlamentbe juttatott 170 honatya 57%-át tette ki.[1155] Náluk is biztosabb támaszt nyújtottak a miniszterelnöknek olyan, már korábban is (részben időközi választások révén) mandátummal rendelkező kipróbált harcostársai, mint például Antal István, Lázár Andor, Marton Béla, Mecsér Lajos, Sztranyavszky Sándor.

[1154] A szervezet vezetőit nem jelölték, hogy ők az egész folyamat irányítását és ellenőrzését végezhessék.

[1155] V. ö.: Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Szerk.: Földes György – Hubai László. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 151–180.; Sipos Péter – Stier Miklós –Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931–1939. *Századok*, 1967. 3–4. sz. 608–614.

nahliki

Képviselői bázisa így meghaladta a 100 főt. Közülük — a párt vezérével és elnökével együtt — minimum 29 fő (a 170 képviselő 17,1%-a) a NEP országos központjának vezető tisztségviselői vagy munkatársai, illetve választókerületi elnökei, alelnökei, titkárai, egyes budapesti kerületek pártszervezői közül került ki. A pártvezéren, *Gömbös Gyulán* és a régi és új elnökön *Sztranyavszky Sándoron*, illetve *Ivády Bélán* kívül öten az országos vezetőszervek munkatársai voltak (*Marton Béla* főtitkár, *Béldi Béla* az Országos Pártközpont propaganda osztályának, *dr. Bíró György* a gazdasági hivatal és *Törs Tibor* a sajtórészleg vezetője, *Brandt Vilmos* pedig az országos pártkör háznagya), egy fő (*vitéz dr. Scheftsik György)* központi vármegyei titkár, tízen (*gróf Almásy Imre, Csík József, Haám Artúr, Jurcsek Béla, Kölcsey István, Ronkay Ferenc, vitéz báró Roszner István, Schmidt Lajos, vitéz dr. Sebestyén Kálmán, Thuránszky Pál*) választókerületi elnökök, ketten (*dr. Madai Gyula, vitéz Szalay László)* a párt egy-egy területen működő szervezőiként említtetnek, ami alapján — a párt szervezeti kötelmei ismeretében — valószínűsíthető, hogy szintén választókerületi elnökként vagy titkárként működtek. Nyolcan (*vitéz dr. Benárd Ágoston, dr. Huszovszky Lajos, dr. Petracsek Lajos, dr. Temple Rezső, ifj. dr. Temple Rezső, Terbócz Imre, dr. Usetty Béla, dr. Zsitvay Tibor*) a NEP Gömbös szándékai szerint kialakított fővárosi szervezői, illetve különböző beosztású vezetői voltak.[1156] Ezzel legalább részben megvalósult az országos pártvezetés törekvése is, hogy a törvényhozásba és a törvényhatósági bizottságokba a pártszervezetek keretében már hűségüket bizonyító személyek kerüljenek.

Maga a szerénynek mondható arány is jelzi, hogy ez nem elégíthette ki a NEP vezérkarának igényeit. Ezért is váltak fontossá a kormányt és a miniszterelnököt személyesen is támogató társadalmi szervezetek és politikai csoportosulások, amelyek vezető tisztségviselői szintén jelentős számban jutottak mandátumhoz a kormánypárt hivatalos jelöltjeként. Az országgyűlési almanach adatai szerint a fent felsorolt NEP vezetőkön túl a TESZ országos vezető testületeinek *tíz*, a MOVE-nak és

[1156] Kónya S.: *Gömbös kísérlete…* i. m. 163–165.; Farkas G.: *Politikai viszonyok…* i. m. 184–187; *Országgyűlési almanach 1935…* i. m. 209–405. A NEP Országos Központi Irodájának munkatársaira lásd *Magyarság*, 1936. január 24. 7. – Az új világ. A NEP hadrendje. Tekintettel arra, hogy a párt vidéki és budapesti vezetőinek névsorai nem maradtak fenn, a levéltári forrásokban és a sajtóban található szórványadatoktól eltekintve csak az Országgyűlési Almanachra támaszkodhatunk. Az ott közölt politikai pályarajzokat nem egységes szempontok alapján készítették, így nem kizárt, hogy további képviselők töltöttek be hasonló funkciót, illetve végeztek fontos szervezőmunkát a Nemzeti Egység Pártjában.

nahliki

a Vitézi Rendnek *két-két* tagja, valamint további *két* volt fajvédő párti aktivista, illetve a Frontharcos Szövetség *öt* tagja tartozott e körbe. Őket egészítette ki *négy*, a Reformmozgalom tagjai közül a NEP színeiben indult képviselő. A fenti két körből kikerülő honatyák száma már 52, akik így a kormánypárt képviselőházi frakciójának 30,6%-át, Gömbös biztos támogatóinak mintegy felét képezték.

E politikai változásokat tükrözte az új képviselőcsoport szociológiai összetétele is. Az 1931-es állapothoz képest jelentősen nőtt az agrárszféra képviseletének (30,3%-ról 36,3%-ra) ezen belül főként a középbirtokosok és a mezőgazdasági érdekképviseletek tisztségviselőinek aránya (14,8%-ról 20,6%-ra). Csökkent az állami bürokrácia részesedése (36,3% > 29,3%), s közöttük 3-ról 9-re emelkedett a Gömböshöz legközelebb álló katonatisztek száma. Az értelmiségiek arányának csekély mértékű növekedésénél (27% > 28,9%) jellemzőbb e csoport foglalkozási összetételének módosulása: csökkent a tanárok, ugyanakkor nőtt az ügyvédek, mérnökök, orvosok és újságírók száma. A változások nem kevésbé fontos eleme a képviselők átlagéletkorának csökkenése és az először képviselővé választottak magas aránya.[1157] Azoknak a szociológiai csoportoknak a képviselete nőtt tehát, amelyek körében a Gömbös által szorgalmazott változások leginkább számíthattak támogatásra.

Gömbös saját politikai céljainak elérését látta a választás eredményében, és elégedetten konstatálta a NEP képviselőcsoportjának személyi változásait: „A párt összetétele megfelel annak a koncepciónak, amelyet mindig hirdettem."[1158]

A kedvező személyi összetételen túl Sztranyavszky Sándor házelnökké választásával biztosítékot teremtettek arra, hogy a törvényhozás munkájának vezénylése nem fogja akadályozni a kormány és a miniszterelnök törekvéseinek érvényesítését. A törvényhozáson túl az 1935 február-márciusában a párton belül zajló viták, majd a választások eredményeként bekövetkezett személyi változások nyomán a kormányon belül is erősödtek Gömbös pozíciói.[1159] Ezt követően gyorsult fel a konzervatív főispánok nagyobb számú cseréje.[1160]

[1157] Sipos P. – Stier M. – Vida I.: *Változások a kormánypárt…* i. m. 608–614.

[1158] *Magyarország*, 1935. április 14. 3. – Gömbös miniszterelnök nyilatkozata a választásokról és a kormány munkatervéről.

[1159] Kállay Miklós és Keresztes-Fischer Ferenc távozásával, illetve Kozma Miklós és Bornemisza Géza kinevezésével a Gömbös feltétlen támogatóinak száma 3 főről 5 főre emelkedett a 9-ről 10 fősre növekedett kormányban.

[1160] Takács T.: *A főispáni kar…* i. m. 1041–1043.

nahliki

A választások tekintetében nemcsak a képviselők személyi összetétele jelentett változást korábbiakhoz képest, hanem az is, hogy a kormánypárt vezetése — történetében először — elsősorban nem a közigazgatási apparátusra, hanem a helyi pártszervezetek vezetőire és aktivistáira támaszkodva igyekezett sikert elérni. Az 1935. március–április során végzett munka volt a NEP-szervezetek első komoly megmérettetése a politikai küzdelmekben. E momentum akkor is jelentős fordulatnak tekinthető, ha jól tudjuk: Gömbös, illetve a párt választási kampányát 1926 és 1931 után — de immár nem belügyi államtitkárként, hanem a kormánypárt elnökeként — ismét irányító Sztranyavszky végül is nem nélkülözhette a főszolgabírák, a jegyzők, sőt a karhatalom közreműködését, ami önmagában is jelezte a NEP-szervezetek gyenge voltát.[1161]

A választások révén 1934 utolsó és 1935 első hónapjai jelentős, Gömbösék számára kedvező eltolódást eredményeztek az erőviszonyokban. Legalábbis részlegesen sikerült megvalósítaniuk eredeti szándékukat: a Vezérhez hű polgárokból rekrutálódó új hatalmi elit kialakítását, illetve elitváltást a politikai hatalom különböző színterein. Mindezt a Nemzeti Egység Pártja átalakított szervezete és helyi szervezetei révén tudták végrehajtani. Úgy is fogalmazhatunk: elitváltás történt szervezetváltás segítségével – fontos állami pozíciók meghódítása a NEP szervezetiben kialakult új pártelit révén.[1162] Ez pedig azt is jelezte számukra, hogy a szervezés és szervezettség hiányosságai és ellentmondásai dacára létezett már a többé-kevésbé jól irányítható erő, politikájuk — korábban kényszerűen hiányolt — eszköze. Nemcsak a Vezér egyénisége volt erős, hanem hatalmi pozíciója is annak tűnt.

Úgy vélhették tehát, immár nincs akadálya annak, hogy nyíltabban és direkt módon kezdjenek hozzá terveik teljes megvalósításához, mindenekelőtt további állami pozíciók megszerzéséhez és a társadalom életének mindenre kiterjedő, totális megszervezéséhez.

[1161] A kérdéskört a szakirodalom már sokoldalúan tárgyalta országos és helytörténeti relációban egyaránt. Lásd többek között Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 157–160., Sipos P.: *Őrségváltás*… i. m 170–172., Vonyó J.: *Meskó pártja*… i. m. 156–157.

[1162] Lásd Vonyó József: Elitváltás – szervezetváltással. Kísérlet Magyarországon a hatalmi elit cseréjére egy új pártelit által (1932–1936). In *Pécsi történeti katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*. Szerk.: Csabai Zoltá, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter, Kiss Gergely, Vonyó József. PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs, 2008. 591–608.

nahliki

Elitváltás az állam szerveiben

A folyamat, amely elemeiben lényegében Gömbös kormányra kerülésével, sőt már honvédelmi minisztersége idején megkezdődött, a választási sikert követően bontakozott ki erőteljesebben.[1163]

Mint láttuk, honvédelmi miniszterként a vezérkarban és a minisztériumban hajtott végre nagyarányú személycserét még 1929–1931 között, amely révén hozzá hasonló mentalitású, és feltételezése szerint az ő politikai nézeteit valló, céljait követő fiatal tisztek kerültek a hadsereg irányításának meghatározó tisztségeibe.[1164]

Miniszterelnöki kinevezése hasonló lehetőséget kínált a kormány társadalmi és politikai összetételének módosítására, ám ezzel kapcsolatos terveit — kényszerűen vállalt kompromisszumok miatt — csak részben tudta megvalósítani. A változások legfontosabb eleme nem is az a közismert és sokak által hangoztatott tény volt, hogy Gömbös első kormányában — először a magyar állam történetében — egyetlen arisztokrata sem kapott helyet. Sokkal nagyobb jelentősége volt a miniszterelnök számára annak, hogy nemcsak a Bethlen-, hanem a Károlyi Gyula-kormányhoz képest is csökkent a képviselőházi frakció álláspontját változatlanul elsősorban befolyásoló „Gazda" híveinek száma. Ezt a kört csupán a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc, a földművelésügyi miniszter, Kállay Miklós, a kereskedelemügyi miniszter Fabinyi Tihamér, valamint a külügyi tárcát ideiglenesen (csupán három hónapig) betöltő Puky Endre képviselte. Az ő helyére szakmai területről, a diplomáciai karból érkező Kánya Kálmán már nem sorolható közéjük. Imrédy Béla pénzügyminiszter a bankvilágból érkezett, s bár — Bethlenhez hasonlóan — jó angol kapcsolatokkal rendelkezett, politikai értelemben kevésbé elkötelezett pénzügyi szakembernek tűnt. Egyértelműen Gömbös hívének, — ahogy ő fogalmazott: „az én emberemnek" — számított az igazságügy-miniszter, Lázár Andor, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint, így a honvédelmi tárcát változatlanul viselő Gömbössel együtt hárman képviselték az ő „reformpolitikai vonalát" a szintén három Bethlen-pártival szemben. A kormányalakítás során legnagyobb kudarcának azt tekintette, hogy nem tudta megszerezni a kormányzó és az ekkor még pártvezér

[1163] A kérdésről összefoglaló áttekintést ad Gergely Jenő: A politikai elitváltás Magyarországon az 1930-as évek első felében. In: *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Szerk.: Pölöskei Ferenc. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2002. 162–175.

[1164] Lásd a *Századosként tábornokok felett* című alfejezetet.

nahliki

Bethlen egyetértését régi barátja, az ekkor már vele ismét együttműködő Kozma Miklós miniszteri kinevezéséhez. Ennek ellenére szintén kedvezőnek látszott a reformtervek megvalósítása szempontjából a kormány összetételének két további jellemzője: egyrészt az, hogy Keresztes-Fischer Ferencen és Gömbösön kívül addig senki sem töltött be miniszteri tisztséget, másrészt a „fiatalok kormánya" volt, hisz két tag (Keresztes-Fischer és Puky) kivételével senki sem érte még el az ötven éves életkort. E körülmények azt a reményt kelthették a miniszterelnökben, hogy az új minisztertanács hajlandó és alkalmas lehet az eddigitől eltérő szellemű kormányzásra, a Nemzeti Munkaterv megvalósítására.[1165]

Ezt a kormánystruktúrát próbálta megváltoztatni alig fél évvel kinevezése után, 1933 februárjában készített alkotmányjogi tervének a kormányzatot érintő elemével. Ennek értelmében változatlan maradt volna a belügy-, a külügy-, a pénzügy, az igazságügy-, a vallás- és közoktatásügyi, valamint a honvédelmi minisztérium. Új, önálló tárcát kapott volna a közlekedésügy, a gazdasági ágazatokat pedig egy *csúcsminisztérium*, a közgazdasági és munkaügyi minisztérium alá rendelték volna, melyben egy-egy államtitkár irányítja a mezőgazdasággal, az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos kormányzati feladatokat. A terv része volt még egy tárca nélküli miniszter kinevezése a miniszterelnök állandó helyettesítésére.[1166] A szervezeti változásokra tett javaslatnak kettős jelentősége van. Egyrészt egyértelműen jelzi, hogy Gömbös a kormányzatot egykori fajvédő programja szellemében kívánta átszervezni, hogy annak megfelelően egy gazdasági csúcsminisztériumban rendelhesse alá az ipar- és kereskedelemügyet a mezőgazdaság érdekeinek. Másrészt a szerkezet átalakítása személyi változtatásokat is lehetővé tett volna, melyek révén az „ő embereinek" számát növelheti. A tervet azonban már miniszterei is ellenezték, főként Lázár Andor, így a kormány elé sem került, ezért maga Gömbös is ejtette az ügyet. A kudarccal végződő kezdeményezést Gergely Jenő is részletesen ismertette Gömbös-biográfiájában.[1167] Nem ismert azonban, hogy a miniszterelnök ezzel nem mondott le a kormány szerkezetének átalakításáról. Április végén arra utasította a belügyminisztert, hogy készítsen új, „a

[1165] A kormány kialakulására és jellemzésére lásd többek között Kónya S.: *Gömbös kísérlete…* i. m. 39–45.; *Gömbös Gyula hatalomra kerülése …* i. m. 117–118.; Ormos M.: *Egy magyar…* i. m. 245–260.

[1166] OSZK Kézirattár 15. f. 10. – Gömbös levele Hóman Bálint kultuszminiszternek (1933. február 11. – Miniszterelnökség 544/T. 1933.)

[1167] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 242–246.

nahliki

minisztérium átszervezésére vonatkozó törvényjavaslatot". Keresztes-Fischer Ferenc, annak ellenére, hogy Lázár Andor igazságügyi miniszter elvi, gazdaságpolitikai és jogtechnikai okokból kifolyólag ezt a tervezett szervezeti megoldást sem tartotta helyesnek és kivitelezhetőnek, a törvénytervezetet egy hónappal később megküldte Gömbösnek. Ennek értelmében „Az iparügyek intézése a kereskedelemügyi miniszter hatásköréből a földmívelésügyi miniszter hatáskörébe utaltatik, aki a törvény életbeléptetésétől kezdve a »földmívelés- és iparügyi miniszter« címet viseli."[1168] Gömbös tehát makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy megvalósítsa régi tervét: az ipart a kormányzat és a közigazgatás terén is alárendelje mezőgazdaságnak. Célját azonban sem ekkor, sem az 1935. évi választási győzelmet követően nem tudta elérni.

Jelentős kormányátalakításra csak 1935 elején kerülhetett sor – két részletben. Az első etapot még a választásokat megelőzően az jelentette, hogy Kállay Miklós január 9-én, Keresztes-Fischer Ferenc pedig március 4-én Bethlen Istvánt követve kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, és lemondott miniszteri megbízatásáról. Az ok mindhármójuk esetében a Bethlen és Gömbös közötti konfliktus kiéleződése, illetve a képviselőház puccsszerű feloszlatása és az új választások kiírása volt, amit Gömbös — néhány nappal korábbi, Bethlennel kötött megállapodásukat megszegve — kieszközölt a kormányzónál. Helyüket a Gömbös által már kormányalakításkor kineveztetni tervezett barátja, Kozma Miklós (belügy), illetve Darányi Kálmán (földművelésügy)[1169] foglalta el. Darányi, a „szürke eminenciás", aki Bethlen kezdeményezésére 1928 márciusától a miniszterelnökség államtitkáraként lojális volt kinevezőjéhez, de nem csak hozzá. Életrajzírója szerint „mindig az éppen aktuális feletteséhez volt lojális". Már 1932 októbere előtt közeledni kezdett Gömbös Gyulához, amiben — egyéb körülmények mellett — fontos szerepe volt unokatestvére, egyben a miniszterelnök közeli barátja és bizalmasa, Hóman Bálint orientáló hatásának. Ennek eredményeként Gömbös őt is bevonta kormányprogramjának előkészítésébe. Így vele is a miniszterelnök híveinek száma

[1168] MNL OL K 34. – Darányi Kálmán hivatalos és félhivatalos iratai – 1933 – 169. A dokumentum a törvénytervezet két változatát, valamint a két miniszter azokkal kapcsolatos véleményét és Keresztes-Fischer Gömbösnek írt levelét tartalmazza.

[1169] Azzal a gondolattal, hogy Kállay helyett Darányit nevezteti ki Horthyval, már 1934 nyarán foglalkozott. MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai 4. cs. Kozma feljegyzése Gömbössel folytatott beszélgetéséről (1934. október 7.)

nahliki

nőtt a kormányban.[1170] A győztes választásokat követően Fabinyi Tihamér került a Nemzeti Bankba távozott Imrédy Béla helyére a pénzügyminisztériumba, az időlegesen külön, majd 1935. augusztus 1-jétől összevontan (kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter) működő iparügyi és kereskedelemügyi tárca tulajdonosa pedig Bornemisza Géza lett. A mérnöki végzettségű, az energiaiparban és a kereskedelemben egyaránt vezetői tapasztalatokat szerzett új miniszter, mint az egyetemi zászlóaljak egykori szervezője, a műegyetemi Hungária Bajtársi Egyesület alapítója az ellenforradalom kezdete óta állt kapcsolatban Gömbössel.[1171]

Mindezek alapján Gömbös úgy érezhette, kormányának többsége mögötte áll a tervei megvalósításában rá váró munkában. Nem volt azonban biztos abban, hogy ugyanez áll a minisztériumok apparátusára. Ezért nem elégedett meg a csúcsokon végrehajtott személycserékkel, fontosnak tartotta, hogy megbízható hívei segítségével a minisztériumok, kormányhivatalok munkáját is ellenőrizhesse. Gömbös személyzeti politikájának meghatározó eleme volt, hogy minden területen az ő korosztályához tartozó vagy nála fiatalabb vezérkari tisztekben, a MOVE, az ÉME és más jobboldali társadalmi egyesületek egykori vezető tagjaiban, illetve a háború után keletkezett bajtársi egyesületek vezetőiben bízott leginkább.[1172] Ennek szellemében megbízható, az ő utasításait követő nyugalmazott katonatiszteket helyezett el a minisztériumokban, más állami szervezetekben és az állami vállalatokban is. Vladár Gábor, az Igazságügyi Minisztérium vezető tisztviselője ezt „az államigazgatás militarizálásaként" értelmezte.[1173] Így került Kunder Antal a kereskedelmi, Szakváry Emil az iparügyi minisztériumba, Petneházy Antalt pedig maga mellé vette a miniszterelnökségre. A hivatalokba delegált tisztek egy része később fontos állami tisztséget viselt: Kunder államtitkár, majd 1938 szeptemberében

---

[1170] Lásd Kerepeszki R.: *A „tépelődő gentleman"*… i. m. 48–62. Idézet: 51. Az is figyelemre méltó, hogy Gömbös barátai körében már 1930-ban számoltak személyével földművelésügyi miniszterként, amikor még Bethlen hűséges „kiszolgálójának" számított. MNL OL K 429 – Kozma Miklós iratai. Adatgyűjtemény 1930. Mecsér Lajos levele Kozma Miklósnak (1930. XII. 17.), Kozma levele Mecsérnek (1930. december 22.)

[1171] *Országgyűlési Almanach 1935*… i. m. 232.

[1172] Ez nem csak az állami szervek esetében érvényesült. A NEP-szervezés kezdetén az országos elnök és az ügyvezető főtitkár azt közölte főispánokkal, hogy a pártban kulcsszerepet játszó központi vármegyei titkároknak elsősorban „állás nélküli diplomás (nyugalmazott tisztek) úri embereket" kívánnak megbízni. Sztranyavszky Sándor és Marton Béla levele a főispánokhoz a pártszervezés ügyében (1932. december 14.) In *Gömbös pártja*… i. m. 53.

[1173] Vladár G.: *Visszaemlékezéseim*…. i. m. 209.

nahliki

az Imrédy-kormány kereskedelemügyi minisztere is lett.[1174] E lépések hatásaival kapcsolatos tapasztalatait összegezte memoárjában a Gömbös-kormányból kilépett miniszter, Kállay Miklós:

> *„Gömbös alatt a hadseregnek nagyobb volt a súlya a társadalomban, semmint egy ilyen kis nemzetben szabad lett volna. A hadsereg lett a hangadó, bele akart szólni mindenbe, irányítani akarta az egész nemzetet. Egyoldalúan vagy hiányosan képzett vezérkari tisztek egy-két történelmi vagy közgazdasági könyv elolvasása után nyomban előálltak alkotmányjogi reformterveikkel, vagy éppenséggel a teljes gazdasági életet kívánták átalakítani. A hadsereg külön test lett a nemzetben, de nem úgy,* […] *hogy távol tartotta magát az országos ügyektől, hanem éppen ellenkezőleg: mindenbe beleütötte az orrát. Maga akart volna megszervezni mindent, mélyen megvetette a parlamentarizmust, a liberális és demokratikus eszméket. És kezdtek mutatkozni a német befolyás első jelei.”*[1175]

A késői emlékezésben bizonyára túlzott Kállay, de a tendenciát jól érzékelte. Annál is inkább hitelt adhatunk szavainak, mert nem csak ő látta így a helyzetet,[1176] másrészt az, amit e sorokban rögzített, magára Gömbösre is érvényes volt.

Külön figyelmet érdemel, hogy a honvédelmi miniszterként még 1932 októbere előtt megkezdett gyakorlatát kiteljesítve, 1935. január elején szinte teljes személycserét hajtott végre a hadsereg felső vezetésében. Ennek keretében új hadseregparancsnokot és vezérkari főnököt neveztetett ki és 22 tábornokot nyugdíjaztatott. A hivatalos magyarázat az volt, hogy ilyen változtatások ötévenként bekövetkeznek, így 1929 után ismét szükségessé váltak.[1177] Az ebben az időszakban zajló politikai események, változások azonban a többi személycserékhez igazodó hatalmi indítékokra utalnak.

Ahhoz, hogy a miniszterelnök politikai törekvései az ország egész területén, vidéken is érvényesüljenek, a közigazgatást is uralnia kellett. Ennek érdekében vetett fel ötleteket már honvédelmi miniszterként a közigazgatás területi struktúrájának átalakítására.[1178] Nyíltan szóltak róla a Nemzeti Munkatervben: „A gyors és

---

[1174] Imrédy Béla tanúvallomása (1945. október 5.). In *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt.* Szerk. bev. tan., sajtó a. r.: Karsai László – Molnár Judit. 1956-os KHT. Budapest, 2004. 99–100.

[1175] Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban.* I–II. Európa – História, H. n. [Budapest], 1991. I. 164–165.

[1176] Lásd pl. Vladár G.: *Visszaemlékezéseim*…. i. m. 209.

[1177] Lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 134.

[1178] Lásd a *Századosként tábornokok felett* c. alfejezetet. Vargyai Gy.: *A hadsereg*… i. m. 117.

nahliki

eredményes közigazgatás megvalósítása végett az ország egyes részeit nagyobb területi hatósággal bíró közigazgatási egységekben foglaljuk össze, a vármegyék ősi intézményének tiszteletben tartása mellett."[1179] A NEP propaganda főosztályának vezetője, Béldi Béla pedig direkt módon nyilvánította ki: „a közigazgatást államosítani kell", hogy ez által „központilag is jól áttekinthetővé váljék".[1180] Ezek az önkormányzatok korlátozását, a kormányzat akaratának hatékonyabb vidéki érvényesítését célzó elképzelések és tervek ugyanúgy kudarcra voltak ítélve, mint Gömbös 1933. februári államjogi kezdeményezései. A kudarc előidézésében jelentős szerepe volt a szuverenitásukat őrző megyék ellenállásának.[1181]

Az önkormányzat autonómiájának csorbítása terén a főváros tekintetében tette a leghatározottabb lépéseket, és érte el a legtöbb eredményt a kormány. Gömbösnek azt kellett tapasztalnia, hogy politikai törekvéseinek érvényesítését — a NEP budapesti kiépítését is beleértve — nemcsak az erős liberális és szociáldemokrata ellenzék akadályozza, hanem a kormánypártot Budapesten megtestesítő Egyesült Keresztény Polgári Párt és a korábbi szövetségese, Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt is. A főváros vezetésének megkaparintása érdekében — miután egyéb kísérletei kudarcot vallottak — a székesfőváros autonómiájának felszámolására, illetve erőteljes korlátozására törekedett. Ennek érdekében kezdeményezte új fővárosi törvény elfogadtatását, a közgyűlés feloszlatását, a főváros és közüzemei élére kormánybiztosok kinevezését. Az Eszterházy Móric gróf által „a létesítendő diktatúra főpróbájaként" jellemzett javaslat nagy politikai vihart kavart mind a fővárosi közgyűlésben, mind a képviselőházban, illetve összefogásra és ellenállásra késztette a budapesti politikai pártok mindegyikét. Végül Bethlen közvetítésével kompromisszumos törvénytervezet, majd törvény született, amely a főpolgármester kormányzó által történő kinevezése, a közgyűlés összetételének módosítása és hatáskörének szűkítése révén korlátozta az önkormányzat autonómiáját – anélkül azonban, hogy Gömbös maradéktalanul érvényesíthette volna ezzel kapcsolatos céljait.[1182]

[1179] *Nemzeti Munkaterv* 12. pont.

[1180] Béldi B.: *Nemzetszervezés*… i. m. 41–42.

[1181] Ezt példázza, hogy a Baranya vármegyei törvényhatóság közgyűlésének több ülésén is hangoztatták ezzel kapcsolatos követeléseiket mind a vezető tisztségviselők, mind tekintélyes tagjai. Lásd pl. MNL BML Bm. kgy. 1. kgy./616. alisp./1935.; 44. és 46. kgy./5305. alisp./1935; 11. kgy./4442. alisp./1936.

[1182] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 297–309. Idézet: 302. Lásd még L. Nagy Zs.: *A budapesti liberális ellenzék*… i. m. 113–117.; *Budapest története V*… i. m. 298–301.

nahliki

Ebben a politikai helyzetben különösen fontos volt számára a kormányzat törvényhatóságokba delegált képviselőinek, a kormánypárt megyei elnöki tisztét is betöltő főispánoknak a lojalitása és megbízhatósága. Általuk tudott hatni a helyi közigazgatás vezetőire — a járási főszolgabírókra és a községi jegyzőkre —, akiknek többsége még ekkor is inkább követte Bethlen szavát, mint az újdonsült „Vezérét". Ez nyilvánult meg például abban is, hogy több főispán reagált a NEP vidéki szervezetei létrehozásának tervére, majd gyakorlatára és módszereire úgy, mint a magát „mindig ellenkező ember hírében állónak" nevező gróf Szapáry Lajos. Baranya és Somogy vármegye, valamint Pécs város főispánja — bár kötelességtudóan igyekezett teljesíteni a NEP elnökétől és főtitkárától kapott utasításokat — már a pártszervezés indításával kapcsolatos főispáni értekezleten kifejezte aggályait, majd több levélben kritizálta a Magyarországon szokatlan organizációt és annak erőltetett megvalósítását.[1183]

Gömbös nyilván tisztában volt azzal, hogy a kormány megyék élén álló megbízottai akadályozni fogják reformtervei megvalósítását. Miniszterelnökké történt kinevezésekor azonban azt is vállalnia kellett, hogy nem hajt végre cseréket a főispáni karban.[1184] A tény, hogy ő került a végrehajtó hatalom élére, néhány főispánt lemondásra késztetett, illetve leváltásokra is sor került. A távozók — 1932 végéig hatan — kivétel nélkül Bethlen követői voltak. 1934 végéig csak további négy főispán cseréjére került sor.[1185] Helyükre többségükben, de nem kizárólag, Gömbös politikáját támogatók kerültek. Vas megyében a nyugdíjba vonuló katolikus és konzervatív dr. Tarányi Ferenc helyére, a katolikus többségű megyében az ő politikájához közel álló, evangélikus ostffyasszonyfai dr. Ostffy Lajost állíttatta Gömbös.[1186] Ostffy a NEP válsága idején, illetve a „Vezér" halála után is képviselte és védelmezte Gömbös és Marton pártszervezéssel kapcsolatos elveit, amit azzal is jelzett, hogy a Kozma belügyminiszter által a Marton-féle gyakorlat elleni fellépés érdekében összehívott főispáni értekezletről távol

[1183] MNL BML NEP iratok, NEP adm. 1932/33. – Szapáry Lajos főispán levele Sztranyavszky Sándornak (1933. január 8. – e levélből származik az idézet.); NEP adm II. 1934. – Szapáry Lajos főispán levele Marton Bélának (1933. augusztus 12).

[1184] Lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 45.

[1185] Takács Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok,* 2000. 5. sz. 1040–1041.

[1186] MNL VaML Törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyve 1932. november 16.

nahliki

maradt.[1187] Miskolcon Mikszáth Kálmánt 1932. november 20-án a magát a Nemzeti Egység Pártja mellett elkötelezett Lichtenstein László váltotta. Beiktatásán — „díszes küldöttség" élén — Gömbös Gyula is részt vett.[1188] Szabolcs vármegyében pedig Erdőhegyi Lajos távozott a posztról, aki helyett a Gömböst szintén lelkesen támogató, és a NEP szabolcsi szervezetének élén különösen lelkes munkát végző dr. Mikecz Ödön kapott kinevezést. Munkája elismeréseként az 1935. évi választásokat követően államtitkári kinevezést kapott, Antal István helyett a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője lett.[1189]

Különösen tanulságos a Zemplén megyében 1933 tavaszán kinevezett Kozma György főispáni pályafutása. Kozma Miklósnak, az MTI és a Magyar Rádió elnökének, a majdani belügyminiszternek öccse bátyja révén már korábban szoros kapcsolatba került Gömbössel, és többször kifejezésre juttatta: az egykori fajvédő vezér politikai törekvéseinek híve. Már Gömbös hivatalba lépésének napján azt várta, hogy radikális fordulatot fog végrehajtani.

> *„Nagy várakozással nézünk most a fejlemények elé, nevezetesen arra vagyunk kíváncsiak, milyen programmal jön Gömbös. Én a legjobbakat remélem, de egy bizonyos, hogy rendszerváltozásnak kell történnie, mert az egységes pártra támaszkodva tartós kormányzatot elképzelni nem tudok. Az egységes párt elvesztette hitelét az ország szemében, s ezen nem változtatna az sem, ha a párt átfestené magát.* […] *Hiszem, hogy Gömbös fokozatosan fogja a magyar politikát abba az irányba terelni, amit a nemzet tőle vár és az egy rendszerváltozás."*[1190]

Az ambiciózus vásárosnaményi főszolgabíró már 1933. január elején jelezte bátyjának, hogy szeretne „előre haladni".[1191] Kozma Miklós javasolta Gömbösnek öccse kinevezését, mondván, „kevés nála jobb főispánod lesz, ha kinevezed".[1192] A miniszterelnöknek nem kellett csalódnia; Gömbös céljainak — „rendszerváltoztató" törekvéseinek — megvalósítása érdekében, a NEP hatalmi érdekeit szolgálva, a

---

[1187] MNL VaML NEP iratok, 1933–1936. 21/1936. kp. – A NEP Vas vármegyei választmánya 1936. évi március hó 9-ei ülésének jegyzőkönyve.; Uo. 68/1936. kp. – Ostffy Lajos levele Ivády Bélának, a NEP országos elnökének (1936. november 19.); MNL OL K429 1936-86. Kozma-iratok 19. csomó 3. dosszié – A főispáni értekezlet jegyzőkönyve.

[1188] http://hu.wikipedia.org/wiki/Lichtenstein_L%C3%A1szl%C3%B3 (Letöltés: 2014. 06. 07.)

[1189] Mikecz főispáni és megyei NEP-elnöki tevékenységéről lásd pl. *Nyírvidék,* 1933. január 1. 1.; *Szabolcsi Hírlap*, 1933. október 14. 3.; *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap*, 1935. február 5. 3.

[1190] MNL OL K 429. 4. cs. 5. d. 44–45. fól. – Kozma György levele Kozma Miklósnak (1933. jan. 8.)

[1191] MNL OL K 429. 16. cs. 5. d. 155–156. fól. – Kozma György levele Kozma Miklósnak (1933. jan. 8.)

[1192] MNL OL K 429. 16. cs. 5. d. 129–138. fól. – Kozma Miklós levelei Gömbös Gyulának (1933. febr. 20.; 23.; 24.)

nahliki

rendelkezésre álló eszközökkel élve, és néha vissza is élve folytatott keménykezű politikát a megyében, amire bőségesen lehet példákat idézni levelezéséből.[1193]

Hasonlóan alakult a helyzet Budapesten. A Bethlen embereként számon tartott Ripka Ferenc főpolgármester 1932. október 29-én lemondott posztjáról. Helyette — a főváros történetében egyedülálló módon — vidéki politikust, Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr város főispánját, Huszár Aladárt választotta a közgyűlés. Az új főpolgármester ugyan hangzatosan fogadta, hogy minden tekintetben Gömbös politikáját fogja követni, ám nem telt el sok idő, s egyre több kérdésben került szembe a miniszterelnök autonómiát sértő törekvéseivel. Ennek volt eredménye, hogy 1934. június elején lemondott. Helyére — az új fővárosi törvény adta lehetőséget kihasználva, a kormány javaslata alapján — azt a Borvendég Ferenc alpolgármestert nevezte ki a kormányzó, aki Gömbös híveként információkkal segítette a miniszterelnököt és a belügyminisztert a fővárosi törvénytervezet előkészítése során.[1194] Borvendég néhány hónap múlva, november 20-án elhunyt. Helyére a Keresztény Községi Párt autonómiapárti politikusát, Sipőcz Jenőt nevezte ki a kormányzó, ami a Gömbös és Wolff korábbi konfliktusai után bekövetkezett közeledés jele volt.

A törvényhatóságok vezetőinek kinevezése terén is megnőtt Gömbös mozgástere 1935 áprilisa után. Az 1935–1936-ban — többségében 1935 őszén–telén — alig egy év alatt lezajlott cserék száma meghaladta az előző három évét. Ez akkor is jelentős változást jelent, ha figyelembe vesszük, hogy a 23 távozó személy közül 6 főt már a Gömbös-érában nevezett ki a kormányzó, ketten pedig elhunytak.[1195] A változtatások eredményeként lényegesen megnőtt a miniszterelnök híveinek száma. Szapáry március elején — Bethlent követve — kilépett a kormánypártból és távozott posztjáról. Baranyában és Pécsett a konzervatív siklósi földbirtokost, gróf Benyovszky Móricot nevezte ki Horthy. Ebben nyilván döntő szerepe volt annak, hogy a váratlan helyzet megoldását különösen sürgetővé tette a közeli választás előkészítése és szervezett lebonyolítása. Erre pedig a tisztséget korábban már kétszer betöltő, tapasztalt politikus látszott alkalmasnak.[1196] Alig egy évvel később bekövetkezett halála után azonban már

[1193] MNL OL P 1080. 1. cs. 1. tétel. és 2. cs.
[1194] Gergely J.: *A Keresztény Községi*… i. m. 285–286. és 310–311.
[1195] A részleteket lásd Takács T.: *A főispáni kar*… i. m. 1041–1042.
[1196] Benyovszky pályájára lásd Czeininger Tamás: *Gróf Benyovszky Móric főispán.* Lámpás, Abaliget, 2001.

nahliki

Horváth István pécsváradi főszolgabíró került a helyére, aki — jóllehet, csekély eredménnyel járó — agilis munkájával jelentős érdemeket szerzett a NEP szervezése terén és az 1935. évi országgyűlési választások során, olyan járásban, illetve választókerületben, ahol igen erős volt a Független Kisgazdapárt befolyása.[1197] Somogyban azonban egyik bizalmasát, a környezetében szolgáló testőrtisztet, vitéz Igmándy-Hegyessy Gézár nevezte ki Horthy Szapáry távozásakor.[1198] Személycserét eredményezett két, Gömbös hívének számító főispán váltása is, de ők magasabb állami pozícióba kerültek: Mikecz Ödön a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Pereszley Elemér pedig államtitkár lett. Az újonnan kinevezettek között olyan szélsőjobboldali beállítottságú személyek is voltak, mint Ricsóy-Uhlyarik Béla és Thuránszky Pál. Jóllehet, a kiválasztásban jelentős szerepe volt a személyi kapcsolatoknak, mint azt Kozma György és Igmándy-Hegyessy esete is példázza, azt felülírhatták a kormány és fejének szándékai. Erre utal az, hogy 1935–1936-ban szignifikánsan csökkent az 1889 előtt, illetve nőtt az 1890 után születettek száma a főispáni karban, miközben duplájára, háromról hatra emelkedett a katonai végzettséggel rendelkezők száma, akiktől elsősorban várta Gömbös, hogy megbízható segítői lesznek az általa tervezett reformok megvalósításában.[1199] Ezt igazolja a Csongrád megyei és hódmezővásárhelyi főispán, Farkas Béla esete is, aki 1932-ben még megtarthatta 1926 óta viselt pozícióját, részben annak is köszönhetően, hogy Gömbös egyik vadászpartnerének, a Horthyval rokonságban lévő gróf Károlyi Imrének volt bizalmi embere. A NEP különböző megyei vezetőinek sorozatos kritikái nyomán, amelyekben rendre rámutattak Farkasnak a párt pozícióit gyengítő lépéseire, az 1935-ös választások után — leváltással felérő — lemondásra kényszerült. [1200] Helyére azt a Kozma Györgyöt nevezte ki Horthy, aki az előző két évben, Zemplénben már bizonyította lojalitását és erélyét.[1201]

[1197] Lásd Vonyó J.: *Politikai küzdelmek*... i. m. 372–377.; MNL BML NEP Személyi ügyek 1933/34. – A pécsváradi járás főszolgabírájának levele a főispánhoz (1933. június 28.); NEP adminisztráció 1936 – Jkv. a NEP Baranya vármegyei szervezet választmányának üléséről.

[1198] MNL OL K429 27. cs. 2. d. – Vármegyei és városi főispánok, alispánok és polgármesterek névjegyzéke (1935. március)

[1199] Takács T.: *A főispáni kar*… i. m. 1042. és 1048–1059.

[1200] MNL OL K429 19. cs. 3. d. – Gömbös levele Kozma Miklós belügyminiszternek (1935. ápr. 3.); Jelentés a csongrádi választások alkalmából terjesztett apokrif levelek kézbesítéséről (1935. ápr.); Farkas Béla levele Kozma belügyminiszternek (1935. ápr. 27.); Kozma György főispán levele Kozma Miklós belügyminiszternek. (1935. aug. 4.)

[1201] Takács T.: *A főispáni kar*… i. m. 1052.

nahliki

Gömbös ugyanilyen fontosnak tartotta, hogy a nagyvárosok élén is az ő politikáját követő (fő)polgármesterek álljanak. Két helyen ezt a régóta regnáló, az ő politikáját nem támogató városvezető elleni politikai és jogi támadásokkal érték el hívei. Debrecenben a NEP helyi titkára, egyben a *Debreczeni Újság – Hajdúföld* című lap szerkesztője irányításával és a NEP-elnök főispán, báró Vay László támogatásával indult 1934 tavaszán heves támadás és rágalomhadjárat a Bethlen hívének számító, nagy tekintélyű, a városi elit minden rétegének támogatását élvező Vásáry István polgármester ellen. A nemtelen eszközöket felvonultató, több hónapig tartó politikai harc végeredményeként a belügyminiszter Vásáryt felfüggesztette polgármesteri állásából és fegyelmi eljárást indított ellene, amit végül többségi szavazattal a közgyűlés is elfogadott. Vásáryt végül 1935. november 1-jei hatállyal nyugdíjazta Kozma Miklós belügyminiszter.[1202] Az új polgármester Kölcsey Sándor — a Himnusz költőjének dédunokája — a mindenkori rendszer, így a gömbösi politika kiszolgálója (is) volt.[1203] 1935-ben távozásra kényszerült a miskolci polgármester, dr. Hodobay Sándor is, aki 1922-től töltötte be a tisztséget, és szintén Bethlen hívének számított. A háttérben a városháza munkatársainak korrupciós és sikkasztási ügyei húzódtak meg.[1204] Ezek elkövetői részben börtönbe kerültek, több vezető városi tisztviselőt pedig nyugdíjaztak. Hodobay helyét dr. Halmay Béla, a sokoldalú kulturális tevékenysége miatt is nagy tekintélynek örvendő addigi alpolgármester foglalhatta el.[1205] Aligha véletlen, hogy a váltásra ebben a két városban került sor. Mindkét helyen támaszkodhatott a városban befolyással rendelkező elkötelezett és egyben politikai agresszivitásra is hajlandó híveire. Debrecenben mindenekelőtt az Erdélyből menekült újságíróra, Kolosváry-Borcsára, aki már Szegeden, majd a Szózat munkatársaként is közeli kapcsolatba került vele, és politikájának harcos támogatójává vált. Az EKSz egyik debreceni exponense volt, az általa alapított *Debreczeni Újság – Hajdúföld* a Fajvédő Párt egyetlen vidéki sajtóorgánumának számított, főszerkesztője pedig 1932 végétől a NEP legaktívabb vidéki szervezői közé tartozott.[1206] Miskolcon az a Borbély-Maczky Emil volt a miniszterelnök legfőbb bizalmi embere, aki már 1920-ban,

---

[1202] Veress G.: *Vásáry István*… i. m 55–154.; *Debrecen története 4*… i. m. 249–253, 258–259.
[1203] *Debrecen története 4*… i. m. 260–261.
[1204] *Függetlenség*, 1935. május 21. 1.
[1205] http://hu.wikipedia.org/wiki/Halmay_B%C3%A9la (Letöltés: 2014. szeptember 29.)
[1206] *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről.* Szerk.: Haeffler István. Magyar Távirati Iroda, Budapest, 1940. 223–224.

nahliki

kisgazdapárti képviselőként csatlakozott hozzá, majd 1923-ban, a kormánypártból távozó Gömböst követve Borsod és csonka Gömör megyei főispáni tisztségéről is lemondott, 1924-től pedig Miskolc egyik kerületének fajvédő képviselőjeként vett részt a törvényhozásban.[1207] Bajcsy-Zsilinszky Endre lemondását követően ő lett a MOVE elnöke.

Másutt a politikai változások késztették az addigi polgármestereket visszavonulásra, és tették lehetővé Gömböst támogató személyek kinevezését, megválasztatását. Kecskeméten az 1922 óta tisztséget viselő Zimay Károly 1934 áprilisában kérte nyugdíjaztatását. Helyét az a frontot megjárt vitéz balázsfalvi dr. Kiss Endre foglalta el, aki Szegeden Horthyval és Gömbössel is szoros kapcsolatba került, s 1920-tól az általa indított *Kecskeméti Közlön*yben Gömbös nézetei szellemében befolyásolta a város közvéleményét.[1208] Szegeden a természet egyengette az utat azzal, hogy 1934-ben elhunyt dr. Somogyi Szilveszter, aki helyett dr. Pálfy Józsefet választották.[1209] Hasonlóan alakult a helyzet Nyíregyházán, ahol **Bencs Kálmánt (1918-tól volt polgármester) 1934. december 27-én fiatalon érte a halál.**[1210] **Az ő helyére Szohor Pál lépett, akinek politikai állásfoglalásairól sokat mond, hogy hivatalát a német megszállás idején is megtartotta, s 1944. május 15-én a város zsidóságának elhurcolását követően így nyilatkozott:** „Hála Istennek! Ez az első vasárnap, midőn városunkban zsidómentesen tarthattuk meg istentiszteletünket."[1211]

A „Vezérhez" hű NEP-tagok vezető pozíciókba történő kinevezése szinte minden területre és vezetői szintre kiterjedt a közigazgatástól a MÁV és a Magyar Posta tisztviselői karán át a kórház- és iskolaigazgatói állásokig, szövetkezetekig, sőt a bankok vezetésének befolyásolásáig.[1212] Példaként egyetlen konkrét esetet

---

[1207] *Országgyűlési Almanach 1935*… i. m. 60–61.

[1208] http://www.myheritage.hu/FP/custom.php?s=43224451&pageID=5 (2014.09. 29.)

[1209] *Szeged története* 4…. i. m. 435.

[1210] M. Oberländer Erzsébet: Három nyíregyházi polgármester. Adalékok a nyíregyházi Bencs-család egyik ágának történetéhez. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XII*. Szerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 319–345. http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/321-347.pdf (Letöltés: 2014. 09.29.) A Bencs Kálmánra vonatkozó adatok: 336–342.

[1211] Kovács László: *Tanú vagyok. Életrajzi töredékek.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények, 32. Nyíregyháza, 2004. 67.

[1212] Ezek esetei százas nagyságrendben sorolhatók az egyes megyék levéltáraiban található NEP-iratokból, illetve a megyei főispán/NEP-elnökök irataiból: Lásd pl. a több tucatnyi Zemplén megyei példát (MNL OL P 1080. 1. cs. 1. tétel. és 2. cs.), az 1935. évi Győr-Moson (MNL GyMSML IV. B. 451. d/1 NEP 1935–1939.), a Vas (MNL VaML NEP iratok 1935–1936), a Csongrád (MNL CsML SzL, IV. B. 401/a – Főispáni bizalmas iratok) és Baranya megyei (MNL BML NEP iratok, NEP személyi ügyek 1933–34) eseteket.

nahliki

említünk. Sztranyavszky Sándor, a NEP országos elnöke 1933 októberében bizalmas levélben kérte Hóman Bálinzt kultuszminisztert, hogy Szegeden a Tanárképző Intézett megüresedett igazgatótanácsi elnöki posztjára történő kinevezéskor vegye figyelembe Kogutowicz Károly egyetemi tanárt. Indoklásának meghatározó eleme volt, hogy „Kogutowicz pártunknak is rendkívüli szolgálatokat tett" és „személye a Vezér előtt sem ismeretlen".[1213] Budapesten politikai vihart kavart az, hogy a NEP saját embereit akarta ültetni a Községi Takarékpénztár és más közüzemek vezető pozícióiba.[1214]

Ezek a személyi változások tovább erősíthették a választási siker nyomán Gömbösben egyébként is kialakult hitet, hogy végleg eljött az idő a tervezett politikai, gazdasági és társadalmi reformok megvalósítására. 1935 nyarán–őszén két területen indult meg az ezt szolgáló munka, nagy elánnal: egyrészt a kormányzatban és a törvényhozásban, másrészt a NEP-szervezetek társadalomszervező tevékenységében.

Új „reformlendület"

A kormánypárt vezetése, maga a miniszterelnök is nagy győzelemként értékelte a választást, amely Sztranyavszky Sándor szemében „Gömbös Gyula javára szóló ítélet volt."[1215] Gömbös szerint a választási siker „…programunk átütő és hódító egysége mellett nagy részben szervezettségünk eredménye". A NEP választást követő első pártértekezletén elhangzott helyzetértékelő szavait szerte az országban ismertették a lapok.[1216] A pártsajtó ennek szellemében már április első napjaitól a nemzeti egység megnyilvánulásaként, annak a *gömbösi reformpolitikának* a győzelmeként minősítette a szavazást, amelynek eredményeként „eljön az a megértőbb, szolidárisabb, a dolgozó magyarságot elsősorban védő új Magyarország, amelynek felépítésében a magyar milliók tevőlegesen óhajtottak részt venni". Úgy látták és láttatták, hogy ez a Gömbös Gyula és politikája iránt

[1213] OSZK Kézirattár 15. f. 5. – Sztranyavszky Sándor levele Hóman Bálint kultuszminiszternek (1933. október 6.)

[1214] *Az Est*, 1936. január 1. 1. – Felvonul a városházi ellenzék a politikai állásosztogatás ellen; *Az Est*, 1936. január 15. 11. – Nem szabad!

[1215] *Függetlenség*, 1935. április 3. 2.

[1216] *Függetlenség*, 1935. április 27. 1. (Közölve Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 680.); a vidéki lapok közül csupán példaként említve: *Dunántúl*, 1935. április 27. 1.

nahliki

megnyilvánuló bizalom „a legteljesebb biztosítékot nyújtja az összeülő országgyűlés munkájához", és persze a kormányéhoz is.[1217] A miniszterelnök szegedi mandátumának átvételekor „magyar feltámadásról" beszélt.[1218]

Ez a magabiztosság indította arra, hogy már 1934 tavaszán meghirdetett, s egyes részleteit illetően az elhíresült, júliusi pannonhalmi és augusztusi királyszállási kormányüléseken[1219] tárgyalt reformprogramjának gyorsított ütemű megvalósításába fogjon. Ennek jegyében indult a választási küzdelmekbe is.[1220] Már akkor elfogadtatta a minisztertanáccsal egy négyéves munkaterv kidolgozását, amelyhez a minisztériumok apparátusa még márciusban hozzá is látott.[1221]

Az elkészült tervezetet „*A Gömbös-kormány reform-munkaprogramja*" címmel a minisztertanács április 15-én fogadta el,[1222] másnap a kormányzótanács is jóváhagyta,[1223] ami az jelentette, hogy Horthy is áldását adta rá.

A csupán címszavakat tartalmazó 14 oldalas dokumentum félévenkénti ütemezésben sorolta a megalkotni tervezett törvényeket és különböző szintű rendeleteket, amelyek valóban az államélet, a gazdaság és a kulturális szféra, a szociálpolitika jelentős átalakítására irányuló szándékot jeleztek. A terv tömörségében is nagyszabású volt, és megfelelt Gömbös nyilvánosan is hangoztatott törekvésének/elvárásának, amely szerint két alapelv vezérelte a kormányt: egyrészt rövidtávon szolgálja „az élet által diktált szükségletek megoldását", másrészt legyen „a hosszabb időre szóló, előrelátó politika munkaprogramja".[1224] A négyéves munkatervet később a NEP parlamenti képviselőcsoportja is megvitatta, s azt egyhangúlag elfogadva, támogatásáról

---

[1217] *Függetlenség*, 1935. április 2. 1. – *Ítélt a nemzet* és *Döntő győzelem! A reformpolitika mellett szavaz az egész ország.* Hasonló címekkel, illetve szövegrészekkel jelentek meg tudósítások és kommentárok a következő napokon és számos más lap hasábjain is. Lás pl. *Magyarország*, 1935. április 14. 3. – Gömbös miniszterelnök nyilatkozata a választásokról és a kormány munkatervéről.

[1218] *Magyarország*, 1935. április 25. 1–2. – Gömbös Szegeden a magyar feltámadásról.

[1219] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 270–309., Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 266–271.

[1220] Lényegében ennek elemeit ismertette szegedi választási beszédében március 8-án. *Magyarország*, 1935. március 10. 3–4.

[1221] Gömbös erről már néhány nappal a választás előtt nyilatkozott a NEP fővárosi zászlóbontó gyűlésén. Lásd *Függetlenség*, 1935. március 27. Közölve in Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 678.

[1222] MNL OL K 27. 185. d. – A minisztertanács 1935. április 15-én tartott ülésének jegyzőkönyve, 6. pont. – A kormány négyéves munkaprogramjának ismertetése. A programot ismerteti Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 291–292.

[1223] *Függetlenség*, 1935. április 17. 1–2.; *Magyarország*, 1935. április 17. 5.; *Dunántúl*, 1935. április 17. 3.

[1224] *Magyarország*, 1935. április 14. 3.

nahliki

biztosította a kormányt annak megvalósításában.[1225] Csak a törvényalkotási elképzelések legfontosabb elemeinek áttekintése is hatalmas volumenű és intenzív munka felvállalását jelzi.

A *gazdasági élettel* kapcsolatos törvénytervek egyrészt a *mezőgazdaság* és az *agrártársadalom* — a válság múltán is fennálló — problémáinak megoldását irányozták elő, amit az állami beavatkozás erősítése révén kívántak elérni. Ezt volt hivatva szolgálni a *gazdaadósságok* rendezése, a *földreform révén földhöz juttatottak* ügyeinek szabályozása (1935 ősz), a *bor* előállításának és forgalmazásának szabályozása, a *telepítés* és a *hitbizományok* (1936. tavasz) tárgyában tervezett törvények, és áttételesen olyan további tervek is, mint a *téli gazdasági iskolák* létesítéséről készítendő jogszabály (1936. ősz) vagy az elzárt falvak megközelítését segítő *úttörvény* (1937. tavasz), és a mezőőri törvény módosítása (1938. tavasz). Az állami befolyás növelését célozta volna a „mezőgazdasági igazgatás reformja" (1937. tavasz). Az ipari, kereskedelmi és a pénzügyi szférát érintették a *kartelltörvény* és a *villamosítási* törvény módosítására, a *házaló és vándoripar* szabályozására (1935. ősz) vonatkozó, továbbá a *szesziparral* kapcsolatos (1936. ősz), valamint az *energiagazdasági*, a *fémjelzési* törvény és az *építőipar* szabályozása (1937. ősz).

Az állami gazdaságirányítás erősítését is szolgáló *korporációs rendszer* bevezetése érdekében, az 1934 végén elbukott kísérletet felelevenítve 1936 tavaszán tervezték az *érdekképviseleti rendszer* előkészítését és elfogadtatását. Részben ehhez kapcsolódva szintén törvényben kívánták rendezni a *különböző kamarák* helyzetét és működését (*ügyvédi* rendtartás, *orvosi* kamara – 1935 ősz, a *mezőgazdasági* érdekképviseletekről szóló törvény módosítása és kiegészítése, a „*gyógyszerészi* ügy reformja" – 1936. tavasz).

A tervezett *szociálpolitikai* törvények valóban egy „megértőbb, szolidárisabb, a dolgozó magyarságot elsősorban védő új Magyarország" ígéretét rejtették magukban. Egyrészt a *társadalombiztosítási törvényeket* (1927:XXI. és 1928/XL. tc.) kívánták módosítani az autonómiák átszervezése érdekében (1937 tavasz). Új törvény alkotását irányozták elő a *8 órás munkaidőről*, a *legkisebb munkabérek* szabályozásáról (1935 ősz), a gazdasági munkásházak építéséről (1936 tavasz), a *családvédelem*ről és az egykével kapcsolatos kérdésekről (1936 ősz), a szegényügyről, a gazdatisztek nyugdíjbiztosításáról (1937 ősz), a gyámügyről (1938 tavasz). A

[1225] *Függetlenség*, 1935. május 8. 4. – A miniszterelnök ismertette a pártban a négyéves munkatervet.

nahliki

mezőgazdasági munkások öregségi ellátásának, a *tisztviselők jóléti intézményeinek* ügyét és a *közszolgálati alkalmazottak illetményrendezését* szolgáló pragmatikát a tanulmányozandó, csak nagyobb időtávon megvalósítható kérdések közé sorolták.

A széles értelemben vett kulturális élet átalakítását célozta a „*vidéki színészet, szabadtéri játékok és filmek ellenőrzése nemzetetikai szempontból*" (1935. ősz), a *műemlékvédelemről* (1936. tavasz), a *középfokú iskolákról* és a *szakoktatásról* (1936. ősz) szóló törvények, illetve az *egyetemi és főiskolai oktatás* reformja érdekében a *minősítési rendszer* módosítása (1937. tavasz), az *iskolán kívüli népművelés* szervezetének átalakítása (1937. tavasz), valamint az *iparoktatás* reformja (1938. ősz). Ide sorolhatjuk a sport ügye iránt elkötelezett Gömbös régóta szorgalmazott tervének, a *nemzeti stadion és sportcsarnok* felépítésének programba vételét (1935. ősz).

Az államszervezet különböző részeinek, intézményeinek működésével kapcsolatos tervek néhány eleme az első etapba került be: a *33-as bizottság* működésének meghosszabbítása, a *bírói és ügyészi felelősség* kérdése, *iparügyi minisztérium* felállítása, valamint a fővárosi autonómia gyengítését szolgáló, *Budapest és környéke közigazgatásának rendezésére* irányuló kezdeményezés (1935 tavasz). A legfontosabb, a politikai rendszer lényegi módosítását célzó alkotmányjogi reformokat — a *kormányzói jogkör kiterjesztését*, a *választójogi törvényt*, a *felsőház jogkörének módosítását* és a *képviselői összeférhetetlenség szabályozását* — a négyéves program betetézésének szánták (1939 ősz). Félévenkénti folyamatos feladatként jelölte meg a terv a *közigazgatás racionalizálását*.

Az igazságügy területén a *polgári peres és a büntető eljárás reformját*, illetve a *bírósági szervezet* e feladatokhoz történő igazítását, valamint a *szerzői jog* reformját tervezték (1937. tavasz). A szólásszabadság korlátozására irányult a *tiltott közlésről* szóló és az új *sajtótörvény* megalkotása (1935. ősz).

Gömbös, ekkortájt elhangzott beszédeiben inkább csak általánosságokat mondott a programról, annak jelentőségét hangsúlyozva, csak két ügyről beszélt konkrétan. Egyrészt a munkásságról és a szociáldemokráciáról. A NEP április 26-ai pártértekezletén sokadszor „testvéri jobbot nyújtott" a nemzeti társadalom szerves részeként aposztrofált munkásságnak.[1226] Másfél hónappal korábban, ugyancsak

[1226] Beszéd a Nemzeti Egység Pártja választás utáni első értekezletén. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 683–684.

nahliki

nem először, még könyörtelen harcot hirdetett a szociáldemokrácia ellen: „…a szocializmusnak mint pártnak az ideje lejárt. Még nem likvidáltuk, de likvidálni fogjuk, nem erőszakkal, hanem a megfontoltság, az igazság és az élet fegyverével." A kijelentést, amelynek szellemében kerültek be a kormány már ekkor készülőben lévő munkaprogramjába a szociáldemokrata irányítású szakszervezetek megsemmisítését is szolgáló érdekképviseleti rendszer létesítését és a munkásság szociális helyzetének javítását szolgáló tervek, azzal indokolta, hogy: „Magyarországon élni és mégis a magyar érdekekkel szemben álló nemzetközi elveket vallani nem lehet."[1227]

A másik kérdés a sajtóügy volt, amellyel kapcsolatban kijelentette:

> *„Annak a sajtónak a szabadságát, amely nagy, nemes célokért küzd,* […] *részt vesz a nemzetépítő munkában úgy kifelé mint befelé, amely nemzetnevelő hivatást is teljesít és magyar etikai alapon áll; annak a sajtónak teljes szabadságát én a magam részéről parancsolóan szükségesnek tartom. Annak a sajtónak a fennmaradását, amely mindezek ellenkezőjét cselekszi, nem tartom szükségesnek, sem indokoltnak. Az ilyen sajtó kipusztulása nézetem szerint nemzeti érdek."*[1228]

A programot a következő hónapokban visszatérően propagálták az országgyűlés fórumain és vidéki népgyűléseken, a képviselői mandátumok átvételekor, a miniszterelnök épp úgy, mint miniszterei és a NEP képviselői, vezetői. Ezekről az eseményekről a sajtó rendszeresen beszámolt.[1229]

1935. április 30-án Horthy Miklós nyitotta meg az új országgyűlést.[1230] Beszéde tradicionálisan a kormány programját tartalmazta. Szövegét Gömbös megbízása alapján Antal István fogalmazta, amelyet a kormányzó igényeinek megfelelően módosítottak, majd a kormány megtárgyalta és jóváhagyta. A miniszterelnök instrukciói már jelezték, hogy nem alapvetően új célok megfogalmazásáról, hanem a korábban tervezett, de a végrehajtó hatalom

---

[1227] *Magyarország*, 1935. március 10. 3-4. – A miniszterelnök szegedi programbeszéde. Lásd még Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 666–667.

[1228] *Magyarország*, 1935. április 14. 3.

[1229] Többek között: Marton Béla, NEP főtitkár Albertiben (*Függetlenség*, 1935. április 16. 3.); Fabinyi Tihamér, miniszter Pécsett (*Dunántúl*, 1935. április 18. 1.); Gömbös Gyula a képviselőház felhatalmazási vitájában (*Függetlenség*, 1935. június 14. 1–2.), és a program nyári minisztertanácsi tárgyalásáról szóló sajtótájékoztatón (*Függetlenség*, 1935. augusztus 13. 1–2.)

[1230] A beszéd szövegét teljes terjedelemben közölték a lapok. Lásd pl. *Függetlenség*, 1935. május 1. 1–3. – A kormányzó ünnepélyesen megnyitotta az országgyűlést.

nahliki

korlátai miatt addig megvalósíthatatlan feladatok számbavételéről volt szó.[1231] Horthy azonban a radikálisabbnak tartott változásokra történő utalásokat — egyrészt magát a reform, illetve reformpolitika kifejezést, továbbá a kormányprogram olyan elemeit, mint a titkos választójogot vagy a föld nélküli nincstelenek földhöz juttatását — kihúzatta a beszédből.[1232] Ezt jelezte például, hogy a reform szó csak egyszer fordult elő beszédében „gazdasági reformpolitika" formájában, melynek elsődleges tartalmi eleme a „minden radikalizmustól mentes […] egészséges birtokpolitika" volt, szót sem ejtve „a föld nélküli nincstelenek földhöz juttatásáról".[1233] Így a beszéd nemcsak a kormány céljait tartalmazta, hanem azt is jelezte, hogy abból mit támogat az államfő, és mit nem.

A korábbi évek hagyományait követve egyhetes üléssorozatot tartott a kormány a Honvédelmi Minisztérium királyszállási vadászházában.[1234] Az elhíresült és az ellenzéki lapok élcelődésének céltáblájává vált bakonyi tanácskozáson egyrészt újból elővették a korábban már tárgyalt, de még nem kidolgozott vagy a kedvezőtlen körülmények miatt, taktikai megfontolásból elhalasztott ügyeket, másrészt azokat új elemekkel egészítették ki. A kormány és a kormánypárt viszont ezt az eseménysort a három évvel korábban beígért reformok megkezdésére való felkészülés lezárásaként, a várva várt cselekvés kezdeteként értékelte. Lapjuk a Függetlenség „*Új korszak küszöbén!*" címmel közölt részletes ismertetést Gömbös beszámolójáról, melyet a NEP pártértekezletén tartott a minisztertanács bakonyi munkájáról, és „*A tettek útján*" című vezércikkben kommentálta az eseményt.[1235]

A reformlendület azonban közel sem volt olyan elsöprő, mint azt az optimista nyilatkozatok sejtettették. A reformprogram csak lassan és csupán részlegesen valósult meg. Gömbös októberben szólt először arról, hogy addig az előkészületek

---

[1231] Gömbös instrukciója a tartalomra nézve az volt: „Össze kell foglalni […] mindazt, amit tőlem a választási kampány során, mint az új parlament által elvégzendő törvényhozási és kormányzati feladatokat és teendőket hallottál – főként pedig azokat a témákat, amelyeket a pannonhalmi és a királyszállási minisztertanácsokon részletesen letárgyaltunk, de amelyek magvalósítására a közbejött nagy események, a marseille-i királygyilkossági per és a Bethlen-féle lázadás miatt nem kerülhetett sor." *Gömbös hatalomra kerülése*… i. m. 401–402. Idézet: 401.

[1232] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 402–403.

[1233] *Függetlenség*, 1935. május 1. 2.

[1234] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 421–433. A tanácskozás jegyzőkönyve nem maradt fenn a minisztertanácsi iratokban, annak tartalmáról így csak Antal István visszaemlékezése és Gömbösnek a NEP pártértekezletén tartott beszámolójából alkothatunk képet.

[1235] *Függetlenség*, 1935. augusztus 13. 1–2.

nahliki

történtek, a megvalósítás csak akkor kezdődik, pedig, a terv szerint már 1935 tavaszán több törvényt és más jogszabályt kívántak elfogadni. Jelen esetben csak azt vizsgáljuk, mi valósult meg a tervekből a törvényhozás 1935. tavaszi és őszi, valamint 1936 tavaszi időszakán.

Ebben a másfél évben a tervezett törvények közül csak „Az iparügyi, valamint a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterről" (1935:VII. tc.), „A légvédelemről" (1935:XII. tc.), „A gazdatartozások rendezését elősegítő egyes kérdések tárgyában" (1935:XXIII. tc.), „Az orvosi rendtartásról" (1936:I. tc.), „A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról" (1936:V. tc.), „A családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról" (1936:XI. tc.) és megkésve „A telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről" (1936:XXVII. tc.) szóló törvény született meg.[1236]

Nem, vagy csak kisebb-nagyobb késéssel született meg a tervezett törvény a földreform révén földhöz jutottak ügyeinek szabályozásáról, a kartellekről, a villamosítási törvény módosításáról, a házaló és vándoripar szabályozásáról, az érdekképviseleti rendszerről, az ügyvédi rendtartásról, az orvosi kamaráról, a mezőgazdasági kamarákról szóló törvény módosításáról, a gyógyszerészügy reformjáról, a nyolcórás munkaidőről, a legkisebb munkabérek szabályozásáról, gazdasági munkásházak építéséről, a vidéki színészet, a szabadtéri játékok és a filmek ellenőrzéséről nemzeti szempontból, a munkásvédelemről, a nemzeti stadion és sportcsarnok felépítésének programba vételéről, az ügyészi felelősség kérdéséről, Budapest és környéke közigazgatásának rendezéséről, a tiltott közlésről és a sajtóról. Azaz nem született meg a tervezett törvények többsége, mert tárgysorozatba sem vették őket – köztük olyanokat, amelyeknek Gömbös különösen nagy jelentőséget tulajdonított.

Ez pedig azt jelentette, hogy Gömbös és csapatának hangos propagandája ellenére az ország épp csak átlépett az „új korszak küszöbén" – annak beteljesülése azonban elmaradt. Ennek oka egyes esetekben az érintettek, fontos társadalmi és politikai tényezők ellenállása volt, miként az például az érdekképviseleti törvény esetében történt. 1936-ban bizonyosan kedvezőtlenül befolyásolta a törvény-előkészítést a miniszterelnök egészségi állapotának ismételt rosszabbodása és egyre

[1236] Lásd az Országos Törvénytár (Corpus Juris) 1935. és 1936. évi köteteit.

nahliki

hosszabban elhúzódó betegszabadságai, majd halála. Maga is érezhette, bár nehezen vette tudomásul, hogy nem tud megbirkózni a kórral, s kénytelen feladni terveit. Ennek ellenére még akkor is egyik legfontosabb, a hatalmi struktúrát befolyásoló elképzelésének megvalósítására gondolt, amikor a németországi gyógykezelésre — utolsó útjára — készült. Szeptember elején Sztranyavszky Sándort, a Képviselőház elnökét levélben bízta meg három alkotmányjogi terve, a kormányzói jogkör újabb bővítését és a felsőház jogkörének kiszélesítését szolgáló jogszabály, illetve a választójogi törvény előkészítését – az utóbbira helyezve a hangsúlyt.[1237]

Az ennek szellemében a választójogi reform elveinek megbeszélésére 1936. december 2-án összeült pártközi értekezlet elején ismertette Darányi Kálmán Gömbös ezzel kapcsolatos, de addig nyilvánosságra nem hozott feljegyzését, amelyet a miniszterelnök elődje hátrahagyott iratai között talált.

„1. A titkos választójog szűkített vagy kiterjesztett aktív választójoggal?

2. A passzív választójog elnyeréséhez szükséges feltételek szigoríttatnak-e?

3. Az eddigi kerületi-, egyéni és a városokban a lajstromos rendszer marad-e meg, vagy lehetséges-e megyei,

4. vagy országos lajstromos rendszer bevezetése?

5. Elektoros rendszer – számításba jön-e?

6. Az abszolút vagy relatív többségi elv fog érvényesülni?

7. Milyenek a biztosítékok a nemzeti és konzervatív gondolat érvényesítése érdekében?

8. Lehet-e szó a vármegyék követküldési jogának feléledéséről vagy érdekképviseletek bevonásáról?

9. Szükségét látja-e az ellenzék más alkotmányjogi kérdések tisztázását, illetve oly biztosítékok törvénybeiktatását, amelyek a 7. említett célt szolgálják? (Az alsóház és a felsőház közötti viszony új szabályozása, kormányzói jogkör kiterjesztése stb.)”[1238]

A dokumentum keletkezési ideje nem ismert, de így is egyértelműen jelzi, hogy a kérdés folyamatosan foglalkoztatta Gömböst. Ám ennél fontosabb dolgot is bizonyít. Mindenekelőtt azt, hogy az elhunyt miniszterelnök több meghatározó elemét tekintve az általa korábban elgondolt módon szerette volna alakítani a választójogot. Bár kérdések formájában és nem deklaratív módon, e feljegyzéseiben is megjelenik:

[1237] *Függetlenség*, 1936. szeptember 2. 1.
[1238] *Függetlenség*, 1936. december 3. 1.

nahliki

1. a passzív választójog általa már 1925-ben megfogalmazott, majd 1933 elején ismételten felvetett szűkítése, amivel — Gömbös akkori indoklása szerint — elsősorban a zsidók választójogát kívánta korlátozni;
2. a korporatív elv (megyék követküldése, érdekképviseletek delegálási joga) érvényesítése
3. és az országgyűlés jogosítványainak módosítása és a kormányzói jogkör kiterjesztése — miként 1933-as alkotmányjogi terveiben.

Nem tudhatjuk biztosan, milyen álláspontot foglalt volna el e kérdések megvitatása során, de valószínűnek tarthatjuk, hogy megerősödni vélt hatalmi pozíciójában régi elképzeléseit kívánta volna érvényre juttatni. Ám erre már nem nyílt lehetősége.

Egy másik, ugyancsak a fajvédő időszaktól vallott elgondolásának, a társadalom egységes, központi megszervezésének, a hatalomnak történő teljes alárendelésének megvalósítására már közvetlenül a választási győzelem után lehetőséget látott. Ebből a szempontból a kormányzati munka és a törvényhozás keretében érvényesítendő — láthatóan akadozó — „reformlendületnél" nagyobb jelentősége volt annak az akciónak, amelyet Marton Béla vezérletével a NEP központja már 1935 nyarán megkezdett.

Nemzetszervezés, nemzetnevelés

A pártszervezés, illetve a hatalmi pozíciók megszerzése nem volt öncélú tevékenység. Maga a párt és a választások eredményeként megszerzett parlamenti, valamint helyi hatalom csak eszközök voltak a társadalom feletti teljes uralom kialakításában. Gömbös és hívei két, egyszerre megvalósítandó, párhuzamosan létesítendő, bár látszólag egymást „keresztező" megoldásban gondolkodtak. A nemzeti egység megteremtése érdekében „*horizontálisan*" és „*vertikálisan*" is meg akarták szervezni a társadalmat.[1239] A *horizontális* társadalomszervezés az ország egész területére kiterjedő pártszervezést jelentette. A *vertikális* viszont az olasz mintára létesítendő érdekképviseleti rendszerre utalt.

[1239] Gyakran hangoztatott kifejezéseiket ki is gúnyolták. Ellenzéki lapok egy ideig „vízszintes" és „függőleges" helyett „horizontális" és „vertikális" kategóriákba sorolták keresztrejtvényeik meghatározásait.

nahliki

Ez utóbbi törekvést, — még ha homályos módon is — a Nemzeti Munkaterv 42. pontjában is megfogalmazták. Gömbös már 1932. október első napjaiban, közvetlenül hivatalba lépése után Mussolininak írt levelében jelezte a fasiszta korporációs rendszer átvételére irányuló szándékát.[1240] Jóllehet ennek megvalósítására még várnia kellett, Gömbös kezdettől nagy figyelmet fordított a különböző érdekképviseletekkel, szakmai szervezetekkel kialakítandó kapcsolatokra. 1933 tavaszán részt vett és beszédet mondott — többek között — a *Gyáriparosok Országos Szövetségének*,[1241] az *Országos Mezőgazdasági Kamara*,[1242] a *Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetségének*[1243] gyűlésén. Mindenütt kiemelte az adott ágazat és a benne tevékenykedők munkájának jelentőségét – nyilvánvalóan az általuk képviselt társadalmi csoport megnyerése céljából. E mellett két, saját politikai gondolkodásában egységet képező dolgot hangsúlyozott minden alkalommal: egyrészt a nemzeti egység fontosságát, másrészt a kiépítendő érdekképviseleti rendszer hasznát mind az adott foglalkozási csoport, mind a nemzet egyeteme szempontjából.

Két további fórumon e gondolatokon túlmutató nézeteket is hangoztatott. A *Hangya Szövetkezet* 1933. júniusi közgyűlésén a magyar „szövetkezeti gondolat" hibájaként rótta fel, hogy „túlságosan elágazó, márpedig itt koncentrációra van szükség", amivel központosítási törekvéseket sejtetett.[1244]

Az *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* 1933. május 7-ei gyűlésén azt hangoztatta:

> *„A magyar kereskedelemnek elsősorban arra van szüksége, hogy erőteljes és egységes érdekképviselet felett rendelkezzék. Amikor az érdekképviseleti gondolatot először felvetettem, miután nálunk mindent pártpolitikai szempontból szoktak nézni, itt is ott is megijedtek, azt mondották, úgy látszik, parlamenti reformra készülök. Távol áll tőlem az a szándék, hogy az érdekképviseleteken keresztül átformáljam az országgyűlés képviselőházát, de emellett, éppen a hangoztatott egyetemes nemzeti érdekekre figyelemmel, kötelességem szót adni az érdekképviseleteknek."*[1245]

[1240] Lásd Pritz P.: *Magyarország külpolitikája…* i. m. 68–69.

[1241] *Nemzeti Figyelő*, 1933. május 15.; *Függetlenség*, 1933. május 16. 3. Gömbös beszédét lásd Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 511–520.

[1242] *Nemzeti Figyelő*, 1933. június 21. Gömbös beszédét lásd Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 521–526.

[1243] *Néptanítók Lapja*, 66. évf. 1. sz. 27.

[1244] *Zalai Közlöny*, 1933. június 23.

[1245] *Nemzeti Figyelő*, 1933. május 8.

nahliki

Az „itt is ott is" aggódók félelmei nem voltak megalapozatlanok, hisz ezek a szavak alig három hónappal az után hangzottak el, hogy Gömbös három minisztere elé terjesztette államjogi javaslatait, köztük a parlament korporációs jellegű átalakítását célzó elképzelését is.[1246] E szándék komolyságát igazolta később az érdekképviseleti törvény beterjesztésére tett kétszeri kezdeményezés, illetve a kormánypárt propagandafőnökének 1935-ben nagy sajtónyilvánosságot kapó koncepciója.[1247]

A terv megvalósítására akkor vélte elérkezettnek az időt, amikor már megerősödni látszottak a NEP vidéki szervezetei, amelyek segítségével sorra aratta sikereit a törvényhatósági választásokon, és — a Bethlent követő régi kormánypárt ottani szervezete, az Egységes Községi Polgári Párt ellenállását megtörve — Budapesten is megindulhatott az általa vezérelt kormánypárt szervezetének kiépítése. A végső formájában a választott olasz mintát csekély módosításokkal másoló törvénytervezet ezért csak 1934 végén került a kormánypárt képviselőcsoportja elé. A magyar érdekképviseletek éppúgy az egyes munkakörökhöz tartozó tulajdonosokat és alkalmazottakat, munkáltatókat és munkavállalókat tömörítő, rendi jellegű organizációk lettek volna, mint az olasz korporációk. Funkciójuk is hasonló: a különböző érdekcsoportok önálló szervezésének és saját jogon történő érdekérvényesítésének megszüntetése az új érdekképviseleti szerveken belüli egyeztetés révén, amelyet az egész rendszert irányító központi szerv vezérel – a hatalom, azaz a kormányzat érdekei és szándékai szerint.[1248] Ez pedig valamennyi addigi érdekképviselet felszámolását jelentette volna – a munkavállalók által létesített szakszervezetekét, a munkáltatók (nagybirtokosok, gyáriparosok, bankok, nagykereskedők) szövetségeit és a szabadfoglalkozású értelmiségiek (orvosok, ügyvédek, újságírók stb.) kamaráit egyaránt. Ezért is ütközött heves ellenállásba a kezdeményezés, és bukott el már a kormánypárt képviselőcsoportján belül. Gömbös az 1935-ös választási sikert követően tett ismételt kísérletet egy módosított változat elfogadtatására – újfent sikertelenül.[1249]

[1246] Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 242–243.

[1247] Béldi B.: *Nemzetszervezés…* i. m.

[1248] MNL OL K 429. 27. cs. 4. d. 50–71. fól. – Irányelvek a törvényes érdekképviseletek szervezésére. A címlapon Gömbös aláírása olvasható, ami azt jelzi, hogy a dokumentumot ő küldte meg Kozma Miklósnak véleményezésre.

[1249] Lásd Sipos P.: *A szociáldemokrata szakszervezetek…* i. m. 185–187.

nahliki

A vertikális társadalomszervezési kísérlet tehát kudarcot vallott. Jóllehet a kísérlet a társadalom valamennyi rétegét és képviseleti szervét korlátozta volna, a terv hangsúlyos eleme volt a szociáldemokrata szakszervezetek befolyásának megtörése. Ezt igazolja az is, hogy a korporációs kísérlet sikertelenségét látva 1935 tavaszán hozták létre a *Nemzeti Munkaközpont – Magyar Munkások Országos Szövetsége* nevű szervezetet, amelynek elsődleges feladata az volt, hogy a munkavállalókat, mindenekelőtt az ipari munkásságot kivonja az *osztályalapon* szerveződő és *politikailag a szociáldemokrata párthoz* kötődő *szakszervezetek* befolyása alól, és nemzeti alapon szervezze meg őket. Árulkodó volt az is, hogy a szervezet elnöke a Nemzeti Egység Pártjának országos ügyvezető főtitkára, vitéz beretei Marton Béla lett. Ám ez a próbálkozás sem hozta meg a remélt sikert, a Munkaközpont támogatottsága elenyésző volt a munkásság körében.[1250]

Sikerrel kecsegtettek azonban a horizontális szervezés elért eredményei. A NEP szervezeti hálózata a választásokon elért sikerek után erre is alkalmasnak látszott. A tekintetben is, hogy pótolja a meg nem valósult „vertikális szervezetek" funkcióit – de „horizontális" dimenzióban.

A NEP szervezeteinek elsődleges teendőjeként a település mindennapi életének megszervezését jelölték meg. Már néhány hónappal a helyi csoportok kiépítésének kezdete után, 1933 októberében feladatukká tették, hogy tevékenységük *„a község politikai és társadalmi életének minden vonatkozására kiterjedjen"*. Elvárták tőlük, hogy *„a községben megnyilatkozó minden akció*, amely a település egyetemes érdekét szolgálja — legyen az politikai, jótékonysági, vigalmi, közegészségügyi vagy bármilyen más vonatkozású — *a Nemzeti Egység szervezetéből induljon ki, illetve a vezető szerep a Nemzeti Egység szervezete számára biztosíttassék"*. Ezért arra is ügyelniük kellett, hogy semmiféle akcióra ne kerülhessen sor, mely *„…nem a Nemzeti Egység szervezetének kebelén belül indul és nem áll szervezeteink vezetőségének irányítása alatt"*.[1251] Később hangsúlyozták, hogy ennek nemcsak a településeken belül, hanem járási és megyei keretek között is érvényesülnie kell.[1252]

E célok megvalósítását szolgálta a helyi pártiroda (pártkör) fenntartása, mely könyvtárral, rádióval, a NEP és a kormány politikáját népszerűsítő lapokkal

[1250] Sipos P.: *A szociáldemokrata szakszervezetek*… i. m. 171–173.
[1251] *Gömbös pártja*… i. m. 137.
[1252] *Gömbös pártja*… i. m. 207–208.

nahliki

(Függetlenség, Nemzeti Figyelő, Magyar Falu) állt az egész lakosság rendelkezésére. Ahol lehetett, gazdasági, egészségügyi, jogi tanácsadást kellett szervezni a helybéliek igényeinek kielégítésére. Ettől is várták, hogy „a község (város) egész politikai és társadalmi élete a Nemzeti Egység irodájába" összpontosul.[1253]

Speciális szerepet szántak a női és ifjúsági csoportoknak. Létrehozásukról már az 1933 januárjában elfogadott „Szervezeti Szabályokban" rendelkeztek. A női csoportok elsődleges feladata az volt, hogy — addigi szocializációjuknak és alkatuknak megfelelő, mindenekelőtt szociális, jóléti jellegű feladatok ellátása révén — aktivizálják a politikától magukat jórészt távol tartó, de szavazati joggal rendelkező nőket. Az ifjúsági csoportoktól pedig azt várták, hogy „a még választójoggal nem bíró 21–24 éves magyar ifjak […] a mai közéletben szereplő és dolgozó nemzedék pótlására hivatott és a magyar jövendő folytonosságát biztosító új nemzedék" kinevelői legyenek a helyi NEP-elnök vezetése alatt.[1254]

Teendőiket azonban — a községi NEP-vezetők tanácstalanságát tapasztalva — csak 1934 októberében részletezte az országos pártközpont. Minden női csoportot arra utasítottak, hogy álljon élére „…a lelki megértés, a lelki egység kialakulásának és romboljon le a női lélek megértő és szeretettel teljes munkájával minden válaszfalat, akár felekezeti, akár foglalkozásbeli, akár más okoknál fogva keletkezett volna is az magyar és magyar között". A konkrét feladatokat illetően pedig a szegénygondozást, az anyavédelmet, a csecsemőgondozás segítését és — „Nemzeti Egység Karácsonyfája" néven — a szegény sorsú gyerekeknek szervezett karácsonyi ajándékosztó ünnepségeket emelték ki. Különösen nagy hangsúlyt helyeztek a „háziipari tevékenység kifejlesztésére" és ezt szolgáló tanfolyamok szervezésére. A nyíltan deklarált cél: az önellátás erősítése a falusi közösségek körében, hogy biztosítsák függetlenségüket „a kereskedelem, illetőleg a gyáripar árpolitikájával" és „a káros kartelek nemzetközi hatalmával" szemben.[1255] Az ifjúsági csoportoknak ének- és zenekarokat, „műkedvelői társaságokat" kellett szervezniük, „kultúrelőadásokat" rendezniük, gondoskodniuk kellett az ifjúság sportolási lehetőségeinek biztosításáról. A női csoportokhoz hasonlóan, a háziipar

[1253] *Gömbös pártja…* i. m. 76.
[1254] *Gömbös pártja…* i. m. 60–61.
[1255] A Nemzeti Egység Pártja Országos Központja. 40/1934. sz. körlevél az összes szervezetekhez. 1934. október hó. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest, 1934. 12–16.

nahliki

fejlesztését szolgáló, a kézműipari tevékenységre felkészítő „ügyességi tanfolyamok" szervezését várták tőlük.[1256] 1935 tavaszáig csak szórványos adatokkal rendelkezünk helyi pártkörök működéséről és felszereltségéről, illetve a csoportok létéről és tevékenységéről. Az ezekből rekonstruálható kép azonban minden bizonnyal inkább elkeserítette az országos vezetést, mintsem reményeket keltett volna benne.

A társadalom életének szervezése terén kifejtendő intenzívebb és tartalmi, szervezeti értelemben egyaránt teljesebb munkára irányuló szándékot az egy hónappal korábbi utasítás jelezte. A szeptemberi körlevélben[1257] — a női és az ifjúsági csoportok kiépítése, tevékenységük fejlesztése mellett — új feladatot kaptak a helyi szervezetek. A körlevélhez mellékelt ún. propaganda-kérdőív[1258] kitöltésével kellett tájékoztatniuk az országos központot a községükben, városukban működő „társadalmi és egyéb szervezetek" működéséről. Ezzel kellett segíteniük a központ azon törekvésének megvalósítását, mely szerint „mozgalmunk", azaz a NEP „a társadalmi és gazdasági élet minden vonatkozásában egyre behatóbb munkásságot kíván kifejteni".

A terjedelmes — három B3-as ívet kitevő — kérdőíven pontosan meg kellett adni a községben létező egyesületek (körök, társaságok, ligák, szövetségek, egyéb alakulatok), kiemelten a női, az ifjúsági valamint a „szakegyesületek (szakkörök, szaktestületek stb., mint pl. ipartestületek, gazdakörök, irodalmi társaságok, sportegyesületek stb.) jellemző adatait". A válaszoknak nem csak az egyesületek taglétszámát, vezetőik nevét és tevékenységük jellegét kellett tartalmazniuk. Különös figyelmet szenteltek a kérdezők a vezetők politikai pártállására, a csoportokban működő NEP-tagokra, s arra, hogy „*Helyesli-e* (támogatja-e) az egyesület a Nemzeti Egység mozgalmát, vagy *közömbös-e* azzal szemben, vagy ellenzi-e (*támadja-e*) azt?" A válaszadóknak tájékoztatást kellett adniuk az egyesületeken belüli új választások (kinevezések) időpontjáról, s arról, „miként volna megnyerhető az egyesület a Nemzeti Egység gondolata számára". Mindezeken túl a NEP-elnököknek fel kellett térképezniük a községben folyó „különleges népművészeti vagy háziipari termelést", a speciális termékeket (mint

[1256] Uo. 16–17.
[1257] 28/1934. sz. körlevél. In *Gömbös pártja…* i. m. 160–167.
[1258] *Gömbös pártja…* i. m. 168–170.

nahliki

amilyen pl. a gyulai kolbász vagy a makói hagyma); a településen szervezett, különböző tartalmú tanfolyamokat, a „díjmentes jogi, egészségügyi, gazdasági, háztartási és egyéb tanácsot" adó szervezeteket, irodákat. Továbbá azt, hogy a községben van-e Nemzeti Egység Köre, s az rendelkezik-e az ilyen természetű tevékenység szervezéséhez szükséges helyiségekkel, felszerelésekkel, illetve vannak-e olyan személyek, akik alkalmasak propagandatevékenység végzésére. Végezetül javaslatot kellett tenniük 3–3 olyan NEP-tagra, alkalmas tagok hiányában a párt számára megnyerhető személyekre, akik képesek lehetnek propagandavezetői, kulturális vezetői, jóléti vezetői, gazdasági vezetői és sportvezetői feladatok ellátására.

Az 1934. szeptemberi felmérés egy előre eltervezett, de csak az 1935. március–áprilisi választást követően szervezni kezdett nagyszabású akció céljait szolgálta. Az 1934–1935 fordulóján lezajlott törvényhatósági választásokon elért sikerek, majd Gömbös híveinek többségre jutása a NEP országgyűlési képviselői között azt a reményt ébresztette a Vezérben és híveiben, hogy immár biztos támogatás birtokában láthatnak hozzá terveik megvalósításához. Ennek egyik kulcseleme volt társadalomszervező tevékenységük kiteljesítése.

A kormány négyéves programjának meghirdetésével[1259] egy időben Gömbös a párton belül azt hangoztatta, hogy a választási harcot követően, „a politikai békeidő építő munkájának napszámosai leszünk". Ezért az Országos Központ 1935. júliusi körlevelében leszögezték: a szervezeteknek a „községi, járási és megyei élet minden számottevő kérdésének kimunkálásában részt kell venniük". Az indoklás pedig — politológiai értelemben — egy mozgalmi párt szükségességét kívánta igazolni:

> „*A Nemzeti Egység gondolatvilágának megfelelően a szervezeteknek nemcsak a választás előtt és alatt, hanem az úgynevezett »politikai békeidőben« is fokozott mértékben kell munkálkodniuk, hogy a Nemzeti Egység Pártja és annak Vezére: Gömbös Gyula által a Nemzeti Munkatervben kitűzött feladatokat minél hamarabb és minél eredményesebben megvalósíthassák.* Ezek a feladatok felölelik az egész magyar életet."[1260]

[1259] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 291–292.
[1260] 45/1935. sz. körlevél. In: *Gömbös pártja…* i. m. 241–243.

nahliki

Ennek jegyében jelezték, hogy őszig részletes terveket dolgoznak ki a munka megszervezése érdekében. Ám már ebben a dokumentumban is kirajzolódtak — az ekkor még „kultúrtevékenység”-ként emlegetett — feladatrendszer tartalmi és szervezeti keretei, melyek pontosan megfeleltek az 1934. szeptemberi „propaganda-kérdőív” szempontjainak: annak az öt munkacsoportnak a megszervezését várták el, melyek vezetésére alkalmas személyekre kértek javaslatokat háromnegyed évvel korábban. A helyi szervezeteknek — a dokumentumban még csak vázlatosan megfogalmazott előírások alapján — már a nyár folyamán meg kellett kezdeniük a csoportok létesítését, az alkalmas vezetők kiválasztását. Az országos vezetés hangsúlyozta: a NEP „tevékenységének a nemzet életműködésével való szoros összekapcsolása lesz szervezeteink legközelebbi feladata”. Ezért „úgy a *kultúrtevékenység* megindítását, mint munkacsoportjainak felállítását az Országos Központ a közeljövő legfontosabb feladatának tekinti és ezek felállításához és működéséhez feltétlenül ragaszkodik”, miként azok egységes irányításához is.[1261]

A beígért részletes tervek szeptemberre elkészültek, és azokat az Országos Központ októberi körleveléhez[1262] mellékelt, összesen majd 200 oldalnyi terjedelmű, 8 dokumentumban ismertették meg a különböző szintű szervezetek vezetőivel. A füzetek mindenekelőtt az ekkor már a Nemzeti Egység szervezetének „*Társadalmi Tevékenysége*” néven említett akció részletekbe menő feladatrendszerét és azt szolgálni hivatott szervezet struktúráját, illetve kiépítésének menetét, vezetői kiválasztásának elveit és metódusát tartalmazták.[1263] A célokat és a tartalmi elemeket tekintve legfeljebb hangsúlyeltolódások fedezhetők fel az új előírásokban. Hangsúlyosan fogalmazták meg, hogy a „*Nemzeti Egység szervezetének súlypontja a községi (városi) szervezeteken nyugszik*”. Feladatuk viszont változatlanul az lett, hogy

---

[1261] *Gömbös pártja…* i. m. 245–246.

[1262] 61/1935. sz. körlevél. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részletei: in *Gömbös pártja…* i. m. 247–251.

[1263] Szervezési útmutatás a vármegyei szervezet részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részletek: *Gömbös pártja…* i. m. 278–282. .Szervezési útmutatás a Nemzeti Egység szervezetének „Társadalmi Tevékenysége” részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részletek: *Gömbös pártja…* i. m. 282–286.

nahliki

„a polgárságot a Nemzeti Egység és a szervezettség szükségességének átérzésre buzdítsa, helyes irányba vezesse és nevelje, a rászoruló tagoknak segítséget nyújtson és közérdekű intenzív munkája révén ***lehetőleg az egész községi (városi) életnek irányítója legyen****"*. Ennek alárendelten fogalmazódott meg az a kötelezettsége, hogy *„politikai erőpróbák alkalmával […] a Nemzeti Egység Pártját fölényes győzelemre vezesse"*.[1264] Ezért a tagok kötelezettségei között kiemelt helyet kapott *„a helyi szervezet társadalmi és politikai munkájában a* ***szervezet vezetősége által megállapított módon*** *részt venni"*.[1265]

Már ez a momentum is jelezte, hogy a pártvezetés nem a társadalom szuverén kezdeményezéseire épülő, hanem *szigorú központi irányítással vezérelt* akciót szervezett. A tervekből ugyanis egy *öt szakmai szerveződés*re (női, ifjúsági, népművelési, gazdasági, propaganda) tagolódó, hierarchikusan felépített, *négyszintű* (helyi, járási, megyei és országos) organizáció képe bontakozik ki.

A párt társadalmi tevékenységét átfogóan szabályozó dokumentum[1266] szerint a „Nemzeti Egység Legfőbb Társadalmi tevékenységi szerve" is az Országos Központ, amely a párt e területen dolgozó „összes vármegyei, járási és községi tisztségviselői és szervei felett állva, azok munkáját irányítja". [1267] A Társadalmi Tevékenység megyei és járási csoportjainak vezetőit — az illetékes elnökök javaslatai alapján — személyesen a Vezér, a községi csoportvezetőket pedig az Országos Központ bízhatta meg és menthette fel. Az országos szint alatt lévő vezetők feladata a végrehajtásra, illetve az általuk átfogott (a megye, illetve a járás területén működő) csoportok munkájának — a központi előírások szellemében történő — irányítására, ellenőrzésére, tevékenységük összehangolására korlátozódott.[1268] Az érdemi munka végzésére hivatott helyi csoportok vezetői nem csak a fentiek miatt nem rendelkeztek önállósággal. A helyi társadalmi tevékenység legfőbb felelőse és irányítója a községi szervezet elnöke volt, a csoport munkájának kereteit pedig a helyi elnökség, illetve választmány szabta meg. Ez annak ellenére alárendeltséget jelentett, hogy az

[1264] A részletes szervezési útmutatás kiegészítése. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. In *Gömbös pártja…* i. m. 252–278. idézett részletek: 265.

[1265] *Gömbös pártja…* i. m. 264. (Kiemelés tőlem — V. J.)

[1266] Szervezési útmutatás a Nemzeti Egység szervezetének „Társadalmi Tevékenysége" részére. In *Gömbös pártja…* i. m. 282–286.

[1267] *Gömbös pártja…* i. m. 286.

[1268] *Gömbös pártja…* i. m. 283–286.

nahliki

elnökségnek tagjai voltak a csoportok vezetői, a választmánynak pedig azok tagjai is. A csoportok munkaterveit az „országos központi útmutatás alapján" kellett kialakítani és végrehajtani. Mindez a központi akarat maradéktalan érvényesítését szolgálta. Annak ellenére, hogy a helyi csoporttagok kiválasztása során a „*résztudásnak és szakszerűségnek*" kellett érvényesülnie. A munkájukat irányító csoportvezetőnek azonban olyan tekintélyes, mozgékony, tettre kész, „erős kivitelezési képességű" személyeket kellett jelölni, akik egyrészt „csoportjuk feladatait jól ismerik, abban gyakorlati tapasztalatokkal bírnak, vagy akiknek ez hivatásuk körébe tartozik". Megkerülhetetlen kritérium volt azonban, hogy a jelölt „legyen a Nemzeti Egység Pártszervezetének meggyőződéses, lelkes híve".[1269] Vagyis: a munka sikere érdekében érvényesíteni kívánták a szakmai szempontokat — de a politikai céloknak alárendelve. A szabályozás elemeit pedig ez utóbbi határozta meg.

A *női csoportoknak* mindenekelőtt a „*különleges női kérdésekkel*" kellett foglalkozniuk. A családon belüli helyzetükön túl olyan, a konzervatív pártokban ekkor tájt még alig felvetett társadalmi problémák megoldását várták tőlük, mint „a nők kereseti pályákon való elhelyezkedése, a nők politikai tevékenysége". Feladatukká tették, hogy településükön ők álljanak valamennyi jóléti akció élére. Mindenekelőtt ún. „szegénykatasztert" kellett készíteniük a rászorultakról és azok megoldandó problémáiról. A szegénygondozás keretében meg kellett szervezniük étkeztetésüket a „Nemzeti Egység népkonyhájának" működtetése (ehhez alapanyagok és az ételt megfőző női tagok biztosítása), vagy „soros étkeztetés" (a szegény helybeliek naponta más családnál történő étkeztetése) révén. Szükség esetén pénzsegély vagy természetbeni segítség nyújtását szolgáló gyűjtési akciókat kellett szervezniük. A szegény sorsú betegek ápolása érdekében egészségügyi tanácsadást, orvosi ellátás biztosítását, lehetőség szerint egy családi házban a „Nemzeti Egység beteggondozója" berendezését várták tőlük. A „Nemzeti Egység egyik legfőbb céljának: egy *erős nemzedék biztosításának*" garanciájaként helyeztek különösen nagy hangsúlyt az anya- és csecsemővédelemre, melynek teendőit — a „Nemzeti Egység szülőotthonának és napközi otthonának" felállítást is beleértve — kiváltképp részletesen szabályozták. A társadalom lelki egészségének, erkölcsi

[1269] *Gömbös pártja…* i. m. 283–284.

nahliki

erejének javítása érdekében gondoskodniuk kellett a börtönbüntetésüket töltők és börtönviseltek gyermekeinek neveltetéséről. Változatlan feladatuk volt „Nemzeti Egység Karácsonyfája" ünnepének megrendezése.[1270] Mindez — a konkrét feladatteljesítés révén, de azon túlmenően — a nők politikai aktivizálását is szolgálta.

Az *ifjúsági csoportok* legfontosabb tevékenységi területe — a fiatal korosztály politikai nevelése, illetve szórakozást szolgáló mulatságok rendezése mellett — a testedzés, a település sportéletének szervezése volt. Ennek intézményi keretét biztosította volna a „Nemzeti Egység Testedző Csapatának" létesítése, melybe — lehetőség szerint — be kellett olvasztani a településen már működő sportegyesületeket, a „világnézetileg közel álló" MOVE sportkörökkel pedig „*munkaközösséget kell létesíteni*". A sportéletnek „a nemzet nagy céljainak megvalósításához szükséges jellemnevelést" is kellett szolgálnia a népi játékok és a legkülönbözőbb versenysportok, valamint sportünnepélyek szervezése révén.[1271]

A *népművelési csoportoktól* a település élete teljes kulturális életének szervezését és kizárólagos irányítását várták. Ennek érdekében kellett megszervezniük a „Nemzeti Egység műkedvelő gárdáját, énekkarát, zenekarát, szavalókórusát, kölcsönkönyvtárát, népi gyűjteményét (múzeumát)", továbbá kultúrpolitikai akciókat — a felnőtteknek ismeretterjesztő előadásokat, tanfolyamokat, kiállításokat, vigalmi rendezvényeket, a gyerekeknek pedig mesedélutánokat — rendezniük. Az 1920-as évek óta a törvényhatóságok, községek, városok igazgatási szerveinek népművelési bizottságai által irányított iskolán kívüli népművelést[1272] is ezek keretébe kellett beilleszteniük.[1273]

A *gazdasági csoportoknak* az önsegélyezés, a munkaalkalmakat és kereseti lehetőséget biztosító munkaközvetítés, a közös szükségletek kedvezőbb feltételek melletti kielégítését segítő közös vásárlás (beszerzés) megszervezésével, sajátos

---

[1270] Útmutatás a Nemzeti Egység Szervezete női csoportja részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Közölve in *Gömbös pártja…* i. m. 287–297.

[1271] Útmutatás a Nemzeti Egység Szervezete ifjúsági csoportja részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részlet in *Gömbös pártja…* i. m. 298-302.

[1272] Lásd: Az iskolán kívüli népművelés ügyében tartott szakértekezlet szakosztályi üléseinek [1923. július 25–28.] határozatai és azok indoklása. Budapest, 1923

[1273] Útmutatás a Nemzeti Egység Szervezete Társadalmi Tevékenységének népművelési csoportja részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részlet In *Gömbös pártja…* i. m. 302–315.

nahliki

mezőgazdasági vagy ipari terméket előállító üzem („Nemzeti Egység Műhelye") létesítésével, illetve termelésének, értékesítésének megszervezésével, irányításával, új gazdasági ágak, eljárások meghonosításával, a szövetkezeti élet fellendítésével kellett gondoskodniuk a település gazdasági életének fejlesztéséről, problémáinak megoldásáról.[1274]

A *propagandacsoportnak* kellett biztosítania a pártkör működtetését, a NEP jelképeinek (zászló, jelvény, címtábla) állandó használatát; segítenie kellett a többi csoport munkáját.[1275] Legfontosabb feladata volt a pártpropagandát, a NEP helyi tagjainak rendszeres politikai képzését szolgáló vitaesték szervezése, ami központi tematika alapján végzett politikai oktatást jelentett. Az országosan egységes tartalommal folyó tanfolyamok célja a kormánypárt működését megalapozó ideológiai és politikai megfontolások elfogadtatása volt. Másrészt a Nemzeti Egység Pártja és kormánya tevékenységének társadalomra nézve üdvös voltáról kellett meggyőzniük a lakosságot. Biztosítékként az Országos Központi Pártiroda segédanyagokat adott ki, melyben meghatározták a tárgyalandó témákat, közölték a megtartandó előadások szövegeit, az előadást követően megvitatandó kérdéseket. Sőt, még azt is, milyen ellenvetések várhatóak az adott kérdésben és azokra milyen válaszokat kell adni.[1276] Mindez azt is jelentette, hogy jelentős részben a pártszervezetekre hárult volna „az egységes magyar világnézet" kialakítása. *(9. ábra)*

[1274] Útmutatás a Nemzeti Egység Szervezete Társadalmi Tevékenységének gazdasági csoportja részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részlet In *Gömbös pártja…* i. m. 316–323.

[1275] Útmutatás a Nemzeti Egység Szervezete Társadalmi Tevékenységének propagandacsoportja részére. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Közölve In *Gömbös pártja…* i. m. 324–336.

[1276] Vita- és szónoki tárgyak. Melléklet az 1934. szeptemberi körlevélhez. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Közölve In *Gömbös pártja…* i. m. 171–191.)

9. sz. ábra

A vitaesték módszertani útmutatójának címlapja és egy oldala

Melléklet a szeptember havi körlevélhez.

VITA- ÉS SZÓNOKI TÁRGYAK

VÁZLATTAL ÉS RENDEZÉSI ÚTMUTATÁSSAL.

BUDAPEST, 1934
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RT., VI., RÓZSA-UTCA 111. SZ.
Kiadásért felelős: vitéz Marton Béla

VITATÉTELEK.

I. A liberalizmus nem felel meg a nemzet jelenlegi és jövőbeli életszükségleteinek, tehát uralmának meg kellett szünnie.

TUDNIVALÓK.

A liberalizmus főtétele az egyén teljes szabadságának követelése. Ez azonban teljesen önző beállítása az egyén szerepének és gyakorlatilag odavezetett, hogy az egyén csakis önérdekeit kereste, a közösség, a többi egyén érdekeivel azonban nem törődött. Így olyan gondolkodás alakult ki, amely a közösség és a többi embertársak iránti kötelességeket nem ismerte és ezzel voltaképpen a krisztusi igazságoktól is eltávolodott. A gazdasági és a kereskedelmi életben ez az elv az úgynevezett szabad versenyhez vezetett, vagyis ahhoz, hogy minden kereskedő és termelő tegye azt, ami neki jólesik, még ha az a fogyasztóknak nem is kedvező. Így alakulhattak ki pl. a kartelek is, mert a liberális kormányzás azt mondta, hogy mindenki azt teszi, ami neki jólesik, tehát a gyárosok is összeállhatnak az árak felhajtása céljából. Most tehát ennek a liberális politikának öröksége miatt szenvedünk.

Várható ellenérvek.	Ezek cáfolata.
1. A liberalizmus ideje alatt jólét volt Magyarországon. Minden szépen fejlődött, mindenki jól keresett, gyarapodhatott.	1. Tény, hogy abban a néhány évtizedben, amíg a liberalizmus uralkodott, nagy fejlődés volt tapasztalható. De ennek oka az volt, hogy az emberiség a megelőző sok háború és sok politikai villongás, szétforgácsoltság következtében nagyon visszamaradt fejlődésében. Így azután sok volt a pótolni való, ami az akkor feltalált gépek és egyéb találmányok használatbavétele folytán nagy fellendülést hozott. De csak addig, amíg be nem állott a túltermelés és ennek következtében a sok válság, a mezőgazdasági termékek árcsökkenése, a baj, a nyomor. Ezt a gazdasági életben meghonosodott korlátlan szabadság, vagyis a liberális politika okozta.
2. Azóta vannak bajok, amióta az állam mindenbe beleavatkozik és nem hagyja szabadon érvényesülni a gazdasági és társadalmi erőket.	2. Nem azért van baj, mert az állam túlságosan beleavatkozik mindenbe, hanem éppen azért teszi ezt, mert a liberálizmus korlátlan szabadsága bajt okozott. Igenis szükség van arra, hogy az állam az egyesek önző érdekeivel szemben a köz érdekeit biztosítsa, még ha ez az egyeseknek kellemetlen is. Aki ennek ellenkezőjét kívánja, az pl. nem akarja, hogy az állam megrendszabályozza a karteleket, vagy hogy a tisztességtelen, a vásárlóközönség becsapására irányuló versenyét egyes kereskedőknek megakadályozza!

nahliki

A NEP központjában 1935 nyarán született egy másik, titkos tervezet is, amely szintén „az egységes magyar világnézet" alakítását volt hivatva szolgálni. Az Antal István szerint Göbbels, német propagandaminiszter programját másoló tervezet részletesen foglalkozott a propaganda és az ideológiai oktatás kérdéseivel. A hatékony propaganda három módszerét kívánták alkalmazni. A „*hallószervi*" propaganda eszköze lett volna mindenekelőtt a rádió, melynek elsőszámú feladataként jelölték meg a kormány eredményeinek ismertetését és azt segítő ismeretterjesztő műsorok sugárzását. Ennek érdekében kívántak befolyást gyakorolni a rádió és telefonhírmondó részvénytársaságra. Ezt egészítették volna ki az országot járó propagandaautók híradásai és a rendszeres propagandagyűlések. Utóbbiak közül kiemelt jelentősége volt Gömbös vidéki beszédeinek. Rendszeresen gondoskodtak arról, hogy a gyűlés helyszínének befogadóképességét messze meghaladó számú hallgatóság gyűljön össze, akiknek az épület mellett felállított hangszórókon közvetítették a „Vezér" beszédét.[1277] A „*látószervi*" propagandát kellett volna szolgálnia a sajtó mellett a NEP által kiadott évkönyvnek, a nemzeti egység katekizmusának, naptárának, tudományos, gazdasági, politikai és művészeti kiadványoknak, továbbá „tendenciózus statisztikai adatok nyomtatvány útján való terjesztésének". A két módszert egyesítő „*halló- és látószervi*" propagandát képviselte volna a film. Az ideológiai oktatás terepeként a NEP vitaestéi mellett szabadegyetemeket, illetve a tudományegyetemeken felállítandó ideológiai fakultásokat jelölték meg. Ezen túlmenően tervezték „a nemzeti egység ideológiájának a főiskolákban, a középiskolákban és az elemi iskolákban leendő oktatását."[1278] A terv annak ellenére sokat elmond a NEP és vezére szándékairól, hogy a már addig is alkalmazott megoldásokon kívül semmi sem valósult meg belőle. A párt önálló kiadványinak nem lelni nyomát, kiadásukra nyilván nem került sor. Ezt a hiányt részben pótolta a *Függetlenség* 1934-től megjelenő évkönyve, amely — a kormányzat tevékenységének kedvező hatásait dokumentálandó — évről évre közzétette a különböző ágazatok előző évi teljesítményeit a bel- és külpolitikától a

[1277] Lásd pl. *Zemplén*, 1934. január 21. 3.

[1278] *Magyarság*, 1935. július 19. 3. – Megdöbbentő részletek a NEP titkos propaganda-tervezetében. Lásd még *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 418–420. Antal István ebben szinte szó szerint közli a cikk szövegét.

nahliki

gazdaság különböző ágazatain és azok fontosabb vállalatain, a közüzemeken át a kulturális életig és a sportig.[1279]

Az előírt feladatok elvégzése révén a települések NEP-szervezetei nem új funkciókkal gazdagították volna községük, városuk életét, hisz ezek nagy részének elvégzésére a dualizmus korától kezdve szerveződtek szerte az országban egyházakhoz vagy politikai pártokhoz kapcsolódó, illetve azoktól függetlenül működő egyesületek, sőt, mint azt pl. a népművelés esetében láttuk, az állam által működtetett szervezetek is. De nem is ez volt a NEP vezérkarának célja. Ellenkezőleg: a munkacsoportoknak — mint az ifjúsági és a népművelési csoport esetében már utaltunk rá — el kellett érniük, hogy az adott területen hasonló feladatokat ellátó civil szervezetek, magánszemélyek vagy csatlakozzanak a Nemzeti Egység Pártja megfelelő társadalmi tevékenységi csoportjához, vagy működjenek együtt vele, de a közös rendezvényekre, akciókra a NEP égisze alatt kerüljön sor, amelyekben a társult csoportok, egyének csak közreműködőként szerepelhetnek. A végső cél az volt, hogy „...a jövőben ezek a *különálló akciók teljesen szűnjenek meg és mindenféle* [...] *akciót a Nemzeti Egység kezdeményezzen,* illetőleg hajtson végre...". A vezető, kezdeményező szerepet a helyi képviselőtestületek, illetve a közigazgatás által szervezett vagy támogatott akciók esetében is meg kellett szerezniük.[1280]

Az új kampány révén már nem politikai értelemben szervezték a párt által (nem csak) a választópolgárokat, hanem az egész társadalom szabadidejét a gyermekektől a felnőttekig. Nyilvánvalóan és bevallottan a nevelés, általa pedig a politikai befolyásolás érdekében. Azaz mindez politikai célokat szolgált, hasonlóan Mussolini Dopolavoro[1281] és Hitler Kraft durch Freue mozgalmához – anélkül, hogy e lehetséges előképekre hivatkoztak volna.

Nem csak nem hivatkoztak a lehetséges előképekre — nem is másolták azok szervezeti kereteit és jogi szabályozását. A Harmadik Birodalomban a különböző — magyarországinál nagyobb számú, ezért tagoltabb — társadalmi szervezetek kétféle módon tagozódtak az NSDAP-ba, jogállásukat pedig törvényben szabályozták. A *Hitlerjugend*, az attól független *NSDStB* (Nemzetiszocialista Német Diákszövetség),

---

[1279] *Függetlenség évkönyve 1934.* 159–234.; *Függetlenség évkönyve 1935.* 197–248.; *Függetlenség évkönyve 1936.* 197–240.

[1280] *Gömbös pártja…* i. m. 298.

[1281] Lásd *Dopolavoro. Az olasz szabadidő mozgalom.* Societá Editrice di Novissima, Roma, é. n.

nahliki

az *NS-Frauenschaft* (Nemzetiszocialista Nőszövetség) *tagozatok*ként képezték a párt szerves részét. A törvény szerint „nem önálló jogi személyek és nem rendelkeznek saját vagyonnal", a párt azokkal „vagyonjogi értelemben szerves egységet képez". Más szervezetek, mint pl. a *Deutsche Arbeitsfront* (Német Munkafront), az *NSD Ärztebund* (Nemzetiszocialista Német Orvosszövetség), a hasonló neveken szervezett tanár-, hivatalnok- és jogászszövetség stb. önálló jogi személyként voltak az NSDAP *csatolt szervezetei*, de „finanszírozás tekintetében a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt birodalmi pénztárosa alá tartoznak".[1282] Ezek a szervezetek — összesen 14 — nemek, életkor vagy foglalkozás szerint összefogták és szervezték a társadalom egészének életét. E kereteken kívül nem létezhettek társadalmi szervezetek. A törvény értelmében így a társadalom teljes egészében az NSDAP befolyása alá került, annak kiszolgáltatottjává vált. Külön kell szólnunk arról, hogy a Deutsche Arbeitsfront fontos feladatává vált — az olaszországi Dopolavoro mintájára — előbb *Nach Arbeit* (Munka Után), majd később *Kraft durch Freude* (Erő az Örömből) néven szervezett mozgalom révén a lakosság szabadidejének szervezése.[1283]

Olaszországban a Nemzeti Fascista Pártnak is szerves részét képezték a különböző társadalmi csoportokat összefogó szervezetek: a fiatalok általános és ezen belül katonai nevelésében kulcsszerepet játszó *ifjúsági szervezetek* (*Fasci Giovanili di Combattimento*), a maga alszervezeteivel (*farkaskölykök, Balilla*), a *Fascista Főiskolai Csoportok*, a lakosság szabadidejét szervező *Nemzeti Dopolavoro* szervezet, az egész olasz sportot irányító *Olasz Nemzeti Olimpiai Bizottság*, a *Szabadságolt Katonatisztek Nemzeti Szövetsége* és a különböző foglalkozási csoportok (tanárok, közalkalmazottak, vasutasok, postások, az állami közüzemek alkalmazottainak), továbbá a fasiszta forradalom rokkantjainak, sebesültjeinek *fasiszta egyesületei*.[1284]

Magyarországon is léteztek különböző, gyakran Gömbös nézeteivel, a NEP ideológiájával és programjával rokon elveket valló társadalmi szervezetek. Elég, ha a MOVE-ra, az ÉME-re, az egyetemisták bajtársi egyesületeit tömörítő Turul Szövetségre, a Frontharcos Szövetségre, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségére, vagy a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületére gondolunk. Gömbös ugyan

---

[1282] Gesetz zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat (1935. március 29.) In: *Organisationsbuch*…. i. m. 506.

[1283] *Organisationsbuch*…. i. m. 191–192. Lásd még *Ormos M.*: Hitler… i. m. 262–263.

[1284] *A Nemzeti Fascista Párt*. Vallecchi, Firenze, é. n. 83–118.

nahliki

szorgalmazta a magyarországi egyesületek számának csökkentését, azok tevékenységének „közös nevezőre" hozását, de ezt a feladatot a Társadalmi Egyesületek Szövetségére (TESZ) testálta volna.[1285] Hitler és Mussolini gyakorlatától eltérően, nem vetette fel ezek betagolását a NEP-be — szervezeti kereteik megtartása mellett. A települések mindennapi életének kizárólagos irányítása a kormánypárt helyi szervezeti által azonban fokozatosan funkciótlanná tette, s ez által ellehetetlenítette volna őket. Így a NEP keretében, kizárólag a pártvezetés határozatával létesített társadalmi csoportok — ha eltérő keretek között is — ugyanazt a funkciót kívánták betölteni, mind az NSDAP és a Nemzeti Fasiszta Párt tagoltabb, törvényekkel is szabályozott tagszervezetei.

A szervezeti struktúra tehát eltérő volt. A célok és a szervezet funkciói, valamint az ezeket szolgáló eszközök és módszerek jelentős része azonban nagy hasonlóságot mutat. A Dopolavoro „szellemét és természetét" így határozták meg:

> *„A fasizmus ennek az intézménynek a segítségével valósítja meg egyik legfontosabb célkitűzését: behatol a tömegek közé, azokat erkölcsileg, értelmileg és testileg igyekszik magasabb színvonalra emelni, röviden: gondoskodik róluk."*[1286]

A valóban pozitív törekvéseket is magában rejtő, fennkölt megfogalmazásból azonban hiányzik egy lényeges elem: az, hogy mindez a lakosság „átnevelését" szolgálta a fasiszta ideológia jegyében. A NEP társadalmi tevékenységi csoportjainak feladatait, melyek — a pártvezető elvárása szerint — „felölelik az egész magyar életet", ugyanebben a szellemben fogalmazták meg:

> *„A község (város) jóléti munkájának megszervezése a társadalmi öntevékenység alapján; a népművelési szükségletek előmozdítása az iskolán kívüli népművelési tevékenységgel karöltve;* […] *az ifjúság egészséges nemzetnevelésének kialakítása, ez alapon való megszervezése és ezáltal az utánpótlás, a jövő biztosítása; a szervezetünkbe tömörített ifjúság foglalkoztatása szellemi, erkölcsi és fizikai tekintetben egyaránt és ezzel előkészítése a nagy nemzeti kötelességek öntudatos vállalására; a nők szociális erejének gyümölcsöztetése a szervezet keretein belül…"*[1287]

[1285] Beszéd a Társadalmi Egyesületek Szövetsége 15. közgyűlésén. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 615–618.

[1286] *Dopolavoro*… i. m. 5.

[1287] 45/1935. sz. körlevél. In *Gömbös pártja*… i. m. 242.

nahliki

Az egyes társadalmi tevékenységi csoportok munkaterületei, akciói — különösen a női, az ifjúsági és a népművelési csoporté — nagyrészt azonosak voltak a Dopolavoro szervezeti egységeinek munkaformáival.[1288]

* * *

A fentiek tanúsága szerint az 1935-ös választásokat követő mintegy nyolc hónapban a Gömbös-csoport arra tett kísérletet, hogy a választók nagyobb részét tömörítő, az ország majd minden településén helyi szervezettel rendelkező, erősen centralizált, fizetett pártapparátus által irányított, a Vezér akaratát ez által érvényesítő kormánypárt segítségével, *az érvényes alkotmányos kereteket megkerülve*, azok sérelmére, a maga céljai szerint szervezze meg a társadalom egészének életét. A NEP vezérkarának ezek a törekvései a magyar politikai életben szokatlan, jórészt ismeretlen gyakorlatot igyekeztek meghonosítani. Olyat, amely egyrészt radikálisan beszűkítette volna a társadalom — addig az állami korlátozások mellett is érvényesülő — különböző érdekek, hagyományok, politikai célok alapján történő önszerveződési lehetőségeit és általuk megvalósuló érdekérvényesítését. Ez a társadalomszervezési metódus egyúttal a korabeli alkotmányos, illetve törvényes keretek között működő állami intézmények és önkormányzatok jogosítványainak, hatáskörének súlyos csorbítását is jelentette volna — mindenféle jogi (törvényi, rendeleti) felhatalmazás nélkül.

A folyamatot áttekintve nyilvánvaló, hogy Gömbös — munkatársaival együtt — már a miniszterelnöki bársonyszék elfoglalását követően eltervezte a társadalom élete minden szegmensének egy központi akarat által irányított megszervezését — az ő ideológiai-politikai elképzelései szellemében. Az akció megtervezése, a részletek kidolgozása fokozatosan történt. A gyakorlati megvalósításra pedig csak három évvel később, a stabilnak vélt parlamenti többség, a kormányban és a főispáni karban bekövetkezett, Gömbös pozícióit erősíteni látszó személyi változások — azaz az államhatalmi pozíciók többségének megszerzése után — tettek kísérletet. A választott metódus több alapelemét tekintve eltért a fasiszta és nemzetiszocialista gyakorlattól. Ez érvényes a megszervezni kívánt struktúra szervezeti egységeire és szerkezetére. A legnagyobb különbséget abban fedezhetjük fel, hogy kizárólag a párt keretei között létesítendő intézményrendszerről volt szó, és — az olasz és német

[1288] Lásd *Dopolavoro*… i. m. 23–111.

nahliki

mintától eltérően — nem került sor azok jogszabályok által történő állami megerősítésére. A lényeget illetően azonban a gömbösi kísérlet azonos volt az olasz és német mintával: ugyanúgy a társadalmi önszerveződés teljes felszámolására, a társadalom és annak hétköznapi élete egy akarat alapján történő megszervezésére, az a feletti totális uralom megteremtésére irányult, mint a Mussolini és Hitler által szervezett „társadalmi szervezetek" létrehozása. Ezt további fontos momentumok is bizonyítják.

Pártidentitás – nemzeti identitás – „új magyar állam"

A fenti részleteket — Nemzeti Egység Pártja szervezetét, működését és funkcióit — tanulságos a politikaelmélet egyik fontos szempontja, az identitás, pontosabban a különböző identitások, illetve azok kialakítására irányuló törekvések alapján is végiggondolni.

Bakk Miklós szerint egy pártnak, mint politikai szervezetnek — ha eredményesen és hatékonyan kíván működni —, meg kell teremtenie a maga kollektív identitását. Kollektív identitáson „az a kép értendő, amelyet egy csoport önmagáról alkot, és amellyel a tagok azonosulnak. Ez nem »önmagában« létezik, hanem csak annyiban, amennyiben egyesek — a csoport tagjai — folyamatosan hitet tesznek mellette".[1289] Ennek az összefüggésnek fontos eleme, hogy „…a politika […] egyének feletti identitáson alapszik. Nem annyira az »én«, mint inkább a »mi« világa, nem annyira a létezés, inkább az együttlétezés e létmód tartalma."[1290] Bakk a könyve alapjául szolgáló disszertációban a fentieket egy fontos mondattal egészítette ki: „[A politika – V. J.] Egyfelől összetart, integrál, másfelől kizár, ellenséget nevez meg, s ez a kettősség minden történeti alakváltozatában jelen van.".[1291] Egy párt identitása tehát kétféle dichotómiát foglal magában: egyrészt a *közösség* és az *egyén* identitásának viszonyát (a „mi" és az „én" harmóniáját vagy konfliktusait), másrészt a párt mint közösség viszonyát más, hasonló típusú alakulatokhoz, azaz a „mi" és az „ők" ellentétét.

[1289] Bakk M.: *Politikai közösség*… i. m. 28.

[1290] Bakk M.: *Politikai közösség*… i. m. 29.

[1291] Bakk Miklós: *A politikai identitás szerkezete.* [doktori disszertáció, 2005] II.1.2. Esszencializmus és konstruktivizmus http://bakk.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=2&p=4167 (Letöltés: 2008. július. 18.) II.2.1. A politika mint „mi-világ"

nahliki

A fentiek alapján elemezve NEP jellemzőit és működését, vizsgálnunk kell egyrészt öndefiniálását, az önmagáról kialakított képet és azt, kit, mit jelöl meg „ők”-ként (ellenfélként/ellenségként). Másrészt a tagok (az egyének) párthoz (a közösséghez) fűződő viszonyát. Azt, hogy a személyes identitással rendelkező egyén vállalja-e az azonosulást a párt(vezetés) által meghatározott tartalmú kollektív identitással, s ha igen, egyéni indíttatásból, vagy külső késztetés, netán kényszer hatására teszi azt.[1292] Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy „az identitás a kollektív cselekvés terméke”,[1293] azaz nem csupán kulturális hatásokra kialakuló érzelmi azonosuláson alapul, illetve — más aspektusból tekintve — nem csak verbális megnyilatkozásokban ölt testet. Egy párt, mint „a hatalom megszerzése, megőrzése vagy befolyásolása érdekében cselekvő közösség” esetében tehát külön figyelmet kell fordítanunk arra, mennyiben cselekvő ez a közösség, tagjainak azonosulása a kollektív identitással tettekben is megnyilvánul-e.[1294]

Valamennyi relációban egyaránt fontosak a tartalmi és a formai elemek, illetve a szervezeti keretek és az alkalmazott módszerek, eljárások.

Azok a szervezési elvek és a konkrét gyakorlat, amelyek a NEP létrehozását és működtetését jellemezték egy új párt, az elődjétől gyökeresen eltérő identitású közösség — úgy is fogalmazhatunk: *új pártidentitás* — kialakítását szolgálta. Ezt alapozta meg tartalmilag a nemzeti radikális program, szervezeti értelemben pedig a tömegpártokra jellemző szerkezet, illetve működési elvek. Meghatározó eleme volt az, hogy *az egyéntől elvárták a teljes alárendelődést a közösséggel* szemben. Feltétel nélküli *azonosulását* nemcsak a *programma*l, az *ideológiával* és a *szervezettel*, hanem személy szerint a „*Vezérrel*”, Gömbös Gyulával is. Az azonosulást pedig nemcsak *racionálisnak* (tudatosnak), hanem *emocionálisnak* (érzelmi alapúnak) is feltételezték a NEP vezetői. Mindezek eredményeként pedig a Vezér által meghatározott célok megvalósítását szolgáló, *cselekvő közösséggé* kellett (volna) válnia a pártnak.

A Nemzeti Egység Pártjában lejátszódó, s annak tevékenysége révén az egész társadalomban elindított folyamat túlmutat egy új pártidentitás megteremtésén: új, legalábbis fontos *új jegyekkel gazdagított nemzeti identitás* kialakítását is célozta.

[1292] Az első változat a politikai demokráciák demokratikus berendezkedésű, az utóbbi a diktatúrák uralkodó pártjainak jellemzője.

[1293] Bakk M.: *Politikai közösség*… i. m. 161.

[1294] Bakk M.: *Politikai közösség*… i. m. 36.

nahliki

Hangsúlyos eleme volt, hogy a „*Nemzet*" felemelkedésének legfontosabb feltételeként, létezésének domináns elemeként definiálták az „*Egység*" kialakítását — tekintet nélkül a társadalom sokféle tagoltságára. Ennek az egységnek megvalósítója, megtestesítője, szervezeti kerete pedig — Gömbös és híveinek retorikája szerint — a Nemzeti Egység Pártja/Mozgalma volt, illetve az egyének feltétlen azonosulása révén azzá kellett volna válnia. E logika jegyében: annak, aki a nemzet tagjának vallotta magát, be kellett lépnie a pártba, vállalva a fenti kötöttségeket. Ezáltal a „Nemzet" azonos lett volna a Nemzeti Egység Pártjával. Az érvelés azonban fordított logikával is megfogalmazódott: az lehet csak tagja a „Nemzetnek", aki tagja a NEP-nek. Mindez a „mi" definiálását, egy sajátos „mi"-tudat kialakítását és sulykolását jelentette.

És ugyanígy az „ők" másféle meghatározását, az önidentitás újfajta ellenségképpel történő erősítését is. Ha ugyanis *csak* az lehet tagja a „Nemzetnek", aki tagja a NEP-nek, azok, akik nem tagjai NEP-nek, a „Nemzethez" sem tartozhatnak. E gondolat jegyében kívánta elérni a vezérkar, hogy minden politikai jogokkal rendelkező magyar állampolgár lépjen a kormánypárt soraiba. Azaz: senkit sem tekintettek ab ovo politikai ellenfélnek, ellenségnek vallása, nemzetisége, „faji hovatartozása", szociális helyzete vagy akár korábbi/akkori pártállása miatt. Gömbös számos esetben kinyilatkoztatta, hogy a zsidókat és a munkásokat épp úgy „testvérnek" — azaz a nemzethez tartozónak — tekinti, mint bármely más társadalmi réteg vagy vallásfelekezet tagjait. Feltétele csupán annyi volt, hogy „nemzeti alapra helyezkedjenek", azaz kövessék a Nemzeti Egység Pártjának, illetve vezérének céljait, politikáját. Ellenfélnek minősítettek viszont mindenkit, aki nem azonosult a NEP — vezére által megfogalmazott — célkitűzéseivel (tekintet nélkül nemzetiségére, felekezetére, szociális helyzetére, addigi NEP-tagságára). Azzal, hogy a NEP magát azonosította a nemzettel, és mindenki mást kizárt belőle, az „ők"-et, nem a nemzeten belüli politikai ellenfélként, hanem a *nemzeten kívül lévő ellenségként* kezelte.[1295] Nem mondva le persze véglegesen későbbi megnyerésük, a nemzetbe történő bevonásuk lehetőségéről. A nemzeten kívülieknek pedig — Gömbösék álláspontja szerint — nem lehet joguk beleszólni annak ügyeibe, vagyis nem rendelkezhetnek politikai jogokkal, önmagukat zárják ki a politikai életből. Erre a hatásra a kortársak is felfigyeltek. Bajcsy-Zsilinszky Endre szerint „a

[1295] Bakk M.: *Politikai közösség*… i. m. 166.

nahliki

kormánypárthoz tartozók a teljes értékű magyarok, a többiek csak afféle másodosztályú állampolgárok".[1296]

A fentiekben vázolt törekvést fejezte ki Gömbös és híveinek az állam szerepével kapcsolatos koncepciója. A Nemzeti Munkaterv sokat hivatkozott 6. pontja, mely szerint „a közjogi és államigazgatási berendezkedés" egyetlen feladata, hogy „a nemzeti erők maximumát bocsáthassa a nemzeti célok megvalósítása érdekében a nemzet vezetőinek rendelkezésére", még csak sejteni engedte, hogy az államszervezet jelentős átalakítására is gondol az új miniszterelnök–pártvezér.[1297] A szándékot sikertelenül próbálta tettekre váltani 1933 elején előterjesztett alkotmányjogi tervezeteivel, amelyek az országgyűlés korporatív jellegű átalakítását és a kormányzat hatalmi súlyának növelését szolgálták volna.[1298]

A NEP propagandafőnöke, Béldi Béla ebben a szellemben tartotta fontosnak a társadalom életének megszervezését, a „nemzetszervezést" és szorgalmazta az erős központi hatalom megteremtését, „hogy minden eszköz egy kézben összpontosuljon, hogy ez a kéz tervszerűen és céltudatosan használhassa azokat".[1299] Ennek érdekében látta nélkülözhetetlennek megszervezi „az új magyar államot".[1300]

Az ezzel kapcsolatos célokat mindennél világosabban, mi több, kifejezetten nyersen fogalmazták meg 1933 augusztusában, a NEP Országos Központi Irodájának szervezeti felépítését és munkarendjét szabályozó dokumentumban. (*10. sz. ábra*) A bevezető szerint — a NEP „országos központi irányító szerve"-ként — az iroda feladata „*a Nemzeti Mozgalom* gyakorlati megvalósítása, *egész állami életünkbe történő átültetése*" […] annak a célkitűzésnek a tudatában […], hogy *egész állami életünknek mihamarabb elválaszthatatlanul egyet kell jelentenie a Vezérnek az ország jövőjét biztosítani hivatott Nemzeti Mozgalmával*."[1301] Ez nem jelentett volna mást, mint az államszervezet „Gleichschaltung"-ját, amit Hitler épp ezekben a hónapokban alapozott meg Németországban, hogy az év végén törvénybe is iktassák az állam és a párt egységét. Ha Gömbös és híveinek terve megvalósulhatott volna, gyökeresen új identitással rendelkező állam létesül Magyarországon.

[1296] *Magyarország*, 1936. augusztus 9. 11 – Bajcsy-Zsilinszky Endre: „Nemzetfegyelmezés…"
[1297] *Magyarországi pártprogramok*… i. m. 332.
[1298] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001*, i. m. 242–246.
[1299] Béldi B.: *Nemzetszervezés*… i. m. 20–21.
[1300] Béldi B.: *Nemzetszervezés*… i. m. 9.
[1301] *Gömbös pártja*… i. m. 117–118.

nahliki

A „Nemzeti Egység Vezére”

A megvalósításnak meghatározó eleme volt a *vezéreszme* érvényesítése.

Gömbös Gyula 1932. október 4-én, kinevezése után négy nappal e szavakkal szólította meg a Magyar Rádió hallgatóit: „Vezérként állok előttetek!”[1302] Az üzenet egyértelmű: az *egész nemzet vezéreként* kívánt bemutatkozni. Nem lehetett szó a kormánypárt vezéréről, hisz ezt a tisztet Bethlen több mint három héttel később, csak a hónap utolsó napjaiban adta át neki. A rádiószózatban pedig *az ország egész lakosságához szólt*.

Gömbös diktatórikus törekvéseinek, vezéri pozícióra törekvésének cáfolataként szokás idézni, hogy miniszterelnökként első nyilatkozataiban még rendre „az államfő, Magyarország első közjogi méltósága” kiemelkedő szerepét hangsúlyozta. A kormányzót a magyar államiság, „a kiegyensúlyozott belpolitikai élet” első számú, az országgyűlést megelőző „pillérének” nevezte, akinek a végrehajtó hatalom is felelős. Több alkalommal nyilvánította ki hűségét korábbi mentora iránt.[1303] Ez azonban — a fent jelzett körülmények következtében — nem jelentette, hogy elismerte volna saját miniszterelnöki, s még kevésbé a társadalmat szervező pártvezéri hatalmának korlátozását; azt, hogy Horthyt ismerte volna el a nemzet vezérének.

Erre utal az is, hogy később a sajtóban, nyilvános beszédekben, a NEP dokumentumaiban alig esett szó Horthy, illetve az általa viselt méltóság fontosságáról. Helyét a „Vezér” foglalta el – Gömbös Gyula. A párt dokumentumai (1933 júniusától kezdve) nem hagynak kétséget afelől, hogy Gömböst nemcsak a Nemzeti Egység Pártja, hanem az *egész nemzet vezérének* tekintették. De maga Gömbös sem. Számos esetben nyilatkozott úgy, mint 1932. december 4-én, Nagykőrösön: „A magyar akkor volt erős és nagy, amikor […] hivatott vezéreire hallgatott. Minél súlyosabb a helyzet, annál szükségesebb, hogy *egy vezér mögött álljon az egész nemzet*…”[1304] Vezető munkatársai propagandisztikus megfogalmazásaiban minden, ami 1932. október 1-je után történt, a „Vezér” érdeme volt. Az érvelés pedig igencsak hasonlatos Hitler és Mussolini vezéri mivoltának

[1302] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 385.
[1303] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 414., 619–620.
[1304] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 480. (Kiemelés tőlem – V. J.)

nahliki

igazolásához:[1305] Gömbös hirdetett a nemzet érdekeit valóban kifejező programot, ő bontotta ki a Nemzeti Egység zászlaját. Neki köszönhető az ország külpolitikai, „gazdasági helyzetének javulása, belső rendjének megszilárdulása". Neki lehetnek hálásak a nemzet különböző státusú tagjai szociális helyzetük javításáért. S mindebben rajta kívül senkinek — sem a parlamentnek, sem a kormányzónak, sem a tulajdonosoknak, sem a termelőknek — nem volt szerepe. Legfeljebb a kormányt vagy a NEP-et illették dicsérő szavakkal – a „Vezérrel" együtt.[1306]

Személyét olyan tulajdonságokkal ruházták fel, amelyek „fényében" már nem is földi halandóként, hanem isteni lényként jelent meg a kortársak előtt. Olyan lényként, aki „nem csüggedt el a tenger sok nehézség láttán, hanem [...] bátran szembeszállt az országot fenyegető bajokkal", s „egyszeriben megváltoztatta ezt a kedvezőtlen helyzetet".[1307] Ereje képes volt „történelmi folyamatoknak hatását" érvényesíteni, *„erős magyar akarata pedig megtörte a széthúzás átkát"*.[1308] A nemzethez fűződő viszonyát atyai fensőbbségként jellemezték, akinek megnyilatkozásaiból „a nemzet iránti mélységes szeretet és féltő gond, a férfias kötelességtudás és államférfiúi lelkiismeret hangja" szólt.[1309] Mindezek alapján nyilatkoztatták ki, hogy „a Vezér egyénisége és politikai múltja" az a vonzerő, amely a magyarságot a „Nemzeti Egység táborába vezette", és garanciája a jövőbeni boldogulásnak. Így tehát a magyarság hálát adhat „a Mindenhatónak, hogy az ország sorsdöntő órájában adott a nemzetnek egy államférfiút, Vezérünket, Gömbös Gyulát, aki magyar lelkének nagyszerű erejével felismerte a történelem parancsszavát és rávezette a nemzetet az egyedül helyes útra..."[1310]

A vezéri imázs építésében jelentős szerepet szántak annak a Gömbös-kormány időszakában minden korábbinál szervezettebbé és kiterjedtebbé tett propagandagépezetnek, melynek irányítója a kormányzatban Antal István sajtófőnök, a NEP-ben pedig Béldi Béla, az Országos Központi Iroda propagandaosztályának vezetője volt. Ez a gépezet olyan eszközöket és módszereket

---

[1305] A két diktátor érdemeit is azzal indokolták, hogy az általuk vezetett párt létrehozása és vezetése révén biztosították a nemzet/nép sorsának jobbra fordulását. Ezekre lásd *Organisationsbuch*… i. m. 146.; *A Nemzeti Fascista Párt*… i. m. 69–72.

[1306] Lásd pl.: *Gömbös pártja*… i. m. 12., 27., 30., 31., 33. b) és 36. sz. dokumentumok.

[1307] *Gömbös pártja*… i. m. 175–176.

[1308] *Gömbös pártja*… i. m. 151. (Eredeti kiemelés – V. J.)

[1309] *Gömbös pártja*… i. m. 200.

[1310] *Gömbös pártja*… i. m. 151.

nahliki

alkalmazott, amelyekhez hasonlóval a korabeli Magyarországon csak a Horthy-kultusz erősítése és ápolása kapcsán találkozhatott a társadalom,[1311] s legközelebb Rákosi Mátyást próbálták elfogadtatni a társadalommal ilyen módszerek révén is. Külföldön pedig Hitler, Mussolini és Sztálin dicsőségét hirdették hasonló módon – ha nem is mindig ugyanolyan fogásokat alkalmazva.

Alig telt el néhány hét Gömbös regnálásából, amikor már nagy példányszámban olvashatták első beszédeit.[1312] Kinevezésének első évfordulóján politikáját méltató, terjedelmes cikkek sorát közölte négy héten keresztül a Nemzeti Figyelő,[1313] a Társadalmi Egyesületek Szövetségének lapja, melyet már 1932 végén a kormány és a kormánypárt félhivatalos orgánumának nyilvánítottak.[1314] A hosszúra nyúlt cikkfolyamban 33 politikust, egyházi és gazdasági vezetőt, művészt szólaltattak meg a politikai élet minden szegmenséből – a kormánypárti képviselőktől a kisgazda Eckhardt Tiboron, a szociáldemokrata Peyer Károlyon, a demokrata Vázsonyi Jánoson, Zadravecz István katolikus és Ravasz László református püspökön át Sipőcz Jenő budapesti polgármesterig, Chorin Ferencig, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnökéig és a korszak leghíresebb írójáig, Herczeg Ferencig. Érzelmekkel teli interjút készítettek a miniszterelnök édesanyjával. Bemutatták Gömböst, mint szónokot és mint honvédelmi minisztert, rövid cikkben méltatták az első világháborúban szerzett érdemeit. Az alaphangot Gömbös — név nélkül nyilatkozó — „legfanatikusabb hívével" adatták meg, aki, vallomása szerint, „lassan egy évtizede" hirdette, „hogy az ország vezetését ennek a férfiúnak a kezébe kell tenni":

> *„Biztosra vettem, hogy Kormányzó Urunk bölcsessége, ha a magyarság sorsfordulatában politikai felkészültséggel párosult közéleti becsületet, férfias bátorságot, államférfiúi bölcsességet fog keresni, meglátja a magyar közéletben azt az egy embert, akinek erős kezébe válságos pillanatban az ország sorsát teheti és ez csak Gömbös Gyula lehet."*[1315]

[1311] Lásd Turbucz D.: *A Horthy-kultusz*… i. m. 138–166.

[1312] *A nemzeti öncélúságért*… i. m.

[1313] *Nemzeti Figyelő*, 1933. szeptember 24., október 1., 8. és 15.

[1314] MNL SML, főisp. biz. 2/1933. — Dr. Antal István 9065/1932. M.E. sz. körlevele a főispánokhoz és Sztranyavszky Sándor, a Nemzeti Egység Pártja elnökének körlevele a főispánokhoz (1932. december 5.)

[1315] *Nemzeti Figyelő*, 1933. szeptember 24. 3. – Eszterhás István: Mit mond: Gömbös legfanatikusabb híve az első esztendőről?

nahliki

„Gömbös legfanatikusabb híve" minden bizonnyal Szörtsey József volt, aki a lap főszerkesztőjeként nem akarta leleplezni magát, nehogy ezzel eleve kiteregesse a szerkesztőség szándékait. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége ügyvezetőjeként és a MOVE alelnökeként Gömbössel 1919 óta szoros kapcsolatban álló politikus főszerkesztő így összegezte a hozsannázó, mérsékelten méltató és kritikai elemeket egyaránt tartalmazó interjúsorozat tapasztalatait:

> *„Ezek a feleletek, melyeket lapunk hasábjain sorra megmutattunk, lélekemelő bizonyossággal igazolják, hogy a nemzet egyeteme valóban összeforrt Vezérével. A szenvedő, élet után törő, jövőt váró, szent magyar vágyakozás testet öltött: Benne a nemzet megtalálta önmagát és rálépett jövendő nagyságának történelmi útjára."*[1316]

A TESZ nem csak lapjának hasábjain ünnepelte a miniszterelnököt. Kormányra kerülésének évfordulóin nagyszabású ünnepségeket is rendezett. A második évfordulón például „ezerterítékes estebéden" a Gellért szálló éttermében, miniszteri és államtitkárai, a kormánypárti képviselők, a gazdasági és kulturális elit tagjai jelenlétében méltatták nagyságát. Az itt elhangzott köszöntő azért érdemel külön figyelmet, mert Gömbös nagyságát — mint eredendően létezőt — politikai pályája kezdetére is visszavetítette.[1317]

Nem csak a központi lapokban jelentek meg áradozó hangnemű, méltató írások, hanem a vidékiekben is. E jelenséget illusztrálja — cseppben a tenger módjára — a református egyház befolyása alatt álló *Debreczen – Keletmagyarországi Napló* „Gömbös történelmi szerepe" címmel közölt vezércikke, mely szerint a kormányfő „a *hivatott államférfi* szerepét tölti be".[1318] Még lelkesebb volt a másik debreceni lap, a kormánypárti *Debreczeni Ujság – Hajduföld* szerkesztője, egyben a NEP helyi titkára, Kolosváry-Borcsa Mihály, aki szerint „Gömbös Gyula olyan státusférfiú, aki *az isteni gondviselés rendeléséből a leghivatottabb* arra, hogy az országot vezesse nagy nemzeti céljai felé".[1319] Hasonló hangot ütött meg a nyugati végeken a *Zalai Napló*, a mely két

---

[1316] *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 15. 1. – Sz. J.: Az első évforduló

[1317] *Függetlenség*, 1934. október 3. 2. – A miniszterelnököt ünnepelte a TESZ ezerterítékes estebédjén. – Az ünnepeltet méltató Czettler Jenő a valóságot megszépítve, eltúlozva (valójában meghamisítva) azt hangoztatta: „Gömbös Gyula nevét már akkor súgták egymásnak titokban a hazáért aggódó férfiak, amikor az őszirózsás forradalom mámorában érezték, hogy az ellenség kardcsapás nélkül sétál be a határokon és Gömbös kapitány nevét akkor vette szárnyra a hír, amikor a hadsereg urai nem akartak katonát látni."

[1318] *Dereczen – Keletmagyarországi Napló,*1933. május 19. 1. (Kiemelés tőlem – V. J.)

[1319] *Dereczeni Ujság – Hajduföld,* 1933. június 10. 1. (Kiemelés tőlem – V. J.)

nahliki

évvel később vezércikkében úgy üdvözölte „Gömbös Gyulát, a *hivatott nagy államférfit*", mint „az elemek erejével viaskodó hajót biztos kikötő felé vezető kapitányt".[1320] Államférfi mivoltát külföldi tekintélyekre történő hivatkozással is igazolni igyekeztek. A Reformnemzedék egyik agilis személyisége, Makkai János szerint „Hitler, Göring és társai úgy kezelték és úgy tisztelték Gömbös Gyulát, mint a Führerrel egyenrangú történelmi jelenséget, aki egy népet és nemzetet maradéktalanul testesít meg, akinek szava a magyar nemzet egyetemességével azonos, akinek kézfogása kilenc millió magyar kézfogását jelenti".[1321]

A verbális kultuszteremtés csúcspontjának tekinthetjük azt a gondolatfutamot, amellyel a Budapesti Hírlap vezércikkírója méltatta a hosszú betegszabadságáról visszatérő miniszterelnököt 1936 augusztusában:

> *„A vezető szerepre hivatott államférfi és a kor, amelyben él – ezt bizonyítja a történelem – rendszerint annyira kiegészítő részévé válnak egymásnak, hogy a szellem, a világnézet és annak eleven megtestesítője alig választhatók el egymástól. Gömbös Gyula egyénisége, karakterisztikus énje ma tulajdonképpen a magyar nacionalizmus reneszánszának élő programja. A miniszterelnök individuális élete annyira bekapcsolódott a nemzetfenntartó elemek kooperatív életébe, hogy Gömbös Gyula neve fogalommá, a reformpolitika útmutató fároszává vált."*[1322]

E — Gömbös miniszterelnökségének idejét szinte végigkísérő, halála után pedig kultuszának ápolását szolgáló szerveződésekben, megemlékezésekben és emlékállításban[1323] folytatódó — kampány egyik leglátványosabb eleme volt Révay József általunk is sokat idézett, 1934-ben megjelent Gömbös-életrajza.[1324] Hasonló biográfia csak Horthy kormányzóról készült életében – ám közel sem ilyen teljességgel.[1325] Révay könyve mindenekelőtt tartalmával igyekezett igazolni, hogy a regnáló miniszterelnök — *veleszületett adottságainak* köszönhetően — már apró gyermekként csillogtatta *vezéri* képességeit, amelyek későbbi élete során, kiváltképp

---

[1320] *Zalai Napló*, 1935. március 13. 1. – A Vezér és pártja (Kiemelés tőlem – V. J.)
[1321] *Új Magyarság*, 1935. október 3. 3. – Makkai János: Földön és gépmadáron
[1322] *Budapesti Hírlap*, 1936. augusztus 11. 1. – Világszemléletek harca
[1323] Lásd a *Gömbös-kultusz – halála után* című fejezetet
[1324] Révay J.: *Gömbös*… i. m.
[1325] Pilch Jenő: *Horthy Miklós*. Atheneum, Budapest, 1929[2]; Csathó Kálmán et al.: *Horthy Miklós*. Singer és WolfnerIrodalmi Intézet, [Budapest], 1939; Doblhoff Lilly: *Horthy Miklós*. Atheneum, Budapest, 1939. Ezek több vonatkozásban is eltérnek Révay munkájától. A legreprezentatívabb megjelenésű, küllemében Révay könyvéhez mérhető Pilch-féle biográfia csak vázlatos áttekintést ad Horthy életének első világháborúig terjedő szakaszáról, részletesen a háború kitörésétől kormányzóvá választásáig ismerteti pályáját.

nahliki

katonai képzésének köszönhetően, tovább gazdagodtak, erősödtek, s minden tisztségében és tevékenységében megnyilvánultak. Ezt a tartalmat volt hivatva hitelesíteni az író személye és a kötet — különös tekintettel a korabeli technikai feltételekre — reprezentatív megjelenése. Nem kevésbé az, hogy a korszak egyik legrangosabb irodalmi kiadója, a Franklin Társulat jelentette meg, az előszót pedig az „írófejedelemként" ünnepelt Herczeg Ferenc jegyezte. Révay, a kiadó titkára, a korszak ismert és elismert tudósa, írója és publicistája nem önálló elhatározásból, hanem megrendelésre írta meg — az ő szavait idézve — „a miniszterelnök mennybemenetelét tárgyaló művet". Visszaemlékezésében csak a vezérigazgatója által vele szemben gyakorolt kényszerről emlékezik meg, melyet ő maga a vállalat üzleti érdekeivel indokolt.[1326] Nem tudni, hogy Pintér Jenő vezérigazgatót külső inspiráció, mi több, megrendelés hatására döntött-e a könyv megírásáról. Ám mindaz, ami ezekben az években Gömbös körül, hatalmának elfogadtatása, személyének dicsőítése érdekében történt, azt valószínűsíti, hogy a kezdeményezés a miniszterelnök környezetéből indult. Ezt igazolja Marton Béla NEP-főtitkár a megyei pártelnök főispánokhoz intézett felhívása is, amelyben Révay könyvének terjesztésére szólította fel őket, az alábbi indoklással: „Fontosnak tartom, hogy az országban minél közvetlenebbül megismerjék nem csak Gömbös Gyulát a politikust, de az embert is. Ezt a célt pedig a könyv […] jól szolgálja."[1327] Azt, hogy mindez magának Gömbösnek sem volt ellenére, igazolja a készség, amellyel a szerző rendelkezésére állt a vele készített interjúk során.

Mi több, egy év múlva, kinevezésének harmadik évfordulójához közeledve, Gömbös maga kérte fel sajtófőnökét, Antal Istvánt „egy nagyon fontos munkára", egy „kis brosúra" megírására, melyben – közölte a miniszterelnök: „…összefoglalom és ismertetem azt a tevékenységet, amelyet kormányom az elmúlt három év során kifejtett és azokat az eredményeket, amelyeket ez alatt az idő alatt elért."[1328] A borítójának színe miatt „Kék könyv"-ként elhíresült, több mint száz

[1326] A tulajdonos, Pintér Jenő „a Gömbös-életrajz megírását követelte, lévén ez ugyancsak jó pont a kiadó számára. Vezérigazgatóm […] Ultimátumát elém terjesztette, vonakodásomra ügyet sem vetett. […] kijelentette, hogy ô az ügynek ezt a részét vállalja, ha viszont én nem vállalom a könyv megírását, azonnali hatállyal elbocsát." Révay J.: *Pályám*… i. m. 103.

[1327] MNM CsML SzL IV B. 401a. 12. főisp. biz. 20/934.

[1328] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i m. 434. Antal már 1933 karácsonyán közzétett egy majd három újságoldalnyi terjedelmű összegzést a kormány addig tevékenységéről és eredményeiről. *8 Órai Ujság,* 1933. december 24. – Dr. Antal István: Az ötnegyedéves Gömbös-kormány.

nahliki

oldalas kiadvány a „Vezér" és kormányának sikereit zengte, szintén a kultuszteremtés igényével.[1329]

De nemcsak szavakkal hirdették nagyságát, hanem szimbolikus eszközökkel is. Szülőházán még életében emléktáblát avattak.[1330] Horthyn kívül nem volt olyan regnáló politikus, akit annyi település tisztelt meg díszpolgári címmel, mint Gömbös Gyulát.[1331] A kampányba más szervezeteket is bevontak. A MOVE Országos Elnöksége a közigazgatási egységek vezetőinek megküldte Gömbös bekeretezett arcképét, azzal a céllal, hogy hivatalaikba függesszék ki.[1332] Furcsa, ellentmondásnak tűnő, de inkább taktikusnak nevezhető magatartást tanúsított Gömbös ezekkel az akciókkal kapcsolatban. Miközben a választók, illetve NEP-tagok előtt tartott beszédeiben maga is nyíltan deklarálta, hogy igényt tart a kizárólagos vezéri szerepre, a szimbolikus ünnepi alkalmaktól távol tartotta, és mással — leggyakrabban Sztranyavszky Sándorral — képviseltette magát. Nem vett részt murgai emléktáblájának felavatásán, és elutasította a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja által közvetített kérést, hogy vegyen részt Budafokon a díszpolgári kinevezése kapcsán készült festett arcképének leleplezési ünnepségén, melyet a NEP ünnepélyes zászlóbontásával is összekapcsoltak.[1333] A meghívólevélre saját kezűleg írta rá: „Jelenlétemben nem lehet leleplezni – Sztranya menjen el az ünnepre."[1334] Nem tudni, hogy ebben tanácsadókra hallgatott, vagy — az egyszerű falusi, kisvárosi emberek mentalitását jól ismerő politikusként — ösztönösen ismerte fel, hogy a határozott vezető kategorikus kijelentései bizalmat ébreszthetnek, a dicsfényben pompázó politikus azonban inkább viszolygást kelthet.

A Gömbös és híveinek beszédeiben, a sajtóban és a pártdokumentumokban olvasható — sokszor zavaros és érzelmi elemekkel teli — megfogalmazásokból egy mitikus vezéralak képe bontakozik ki, melynek megalkotása nagyon is racionális

---

[1329] *1932–1935. A Gömbös-kormány*… i. m.

[1330] *Tolnamegyei Újság*, 1935. január 1. 1–2. – A „bronzrózsákkal a falhoz erősített fehér márványtábla" felirata: *„E házban született 1886. december 26-án vitéz jákfai Gömbös Gyula magyar királyi miniszterelnök és honvédelmi miniszter"*.

[1331] Hosszan lehetne idézni az erről szóló sajtóbeszámolókat, amitől el kell tekintenünk. Egyetlen jellemző példát említünk csupán: 1934. október 2-án Jákfa és további 12 őrségi község küldöttsége egyszerre adta át Gömbösnek a díszpolgári oklevelet. *Függetlenség*, 1934. október 3. 3.

[1332] MNM OL P 1080. 1. cs. 1. tétel. – Kozma György főispán levele a MOVE Országos Elnökségének (1934. március 1.)

[1333] MNM OL K34 – 1933 – 73 – Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának levele Gömbös Gyulához (1933. január 18.)

[1334] Bizalmasan ezen a néven emlegették a NEP-ben és kormányzati körökben Sztranyavszky Sándort.

nahliki

célokat szolgált. Erről árulkodott Gömbös első miniszterelnöki nyilatkozata is: *„...annak, aki a nemzetet vezeti, ösztönös meglátás révén tudnia kell, hogy merre visz az út, és a nemzetnek is tudnia kell, hogy a vezér mit akar.”*[1335] A vezérnek eszerint nem az a kötelessége, hogy megismerje a nemzet (és egyes rétegei, csoportjai) helyzetét, érdekeit, vágyait, és azokat szolgálja, hanem kizárólag az, hogy különleges adottságai révén megérezze, mi az egyedül hasznos teendő a nemzet egésze számára. A nemzet tagjai viszont akkor tesznek jót önmaguknak, ha nem szuverén módon cselekszenek, saját, illetve társadalmi rétegük érdekei, kulturális vagy vallási eszményeik, nemzetiségi identitásuk szerint, ha hangot adnak gondjaiknak, hanem kizárólag akkor, ha vakon hisznek abban, hogy a „Vezér” ösztönösen megérzi, mi jó a nemzetnek, és fenntartás nélkül követik őt. Gömbös mindezt nemcsak sugallta, hanem el is várta.

> *„Bízzák reám magukat; meggyőződhettek arról, hogy amit akarok, becsülettel akarom. Terveim a nemzet egyetemét szolgálják”* – szólt a veszprémi szervezet zászlóbontó gyűlésének résztvevőihez.[1336] Indoklásként arra hivatkozott, hogy a *„…rendkívül nehéz és komplikált nemzetközi helyzetben, óriási világerők ütközése közepette, a súlyos belső problémák egész sorával megterhelt, kicsiny Magyarország csak akkor fogja megállni helyét, ha lélekben, célokban és törekvésekben összefogva, egyöntetű falanxként áll azok mögött, akik az alkotmányos tényezők bizalmából állnak az ország élén.”*[1337]

E szavak kimondásakor elsősorban önmagára utalt. Miniszterelnöki kinevezése második évfordulóján elmondott rádiószózata árnyalt stílusán érezni a szövegeit formázó Antal István hatását. Amikor azonban spontán beszédet tartott, az egykori katonatiszt cizellálatlan érveit használta: „…nem ér semmit az a hadsereg, amely engedelmeskedni nem tud…”.[1338]

Ebben a gondolkodásmódban egyrészt az „ösztön” volt hivatott pótolni azt a rendszeres tudást (gazdaságról, társadalomról, történelemről, jogról, politikáról stb.), amellyel a miniszterelnök/pártvezér nem, vagy csak korlátozottan rendelkezett. Másrészt valamifajta mitikus vízióval kívánta leszerelni és saját szolgálatába állítani azokat a társadalmi rétegeket, csoportokat, amelyeknek valós problémáit nem tudta vagy nem akarta megoldani. Ennek érdekében persze — nem bízva maradéktalanul

---

[1335] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 379.
[1336] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 496.
[1337] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 621–622.
[1338] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 598.

nahliki

a misztikum hatásában — evilági módszerek alkalmazását is kilátásba helyezte. „Én el *tudok* járni, s el is *fogok* járni azokkal szemben, akik akár az én, akár a kormányom tekintélyét akarják csorbítani" – fenyegetőzött Gömbös.[1339] Az alapvető cél az volt, hagy a társadalom minden szférájában a „Vezér" akarata érvényesüljön.

Azé a vezéré, aki — a fenti elgondolások szerint — a törvényhozás fölé kerekedő, a közigazgatást és a társadalmat egyaránt uraló végrehajtó hatalom feje. Ily módon őt tekintették — immár egyes számban — a nemzet egyetlen és kizárólagos vezetőjének, akinek rendelkezésére kell, hogy bocsássa a „közjogi és államigazgatási berendezés a nemzeti erők maximumát".[1340] Ezt az igényt fejezte ki Gömbös és vezetőtársai gyakran emlegetett és a kortársak által gúnyolt szófordulata, mely szerint: „Csak egy pallér, a többi hordja a téglát, s akkor megépül a ház. Bábeli zűrzavarban politikát csinálni és nemzetet vezetni nem lehet."[1341]

Mindez szöges ellentétben állt azokkal a méltatásokkal, melyekkel a kortársak — hivatalos fórumok és személyek, sajtóorgánumok stb. — s maga Gömbös is rendre a nemzet vezérlő alakjaként méltatta a kormányzót. Az ellentmondást Turbucz Dávid elemzése oldja fel, aki a Horthy-kultuszt elemezve mutatta ki, hogy Horthy esetében az uralkodókultuszok követéséről volt szó, míg a Gömbössel kapcsolatban a modernkori jobboldali diktatúrákra jellemző vezérkultusz, „a centralizált tömegpárt élén álló, a kormányfői [...] hatalmat is egyesítő politikus kultusza volt meghatározó".[1342]

Ezekben az államról és a „Vezérről" alkotott nézetekben *a parlament* szerepe teljesen formálissá válik. Hatásköre minimálisra szűkül – a *végrehajtó hatalom* jogkörének egyidejű, rohamos kiterjesztésével. Ezt a parlamentet is egyetlen — a többi pártot felszámoló vagy teljesen háttérbe szorító — *kormánypárt* uralja, amely révén az államhatalom a társadalom egésze fölé tud kerekedni, tetszése szerint szabályozva annak működését. A párt meghatározó vonása pedig az, hogy benne a „Vezér" (pártvezér és miniszterelnök egy személyben) akarata korlátlanul érvényesül. Egy ilyen feltételek között működő parlamentnek a végrehajtó hatalmat ellenőrző — esetleg fennmaradó — szerepe lényegében nem jelenthetett

[1339] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 391.
[1340] Nemzeti Munkaterv 6. pont. *Magyarországi pártprogramok…* i. m. 332.
[1341] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 509. A gondolatot más megfogalmazásban lásd még uo. 483., 564 stb.
[1342] Turbucz Dávid: Tizenöt éve a nemzet élén: 1934. november 16. Horthy Miklós vezérkultusza Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. In *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9.* Szerk.: Ballabás Dániel. Líceum Kiadó, Eger, 2013. 19–33. Idézet: 29.

nahliki

volna többet, mint a „*Vezér*" (a parlamentet uraló párt vezérének) *kontrollját önmaga* (a miniszterelnök) *felett. (10. sz. ábra)* Gömbös (és híveinek) államról alkotott felfogása, a NEP-szervezés gyakorlata és a vezérkultusz megteremtésére irányuló törekvése tehát nem más, mint egy *diktatórikus vezéri állam* programja és kezdeti realizálása. Olyan államé, melynek sem kiépítése érdekében, sem működése idején — Gömbös tervei szerint — nem alkalmaznak fizikai terrort. A hatalom más eszközeit — közigazgatás, adóvégrehajtás stb. — és a modernizáció adta lehetőségeket (sajtó, tömegközlekedés, hírközlés stb.) azonban felhasználták annak érdekében, hogy a szigorú szervezeti elvek és kötöttségek alapján működő Nemzeti Egység Pártjába tereljék a lakosság mind nagyobb részét, s abban ez által megvalósuljon a magyar nemzet lelki majd politikai egysége, az „Isten adta Vezér", Gömbös politikai koncepciójának megfelelő tartalommal.

10. sz. ábra

A NEP, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonya

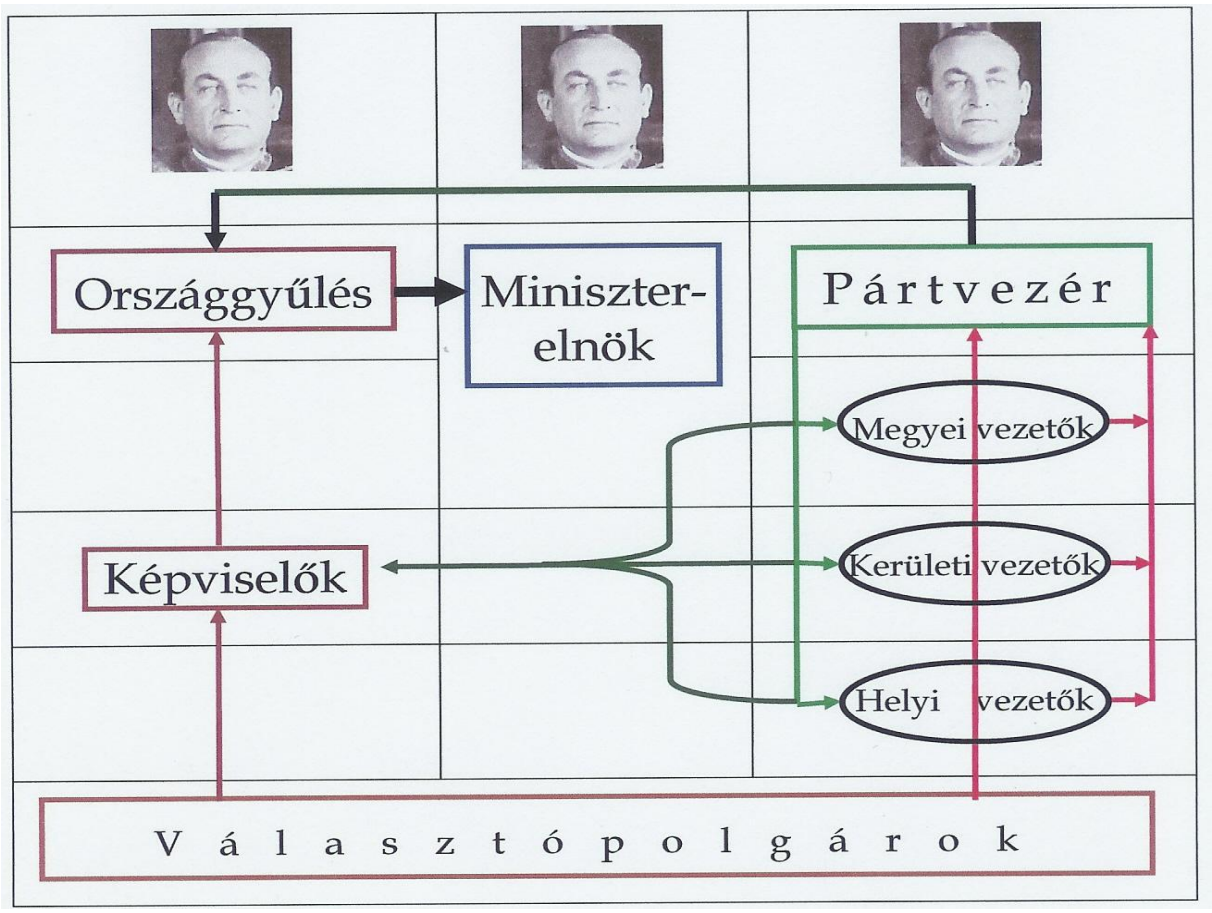

nahliki

Ez a Gömbös terveiben testet öltő szisztéma minden lényeges elemében megfelel egyrészt a modern tömegdiktatúrák kritériumainak, másrészt nem más, mint az 1920-as évek elején általa megfogalmazott elgondolás, a „lelkek feletti uralmon alapuló" diktatúra részletes kifejtése és megvalósítási kísérlete.[1343] Ugyanakkor meghatározó elemeiben hasonlít az olasz fasiszta rendszerhez, illetve annak kiépítéséhez. Ahhoz az államhoz, melyet többször emlegettek a Nemzeti Egység Pártja vezetői követendő mintaként,[1344] s melynek vezérét, Mussolinit Gömbös nyilvánosan is példaképének deklarálta.

* * *

Gömbösék tehát nemcsak a társadalmat kívánták azonossá tenni az általuk szervezett új kormánypárttal, hanem az államot is. Ez azt is jelenti, hogy *a korábbitól eltérő nemzeti és állami identitás kialakításának igénye nem csupán fontos és markáns eleme az új pártidentitásnak*. A képlet sokkal többet jelent: az ily módon kialakuló *új pártidentitás lényege a Vezér akaratát feltétel nélkül érvényesítő párttal azonossá váló államszervezet, s az így létrejövő alakulat által korlátlanul uralt társadalom.* Ez a korszak szélsőjobboldali totális diktatúráinak lényegi vonásait idézi.

Összegzésként érdemes ismét Bakk Miklós gondolatait idéznünk:

> *„A nemzeti mivolt, a nemzeti identitás több mint a cselekvő közösségek keletkező identitása, ugyanis a modernitás körülményei között a nemzeti keret minden közösségi cselekvés végső horizontja vagy biztosítéka. Egyrészt lehetővé teszi, hogy a — tisztán a cselekvés útján konstituálódó — politikai identitások racionálisan kiegyezzenek a »közös érdekek« és a »közös célok« jegyében, másrészt a »nemzet« a maga teljességében nem tud sohasem cselekvő közösséggé válni (intézményesülni), mindig »kihelyezi« valamilyen cselekvőképességgel rendelkező csoportjáb*a."[1345]

[1343] Gömbös kinevezett miniszterelnökként 1932 októberében elmondott beszédeiben szinte szó szerint ismételte azokat a húszas években tett kijelentéseit, melyekben elhatárolta magát a mesterkélt hatalomtól, mely „szuronyokra van felépítve", és változatlanul olyan hatalmat szorgalmazott, amely a „lelkeken nyugszik". Gömbös Gy: *Válogatott…* i. m. 458. 1932 decemberében, Nagykőrösön „új magyar típus"-ról beszélt, melynek segítségével *„a lelkek koncentrációján keresztül úgyis megszületik önmagától az a magyar társadalom együttérzésén nyugvó lelki diktatúra*, … amely belekényszeríti majd a kritizáló magyart a munkába s kiközösíti a nemzet testéből automatikusan azokat, akik — hogy úgy mondjam — nem akarnak a nemzettel egy gúnyában járni." Gömbös Gy: *Válogatott…* i. m. 483.

[1344] Lásd pl.: *Gömbös pártja…* i. m. 31. sz. dokumentum, továbbá *Függetlenség,* 1933. június 25. és augusztus 2.

[1345] Bakk M.: *Politikai közösség…* i. m. 161.

nahliki

Ez a szituáció érvényesült Magyarországon az 1930-as évek elején is, amikor a kormánypárt felhatalmazást kapott a választóktól arra, hogy törvények alkotásával, és az általa is ellenőrzött kormányzat révén realizáljon közös, a párton túlmutató nemzeti érdekeket. Gömbösék azonban nem *élni* akartak ezzel a lehetőséggel, hanem — azzal *visszaélve* — megváltoztatni a kialakult kereteket. Nem pusztán a nemzet „cselekvőképességgel rendelkező csoportja" kívántak lenni, hanem a párttal akarták azonossá tenni a nemzetet és annak politikai intézményrendszerét, az államszervezetet.

A kísérlet azonban sikertelen maradt. Többek között azért, mert — jóllehet, mintegy kétmillió állampolgár regisztráltatta magát a párt tagjaként — nem valósult meg a kollektív identitás érvényesülésének alapfeltétele. Az tudniillik, hogy „a csoport tagjai folyamatosan hitet tesznek mellette", mégpedig nem csak szóban, hanem tettekkel is. A hatalomgyakorlás jogának „kihelyezése" azt is jelentette, hogy a felhatalmazó „nemzet" — minden korlátozási kísérlet ellenére, intézményes keretek között és informális módszerekkel — legalább részlegesen ellenőrzése alatt tarthatta a felhatalmazottat. Annál is inkább, mert a lényegében változatlan állami intézményrendszer biztosította ehhez az eszközöket.

Ellenzéki nyomás és konfliktusok a kormánypártban

Gömbösnek kezdettől és mindvégig változó erejű ellenszéllel kellett számolnia tervei megvalósítása során. Nem csak a Képviselőházban, s azon belül saját pártja képviselőcsoportjában, amelyben az átalakított pártvezetésnek biztosított irányítási és ellenőrzési jogosítványok sem tudták ellensúlyozni Bethlen befolyását. Ez a szituáció 1934–1935 fordulójáig azért sem okozott konfliktust Gömbös és elődje között, mert a kormány nem terjesztett az országgyűlés elé a konzervatív-liberális többségű képviselőcsoport számára elfogadhatatlan törvénytervezeteket. S ha a miniszterelnök tett ilyen kezdeményezést — mint pl. a kormányzati struktúra és az országgyűlés korporatív jellegű átalakítása vagy az érdekképviseleti rendszer esetében —, azt már miniszterei, illetve a kormánypárt meghatározó erői blokkolták. Ellenszél tehát a kormányon és a kormánypárton belül is elfújhatta terveit.

Ez volt, mint láttuk, a pártszervezés egyik alapvető indítéka. Ám e téren is jelentős, helyenként áthághatatlannak bizonyuló akadályokkal kellett megküzdenie.

nahliki

Egyrészt azért, mert a gazdasági, társadalmi és politikai válság hatásai nem az egység megteremtése, hanem a polarizáció számára biztosítottak kedvező feltételeket. Ezt jelezte a meglévő politikai pártok aktivizálódása[1346] mellett újak létesülése, illetve — esetenként látványos — erősödése. Az 1935. évi választások során legtöbb mandátumot szerzett, 1930-ban alakult, s 1932-től a volt fajvédő, Eckhardt Tibor vezette Független Kisgazdapárt 1932-ben, majd 1934-ben is nagyszabású és sikeres szervezési akciót bonyolított le, melynek eredményeként jelentős paraszti tömegeket nyert meg.[1347] Ez különösen súlyos veszteséget jelentett a szintén a falvak társadalmának meghódítására törő NEP számára. Ugyanezt a társadalmi réteget kívánta szervezni, részben — de igen csekély sikerrel — a Gömbös által hirdetettekhez hasonló nemzeti radikalizmus jegyében a másik korábbi fajvédő harcostárs, Bajcsy-Zsilinszky Endre.[1348] Az ideológiai hasonlóságok és a miniszterelnökénél erőteljesebb radikalizmus miatt veszélyes ellenfeleknek mutatkoztak az 1930-as évek első felében elburjánzó, nyíltan a fasiszta és a nemzeti szocialista mintát követő pártok, amelyek az agrárproletár és szegényparaszti rétegek mellett városi kispolgári és értelmiségi körökben találtak támogatókra.[1349] A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ekkor még változatlanul érvényesülő befolyása a nagyüzemek munkásainak jelentős hányadát tartotta távol a kormánypárttól.[1350]

A politikai riválisoknál is szélesebb körben, főleg a vidéki szervezetekben akadályozta a pártszervezők munkáját a katolikus egyház. A püspökök visszatartották papjaikat és a katolikus tanítókat a pártban betöltendő vezető tisztségek vállalásától. Ezzel alapvetően nehezítették meg a helyi szervezetek megalakítását és eredményes működését. Egyrészt azáltal, hogy a hívek jelentős

---

[1346] Ennek részleteire lásd Sipos P.: *A szociáldemokrata*… i. m. 192–207.; L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*. Budapest, 1980. 41–57.

[1347] Lásd többek között Farkas G. – Dani L.: *A Független Kisgazdapárt*… i. m. 25–36.; Vonyó J.: *Politikai küzdelmek*… i. m. 357–375.

[1348] Lásd Sebestyén Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1938*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

[1349] Lásd Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években. *Múltunk* 2009. 3. sz. 202-237.; Paksy Z: *A nyilas mozgalom*… i. m. 68–152.; Paksa R.: *A magyar szélsőjobboldal*… i. m. 88–95.; Vonyó József: Jobboldali radikalizmus Magyarországon Szálasi előtt. In Uő.: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz, Pécs, 2012. 206–215.

[1350] Lásd Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártjának társadalmi bázisa Baranya megyében (1933–1935). In. Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2001. 107–110.

nahliki

része követte papjai példáját, másrészt emiatt sok helyen nem tudtak megfelelő felkészültségű vezetőket állítani a szervezet élére – különösen az apró falvakban, ahol legfeljebb a pap és/vagy a felekezeti tanító képviselte az értelmiséget.[1351] E lépések pártszervezést nehezítő hatásáról számos példa ismert például Baranya és Vas megyéből.[1352]

Az ebből fakadó nehézségek kényszerítették taktikázásra, és késztették 1934-ben külső támogatók keresésére Gömböst. E támaszt — mint láttuk — mindenekelőtt a régi elvbarátokban, Eckhardt Tiborban és az általa irányított Független Kisgazdapártban, Budapesten pedig a Keresztény Községi Pártot vezető Wolff Károlyban találta meg. A velük kötött megállapodás szerint a titkos választójog alapján lebonyolítandó választások révén közös erővel távolítják el a hatalomból a Bethlen vezette konzervatív erőket, illetve biztosítják Gömbös befolyását a fővárosban. Eckhardték abban is reménykedhettek, hogy „szolgálataikat" jelentős számú mandátummal fogja honorálni a miniszterelnök. A megegyezés alapját képezhette, hogy a mindkettejük politikai nézeteinek meghatározó eleme volt a mezőgazdaság és az agrárnépesség, utóbbin belül a birtokos parasztság érdekeinek védelme és képviselete.

Mindez jelzésértékű volt Bethlen számára, kiváltképp Gömbös és Eckhardt összefogása, s utóbbi heves támadásai. Nem véletlen, hogy a kisgazdák részéről őt ért éles bírálatok nyomán elsősorban nem Eckhardttal, hanem Gömbössel éleződtek ki vitái. Annál is inkább, mert okkal sérelmezte, hogy a párt ügyeinek intézésében hónapok óta mellőzték a kilenctagú pártvezetőséget, amelyben Bethlen és öt híve alkotott többséget, s a döntéseket kizárólag a Gömbös, Sztranyavszky és Marton alkotta pártelnökség hozta. E viták végeredményeként került sor március elején a képviselőház idő előtti feloszlatására és a március végi, április eleji választásokra. Gömbös elérte célját: Bethlen távozott a kormánypártból, két híve — Kállay Miklós és Keresztes-Fischer Ferenc — pedig a kormányból. A legfontosabb azonban az volt

[1351] Lásd Vonyó József – Spannenberger Norbert: Felekezeti béke és társadalomszervezés. (Társadalomszervezési kísérletek és a katolikus egyház a Gömbös-érában) In *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Egyháztörténeti Tanulmányok II.* Szerk.: Horváth István és Kikindai András. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség. Budapest–Pécs, 2007. 135–164.

[1352] A részletes adatokat lásd Vonyó J.: *A NEP társadalmi bázisa* … i. m. 175–202.; Vonyó József: A NEP-szervezés feltételei a vasvári választókerületben, az 1930-as években. Szempontok, adalékok. In *Határin innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára.* Szerk.: Bariska István – Mayer László. Szombathely, 2012. 401–409.

nahliki

számára, hogy nemcsak a NEP 70%-os többségét tudta biztosítani, hanem saját híveinek elsöprő többségét is a kormánypárt képviselőcsoportjában.[1353]

A vágyott állapotot, a „Nemzeti Egységet", azonban ez sem teremtette meg. Kettős értelemben.

Mindenekelőtt azért, mert Bethlen és híveinek kiszorításával nem csökkentette, hanem növelte politikai ellenfeleinek körét és számát. S nem csak velük, hanem a kisgazdákkal is, akik csalódtak Gömbösben. Egyrészt azért, mert nem vitte a törvényhozás elé a választójogi törvény módosítását, márpedig a Független Kisgazdapárt részben ettől remélhette a rá voksolók számának és arányának növekedését. Másrészt azért, mert Gömbös felrúgta azt a megállapodást, melynek értelmében — Eckhardt szerint — a két párt között „nyilvános együttműködés nincs, a miniszterelnök felelősséget vállal érte, hogy azoknak a kisgazdapárti jelölteknek a mozgását, akiknek beválasztására súlyt helyez Eckhardt, a közigazgatás nem gátolja, hanem óvatosan támogatja, s az ilyenekkel szemben Gömbösék nem állítanak komoly jelöltet". Eckhardt átadta listáját Gömbösnek, aki el is juttatta azt a főispánoknak, de azzal az utasítással, hogy „ezek a jelöltek semmiképp sem lehetnek képviselők".[1354]

A gyakorlatban nem a megállapodás, hanem a miniszterelnök elvárása érvényesült. Miskolcon a városban rendkívül népszerű Eckhardttal szemben nem indított jelöltet a kormánypárt. Ebben az is szerepet játszott, hogy a kisgazda vezér a nagy befolyással rendelkező Keresztény Munkások és Polgárok Szövetségének (KMPSz) támogatását is élvezte. Ezért — az országban egyedülálló módon, a NEP és a KMPSz helyi vezetőinek zúgolódását is kiváltva — Miskolci Egyesült Keresztény Nemzeti Front néven létrehozták a két párt választási szövetségét. Ennek jelöltjeként indították Eckhardtot, aki így egyhangú választás révén jutott mandátumhoz. Egyben ő vezette a közös front listáját is. A lépés mindkét fél részéről megnyilvánuló taktikai jellegét igazolja, hogy a választás után a Nemzeti Front feloszlott.[1355]

Más esetekben azonban a kormány által irányított hatóságok minden lehetőséget kihasználták a befolyásos kisgazda jelöltek megbuktatására. A siklósi

---

[1353] Romsics I.: *Bethlen…* i. m. 257–261.

[1354] Thurzó N. L.: *Miskolc lexikon.* XXXI. köt… i. m. Idézi Dobrossy I: *Miskolc politikai arculatának alakulása…* i. m. 403.

[1355] Dobrossy I.: *Miskolc politikai…* i. m. 403–404.

nahliki

választókerületben például az ott lakó Nagy Ferenc kisgazda főtitkárral szemben a NEP egyik vezető munkatársát, a helyi kapcsolatokkal nem rendelkező Béldi Bélát indították. Hiába vezetett Nagy délig, amíg a jelöltek és pártjaik csoportosan szavaztathatták le támogatóikat, estére — csekély különbséggel — Béldi győzött. Ez csak azzal magyarázható, hogy délután — a választási törvény adta lehetőségeket kihasználva — már „a kortesek […] szállították a választókat a szavazatszedő bizottságok elé", ennek során pedig a hatóságok segítségével késztethették az addig nem szavazókat a kormánypárt melletti voksolásra.[1356] Debrecenben — a helyi szervezet mulasztására hivatkozva — a választási biztos nem fogadta el a kisgazdapárt városi listájára leadott ajánlásokat, így az FKgP olyan városban nem indulhatott, amely fontos bázisai közé tartozott.[1357] Ráadásul a választási küzdelem időszakában — jóllehet a gyűlések betiltása, iratok lefoglalása, jelöltek és támogatóik időleges fogva tartása stb.[1358] formájában más pártokat is korlátoztak a hatóságok — fegyveres erőszakot csak a Független Kisgazdapárt endrődi gyűlésén alkalmaztak, melynek következtében heten meghaltak és többen súlyosan megsebesültek. A sebtében lebonyolított vizsgálat szerint a csendőrök jogszerűen jártak el, és a gyűlés betiltása ellen tiltakozó kisgazda képviselőjelölt, Andaházy-Kasnya Béla felelősségét állapították meg, akit ki is utasítottak a megyéből, lehetetlenné téve ezzel a választási küzdelemben való további részvételét. A kormánypárti sajtó arra használta ki a tragikus esetet, hogy a kisgazdák ellen hangolja a közvéleményt.[1359] E lépések nyomán Ulain Ferenc, az FKgP alelnöke érvénytelennek nyilvánította a két párt között „a választások nyugalmára vonatkozólag létrejött barátságos megállapodást", amelynek tényét viszont Eckhardt tagadta.[1360] Mindezzel Gömbös egy csapásra egyik legharcosabb politikai ellenfelévé tette iménti szövetségesét. Eckhardt az új országgyűlés első ülésétől kezdve rendszeresen támadta a kormányt és fejét mind a parlamentben, mind a párt különböző rendezvényein – a választások során elkövetett erőszakért épp úgy, mint különböző politikai tetteiért vagy az általa elvárt

---

[1356] Lásd Vonyó J.: *Politikai küzdelmek*… i. m. 370–371.

[1357] *Függetlenség*, 1935. március 31. 1–2.

[1358] Lásd Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 157–160.; Vonyó J.: Meskó pártja… i. m. 156–157.

[1359] *Függetlenség*, 1935. március 21. 4. – Véres választási incidens Endrődön.; *Függetlenség*, 1935. március 22. 1–2. – Ki a felelős az endrődi véres sortűzért?; *Függetlenség*, 1935. március 23. 3. – Az endrődi sortűz után; *Függetlenség*, 1935. március 24. 8. – Andaházy-Kasnya Bélát kiutasították Békés vármegye területéről.

[1360] *Függetlenség*, 1935. március 31. 1–2.

nahliki

intézkedések elmaradása miatt. Az új képviselőház 4. ülésnapján ismertette a Független Kisgazdapárt politikai deklarációját, amellyel a kormányzatnak a választások során folytatott politikája ellen tiltakozott. Ebben azzal vádolta Gömböst és kormányát, hogy utasításukra

> *„…az állami és helyhatósági igazgatás legtöbb ágazata éppúgy, mint a rend fenntartására hivatott karhatalom, a kormánypárt politikájának egyoldalú eszközévé alacsonyíttatott le, országunk a **pártállam** visszataszító állapotába süllyedt.”*[1361]

Az Eckhardt és Gömbös között kialakult ellentét később odáig fajult, hogy Eckhardt 1936. április 2-án, a miniszterelnök újabb római látogatását megvitató külügyi bizottsági ülésen Gömböst „unintelligens külpolitikai kontárnak” és „közönséges sviháknak” titulálta, külpolitikai lépéseit pedig „szemfényvesztő sviháksságnak” minősítette. A durva, személyes sértésnek párbaj lett a vége, mely az egyszeri golyóváltás után a két fél sérülése nélkül zajlott le.[1362]

A gömbösi politikára érkezett ellenzéki reakciók azért tűnhettek különösen veszélyesnek, mert kiderült, hogy a miniszterelnöknek sikerült egy táborba tömörítenie addig egymással is vitatkozó ellenzékét. Bethlen István, aki ellen szintén nem indított jelöltet a NEP Nagykanizsán, már a kampányban hevesen kritizálta Gömbös politikáját.[1363] A választások után sorozatosan és keményen támadta a miniszterelnököt „az íratlan politikai törvények” megszegése, az alkotmányosságot veszélyeztető diktatórikus törekvések, a pártbürokrácia hatalmának kiterjesztése (stb.) miatt.[1364] A liberálisok és szociáldemokraták pedig következetesen képviselték korábbi álláspontjukat. Az országgyűlési választásokat követően az jelentett fordulatot, hogy immár összehangolt támadásokat indítottak a kormány ellen. Május végére „közös frontba” tömörült a független konzervatív-liberális Bethlen, a kisgazda Eckhardt és a liberális Rassay. Szövetségüket a kormánysajtó „furcsa

---

[1361] *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* I. kötet [1935. május 2.] 16. (Kiemelés — V. J.)

[1362] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 460–461.

[1363] Beszédeinek szövegét lásd Vonyó József: Bethlen István választási beszédei Nagykanizsán. 1935. március 17., 24. In: *Zalai Gyűjtemény 42. Zalai Történeti Tanulmányok.* Szerk.: Káli Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 267–298.

[1364] Lásd például *8 Órai Ujság*, 1935. június 1. 5. – Bethlen a kakukk-stílusról; 1935. november 17. 1–3. – Gróf Bethlen István válasza Gömbös Gyula szemrehányására; 1936. január 1. 1–3. – „Ez az út a diktatúra felé vezet”

nahliki

ellenzéki tömörülésként" aposztrofálta.[1365] Eckhardt erre utalva fordította szembe a miniszterelnökkel saját legfontosabb szlogenjét, mondván: „…a nemzeti egység ma valóban kialakulóban van, és nem Gömbös Gyula mögött, hanem szemben Gömbös Gyulával."[1366] Az ezt kifejezésre juttató parlamenti megnyilatkozásokat és a velük kapcsolatos nyilatkozatokat, ezek kapcsán készült interjúkat, reflexiókat részletesen közölték az ellenzéki lapok.[1367] Az összehangolt kormányellenes támadások később sem csitultak. 1935. október 20-án több ellenzéki párt is tartott nagygyűlést. A kisgazdák debreceni gyűlésén nemcsak Eckhardt „erélyes hangú" Gömbös elleni támadását hallgathatták a jelenlévők, hanem Bethlen üzenetét is, amely szerint „lélekben ő is jelen van […], s az ő intenciói szerint cselekszik minden választó, aki a független kisgazdapárt politikáját támogatja és a győzelem felé segíti". Ugyanakkor Budapesten a liberálisok és a legitimisták a diktatórikus törekvések ellen tiltakoztak. Az utóbbi alakulat pécsi gyűlésén a Gömbös-kormány megbuktatása is megfogalmazódott politikai célként.[1368] A támadások a következő hétvégén folytatódtak más helyszíneken.[1369]

Ezeket az akciókat a kormány és a kormánypárt az elsöprő parlamenti többség birtokában nem tartotta magára nézve veszélyesnek. Gömbös az ellenzéki pártok szövetkezését átmeneti „taktikai összeműködésnek" minősítette, mert szerinte „lehetetlen, hogy baloldali és jobboldali velleitások összeegyeztethetők legyenek". A kormányellenes összefogást érdektelennek nyilvánította, mondván: „170 nemzeti egységpárti képviselő áll szemben az ellenzékkel."[1370] Annál is inkább, mert a NEP-ben megtestesült szervezettség, tömegtámogatás is nagyságrendekkel haladta meg a legszervezettebb ellenzéki alakulatok, a kisgazdapárt és az MSZDP tömegbázisát. Ráadásul — a vezetőiknek juttatott mandátumok révén — megszilárdulni látták a szövetséges jobboldali társadalmi szervezetek támogató magatartását. A kormánypárt belső problémáinak, nehézségeinek egy részére pedig csak hetek,

---

[1365] *Függetlenség*, 1935. május 25. 3.

[1366] *8 Órai Ujság*, 1935. augusztus 22. 3. – „Nemzeti egység – szemben Gömbös Gyulával". Máskor arról beszélt, hogy „nemzeti egység helyett nemzeti meghasonlás" van. *8 Órai Ujság*, 1935. december 10. 5. – Bomlasztó erők dolgoznak a kormánypártban és a kormányban

[1367] Lásd például *Az Est*, 1935. május 24. 7. – Politikai beszélgetés Eckhardt Tiborral; 1935. május 26. 3. – Nyilatkozatok a titkos választójog körül. Ellenzéki oldalon sürgetik a kérdés megoldását.

[1368] *Új Magyarság*, 1935. október 22. 7. – Eckhardt Tibor támadása a kormány ellen; A liberálisok és a legitimisták a diktatúra ellen

[1369] 8 Órai Ujság, 1935. október 27. 5–6. – Vasárnapi roham a kormány ellen.

[1370] *Az Est*, 1935. május 26. 3.

nahliki

hónapok elteltével derült fény, és vezetőit ezekkel szemben még akkor is jórészt vakká tették a választási sikerek keltette remények.

Ebben a helyzetben Gömbös nem érezte szükségét annak, hogy ismét támogatókat keressen. Újabb potenciális szövetséges mégis akadt. A nagybirtokok árnyékában tengődő magyar szegényparasztságot úgymond a zsidó kereskedőktől megvédeni és a gazdagabb német parasztok versenyétől óvni akaró, a paraszti nyomorúságot ábrázoló szépirodalmi alkotásaik mellett faluszociográfiák sorát is közreadó írók egy része lehetőséget látott a paraszti érdekek képviseletét nemcsak ígérő, hanem gazdavédő intézkedései és piacszerző akciói révén azt részben meg is valósító miniszterelnökkel való együttműködésben. Miként arra is, hogy az általuk elkerülhetetlennek tartott gazdasági, társadalmi és politikai reformokat leginkább akadályozó, Bethlen vezette konzervatív erők ellenállását a miniszterelnök révén lehet megtörni. Emiatt már 1934 végétől többükben erősödött az érdeklődés a miniszterelnök „reformpolitikája" iránt. Ezt segítette elő Németh László részvétele a Gömbös-barát Kozma Miklós által vezetett Magyar Rádió irodalmi műsorainak szerkesztésében, s kiváltképp a magát közéjük is soroló Zilahy Lajos évek óta tartott jó kapcsolata Gömbössel.[1371] Szabó Lőrinc közvetítő szerepe a kormányfő és Bajcsy-Zsilinszky között is a politikus és a költő együttműködését jelezte.[1372] Ezekből és más fejleményekből álló folyamat eredményeként került sor a már többek által elemzett, illetve visszaemlékezésekben felidézett találkozóra,[1373] amely — Kozma Miklós közvetítésével — 1935. április 16-án zajlott le Zilahy Lajos villájában. A házigazda író által két nappal korábban a Pesti Hírlapban meghirdetett „Új Szellemi Front" létrehozását célzó összejövetel lényegében kudarccal végződött, folytatás nélkül maradt. Mindenekelőtt azért, mert a beszélgetés során nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar parasztság védelmében és megerősítésében hangoztatott célok közös volta ellenére alapvető eltérések voltak Gömbös és az írók többségének álláspontja, attitűdje között – lényeges részkérdésekben. Míg a szociográfiák, a paraszti világot

---

[1371] Gömbös és Zilahy kapcsolatáról lásd Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. 248–252. Lackó M.: *Az Új Szellemi*… i. m. 107–110., 113–114.

[1372] Lásd a *Politikai szövetségesek keresése* c. alfejezetet.

[1373] Többek között lásd Lackó M.: *Az Új Szellemi*... i. m.; Poszler Gy.: A jobb, a bal és a „harmadik"… i. m. i. m.; Illyés Gy.: *Naplójegyzetek*… i. m.. 82–94.; Illyés Gyula: Egy találkozóról – tíz év után. *Látóhatár,* 1986. július, 9–21.; Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. (A találkozóra vonatkozó rész: 252–255.); Féja Géza: *Írók fegyverbe*… i. m. 364–368.

nahliki

hitelesen bemutató regények, drámák, novellák szerzői a szegényes parasztházakat, cselédlakásokat belülről ismerték és személyes tapasztalatok révén közelről láthatták a bennük lakók mindennapjait, a politikus — egy másfajta paraszti világban szerzett gyermekkori élményein kívül[1374] — csak politikai rendezvényeken találkozott ezzel a közeggel. A kétféle prizmán keresztül pedig más-más képet mutatott a magyar vidék. A nagyműveltségű írók többsége szuverén gondolkodó és személyiség volt, akik gazdag, személyes tapasztalatokon alapuló helyzetelemzéseikkel és javaslataikkal kívánták volna segíteni a valódi gazdasági, társadalmi és politikai reformok állami szintű megvalósítását – szellemi függetlenségük feladása nélkül. A miniszterelnöknek azonban, akitől saját munkájukhoz és gondolataik széles körben történő terjesztéséhez is segítséget reméltek, nem szuverén szellemekre, hanem magukat a „pallérnak" alárendelő „téglahordókra" volt szüksége.[1375] Ők azonban — néhány kivételtől eltekintve — erre nem voltak hajlandók. Jól tükrözik megosztottságukat a sikertelen, ám a közvéleményben is nagy érdeklődést keltő és vitát kiváltó találkozó utóélete. Már az írócsoport tagjainak a következő két hétben, a Magyarország hasábjain közzétett írásai is, és még inkább a közöttük később kibontakozó viták,[1376] az emlékezéseikben Gömbösről alkotott véleményük eltérései. Míg Erdélyi József már 1934-ben megírt, a „Vezért" dicsőítő versét kötetben közölte Gömbös halála után,[1377] Féja Géza és kiváltképp Német László kíméletlen kritikával illette,[1378] Illyés leleplező iróniával idézte fel a miniszterelnök velük szemben tanúsított magatartását.[1379] Mindezek alapján csak egyetérthetünk Lackó értékelésével, amelyben a találkozót „politikai kísérletnek" minősítette, ami „negatív eredménnyel járt".[1380] Gömbös a találkozót egyértelműen eredménytelennek tartotta, mondván: „Semmit sem lehet azokkal kezdeni." A népi írók egy része viszont úgy látta, ha céljukat nem is érték el, a találkozásnak annyi haszna volt, hogy a miniszterelnök megmaradt jóindulatát kihasználhatták írói szabadságuk

---

[1374] Ezt érzékletesen szemléltette visszaemlékezésében Illyés Gyula az általa megélt szegény „magyar Tolna" és a Gömbös által ismert „német településű Tolna" szembeállításával. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*… i. m. 91.

[1375] Féja szavaival: „Nyilván szépségflastromnak akart volna felhasználni minket…" Féja Géza: *Írók fegyverbe*… i. m. 368.

[1376] Ezeket ismerteti és elemzi Lackó M.: *Az Új Szellemi*… i. m. 139–149.

[1377] Erdélyi József: A Vezérhez. In Uő.: *Örökség. Versek.* Stádium Sajtóvállalat Rt. Bp. é. n. 5–7.

[1378] Féja G.: *Írók fegyverbe*….i. m. 341–342. és Németh L.: *Életmű szilánkokban*… i. m. 335–336.

[1379] Illyés Gy.: *Egy találkozóról*… i. m.

[1380] Lackó M.: *Az Új Szellemi*… i. m. 149.

nahliki

biztosítására. Az őt később kemény szavakkal minősítő Féja is javára írta, hogy „Gömbös idejében egyetlen pör sem indult írók ellen”.[1381]

Míg a korábban egymással is viaskodó ellenzéki erőket Gömbösnek sikerült — legalábbis a kormány elleni támadások tekintetében — egységbe kovácsolnia, már a választási eredmények részletei is jelezték, hogy a *nemzeti egységet* szűkebb értelemben, a *Nemzeti Egység Pártján* belül sem sikerült megvalósítania. Miközben a párt tagjainak száma kétmillió körül mozgott, mindössze 907 807 fő szavazott NEP jelöltjeire, szemben az ellenzéki jelöltekre összesen leadott 1 041 441 szavazattal. Ez akkor is kudarcnak számít, ha figyelembe vesszük, hogy a 199 nyílt szavazásos választókerület közül 53-ban — egyetlen jelölt lévén — nem került sor szavazásra.[1382] Több helyen a NEP tagjai sem a párt hivatalos jelöltjeire adták le voksukat. Baranya megyében, a sásdi választókerületben a tagok mintegy ötödrésze és a 31 település közül 20-ban a vezetők egy része cselekedett így.[1383] Az a mintegy száz képviselő pedig, akiket egyértelműen Gömbös híveként tartottak számon, hamarosan több érdekcsoportra tagolódott, melyek egymáshoz fűződő viszonyát egyes kérdésekben épp úgy jellemezte a vita és széthúzás, mint másokban az együttműködés.[1384] Rövid időn belül kilépésre is sor került. Sulyok Dezső, aki a pápai kerületben szerzett mandátumot a NEP-nek, a pártszervezés módszereit, a kormány politikáját bírálva jelentette be távozását a kormánypártból – alig négy hónappal a választások után.[1385] Ilyen háttérrel pedig meglehetősen reménytelen vállalkozásnak tűnt az egész nemzet egységének megteremtése.

Mindezek következtében nemcsak az ellenzék részéről érték a korábbinál is hevesebb támadások a kormányt és a NEP-et, annak vezérével együtt, hanem a párton belül sem azonos módon reagáltak Gömbös és legbizalmasabb munkatársainak kezdeményezéseire. Mindenekelőtt a diktatúra kiépítésre irányuló törekvésekkel vádolták a miniszterelnök-pártvezért, s kiváltképp éles kritika tárgyává tették a pártszervezés gyakorlatát és a hozzá fűződő célokat. A NEP-en belüli bomlási folyamatokat jelezte, hogy egyre több bizalmas, elvileg csak a párton

---

[1381] Féja Géza: *Írók fegyverbe…* i. m. 368.

[1382] Sipos P.: *Őrségváltás szavazócédulákkal…* i. m. 176–180.

[1383] MNL BML NEP adm. NEP 1934–1935. – A hegyháti járás főszolgabírójának jelentése (16/eln. 1935.).

[1384] Sipos P. – Stier M. – Vida I.: *Változások a kormánypárt…* i. m. 608–614.; Stier M.: *A kormánypárt fasiszta…* i. m. 696–708.

[1385] *8 Órai Ujság*, 1935. július 28. 3–4. – Zátonyra viszi a nemzetet a NEP hajója!

nahliki

belül terjeszthető dokumentum, információ szivárgott ki és került nyilvánosságra.[1386] 1935 második és 1936 első felében a liberális és más ellenzéki lapok sorra közölték leleplező cikkeiket a párt belső életéről, pénzügyeiről, a pártapparátus és a közigazgatás törvénytelen összeolvasztásáról, vagy éppen arról, hogy a vasutasok és postások párttagdíját automatikusan levonják fizetésükből, s a példák tovább sorolhatók.[1387] A leleplezések nem álltak meg az általános szervezési kérdéseknél. Kikezdték — tejgazdaságához kapcsolódó visszaéléssel vádolva őt — a pártszervezés irányítóját, e téren Gömbös legfőbb bizalmasát Marton Béla országos főtitkárt is.[1388]

Ezek a támadások mindenekelőtt az 1935 nyarán induló társadalomszervezési kísérlet ellen irányultak. Alig kezdődött meg a társadalmi csoportok szervezése, széleskörű ellenállás bontakozott ki vele szemben. Nem csak az ellenzéki pártok, a Bethlent is magába foglaló régi hatalmi elit, a katolikus egyházi hierarchia tiltakozott a kibontakozó gyakorlat ellen, nem csak a konzervatív, kisgazda, liberális és szociáldemokrata sajtó cikkezett diktatórikus törekvésekről. Különösen sokat nyomott a latba e tekintetben Bethlen kritikája, aki véleményével számos kérdésben — bizonyára ebben is — a kormányzó álláspontját is kifejezte. A volt miniszterelnök hangsúlyozta:

> *„Egy kormánynak a politikája nem csak az általa beterjesztett törvényjavaslatokban, hanem elsősorban kormányzati tevékenységének módszereiben és kormányzati szellemében nyilvánul meg, mindabban, amit éppen a miniszterelnök úr »stílus«, »vonalvezetés« néven oly gyakran emleget.* […] *A pártszervezésnek ez a módszere alkalmas a közigazgatás pártatlanságát és a közönségnek ebbe a pártatlanságba vetett bizalmát megszüntetni. A magyar társadalomnak, az egész szociális életnek pártalapon való beszervezése, amint ezt a NEP vezetősége tervezi és*

[1386] A *8 Órai Ujság* (1935. december 8. 5–6., 10. 3., 11. 3.) háromrészes ismertetést közölt AZ EGÉSZ ORSZÁG: – BE A NEP-BE! A kormánypárt új szervezési hadjárata a bölcsőtől a sírig – Politika a községi életben, egyesületekben, intézményekben és magánügyekben címmel. Lásd még pl. *Az Est*, 1936. január 1. 11. – Furcsa kérdések a NEP 61/1935. számú bizalmas körlevelében; *Az Est*, 1936. január 9. 1–2. – Mi igaz a NEP szervezkedése körül terjesztett hírekből; *Az Est*, 1936. január 16. 7. – Levél a szerkesztőhöz a NEP-gúláról

[1387] Lásd pl. *8 Órai Ujság*, 1935. augusztus 30. 3. – Kartotékvár végnapjai; *8 Órai Ujság*, 1935. december 18. 3. – „Be kell furakodni…" Marton Béla bizalmas utasításai – a pestszentlőrinci gyakorlatban; *Magyarság*, 1936. január 18. 3. – Több mint évi 400.000 pengőbe kerül a NEP-szervezet bürokráciája; *Magyarság*, 1936. január 24. 7. – Az új világ. A NEP hadrendje; *Magyarország*, 1936. augusztus 6. 14. – Ki adott a NEP-titkároknak olcsó vasúti szabadjegyet? A posta és a MÁV a NEP-költségvetés különös tételeiről; *Magyarország*, 1936. augusztus 7. 13. – Furcsa ellentmondás Marton Béla és a posta nyilatkozata között a NEP-tagdíjak ügyében; *Magyarország*, 1936. augusztus 8. 7. – A néma levente és a beszédes élharcos; *8 Órai Ujság*, 1936. augusztus 15. 5. – „Tagdíját központilag fizeti";

[1388] A részleteket lásd Erőss Zs.: *A martonizmus felszámolása*… i. m.

nahliki

megvalósítani törekszik, az a szervezkedés, amely ***minden magyar embert a csecsemőkortól a halálig a maga korlátai közé akar behálózni, a szervezésnek ez a módja csakis a politikai ellentétek elvadulására vezet az országban****.*"

Bethlen attól is tartott, hogy mindez „***a szélsőségek kitenyésztésére fog vezetni***", majd így folytatta: „*De a szervezkedésnek ez a módja, amely hatósági személyeket von be, amely a kormány rendelkezésére álló hatalmi eszközöket erre a célra fordítja, amely törvények vagy rendeletek útján függőségeket teremt az egész magyar társadalom részére, amely mindenkinek a boldogulását egy pártba való belépéstől teszi függővé* […] *ellenállást fog kiváltani és miután más eszközök nem állanak a többi politikai pártnak rendelkezésére, ezeknek és különösen a szélső baloldali pártoknak szélsőséges demagógiáját fogja maga után vonni.*

Ez volt az útja a külföldön is a hasonló szervezkedéseknek. Ez volt az útja a diktatúráknak, mert csak ez a módszer áll majd rendelkezésre, amelynek segítségével az így előálló felfordulást megszüntetni lehet."[1389]

Bethlen 1936. évi újévi nyilatkozatát azért is érdemes hosszabban idézni, mert több tanulsággal szolgál. Szavaiból nyilvánvalóvá válik, hogy ő — több kortárs politikussal és hatásukra egyes mai történeti értékelésekkel szemben — nem Marton Béla főtitkárt, hanem magát Gömböst tette felelőssé az elítélt gyakorlatért. Mi több, azt a kormányzati politika meghatározó elemeként értelmezte, tehát két politikai tevékenység szerves egységét hangoztatta. Másrészt szavai arra hívták fel az olvasók figyelmét, hogy diktatúrát nem csak fegyverekkel, nem csak fizikai erőszakkal lehet teremteni, hanem a társadalomra nézve kötelező érvényű jogszabályok és hatalmi eszközökkel történő társadalomszervezés révén is. Ezek a szavak sokak véleményével találkoztak, és bizonyára még több, közélet iránt érdeklődő értékítéletét befolyásolták.

A szavaknál azonban nagyobb hatása volt a tetteknek – különösen akkor, ha azok hatalmi pozícióban lévő személyek konkrét politikai lépéseit jelentették. Döntőnek bizonyuló akciót indított a párt- és társadalomszervezés új módszerei ellen — minden bizonnyal Horthy jóváhagyásával — a belügyminiszter, Kozma Miklós, Gömbös barátja és politikai híve is.[1390] A NEP társadalmi tevékenységével kapcsolatos útmutatókra emlékeztetve, azok ügyében főispáni értekezletet hívott össze a belügyminisztériumba. Levelében — a NEP megyei elnöki tisztét is betöltő és

[1389] *Debreczen – Keletmagyarországi Napló*, 1936. január 1. 2. (Eredeti kiemelés.)
[1390] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér…* i. m. II. kötet 434–440.

nahliki

ekkor már többségében Gömbös hívének számító[1391] — főispánokat az alábbi instrukcióval látta el:

> *„Amennyiben addig is kételye támadna abban a tekintetben, hogy a szervezési utasítások egyes pontjai a közigazgatási ügyintézésben zavart okozhatnak, vagy éppen a közigazgatási hatóságok feladatkörébe vágó tevékenységet állapítanának meg, vagy charitatív s népegészségügyi téren keresztezhetnék a hatóságok ügykörét, ez esetben hasson oda, hogy a kérdéses pontok végrehajtása egyelőre folyamatba ne tétessék.”*[1392]

A tanácskozáson részt vevő főispánok többsége elvben támogatta a párt szervezeteinek folyamatos működtetését, sőt, a „társadalmi munkába való beállításukat” is. A részleteket illetően azonban — különböző mértékben és eltérő hangsúlyokkal ugyan — aggályaiknak és ellenvetéseiknek adtak hangot. Szinte általános volt körükben a vélemény: a szervezőmunka azzal a teljességgel, ahogy az útmutatók szerint elvárták, nem valósítható meg. Hangsúlyozták a fokozatosság betartását, türelmi időt kértek, s a helyes megoldásnak azt tartották, hogy a főispánok a helyi sajátosságok alapján maguk dönthessék el, mi valósítható meg a pártközpont elképzeléseiből. Többen azonban a társadalom túlzott megszervezéséről beszéltek, és arról, hogy a megindult szervezkedés „megbolygatja a társadalmi békét”. Különösen ellenezték a karitatív, a kulturális és a sporttevékenység teljes kisajátítását a NEP helyi szervezetei által. Ebben egyrészt a közigazgatás hatáskörének megsértését látták, másrészt úgy vélték, hogy indokolatlan a kormányzathoz, a főispánokhoz többnyire lojális egyesületek korlátozása.[1393] Mindezzel az ülésen részt vevő Marton Béla — Gömbös által támogatott és szorgalmazott — koncepciójának alapvető elemeit kérdőjelezték meg. Az értekezleten felszínre került elégedetlenség és indulat hullámait nem állították meg a belügyminisztérium falai. Az egyes megyékben más-más hangulatú és végeredménnyel záruló tanácskozásokon az ott elhangzottak és Kozma belügyminiszter szóbeli utasítása szellemében vitatták meg a NEP-központ körleveleit. Csongrád megyében arról határoztak, hogy a „Nemzeti Egység Pártjának

---

[1391] Takács T: *A főispáni kar…* 1040–1043.

[1392] MNL CsML SzL IV. B. 401/a (főisp. biz.) 470./1935. – Kozma Miklós belügyminiszter levele a főispánoknak. (1935. december 2.)

[1393] MNL OL K429 1936–86. Kozma-iratok. 19. csomó 3. dosszié. – A fősipáni értekezlet jegyzőkönyve. 1935. december 12.

nahliki

jobboldali világnézetét" az erőszakos szervezés mellőzésével, a helyi lehetőségekhez igazodva, korlátozottan fogják végrehajtani.[1394] Ugyanakkor még Debrecenben is zajos visszhangot váltottak ki a Pest megyei közgyűlés 1936. január 14-ei ülésén a megyei autonómia védelmében megfogalmazott, a NEP-szervezés módszereit érő kritikák. Volt olyan képviselő, aki a vitában „a hitlerista eszmék Magyarországra való átültetéseként" értékelte a NEP gyakorlatát.[1395]

Ezzel egy időben határozottan léptek fel a Marton-féle szervezőmunka ellen a nagytőke NEP-en belüli képviselői is, akik a bírált gyakorlat fenntartása esetén kilépésüket is kilátásba helyezték.[1396] December végén Shvoy Kálmán nyugalmazott tábornok, a NEP szegedi országgyűlési képviselője levélben figyelmeztette Gömböst, hogy a kritizált jelenségek miatt feszült hangulat alakult ki a pártban, ami a Marton Béla körül csoportosuló fiatalok és az idősebb politikusok közötti harc veszélyét vetíti előre. Az utóbbiak nagyobb számban történő bevonását javasolta a vezetésbe a főtitkár túlhatalmának ellensúlyozására.[1397]

Az ezt követően Gömbös, Kozma és Marton Béla országos főtitkár között 1936 januárjában lezajlott tárgyalások eredményeként gyengültek elsősorban a szervezőmunkát irányító Marton pozíciói. A Vezér ugyan kiállt híve és az általa gyakorlatba átültetett pártszervezési elvek mellett,[1398] az Országos Központ 1936. januári körlevelében[1399] azonban már új tartalommal és hangnemben adtak útmutatást a társadalmi csoportok munkáját szabályozó irányelvek értelmezéséhez. Ezek szerint a *női csoportok* feladata — az eredeti elképzelésekkel szemben — „… a községekben […] eredményesen működő jóléti intézmények" segítésére korlátozódott. Az *ifjúsági csoportoknak* változatlanul kötelessége volt, hogy „tagjaiból erős jellemű, nemzeti érzéstől áthatott, kötelességteljesítő és a Nemzeti Egység gondolatát szolgáló férfiakat neveljen", ám önálló sportegyesületet nem létesíthetett, a meglévőket kellett támogatnia. A *népművelési csoportoknak* kizárólag olyan

---

[1394] MNL CsML SzL IV. B. 401/a 470/1935. – Kozma György főispán levele Kozma Miklós belügyminiszternek.

[1395] *Debreczen – Keletmagyarországi Napló*, 1936. január 15. 1–2.

[1396] Kónya S.: *Gömbös kísérlete*… i. m. 187.; Stier M.: *A kormánypárt fasiszta*… i. m. 702.

[1397] Shvoy K. *titkos naplója*… i. m. 143.

[1398] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*... i. m. 439.; Erőss Zs.: *A martonizmus felszámolása*... i. m. 165–167.

[1399] A NEP Országos központjának körlevele az összes szervezetekhez (1936. január). Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935. Részlet In *Gömbös pártja*. I. m. 343–347. Idézett részek: 345–346.

nahliki

területeken kellett/lehetett akciókat szervezniük, amelyeken anyagi eszközök hiánya miatt a helyi közigazgatás által működtetett népművelési bizottságok nem tudták teljesíteni feladataikat. A gazdasági bizottságok sem folytathatttak olyan tevékenységet, amely „valamely helybeli foglalkozási ág érdekeit veszélyezteti, avagy hatósági feladatot képez", másrészt nem indíthattak önálló vállalkozást. Ezek az utasítások egyrészt a főispánok követeléseinek teljesítését jelentették, másrészt azt, hogy Gömbös és hívei — legalábbis átmenetileg — kénytelenek voltak lemondani eredeti célkitűzéseik lényegének érvényesítéséről.

Itt érdemes kitérnünk arra, hogy — elsősorban Antal István visszaemlékezésének egyes elemeire, illetve a korabeli sajtóban megjelent közleményekre hivatkozva — Gergely Jenő és mások a pártszervezést Marton művének tekintették, s felmenteni igyekeztek Gömböst az ezzel kapcsolatos felelősség alól.[1400] Erőss Zsolt azonban meggyőző elemzésekkel bizonyította, hogy e tekintetben bűnbakképz(ődd)ésről van szó, hisz egyrészt a centralizáltan működő pártban nem születhetett Gömbös intencióitól eltérő lényegi döntés, miként jóváhagyása nélkül sem.[1401] A Gergelyéhez hasonló feltételezéseket maga Gömbös cáfolta, amikor a sokak által támadott Marton mellett is kiállva hangsúlyozta: „…a párt nemcsak akkor kell, hogy dolgozzék, amikor választási előkészületek vannak, hanem állandóan."[1402] 1936. augusztus 8-án, hosszúra nyúlt betegszabadságáról történt visszatérése után tartott első sajtótájékoztatójának hangsúlyos eleme volt a pártszervezés kérdése. A spanyol polgárháborúra utalva szögezte le, hogy „még nem ért véget a világnézetek közötti harc". Ebből azt a tanulságot vonta le, hogy „a jövőben *még fokozottabban szükség lesz az összefogásra*, polgári alapon, *a mi világnézetünk szerint*". Ismét megerősítette korábbi álláspontját: „Egyébként nem tudok elképzelni politikai mozgalmat szervezkedés nélkül."[1403] Antal István szerint ezekben a napokban „kiadta az utasítást, hogy a nyári parlamenti szünetet a pártszervezés, illetve a nemzeti egység propagálása szempontjából a legerőteljesebben használja fel

---

[1400] V. ö.: Gergely J.: *Gömbös (Vázlat) 1991,* i. m. 128–129.; Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 254–259.

[1401] Erőss Zsolt: Bűnbakképzés és/vagy bűnbakképződés? A diktatórikus törekvések megítélése 1935–1936 fordulóján Gömbös és Marton példáján. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Szer.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 316–331.

[1402] *Függetlenség*, 1936. március 14.

[1403] *Függetlenség*, 1936. augusztus 11.

nahliki

a pártvezetőség és a pártadminisztráció". Ez pedig a Martonnak tulajdonított pártszervezési és működtetési szisztéma lényege volt. S a főtitkár lázasan munkához is látott, hogy a régi elánnal folytassa az országos központ bővítését, az ekkorra meggyengülő vidéki szervezetek erősítését és aktivizálását.[1404] Gömbös még a müncheni szanatóriumba történő elutazása előtti napokban is „megadta a további pártszervezkedés irányelveit" az országos központ vezető munkatársainak.[1405] Ez utóbbi eseményekre történő utalásaival maga a sajtófőnök cáfolta az általa sugallt képet, miszerint nem Gömbös akaratának megfelelően folytatta volna a NEP szervezeteinek kiépítését, illetve tevékenységi körük meghatározását, annak irányítását Marton Béla és környezete.

A bomlási folyamatot azonban nem lehetett megállítani. Jóllehet a kormány sajtója elhallgatta a belső problémákat, a nagy ellenzéki lapokból, mindenekelőtt Az Est, a 8 Órai Ujság és a Magyarság 1936 tavaszán-nyarán megjelenő számaiból az egész ország értesülhetett a NEP képviselőcsoportjában és fővárosi szervezetében felerősödő konfliktusokról.[1406]

Bukás helyett halál

Amikor ezek a politikai csatározások zajlottak, Gömbös Gyula már nem volt teljes értékű harcos. A szellemi viaskodásban még részt tudott volna venni, — ha nem is az ország politikai vezetőjétől elvárható szellemi fegyverzettel —, fizikuma azonban egyre kevésbé bírta a megpróbáltatásokat. Vesebaja évek óta gyötörte. Kezelőorvos, Illyés Géza urológus professzor az 1920-as évek közepétől ismerte Gömbös betegségét, bal veséjében lévő kövek okoztak neki rendszeresen fájdalmakat. Már 1930–1931 fordulóján vendégségben is csak limonádét fogyasztott a kulináris élvezeteket egyébként nem megvető miniszter, mert makacs vesekövei miatt nem ihatott alkoholt.[1407] Illyés professzor 1936. októberi nyilatkozata szerint az első komoly rosszabbodás 1933–1934-ben állt be, melynek következtében a

---

[1404] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 480–481.

[1405] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 489.

[1406] A több tucatnyi cikkből csak példaként említünk hármat: *8 Órai Ujság*, 1936. május 8. 1–2. – Palotaforradalom a fővárosi Nep-ben; 1936. május 23. 1–2. – Megbukott a pártdiktatúra a Nep-ben; 1936. május 27. 1–2. – A Nep öt pontja. Éles harc indul a kormánypártban a kisebbség erőszakos diktatúrája ellen.

[1407] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 175.

nahliki

veseproblémákkal összefüggő jelek mutatkoztak, vizeletében fehérjét találtak és magas vérnyomás is rombolta szervezetét, amit részben a feszített munkatempó, s a miniszterelnöki teendőkkel járó állandó idegfeszültség idézett elő. A vesegörcsök okozta rosszullétek 1935 vége felé egyre gyakrabban jelentkeztek. 1936. április 21–24. között zajló római tárgyalásain már kénytelen volt néhány nem hivatalos programot lemondani, hazafelé pedig a vonaton rosszul lett. Ebben az is szerepet játszott, hogy Gömbös nemigen akart tudomást venni betegségéről. Olaszországi útja során gyengülő szervezetét túlzottan igénybe vevő programokat teljesített: sokat lovagolt, tankkal közlekedett hepehupás terepen, ráadásul egy repülőgépről nem a lépcsőn jött le, hanem — fittségét fitogtatva — kétméteres magasságból leugrott. Az eredmény: vérzések és kétoldali heves vesegyulladás, amely „újból és újból fellobbant". Az Olaszországból történt hazatérés után már „preuraemiás érgörcsök következtében bénulások is jelentkeztek. Balkeze megbénult, úgyszintén arca is, szája és szeme egészen félrehúzódott". Ekkor terjedtek el róla olyan hírek, hogy gutaütést kapott. Illyés professzor ezt a Magyarországnak adott interjújában cáfolta.[1408] Később azonban bizalmas körben ő is úgy nyilatkozott: „Ezer szerencse, hogy nagyobb bajok nem történtek Magyarországon, hiszen Gömbösnek halála előtt már éveken át urémiás elmezavarai voltak."[1409]

Áprilisi rosszullétét követően még kísérletet tett a munka folytatására, ám vesegyulladása miatt május 15-én — orvosai tanácsára — kénytelen volt hathétnyi betegszabadságra vonulni a balatonfüredi szanatóriumba. A kúrát három hét után nagytétényi villája kertjében, majd egy ideig a Honvédelmi Minisztérium királyszállási vadászházában folytatta a szigorú fekvőkúrát és tartott diétát orvosi felügyelet mellett. Ebben az időszakban teljesen kikapcsolódott a politikai életből. Miniszterelnöki teendőinek ellátásában Darányi Kálmán földművelésügyi, honvédelmi miniszterként pedig Kozma Miklós belügyminiszter helyettesítette.[1410]

Augusztus 8-án tért vissza ismét hivatalába abban a reményben, hogy tartósan tudja folytatni tevékenységét. Ennek megfelelő elánnal látott munkához. Nemcsak miniszterelnöki és honvédelmi miniszteri feladatainak ellátását vette vissza, hanem

---

[1408] *Magyarország*, 1936. október 7. 7. – Gömbös Gyula betegségének hiteles története.

[1409] Zsitvai T. *emlékiratai*… i. m. 261. 226. lábjegyzet.

[1410] A betegség fázisairól lásd *Budapesti Hírlap*, 1936. október 7. 4. – Illyés professzor a miniszterelnök betegségéről.; *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 473–478. és 494–495.

nahliki

még a szabadságon lévő Kozma belügyminisztert is helyettesíteni akarta. Azt próbálta érzékeltetni a visszatérte után tartott első sajtótájékoztatóján, hogy meggyógyult, és folytatni tudja munkáját. Az újságíróknak azonban feltűnt, hogy a miniszterelnök nem régi formáját mutatja. Szervezete nem is bírta a korábban megszokott terhelést. Antal István emlékezése szerint állapota hamarosan „még rosszabbra fordult, mint korábban volt: lázas lett, a vérnyomása magasra szökött, a fizikai leromlása egyre szembetűnőbbé vált. Napközben többször eszméletét vesztette és táplálékot is alig vett magához. Nyilvánvaló volt, hogy az állapota sokkal súlyosabb, mint azt ő maga s az egyre optimistábbá váló kezelőorvosi jelentések és a sajtófőnökségi információk feltüntették." Ismét ágynak dőlt. Augusztus 23–24-én neves bécsi professzorok vizsgálták budapesti kollégáikkal együtt két napon keresztül. A döntés: teljes pihenés, ennek érdekében külföldi szanatóriumi kezelés.[1411]

Ám nemcsak egészsége roppant meg, hanem a kormányzó iránta tanúsított bizalma is. Horthy egyre inkább rossz szemmel nézte Gömbös politikai lépéseit és aggódott azok kedvezőtlen hatásai miatt. Gömbös bizalmas munkatársa, a Horthyt tisztelő ezredes, Petneházy Antal szerint a kormányzó nem saját elhatározásából, hanem tanácsadói javaslatára akarta elmozdítani Gömböst, aki tudott minderről, s ez még betegebbé, „lekileg is beteggé" tette.[1412] Akárhogy is volt, az bizonyos, hogy a kormányzói szándék kialakulásában éppúgy szerepet játszottak a pártszervezés körül zajló viták, a kormányzóhoz változatlanul közel álló politikusok, Bethlen és mások Gömbössel kialakult konfliktusai, illetve Gömbös és Horthy munkakapcsolatának, együttműködésének romlása, mint a miniszterelnök — az ő tekintélyét is veszélyeztető — „vezérkedése". Emiatt vette fontolóra már 1936 elején, majd tavaszán, hogy lemondásra szólítja fel a Gömböst, aki így bukott politikusnak számított. Horthy csak Gömbös rossz egészségi állapota miatt változtatta meg elhatározását.[1413]

Bizonyára ezzel is összefüggött az, hogy 1936. április közepén a Gömbös-kormány válságáról beszéltek, és — később valótlannak bizonyuló — hírek keltek szárnyra a miniszterelnök lemondásáról. Egyes lapok már a leendő, Kozma Miklós

[1411] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 479–480., 484–488. Idézet: 484.
[1412] Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. 2.
[1413] Horthy M.: *Emlékirataim*… i. m. 182–183.

nahliki

vezette koalíciós kormány alakulásáról is írtak, melyben a NEP mellett a Független Kisgazdapárt (Eckhardt Tibor), a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (Ernst Sándor) és a Nemzeti Szabadelvű Párt (Rassay Károly) is képviselteti magát.[1414]

Gömbös mindezek ellenére optimista volt: egyrészt nem számolt lemondatásával, másrészt hitt — hinni akart — gyógyulásában. Még szeptember 3-án is, amikor a mátyásföldi repülőtéren felszállt arra a katonai repülőgépre, amely utolsó külföldi útjára, Münchenbe szállította, hogy a város melletti Neuwittelsbachban lévő Nymphenburg Krankenhausban ápolhassák. Legalábbis ezt az optimizmust éreztette környezetével. Annak tagjai azonban másként látták a helyzetet. Nemcsak felesége és családja szemlélte növekvő aggodalommal állapotát. A barát és közvetlen munkatárs a reptéren búcsúzva úgy látta, „a miniszterelnök lesoványodott, sápadt és mély barázdákkal szántott arca, mélyen beesett, fénytelen szemeivel már kezdte magára ölteni a »facies hippocratica« [a haldokló arckifejezése] riadt vonásait".[1415]

Legbelül Gömbös is érezhette, hogy nem fogja tudni befejezni a művet, amit megkezdett. Erre utal az is, hogy elutazása előtt mintegy politikai végakaratként egyik bizalmas munkatársát, Sztranyavszky Sándort, a Képviselőház elnökét levélben bízta meg három alkotmányjogi terve, a kormányzói jogkör újabb bővítését és a felsőház jogkörének kiszélesítését szolgáló, illetve a választójogi törvény előkészítésével. Utóbbi esetében egy pártközi értekezlet megszervezését is fontosnak tartotta.[1416] Ez volt utolsó tette politikusként.

Állapota, a gyulladásból kialakult vesezsugor oly súlyossá vált, hogy hiábavalónak bizonyultak az újabb — immár csak tüneti — kezelések, s nem használt az idegen környezet, az ott biztosított teljes nyugalom sem. A frankfurti klinika világhírű vesespecialistája is azt állapíthatta meg, hogy orvosilag már semmit sem lehet tenni. Gömbös Gyula 1936. október 6-án reggel nyolc óra húsz perckor elhunyt. A halál végső oka „a vese teljes leállása miatt bekövetkezett urémia".[1417]

Müncheni búcsúztatását, holttestének útját Magyarországig, itthoni fogadtatását, s végül a temetést a legnagyobb államférfiaknak kijáró gyászpompa

---

[1414] *Új Délsomogy*, 1936. április19. 1.
[1415] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 488.
[1416] A levelet közölte *Függetlenség*, 1936. szeptember 2. 1.
[1417] *Budapesti Hírlap*, 1936. október 7. 4.

nahliki

jellemezte. A bajor fővárosban a királyi palota császári udvarában ravatalozták fel, ahonnan ágyútalpon, katonai díszkísérettel szállították a pályaudvarra. A koporsót Hitlerrel az élen a birodalmi kormány tagjai és vezető tábornokok kísérték. Bécsben Schuschnigg kancellár és a kormány vett búcsút tőle, a határon pedig a magyar küldöttsége fogadta.[1418] Valamennyi napi és hetilap terjedelmes, méltató nekrológokat közölt az elhunyt miniszterelnökről, és a különböző pártok vezető politikusai is ilyen szellemben nyilatkoztak, még az ellenzéki lapok többsége is – jóllehet, saját politikai látószögükből értékelve a miniszterelnök tevékenységét.[1419] A sajtó részletes beszámolókat közölt a megemlékezésekről és a külföldi visszhangokról.[1420] A Nemzeti Egység Pártja gyászülésen vett búcsút, amelyen részt vett a párt összes képviselője, felsőházi tagja és a főispánok.[1421]

A végső búcsúztatásra és a temetésre október 10-én, szombaton került sor. Az elhunytat az Országház kupolacsarnokában ravatalozták fel. Horthy kormányzóval az élen az ország vezető politikusai, az egyházi, katonai és kulturális elit tagjai és jeles külföldi politikusok, köztük Hitler képviseletében Göring porosz kormányfő, a Mussolinit képviselő Ciano külügyminiszter és Musanoff bolgár miniszterelnök tisztelegtek a koporsó előtt. Raffay Sándor evangélikus püspök, Darányi Kálmán, a miniszterelnök helyettese, gróf Széchenyi Bertalan, a felsőház képviselője, Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke és Ivády Béla, a Nemzeti Egység Pártjának elnöke mondott gyászbeszédet.[1422] A Kossuth teret és a környező utcákat betöltötte a tömeg. A tudósítások szerint százezrek sorakoztak az Országháztól a temetőig vezető út mellett.

A gyász napjaiban csupa méltató szó, az elhunyt miniszterelnök nagyságát hirdető mondat hangzott el a megemlékezések során és jelent meg az újságok lapjain. Egy kiemelkedő, a nemzete üdvéért áldozatkész munkát végző, egészségét sem kímélő államférfi képe rajzolódott ki belőlük. Ugyanúgy, mint azokból a beszédekből és

---

[1418] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 495–497.

[1419] Lásd pl. *Népszava*, 1936. október 7. 1. – Gömbös Gyula.; 1936. október 11. 3. – Buchinger Manó: A beteg fölismerte az ország betegségét

[1420] Lásd többek között *Függetlenség* 1936. október 7., 8., 9., 11.; *Budapesti Hírlap*, 1936. október 9.; *Nemzeti Figyelő,* 1936. október 11.

[1421] *Budapesti Hírlap*, 1936. október 9. 5., *Függetlenség*, 1936. október 9. 3.

[1422] *Függetlenség*, 1936. október 11. 2–6..

nahliki

pártdokumentumokból is, amelyekkel a NEP vezetői a Vezér nagyságáról igyekeztek meggyőzni az előző években a párt tagságát és a társadalom más tagjait is.

Ahogy teltek a hetek és évek, ahogy egymás után sor került olyan eseményekre, intézkedésekre, amelyeket Gömbös csak hirdetett (és amelyek egy részét miniszterelnökként elhallgatta), ahogy felsejlett, hogy egyes politikai lépéseinek nemcsak kedvező (mint pl. a német-olasz elkötelezettség és a vele járó háborús részvétel nyomán a revíziós sikerek), hanem súlyos következményei is lehetnek, sorra szólaltak meg a kritikus hangok.[1423] Politikai nézeteinek és miniszterelnöki gyakorlatának üdvös voltát valló hívei azonban továbbra is arra törekedte, hogy „tovább vigyék a lángot", ápolják és segítsék a gyakorlatban érvényesülni Gömbös szellemiségét.

[1423] A példákat lásd a *Gömbös a kortársak szemében* című alfejezetben.

nahliki

Gömbös-kultusz – halála után

A ravatalnál elhangzott és a halálhír nyomán megjelent méltatásokkal tulajdonképpen megkezdődött Gömbös Gyula — életében csak fél sikerrel építgetett — kultuszának halála utáni kiteljesítése, illetve szellemiségének ápolása, propagálása. A nyári szünet utáni első ülésén az ő „emlékének hódolt pártkülönbség nélkül a képviselőház", a felsőház első ülésén pedig az elnök, gróf Széchenyi Bertalan azt hangoztatta: „Gömbös Gyula történelmi alakká vált."[1424] A temetést követő napokban sorra számolt be a sajtó arról, hogy az éppen ülésező megyei és városi testületekben miként emlékeztek meg az elhunyt miniszterelnök emlékéről. Miskolcon és Békés vármegyében a közigazgatási bizottság ülésén, Szombathelyen a kisgyűlésben, Debrecenben a közgyűlésben méltatták Gömbös politikai erényeit, kormányfői tevékenységét, de megemlékezett róla a váci püspök és a kecskeméti evangélikus gyülekezet is.[1425] Nem telt el sok idő a temetést követően, és hívei, vezető munkatársai, a NEP vezetése, továbbá az őt korábban támogató egyesületek újabb akciókat szerveztek emlékének ápolása, politikai elveinek változatlan terjesztése érdekében. Két barátja és harcostársa, Sztranyavszky Sándor a NEP korábbi elnöke és Szörtsey József a TESZ ügyvezető elnöke voltak a legfőbb kezdeményezők.

Szörtsey már egy hónappal a miniszterelnök halála után tárgyalt a soproni Bors Károly festőművésszel Gömbös portréjának megfestéséről.[1426] A végeredményt nem ismerjük, de 1937. április 7-én a Nemzeti Egység Pártja központjában Hóman Bálint ünnepélyesen felavatta egy másik festőművész, Pólya Tibor Gömböst ábrázoló nagyméretű portréját, amelyet Sztranyvszky Sándor ajándékozott a pártnak. Ivády Béla pártelnök szavai szerint a kép missziót tölt be, mert arra ösztönzi a párt tagjait és vezetőit, hogy lelkiismeretesen végezzék azt a munkát, „amit boldogult vezérünk oly mélységesen izzó és példaadó magyar

[1424] *Függetlenség*, 1936. október 21. 1–2.

[1425] A szinte valamennyi egyében és városban, kisebb településeken tartott megemlékezésekből kiragadott példákat lásd *Függetlenség*, 1936. október 13. 2.; október 20. 5.

[1426] MNL OL K 35 – f. 23. fól. – Soproni Bors Károly levele Gömbös özvegyének (1936. nov. 5.)

nahliki

érzéssel teljesített és irányított".[1427] Ennek megfelelően méltatta avatóbeszédében az egykori miniszterelnököt Hóman Bálint.[1428]

A kultuszteremtés/-ápolás részét képezték a különböző szervezetek egymást követő gyászünnepségek Gömbös Kerepesi úti temetőben lévő sírjánál halálának évfordulóin. Első alkalommal, 1937-ben „kegyelettel hódoltak a nagy halott emlékének" a kormánypárti sajtó (a Stádium Sajtóvállalat, a Függetlenség, az Esti Újság és az Új Magyarság) képviselői, majd a MOVE, a Nemzeti Munkaközpont, a Turul Szövetség, később pedig a TESZ delegációi tisztelegtek az elhunyt miniszterelnök emléke előtt. [1429] Ebből az alkalomból Imrédy Béla miniszterelnök valamint Svoy Kálmán és Sztranyavszky Sándor mondott méltató beszédet.[1430] Az első évfordulón több száz fő — köztük miniszterek, államtitkárok — részvételével rendezte meg emlékvacsoráját a Magyar Jövő Szövetség, amelynek elnöke a Turul Szövetség egyik megszervezője és első vezérelnöke, Bánsághy (eredetileg Velcsov) György volt.[1431] Az eseményekről a sajtó részletes tudósításokat közölt, így az ott elhangzottak a lakosság relatíve jelentős részéhez is eljutottak. Az évfordulók kapcsán méltató cikkek is megjelentek, többek között Hubay Kálmán tollából, aki 1936 októberében leírt dicsőítő szavainak súlyát igyekezett erősíteni újabb érvekkel.[1432]

A kormánypárti lapok nemcsak az eseményeket regisztrálták, hanem mintegy sugallták is, hogy a különböző szervezetek, közösségek emlékezzenek meg a „Vezérről". A Függetlenség szerint: „Gömbös Gyula szelleme ma is él. Ennek külső bizonyítéka, hogy okt. 6-án az egész magyar nemzet, a politikai és társadalmi élet egyaránt gyászünnepségeken tiszteleg emlékezetének."[1433] Az események azonban azt mutatták, hogy a kormány és a kormánypárt, illetve a velük szövetséges jobboldali társadalmi egyesületek szerveztek megemlékezéseket – központi intenciókra. A lapokban semmi jele annak, hogy civil közösségek spontán módon

---

[1427] *Vitéz Gömbös Gyula arcképének ünnepélyes leleplezése a Nemzeti Egység Pártjában 1937. április 7-én*. Stádium Sajtóvállalat, H. és é. n. [Budapest, 1937.] 3–4.

[1428] *Vitéz Gömbös Gyula arcképének*… i. m. Ismertetését lásd a *Gömbös a kortársak szemében* című alfejezetben

[1429] *Függetlenség*, 1937. október 8. 4.

[1430] *Függetlenség*, 1938. október 7. 3.

[1431] *Függetlenség*, 1938. október 7. 1.

[1432] *Függetlenség*, 1937. október 3. 3. – Hubay Kálmán: A Vezér nyomában

[1433] *Függetlenség*, 1938. október 7. 1.

nahliki

méltatták volna Gömböst halála után, pedig a Függetlenség és a többi kormánypárti orgánum szerkesztői éberen figyeltek az ilyen jelenségekre, melyeket propagandájukban is hasznosíthattak (volna).

Hasonló célt szolgáltak miniszterelnökök, miniszterek és országgyűlési képviselők következő években elhangzott beszédei, amelyeket tucatjával lehetne idézni. A Gömböst követő *Darányi Kálmán* első miniszterelnöki megnyilatkozásai mindegyikében először elődjéről emlékezett meg méltató szavakkal. Így tett hivatalának átvételekor, az új kormány eskütételekor és a képviselőházban is kormányprogramjának bemutatásakor.[1434] A Függetlenség című lap karikatúrával is illusztrálta az új miniszterelnök nyilatkozatát: a minisztereit meredek lejtőn felfelé vezető Darányi mögött Gömbös szelleme, kezében fáklyával. A képaláírás: „Nem tévedhetünk el. Előttünk világít a magyarság jó szelleme."[1435] *Imrédy Béla* első miniszterelnöki tetteként Gömbös sírját koszorúzta meg. A Nemzeti Egység Pártjában történt bemutatkozásakor pedig így kezdte szavait: „…első gondolatom a régi vezér felé száll, aki engem a politika mezejére bevezetett, aki megtanított engem is rajongani és lelkesedni a magyar népért, amelynek ő minden gondolatát szentelte." „Nagy politikai vezérünknek" és „korszakalkotó jelentőségű államférfiúnak" nevezte egykori kormányfőjét.[1436] Az a *Kállay Miklós* sem tett másként, aki 1935 elején Gömbös politikájával való elégedetlensége miatt mondott le miniszteri tárcájáról. A kormánypárti frakcióban történő kormányfői bemutatkozása során büszkén idézte föl elődjével való együttműködését a Nemzeti Munkaterv kidolgozásában, s vallotta:

> *„…ma is annak alapján állok, ezt vallom politikai irányomnak, ezek a célkitűzéseim. […] Most ideállított a sors, ahol ő állt és az ő pártjának élén, az ő magyarságának, világnézetének, álmainak harcosa és szolgálója akarok lenni. Ez a politikai hitvallásom*."[1437]

Hóman Bálint még az 1939. évi országgyűlési választások előtt Pápán elmondott kampánybeszédét is Gömbös politikájának méltató ismertetésével kezdte.[1438]

Nem csak egyedi akciókról volt szó. Sztranyavszky Sándor már 1937 szeptemberében, Murgán — az egykori miniszterelnök szülőfaluja által neki

---

[1434] *Függetlenség*, 1936. október 13. 2.; október 14. 1.; október 22. 1.
[1435] *Függetlenség*, 1936. október 13. 1.
[1436] *Függetlenség*, 1938. május 20. 1. és 2. – „Első gondolatom a régi vezér felé száll"
[1437] *Nagy idők sodrában*… i. m. 9–10.
[1438] MNL VeML Kluge család iratai, Karcsay iratok, Kisebb nyomtatványok, egyéb iratok – Dr. Hóman Bálint kultuszminiszter úr Pápán mondott beszéde (gépirat – dátum nélkül)

nahliki

adományozott díszpolgári oklevél átvételekor — felvetette egy „Gömbös Gyula emlékét megőrizni hivatott" társaság gondolatát.[1439] Október 6-án, halálának első évfordulóján a Nemzeti Egység Pártja is koszorúzási ünnepséget rendezett Gömbös Gyula sírjánál, melyen kormánytagok és a politikai élet számos más képviselője is részt vett. Ezt követően a Sztranyavszky Sándor által összehívott, több mint kétszáz fős gyűlésen kimondták az elhunyt miniszterelnök emlékét ápolni hivatott *Gömbös Gyula Társaság* megalapítását. Az ünnepélyes hangú gyűlésen Gömbös személyes hívein és közvetlen munkatársain kívül vele szemben több kérdésben kritikus, sőt ellenzéki magatartást tanúsító személyiségek is részt vettek, mint például Kornis Gyula vagy Rassay Károly. Nemcsak az országgyűlés elnöke és a miniszterelnök méltatta érdemeit, hanem Rajniss Ferenc, a Reformnemzedék egykori vezéralakja, Végváry József, a Turul Szövetség fővezére és a tudós Kornis Gyula, a képviselőház alelnöke is. Az értekezleten a társaság elnökévé választották Sztranyavszky Sándort, továbbá emlékbizottságot állítottak, amely „megtárgyalja a társaság megalakításával kapcsolatos összes kérdéseket s indítványt tesz a szervezés mikéntje iránt".[1440]

A novemberben megindult szervezőmunka eredményeként 1938. február 1-jén jogi értelemben is megalakult a Gömbös Gyula Társaság. A résztvevők között több aktív és nyugalmazott miniszter, államtitkár, országgyűlési képviselő és főispán mellett megjelent a tudományos és művészeti élet néhány reprezentánsa, illetve jobboldali társadalmi egyesületek vezetői. A gyűlésen elfogadták a társaság alapszabályát és megválasztották tisztikarát. A legfontosabb tisztségekre Gömbös régi, kitartó híveit jelölték. A már korábban megválasztott elnök, Sztranyavszky Sándor mellett, alelnök lett Borbély-Maczky Emil és dr. Radocsay László, az igazgatói tisztséget Szörtsey József, a titkári feladatokat fia, dr. Szörtsy József látta el.[1441]

A társaság célja az alapszabály szerint: „Gömbös Gyula nemzetépítő munkájának folytatása […] nagy, végső célkitűzéseinek megközelítése és elérése

---

[1439] *Függetlenség*, 1937. szeptember 21. 5.

[1440] *Függetlenség*, 1937. október 8. 3. – A bizottság tagjai: Dorogi Farkas Ákos, Hubay Kálmán, vitéz Rátvay Imre, Kornis Gyula, Radocsay László, Raffay Sándor, Szörtsey József, Zadravetz István, Zimmermann Lajos, Zsilinszky Gábor és Zsindely Ferenc.

[1441] ÁBTL, A — 845. 2. fól. – Tájékoztató a „GÖMBÖS GYULA TÁRSASÁG" működéséről. Lásd még *Függetlenség*, 1938. február 2. 3. – Megválasztotta tisztikarát a Gömbös Gyula Társaság. A társaság további tisztségviselői: ügyész – Zimmermann Lajos, pénztáros – vitéz Gyarmathy Mihály, ellenőr – Boér Zoltán,

nahliki

érdekében a nemzet egységét szolgálni […] Gömbös Gyula alkotásainak és célkitűzéseinek örökéletűvé tétele." A célok megvalósítása nagyszámú tagságot igényelt volna, s ilyen szándékra utalt az is, hogy 50-200 tagú nagyválasztmány szervezését tervezték. Ezt volt hivatva szolgálni a „helyi körök", azaz vidéki és fővárosi kerületi csoportok létesítésének terve is, amelyeket csak a településen lakó minimum 50 fő részvételével lehetett megalakítani. Ezt azonban már maguk az alapítók is korlátozták azzal, hogy csak az igazgatóság meghívására lehetett tagja bárki a társaságnak.[1442] A taglétszám mindvégig alacsony maradt, az 1943. évi közgyűlés dokumentumaiban található listán 146 alapító neve szerepelt, s egy másik névsor szerint abban az évben 49 új tagot vettek fel. A tagok száma 1942/1943 fordulóján sem érte el a 160 főt.

Az ügy támogatói körének megítéléséhez támpontot ad a jelenlévők összetétele. Közöttük két miniszterelnök (Imrédy Béla és Kállay Miklós), 18 miniszter és 11 államtitkár, 42 országgyűlési képviselő és 1 felsőházi tag, 8 minisztériumi, illetve országgyűlési tisztviselő, 5 főispán, 13 polgármester, vezető városi tisztviselő, 18 vállalati és bankigazgató, 5 katonatiszt (közülük 4 tábornok), 3 rendőr-, illetve csendőrtiszt, 5 egyházi személyiség (köztük Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát), 4 orvos (az OTI alkalmazottai) szerepelt. A többi 11 fő különböző értelmiségi foglalkozású személy volt.[1443] Kádár Gyula maliciózus megjegyzése szerint a tagok azok közül kerültek ki, „akiket ő [Gömbös Gyula – V. J.] tett naggyá. A 'felfedezettjeiből'."[1444]

A társaság — vitáktól, viharoktól és átmeneti hanyatlásoktól sem mentes — vontatott működése lassan hozott eredményt, ami elsősorban két látványos akcióban realizálódott. 1938. március 6-án Sztranyavszky Sándor elnök felhívást intézett az ország lakosságához azzal a céllal, hogy közadakozásból gyűjtsék össze a Gömbös hamvai fölé emelendő síremléket, hogy az „méreteivel is fejezze ki azt az erőteljes, hatalmas egyéniséget, amelyet Gömbös Gyula a megújhodott Magyarország közéletében jelentett". Az egykori „Vezér" által megálmodott nemzeti egység megvalósulását várták attól, hogy az emlékműre fordítandó összeg „a tehetősek

[1442] A „Gömbös Gyula Társaság" alapszabályai. Budapest, 1938. 2.
[1443] ÁBTL, A — 845. 4–5. és 18–23. fól.
[1444] Kádár Gy.: *A Ludovikától*… i. m. 291.

nahliki

pengőiből és a szegények filléreiből" gyűlik össze.[1445] A kampány révén, 1941 tavaszán készült el Gömbös síremléke. A Vastagh György alkotta, Örkény vezért ábrázoló, alumíniumból készült lovas szobrot 1941 júniusában avatta fel Raffay Sándor evangélikus püspök a Kerepesi úti temetőben. Egy év múlva került sor Pásztor János fehér márványból készült Gömbös-szobrának leleplezésére az Erzsébet-híd budai hídfőjénél. A társaság vezetése nem elégedett meg azzal, hogy a forgalmas Döbrentei téren keresztül közlekedők személyesen láthatják Gömbös alakját. 1943 januárjában terjeszteni kezdték „a keresztény és nemzeti gondolat lánglelkű apostolának" herendi porcelánból készült 25 cm. magas szobrát, darabonként 30 pengőért, hogy hívei naponta láthassák egykori vezérüket.[1446] A megrendelőknek postán leszállított ismeretlen számú példányon túl 1.250 darabot vett át eladás céljából egy budapesti kereskedő.[1447]

A szoboravatást követően tettek — sikertelen — kísérleteket arra, hogy más módszerekkel is erősítsék a társaság hatását. Az akkori alelnök, Antal István propagandaminiszter kezdeményezte, hogy „a vidéki sváb szervezetek munkájának ellensúlyozására" alakítsák meg vidéki köreiket, és vonják be azokba „a magyar gondolkodású és magukat minden feltétel nélkül magyarnak is valló svábokat". Ő volt az, aki a folyamatos működés feltételeinek megteremtését segítette a MOVE által a társaság részére átengedett helyiség berendezésével, és a szükséges pénzügyi támogatás biztosításával. A társaság égisze alatt tervezték megtartani a „*Virraszt a magyar lélek*" című előadássorozatot. Kezdeményezték Gömbös beszédeinek, nyilatkozatainak összegyűjtését és kiadást. Arra is született javaslat, hogy a neuwittelsbachi klinika falán emléktáblával örökítsék meg a volt miniszterelnök halálának emlékét.[1448] Volt sikerrel járó akció is. 1941-ben létesítették a Gömbös Gyula-Diákotthont, amely Budapest VIII. kerületében a Múzeum utca 11. számú épületben 100 hazai férfinek és 30 nőnek, a VII. ker. Erzsébet krt. 41. sz. épületben pedig 50 felvidéki diáknak biztosított elhelyezést és szállást.[1449]

[1445] A felhívás szövegét lásd Függetlenség, 1938. március 6. 15. – Társadalmi gyűjtés indult Gömbös Gyula síremlékére

[1446] ÁBTL, A — 845. 1. fól. – A Gömbös Gyula Társaság Igazgatóságának körlevele (1943. január 20.)

[1447] ÁBTL, A — 845. 6. fól.

[1448] ÁBTL, A — 845. 5—6. fól.

[1449] *Az 1944. évi Magyarország tiszti cím- és névtára pótfüzete*. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1944. 524. Az adatért Gyarmati Györgynek tartozom köszönettel.

Hiába voltak azonban a szobrok, megemlékezések, a sikertelen kezdeményezések, a magyar társadalomnak csak egy töredéke övezte kultikus tisztelettel az egykori miniszterelnököt. Sokak szemében inkább volt megtestesítője a háborúért felelős politikai elitnek, mindannak a tragédiának, amit a háború éveiben, részben már azt megelőzően kellett elszenvednie a magyar társadalom különböző csoportjainak. Ezt a felelősséget nem csak politikusok (például Bethlen István és Gratz Gusztáv) vallották. Gömbös Döbrentei téri szobrát mások is mindeme rossz szimbólumának tekintették. Köztük azok, akik a volt kormányfő halálának nyolcadik évfordulóján, 1944. október 6-án fehér márványból formázott alakjával is végeztek. Márai Sándor a robbantást követően ezt jegyezte naplójába:

> *„Rossz szobor volt; szép, nagy darab fehér márványból készült, amelyet nemesebb célra lehetett volna felhasználni. Ez a szobor jelképezett mindent, ami Magyarországon az elmúlt huszonöt évben aljas volt, dagályos, kapzsi, hazugan sovén, lelkendezően és fenyegetően öntelt. A fiatal tisztek, akik a durvaságot összetévesztették a fegyelemmel, a pökhendi közhivatalnokok, aki világnézeti melldöngetéssel pótolták mindazt, ami műveltségükből és jellemükből hiányzott, a zsákmányt szaglászó, kereszténységét kiáruló kispolgárság; mind e szoborból nyert önbizalmat.”*[1450]

E kettősség is jelezte, hogy Gömbös Gyulának és az ő eszméit érvényesíteni akaró társaságnak sem sikerült, — mert *nem is sikerülhetett* — megvalósítaniuk legfőbb célját, az ő elgondolásai szerint alakított „nemzeti egységet”…

[1450] Márai Sándor: Napló 1943–1944. Helikon Kiadó, Budapest, é. n. [1998] 237.

nahliki

Gömbös a magánember és a politikus

A társadalom megosztottsága tükröződött Gömbös fentebb tárgyalt megítélésében is. Mind kortársai, mind az évtizedekkel későbbi politikusok és történelem iránt érdeklődő laikusok körében találhatók olyanok, akik vagy istenítették, vagy kárhoztatták a miniszterelnököt nézetei és megvalósított politikája miatt. A fenti életutat áttekintve miként értékelhetjük Gömbös Gyula pályáját és tevékenységét szakmai szemmel? Választ kell keresnünk arra a kérdésre: Milyen *politikus* volt Gömbös? Válaszunk azonban csak akkor lehet megalapozott, ha azt is megítéljük, milyen *ember* volt a miniszterelnök? Mert egy személy politikusi minőségét emberi kvalitásai és mentalitása is alapvetően befolyásolják, sok vonatkozásban meghatározzák.

A magánember – család, barátok, hétköznapok

Gömbös Gyula *exhibicionista* személyiség volt, *nem* volt azonban *kitárulkozó*. Míg a politikusról sok és sokféle információ áll rendelkezésünkre, alig tudunk valamit magánéletéről, családtagjaihoz, barátaihoz fűződő személyes viszonyáról, hétköznapjairól, mert ő maga azokról nyilvánosan nem, vagy csak szűkszavúan beszélt. Még biográfusának, Révay Józsefnek sem. Üdítő kivételnek számított, amikor 1935 karácsonya előtt — már a súlyos betegséggel küszködve — így nyilatkozott újságíróknak:

> *„Házas ember vagyok, három gyermekem van… Sportolok, vadászok, gazdálkodom. Minden fa elültetése olyan nagy dolog számomra, mint a legnagyobb politikai cselekvés… Ha fáradtságot érzek, ki a szabadba és 24 óra múlva huszonnégyszeres erővel, megfrissülve jövök vissza… Nagy dologban, hacsak lehet, soha sem döntök, míg jól ki nem alszom magam…”*[1451]

E tekintetben még jobban hiányolja az életrajzíró a nem létező naplót és levelezést. Így azt a keveset, amit megtudhatunk Gömbös Gyuláról, csak kortársai

[1451] *Magyarország*, 1935. december 25. 2. – Móricz Zsigmond: Kormányozni csak optimizmussal lehet. Pillantás az országra Gömbös Gyula miniszterelnök dolgozószobájából. *Magyarország*, 1935. december 25. 2.

nahliki

feljegyzéseiből, egy-két vele vagy róla készült interjú morzsáiból szedhetjük össze. Jellemző, hogy ezek is többnyire halálát követően láttak napvilágot.[1452]

Minden jel arra utal, hogy Gömbös harmonikus családi környezetben nőtt fel. A családjában szerzett gyermekkori élményei egész életére kiható nyomokat hagytak benne. Ennek meghatározó eleme volt az összetartás és az egymás iránti szeretet, egymás segítése. Ez a szoros kapcsolat az után sem szakadt meg, hogy a kadétiskolába, majd csapatszolgálatra és tiszti iskolákra került. Szünetekben, szabadságai idején rendre hazatért, hogy családjával tölthesse azokat. Anyja szerint ilyenkor nem beszélt hivatásával kapcsolatos kérdésekről, csak a családdal foglalkozott. Miután kenyérkeresővé lett, szükség és persze lehetőségei szerint segítette szüleit, testvéreit. Alig kezdte meg politikai pályáját, amikor apja 1921. október 1-jén meghalt Murgán, ahova egy évvel korábban tért vissza Sopronból. Rajongva szeretett édesanyját ezt követően felhozatta magához, nagytétényi villájába, ahol miniszteri és kormányfői szolgálata idején is szívesen töltött vele órákat – bár az anya szerint egyre kevesebbet, különösen azt követően, hogy kormányfő lett. Ugyanitt lakott egy ideig öccse, a később öngyilkosságba menekülő János, akinek segíteni igyekezett problémái megoldásában. Később húgának és édesanyjának négyszobás lakást bérelt Budapesten, a Vörösmarty utcában. Politikusként rendszerint feleségével mutatkozott, édesanyjával elvétve. Anyja csak parlamenti bemutatkozásán vett részt, s csupán néhány alkalommal kereste fel a miniszterelnökségen. Ez azonban aligha jelenthette az édesanya „megtagadását". A jelenség inkább azt jelezte, hogy az egykori, egyszerű falusi parasztlány számára idegen volt a nagyváros „úri világa", s még inkább a politikusoké, amivé fia is lett. Weitzel Annamária „távol tartotta magát a politikától […] kerülte a nyilvánosságot is. Nem akart mást, csak anya lenni…", fia tevékenységét is inkább — egyik kedvenc időtöltéseként — az újságok híradásai

[1452] A fejezet legfontosabb forrásai: Lázár A.: *Emlékezéseim*… i. m.; *Gömbös Gyula hatalomra kerülése* … i. m.; *Adatok az Antal–Gömbös-féle*… i. m.; Bencsics Gyula: Látogatás Gömbös Gyula édesanyjánál – *Nemzeti Figyelő*, 1936. október 8. 3.; Karinthy Frigyes: Egy elkésett interjú Gömbös Gyulával – *Az Est*, 1936. október 9.; r. b.: Érdekes apróságok Gömbös Gyuláról, a magánemberről – *Az Est*, 1936. október 9.; Petneházy Antal visszaemlékezése [Kézirat] HL, VII/252, 311. d.; Gergely Jenő biográfiájában a Szakály Sándor által Ernő fiával készült interjút, Petneházy emlékezését és második felesége unokájának információit felhasználva részletezte Gömbös családi helyzetének alakulását. *Gömbös 2001*, i. m. 13–25. Érdekes adatokat, véleményeket ismerhetünk meg Révay könyvéből (Révay J.: *Gömbös*… i. m.) és a kortárs újságíró, korabeli lapbeszámolókra is támaszkodó utólagos emlékezéseiből (Szokoly E.: *…és gömbös*… i. m. 229–231., 248–254.; 263–268. és 339–341.).

nahliki

segítségével kísérte figyelemmel.[1453] Mindennek ellenére nagyon büszke volt elsőszülött gyermekének sikereire, s változatlan szeretettel viszonyult hozzá. De nem szerette kiteregetni érzéseit. Ezt illusztrálja egy apró epizód. 1933 karácsonya előtt Gábor Móriccal megfesttette saját portréját, amit karácsonyi és születésnapi ajándéknak szánt fia számára. Az esetnek híre ment – bizonyára a festő jóvoltából. Az anya így válaszolt a képfestetés indokait firtató újságírói kérdésre: „Amikor nemrég nálam volt a fiam, — mesélte a nagyasszony Gábor műtermében — azt kérdezte tőlem: mit kap krisztkindlire[1454]? Ezt a képet szántam neki, meg még valamit, de azt nem mondom meg."[1455]

A mintát követve, hasonló lehetett viszonya saját családjához: feleségeihez és gyermekeihez. Politikai elfoglaltságai — kiváltképp gyakori és esetenként több napig tartó vidéki útjai — azonban megrontották kapcsolatát első feleségével. Greta Reichert bizonyára nyugodtabb családi életben, férje gyakori otthonlétében reménykedett, miután Budapestre költöztek, de csalódnia kellett. Itt — egyrészt — a belvárosi, Baross utcai lakásban jóval szerényebb viszonyok között kellett berendezni életét, mint amihez tehetős apja bécsi házában szokott. Másrészt társasági kapcsolatai is meglehetősen beszűkültek a császárvárosban átéltekhez képest. Különösen azt követően, hogy Gömbös kilépett a kormánypártból, ami anyagilag is rosszabb helyzetbe hozta őket. A csalódások nyilván feszültséget keltettek férj és feleség között. Mindez szakításhoz vezetett. Greta asszony — családja nyomására is — gyerekeivel Bécsbe költözött, és beadta a válókeresetet. A válásra valószínűleg 1925-ben került sor. Ez azonban nem vált véglegessé, második felesége halálát követően, 1934 tavaszán ismét összeházasodtak. Ebben szerepe volt annak is, hogy a miniszterelnököt a kormányzó és főleg annak felesége erősen ösztönözte a kapcsolat felújítására. De bizonyára nem következhetett volna ez be, ha nem maradt volna semmi nyoma a köztük kialakult korábbi pozitív érzelmeknek. És nyilván az is, hogy hiányoztak neki a gyerekei.

Gömbösnek három gyermeke született első házasságában, még Bécsben: Ernő (1915. április 5.), Dóra (1917. november 21.) és Gyula (1918. október 18.). *„Nagyon*

[1453] *Nemzeti Figyelő*, 1936. október 8. 3. – Bencsics Gy.: Látogatás… i. m.

[1454] Krisztkindli – karácsonyi ajándék (német tájszó)

[1455] *Az Est*, 1933. december 24. 2. – Kiss Zoltánnak tartozom köszönettel azért, hogy a cikkre felhívta figyelmemet.

nahliki

szerette gyermekeit" – nyilatkozta Gömbösről egyik bizalmas munkatársa, Träger Ernő miniszteri tanácsos, a gyorsírási ügyek kormánybiztosa. Egy barátjának 1920-ben szerzett élményét felidéző emlékezése szerint azonban esetenként apaként is a katonatiszt tört ki belőle, és úgy nevelte gyerekeit — még kislányát is —, mintha besorozott bakák lettek volna.

> *„Nem egyszer megtörtént, hogy családja körében ebédeltem. Ilyenkor mindig részem volt egy különös és kedves jelenetben. Ebéd után gyermekeinek, akik akkor még igen kicsinyek voltak, […] vigyázzba kellett előtte felsorakozni, és akkor ő a karosszékben ülve, félig-meddig parancsoló formában intézett hozzájuk kérdéseket és adott nekik utasítást. Majd pedig parancsszóra katonás léptekkel elvonultatta őket maga előtt a gyermekszoba felé."*[1456]

Fejlődésüket válása után is figyelemmel kísérte. Fiai jövőjét — rá jellemző módon — csak a katonai pályán tudta elképzelni, ezért katonai főreáliskolába íratta és ott miniszterként is többször meglátogatta őket.

Gömbös második házasságát nem terhelték a politikai tevékenység és a családi élet konfliktusából fakadó nehézségek. A soproni születésű, hivatalnok családból származó Szilágyi Erzsébettel a politika világában ismerkedett meg. Egy katonatiszt elvált feleségeként a MOVE nőtagozatának elnöke volt, erős politikai érdeklődésű, sokoldalúan művelt asszony. Greta Reicherttel szemben ő nem ellenezte, hanem ösztönözte és támogatta férje politikai szerepvállalást. A „magas intelligenciájú, a politika világában jártas" asszony[1457] szívesen vállalta mellette a politikusfeleség protokollszerepeit is. Minden jel arra mutat, hogy harmonikus házasságban éltek a feleség 1933 júliusában bekövetkezett haláláig. Szilágyi Erzsébetnek fontos szerepe volt férje műveltségének gazdagításában. Legjobb barátnője volt Hóman Bálint felesége. A két házaspár gyakran vendégeskedett egymásnál, s a férjek között is baráti kapcsolat alakult ki. Így lett a neves történész Gömbös „tanára", aki elsősorban a politikában is hasznosítható történeti ismereteinek bővítésében segítette majdani miniszterelnökét. Kortársi emlékezések szerint Erzsébet asszony azzal is egyengette férje politikai karrierjét, hogy csillapította annak ellenzéki hangját, és a kormánypártba való visszalépésre ösztönözte.

Nehéz megítélni Gömbösnek a valláshoz való viszonyát. Azt számos vallomása, illetve munkatársainak, kortársainak utalásai is bizonyítják, hogy mélyen vallásos

[1456] Idézi Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 20.
[1457] Petneházy i. m., HL, VII/252, 311. d. 22.

nahliki

volt, evangélikus hitét komolyan vette és meggyőződésesen vallotta. Nem tudjuk azonban, hogy istentiszteleteken való részvétel formájában mennyire rendszeresen gyakorolta. Vallásossága sohasem eredményezte, hogy egyházában világi tisztséget vállaljon, mint például egyik legközvetlenebb munkatársa és bizalmasa, Sztranyavszky Sándor, a NEP elnöke, aki a Dunamelléki Evangélikus Egyházkerület felügyelőjeként befolyásos egyházi tisztséget töltött be, s ebben a minőségében is politizált.[1458] Gömbös nem volt bigott, evangélikus hite nem tette elzárkózóvá más keresztény vallásokkal szemben. Második felesége katolikus volt. Munkatársai megválasztásában és párt-, illetve társadalomszervező tevékenységében sem tartotta döntő szempontnak a felekezeti hovatartozást. E tekintetben a politikai célok és érdekek — kiváltképp a nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvése — mindenképpen felülírták számára a felekezeti szempontokat, amelyek érvényesítését vallási toleranciája is segítette.[1459]

Munkarendjéről és módszeréről is csak szórványos adataink vannak. Édesanyja szerint miniszterként és miniszterelnökként sokat dolgozott, gyakran éjjel fél háromig volt fenn és reggel fél nyolckor kelt. Emiatt vele is ritkán találkozott.[1460] Ezt igazolja közvetlen munkatársának emlékezése is.[1461] Nem tudjuk azonban, hogyan osztotta be munkaidejét, volt-e munkanapjaiban olyasféle rendszeresség, mint ami például Bethlen Istvánt jellemezte,[1462] s miként szervezte munkáját hivatalában, a Honvédelmi Minisztériumban és a Miniszterelnökségen.

Gömbös egyre fogyó szabadidejét a sport, a kertészkedés, bizonyos művészetek iránti érdeklődés, valamint a társasági élet töltötte ki.

Gyerekkorától erősen vonzódott a természethez. Egy idő után terhessé vált számára a nagyváros zsúfoltsága. Ezért 1922-től szabadidejét legszívesebben nagytétényi 30 holdas kertjében töltötte, melyet első felesége örökségéből vásároltak. Hamarosan villa épült rá, ahol egy ideig anyja és öccse is lakott, s melybe Gömbös halála után felesége és lánya költözött a várban lévő miniszterelnöki lakásból. A területet barackfákkal ültették be, amely 1936-ban mintegy tízezer pengőnyi bevételt hozott a családnak, s tehenészetet is létesítettek.

[1458] *Függetlenség,* 1933. szeptember 8.; 1934. június 29.
[1459] Lásd többek között *Budapesti Hírlap,* 1932. november 23.; *Függetlenség,* 1934. június 29.
[1460] *Nemzeti Figyelő*, 1936. október 8. 3.
[1461] Petneházy i. m., HL, VII/252, 311. d. 2.
[1462] Lásd Romsics I.: *Bethlen*… i. m. 208–209.

nahliki

Bár a gazdaság nagyságrendje intéző és idénymunkások alkalmazását is megkövetelte,[1463] a munkában, — amikor tehette, kikapcsolódásként — maga Gömbös is részt vett. Barackfáinak gondozása volt egyik kedvenc kikapcsolódása. Erre utalva emlegette sokszor: „*Én is kisgazda vagyok*." Itteni szobájának berendezése is puritán volt. Bár könyvekkel volt tele, s íróasztala is árulkodott az ott végzett „hivatali" munkáról, a kertben töltötte itteni idejének nagy részét.

Ez összefüggött sportpolitikai megnyilatkozásaiból is kitűnt alapelvével: „*Ép testben ép lélek*." Ezért tartotta fontosnak a rendszeres testedzést. Nem csak szavakban hangoztatta, gyakorolta is – szinte haláláig. Felnőtt korában, még miniszterként is gyakran vívott, lovagolt, úszott, teniszezett. A „vadászatot a sportok élére helyezte",[1464] melyet politikusként már szenvedélyesen űzött, ez szintén a természetbe vitte. A szellemi sportot, a sakkot is kedvelte és sikerrel játszotta. Gyermek- és ifjúkori kedvencei közül csak az atlétika és a futball maradt el életéből az idő múlásával. Úgy vélte, ha sportol, nincs veszélyben az egészsége. Amikor veseköve miatt műteni akarták, azt makacsul, önmagában és a sport gyógyító hatásában bízva hárította el, mondván: „*Majd kilovagolom ezeket a köveket*." A sport hosszú ideig jótékony hatással volt fizikai alkatára, állóképességére, munkabírására. A vesebaj ellen azonban nem jelentett orvosságot.

Kedves szórakozása volt a színház – a prózai és a zenés egyaránt. Szívesen énekelt és rajzolgatott. Az irodalom és az írók iránti — részben Kozma közvetítő tevékenységének köszönhető — érdeklődésének, velük tartott kapcsolatának is szerepe volt a népi írókhoz történő közeledésében.[1465] Szerette a humort, a kabarét, s az önirónia sem volt idegen tőle. Barátja, Kozma Miklós nagyra értékelte humorát,[1466] és más kortársak is így emlékeztek rá.[1467] Érdekes sztorival jelzi ezt Träger Ernő emlékezése:

> „*Kedélyes ember volt. Szívesen hallgatta meg a tréfákat a Ház folyosóján éppúgy, mint otthon, a lakásában. Nagyon szerette az anekdotákat, de inkább csak hallgatta őket. Nagyon sajnálta, hogy*

[1463] *Függetlenség*, 1936. december 25. 5. – Hubay Kálmán: Karácsony Tétényben
[1464] Petneházy i. m., HL, VII/252, 311. d. 18.
[1465] Lackó M.: *Az Új Szellemi*… i. m. 103–139.
[1466] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. I. 197.
[1467] Lásd például Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rend., bev. tan., jegyzetetk: Pritz Pál., Gondolat, Budapest, 1987. 187.

nahliki

mint miniszterelnök nem járhat kabarébe, mert saját fülével szerette volna hallani, hogy mulat a közönség a Gömbös-tréfákon. Ha meghallotta, hogy Békeffi László róla konferál a kabarében, rögtön magához kérette előadatta magának a tréfát és ilyenkor Békeffinek nagyobb sikere volt, mintha zsúfolt ház előtt konferált volna."[1468]

Otthoni életét, azzal kapcsolatos igényeit inkább a puritánság jellemezte. Egész pályája során nem szerzett vagyont. Mindkét házassága idején egyszerű polgári lakásokban élt – Szilágyi Erzsébettel a Munkácsy utcában. Katonai neveltetésének és háborús élményeinek köszönhetően — különösen kényszerhelyzetekben — a legegyszerűbb lakással, fekvőhellyel is beérte. Válása után egyedül maradva, feladta a Baross utcai lakást és a Fajvédő Párt Irányi utcai klubhelyiségének egy szobájába költözött. Politikusi mentalitását is jellemezte, hogy pozícióit, hatalmát nem használta fel egyéni haszon- és vagyonszerzésre. Kezelőorvosa szerint második rosszulléte után is a balatonfüredi szanatóriumba kellett volna vonulnia, „azonban pénzügyi okokból, mert szegény ember volt, és nem telt rá" ehelyett nagytétényi villájában, majd a királyszállási állami vadászkastélyban kúráltatta magát.[1469] Ez is hitelesíti azt, hogy komolyan vette a korrupció elleni fellépést, amit fajvédő korától fontosnak tartott. Személyes barátja, Kozma György zempléni főispán egy ranghelyesbítést kérő ismerősének azzal a fenntartással vállalta a közbenjárást, hogy a dolog „nagyon nagy óvatosságot igényel, mert Gömbös Gyula katona[i] ügyekben nem szereti a protekciót, s megtörténhetik, hogy az ember a legjobb indulattal inkább árt barátjának".[1470] Ez persze nem jelentette azt, hogy nem hozott személyi döntéseket kifejezetten szubjektív megítélés alapján. Ebben azonban nem barátainak befolyása, még kevésbé anyagi előnyök szerzése motiválta, hanem az, hogy az illetőben saját politikájának támogatóját látta-e vagy sem.

Gömbös puritánsága abban is megnyilvánult, hogy nem volt költekező – de nem vetette meg a kulináris élvezeteket. Kiváltképp a magyaros ételeknek nem tudott ellenállni. Élete vége felé, súlyos betegségéből lábadozva sem: „*…belopózott az éléskamrába és mint egy csintalan gyerek, gyorsan leszelt egy darab kolbászt és megette*" – az

[1468] r. b.: *Érdekes apróságok*… i. m.
[1469] *Magyarország*, 1936. október 7. 7.
[1470] MNL OL P1080 1. cs. 1. tétel 116. fól. – Kozma György levele vitéz Olthay Lajosnénak (1933. augusztus 31.)

nahliki

orvosi tilalom ellenére.[1471] Kedvelte, de — különösen az 1920-as évek közepétől — módjával fogyasztotta a szeszesitalt. S mindehhez dohányzott: cigarettát és szivart is szívott – különösen munka közben. Étkezési és italfogyasztási szokásait illusztrálják Antal István által felidézett szavai, melyeket 1936. augusztus végén, már súlyos betegen mondott sajtófőnökének, miután az őt vizsgáló bécsi Wenckebach professzor feloldotta az általa korábban elrendelt szigorú diétát:

> *„Mától kezdve ehetek, ihatok akármit is, a töltött káposztától a borjúpörköltig, a Dreher sörtől a badacsonyi borokig mindent, sőt még talán a barackpálinkát is megengedte volna, ha kértem volna. De ennyire telhetetlen mégsem lehettem: már csaknem négy hónap óta el vagyok zárva a rendes ételektől és italoktól, most is ezentúl kárpótolni fogom magam.”*[1472]

Szárnysegédje, Petneházy Antal szerint, akkor is, amikor szigorú diétát kellett tartania, „ha nem volt neki reggelire szalonna, nem jól kezdődött a napja”.[1473]

Sokat adott a megjelenésére. Mindig ápolt volt és szolidan elegáns. Az elegancia épp úgy jellemezte megjelenését a hivatalos programokon, mint a társasági életben. Honvédelmi államtitkárként és miniszterként hivatalos alkalmakon gyakran jelent meg egyenruhában, melyen kitüntetései is díszelegtek. Ám e téren sem hagyta el a kitűnni vágyás. A kor divatjának megfelelően ő is készíttetett magának — saját tervezésű — díszmagyart, amelyet egyes kortársai meglehetősen bizarrnak tartottak. Egy anekdota szerint, amikor először jelent meg benne barátai előtt, az időnként palócosan beszélő Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár így reagált: *„Te Gyuláa, te Gyuláa, olyan váagy benne, mint egy operetthuszáar!”*[1474]

Barátainak köre sokat változott az idők során, de szinte mindig munkahelyi környezetéből, illetve politikai elvbarátai közül verbuválódott. Közös szórakozásaik — bálok, baráti ivászatok — a katonaévek alatt néha még viharosak voltak. Ezeken épp úgy érvényesült jó énekhangja, mint remek tánckészsége, sármos megjelenése, élvezetes társalgási stílusa. Nem kevésbé fizikai alkata. A 178 cm magas, még 43 éves korában is erős testalkatú, szőke, kék szemű egészségesen piros arcszínű, tiszti egyenruhában vagy civil öltözetben egyaránt elegáns megjelenésével vonzó jelenség volt. Mindezek révén érhetett el sikereket fiatal korában az ifjú hölgyek körében,

---

[1471] r. b.: *Érdekes apróságok*… i. m.
[1472] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 487.
[1473] Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. 20.
[1474] Szokoly E.: …*és Gömbös*… i. m. 265.

nahliki

akikhez vonzódott. De ebből az időből sem tudunk kilengésekről – még kevésbé botrányokról. Egyáltalán, semmiféle információt nem tartalmaznak az emlékezések szexuális életéről, ilyen természetű kapcsolatairól. Ezt illetően annak is információértéke van, hogy még politikai ellenfelei sem írtak ilyesmiről, és más tekintetben rajta élcelődő vicclapokban sem lehet olvasni nőügyeiről. Annak sincs jele, hogy a színházkedvelő politikusnak színésznőkkel lettek volna kapcsolatai, mint a vele jó kapcsolatot ápoló, szintén életszerető Göring porosz miniszterelnöknek. Aligha képzelhető el azonban, hogy a fess, határozott fellépésű, ismert politikus ne keltett volna vonzalmat a környezetében lévő hölgyekben.[1475] Miként az sem, hogy a harmincas–negyvenes éveiben járó, férfiúi ereje teljében lévő, a nőkhöz vonzódó Gömbös ne élt volna kínálkozó alkalmakkal, mi több, ne kereste volna azokat. Kiváltképp a válása utáni zaklatott években. Vagy akár — akkor egyébként zavartalan házassága időszakában — olyan szituációkban is, amikor hosszabb ideig volt távol családjától: például 1918 őszén, Budapesten és Zágrábban, vagy 1919 tavaszán, Szegeden. Tiszttársai sem becsülték volna sokra, ha nem így tesz, hisz az a katona alapkövetelményének számító férfiasság kritériuma — mondhatjuk, norma — volt az adott korban.

Később házassága, majd felelős beosztásai hatására társasági szórakozásainak keretei és jellemzői egyaránt szoliddá váltak. Inkább csak hivatalos bálokba járt, ahol a protokoll is szabályozta a megjelenést és a viselkedési normákat. Szívesen — bár nem sűrűn — látta vendégül barátait lakásán szűk körű vacsorákon, amikor is az esték beszélgetéssel, anekdotázással, esetleg kártyázással teltek. Kedvenc játéka az alsózás volt. Máskor éttermi beszélgetések során cserélték ki gondolataikat. Nagyobb vendégség csak szilveszterkor volt nála. Ilyenkor ő mondott újévi köszöntőt.

Azok többsége, akik haláláig barátai és bizalmas munkatársai voltak, emberileg is kedvelték. Melegszívű, segítőkész, ugyanakkor barátaiban, munkatársaiban megbízó embernek és vezetőnek tartották, aki maga iránt is bizalmat keltett. Egyesek szinte rajongtak érte – mindenekelőtt Antal Istvánt, Hóman Bálintot, Marton Bélát, Szörtsey Józsefet, Sztranyavszy Sándort említhetjük e körből. De azok is becsülték emberi vonásait, akik egyben kritikusan is szemlélték egyes lépéseit, mint pl. Lázár

[1475] Gömbös szárnysegédjének, közvetlen munkatársának visszaemlékezése is ezt erősíti, aki szerint második feleségének halálát követően „menyasszonyban nem lett volna hiány". Petneházy Antal visszaemlékezése [Kézirat] HL, VII/252, 311. d. 23.

nahliki

Andor vagy Kozma Miklós, aki kedvesnek, kellemesnek tartotta Gömbös egyéniségét.[1476]

Az ellene támadókkal, az általa igazságtalannak tartott vádaskodókkal szemben azonban megőrizte gyerekkorának vehemenciáját. Mivel felnőtt fejjel nem bocsátkozhatott verekedésekbe, katonás megoldással, párbajban vett elégtételt. 1922-ben egy nemzetgyűlési vita kapcsán Beniczky Ödönnel alakult ki konfliktusa, aki a nehéz lovassági karddal vívott duellumban a kiváló vívóként ismert Gömbösnél is jobbnak bizonyult.[1477] Még honvédelmi államtitkárként, 1929-ben is vállalkozott párbajra, amiért négy napra a Pestvidéki Királyi Törvényszák fogházának is vendége lett.[1478] Sőt, az ádáz politikai ellenféllé vált egykori baráttal, Eckhardt Tiborral is párbajozott, néhány hónappal halála előtt.[1479]

Mindez azt bizonyítja, hogy Gömböst minden tekintetben normális életmód és emberi kapcsolatok jellemezték – családon belül és kívül egyaránt. Sem fizikai, sem pszichés zavarok nem befolyásolták kedvezőtlenül az élet jelenségeihez fűződő viszonyát, azokkal kapcsolatos reakcióit – csak elhatalmasodó betegsége élete végén. Ennek köszönhető, hogy családi és baráti kapcsolatai többségében tartósnak bizonyultak.

Volt azonban személyiségének két olyan, egymással összefüggő eleme, melyek gyakran felülírták ezeket a kötődéseket: a vezető szerep megszerzésének, birtoklásának vágya és a küldetéstudat. Az a hit, hogy ő képes és ezért ő hivatott megoldani a nemzet nagy problémáit, de legalábbis részvétele nélkülözhetetlen az azt szolgáló munkában. Ha e vágy és hit ütközött a családi érdekkel vagy a barátok nézeteivel, törekvéseivel, rendre az utóbbiak rovására döntött. Ezért ment Budapestre 1918 novemberében és 1919 augusztusában, s utazott Bécs helyett Szegedre belgrádi küldetéséből – gyermekeivel együtt magára hagyva feleségét az osztrák fővárosban. Ezért nem vette észre vagy figyelembe, hogy első feleségének elege lett állandó távolléte miatt a Fajvédő Párt reménytelennek bizonyult vidéki szervezőútjai idején, ami váláshoz vezetett. Ezért nem törődött második felesége őt óvó félelmeivel, amelyeket a honvédelmi minisztert ért fenyegetések váltottak ki, s amelyek az asszony

[1476] Lásd Ormos M.: *Egy magyar médiavezér*… i. m. I. 197.
[1477] Juhari Zsuzsa: Pisztollyal, karddal, öklöllel. *História*, 1985. 3. sz. 11.
[1478] Gergely J.: *Gömbös 2001*. I. m. 23.
[1479] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 460–461.

nahliki

megbetegedését, majd halálát is okozták. Ugyanígy kérlelhetetlen, sőt kíméletlen is tudott lenni barátaival, korábbi harcostársaival — pl. Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Eckhardt Tiborral — szemben, ha politikai céljai vagy hatalmi érdekei úgy kívánták.

Ez a két vonása — a vezető szerep megszerzésének, birtoklásának vágya és a küldetéstudat — vitte a politikai pályára és befolyásolta jelentős mértékben annak jellemzőit is.

Milyen politikus volt Gömbös?

Másolt-e Gömbös, vagy „magyar úton járt"?

Kritikusai közül sokban ott bujkált a kétely vagy fogalmazódott meg a „bizonyosság": Gömbös, állításaival szemben, nem magyar nemzeti politikát gyakorolt, hanem idegen mintákat követett. Azt, amit a nemzetiszocialista Hitler valósított meg Németországban, és főleg amit a fasiszta Mussolini Olaszországban.

„Ahogy Olaszországból nem lehet a narancsfát idehozni, mert az a magyar talajban nem élhet meg, úgy a német rendszert sem lehet átültetni a magyar életbe, mert az itt nem virágozhat ki."[1480] Ezekkel a szavakkal utasította el Gömbös Gyula miniszterelnök azt a vádat, hogy az olasz és a német diktátor politikáját követi, módszereit alkalmazza. Az a Gömbös Gyula, akit — épp a fenti gyanú alapján — a kortársak közül sokan *Gömbölini*nek tituláltak. E véleményeket maga Gömbös is megalapozta néhány kijelentésével. A Ducét nyíltan vallotta példaképének:

> *„Mussolini alakja erőt és energiát sugároz, szeme pedig szellemet, zsenialitást és derűt áraszt szerteszét* [...] ***Én szívesen vallom őt mintaképemnek, és szívesen tekintek reá, mint akinek példáját érdemes követnünk.****"*[1481]

Hitlerről ugyan sohasem nyilatkozott hasonló módon, sejtelmesen azonban utalt az NSDAP-hoz fűződő kapcsolataira: „Németországban *a német jobboldalhoz erős szálaim vannak…"*[1482] Hasonló hatásúak voltak miniszterelnökként tett politikai lépései, amelyek a külvilág iránti érdeklődést és nyitottságot mutattak. A nyitás azonban — a Szovjetunióval kötött diplomáciai kapcsolattól eltekintve — egyirányú volt. Külpolitikai tájékozódásának fő iránya Olaszország és a nemzetiszocialista vezetés

---

[1480] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 525.
[1481] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 567–568.
[1482] Kerekes Lajos nyomán Idézi: Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 272.

nahliki

alá került Németország volt. Nem csak a revíziós célok remélt támogatása miatt. Gömbös politikai pályája kezdetétől hangsúlyozta, hogy a nemzeti alapon szerveződő, erős központi hatalom által irányított államok példáját kell követni, s e két országban látta ezt elsősorban megtestesülni. Ezért *is* látogatott először — másfél hónappal kinevezése után — Mussolinihoz, s elsőként az állam- és kormányfők közül Hitlerhez. Az olasz korporációs rendszer szinte változatlan formában történő átvételének kísérlete pedig okkal vetette fel sokakban a másolás gyanúját.

A Gömbös „másoló politikájára" utaló nézetek halála után is tovább éltek, majd a második világháborút követően még fel is erősödtek. Azóta is vita tárgya, hogy kinek volt igaza: a vádlóknak vagy a vádlottnak?

A kérdés máig tisztázatlan voltát nemcsak a különböző politikai elfogultságok torzító hatásai eredményezték, hanem szakmai problémák is. Egyrészt az, hogy a fenti értékítélet és annak cáfolatai is általában egyes jelenségek alapján, a politikai nézetek és gyakorlat alapos és sokoldalú elemzése, a körülmények mérlegelése nélkül születtek. Másrészt Gömbös tekintetében jobbára csak a miniszterelnökre (1932–1936) vonatkoztatva fogalmazódtak meg.

Mint már utaltunk rá, nincs könnyű helyzetben az, aki igazságot akar tenni a kérdésben, azaz fel akarja kutatni Gömbös politikai nézeteinek forrásait. Jobbára beszédeket tartott és legfeljebb rövid újságcikkeket írt. Ezekben pedig alig találunk utalást arra, kitől mit olvasott, kitől vett át gondolatokat. E beszédek és írások azonban hitelesen tükrözik azt, miként látta korát és az őt körülvevő világot; hogyan vélekedett az ország, a magyar társadalom helyzetéről, problémáiról és azok megoldásának lehetőségeiről, módjáról. De csak bizonyos időszakokban. Mert az is bizonyos, hogy — jól képzett katonatisztként és miniszterelnöksége idején már a tapasztalt politikusként — megfelelő taktikai érzékkel állapította meg, mikor milyen kérdésekről beszélhet, s miről nem. Ilyen időszakokban és szituációkban tettei beszéltek helyette.

Mindebből következik, hogy ideológiai-politikai nézeteinek rekonstruáláshoz

1. nem elég miniszterelnökségének időszakát vizsgálnunk, egész politikai pályája során született szövegeit át kell tekintenünk;
2. nem elég írásait, beszédeit elemeznünk: a politikai gyakorlatában és módszereiben testet öltött gondolatokat is kutatnunk kell.

nahliki

3. Nézeteinek forrásait pedig nagyrészt a komparatisztika és az analógia eszközeivel rekonstruálhatjuk.

Ezért mindenekelőtt Gömbös ideológiai, politikai nézeteit és gyakorlatát kell összevetnünk a fasiszta és a nemzetiszocialista ideológiával, illetve Mussolini és Hitler politikai hatalomgyakorlásával. Az általános jellemzőket az alábbi összehasonlító táblázatban foglalhatjuk össze:

Ideológiai nézetek	
Gömbös	***Fasizmus, nemzetiszocializmus***
• *Nemzeti gondolat* (előbb függetlenségi, majd 1918-tól internacionalizmus-ellenes tartalommal). • *Nemzeti öncélúság* – az egyén mindenben alárendeli magát a nemzet érdekeinek, ezért van szükség a „magyar nemzet faji reneszánszára”,[1483] szükséges *„új nemzedék teremtése”*.[1484] • *Liberalizmus- és szocializmus-ellenesség.* • *Agrárizmus.* • *Szociális gondolat.* • *Antiszemitizmus* (fajvédelem). • A parlamentarizmus elvetése, központosított államhatalom – a „lelkek feletti” *diktatúra – vezérelv.*	○ *Új rend, „új civilizáció”* hirdetése, mely kizárólag az általuk képviselt elmélet, illetve vezetett szervezet és kialakítandó rendszer — mint a *megvalósítás motorja, dinamója* — által érhető el. ○ Az egyént magába olvasztó *nemzeti (faji) kollektívumnak* a fejlődőképes új társadalmi rend ideális formájaként történő deklarálása – a *liberalizmus* (individualizmus, racionalizmus) és a *szocializmus* (osztályszemlélet, internacionalizmus) *elutasítása.* ○ A *nemzeti* és *szociális(ta)* jelszó és program összekapcsolása – az antikapitalizmus és a marxizmus-/szocializmus-/bolsevizmus-ellenesség jegyében.[1485] ○ Ezt egészítette ki a nemzetiszocialista fajelmélet (antiszemitizmus).
A hatalomgyakorlás intézményei és módszerei	
Gömbös *(miniszterelnökként)*	***Fasizmus, nemzetiszocializmus***
• *A választópolgárokat összefogó szervezett tömegpárt* (Nemzeti Egység Pártja – NEP) segítségével törekvés ○ *egypártrendszer* kialakítására, ○ *a társadalom életének totális megszervezésére,* önszerveződésének megszüntetésére (társadalmi tevékenységi csoportok), ○ *a parlament korlátlan uralására.* • *A vezérelv alkalmazása.* • *Kísérlet* ○ az *érdekképviseleti rendszer* kialakítására, ○ az országgyűlés *korporatív jellegű* átalakítására, ○ a *végrehajtó hatalom* szerepének növelésére. • *Zsidóellenes intézkedések* – rejtetten, titkosan.	○ A többpártrendszerű *parlamentarizmus elvetése,* ○ a *társadalom önszerveződésének* ellehetetlenítése, a *szabadságjogok felszámolása,* ○ *egyetlen* — a nemzeti (faji) kollektívumot megtestesítő — *szigorúan centralizált, katonai fegyelemmel reguláz*ott, *modern tömegpárt,* ○ a *törvényhozás mellőzése, vagy átalakítása, alárendelése* a pártnak és az általa vezérelt végrehajtó hatalomnak, ○ az *állami szervek (közigazgatás) teljes alárendelése* a pártszerveknek, ○ *a vezérelv,* ○ a *társadalom mindennapi életének totális megszervezése* a párt és az állam által. ○ Németországban a zsidóság korlátozása, majd megsemmisítése.

[1483] *Szózat,* 1919. november 22.
[1484] Gömbös Gy.: *Válogatott…* i. m. 57.
[1485] Ormos Mária: *Nácizmus – fasizmus.* Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 90–91.

A fenti összevetés azt bizonyítja, hogy Gömbös nézetei és politikája szinkronban vannak, alapvető elemeit tekintve azonosságot mutatnak a náci és fasiszta ideológiával, illetve politikai gyakorlattal. Ez pedig arra indíthatna bennünket, hogy itt zárjuk le a téma tárgyalását – jogosnak ítélve a másolásra vonatkozó vádakat. Ezzel azonban a korábbi hiányosságokat ismételnénk. Ha tovább akarunk lépni, a részleteket is meg kell vizsgálnunk, mégpedig Gömbös egész politikai pályájának folyamatában, a körülményeket is mérlegelve.

Ami a körülményeket illeti, elkerülhetetlen három szempont figyelembe vétele.

1. *Időtényező:* Gömbös – hason(l)ítás alapjául szolgáló – nézetei nagyrészt azt megelőzően alakultak ki, hogy Mussolinit és Hitlert megismer(het)te.
2. *Hatalmi helyzet:* a miniszterelnök *Gömböst* — *Mussolinitól* és *Hitlertől* eltérően — számos tényező korlátozta céljai megvalósításában.
3. *Eltérő személyiségek* voltak.

Mindenekelőtt az időtényezőt kell figyelembe vennünk, hisz Gömbös csak olyanoktól vehetett át gondolatokat, akik azokat nála korábban fogalmazták meg. Az alábbi időrendi táblázat egyértelműen bizonyítja, hogy Mussolini, s főként Hitler nem tartozhatott közéjük.

	GÖMBÖS	MUSSOLINI	HITLER
1919			
Január	**a MOVE elnöke**		
Február			
Március		**a fasciók alakuló ülése**	
Április	Cikkei bécsi lapjában		
Május			
Június		a fasciók programja	
Július			
Augusztus			
Szeptember			**a DAP tagja**
Október			
November	a MOVE c. lap		
December	írásai a *Szózat*ban		
1920			
Január			
Február			NSDAP – új program
Március			
Április			
Május		új program – jobboldali fordulat	
Június	nemzetgyűlési képviselő (Kisgazdapárt)		
Július			
Augusztus			
Szeptember			
Október			
November		a squadrista mozgalom	

nahliki

A táblázatba tömörített áttekintés is jelzi, hogy a három politikus pályakezdése nem tette lehetővé a másolást. Gömbös jelzett politikai nézeteinek alapelemei csíráiban már 1912 és 1919 áprilisa között kialakultak.[1486] Mindezt mintegy szimbolikusan összegezte híres/hírhedt mondatában az 1919-es bécsi emigrációban kiadott lapja hasábjain: „Igen, mi is szocialisták vagyunk, *magyar nemzeti szocialisták*!"[1487]

Alig három hónappal korábban, 1919 januárjában indult politikai pályája, azzal, hogy a MOVE elnökévé választották. 1920 júniusában lett — aktív szerepet vállaló — nemzetgyűlési képviselő a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt tagjaként. Jóllehet, önálló, általa vezetett pártja csak 1924 novemberében lett (Magyar Nemzeti Függetlenségi [Fajvédő] Párt), de 1919–1920 fordulójától őt tekinthetjük a — meglehetősen tagolt — magyarországi szélsőjobboldali irányzatok (köztük a MOVE és az ÉME) legbefolyásosabb politikusának, aki programjait a fenti nézetek szellemében fogalmazta meg, azok szerint foglalt állást és cselekedett az aktuális kérdésekben.

Mussolini ebben az időszakban válik szocialistából fasisztává. 1919 márciusában tartották alakuló ülésüket, s júniusban hirdettek programot a fasciok. A jobboldal felé történő elmozdulást azonban csak az 1920 májusában meghirdetett új program jelentett. Ekkortájt született meg a „fasizmus" fogalma. Szeptemberben indultak meg, s novembertől fokozatosan terjedtek ki, intéztek egyre agresszívabb terrorakciókat a squadristák a szocialista szervezetek, intézmények ellen. 1920–1921 fordulójától vált nyilvánvalóvá, hogy Mussolini nem csupán a baloldali politikai erők ellen lép fel, hanem a politikai hatalom megszerzéséért is.[1488] Maga a Nemzeti Fascista Párt (NFP) azonban csak 1921 novemberében alakult meg, és december utolsó napjaiban hirdetett programot.[1489] A magyar sajtóban 1920 késő őszétől válik ismertté Mussolini neve. Ám akkor még inkább csak mozgalmának tetteit, mintsem politikai nézeteit taglalták a lapok. 1922 tavaszáig nemcsak Gömbös nem említette a későbbi Duce nevét, s nem hivatkozott mozgalmára, hanem a korabeli magyar

---

[1486] Ezt igazolják Gömbös korai politikai megnyilvánulásai, cikkei, beszédei és 1920 elején megjelent „feljegyzései". Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 13–44. Részletesebben lásd Vonyó J.: *Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat*… i. m.. 417–431.; Révay J.: *Gömbös*… i. m. 62–148.

[1487] *Bécsi Magyar Futár*, 1919. április 8. Lásd Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 27.

[1488] V. ö.: Ormos M.: *Mussolini...* i. m. I. 130–164.

[1489] Kis Aladár: *Az olasz fasizmus története*. Kossuth, Budapest, 1970. 142–151.

nahliki

szélsőjobb legfontosabb orgánuma a *Szózat* című lap sem. 1920 előtt pedig még kevésbé képzelhető el Gömbös részéről bármiféle érdeklődés Mussolini iránt — ha egyáltalán ismerte volna —, hisz mi sem állt távolabb tőle, mint hogy egy 1918 őszéig *Magyarországgal hadban álló* ország *szocialista* politikusának nézeteivel szimpatizáljon. A közzétett szavak azonban nem pontosan tükrözik a valós helyzetet, hisz —miként arra fentebb utaltunk[1490] — már Mussolini hatalomra jutása előtt kapcsolatban álltak pártjával az ÉME vezetői, akikkel pedig Gömbös rendszeresen együttműködött. Gömbösnek így valamikor 1921–1922 tájától már pontos információi lehettek az olasz fasiszták és vezérük nézeteiről. Ez azonban nem gyökeresen új gondolatokkal gazdagította őt. Inkább arra adott alkalmat, hogy felismerje: Olaszországban olyan mozgalom keletkezett, amely az övéivel rokon politikai ideákat fogalmaz meg, illetve célokat követ.

Hitler még később kezdte politikai pályafutását, mint az olasz diktátor. Az 1919. február–április táján még magát szociáldemokratának valló katona szeptember 12-én a várost uraló müncheni katonai vezetés hírszerző osztagának tagjaként kapott megbízást arra, hogy vegyen részt egy, a szervezet által megfigyelt kis alakulat, a Deutsche Arbeiterpartei gyűlésén. Maga sem gondolta, hogy egy tagságra szóló felkérést küldenek utána, ahhoz egyúttal csatolták tagkönyvét is, mellyel a törpe pártocska 55. tagjaként regisztrálták. Ezt követően a párt — immár Hitler aktív közreműködésével — 1920 februárjában vette fel a *Nationalsozialistische* Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) nevet. Azaz építette be a későbbi Führer a párt nevébe azt a jelzőt, amit Gömbös már nyolc hónappal korábban leírt. Mindezek nyomán határozta el Hitler 1920. április 1-jén, hogy kilép a katonai kötelékből és a politika terén kíván érvényesülni. Ennek volt egyik feltétele és eredménye, hogy az addigi vezérek ki- és háttérbe szorításával 1921 júliusában az NSDAP irányítása kizárólagosan az ő kezébe került, s tette azt politikai céljainak eszközévé.[1491]

A magyar szélsőjobboldali politikusok kezdettől figyeltek a németországi, ezen belül a müncheni eseményekre. Köztük Gömbös is. Ő azonban — legalábbis kezdetben — nem az ismeretlen Hitlerre, hanem az NSDAP vezetőjével sok tekintetben hasonló nézeteket valló és vele 1923-ig együttműködő Ludendorffra. A

[1490] Lásd a *Fajvédő csoport élén – a kormánypártban* c. alfejezetet
[1491] Lásd: Ormos M.: *Hitler*… i. m. 50-73.; Joachim Fest: *Hitler*… i. m. 169–222.

nahliki

német hadseregre mindig csodálattal tekintő magyar vezérkari százados számára a tekintélyes német tábornok volt a példakép, akivel a Monarchia közös hadügyminisztériumának delegáltjaként személyesen is találkozhatott 1917-ben, Kreutznachban – nem az ismeretlen káplár. Miközben cikkeiben és más írásaiban Gömbös 1919-től többször megemlékezett a német tábornokról, s méltató recenziót közölt új könyvéről *MOVE* c. lap címoldalán, Hitler nevét ugyanekkor egyszer sem említette beszédeiben, írásaiban.

A fentiek azonban nem jelenthették azt, hogy a leendő magyar miniszterelnök az ő hatásukra, kiváltképp nem, hogy kifejezetten Hitler hatására formálta volna politikai nézeteit, s nevezte magát és híveit 1919 áprilisában „magyar nemzeti szocialisták"-nak. A helyzet tehát német vonatkozásban is hasonló az olasz relációhoz: nem ismeretszerzésről, nem új elvek átvételéről, hanem a gondolatok azonosságának vagy hasonló voltának felismeréséről és erre épülő együttműködésről beszélhetünk.

Alapvető különbségek voltak Mussolini és Hitler, illetve Gömbös helyzete között a *hatalomra jutás körülményei*, a *hatalomgyakorlás feltételei és lehetőségei* tekintetében.

Jóllehet *Mussolini* kisebb és gyengébb, *Hitler* erősebb és szervezettebb, de mindketten *csak tőlük függő pártra* (Nemzeti Fascista Párt – NFP, illetve NSDAP) és *fegyveres osztagokra* (squadrok, SA) támaszkodva gyakorolhattak nyomást a társadalomra és a politikai döntéshozókra. A jobboldali radikális fordulatot követelő/hirdető politikusok hatalomra jutását megkönnyítette, hogy súlyos, — s főként Mussolini esetében — általuk is gerjesztett politikai válság idején kaptak megbízást kormányalakításra az adott ország államfőjétől. Egyaránt koalíciós kormányok vezetőjeként láttak hozzá terveik megvalósításához. A koalíciós és ellenzéki pártokat azonban, fegyveres osztagaik révén erőszakot (is) alkalmazva — Mussolini hosszabb, Hitler viszont rövid idő alatt — mindketten felszámolták, és *totális diktatúrát* építettek ki.

Gömbös Gyula kinevezését is befolyásolták a gazdasági válság hatására éleződő szociális és politikai feszültségek, az 1922. évi olaszországi és az 1932–1933. évi németországi politikai válsághoz hasonlóról azonban ekkor Magyarországon nem beszélhetünk. Dezignálását nem ő kényszerítette ki, hanem az elit egy része, és

nahliki

kifejezetten Horthy Miklós kormányzó elhatározásából került rá sor. Ráadásul nem saját pártja élén, nem a kormánypárt elsőszámú vezetőjeként került a bársonyszékbe, mint az olasz és a német diktátor. Gömbös biztos parlamenti többség birtokában láthatott a kormányzáshoz, ez azonban csak látszat volt. Az egy évvel korábbi, 1931. augusztusi választásokon a konzervatív-liberális Bethlen István vezette Egységes Párt győzelme és az a tény, hogy képviselőinek nagy többsége Bethlen politikáját követte, ellentmondásos helyzetet teremtett az új miniszterelnök számára: egy konzervatív-liberális parlamenti többséggel kellett hozzálátnia programja megvalósításához. Ez a program pedig alapvető kérdésekben tért el Bethlen politikai gyakorlatától. Megvalósítását — az adott politikai erőviszonyok között — így elsősorban nem a gyenge ellenzéki pártok, hanem saját pártjának konzervatív többsége akadályoz(hat)ta. Első teendője tehát nem céljai megvalósításának megkezdése, illetve az ellenzéki politikai erők felszámolása volt, hanem az ehhez szükséges eszközök — mindenekelőtt a számára megfelelő tömegtámogatást biztosító, őt feltétlenül követő párt — létrehozása volt.

A fenti eltérések következménye, hogy a három politikus kormányzati időszakának összehasonlítása nem azonos minőségek egybevetésével történhet. Míg *Mussolini* és *Hitler* esetében *megvalósult gyakorlatot*, kiépült hatalmi–politikai rendszert, *Gömbös* vonatkozásában jórészt csak *terveket* és — csupán néhány vonatkozásban — részben kialakult intézményeket elemezhetünk.

* * *

A tartalmi hatásokat az *ideológiai nézetek* és a *hatalomgyakorlás* részletes összehasonlítása révén elemezhetjük. A terjedelmi keretek e tekintetben csak néhány kulcsfontosságú elem példaként történő kiemelését teszik lehetővé.

Mindhárom politikus *ideológiai nézeteinek* kulcsfontosságú eleme volt, hogy az egyéneket egy felülről szervezett homogén közösségbe kívánták szervezni, elvárva tőlük, hogy az adott kollektívum — vezetőik által egyoldalúan meghatározott — érdekeinek rendeljék alá egyéni törekvéseiket. Ám az ideálisnak tartott közösség mindhárom esetben más volt. *Mussolininál* az *állam*, *Hitler* esetében a *faj*, *Gömbös* gondolkodásában pedig 1920-ig a *nemzet*, 1920–1928 között a *faj*, majd haláláig ismét a *nemzet*. A magyar politikus esetében azonban meg kell említenünk két fontos momentumot. (1) Ő a két szót nem elkülönült fogalmakként, hanem szinonimaként,

nahliki

ugyanazon fogalom megnevezésére használta. (2) Fajvédő álláspontját — mint láttuk, a látszat ellenére — miniszterelnökként sem adta fel. E különbségekből adódtak társadalomszervezési elképzeléseik és gyakorlatuk eltérései.

„A *fasiszta koncepció* […] *az államért* van; az egyénért pedig csak annyiban, amennyiben az egybeesik az állammal..." – deklarálta *Mussolini*,[1492] – ezért „Az emberi életnek nem a formáit akarja *megújítani*, hanem a tartalmát, *az embert*, a jellemet, a hitet. És ebből a célból fegyelmet és tekintélyt követel…"[1493] Ebben az értelemben beszélt 1925-től *„új forradalmi olasz embertípus"*, *„új civilizáció"* megteremtéséről.[1494]

Hitler biológiai meghatározottságuk alapján különített el tiszta és erős *felsőbbrendű* (kultúrateremtő), illetve az *alsórendű* (kultúrahordozó, szolga-) népeket. A felsőbbrendűséget, a kultúrateremtő és uralkodóképességet tehát *faji adottságként* kezelte, melyek kiművelésére így nincs is szükség. Ebben a gondolatrendszerben az egyedek kötelessége a *faji kollektívum szolgálata* saját fajának erősítésében, illetve a szolganépek leigázásában, az élettér megszerzésében. E célok megvalósítása érdekében minden eszköz igénybe vételét megengedhetőnek, mi több, kívánatosnak tartotta: egyrészt az eugenikát, másrészt a fizikai erőszakot – a tömeges megsemmisítésig. Az államot pedig csupán eszköznek tekintette a faji érdekek érvényre juttatásában.[1495]

Gömbös e kérdéskörrel kapcsolatos nézeteit a *nemzeti öncélúság* formulával definiálta, amit már az 1920-as évek első felében is használt. Tartalma pedig — a máig olvasható közkeletű vélekedésekkel szemben — nem a nemzeti függetlenség volt, hanem az egyén és közösség Gömbös által ideálisnak vélt viszonyát fejezte ki. Szerinte az egyének és egyes társadalmi csoportok csak a *nemzet által boldogulhatnak*, ezért partikuláris érdekeiket fel kell adniuk és alá kell rendelniük a közös nemzeti érdeknek. Az államnak pedig e közös érdek érvényesítése az elsőrendű a feladata. Ebben az értelemben beszélt „öncélú nemzeti államról". [1496] Ennek megvalósítása

---

[1492] Mussolini, Benito: *A fascismus doktrinája*. Vallecchi, Firenze, 1935. 14. (7. pont)

[1493] Mussolini, B.: *A fascismus doktrinája*... i. m. 19. (13. pont)

[1494] Ormos M.: *Mussolini*… i. m. II. 319–330.

[1495] Hitler nézeteiről – többek között – lásd Ormos M.: *Hitler*… i. m. 87–120.; Fest, J.: *Hitler*... i. m. 303–329.

[1496] Gömbös politikai nézeteinek alakulásáról részletesebben lásd Vonyó József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 243–274.

nahliki

érdekében szorgalmazta akkori szellemi társaival együtt a magyarság faji megerősítését. Zsilinszky 1919 végén hirdette „a *lelkek forradalmát*", „*a magyar faj lelki világának átgyúrását*", s ennek eredményeként „*az új magyar embert*".[1497] Gömbös néhány héttel később elhangzott beszédében a legfőbb cél „… *egy új nemzedék teremtését*" jelölte meg.[1498]

A három politikus okfejtéseit összevetve erős hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindenekelőtt azt, hogy mindhármuk számára központi kérdés az egyén alárendelése az általuk vezetett közösség ugyancsak általuk definiált érdekeinek. Gömbös jelszavai — „új magyar ember", „új nemzedék" — ugyanazt a gondolatot fejezi ki, mint Mussolini „új forradalmi olasz embertípusa" és „új civilizációja". Ám a magyar fajvédő vezér jó öt évvel korábban fogalmazta e formulákat, mint a Duce. Gömbös programjában épp úgy hangsúlyos szerepet kapott a zsidóság korlátozása, mint a Führerében. De Gömbös az előtt (1918 szeptemberétől) kezdte deklarálni ezzel kapcsolatos véleményét, hogy — a minden bizonnyal már bécsi éveiben, a „nagy háború" előtt — antiszemitává lett Hitlert és nézeteit megismerte. Érvelésükben pedig alapvető eltérések mutatkoztak. Hitler lényegében aszemitizmust hirdetett fajbiológiai érvek alapján. Gömbös ezzel szemben az ún. szelektív antiszemitizmus híve volt. Jóllehet, hivatkozott a fajelmélet magyarországi képviselőire, a zsidókérdést nem faji, hanem társadalompolitikai szempontból közelítette meg. A sajátos magyar viszonyok miatt elfogadta az országban régebben letelepedett, a magyar gazdaságba és társadalomba szervesen beilleszkedett zsidók jelenlétét. Két korlátozással: egyrészt a tulajdonukban és használatukban lévő összes föld elvételét követelte, s minden területen (gazdaság, oktatás, kultúra) korlátozta volna őket a numerus clausus jegyében. Aktív és passzív választójogot is csak nekik adott volna. Az úgynevezett galíciánereket azonban ki akarta utasítani az országból. Mindezt kizárólag jogi eszközökkel kívánta megvalósítani. Ellentétben a Führerrel, nem hirdetett erőszakot és fel sem merült benne a zsidók megsemmisítésének gondolata. Sokat idézett, zsidóbarátnak tűnő megnyilatkozása[1499] ellenére miniszterelnökként titkos utasításokat adott a

[1497] Zsilinszky E.: *Nemzeti újjászületés*… i. m. 79, 87, 117. (Kiemelések tőlem – V. J.)
[1498] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 57.
[1499] Lásd Kormányelnöki bemutatkozó beszéd a képviselőházban. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 414.

nahliki

háború előtti és alatti években bevándorolt kelet-magyarországi zsidók összeírására és az országból való kiutasítására, s ismét felvetette a zsidók választójogának korlátozását.[1500]

Az eltérések okait egyrészt abban kereshetjük, hogy a zsidók aránya jóval kisebb volt a német társadalomban, miként a gazdaságban elfoglalt pozíciók is, mint Magyarországon. Nem kisebb jelentősége volt annak, hogy Gömbös maga is belátta: a sajátos magyar történelmi-társadalmi fejlődés következményeként nem lehet magyar fajról — az ő szavaival „teljesen egységes turáni fajú magyarról" — beszélni. Ezért inkább *magyarországi faj*t, esetenként *keresztény faj*t emlegetett, akik körébe besorolta mindazokat a népelemeket, amelyek az évszázadok során beolvadtak a magyarságba, vagy identitásukat megőrző nemzeti kisebbségként éltek az országban – *kivéve a zsidókat*. A módszerek megválasztásában volt fontos szerepe a két politikus eltérő személyiségének.[1501]

* * *

A *hatalmi rendszer* és a *hatalomgyakorlás módszereinek* összevetése tekintetében van jelentősége annak a körülménynek, hogy Gömbös még csak megkezdhette egy új szisztéma kiépítését, amikorra Mussolini azt már megvalósította, Hitler számára pedig adottak voltak a feltételek tervei radikális gyorsaságú realizálásához.

Gömbös politikája kapcsán számos kortárs nem általában emlegette a másolást, hanem kifejezetten azzal vádolták, hogy Mussolini és Hitler rendszeréhez hasonló diktatúrát kíván kiépíteni.

Maga a „vádolt" élesen tiltakozott az e tekintetben őt ért gyanúsítások ellen. *„Nem akarok diktátor lenni, és nem is leszek az"*[1502] – hangoztatta már 1932. október 4-én, első miniszterelnöki rádiószózatában. Szavait igazolni látszott kormányzásának négy éve. Legalábbis abban a tekintetben, hogy 1932 és 1936 között nem változott meg az ország alkotmányos rendje, nem foganatosított erőszakos intézkedéseket politikai ellenfeleivel szemben, — elődeihez képest — nem korlátozta törvényekkel, rendeletekkel és rendőri erőszakkal a társadalom

[1500] A részleteket lásd Vonyó J.: *Gömbös Gyula és a zsidókérdés*… i. m.

[1501] A részleteket lásd Vonyó J.: Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 165–169.

[1502] Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 385.

nahliki

különböző csoportjait, azok szervezkedését. A tiltakozás azonban — önmagában — aligha lehet bizonyító erejű. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy a 20. század legkíméletlenebb jobboldali diktátora, Hitler szinte szó szerint azonos kijelentést tett: „*Én nem vagyok, és nem is leszek diktátor*."[1503] Szavai 1933 nyarán hangzottak el, akkor, amikor már túl volt — többek között — a baloldali politikai pártok és szervezetek erőszakos felszámolásán, valamint a zsidókat korlátozó első intézkedéseken.

Az általa gyakorolt politikának a fenti fejezetekben ismertetett részletei azonban nem igazolják Gömbös „védekezését".

Mind Mussolini és Hitler hatalmi rendszerében, mind Gömbös politikai céljainak megvalósítási kísérletében kulcsszerepet szántak a hatalmat gyakorló *pár*tnak.

Az *NFP* és az *NSDAP* már a hatalom megszerzésekor rendelkezésére állt Mussolininak, illetve Hitlernek. A két politikai alakulat — miként a diktatúrák modern pártjai általában — egyaránt (1) területi alapon szervezett, (2) vertikálisan tagolt, (3) hierarchikus felépítésű, (4) katonai fegyelemre épülő, (5) vezérelv alapján irányított, (6) szervezett tömegpárt volt. Alapvető funkciójuk pedig egyrészt a társadalom totális megszervezése, mozgósítása a fasiszta/nemzetiszocialista célok megvalósítása érdekében, amit az is szolgált, hogy a központosított társadalmi szervezeteket a párt részeivé tették. Másrészt az államhatalom teljes kisajátítása és uralása, a párt és az állam egységének megteremtése (Gleichschaltung). Szervezeti struktúrájuk, működési elveik — az alsóbb szintű vezetők vezér által történő kinevezése, tőlük való teljes függése, hatáskörüknek korlátozása a felsőbb parancsok végrehajtására stb. — következtében e pártok hatékony eszközök lehettek a Duce és a Führer kezében. Különösen az által, hogy korlátlan jogosultsággal rendelkeztek a szervezet életének irányítása tekintetében.

Gömbös számára, mint jeleztük, a hasonló lehetőségeket biztosító párt kiépítése volt az első teendő. Az 1932 őszén megindult előkészítő munka eredményeként 1933 nyarán kezdték kiépíteni a *Nemzeti Egység Pártja* szervezeti hálózatát. A párt

[1503] Idézi Fest, J.: *Hitler*… i. m. 595. Az eredeti német mondat: „Ich bin kein Diktator und werde nie ein Diktator sein."

nahliki

szervezési és működési elvei minden tekintetben azonosak voltak a diktatórikus pártokéval. A részleteket illetően azonban eltérések is jellemezték.

Gömbösék — az NFP és az NSDAP vezetésétől eltérően — arra törekedtek, hogy az ország valamennyi választójoggal rendelkező állampolgárát beszervezzék a kormánypártba. Az eltéréseknek két oka volt.

Az egyik az ideológiai kiindulópontokkal függött össze. Az NSDAP-nek — a hitleri fajelmélet szellemében — csak *„vér szerint német származásúak"* lehettek tagjai.[1504] A Nemzeti Fasiszta Párthoz viszont csak azok tartozhattak „...akik politikailag, erkölcsileg, polgárilag kiállták a próbát és teljesen megbízhatóknak bizonyultak arra, hogy a kiküldött nagy célokat (sic!) közreműködésükkel meg is lehessen valósítani."[1505] Mussolini szerint az NFP ezáltal „Olaszország legkiválóbb erőit a saját kebelébe gyűjtötte össze", így „a párt adja a rendszernek az uralkodó osztályát".[1506]

Gömböst a *nemzeti egység* megvalósításának eszméje vezérelte, amit a párt neve is szimbolizált. Ez új, legalábbis fontos *új jegyekkel gazdagított nemzeti identitás* kialakítását is célozta. Hangsúlyos eleme volt, hogy a „Nemzet" felemelkedésének legfontosabb feltételeként, létezésének domináns jellemzőjeként definiálták az *„Egység"* kialakítását – tekintet nélkül a társadalom sokféle tagoltságára. Ennek az egységnek megvalósítója, megtestesítője, szervezeti kerete pedig — Gömbös és híveinek retorikája szerint — a Nemzeti Egység Pártja volt, mely az egyének feltétlen azonosulása révén válhatott (volna) azzá. E logika jegyében: annak, aki a nemzet tagjának vallotta magát, be kellett lépnie a pártba, vállalva a fenti kötöttségeket. Ezáltal *a „Nemzet" azonos lett volna a Nemzeti Egység Pártjával*. Másrészt az összes választó NEP-tagsága révén érhették volna el a többi politikai párt felszámolását, az egypártrendszer kialakítását. Ennek erőszakos, illetve jogi-adminisztratív eszközökkel történő megvalósítására Gömbösnek — megint csak eltérően Mussolinitól és Hitlertől — nem volt lehetősége. Tegyük hozzá: semmi jele annak, hogy egyáltalán szándékában állt volna.

A *párt társadalomszervező funkcióját* vizsgálva azt láthatjuk, hogy hatalomra jutását követően Hitler néhány hónap, Mussolini néhány év alatt felszámolta a

---

[1504] *Organisationsbuch*… i. m. 5.
[1505] *A Nemzeti Fascista Párt*… i. m.56.
[1506] MNL OL K468–B/2–1929–70/b. A fascista párt. 2.

nahliki

társadalom önszerveződésének minden legális lehetőségét és az ezt érvényesítő egyesületeket. A lakosság egészének tevékenységét a pártjuk szerves részét képező tagszervezetek (az NSDAP esetében tagozatok és csatolt szervezetek) keretei közé szorították, és a *Kraft durch Freue* (Erő az örömből), illetve a *Dopolavoro* (Munka után) nevű mozgalmak révén a szabadidő párt által történő teljes megszervezésére is törekedtek.[1507]

Gömbös csak a pártszervezetek teljes kiépítését, illetve azt követően tehetett kísérletet erre, hogy az 1935. tavaszi választások eredményeként saját híveit juttathatta többségre a kormánypárt országgyűlési frakciójában. 1935 nyarán–őszén a Nemzeti Egység Pártja szervezeteinek feladatát immár a társadalom egész életének totális megszervezésében jelölték meg. Az Országos Központi Iroda ennek érdekében kezdte meg a párt *társadalmi tevékenységi csoportjainak* kiépítését. Mint láttuk, az országos, megyei, járási és helyi szinten egyaránt megszervezendő *női*, *ifjúsági*, *gazdasági*, *népművelési* és *propaganda* csoportokat arra kötelezték, hogy a települések életének minden fontos részletére kiterjedő tevékenységet folytassanak. A kormány nem számolta fel az egyházak, politikai pártok mellett, vagy azoktól függetlenül szerveződő egyesületeket. A NEP munkacsoportjainak azonban el kellett érniük, hogy az adott területen hasonló feladatokat ellátó civil szervezetek, magánszemélyek vagy csatlakozzanak a Nemzeti Egység Pártjához, vagy működjenek együtt vele, a párt aktivistáira hagyva az irányítást.[1508]

Mindez azt jelzi, hogy más szervezeti megoldásokkal ugyan, Gömbös és pártjának vezetése ugyanúgy a társadalom élete valamennyi területének a párt által történő megszervezésére törekedett, mint Mussolini és Hitler – tegyük hozzá: sikertelenül. Egy elem, a korporációs rendszer tekintetben azonban az olasz minta szolgai másolásának — szintén kudarccal végződött — kísérletéről beszélhetünk.[1509]

Hasonlóságok és eltérések jellemezték a *párt és az állam viszonyának* alakulását is.

Olaszországban és *Németországban* — a rivális pártok erőszakos eszközökkel történő felszámolása, és ezek árnyékában rendezett új választások révén — egypártrendszer alakult ki, ahol a párt és az állam lényegében egybeolvadt, vagy feladatellátása összemosódott, de eltérő módon. Olyan pártokról volt szó,

[1507] A részleteket lásd Vonyó J.: *Másolta-e…* i. m. 171–174.
[1508] Lásd a *Nemzetszervezés, nemzetnevelés* c. alfejezetet
[1509] Sipos P.: *A szociáldemokrata…* i. m. 185–187.

nahliki

amelyekben a belső ellenzék megsemmisítése vagy kikapcsolása nyomán vitathatatlanul érvényesült az első számú vezető akarata.

Hitler — hatalmi pozíciói kiteljesítését követően — 1933. július 14-én törvényben deklaráltatta az egypártrendszert, majd az év végén az állam és a párt egységét.[1510] Ennek nyomán kiteljesedett a már korábban megkezdett Gleichschaltung, ami kiterjedt az államszervezet egészére, a közigazgatást is beleértve. A pártegyeduralom kialakítására kényelmes lehetőséget biztosított a Führer számára az ő kezdeményezésére már 1933. március 23-án elfogadott felhatalmazási törvény, amely révén az állam intézményrendszeréből kiiktatták a parlamentet. Az NSDAP által uralt kormány kapott kizárólagos, ellenőrizetlen jogosítványt az ország életének szabályozására és — az alkotmányt is beleértve — a korábbi törvények módosítására. Ezzel a parlamentarizmus de facto megszűnt a Harmadik Birodalomban.[1511]

Mussolini ideológiai megfontolásaiból fakadóan, melyek szerint az állam a fontos, a párt funkciója csak annak kiszolgálása, a rendszer működésének első felében az államigazgatás helyi vezetői (a megyék élén „a kormány fejét képviselő" prefektus, a településekén pedig a podeszta) álltak, a párt helyi vezetői nekik voltak alárendelve.[1512] A hatalmi viszonyok 1926 — a többi párt felszámolása — után Itáliában is a németországihoz hasonlóan alakultak: a párt uralta az állam minden szegmensét. A Duce 1929-es nyilatkozata szerint a „Párt az utóbbi években […] behatolt a nemzeti élet legkisebb dúcaiba is. Nincsen az életnek olyan része, melyre nem terjedne ki a Párt gondoskodása."[1513] Egy magyar megfigyelő pedig úgy látta: „A pártitkár tehát a legnagyobb, sőt, bátran mondhatnók, az egyetlen valóságos hatalom a vidéken."[1514] A parlament de facto felszámolását követően pedig, az 1928. december 9-én hozott törvény értelmében a Nemzeti Fascista Párt legfelső szerve, a Fascista Nagytanács vette át a törvényhozás funkcióját.[1515] Ez által a Mussolini

---

[1510] Az 1933. december 1-jén alkotott törvény 1. §. (1) bekezdése leszögezte: „A nemzetiszocialista forradalom győzelmét követően a *Nemzetiszocialista Német Munkáspárt* a német nemzeteszme hordozója, és *szétszakíthatatlan egységet képez az állammal*." Lásd *Organisationsbuch*… i. m. 489.

[1511] Ormos Mária: *Németország története a 20. században*. Rubicon-Könyvek, Budapest, 2008. 167–168.; Ormos M.: *Hitler*. I. m. 206–210.

[1512] *A Nemzeti Fascista Párt*… i. m. 48–49.

[1513] *A Nemzeti Fascista Párt*… i. m. 54.

[1514] MNL OL K468–B/2–1929–70/b. A fascista párt. 4.

[1515] *A Nemzeti Fascista Párt*… i. m. 50.

nahliki

vezette végrehajtó hatalom (kormány) ellenőrzését olyan törvényhozó szerv látta el, melynek elnöke szintén a Duce volt, ráadásul az ugyancsak az ő parancsai által vezérelt, katonásan szervezett, hierarchikus párt legfelső testületeként. Tekintettel a Duce — alább tárgyalandó — különleges helyzetére és jogosítványaira, ez lényegében azt jelentette, hogy Mussolinit, a kormány fejét, Mussolini, a parlament helyébe lépő párt vezére ellenőrizhette. Néhány év elteltével azonban a Fasiszta Nagytanács szerepe is elhalványult, és az állam központi végrehajtó szerve, a kormány akarata érvényesült – tulajdonképpen korlátlanul. A pártnak maradt az eredetileg rá osztott szerep: az állam szolgálata.[1516] A fasiszta államszervezési kísérlet jellemző eleme a korporatív elv érvényesítése. Előbb csak a gazdasági élet szervezésében, a munkáltatói és munkavállalói érdekek egyeztetésében szántak neki szerepet, az 1933 novemberében elfogadott korporációs törvény végeredménye viszont a korporatív állam szervezetének kialakítása lett. [1517]

Gömbösnek minderre nem volt lehetősége. Kezdeményezései az országgyűlés — részben az olaszországihoz hasonló — korporációs jellegű átalakítására, illetve vele szemben a végrehajtó hatalom súlyának növelésére 1933 februárjában már a kormányon belül zátonyra futottak.[1518] Az olasz korporációs rendszer átvételére épülő érdekképviseleti rendszer törvénybe iktatása a kormánypárton belüli előkészületek során elbukott, miként az 1935. évi választási sikert követő, módosított változat is.[1519] Gömbös kormányzása idején így semmiféle érdemi változás nem következett be a magyar állam intézményrendszerében. A Bethlen által kiépített, korlátozott parlamentáris rendszer lényegében érintetlen maradt. A miniszterelnök tehát nem teremtett diktatúrát.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is akart. Szándékait nem csak a sorolt sikertelen kísérletek jelzik. Legközvetlenebb munkatársai — mint láttuk — nyíltan fogalmazták meg a végső célt: *„…egész állami életünknek mihamarabb elválaszthatatlanul egyet kell jelentenie a vezérnek az ország jövőjét biztosítani hivatott Nemzeti Mozgalmával* [a Nemzeti Egység Pártjával – V. J.].”[1520] Ez a — hitleri mintára — Gleichschaltungot

[1516] Ormos M.: *Mussolini*… i. m. I. 273–274.
[1517] A részleteket lásd Benito Mussolini: *A korporációs államról*. Vallecchi, Firenze, 1940.
[1518] Lásd Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 242–246.
[1519] Sipos P.: *A szociáldemokrata*… i. m. 185–187.
[1520] *Gömbös pártja...* i. m. 118. (Kiemelés tőlem – V. J.)

nahliki

kilátásba helyező dokumentum mintegy fél évvel az állam és a párt egységét deklaráló *német törvény születése előtt* látott napvilágot.

A képet árnyalja az, hogy Gömbös nem terrorral megvalósított, hanem „a lelkek feletti uralmon", vagyis a társadalom nagy részének egyetértésén és támogatásán alapuló diktatúrát vizionált. A lelkek feletti diktatúrát pedig a NEP propagandamunkája révén, az abban folyó, nemzeti alapú politikai, erkölcsi nevelőmunka segítségével remélte megvalósítani,[1521] aminek persze nélkülözhetetlen eleme volt az a — hűségnyilatkozatokkal megerősített — szervezeti kapocs, amely a párt tagjait és vezetőit a „Vezér"-hez fűzte. Számos megnyilatkozása jelezte azt is, hogy szükség — ellenállás — esetén erélyt fog tanúsítani, erőt fog alkalmazni.[1522]

Mussolini és Hitler politikai ideológiájában és a miniszterelnök, illetve a kancellár által teremtett állam működtetésében egyaránt meghatározó jelentősége volt a *vezéreszmé*nek. *Hitler* a pártvezéri, kancellári és köztársasági elnöki funkció egyesítése révén lett „(párt)vezér és kancellár"-ból az egész német nép „Führer"-e. Az NSDAP alapszabályában rögzített elv szerint: „A Führer akarata a legfőbb törvény a pártban." Ő pedig „*Csak saját lelkiismeretének és a német népnek tartozik felelősséggel*."[1523] E szabály a párt és állam egyesítése révén az államszervezet egészében is érvényesült. *Mussolini*nak a király, III. Viktor Emánuel hallgatólagos beleegyezése adott lehetőséget vezéri szerepének érvényesítésére. Az átalakított törvényhozásban alkotott törvényekben, illetve kormányrendeletekben biztosított funkciók és jogosítványok révén Mussolini lett

> „*…az egész nemzeti köztevékenység központja; ő egy személyben alapja és csúcspontja egy piramis alakban kiépített politikai szervezetnek, mely tőle veszi eredetét, és benne kristályosodik ki.*" A Duce nem csak a kormány, hanem „*a rendszer valamennyi központi, politikai, katonai, gazdasági intézményének feje;* […] *a Milizia parancsnoka, s a Fascista Nagytanács feje*." Mindezek alapján nyilváníthatták ki: „*Anélkül, hogy a monarchia értékét csökkenteni kívánná* […] *a Duce az egész állami életnek alapvető, tényleges, mozgató és fegyelmező intézménye*."[1524]

[1521] Lásd a pártpropagandát szolgáló kiadványt: Vita- és szónoki tárgyak vázlattal és rendezési útmutatóval. In: *Gömbös pártja*... i. m. 171–191, illetve a NEP propagandacsoportjainak feladatait: *Gömbös pártja*... i. m. 331–334.

[1522] Lásd pl. Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 557, 589.

[1523] *Organisationsbuch*… i. m. 146. (Kiemelés tőlem – V. J.)

[1524] *A Nemzeti Fascista Párt*... i. m. 69–72.

nahliki

Gömbös számára — a párt és az állam egyesítésének hiánya, illetve Horthy Miklós kormányzó szerepe és tekintélye miatt[1525] — nem adatott hasonló pozíció. Ennek ellenére ő maga is nyilvánvalóvá tette, hogy *az egész nemzet vezérének* tekinti magát. Mint láttuk, ezt jelezték nyilatkozatai. Miként a személye körüli kultusz építése is, amin a NEP vezérkara és sajtójának munkatársai szorgoskodtak.

Maga Gömbös nyilvánosan is deklarálta, hogy igényt tart a kizárólagos vezéri szerepre.

> *„Bízzák reám magukat; meggyőződhettek arról, hogy amit akarok, becsülettel akarom. Terveim a nemzet egyetemét szolgálják"* – szólt a veszprémi szervezet zászlóbontó gyűlésének résztvevőihez.[1526] Indoklásként arra hivatkozott, hogy a *„…rendkívül nehéz és komplikált nemzetközi helyzetben, óriási világerők ütközése közepette, a súlyos belső problémák egész sorával megterhelt, kicsiny Magyarország csak akkor fogja megállni helyét, ha lélekben, célokban és törekvésekben összefogva, egyöntetű falanxként áll azok mögött, akik az alkotmányos tényezők bizalmából állnak az ország élén."*[1527]

E szavak kimondásakor önmagára utalt. A cél az volt, hagy a társadalom minden szférájában a „Vezér" akarata érvényesüljön. Ám e törekvése sem tulajdonítható a kortárs diktátorok követésének. Sokkal inkább gyerekkori hatásokra is kialakult személyiségének, melynek egyik meghatározó elem volt, hogy zsenge korától vezető szerepre törekedett minden közösségben. Másrész katonai képzettségének. Az egykori vezérkari tiszt a legbonyolultabb társadalmi problémákat is a katona szemével nézte és katonás egyszerűséggel, parancsokkal szerette volna megoldani. A társadalmat pedig parancsokkal irányítható hadseregnek szerette látni.[1528]

Az adott szituációban, az ismertetett törekvések és folyamatok tükrében nyilvánvaló, hogy nem puszta *vezérkedés*ről[1529] volt szó, hanem arról, hogy Gömbös az általa (és legközvetlenebb munkatársai, legodaadóbb hívei által) kiépített párt *vezér*eként az egész társadalom életét kívánta megszervezni, politikai nézeteit, gondolkodásmódját meghatározni és mindezek révén neki feltétlenül engedelmeskedő parlamentet kialakítani.

[1525] A kérdés vázlatos áttekintését lásd Vonyó J.: *Másolta-e….* i. m. 188–189.
[1526] Gömbös G.: *Válogatott…* i. m. 496.
[1527] Gömbös G.: *Válogatott…* i. m. 621–622.
[1528] Vonyó József: Utószó. In: Gömbös G.: *Válogatott…* i. m. 703–710.
[1529] Lásd: Gergely J.: *Gömbös 2001,* i. m. 220.; Gergely J.: *Gömbös (Vázlat) 1999,* i. m. 143.

nahliki

Ezekben az államról és a „Vezér”-ről alkotott nézetekben *a parlament* szerepe teljesen formálissá válik. Hatásköre minimálisra szűkül – a *végrehajtó hatalom* jogkörének egyidejű, rohamos kiterjesztésével. Ezt a parlamentet is egyetlen — a többi pártot felszámoló vagy teljesen háttérbe szorító — *kormánypárt* uralja, amely révén az államhatalom a társadalom egésze fölé tud kerekedni, tetszése szerint szabályozva annak működését. A párt meghatározó vonása pedig az, hogy benne a „Vezér” (pártvezér és miniszterelnök egy személyben) akarata korlátlanul érvényesül. Egy ilyen feltételek között működő parlamentnek a végrehajtó hatalmat ellenőrző — esetleg fennmaradó — szerepe lényegében nem jelenthetett volna többet, mint a „*Vezér*” (a parlamentet uraló párt vezérének) *kontrollját önmaga* (a miniszterelnök) *felett*. Ugyanúgy, ahogy azt Mussolini lényegében megvalósította. Gömbös (és híveinek) államról alkotott felfogása, a NEP-szervezés gyakorlata tehát nem más, mint egy *diktatórikus vezéri állam* programja és kezdeti realizálása. Olyan államé, melynek sem kiépítése érdekében, sem működése idején — Gömbös tervei szerint — nem alkalmaznak fizikai terrort. A hatalom más eszközeit (közigazgatás, adóvégrehajtás stb.) és a modernizáció adta lehetőségeket (sajtó, tömegközlekedés, hírközlés stb.) azonban felhasználták annak érdekében, hogy a szigorú szervezeti elvek alapján működő Nemzeti Egység Pártjába tereljék a lakosság mind nagyobb részét, hogy abban ez által megvalósuljon a magyar nemzet lelki majd politikai egysége, az „Isten adta Vezér”, Gömbös politikai koncepciójának megfelelő tartalommal. Ez a Gömbös terveiben testet öltő szisztéma minden lényeges elemében megfelel egyrészt a modern tömegdiktatúrák kritériumainak, másrészt nem más, mint az 1920-as évek elején általa megfogalmazott elgondolás, a „lelkek feletti uralmon alapuló” diktatúra részletes kifejtése és megvalósítási kísérlete. Ugyanakkor meghatározó elemeiben hasonlít az olasz fasiszta rendszerhez, illetve annak kiépítéséhez. Ahhoz az államhoz, melyet többször emlegettek a Nemzeti Egység Pártja vezetői követendő mintaként,[1530] s melynek vezérét, Mussolinit Gömbös nyilvánosan is példaképének deklarálta.

Részleges és vázlatos áttekintésünk igazolja, hogy számos kérdésben mutatható ki hasonlóság, esetenként azonosság a Gömbös, illetve Mussolini és Hitler nézetei és

[1530] Lásd pl.: *Gömbös pártja*… i. m. 31. sz. dokumentum, továbbá *Függetlenség,* 1933. június 25, augusztus 2.

nahliki

az általuk gyakorolt politika között. Miközben markáns eltérések jellemzik az egymással összecsengő vélemények kiindulópontjait, a problémák megközelítésének és főként megoldási kísérleteinek módozatait.

Arra a kérdésre, hogy másolta-e Gömbös Mussolinit és Hitlert — a korporációs/érdekképviseleti rendszer átvételére irányuló törekvést, illetve más politikai akciók, szervezetek stb. egyes elemeinek alkalmazását kivéve — mindent összevetve: határozott „*nem*" lehet a válasz.

Kettős értelemben nem lehet szó *másolás*ról:

1. Gömbös politikai nézeteinek sarkalatos pontjai előbb alakultak ki, mintsem Mussolinit és Hitlert, illetve nézeteiket megismerhette volna.

2. Az egyes programok, akciók megvalósításának módja eltért a — feltételezett, vagy valóban követett — olasz és/vagy német mintától.

Ennek alapján még egy kérdés vár megválaszolásra: Mi okozta a másolás látszatát, Mussolini és Hitler, illetve Gömbös nézeteinek és politikai módszereinek hasonlóságát?

A hasonlóságok okait vizsgálva mindenekelőtt arra kell figyelnünk, hogy Gömbös nézetei esetében a gyökerek épp úgy a 19. század végi magyarországi tőkés fejlődés ellentmondásaiban, a modernizációs kényszerek és az elmaradottság konfliktusaiban, a nemzeti fejlődés akadályoztatásában, a nemzeti fenyegetettség érzetében és valós nemzeti sérelmekben (stb.) keresendők, mint Olaszország vagy Németország esetében. Vagyis a hasonlóságok az okok tekintetében is léteztek, már akkor, amikor még szó sem lehetett „nézetek átvételéről", „másolásról". Törvényszerű, hogy a hasonló problémákat hasonló helyzetű országokban hasonló módon kívánják megoldani. Annál is inkább, mert az „utánzott" eszmék forrásai azok a háborút megelőző évtizedekben Európában (így Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchia német nyelvterületein is) kialakult politikai irányzatok és többek között németül is publikált munkák, amelyekből főként Hitler, kisebb részben Mussolini is merített. Elég, ha Gömbös nézeteinek már tárgyalt forrásaira, pl. Bécsben a Hitler által is megismert Houston Stewart Chamberlain, Karl Lueger, Adolf Joseph Lanz és mások munkáira gondolunk. Ám láthattuk, hogy Gömbös zömmel magyarországi forrásokra hivatkozott — Chamberlain gyakori emlegetése ellenére — még a zsidókérdésben is.

nahliki

Úgy tűnhet tehát, Gömbös joggal hangsúlyozta már az 1920-as évek első felében, hogy magyar válaszokat ad a honi társadalmi, gazdasági és kulturális problémák által felvetett kérdésekre, és forrásai is zömmel magyarországiak voltak. Szabó Miklós azonban már bizonyította, hogy ezek kialakulásában fontos szerepe volt a főként Németországból vagy német közvetítéssel érkező szellemi inspirációknak.[1531] Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Gömbös által képviselt elvek nem a korabeli '*zárt*' országban születtek, hanem minden tekintetben '*nyitott*'-ságot igazolnak a külvilágra – akkor is, ha erről hangoztatójuk, a fajvédő vezér nem nyilatkozott, vagy nem is tudott.

Mussolinira és Hitlerre visszatérve: a nézetek hasonlóságának okát tehát elsősorban nem az átvételben, hanem a hasonló problémákra történő, hasonló reagálásokban, illetve a források és szellemi hatások (nyilván részleges) azonosságában kereshetjük. Azaz hasonló talajon keletkeznek egymással összecsengő nézetek, aminek természetes következménye, hogy képviselőik figyelnek egymásra, keresik az együttműködés lehetőségeit. Gömbös politizálása pedig egyértelműen jelzi, hogy kész volt az alkalmasnak látszó elemek átvételére és a magyar viszonyoknak megfelelően módosított alkalmazására. Mindezt — Ormos Mária kifejezésével élve — úgy is megfogalmazhatjuk, hogy Gömbös *nem másolta* Mussolinit és Hitlert, hanem *tanult tőlük*. Különösen a Ducétól.

A fentiek azt bizonyítják, hogy Gömbös a két diktátor esetében — legalábbis részben — joggal utasította el a másolás és utánzás vádját, és megalapozottan vallhatta, hogy ő eredendően magyar, a honi viszonyokban gyökerező, önálló politikát folytat. Hisz korabeli elvbarátaival együtt nem egyszerűen követte Mussolinit és Hitlert, hanem velük egy időben, sőt, őket megelőzve, mindenesetre tőlük függetlenül fogalmazott meg hasonló elveket, programelemeket. Ez az eszmei rokonság lehet egyik alapvető magyarázata annak, hogy — a fennálló magyarországi viszonyokat élesen bíráló és 1922 nyarától-őszétől a kormányt és miniszterelnökét egyre hevesebben opponáló — fajvédő Gömbös 1922-től hangoztatta: a *nemzeti alapon* szerveződő államok példáját kell követni. A mintaként említettek között pedig kezdettől ott találjuk Olaszországot és Törökországot (egy ideig Spanyolországot), melyekhez később hozzákapcsolja Lengyelországot, Ausztriát, majd 1933 februárjától Németországot.

[1531] Szabó M: *Az újkontervativizmus*… i. m. Főként 11–94, 109–184.

nahliki

A miniszterelnöki hatalom megszerzése után persze nyilvánvalóan többről is volt szó. Elég, ha csak a korporációs rendszer — joggal másolásnak tekintett — ismételt bevezetési kísérleteire gondolunk. Ezt azonban a fentiek tükrében nem tekinthetjük „új" jelenségnek, hanem a korábbiak logikus folytatásának. Aligha meglepő ugyanis, hogy a 10 évvel Mussolini után hatalomra került Gömbös annak a politikusnak kipróbált és (legalábbis átmenetileg) sikeresnek mutatkozó — nem mellesleg más politikai irányzatok képviselői, így pl. Bethlen[1532] által is méltatott — politikai fogásait adaptálta, akivel eredendően, sőt, őt megelőzően hasonló elveket vallott.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy, ha követett valakit, az elsősorban Mussolini volt. Hitlert legfeljebb egyes részletek tekintetében, és azokban is részlegesen. Ezt azért is ki kell emelni, mert a sommás, leegyszerűsítő értékelésekben megfogalmazott összehasonlítások hangsúlyos szerepet játszottak abban, hogy a korábban nemcsak a „Duce"-hoz, hanem „Führer"-hez is hasonlított Gömbösről a köztudat gyakran — a valójában többnyire csak a háborút követő utókor által megismert — Hitlerével azonos tulajdonságokat feltételezett.

Ezért egy kérdést még mindenképpen érintenünk kell röviden: *Amikor mintákat keresett Gömbös, miért inkább Mussolinit követte és nem Hitlert?* Több lehetséges válasszal számolhatunk.

Az első logikus válasz a politikai racionalitás. Gömbös helyzete a jelentős eltérések ellenére is közelebb állt a Ducéjéhoz, mint a Führeréhez. Az olasz diktátornak — jóllehet lényegesen több és hatékonyabb eszköz állt rendelkezésére céljai eléréséhez — épp úgy számolnia kellett az államfő hatalmának fennmaradásával, a hatalom kisajátításának több évig elhúzódó megvalósításával, mint a magyar miniszterelnöknek. Másrészt jóval korábban ismerte meg személyesen a kialakuló fasiszta rendszert és annak formálóját, mint Hitlert.[1533] S nem tekinthetünk el a személyiség befolyásoló szerepétől sem. Abban, hogy

[1532] Bethlen az 1927. április 5-én megkötött olasz-magyar szerződést követően, még abban az évben népes delegációt küldött Rómába, a fasiszta rendszer tanulmányozására. A csoport terjedelmes jelentései ma is tanulmányozhatók a miniszterelnök iratai között. (MOL K 468–B/2–1929–70.) 1928-ban az ő előszavával jelent meg a *„Benito Mussolini gondolatai"* című válogatás magyar kiadása. (Benito Mussolini gondolatai. Ezio M. Gray szemelvényei a Duce beszédeiből. Fordította: Dr. Miklós Elemér. Elegius, Budapest, 1928. 5–6.)

[1533] Gömbös már honvédelmi államtitkárként járt Rómában, és találkozott a Duceval (lásd a *Századosként tábornokok felett – a Honvédelmi Minisztériumban* című alfejezetet), másrészt kormányzati pozícióban — túl a fasizmusról Magyarországon is megjelenő munkákon — a Bethlen által megrendelt jelentéseket is tanulmányozhatta.

nahliki

Gömböst Gömbölininek nevezte a kortársak egy része, nagyobb szerepe volt az alkati és mentális elemeknek, a megjelenésnek, a szónoklatok során felvett pózoknak, mint politikájuk tartalmi hasonlóságának.[1534] Ennél fontosabb volt azonban életfelfogásuk és életvitelük. Gömbös épp úgy életigenlő, nyitott személyiség volt, mint Mussolini – szemben a személyiségzavarral küszködő, rideg Hitlerrel. A Duce — zárkózottsága és magányossága ellenére — épp úgy nem vetette meg az élet örömeit, mint a magyar miniszterelnök. Róla közismertek voltak nőügyei,[1535] amilyenekről Gömbös esetében ugyan nem tudunk, de azt igen, hogy ő sem vetette meg a szebbik nemet. Nem véletlen, hogy Gömbös a Duceval nyíltan szimpatizált, s ez fordítva sem volt másként, míg a Führerhez fűződő viszonyát a hűvös távolságtartás jellemezte – szintén kölcsönösen. Ezért azon sem lepődhetünk meg, hogy a náci politikusok közül nem vele, hanem inkább a hétköznapi élvezeteket, a társasági életet — többek között színésznők társaságát, a vadászatot, a műélvezetet — kedvelő Göringgel került közelebbi személyes kapcsolatba, akivel Németországban együtt vadászott és Budapesten is találkozott. A vele ápolt jó kapcsolatban az is szerepet játszott, hogy Gömbös „benne is a régi katonatisztet látta".[1536] Jóllehet Hitler is megadta a végtisztességet az ott elhunyt magyar miniszterelnöknek, méghozzá magas szintű állami protokoll keretében, budapesti temetésén a porosz kancellár, „a Harmadik Birodalom második embere" kísérte utolsó útjára.

Mindaz, amit a fentiekben megfogalmaztunk, arra indíthat bárkit, hogy a másolásra vonatkozó vádak megalapozatlannak ítélt voltára hivatkozva felmentsék Gömböst az alól a történelmi felelősség alól, amit nemcsak a későbbi történetírás állapított meg vele szemben, hanem számos kortársa is — közöttük Bethlen István, Gratz Gusztáv, az egykori fajvédő társ, Bajcsy-Zsilinszky Endre, több népi író és

[1534] A vatikáni magyar követ, aki az olaszországi viszonyokat is jó ismerte, Mussolinival is találkozott személyesen, és bőséggel volt alkalma megismerni mentalitását, politikai tevékenységének külsőségeit, így jellemezte a Duce-t és Gömbös annak nyomán felvett magatartását: Mussolini, ha sokan látták, „mindig bizonyos diktátori pózba vágta magát, mellét kidüllesztette, szemeit forgatta, lábait szétterpesztette. Azt mondják, hogy négyszemközti társalgásban azonban minden tettetés nélkül barátságos, sőt joviális tudott lenni. […] Gömbös, ki gyakran járt Rómában, és ott a diktátori pózt látta, utánozni kezdte, és ő is marcona arcokat vágott, mellkasát kidüllesztette, állkapcsát megfeszítette és szemeivel sötéten villogva nézett körül, ami határozottan komikus látvány volt." Később megjegyezte: „akkor nevezték el »Gömbölini«-nek." Barcza Gy.: *Diplomataemlékeim*… i. m. 249. és 276.

[1535] Lásd Lásd Ormos M.: *Mussolini*… i. m. 405–408.; Andreides Gábor: Mussolini szeretőjének titkos naplója. *Múlt-Kor*, 2014. nyár, 96–103.; Barcza Gy.: *Diplomataemlékeim*… i. m. 250–251.

[1536] Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. 17.

nahliki

sokan mások — kemény szavakkal fogalmaztak meg.[1537] Ezért kell hangsúlyoznunk, hogy az általunk leírtak nem gyengítik, hanem éppenséggel erősítik azokat az érveket, melyek révén Mussolini követésével is igazolni igyekeztek Gömbös diktatórikus törekvéseit. Mert *a probléma lényege* nem az, hogy másolt-e bárkit is Gömbös, hanem az, hogy *amit meg akart valósítani* — saját elhatározásból vagy mintákat követve, a magyarországi viszonyokhoz igazodva, illetve elemeiben eltérő megoldásokat és módszereket alkalmazva — *a lényeget illetően azonos volt* azzal, amit *Hitler* és *Mussolini létrehozott*.

Hérosz vagy sátán? Politikus vagy katona?

Az első kérdésre csak azt válaszolhatjuk: egyik sem. Bármily sokan is minősítették így vagy úgy a kortársak közül vagy az utókorban, nem volt sem hérosz, sem sátán. Ember volt, a maga — a minden emberre jellemző — erényeivel és esendőségével, gyarlóságaival.

Kétségtelenül jó alapadottsággal rendelkező, tehetséges személy volt, aki e lehetőségeit sok vonatkozásban eredményesen kamatoztatta. Jelentős mértékben ez biztosította politikai sikereit. Mert sikeres politikus volt. Legalábbis abban az értelemben, hogy — egyéni ambícióit kielégítve — egy falusi tanító apa és német parasztlány gyermekeként képes volt a hatalom csúcsára jutni egy olyan világban, ahol ez a szerep még mindig szinte kizárólag a hagyományos uralkodó rétegek fiainak jutott. Ezt azonban elsősorban nem felkészültsége, hanem főként kiváló kapcsolatteremtő képessége, közvetlen stílusa és szuggesztív, karizmatikus egyénisége révén érte el, amellyel meg tudott győzni vagy esetenként el is tudott bűvölni embereket.[1538] Karizmája több esetben jelentős társadalmi rétegek, csoportok nagy része szemében ellensúlyozta vagy el is fedte gyengéit – akár politikai hibákról, hiányosságokról, akár személyiségének kedvezőtlenebb vonásairól volt szó. Stílusát és módszerét szemléletesen érzékelteti a tapasztalt, az emberi lélek és magatartás megítélésében járatos író, Móricz Zsigmond benyomása Gömbösről, aki 1935

[1537] Lásd Vonyó József: „Miniszterelnök akarsz-e lenni, vagy Vezér?!" Kortársak Gömbös Gyuláról. *Rubicon,* 2003/7–8. sz. 52–65.

[1538] Az őt körülvevő világot és a környezetében lévő személyeket kritikusan szemlélő Hory András diplomata így emlékezett az akkori fajvédő vezér társaságában eltöltött első „egész estéjén" Gömbösről szerezett benyomásaira: „Temperamentumos, jókedvű, kellemes társalgó volt. Meg tudta nyerni az embereket, és nem tagadom, hogy első hosszabb együttlétünk alkalmával én is a »charme«-ja alá kerültem." Hory A.: *Bukaresttől Varsóig*… i. m. 187.

nahliki

karácsonya előtt újságírókat fogadott, s oldott hangnemben, tegeződve beszélgetett velük. Azé a Móriczé, akit a miniszterelnök és a népi írók elhíresült találkozása során — miután felolvasta egy szatmári napszámos heti étrendjét —, Gömbös indulatosan és támadóan „destruktívnak" nevezett:[1539]

> *„Komolyan és kutató pillantással lép elő. Fesztelen mosollyal előre jön, sorra kezet fog mindenkivel. Nem az újságírókat járultatja maga elé, sorra megy s mindenkibe belenéz* [sic!] *szúrós és kutató szemel. Arca derült: nem külön szól, külön pillantást ad mindenkinek."*[1540]

A tudósítás arról tanúskodik, hogy ezzel a magatartással és persze néhány, a parasztság ügye iránt elkötelezett író számára szimpatikus megnyilatkozásával még a hatalommal szemben kritikus Móriczból is tudott elismerő szavakat kicsiholni.

Ternészetesen szerepet játszott ebben az az általánosan érvényesülő átrendeződés, amely a hatalomgyakorlók társadalmi összetételének változásait jellemezte 1919 után. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy egyes időszakokban a változó körülmények is segítették sikerei elérésében. De ahhoz is tehetség kellett, hogy felismerje és ki tudja aknázni a mindenkori politikai, gazdasági stb. szituációban rejlő lehetőségeket. Gyakran úgy tette ezt, hogy azzal a magyar társadalom, — ahogy ő szerette megnevezni: a nemzet vagy a faj — valós érdekeit szolgálta. Ezek az adottságok azonban nem voltak oly rendkívüliek, amilyennek szűkebb környezete, közvetlen munkatársainak egy része vagy távoli hódolói szerették volna látni és — miniszterelnöksége idején már egy egész propagandagépezet segítségével —láttatni másokkal. Hozzá kell tennünk: a politikai sikereket csak részben — gyakran csak kisebb részben — eredményezték politikai nézetei és tettei, inkább egyéniségének vonásai, közvetlen magatartása és stílusa, valamint az az adottsága, hogy képes volt felismerni az alkalmat, kivárni a pillanatot, meglátni és megragadni a lehetőséget a cselekvésre. A taktika szemfüles mestere volt a stratéga perspektivikussága nélkül. Ezért a sikerek többnyire átmenetinek, ha nem éppen tiszavirág életűnek bizonyultak – miniszterelnöksége idején is.

De sátáni alkat sem volt. Nem alantas és gonosz célok, hajlamok – inkább nemesnek vélt törekvések vezérelték. *Hite* szerint mindazzal, amit tervezett és amit tett, a magyar nemzet/faj üdvét szolgálta. Egy politikust azonban nem csak

---

[1539] Lackó M.: *Az Új Szellemi Front*… i. m.. 137.; Illyés Gy.: *Egy találkozóról*… i. m. 13–14.
[1540] *Magyarország*, 1935. december 25. 1. – Móricz Zs.: *Kormányozni*… i. m.

nahliki

szándékai, tervei minősítenek, sokkal inkább politikájának — tetteinek, intézkedéseinek és pozíciójából adódó hatásai miatt: szavainak — következményei. És ebben a vonatkozásban a negatívumok domináltak a halálát követő szűk évtizedben.

Mert a valóban szörnyű gonosztetteket elkövető magyar politikusok közül nem egy rá hivatkozott; azt hangoztatta, hogy az ő példáját követi. Elég, ha csak az ún. zsidótörvények előkészítésében kulcsszerepet játszó Imrédy Bélára, Darányi Kálmánra, Antal Istvánra, Makkai Jánosra utalunk.[1541] De nem csak ők tartották magukat Gömbös követőjének. Az a konzervatív liberális Kállay Miklós, aki a miniszterelnök politikája elleni tiltakozásként,[1542] 1935 elején kilépett a Gömbös-kormányból, immár miniszterelnökként büszkén vallotta: Gömbös „világnézetének, álmainak harcosa és szolgálója akarok lenni. Ez a politikai hitvallásom." Ennek szellemében — azt „a legvirulensebb szociális problémánknak" nyilvánítva — a zsidókérdés mielőbbi végleges megoldását, s annak számára legfontosabb elemét, a „zsidóbirtokok kisajátítását" nemcsak megígérte miniszterelnöki beszédében,[1543] hanem törvénybe is iktattatta.[1544] A magyarországi zsidóság deportálását végrehajtó kormány feje, Sztójay Döme néhány nappal kinevezése után, 1944. március 28-án az alábbi szavakkal kezdte a magyar követségeknek küldött körtáviratát: „Vezetésem alatt alakult kormány belpolitikájában Gömbös Gyula politikai célkitűzéseit fogja követni és megvalósítani…"[1545] S tették ezt nem is minden ok nélkül. Mert olyan szélsőséges eszméket képviseltek, melyek alapelemei Gömbös nézeteinek is sarkpontját képezték. De tovább mentek, mint ő. Mert olyan társadalmi csoportokat — mindenekelőtt a magyar zsidókat — korlátoztak, fosztottak meg vagyonuktól, sőt, semmisítettek meg, amelyek érvényesülését Gömbös is szűkebb keretek közé kívánta szorítani, de más, kevésbé antihumánus eszközöket kívánt alkalmazni, mint „utódai". Ezt a „Gömbös-utódok" által sújtottak is érzékelték. Közülük Löw

---

[1541] A részleteket lásd Vonyó J.: *Gömbös Gyula és a zsidókérdés*… i. m. 42.

[1542] Gömbös szárnysegédje szerint Kállay nem általános politikai okok, hanem közte és Gömbös között a földreform kérdésében kialakult konfliktus miatt mondott le. Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. Ezt igazolja az is, hogy Kállay még a Bethlen–Gömbös ellentétek végső kiéleződése előtt, 1935. január 9-én távozott a Földmívelésügyi Minisztérium éléről.

[1543] *Nagy idők sodrában...* i. m. 10., 13. és 15.

[1544] 1942:XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól.

[1545] *Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményéhez és történetéhez.* Szerk.: Zsigmond László. Kossuth, Budapest, 1966[3].

nahliki

Immánuel szegedi rabbit ez arra indított, hogy pozitív példaként említse Gömböst és rá hivatkozva érveljen az ún. első zsidótörvény elfogadása ellen a törvénytervezet felsőházi vitájában, 1938 májusában: a „revideált Gömbös […] ilyen javaslatot soha nem terjesztett volna be."[1546] Mindez persze *nem menti fel annak felelőssége alól*, hogy beszédeivel és más politikai megnyilvánulásaival, mindenekelőtt a politikai antiszemitizmus politikai programmá emelésével és az azt érvényre juttatni kívánó Fajvédő Párt szervezésével ösztönzést, mi több, mintát is adott másoknak. Olyanoknak, akik nála is tovább mentek. Ugyanígy nem kétséges, hogy áttételesen felelős Magyarország második világháborús tragédiájáért – jóllehet, nem tudhatjuk, hogy ő is hasonlóan cselekedett volna, mint rá is hivatkozó miniszterelnök utóda, Bárdossy László. Legfeljebb feltételezhetjük, hogy az általa mindig elsődleges célként emlegetett revízió érdekében vállalta volna a szomszédos államok elleni fegyveres fellépést és a Szovjetunió elleni hadviselést. Bizonyosnak tekinthető azonban az, hogy az ő kormánya idején a hitleri Harmadik Birodalommal kialakult gazdasági és politikai kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz a kiszolgáltatottsághoz, amelynek fő oka és indoka a revízió Németország segítségével történő megvalósításnak lehetőségébe vetett hit volt.

Ám az is kétségtelen, hogy elgondolásait és cselekedeteit — Ránki György fogalompárjával élve — mozgásterek és kényszerpályák korlátozták, illetve terelték az adott mederbe. Nem csak a trianoni határok közé szorult ország beszűkült gazdasági adottságai, nem csak a trianoni béke egyéb korlátozásai és nem csak a polgári demokratikus berendezkedésű európai hatalmak által is segített szomszédos államok elzárkózó, sőt ellenséges viszonyulása szűkítette mozgásterét. Nem csak ez kényszerítette/késztette arra, hogy az ország két legsúlyosabb problémájának megoldásához, az igazságtalan határok megváltoztatásához és a gazdasági gondok felszámolásához a fasiszta Olaszországban és a nemzetiszocialista Németországban keressen és találjon szövetségest.

Belső mozgásterek is korlátozták, és „kényszerítették" az általa választott pályára, vagy inkább késztették az adott út választására. Mindenekelőtt az, hogy *hite* nem alapult az ilyen horderejű döntésekhez szükséges mennyiségű és minőségű

[1546] *Felsőházi Napló*, 1938. május 24. 67. ülés. 305–306. Idézi Molnár Judit: 1944 – ünnepléstől a deportálásig. In *Zsidók Szeged társadalmában*. Szerk. Tóth István. Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged 2014. 131.

nahliki

tudáson. Ennek egyik oka, hogy nem volt elméleti ember, hanem gyakorlatias, szervező politikus. A korábbi szakirodalom képességeit is kívánta minősíteni azzal, hogy „félművelt katonatisztként" jellemezte. Az országot vezető, felelős politikus mércéjével mérve a megállapítást valósnak is tarthatjuk. Munkatársa és minisztere, Lázár Andor is így emlékezett rá: „Műveltsége nem volt túlságosan széleskörű. Tanultsága a politikai alkotmányok, gazdasági és általános jogi kérdésekben meglehetősen szűk körű volt, de szeretett tanulni."[1547] E megállapításokat igazolja más kortársak, például Antal István, Gratz Gusztáv, Bethlen István, Szabó Dezső és több népi író véleménye is. A kép azonban összetettebb és árnyaltabb. Minden jel arra mutat, hogy Gömbös igen jó vele született szellemi képességekkel — memóriával és a lényeg megragadásának készségével — rendelkezett, de már a líceumban sem szerette az elméleti jellegű tárgyakat. Az elméleti munka iránt később sem mutatott affinitást, sőt azt nem is becsülte sokra. Antal István olvasmányait látva nyilvánította feleslegesnek a filozófiai és államjogi tartalmú könyvek olvasását.[1548] A tettek, a gyakorlati tevékenység híve volt fiatalon és felnőttként egyaránt. Kiválóan képzett, jó képességű katonatiszt lett, aki azonban nem szerzett — a politikai vezető számára nélkülözhetetlen — szisztematikus és megalapozott jogi, közgazdasági, politikai (stb.) ismereteket, mert katonának készült és nem politikusnak.

A tisztképző iskolákban és a hadseregben hierarchiához szokott, melyben szigorú szabályok szerint parancsokat adnak és parancsokat teljesítenek. A katonai helyzet lehet bonyolult és nehezen áttekinthető, a megoldás eszköze, a hadsereg belső viszonyai azonban áttekinthetőek, világosak és egyértelműek. Gömbös képességei és képzettsége alapján gyorsan és lényeglátóan tudott áttekinteni komplikált szituációkat, felismerni helyes megoldásokat, azok érvényesítése érdekében megfelelő stratégiát és taktikát kidolgozni. Az 1920-as évek nagy kudarcai nyomán megtanulta, hogyan lehet mindezt politikai téren is alkalmazni. Az azonban pályája végéig érzékelhető, hogy az általa éles szemmel felismert bonyolult társadalmi problémákat is a katona szemével nézte, és katonás egyszerűséggel szerette volna megoldani őket. „Harcra vagyok beállítva, és megyek csökönyösen a magam útján, mert akarattal több eredményt érhetünk el, mint

[1547] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 157.
[1548] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 306.

nahliki

taktikázással."[1549] A Fajvédő Párt vacsoráján 1925 októberében elhangzott szavakban kifejeződő mentalitás akkor is felfedezhető politikai gyakorlatában, amikor már tudott és akart taktikázni e téren is. Bethlent bírálva mondta 1924-ben, hogy szemben a miniszterelnökkel, ő nem „analitikus" hanem „szintetikus" elme. De eközben sem gondolt arra, hogy egy társadalom sok összetevőből álló életének *analízise* — a részletek és a közöttük lévő összefüggések sokoldalú és mindenre kiterjedő vizsgálata — nélkül nem születhet helyes megoldásokat eredményezető *szintézis*. A katonás mentalitás jellemezte miniszterelnökként is. „Fegyelmezett hadsereggel indulunk a feladatok megvalósítása felé" – e szavakkal jellemezte a kormánypárt országos méretekben ekkor kiépíteni kezdett szervezetét a NEP egri zászlóbontó gyűlésén, 1933. június 14-én.[1550] Ilyennek látta számos kortársa is.[1551]

Az eredmény: Gömbös nem vált ideológiateremtő, programalkotó politikussá. Mindig mások nézeteit követte, tette magáévá. Mások által megfogalmazott ideológiák alapján, illetve programok megvalósítása érdekében szervezett mozgalmat, pártot, mozgatott tömegeket, irányított kormányt, még ha azok a programok az ő intenciói alapján és az ő részvételével készültek is. Annál is inkább ezt tette, s ezt annál is inkább tehette, mert kiváló vezetői adottságokkal rendelkezett.

Jó kontaktusteremtő és kommunikatív képességeit minden társadalmi környezetben, valamennyi társadalmi réteg esetében érvényesíteni tudta. A gyakorlati beállítottságú emberekre jellemző módon keveset és viszonylag rosszul írt, ezzel szemben sokat és — gyakorta előforduló megmosolyogtató tartalmi elemek, képzavarai, kifacsart szófordulatai, Antal István minősítése szerint „eredeti szóképei és fordulatai", illetve „merész parabolái"[1552] ellenére is — jól beszélt. Fellépésével és szónoklataival egyaránt tudott hatni másokra. A kortársak — politikai ellenfeleinek jelentős része is — elismerték kiváló szónoki képességeit, melyekben szintén nem a tudatosság, hanem az ösztönösség dominált. A miniszterelnöksége első évfordulóján beszédeinek elemzésére felkért szakember a *közvetlenségben* és *mesterkéletlenségben* látta, és az alábbiakban foglalta össze ennek nyitját:

[1549] *Magyar Újság*, 1926. október 29. 2.

[1550] *Debreczeni Ujság – Hajduföld*, 1933. június 15. 1.

[1551] „Gömbös mint képviselő és később mint miniszterelnök is lelkében vezérkari tiszt maradt." – Hory A.: *Bukaresttől Varsóig*… i. m. 399.

[1552] *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i. m. 226.

nahliki

„Gömbös szónoklatai teljesen figyelmen kívül hagyják a rethorika előírásait […] *szónoklatainak belső struktúrája teljesen egyéni* […] *öntudatosan rábízza a beszéd szerkezetének kialakulását tehetségére, ösztönére* […] *Mindig van valami utánozhatatlan és elemezhetetlen közvetlenség, kedvesség, szinte bursikóz* [legénykedő, suhancos (német) – V. J.] *bájosság az első mondatokban, de annyira lebilincselő módon és olyan modorban, hogy pillanatok alatt még a legélesebben ellenzéki érzésű hallgatót is leveszi a lábáról.* […] *…minden hallgatónak külön-külön az az érzése, hogy nem a többihez, hanem kizárólag hozzá, neki és vele beszél.* […] *A hatás egyik nem utolsó tényezője az is, hogy a hallgató megérzi és elhiszi: ezek a szavak belülről jönnek, ezeket Gömbös Gyula nemcsak mondja, hanem vallja is, ő tényleg hisz abban, amit mond* […] *őszintén, jóhiszeműen, belső, mély meggyőződésből beszél…*"[1553]

Ez a Móricz Zsigmond fent idézett benyomásaival egybevágó tulajdonságokra utaló szónoki stílus Gömbös karizmatikus egyéniségének fontos alkotóeleme és egyben eszköze, politikai sikereinek egyik biztosítéka volt.

Hivatásos politikussá, majd szakminiszterré válva pedig volt ereje belátni hiányosságait.[1554] *Egyrészt tanult*. Késői tanulása sem volt azonban olyan szisztematikus, mint amilyenre egy ország felelős vezetőjének szüksége van. Hubay Kálmán több ezer kötetes könyvtáráról tudósított, melynek szépirodalmi darabjai, illetve történeti, politikai, hadtudományi, gazdasági és filozófiai tárgyú kötetei a tétényi villa könyvtárszobájának három falán körbefutó, négysoros polcot töltöttek meg.[1555] Lázár Andor mégis azt hangsúlyozta: „Nem könyvekből, hanem hozzáértő emberek beszédeiből akarta megtudni az igazságot."[1556] Ezt erősíti meg Révay ismertetése, az egyetlen forrás, mely tételesen is szól Gömbös olvasmányairól és olvasási gyakorlatáról. Ebből az derül ki, hogy a politika tudományát nem elméleti művekből kívánta elsajátítani, hanem kiemelkedő személyiségek — pl. Caesar, Moltke, Bismarck, Széchenyi István és Görgey Artúr — életrajzaiból és emlékirataiból. Tájékozódási lehetőségeit szélesítette kiváló német és az olvasáshoz elegendő angol[1557] nyelvtudása. Nem szisztematikus program alapján olvasott azonban,

---

[1553] *Nemzeti Figyelő*, 1933. október 8. – M. F.: Gömbös Gyula mint szónok

[1554] Író barátja, Zilahy Lajos azt tartotta „nagy politikai erényének, hogy „teljesen tisztában volt műveletlenségével". Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. 249.

[1555] *Függetlenség*, 1936. december 25. 5. – Hubay K.: *Karácsony*… i. m.

[1556] Lázár A.: *Visszaemlékezéseim*… i. m. 157.

[1557] Gömbös angol nyelvismeretére Zilahy Lajos másként emlékezett, aki maga fordította le neki Roosevelt Looking Forward című könyvét, mert „Gömbös egy szót sem tudott angolul". Benedek I.: *Éjszakai beszélgetés*… i. m. 248.

nahliki

hanem aktuális problémákra keresett rövid válaszokat. Révay Gömbös vallomását idézve írta erről:

> *„…egyszerre nem sokat olvas, de amit olvasott, azon mindig elmélkedni kezd, azt át- meg átgyúrja magában, minden gondolatát megvilágítja, és ha az olvasott könyvnek egy-egy gondolata tovább rezeg lelkében, tovább erjed és forr, ha szüntelenül visszatér, akkor ezt a lelki jelenséget kényszerítő erejűnek érzi: ilyenkor ebből a gondolatból* dogmát *formál, amelyet alapvető igazságnak tart.”*[1558]

Másrészt — főként a Fajvédő Párt kudarcából is okulva — felismerte, hogy *hozzáértő és felkészült munkatársakkal* kell körülvennie magát, ha ő maga sikeres akar lenni. Tehetséges szervezőként értett a munkamegosztáshoz, ha a helyzet úgy kívánta, szerepek és szerepkörök (funkcionális vagy taktikai megfontolások alapján történő) átengedéséhez — a nélkül azonban, hogy a vezetést, a döntés jogát kiengedte volna a kezéből. Esetenként olyanok utasításait is felülírta, akiknek szakmai véleményére egyébként adott. Emiatt került éles konfliktusba például Kánya külügyminiszterrel 1935-ben.[1559] Különösen számára ismeretlen környezetben, mint például külföldi útjai során, hallgatott a beavatottak tanácsaira.[1560] Egyik legközvetlenebb munkatársa szerint „Gömbös mindenkit meghallgatott, akinek értelmes mondanivalója volt, de utána el is várta, hogy őt is meghallgassák”. Úgy tapasztalta, hogy „argumentumokkal meg lehetett győzni”.[1561] Hiúsága és büszkesége azonban esetenként gátolta mások véleményének elfogadásában.[1562]

A szervezés racionalitást követel és feltételez. Gömbös azonban a látszatok, illetve gyakorlatias volta ellenére elsősorban nem racionális, hanem ösztönös politikus volt. Személyes vallomásai, megnyilatkozásai is megerősítik hajlamát az irracionalitásra. Az elméleti tudást és munkát kevéssé becsülő, hiányos felkészültségű politikus nem a megértésben hitt, hanem a megérzésben; az

---

[1558] Révay J.: *Gömbös*… i. m. 381–382. (Kiemelés tőlem — V. J.)

[1559] Hory A.: *Bukaresttől Varsóig*… i. m. 399.

[1560] Barcza György vatikáni magyar követ emlékezése szerint „…Gömbös is — aki ekkor kezdett, Mussolini példáját látva, diktátori szerepébe, pózaiba és mozdulataiba beletanulni […], s a Vatikán egészen sajátos, imponáló légkörében ugyancsak nem találta helyét — nyugodtan engedte, hogy mindenféle útbaigazítással lássam el, melyeket be is tartott. […] …Gömbösnek rendkívül imponált a Vatikán. Bámulta a hatalmas termeket, a sok csillogó egyenruhát […] …meglátszott rajta, hogy egyszeriben csődöt mond minden nagyképűsködése, és egyenesen meg van ijedve a neki teljesen új és idegen, de emellett nagyszerű helytől. Állandóan hozzám fordult kérdésekkel, hogy mit mikor és hogyan csináljon…” Barcza Gy.: *Diplomataemlékeim*… i. m. 276–277.

[1561] Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. 10.

[1562] Petneházy i. m. HL, VII/252, 311. d. 11.

nahliki

ösztönökben, nem az észben. 1918–1919-ben már megfogalmazott nézeteit megerősítve mondta első miniszterelnöki nyilatkozatában: „…annak, aki a nemzetet vezeti, ösztönös meglátás révén tudnia kell, hogy merre visz az út, és a nemzetnek is tudnia kell, hogy a vezér mit akar."[1563] A vezérnek eszerint nem az a kötelessége, hogy ismerje a nemzet (és egyes rétegei, csoportjai) helyzetét, érdekeit, vágyait, s azokat szolgálja, hanem kizárólag az, hogy különleges adottságai révén megérezze, ami egyedül helyes. Nem hirtelen ötlet mondatta ezt vele, hanem „dogmáinak" egyike volt. Ezt bizonyítják 1925-ben, a Nemzetgyűlésben elhangzott szavai: „Lehetnek azonban történelmi pillanatok, amikor nem a sok okoskodás, nem a tudás, hanem a megérzés alapján kell cselekednünk."[1564]

Gömbös szangvinikus ember volt, akit erősen befolyásoltak nyilvánosság előtt palástolt érzelmei. Ezt bizonyítja átlag feletti aktivitása és az a törekvése, hogy minden helyzetben a legtöbbet érje el, amit a szituáció lehetővé tesz. Gyakorlatias kérdésekben, a törekvéseit szolgáló lépések és módszerek megválasztásban — mondhatjuk: a taktika tekintetében — racionalitás jellemezte. Hosszú távú terveit — azaz stratégiáját — azonban sokkal inkább meghatározták érzelmi jellegű tényezők. Ennek következményeként az *érzelmi politizálás* híve volt.[1565] Számára a politika tartalmát és irányait mindenekelőtt nem a gazdasági, társadalmi, politikai valóság, az ezekről szerzett tapasztalatok, s azok nyitott, racionális mérlegelése határozta meg, hanem a nemzeti/faji közösséghez fűződő érzelmi viszony. Az ezt kifejező ideológiák alapján készült programokat fogadott el. A nagy nemzeti (faji) célok megvalósítása érdekében pedig nem a parlamenti, hanem a tömegpolitizálást tartotta célravezetőnek. A többpárti parlamentáris rendszert a nemzet erőit megosztó, káros szisztémának ítélte és csak kényszerből fogadta el. A társadalom egészét akarta megszervezni és mozgósítani, de elsősorban nem érveléssel, belátással és beláttatással, hanem érzelmekre hatva. Beszédei arról árulkodnak, hogy hallgatóságát nem meggyőzni igyekezett, hanem érzelmeit megragadni, lelkesíteni és mozgósítani. Nem gondolkodó, mérlegelő, kritikus támogatókra vágyott, hanem a

[1563] A miniszterelnök első nyilatkozata a sajtó képviselőinek. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 379.

[1564] Beszéd a Nemzetgyűlésben a választójogról és a zsidóság politikai szerepéről. In Gömbös Gy.: *Válogatott*… i. m. 296.

[1565] Ez bizonyára szoros kapcsolatban volt a bizalmasa, közeli munkatársa, Antal István által többször emlegetett „romantikus, érzelmes habitusával" is. Lásd pl. *Gömbös Gyula hatalomra kerülése*… i- m- 275. és 295.

nahliki

vezér ösztöneiben vakon megbízó, ahhoz érzelmileg is kötődő tömegre. Olyan tömegre, melyet fegyelmezett, parancsokat teljesítő hadseregként lehet megszervezni. Ebben a mentalitásban az érzelem kerekedett felül az értelmen. Az *érzelem*, mely egy vagy néhány jelenséghez köt erősen és tartósan, s az esetek nagy részében elvakít — eltakar, vagy másként láttat megkerülhetetlen tényeket. Az *értelmen*, ami természeténél fogva nyitott, figyelembe vesz egy adott időpontban mindent, amit befogadhat, s azt is, miként, miért változnak a dolgok időben. A két momentum egyszerre jellemez egy embert, de — sok tényezőtől függően — eltérő arányban. Gömbös esetében, bár csökkenő mértékben, haláláig domináns maradt az első elem, az érzelem. A racionális felismerések közül azok befolyásolták döntéseit, melyek igazolták és nem gyengítették érzelmi indíttatású megfontolásait. Politikai érzelmi motivációit pedig az tette különösen erőssé és tartóssá, hogy olyan társadalmi és politikai tényezők ellen (is) irányultak, amelyeket nemcsak imádott nemzete sorsának tragikus alakulása, hanem saját ígéretes katonai karrierjének megtörése miatt is kárhoztatott.

Ebből az erős érzelmi indíttatásból is fakadt, hogy Gömbös Gyula *következetes ember*, s ezért *következetes politikus* volt. Politikai nézeteinek alapelemei, — ahogy ő fogalmazott Révaynak: *dogmái* — az 1920-as évek elejére kialakultak.

(1) Mindenekelőtt a társadalom nemzeti alapon történő megszervezése a nemzeti egység jegyében. Ez egyszerre jelentette a független és szuverén magyar államot, s azt, hogy minden állampolgárnak — egyéni érdekeit, törekvéseit feladva — alá kell rendelnie magát a nemzet/faj közösségének, az általa soha nem definiált (illetve a mindenkori helyzethez igazodva aktualizált) közös nemzeti érdeknek. Ennek tartalmát pedig a — lehetőleg általa gyakorolt — hatalomnak volt kizárólagos joga meghatározni és értelmezni.

(2) A hatalom elsőszámú feladatát „a magyar faj lelki világának átgyúrásában" látta, ami a „fajidegen" eszmék, mindenekelőtt a liberális és szocialista nézetek kiirtását, az ezt követők nemzetbe történő betagolását is jelentette – utóbbiak esetében meggyőződésük és gyakran személyiségük föladása, szervezeteik felszámolása árán.

(3) A társadalom két legfontosabb elemének, a nemzeti/faji érdekek legkövetkezetesebb képviselőjének és érvényesítőjének a keresztény középréteget és a birtokos parasztságot tartotta, így mindenekelőtt azok megerősítését szorgalmazta.

(4) Gazdaságpolitikai elképzeléseinek kulcseleme volt ezek megerősítése. Egyrészt a gazdaságirányításban a mezőgazdaság érdekeinek preferálása az iparral, kereskedelemmel szemben, egyúttal az agrárium szolgálatába állítva a pénzügyi szférát. Másrészt a „kis- és középegzisztenciák" gazdasági-vagyoni helyzetének erősítése a nagy vagyonokkal — a nagybirtokkal és az ipari, kereskedelmi nagyvállalatokkal (különösen a monopóliumokkal) — szemben. Ezzel egyúttal a társadalmat feszítő szociális igazságtalanságok és a belőlük fakadó társadalmi-politikai problémák felszámolását is meg akarta oldani.

(5) A nemzet „faji öntudatra ébresztését" tekintette az oktatásügy és a kultúra központi feladatának. Az iskolákban ezért tartotta az oktatásnál előbbre valónak az érzelmi nevelést, mely a fajhoz, nemzethez történő kötődést, ragaszkodást erősíti a tanulókban – hangsúlyozottan keresztény szellemben. A kultúrát pedig annak érdekében kívánta racionalizálni, hogy „elforduljon a Nyugattól" s „az ősi népi gyökerekhez" visszatérve szolgálja a „nemzetnevelés" ügyét.

(6) Valamennyi részelem átalakítása esetében központi kérdésnek tartotta a zsidóság tulajdonának, társadalmi és kulturális pozícióinak, politikai befolyásának visszaszorítását. A korábban betelepedett és a magyar társadalomba beilleszkedett, részben asszimilált zsidók esetében a numerus clausus jegyében tette volna ezt. A háború időszakában keletről bevándorolt „galíciánereket" azonban ki akarta utasítani az országból. E megosztás szerint tett különbséget a tekintetben is, hogy kiknek juttat jogokat a politikai életben és az oktatásban.

(7) A programot csak az integer Magyarország keretében látta megvalósíthatónak. Ezért került első helyre külpolitikai céljai között előbb a területi egység megtartása, Trianon után pedig az integrális revízió. Megvalósításához (a hadseregben kialakult, s régóta meglévő szimpátiái

nahliki

miatt is) Németországtól és (az ellenforradalmi tervek, majd a határrendezések idején részéről tapasztalt segítőkészség okán) Olaszországtól remélt segítséget. Attól a két országtól, melyeket súlyos veszteségek, illetve csalódások értek a békerendezés során. Ezért szorgalmazta a Berlin-Róma tengely létrehozását. Ugyanezért utasította el a jó viszony ápolását a térség határainak átrajzolásában meghatározó szerepet játszó Franciaországgal és Angliával, illetve azok szövetségeseivel, a kisantant országaival. Egyetlen kiutat látott az általuk alkotott gyűrűből: a délszláv állammal való megegyezést. Ebben — racionális érvek mellett — azok az érzelmi kötődések is szerepet játszottak, amelyek varasdi és zágrábi katonai szolgálata során alakultak ki benne. De távolabbra is tekintett, aA turanizmus jegyében is szorgalmazta a keleti, főleg törökországi kapcsolatok építését.

(8) Mindezek magvalósításának kulcsát pedig az erős, a társadalom egészét uraló, a megfogalmazott célokat következetesen és hatékonyan, — ha kell, kíméletlen eszközökkel — érvényre juttató hatalomban látta. Legyen az katonai diktatúra, a társadalom egészét tömörítő mozgalom, vagy parlamentáris viszonyok között egy „nagypárt" biztos támogatását élvező erős kormány.

Ezekhez az elvekhez — minden látszat ellenére — haláláig *makacsul* ragaszkodott. Miniszterelnökként is. Éppen azért, mert dogmák voltak. Az, hogy időnként kényszerből nem szólt róluk, nem jelentett részéről lemondást – mert makacsul meg is *akarta* valósítani céljait. Az alkalomra várt, hogy érvényesíthesse őket, de a várakozás sem jelentett tétlenséget. Ilyenkor kitartóan szorgoskodott a kedvező feltételek megteremtése érdekében – akár (mint 1932 előtt többféle szituációban) önmaga hatalmi pozícióba kerüléséről, akár (miniszterelnökként) a hiányzó eszközök megteremtéséről volt szó. S ha lehetett, titokban valósította meg terveinek egy-egy elemét. Főként 1928 után, azt követően, hogy tapasztalatai és újabb tanácsadó barátai révén jobban eligazodott a politika világában, és megtanulta, miként lehet katonatisztként kialakult *kiváló taktikai érzékét* ezen a terepen is kamatoztatni. Igaz, ennek jelei korai politikai gyakorlatában is tetten érhetők, akkor

nahliki

azonban még sokkalta kevésbé tudta kordában tartani indulatait, mint a ’20-as évek végétől, és a hév gyakran tette eredménytelenné taktikázását.

Makacs következetességét nemcsak mindenkor gyakorolt politikájának állandó elemei igazolják, hanem az is, hogy mind az államigazgatás különböző, megüresedő pozícióinak betöltésekor, mind a kormánypárt vezetőinek kiválasztása során, mind a szövetségesek keresése tekintetében olyan személyekre (és szervezetekre), illetve hozzá hasonló korú és mentalitású — főként vezérkari — katonatisztekre igyekezett támaszkodni, akikkel (amelyekkel) az ellenforradalmi években már együttműködött és tudta róluk, hogy vele azonos elveket vallanak.

Olyan elvekről és gyakorlatról volt szó, melyeknek egyes elemei, sőt céljai, „logikája” és érvei erősen hasonlítottak mindarra, amit a fasiszta Mussolini, és kisebb arányban azokra, melyeket a nemzetiszocialista Hitler hirdetett és a gyakorlatban megvalósított. Innen a Gömbössel szembeni gyakori vád, hogy másolt. Ezek a felvetések azonban, — mint láttuk — csak részben megalapozottak. Gömbös *szuverén politikus* volt, aki önérzetesen vallotta politikáját „a magyar talajban gyökerezőnek”. Ezt igazolja, hogy nézeteit számos kardinális kérdésben korábban alakította ki, mint a két diktátor. A hasonlóságok inkább abból fakadtak, hogy mindhárman *hasonló* jellemzőkkel (is) leírható *társadalmak hasonló problémáira* kerestek és találtak — szinte szükségszerűen — *hasonló válaszokat*. Azt természetesnek tekinthetjük, hogy e hasonlóságok miatt Gömbös az ő gyakorlatukat tartotta alkalmasnak arra, hogy mintaként kezelje őket, illetve egyes elemeiket alkalmazza saját politikája alakításához. Ám ő, ha követte „példaképeit” valamiben, az — az olasz korporációs rendszer átültetési kísérletétől eltekintve — nem átvétel, másolás volt, hanem adaptálás, ami részben tartalmi, de főként formai, szervezeti eltéréseket eredményezett.

* * *

Politikussá lett *katonatiszt* – olvasható az alcímben. Mert Gömbösből, akire ígéretes katonai karrier várt, nem kevésbé tehetséges, de joggal vitatott politikus, pályája csúcsán pedig miniszterelnök lett. Politikusi *„gyengéi”* részben éppen abból fakadtak, hogy haláláig katona maradt. Elsősorban nem abban az értelemben, hogy élete utolsó 8 évében honvédelmi államtitkárként, illetve miniszterként szerepelt a magyar politikai életben – miniszterelnöksége idején is. Inkább azért, mert politikusként is

nahliki

megőrizte mentalitása katonás vonásait. A bonyolult helyzeteket is szerette leegyszerűsítve látni – a lényeglátásra hivatkozva. Gyakran részesítette előnyben az *erőt* – a mérlegelés, a kompromisszumok helyett. Kevésbé kedvelte és becsülte a tárgyalásos megegyezést – a gyors és határozott döntések parancsok útján történő végrehajtatásának sikerében hitt. Nem bízott demokratikus megoldásokban – annál inkább a diktatórikus jellegűekben. Még ha nem is volt vérengző diktátor, mint Hitler, s a fizikai erőszakot még oly mértékben sem alkalmazta, mint példaképe, Mussolini. Még ha nem is „fegyverek hegyén táncoló", hanem „csak" a „lelkek felett uralkodó" diktatúrát kívánt is megvalósítani a társadalom felülről, egy ideológia alapján történő totális megszervezése révén – az általa uralt végrehajtó hatalom és a mögötte álló kormánypárt által.

Ám a történeti tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ez a „lelkek felett uralkodó" diktatúra is kedvezőtlen feltételeket teremt a társadalom egészséges fejlődése számára. Kedvezőtlen, mert megöli a gondolatszabadságot, megakadályozza, hogy a helyzete és érdekei okán sokszínű társadalom életében tapasztalt problémákat sokoldalúan, több szempontból közelítsék, s többféle alternatíva, módszer végiggondolása alapján, az érdekek egyeztetésével oldják meg. Nem engedi kibontakozni az élet különböző területein felvetődő ötletek megvalósítását, így előbb vagy utóbb megöli az egyéni kezdeményezést. Ezzel pedig, még ha rövidtávon fel is tud mutatni látványos sikereket, hosszú távon gátja lesz a gazdaság fejlődésének. A kultúra és a tudomány mozgásterének beszűkítésével elszegényíti a szellem világát, lehetetlenné teszi a természetszerűen sokszínű érdeklődés kielégítését, ezzel pedig elszürkíti az emberek hétköznapjait, és ami ennél is fontosabb: a kor által felvetett kérdésekre adható, valóban megalapozott válaszok megszületését. A legnagyobb károkat pedig — kiváltképp a modern világban — azzal okozhatja, hogy egy vágányra tereli a külpolitikát, gyengíti a kapcsolatokat olyan országokkal, amelyek gazdaságának produktumait, tudományos életének eredményeit fontos lenne hasznosítani az élet legkülönbözőbb területein. Nem is beszélve arról, hogy az ilyen külpolitika szükségszerű következménye a konfliktusok — akár a fegyveres összeütközéshez is vezető — kiéleződése – az együttműködés helyett.

A Gömbös-kormány — s egyben a miniszterelnök életének — nagyobb része bizonyította, hogy az ilyen politika nem a hirdetett cél, a „nemzeti egység"

nahliki

megteremtését szolgálja. Sokkal inkább konfliktusokat kelt vagy erősít fel – s ez előbb vagy utóbb önmaga bukásához vezet. Ennek is következménye az, hogy az egykori falusi tanító gyerekéből, majd katonából lett politikus nézeteinek és politikai tetteinek megítélése máig is vitákat vált ki.

Személyes életpályája azonban vitathatatlanul nagy ívű. Egy apró falucska centrumában lépett be az életbe, a falu első gyermekeként, és az országot irányító hatalom centrumából lépett ki belőle, az ország (majdnem) első embereként – de bukott politikusként. Ért el ugyan sikereket a külkapcsolatok, illetve a gazdaság- és a kultúrpolitika terén, mégis bukott politikusnak tekinthetjük, mert legfontosabb céljait nem tudta megvalósítani. Annak ellenére, hogy 1935 közepére már megbízhatónak hitt emberei birtokolták a hatalmi pozíciók többségét. A magyar társadalom és a politikai élet meghatározó tényezőinek — köztük Gömbös több hívének — ellenállása miatt az államszervezet és közigazgatás átalakításához, a korporációs rendszer kiépítéséhez a gyakorlatban hozzá sem kezdhetett. A társadalom totális megszervezése az új, modern kormánypárt segítségével alig elkezdődött, máris elbukott. Így nem tudta megvalósítani az óhajtott és annyiszor ígért „nemzeti egységet". Ellenkezőleg: új elemekkel bővítette és ezzel elmélyítette a társadalomban és a politika életben addig tapasztalt konfliktusokat, amelyek feloldásával kecsegtette az ország lakosságát. Ráadásul a legfőbb támasznak remélt Nemzeti Egység Pártja sem bizonyult elég szilárdnak: a halmozódó belső feszültségek hatására 1935–1936 fordulójától egyre látványosabban jelentkeztek a bomlás jelei, melyek nyomán — néhány héttel a „Vezér" halála után — átalakult szervezete, vezetésének személyi összetétele és a politikai életben betöltött szerepe is.

Gömbös Gyula olyan politikusként távozott előbb a politikából, majd az életből is, aki adottságainak és felkészültségének hiányosságai miatt — annak ellenére, hogy hívei rendre akként méltatták, s bizonyára magát is annak érezte — *miniszterelnökként sem vált államférfivá*.

nahliki

Mellékletek

Rövidítések

a. zb. gy. jkv. – alakuló zászlóbontó gyűlés jegyzőkönyve

alisp. eln. – alispáni elnöki iratok

BAZML – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

BéML – Békés Megyei Levéltár

BML – Baranya Megyei Levéltár

CsML SzL – Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára

d. – doboz

EKPP – Egységes Községi Polgári Párt

ÉME – Ébredő Magyarok Egyesülete

fól. – fólió

főisp. biz. – főispáni bizalmas iratok

főszb. – főszolgabíró

GyMSML SL – Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára

HBML – Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

HL – Hadtörténelmi Levéltár

ir. – irat

j. – járás

jkv. - jegyzőkönyv

KMPSz – Keresztény Munkások és Polgárok Szövetségének

közgy. és kgy. – közgyűlés

KKP – Keresztény Községi Párt

MANSZ – Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége

MNL – Magyar Nemzeti Levéltár

MOVE – Magyar Országos Véderő Egyesület

Mt - minisztertanács

NEP – Nemzeti Egység Pártja

OL – Országos Levéltár

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

SEV – Soproni Evangélikus Levéltár

SML – Somogy Megyei Levéltár

TML – Tolna Megyei Levéltár

VaML – Vas Megyei Levéltár

vk. pt. – választókerületi párttitkár

ZML – Zala Megyei Levéltár

Források és irodalom

Levéltári források (rövidítések)

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

Országos Levéltára (OL)

- A Miniszterelnökség iratai 1867–1944.
    - K 26 – Központilag iktatott és irattározott iratok
    - K 27 – Minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek
    - K 34 – Darányi Kálmán hivatalos és félhivatalos iratai
    - K 35 – Gömbös Gyula hivatalos és félhivatalos iratai
    - K 468 – Bethlen István hivatalos és félhivatalos iratai
- K 429 – Kozma Miklós iratai
- P 1080 – Kozma-család iratai

Baranya Megyei Levéltár (BML)

- A Nemzeti Egység Pártja iratai (NEP ir.)
- IV. B. 401/Főispáni bizalmas iratok
- Alispáni elnöki iratok

Békés Megyei Levéltár (BéML)

- Alispáni elnöki iratok

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZML)

- IV. 1901/a Miskolc város főispánjának bizalmas iratai

Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára (CsML SzL)

- IV. B. 401/a Főispáni bizalmas iratok

Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár (GyMSML)

- IV. B. 451. d/1 NEP 1935–1939.

Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára (GyMSML SL)

- Evangélikus népiskola Sopronban iratai
- VIII/61. A Dunántúli Ev. Egyházkerület Soproni Líceumának iratai
- VIII/62. Soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet iratai.
- XIII. 14. Simon család iratai

Somogy Megyei Levéltár (SML)

- IV. B. 401/Főispáni bizalmas iratok

Tolna Megyei Levéltára (TML)

- Völgységi járás főszolgabírói iratai
- Solymár Imre hagyatéka

Vas Megyei Levéltár (VaML)

- Törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyvei
- IV. B. 401/Főispáni bizalmas iratok
- Alispáni elnöki iratok

nahliki

- Vitéz báró Roszner István iratai
- NEP iratok 1935–1936

Zala Megyei Levéltár (ZML)
- IV. B. 401/Főispáni bizalmas iratok

Hadtörténelmi Levéltár (HL)
VII/252 – Gömbös Ernő százados hagyatéka

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
A — 550 Egyesületek, szövetségek
A — 720 A Horthy-rendszer alatt létrehozott fasiszta, jobboldali pártok, szervezetek
A — 1079 Kivonat a Horthy rendőrség 1933-ban készített kimutatásából, különböző pártokra és szervezetekre vonatkozóan
A — 845 A Gömbös Gyula Társaság iratai
V — 19430/1 Szálasi Ferenc perének iratai
V — 98692 Hóman Bálint perének iratai

Soproni Evangélikus Levéltár (SEV)

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)
Kézirattár
15. f. – Hóman Bálint irathagyatéka

Sajtó

8 Órai Ujság

Az Est

Bécsi Magyar Futár

Budapesti Hírlap

Debreczen – Keletmagyarországi Napló

Dereczeni Ujság – Hajduföld

Dunántúl

Független Budapest

Függetlenség

Magyar Újság

Magyarország

Magyarság

Mohácsi Hírlap

MOVE, a Magyar Országos Véderő Egyesület Közlönye

Nemzeti Figyelő

Nemzeti Sport

Népszava

Néptanítók Lapja

nahliki

Nyírvidék

Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap

Sümeg és Szentgrót

Szabolcsi Hírlap

Szózat

Tolnamegyei Közlöny

Tolnamegyei Újság

Új Délsomogy

Új Magyarság

Zalai Közlöny

Zalai Napló

Zalamegyei Újság

Zemplén

Internetes Források

Ezer év törvényei (Magyar Törvénytár) – http://www.1000ev.hu

MTI „Kőnyomatos" Hírek – http://mol.arcanum.hu/mti

Magyar Világhíradó – http://filmhiradokonline.hu

Publikált források és irodalom

Korabeli kiadványok, dokumentumok

1932–1935. A Gömbös-kormány három esztendős munkássága. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1935.

A Baranyavármegyei Kisgazdapárt alapszabályai. Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs 1929.

A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932.

A Magyar Nemzeti Újjáébredés Mozgalmának célkitűzései. Ébredő Magyarok Egyesülete, Budapest, 1933.

A Nemzeti Fascista Párt. Vallecchi, Firenze, é. n.

A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932.

A Vitézi Rend Kis Kátéja. Kiadja az Országos Vitézi Szék, Budapest, 1923.

Az 1920. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója

Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója

Az 1926. évi július hó 20-áre hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója

Az 1931. évi július hó 20-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója

nahliki

Az országrendezés mérnöki megvilágításban a Nemzeti Munkaterv alapján. Magyar Mérnök és Építész Egylet – Magyar Mérnökök és építészek Nemzeti Szövetsége, H. n. [Budapest], 1933.

Bethlen István miniszterelnök a Keresztény Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt vezérének beszámoló beszéde Hódmezővásárhelyen 1922. március hó 26-án. (Politikai beszédek 4. füzet) H. és é. n. [Budapest, 1922.]

Béldi Béla: *Nemzetirányítás.* Különlenyomat a Nemzeti Figyelő 1935. VIII. 11, 18, 25. és IX. 1. számaiból. Stádium Rt., Budapest, 1935.

Béldi Béla: *Nemzetszervezés.* Különlenyomat a Nemzeti Figyelő 1935. X. 27, XI. 3, 10, 17, 24. és XII. 1. számaiból. Stádium Rt., Budapest, 1936.

Dopolavoro. Az olasz szabadidő mozgalom. Societá Editrice di Novissima, Roma, é. n.

Függetlenség évkönyve 1934. Budapest, 1934.

Függetlenség évkönyve 1935. Budapest, 1935.

Függetlenség évkönyve 1936. Budapest, 1936.

Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és az ellenforradalomról*. Budapest, 1920.

Gömbös Gyula a Keresztény Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt ügyvezető alelnökének beszéde Szegeden, 1922. március hó 27-én a Tisza-szálló nagytermében tartott népgyűlésen. (Politikai beszédek 4. füzet) H. és é. n. [Budapest, 1922.]

Gömbös Gyula: *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Stádium Rt. Budapest 1932.

Hitler, Adolf: *Harcom – Mein Kampf.* Gede Testvérek, Budapest, 2007.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter emlékbeszéde. In *Vitéz Gömbös Gyula arcképének ünnepélyes leleplezése a Nemzeti Egység Pártjában 1937. április 7-én*. Stádium Sajtóvállalat, H. és é. n. [Budapest, 1937.] 5–26.

József Attila: „Új Szellemi Front". In *József Attila művei II. Tanulmányok, cikkek, levelek*. Összegyűjt., jegyz.: Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977. 213–225.

Keltz Sándor: Fajvédelem mint világnézet. In *Az Ébredő Magyarok Egyesületének 1924 évi országos kongresszusán tartott előadások sorozata*. H. és é. n. [Budapest, 1924]

Kemenes Antal: *Gömbös Gyula és a magyar élete történelmi megvilágításban.* Jászberény, 1936

Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Budapest, 1938.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, 1922.

Magyarország évkönyve 1934. Szerk.: Béry László és dr. Kun Andor. H. é. n. [Budapest, 1935]

Magyarországi Rendeletek Tára 1932, 1933, 1934, 1935, 1936. Magyar kir. Belügyminisztérium, Budapest

Marschalkó Lajos: *Gömbös Gyula a fajvédő vezér*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest é. n.

Marton Béla: *A MOVE története*. Budapest, 1920.

Méhelÿ Lajos: Gömbös Gyula emlékére. *A Cél*, 1936. október, 299–304.

Miklóssy István: *Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány*. Budapest, 1913.

Mónus Illés: Új helyzet – régi feladatok. *Szocializmus*, 1936. 11. sz. 517–521.

nahliki

Mussolini, Benito: Fascismo. Dottrina. In: *Enciclopedia italiana.* XIV. kötet. Editori Rizzoli, Milano 1932. 847–851.

Mussolini, Benito: *A fascismus doktrinája*. Vallecchi, Firenze, 1935.

Mussolini, Benito: *A fasizmus doktrínája és egyéb világnézeti munkája. Gondolatok. A korporatív állam.* Gede Testvérek, Budapest, 2000 [Hasonmás kiadás]

Mussolini, Benito: *A fascismus doktrinája*. Vallecchi, Firenze, 1935. [Hasonmás kiadás: Gede Testvérek, Budapest, 2000.]

Mussolini, Benito: *A korporációs államról*. Vallecchi, Firenze, 1940. [Hasonmás kiadás: Gede Testvérek, Budapest, 2000.]

Nagy idők sodrában. Kállay Miklós beszédei és nyilatkozatai 1942. március 12. – 1943. május 29. Stádium, Budapest, é. n. [1943]

Organisationsbuch der NSDAP. Zentralverlag der NSDAP, München, 1937[4]

Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. Szerk.: Haeffler István. Magyar Távirati Iroda, Budapest, 1935.

Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk.: Haeffler István. Magyar Távirati Iroda, Budapest, 1940.

Peleskey Ferenc: *A Nemzeti Egység trilógiája. Hármas toborzó*. A Nemzeti Egység Kis Könyvtára. 1. Magánkiadás, H. és é. n. [1935]

Prohászka Ottokár: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társulat, Budapest, 1920.

Szabó Dezső: Március mérlegén: A Gömbös-kormány és az „Új Korszak". In Uő.: *A magyar káosz. Pamfletek*. Szerk.: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 214–247.

Szabó Dezső: Gömbös Gyula. In Uő.: *A magyar káosz. Pamfletek*. Szerk.: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 248–255.

Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) szervezete, alapszabályai és vezetőségének névsora. TESZ Központja, Budapest, 1933.

Vitéz Gömbös Gyula arcképének ünnepélyes leleplezése a Nemzeti Egység Pártjában 1937. április 7-én. Stádium, H. é. n. [Bp. 1937.]

Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó.* Budapest, 1920.

Forráskiadványok, adattárak, lexikonok

A jákfai Gömbös család leszármazási táblázata 1925. esztendőtől. Szluha Márton főmérnök és dr. Kollega Tarsoly István történész önzetlen és nélkülözhetetlen segítségével összegyűjtötte Gömbös Tamás 1976–1984 évben.

A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Iratok az ellenforradalom történetéhez II. Szerk.: Nemes Dezső. Szikra Kiadó Budapest, 1956.

A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez IV. Szerk.: Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967.

A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez V. Szerk.: Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976.

A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerk.: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. Szerk. bev. tan., sajtó a. r.: Karsai László – Molnár Judit. 1956-os KHT. Budapest, 2004.

nahliki

A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában) 1932–1936. Szerk.: Réti György. Budapest, 2003

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeáll., sajtó a. r. és bev. tan.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth, Budapest, 1968.

Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Iratok az ellenforradalom történetéhez I. Szerk.: Nemes Dezső. Szikra Kiadó Budapest, 1956[2]

Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. Iratok az ellenforradalom történetéhez III. Szerk.: Nemes Dezső. Kossuth Kiadó Budapest, 1959.

Árnyak könyve I. Őseink és rokonaink. Összeáll.: Dr. Vitéz János. Magánkiadás. H. és é. n.

Bethlen István titkos iratai. Szerk. és bev.: Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth, Budapest, 1972.

Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2000.

Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938. Szerk.: Hetes Tibor – Morva Tamásné. Bev. tan.: Tóth Sándor. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1968.

Feljegyzések egy magyar delegáció római tárgyalásairól 1922. november végén. Közli: Ormos Mária. In: *Európa és a magyarság a 18–20. században Történelem Doktori Program Kutatási Füzetek 9*. Szerk.: Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2002. 107–117.

Források Budapest történetéhez 1919–1945. Szerk.: Szekeres József. Budapest, 1972.

Gömbös Gyula: *Válogatott beszédek és írások.* Szerk. és utószó: Vonyó József. Osiris, Budapest, 2004

Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932–1939). Szerk.: Vonyó József. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998.

Heimler Károly: *Sopron topográfiája. Utca- és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal.* Sopron, 1936.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte: Szinai M. és Szücs L. Kossuth, Budapest, 1962.

Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk.: Sipos Péter. Sajtó alá rendezte: Sipos András. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999.

Karsai Elek: *Iratok a Gömbös-Hitler találkozó (1933. jún. 17-18.) történetéhez.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962

Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.)* Szerző kiadása, Szeged, 1923.

Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményéhez és történetéhez. Szerk.: Zsigmond László. Kossuth, Budapest, 1966[3]

Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949). Szerk.: Kepecs József. Összeáll.: Pálházy László. KSH, Budapest, 1997.

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 10. Tolna megye. Budapest, 1996.

Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). I. kötet. Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok. Főszerk.: Vida István. Szerk.: Izsák Lajos, Jónás Károly, Kovács Tamás, Réfi Attila, Sziklai István. Gondolat Kiadó - MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011.

nahliki

Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk: Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Kossuth, Budapest, 1991.

Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk: Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. A 2. kiadást javította és átdolgozta: Gergely Jenő. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.

Markó László: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig.* 2., bővített, javított kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 2006.

Német László – Paksy Zoltán: *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és Adattár*. Ister, Budapest, 2001.

Szakály Sándor: *Honvédség és tisztikar 1919–1947*. Ister, Budapest, 2002.

Szluha Márton: *Vas vármegye nemes családjai*. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.

Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk.: Ablonczy Balázs. Osiris, Budapest, 2000.

Thirring Gusztáv: *Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig.* Sopron, 1941.

Tilkovszky Loránt: Bethlen István bizalmas körlevele a főispánokhoz 1922 szeptemberében. *Századok,* 2002. 5. sz. 1115–1130.

Vida István: A független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja. *Történelmi Szemle,* 1967. 1. sz. 76–100.

Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártja induló szervezésének első dokumentumai (1932. december – 1933. január). *Századok,* 1984. 4. sz. 784–831.

Vonyó József: Adatok és dokumentumok két parlamenti választásról (Mohács, 1935. és 1939.) In: *Baranyai történetírás 1992–1995.* Szerk.: Szita László, Pécs 1995. 117–135.

Vonyó József: Bethlen István választási beszédei Nagykanizsán. 1935. március 17., 24. In: *Zalai Gyűjtemény 42. Zalai Történeti Tanulmányok.* Szerk.: Káli Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 267–298.

Vonyó József: Dokumentumok a Nemzeti Egység Pártja Baranya megyei megszervezéséhez és működéséhez. In: *Baranyai Helytörténetírás 1989.* Szerk.: Szita László, Pécs, 1989. 235–265.

Vonyó József: Marton Béla utolsó kísérletei és kudarca a Nemzeti Egység Pártja szervezésében – Dokumentumok a Vas Megyei Levéltárból. *Vasi Honismereti Közlemények,* 1992/2. sz. 66–79.

Vonyó József: „Miniszterelnök akarsz-e lenni vagy vezér?!" Kortársak Gömbös Gyuláról. *Rubicon*, 2003. 7–8. sz. 52–65.

Naplók, emlékiratok, interjúk

A határban a Halál kaszál… Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. és bevezető tanulmánnyal ellátta. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Kossuth, Budapest, 1963.

Adatok az Antal–Gömbös-féle „dömpingsajtó" megteremtéséhez. (Részletek Antal István emlékirataiból) Közli: Gergely Jenő. *Múltunk,* 2004/3. sz. 243–287.

Antal István sajtófőnök emlékiratai. [Kézirat] MTA Történettudományi Intézet Könyvtára

Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* I. Európa – História, Budapest, 1994.

Benedek István: Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal. *Új Látóhatár,* 1959. July-August, 241–263.

Bethlen István emlékirata 1944. Sajtó alá rendezte: Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.

nahliki

Bokor Pál: *Szegedországtól Magyarországig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra.* Belvedere, Szeged, 2005.

Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója.* Európa, Budapest 1993.

Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében.* München 1923. [Hasonmás kiadás. Gondolat. n. 1990.]

Féja Géza: Írók fegyverbe! In Uő.: *Szabadcsapat. Életregény.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 313–384.

Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. A kötetet szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, az annotált névmutatót összeállította: Gergely Jenő. Új Palatinus–Könyvesház Kft. Budapest, 2004.

Gratz, Gustav: *Augenzeuge dreier Epochen. Die Memorin des ungarischen Außenministers Gustav Gratz 1875–1945.* Hrsg.: Vince Pál und Gerhard Seewann. Oldenburg Verlag, München, 2009.

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Európa – História, Budapest 1990.

Hory András: *Bukaresttől Varsóig.* Sajtó alá rend., bev. tan., jegyzetetk: Pritz Pál., Gondolat, Budapest, 1987.

Illyés Gyula: Egy találkozóról – tíz év után. *Látóhatár,* 1986. július, 9–21.

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945.* Vál., szerk., sajtó alá r.: Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Jungerth-Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban.* I–II. Európa – História, H. n. [Budapest], 1991.

Kodolányi János: „Gömbös legkitartóbb híve." In Uő.: *Visszapillantó tükör. A Süllyedő világ befejező része*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 348–368.

Kodolányi János: Új Szellemi Front. 1935. április. In Uő.: *Zárt tárgyalás. Tanulmányok, vitairatok, emlékezések*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 60–65.

Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok.* Közreadja: Széchenyi Ágnes. Corvina, Budapest, é. n. [2006][2]

Kovács László: *Tanú vagyok. Életrajzi töredékek.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények, 32. Nyíregyháza, 2004.

Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918-1919.* Budapest, 1933.

Kozma Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918.* Révay Kiadás, h. és é. n.

Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim.* Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.

Lehár, Anton: *Erinnerungen. Gegen revolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921.* Oldenburg Verlag, München, 1973.

Ludendorff, Erich: *Vom Feldherrn zum Weltrevolutionär und Wegbereiter Deutscher Volksschöpfung. Meine Lebenserinnerungen von 1919 bis 1925.* Ludendorffs Verlag Gmbh. München 1940.

Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékirati. Szerk., bev.: Sipos Péter, Palatinus, Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1999.

Németh László: Messziről. In Uő.: *Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások*. Szerk.: Grezsa Ferenc. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 518–542.

nahliki

Östör József: *Közpályám. Politikusi életút a két világháború korából.* Sajtó alá rend., bev. tan. és jegyz.: Tóth Imre. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr – Sopron, 2010.

Páter Zadravecz *titkos naplója*. Szerk. és bev.: Borsányi György. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Pokorny Hermann: *Emlékeim. A láthatatlan hírszerző.* Petit Real, Budapest, 2000.

Révay József: Pályám emlékezete. Budapest, 2007. http://mek.oszk.hu/05600/05609/05609.pdf (Letöltés: 2013. 01. 23.) 103.

Roszner István, vitéz báró: *Katonák, népek, események*. Singer és Wolfner, Budapest, é. n. [1938]

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945. Sajtó alá rendezte: Perneki Mihály. Kossuth, Budapest, 1983

Szabó Pál: Az írás jegyében. In Uő.: *Nyugtalan élet. Harmadik könyv*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 5–266.

Szálasi Minisztere voltam. Rajniss Ferenc Naplója. Szerk. bev. és összeáll.: Sipos Péter. Palatinus, Budapest, 2001.

Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz… Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Európa – História, Budapest, 1996

Szokoly Endre: *…és gömbös gyula a kapitány.* Gondolat, Budapest, 1960

Vas István: *Miért vijjog a szerkesztő? Első kötet. Visszaemlékezések.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Vigh Károly (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről.* Magvető, Budapest,1984.

Vladár Gábor: *Visszaemlékezéseim.* Püski Kiadó, Budapest, 1997.

Zsolt Béla: Gömbös Gyula. In Uő.: A végzetes toll. Publicisztikai írások. Szerk.: Gyurgyák János, Kenedi János, Murányi Gábor. Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 112–119.

Feldolgozások

20. századi magyar történelem 1900–1994. Egyetemi tankönyv. Második, bővített kiadás. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Korona Kiadó, Budapest, 1997.

A pszichológia alapjai. Szerk.: Bernáth László – Révész György. Tertia Kiadó, Budapest, 1994.

Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk*, 2008. 1. sz., 29-56.

Ablonczy Balázs: „Lándzsahegy", néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolkodás a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.* Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 87–106.

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2005

Allmayer-Beck, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában. *Hadtörténelmi Közlemények* 1988. 4. sz. 668–676.

Andics Erzsébet: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Szikra kiadás, Budapest, 1948[2]

Andreides Gábor: Ben és Clara. Olaszország leghírhedtebb viszonya. *Múlt-Kor*, 2014. nyár, 96–103.

nahliki

Baiersdorf Kristóf: A Jánosi Engel családról. I–III. rész. *Pécsi Szemle* 2009. nyár, 54–60.; 2009. ősz, 64–66.; 2009. tél, 77–80.

Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.

Bakk Miklós: *A politikai identitás szerkezete.* [doktori disszertáció, 2005] http://bakk.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=2&p=4167 (Letöltés: 2008. július. 18.)

Balogh Margit: *Murga*. Murga, 2000.

Barta Róbert – Püski Levente: A Horthy-rendszer. In *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. 49–139.

Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest, 1998.

Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

Bálint Ágnes: *Pszichobiográfia és irodalom*. Kronosz, Pécs, 2014.

Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901–1932)* Kronosz, Pécs, 2012. Bevezetés. 13–21.

Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Kiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933–1939*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

Berend T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Universitas, budapest, 1992

Bliesemann de Gevara, Berit – Reiber, Tatjana: A hatalom popsztárjai: karizma és politika. In: Bliesmann de Gevara, Berit – Reiber, Tatjana (szerk.): *Karizma és hatalom*. Napvilág, Budapest, 2012. 15–52.

Bodó Béla: Héjjas Iván. Egy ellenforradalmár élete. *2000*, 2010. 10. sz. 9-27.

Boros Zsuzsanna (szerk.): *Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002.

Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Korona Kiadó, Budapest, 1999.

Borsányi György: *Válságévek krónikája 1929–1932*. Kossuth, Budapest, 1986.

Botond Ágnes: *Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk.: Horváth Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Buzás József: Magyarország külkereskedelme 1919–1938. In *Magyarország külkereskedelme 1919–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 5–150.

Cole, Michael – Cole, Sheila R.: *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest, 2006.

Czeininger Tamás: *Gróf Benyovszky Móric főispán.* Lámpás, Abaliget, 2001.

Csepeli György: *…és nem is kell hozzá zsidó.* Az antiszemitizmus társadalomlélektana. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1990.

nahliki

Csima János: Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 3. sz. 486–511.

Csima János: Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg felfegyverzésében (1920–1941). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1969. 2. sz. 289–313.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Csizmadia Ervin: *Makkai János. Ösztön és politika. Makkai János és a magyar reformjobboldal a két háború között.* Új Mandátum, Budapest, 2001.

Csíky Balázs: A katolikus nagyjavadalmasok és a Gömbös-kormány telepítési tervei In: *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon 1919-1945*. Szerk.: Szilágyi Csaba. Gondolat, Budapest, 2008. 131–160.

Csóti Csaba: A világháborútól a világháborúig. Nagyatád 1914–1945. In *Nagyatád monográfiája II*. Szerk.: Bősze Sándor, Nagyatád, 2001. 165–243.

Csurdi Sándor – Fenyő István – Márkus László – Mucsi Ferenc: *A magyar sajtó története.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

Debrecen története (4.) 1919-1944. Szerk.: Tokody Gyula. Debrecen, 1986.

Dévényi Anna: A „szorgos téglahordók" társadalma. Az egyén helye és szerepe Gömbös Gyula ideális társadalomképében. In: Egyén és politikai gyakorlat. Konferenciakötet. Szerk. Gőzsy Zoltán, Vitári Zsolt. Társszerk.: Lengyel Gábor. – Pécs, 2013. p. 91–105.

Dévényi Anna: A lelkek fölött uralkodó diktatúra. Az „új korszellem" meghonosítására tett kísérlet Magyarországon 1932-1936 között. http://www.publikon.hu/application/essay/144_1.pdf (Letöltés: 2008. 07. 01.)

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között – egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján. *Történelemtanítás.* Internetes folyóirat. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/devenyi-anna-a-magyar-tortenelemtankonyvek-ideologiai-szemleleti-es-didaktikai-valtozasai-1945-es-1989-kozott-egy-ellenforradalmi-miniszterelnok-peldajan-02-01-06/(Letöltés: 2011. 03. 18.)

Dévényi Anna: Az új magyar társadalom Gömbös Gyula reformterveiben. In: *A 2. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai.* Szerk.: Rab Virág, Dévényi Anna, Sarlós István. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs, 2005. 49–62.

Dévényi Anna: Bagoly mondja a verébnek… Gömbös Gyula megítélése a magyar történelemtankönyvekben (1945–1989). In: *A történelem szálai.* Szerk.: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 87–104.

Dévényi Anna: Bűnbakból vádló, vádlóból bűnbak. Ellenséglépek a 20. századi magyar tankönyvekben Mohács, Világos és Trianon példáján. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 96–111.

Dévényi Anna: Kultúra a politika szolgálatában. A Gömbös-csoport kultúrpolitikai elképzelései. In: *„Nyílt terek" A Grastyán Endre Szakkollégium jubileumi konferenciáján elhangzott előadások.* Szerk.: Halmai Róbert. Pécsi Tudományegyetem Graszyán Endre Szakkollégium, Pécs, 2004. 11–23.

nahliki

Dobrossy István: Miskolc politikai arculatának alakulása az 1920–1939 közötti országgyűlési képviselőválasztások tükrében. In *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLIII*. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2004. 387–417.

Dombrády Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Kairosz Kiadó, h. n. 2012[2]

Dombrády Lóránd: A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két világháború között. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 107–128.

Dombrády Lóránd: Adalékok a magyar kormányok katonapolitikájához. In Uő.: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Ister, Budapest, 2000. 5–41.

Dombrády Lóránd: Hadsereg és katonapolitika 1919–1940 között. In *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. 319–338.

Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.

Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet. 1918-1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta, 1920−1989*. Argumentum, h. n. 2011.

Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga. Szerk.: Horváth Jenő és Pritz Pál. Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012.

Endrődí csendőrsortűz 1935. Szerk.: Orbán Sándor és Szakács Kálmán. Budapest, 1975.

Erikson, Erik H.: A fiatal Luther. In Uő: *A fiatal Luther és más írások.* Gondolat, Budapest, 1991. 7–400.

Erőss Zsolt: A martonizmus felszámolása. A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban. *Századok* 2011. 1. sz. 161–196.

Erőss Zsolt: Adalékok a Nemzeti Egység Pártja Országos Központi Irodájának történetéhez. A Defenzív Osztály. In: *A történelem szálai*. Szerk.: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 105–119.

Erőss Zsolt: Bűnbakképzés és/vagy bűnbakképződés? A diktatórikus törekvések megítélése 1935–1936 fordulóján Gömbös és Marton példáján. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 316–331.

Erőss Zsolt – Vonyó József: Gömbös kormánya, kormánypártja és a vidéki sajtó. *Egyenlítő* 2011. 5. sz. 36–42.

Fabinyi Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). In: *A soproni líceum*. Szerk.: Győrffy Sándor és Hunyadi Zoltán. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 9–108.

Farkas Gábor: *Politikai viszonyok Fejér megyében 1919-1945.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Farkas Gábor – Dani Lukács: *A Független Kisgazdapárt Fejér megyében 1910–1949*. Független Kisgazda-, Földmunkás-, Polgári Párt Fejér megyei elnöksége, Székesfehérvár, 1992.

Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie.* Ullstein, 2003

Földes Éva – Kun László – Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története.* Második, javított, bővített kiadás. Sport Kiadó, Budapest, 1982.

nahliki

Gaál Zsuzsa: Szekszárd politikai élete 1918–1945 között. *In Szekszárd város történeti monográfiája.* II. kötet Szerk.: Dobos Gyula. H. és é. n. 5–32.

Garay Lajos: *A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola története.* Pécs, 1939.

Gárdos Miklós: Gömbös Gyula, a „tengely" névadója. In Uő.: *Gyújtogatók, gyilkosok. Háborús bűnösök.* Népszava, Budapest, 1989. 141–164.

Gergely Ferenc: *A magyar cserkészet története 1910−1948*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1989.

Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976.

Gergely Jenő: A Gömbös-szindróma. In *História*, 2000. 3. sz. 15–17.

Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939).* Gondolat – MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2010.

Gergely Jenő: A politikai elitváltás Magyarországon az 1930-as évek első felében. In: *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Szerk.: Pölöskei Ferenc. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2002. 162–175.

Gergely Jenő: Bevezetés. In: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* Szerk.: Gergely Jenő. Új Palatinus–Könyvesház Kft. Budapest, 2004. 7–62.

Gergely Jenő: Gömbös Gyula. In Gergely Jenő – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc: *Századformáló magyarok (Arcképek a XX. századból)* Gesta Könyvkiadó, h. n. 2002. 111–120.

Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadóház, Budapest 2001.

Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Vázlat egy politikai életrajzhoz.* Elektra Kiadóház, Budapest 1999

Gergely Jenő: Kiútkeresés a harmincas évek első felében: modernizáció a totalitarizmus jegyében. In *20. századi magyar történelem 1900–1994.* Egyetemi tankönyv. Második, bővített kiadás. Szerk.: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Korona Kiadó, Budapest, 1997. 189–202.

Gergely Jenő: Meghatározó politikai személyiségek a két világháború között. In *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értékelések és értelmezések*. Szerk.: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 2002. 107–110.

Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.

Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945.* Vince Kiadó, Budapest, 1998.

Glatz Ferenc: Hóman Bálint. Németbarátság, történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Kossuth, Bp., 1988. 304–328.

Glatz Ferenc: Kultúrpolitikai, kurzusideológia, Rádió (1927–1937). In Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Kossuth, Bp., 1988. 179–224.

Glatz Ferenc: Sajtópolitika, hivatalos ideológia (1932-1936). (A Gömbös-kormány sajtópolitikájáról.) In Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Kossuth, Bp., 1988. 225–241.

Glatz Ferenc – Stier Miklós: Megyei küzdelmek a gömbösi reformtörekvések körül. *Történelmi Szemle* 1971. 1–2. sz. 157–187.

Gosztony, Péter: Die handelnden Persönlichkeiten von Staat, Kirche unk Armee 1919–1939. In *Ungarnjahrbuch*, Band 6. Jahr59–71.gang 1974–1975. Hrsg.: Gabriel Adriányi – Horst Glassl – Ekkehard Völkl. v Hase & Koehler Verlag, Mainz, 1976.

Gömbös Tamás: *A Gömbös Család eredete és genealógiája*. [Kézirat - 1986] (Másolata az értekezés szerzőjének tulajdonában)

nahliki

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935. (Akadémiai Kiadó Reprint sorozat, Budapest, 1992.) 205.

Gratz Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Gunst Péter: A mezőgazdaság fejlődésének megrekedése a két világháború között (Az 1920-30-as években). In: A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században 1849–1949. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 275–400.

Gyáni Gábor: A történész mint bíró. A történetírói ítélkezés „joga" és veszélyei. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronos Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 33–42.

Gyáni Gábor: Emlékezés, narrativitás és a múlt. In Uő.: *Történészdiskurzusok.* L'Harmattan, Budapest, 2002. 296–301.

Gyáni Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In: Uő.: *Relatív történelem.* Typotex, Budapest, 2007. 897–110.

Gyáni Gábor: Politikai kultusz – vezérkultusz (Identitás és közvéleményteremtés) In: Uő.: *Relatív történelem.* Typotex, Budapest, 2007. 37–49.

Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris, Budapest, 1998.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.

Gyurgyák János: Bethlen István a viták kereszttüzében. In *Bethlen István és kora*. Osiris, Budapest, 2014. 185–206.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Osiris, Budapest, 2007.

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Osiris, Budapest, 2012.

Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999

Hamann, Brigitte: *Bécs és Hitler. Egy diktátor tanulóévei.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. In Uő.: *A kert és a műhely*. Balassi Kiadó, Budapest, 1999[2]

Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Lukács Lajos – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Művelt Nép, Budapest. 1951. Második, javított kiadás 1953.

Hegedüs Sándor: Egy fajvédő felemelkedése. *Ezredvég*, 2002. 8–9. sz. 70–76.

Hegyi András: Szeged társadalma és politikai élete a Gömbös-kormányzat időszakában. 1932–1936. *Acta Historica Szegediensis LIII*. Szeged, 1975.

Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920-2000. I–III.* Politikatörténeti Intézet, Budapest, 2001

Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia.* Osiris, Budapest, 1998.

Ignácz Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013.

nahliki

Jenei Károly: *A Nitrokémia Ipartelepek története 1921–1948*. Nitrokémia Ipartelepek, Fűzfőgyártelep, 1976.

Juhari Zsuzsa: Pisztollyal, karddal, ököllel. *História*, 1985. 3. sz. 11.

Juhász Balázs: *Olasz-magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. PhD disszertáció. ELTE BTK. Budapest, 2014. http://doktori.btk.elte.hu/hist/juhaszbalazs/diss.pdf (Letöltés, 2015. 03. 10.)

Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Lukács László – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* Művelt Nép, Budapest. 1951. Második, javított kiadás 1953.

K. Horváth Zsolt: Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. *Korall*, 44. 2011. 154–176.

Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 295–314.

Kerekes Lajos: *A weimari köztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Kerekes Lajos: *Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Kerekes, Lajos: Die „Weisse Allianz". Bayrisch-österreichisch-ungarische Projekte gegen die Regierung Renner im Jahre 1920. *Österreichische Osthefte*, 7. Jahrgang, 5. Heft, September 1965. 353–366.

Kerepeszki Róbert: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In *„…nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni"*. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Liceum Kiadó, Eget, 2011. 373–388.

Kerepeszki Róbert: *A „tépelődő gentleman". Darányi Kálmán (1886–1939).* Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.

Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Attraktor, Máriabesnyő, 2012.

Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Attraktor, Máriabesnyő, 2003.

Kis Aladár: *Az olasz fasizmus története*. Kossuth, Budapest, 1970. 142–151.

Kiss József: *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújítására (1918–1932).* [Doktori értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007] http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/79674/7/ertekezes_magyar.pdf (Letöltve: 2013. szeptember 27.)

Kiss Zsuzsanna: *A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján*. Doktori értekezés. Pécs, 2011. http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kisszsuzsannaphd.pdf (letöltés: 2014. 10. 22.)

Kiss Zsuzsanna: Hősök és bűnbakok a weimari Németországban. Adalékok a bűnbakképzés lélektani szempontjaihoz. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronos Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 62–74.

Kornis Gyula: *A államférfi. A politikai lélek vizsgálata.* I–II. Franklin Társulat, Budapest. 1933, második kiadás 1943.

nahliki

Kovács Ákos András: Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei. *Korall*, 44. 2011. 81–101.

Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1955*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika (1920–1945)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Kónya Sándor: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Kövér György: A biográfia nehézségei. *Aetas*, 2002. 2–3. sz. 245–262.

Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris, Budapest, 2014.

Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957.* 1956-os Intézet, Budapest, 1998.

Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998.

Kuglics Gábor: *A vasvári választókerület politikai viszonyai a választások tükrében 1920–1939.* Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Kund Attila: Méhelÿ Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920–1931) *Múltunk*, 2012. 4. sz. 239–289

L. Nagy Zsuzsa: *A budapesti liberális ellenzék 1919–1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

L. Nagy Zsuzsa: *Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945.* Budapest, 1980.

L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története 1918–1945.* Egyetemi jegyzet. Multiplex Média Debrecen, Debrecen, 2. bővített kiadás, 1995.

Lackó Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. In Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 99–164.

László János: Bűnbakképzés és nemzeti identitás, avagy a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronos Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 43–61.

Levi. Giovanni: Az életrajz hasznáról. *Korall* 2. 2000. Tél. 81–92.

Loriga, Sabina: Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall*, 44. 2011. 5–28.

M. Oberländer Erzsébet: Három nyíregyházi polgármester. Adalékok a nyíregyházi Bencs-család egyik ágának történetéhez. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XII*. Szerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 319–345. http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/321-347.pdf (Letöltés: 2014. 09.29.)

Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga. Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006.

Magyarország a XX. században. Szerk.: Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Magyarország hadtörténete I–II. Főszerk.: Liptai Ervin. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.

Magyarország története I–II. Főszerk.: Molnár Erik. Szerk.: Pamlényi Ervin és Székely György. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964.; 2. részben átdolgozott és bővített kiadás, 1967.

nahliki

Magyarország története 8. 1918–1919, 1919–1945. Főszerk.: Ránki György. Szerk: Siklós András, Tilkovszky Loránt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). I. kötet Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok. Főszerk.: Vida István. Gondolat Kiadó – MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2011.

Macartney, C. A.: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945.* I. (Ford.: Tudós-Takács János) Gede Testvérek Bt., Budapest, 2006.

Márkus László: A bethleni kormányzati rendszer bukása I–II. *Századok,* 1964. 1–2. sz. 42–71., 3. sz. 419–455.

Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értékelések és értelmezések. Szerk.: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 2002.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 996–1990*. OPKM., Bp., 1995.[2];

Miller, Alice: *Am Amfang war Erziehung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1983.

Molnár Judit: 1944 – ünnepléstől s deportálásig. In *Zsidók Szeged társadalmában*. Szerk. Tóth István. Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged 2014. 129–143.

Mód Aladár: *400 év küzdelem a független Magyarországért*. Hetedik, bővített és átdolgozott kiadás. Szikra, Budapest, 1954.

Nagy Péter Tibor: *A magyar oktatás második államosítása*. Bp. 1992.

Ormos Mária – Incze Miklós: A fasiszta ideológiák alapjairól. *Századok*, 1981. 6. sz. 1136–1191.

Ormos Mária: *„Soha, amíg élek!" Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia Könyvek, h. n. [Pécs], 1990.

Ormos Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja*. PolgART, Budapest, 2004.

Ormos Mária: *A Hitler-életrajz buktatói.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993

Ormos Mária: A konzervativizmus és a Horthy-korszak. In: Ormos Mária: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2005. 131–154.

Ormos Mária: *A múlt a jelenben.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2013.

Ormos Mária: A történelmi élmények utóélete. In Uő.: *Van-e történelem?* Kossuth? Budapest, 2012. 63–80.

Ormos Mária: *Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Ormos Mária: Az antiszemitizmus alakváltozatai a XX. században. In *Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok.* Szerk.: Paksy Zoltán, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 7–17.

Ormos Mária: Az ember kétarcúsága. In Uő.: *Van-e történelem?* Kossuth, Budapest, 2012. 7–53.

Ormos Mária: *Boldogság-ideológiák a XX. században.* Magyar Tudomány, 1994. 10. sz. 1189–1201.

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában*. I-II. PolgART, Budapest, 2000.

Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

nahliki

Ormos Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Összeáll.: Gerő András. T–Twins Kiadó, Budapest, 1993. 175–193.

Ormos Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* Összeáll.: Gerő András. T–Twins Kiadó, Budapest, 1993. 175–193.

Ormos Mária: *Hitler.* T-Twins, Bp. 1994[2]

Ormos Mária: Jelző és történelem (Kérdések a Horthy-korszakról) *Történelmi Szemle*, 1997. 2. sz. 179–190.

Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1919–1945).* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006[2].

Ormos Mária: *Merénylet Marseille-ben.* Második, javított és bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Ormos Mária: *Mussolini. I–II.* (Második, kiegészített kiadás.) PolgART, Budapest, 2000.

Ormos Mária: *Nácizmus – fasizmus*. Magvető, Budapest, 1987

Ormos Mária: *Németország története a 20. században*. Rubicon-Könyvek, Budapest, 2008.

Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

Ormos Mária: Politikai ideológia a két háború között. In Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 18–20. században.* Pannónia Könyvek – Magyar Történelmi Társulat, [Pécs, 2003] 75–86

Ormos Mária: Politikai szerepek és személyiségek a 20. században. In Uő.: *Van-e történelem?* Kossuth, Budapest, 2012. 145–165.

Paksa Rudolf: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur ad Astra*, 2005. 3–4. sz. 59–88.

Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, h. n. 2012.

Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* MTA BTK TTI – Osiris, Budapest, 2013.

Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években. *Múltunk* 2009. 3. sz. 202-237.

Paksy Zoltán: A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a „tudományos" fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. In *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus clausus*ról. Szerk.: Molnár Judit. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 121–134.

Paksy Zoltán: Nagykanizsa politikai élete (1850–1945). In Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Szerk.: Kaposi Zoltán. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 2014. 37–95.

Paksy Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest, 2003

Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

Pataki Ferenc: A bűnbakképzés. In Uő.: *Rendszerváltás után. Társadalomlélektani terepszemle*. Scientia Humana, Budapest, 1993. 57–11.

Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In Uő.: *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest, 2001. 108–159.

nahliki

Pálfi Csaba: *A Gyöngyösbokréta története. Tánctörténeti tanulmányok 1969–70*. Budapest, 1970.

Petöcz Pál: A Gömbös kormány irodalompolitikájáról. A „reformnemzedék". *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965. 2. sz. 185–196.

Petrás Éva: Utószó Kovrig Béla Magyar társadalompolitika (1920–1945) című művének új kiadásához. In Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika (1920–1945)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 317–336.

Pintér Sándor: *A Magyar Optikai Művek története 1876–1963.* Üzemtörténeti Füzetek 5. A Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, Budapest, 1972.

Politikai antropológia. Szerk.: Zentai Violetta. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. Budapest, 1997.

Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a Kiegyezéstől Trianonig*. Puedlo Kiadó, h. n. [Nagykovácsi], 2008.

Poszler György: A jobb, a bal és a „harmadik" – a hamis tudat tragikomédiája. Népi-urbánus vita tegnap – fanyar töprengés ma. In: Uő: *Vonzások és taszítások.* Liget Könyvek, h. n. 1994. 333–377.

Pók Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2013. 15–32.

Pölöskei Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922).* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Pritz Pál: 20. századi magyar külpolitika. In Uő.: *Az objektivitás Mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 29–48.

Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918-1936). *Századok*, 1990. 5–6. sz. 617–669.

Pritz Pál: A politikatörténet-írás. In Uő: *Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005. 38–55.

Pritz Pál: Emlékirat és történeti valóság – Barcza György emlékiratai fényében. In Uő.: *Az objektivitás Mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 149–248.

Pritz Pál: Gömbös Gyula kísérlete egy fehér radikális Magyarország megteremtésére. In *Magyarország a XX. században.* Szerk.: Balogh Sándor. Kossuth Kiadó, Budapest. 1985. 174–189.

Pritz Pál: Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán. In Uő.: *Az objektivitás Mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 59–81.

Pritz Pál: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.* Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 9–56.

Pritz Pál: Magyarország helye a 20. századi Európában – a magyar külpolitika esélyei. In Uő: *Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005. 115–149.

Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

nahliki

Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2006

Püski Levente: Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris, Budapest, 2002. 206–233.

Püski Levente: Diktatórikus törekvések a Horthy-korszak államberendezkedésében. *Limes*, 2003. 2. sz. 151–165.

Püski Levente: Jobboldali radikalizmus és konzervativizmus Lázár Andor Emlékezéseiben. In *Emlékirat és történelem*. Szerk.: Horváth Jenő és Pritz Pál. Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012. 196–214.

Püski Levente: Politikai rendszerek Kelet-Közép-Európában az I. világháború után. In: *A híd túlsó oldalán*. Szerk.: Bán D. András. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 90–117.

Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830−1945)*. I. kötet. Calgary – Budapest, 1998.

Ranschburg Jenő: *A serdülőkor*. Saxum Kiadó, Budapest, 2013.;

Ranschburg Jenő: *Nyugtalan gyerekek. Hiperaktivitás és agresszió a kamaszkorban*. Saxum Kiadó, Budapest, 2009.

Révay József: *Gömbös Gyula élete és politikája*. Franklin-Társulat, Budapest, 1934.

Romsics Gergely: A jelentés zsarnoksága. A kultusz mint objektivált jelentés és működése a társadalomban. *Pro Minoritate*, 2004. Tavasz, 3–18.;

Romsics Gergely: Mítosz, kultusz, társadalom. *Mozgó Világ*, 2004. 7. sz. 57–61.

Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai áttekintés. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk.: Ormos Mária. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 207–218.

Romsics Ignác: A magyar állam- és kormányrendszer, 1919–1944. In: *Előadások Magyarországról a két világháború között*. Pécs, 1998. 4–15

Romsics Ignác: A magyar arisztokrácia és a szélsőjobboldal a Horthy-korszakban. *Rubicon*, 2004. 11. sz. 56–61.

Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

Romsics Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Osiris, Budapest, 2002. 7–27.

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011.

Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

Romsics Ignác: Gömbös Gyula. In Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Urbán Aladár: *Magyar miniszterelnökök 1848–2002*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. 104–107.

Romsics Ignác: Gömbös Gyula. In *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990*. Szerk.: Dús Ágnes. Cégér Kiadó, Budapest, 1993. 120–125.

Romsics Ignác: Identitáspolitika és történelem. In Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris, Budapest, 2008. 267–274.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999.

nahliki

Romsics Ignác: Utószó. In Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2000. 433–458.

Rozsnyai Ervin: *„Történelmi" fasizmusok (Mussolini, Hitler, Horthy)*. A szerző kiadása. Budapest, 2003.

Rózsay Ágnes: Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1969. 4. sz. 634–650.

Runyan, William M.: Vita a pszichobiográfiáról. In Hunyadi György (szerk.): Történeti és politikai pszichológia. Osiris, Budapest, 1998. 305–339.

Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*. Helikon, Budapest, 2001.

Salamon Konrád: *Ez volt a magyar 20. század*. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 2008

Salamon Konrád: *Magyar történelem 1914–1990*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. (További kiadások: 1995, 1998)

Scheier, Michael F. – Caever, Charles S.: *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest, 2006.

Sebestyén Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1938*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012.

Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004

Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politikai és társadalomtörténeti vázlat*. Argumentum. H. n. [Budapest], 2011.

Sipos József: A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány kezdeti tevékenysége. *Századok*, 1984. 4. sz. 658–708.

Sipos József: Az Egységes Párt megalakításának problémáiról. *Múltunk*, 2002. 1. az. 243– 256.

Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. *Századok*, 2002. 5. sz. 989–1058.

Sipos Péter: A magyar ellenforradalmi rendszer kormánypártjairól. In: *A fasizmus ideológiájáról. A fasizmus néhány ideológiai kérdése*. Szerk.: Harsányi Iván, Bakonyiné Ficzura Judit. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 214–233.

Sipos Péter: *A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997.

Sipos Péter: A zsidóság viszonya a Horthy-rendszerhez. (1919–1938) In: *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Szerk. Karsai László és Molnár Judit, Mazsihisz, Budapest, 2002. 627–642.

Sipos Péter: Egy politikai eszmerendszer születése. In *Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940*. Szerk.: Csiffáry Tamás. Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997. 9–46.

Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Szerk.: Földes György – Hubai László. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 151–180.

Sipos Péter: Rajniss Ferenc, a publicista és a politikus. In: *Szálasi Minisztere voltam. Rajniss Ferenc Naplója*. Szerk. bev. és összeáll.: Sipos Péter. Palatinus, Budapest, 2001. 7–43.

Sipos Péter – Stier Miklós –Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931–1939. *Századok*, 1967. 3–4. sz. 602–620.

nahliki

Solymár Imre: Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a déldunántúli németek mentalitástörténetéhez. In: *Baranyai történetírás 1990/1991.* Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1992. 345–394.

Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

Spannenberger, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance"*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006.

Stier Miklós: A kormánypárt fasiszta jellegű átszervezésének csődjéhez (1935–1936). *Századok* 1971. 3–4. sz. 696–708.

Stier Miklós: Az osztrák és a magyar politikai rendszer hasonló és eltérő vonásai az 1920–30-as években. *Századok,* 1984. 4. sz. 1149–1172.

Stier Miklós: Politikai újraorientálódás az 1920-as és 1930-as évek fordulóján. *Századok*, 1986. 2. sz. 260–300.

Stier Miklós: Uralkodó elit, kormányzati hatalom – kormányzó réteg a Horthy-korszakban. *Századok* 1983. 2. sz. 434–443.

Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918).* Új Mandátum, Budapest, 2003.

Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, 1987.

Szakály Sándor: A sportos katonatiszt. Adalék Gömbös Gyula katonai pályafutásának rekonstruálásához. In: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves.* Szerk.: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009. 367–378.

Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. *Hadtörténelmi Közlemények* 1984. 2. sz. 354–392, 1984. 3. sz. 567–598.

Szakály Sándor: Napló, naplószerű emlékirat, Emlékirat? *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945* nyomán a naplóíró felelősségéről és a forráskritika fontosságáról. In *Emlékirat és történelem*. Szerk.: Horváth Jenő és Pritz Pál. Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012. 82–98.

Szalai Miklós: Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). *Múltunk*, 2002. 1. sz. 52–105.

Szeged története 3/2. 1849–1919. Szerk.: Gaál Endre. Szeged, 1991.

Szeged története 4. 1919–1944. Szerk.: Serfőző Lajos. Szeged, 1994.

Szegedi Péter: Jobbra át! Adalékok a „keresztény-nemzeti" sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall* 1. 2000. Nyár. 74–100.

Szegedi Péter: Régi idők focija. *2000,* 2003. szeptember, 63–76.

Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1934.

Szentgáli Zsolt: A Keresztény Községi Párt történetéhez. *Múltunk*, 2002. 1. sz. 202–242.

Szinai Miklós: Egy fénykép. Gróf Apponyi Albert és a Dohány utcai bombamerénylet. *Múlt és Jövő*. Zsidó Kulturális Antológia, Főszerk.: Kőbányai János. Budapest, 1988. 88–95.

Szuhay Miklós: *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.

Szűcs Zoltán Gábor: „Mintha gyöngy szemeket viselnék lábaimon." Politikai eszmetörténet és életrajzírás tapasztalatai a Szemere-ügy kapcsán. *Korall*, 44. 2011. 30–53.

nahliki

Takács Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok* 2000. 5. sz. 1029–1101.

Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Budapest, 2007.

Thoss, Bruno: *Der Ludendorff-Kreiss 1919–1923. München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch.* München, 1978.

Tilkovszky Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben*. Budapest, 2002.

Tilkovszky Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla.* Kossuth, Budapest. 1986.

Tilkovszky Loránt: Magyarország nemzetiségi politikája és a hazai németség 1919-1944 között. In Uő.: *Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből.* University Press, Pécs, 1997. 73-83.

Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.

Tornay Károly: *A Leventeintézmény története*. Stádium, Budapest, 1936.

Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két világháború között.* Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára, Sopron, 2006.

Tóth Imre: A „politikai narkózis" fogságában. Östör József közéleti pályája. (Két háború közötti kor- és jellemrajz egy politikai emlékirat tükrében) In Östör József: *Közpályám. Politikusi életút a két világháború korából*. Sajtó alá rend, bev. és jegyz.: Tóth Imre. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr – Sopron, 2010.

Tóth Imre: Stílusváltás – elsöprő győzelemmel (?) Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935. *Soproni Szemle*, 2000. 3. sz. 249–261.

Tőkéczki László: *Történelmi arcképek II. Magyar politikusportrék a két világháború közötti időszakból.* XX. Századi Intézet, Budapest, 2013. Gömbös Gyula. 37–41.

Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Osiris, Budapest, 2009. 138–166.

Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2011., Bővített, új kiadás, 2014.

Turbucz Dávid: Tizenöt éve a nemzet élén: 1934. november 16. Horthy Miklós vezérkultusza Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. In *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. 2012. május 9.* Szerk.: Ballabás Dániel. Líceum Kiadó, Eger, 2013. 19–33.

Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". Ráció Kiadó, Budapest, 2010.

Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 377–413.

Unger Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyvekben*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor Kiadó – OSzK, Pécs – Budapest, 2012.

Vaderna Gábor: A nagy másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. *Korall*, 44. 2011. 102–122.

Vargyai Gyula: *A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Veress Géza: *Vásáry István politikai pályája.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

nahliki

Vida István: A Független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja. *Történelmi Szemle*, 1967. 1. sz. 76–99.

Vida István: *A Független Kisgazdapárt története 1930–1932*. Kézirat. [é. n., Vida István személyes archívumában]

Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944. A küldetéses ember*. Szépirodalmi, Budapest, 1992.

Vonyó József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Szerk.: Nagy Mariann. University Press, Pécs 1997. 409– 428.

Vonyó József: A kormánypárt és a választások. (A NEP és a MÉP helyi szervezeteinek feladatai az 1935. és 1939. évi választások idején) *Századok* 1994. 6. sz. 1165–1198.

Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártja iratanyagának forrásértékéről. In Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Tanulmányok. Pannónia Könyvek, Pécs, 2001. 66–80.

Vonyó József: *A Nemzeti Egység Pártjának megszervezése és taglétszámának alakulása Baranya megyében (1932-1936).* Pécs, 1982.

Vonyó József: *A Nemzeti Egység Pártjának megszervezése és taglétszámának alakulása Baranya megyében (1932-1936).* Pécs, 1982.

Vonyó József: A Nemzeti Egység Pártjának társadalmi bázisa Baranya megyében (1933–1935). In. Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2001. 93–125.

Vonyó József: A NEP-szervezés feltételei a vasvári választókerületben, az 1930-as években. Szempontok, adalékok. In *Határin innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára.* Szerk.: Bariska István – Mayer László. Szombathely, 2012. 401–409.

Vonyó József: Akart-e Gömbös diktatúrát? In *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értékelések és értelmezések*. Szerk.: Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen, 2002. 189–199.

Vonyó József: Báró Roszner István politikai pályája a második világháború kezdetéig. In: *Vas megyei levéltári füzetek 3. Előadások Vas megye történetéből.* Szerk.: Tilcsik György. Szombathely, 1990.

Vonyó József: Elitváltás – szervezetváltással. Kísérlet Magyarországon a hatalmi elit cseréjére egy új pártelit által (1932–1936). In *Pécsi történeti katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*. Szerk.: Csabai Zoltá, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter, Kiss Gergely, Vonyó József. PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs, 2008. 591–608.

Vonyó József: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. *Tanulmányok.* Pannónia Könyvek, Pécs, 2001.

Vonyó József: Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat (Gömbös nemzetről vallott nézetei az 1910–1920-as években) In *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 417–431.

Vonyó József: Gömbös Gyula és a zsidókérdés. In *Az antiszemitizmus alakváltozatai. Tanulmányok*. Szerk.: Paksy Zoltán, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 18–43.

Vonyó József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 243–274.

Vonyó József: Gömbös Gyula. Egy politikuspálya néhány vitatott kérdése. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei 2.* Előszó: Kosári Domokos. Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.

nahliki

Vonyó József: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2014.

Vonyó József: Gömbös kormánypártjának ideológiája és programja. *Századok* 2011. 1. sz. 3–38.

Vonyó József: Identitásteremtési kísérletek az átalakított kormánypártban. (Nemzeti Egység Pártja 1932–1936). In *Politikai pártok a 19–20. században*. Szerk.: Réfi Attila – Sziklai István. Budapest, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2008.

Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.

Vonyó József: Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944*. I. m. 148–199.

Vonyó József: Meskó pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról (1933–1935). In Vonyó J.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*… i. m. 150–175.

Vonyó József: Politikai küzdelmek Baranya megyében és a NEP a Gömbös-kormány idején. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986*. Szerk.: Szita László. Pécs 1986. 355–380.

Vonyó József: Zsilinszky és a zsidókérdés. In: Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944*. I. m. 56–70.

Vonyó József – Spannenberger Norbert: Felekezeti béke és társadalomszervezés. (Társadalomszervezési kísérletek és a katolikus egyház a Gömbös-érában) In *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Egyháztörténeti Tanulmányok II.* Szerk.: Horváth István és Kikindai András. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség. Budapest–Pécs, 2007. 135–164.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2001.

Zeidler Miklós: A trianoni békeszerződés és Magyarország. Kihívások és válaszok. In Csapó Csaba – Dobszay Tamás – Varga Zsuzsanna – Zeidler Miklós: *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből. Tanulmányok.* Szerk.: Gergely Jenő. L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2006. 157–258.

Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920.1953.* Tanulmányok. Szerk.: Romsics Ignác. Közreműködött: ifj. Bertényi Iván. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 70–97.

Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Osiris, Budapest, 2002. 162–205.

Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. *Történelmi Szemle*, 1979. 3–4. sz. 562–576.

Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.